94(470)(K.)
Sz-29

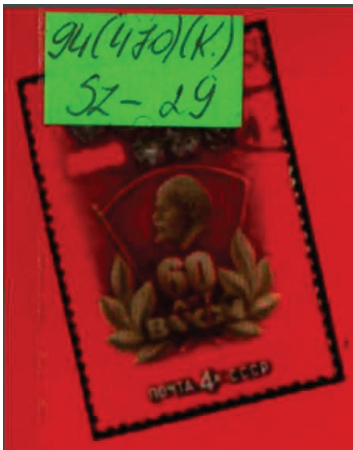

SZAMBOROVSZKYNÉ NAGY IBOLYA

OKTATÁSPOLITIKA ÉS TÖRTÉNELEMTANÍTÁS A SZOVJETUNIÓBAN ÉS UKRAJNÁBAN

(1945–2010)

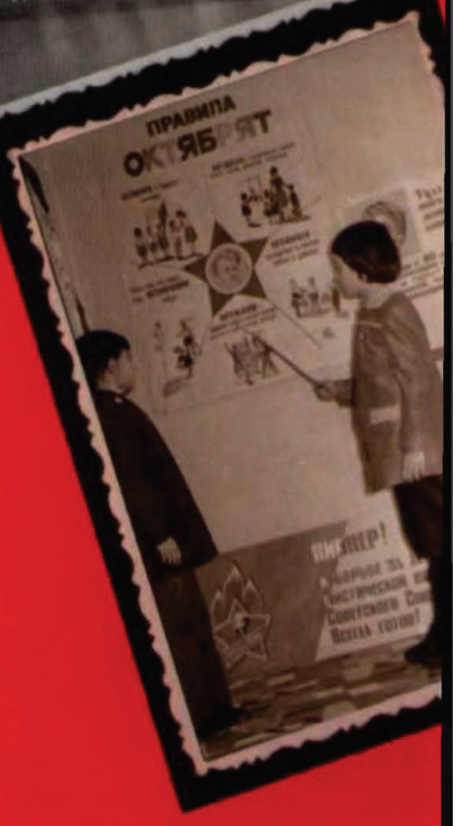

I.

SZOVJETUNIÓ

(1945–1991)

Szamborovszkyné Nagy Ibolya

Oktatáspolitika és történelemtanítás a Szovjetunióban és Ukrajnában (1945–2010)

I. kötet

Szovjetunió (1945–1991)

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

Szamborovszkyné Nagy Ibolya

OKTATÁSPOLITIKA ÉS TÖRTÉNELEMTANÍTÁS A SZOVJETUNIÓBAN ÉS UKRAJNÁBAN (1945–2010)

I. KÖTET

SZOVJETUNIÓ (1945–1991)

«Líra» Poligráfcentrum
Ungvár, 2013

УДК 94(470):323.2:37.014
ББК 63.3(4Рос)625+74.20

A kiadvány a *Rákóczi-füzetek* sorozat 94. köteteként jelenik meg.

A monográfia a szerző többéves kutatási eredményeként megvalósult PhD-értekezésének némileg bővített változata első részét képezi. Jelen kötet elsősorban az 1945–1991 közötti időszak oktatáspolitikájának történetét, s ebbe ágyazva a történelemtanítás történetének áttekintését adja a Szovjetunióban. A terjedelmes munka kézikönyvszerűségét erősíti az 1917-ig nyúló visszatekintés. A monográfiát különböző indíttatású szakemberek forgathatják haszonnal: a Szovjetunió politika- és társadalomtörténetének kutatói, a pedagógiatörténet és a történelemtanítás szakmódszertana történetének művelői, felsőoktatási intézmények hallgatói, ill. bárki, akit érdekel a téma.

SZERKESZTÉS: *a szerző*
KORREKTÚRA: *Gulácsy Éva* és *Hnatik-Riskó Márta*
TÖRDELÉS: *Kohut Attila*
BORÍTÓ: *Szamborovszky József*
A KIADÁSÉRT FELEL: *Orosz Ildikó* és *Szikura József*

A kötet első és hátsó borítóján található fotók, illetve a Szovjetunió korabeli forgalmi bélyegek a szerző családi archívumából és gyűjteményéből származnak

A kiadvány megjelenését támogatta:

BETHLEN GÁBOR Alap

Cum Deo pro Patria et Libertate
ACADEMIA DE FRANCISCUS RAKOCZI II. NOMINATA

Készült: Kálvin Nyomda, Beregszász, Kossuth tér 4. Felelős vezető: Lacz Csilla

ISBN 978-617-596-139-1

© A szerző, 2013
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2013

Tartalom

Bevezetés 7

Gyökerek és előzmények. Történelmi vázlat (1917–1944) 17
Új paradigmák a forradalom után 17
A közvetlen hatalmi beavatkozás kezdete 31
Az oktatás hatalmi tényezővé való minősítése 36
Gyökeres változások 43
A nagy honvédő háború időszaka 48

Iskolaügy, általános oktatásirányítás és szerkezet (1944–1991) 53
A háború utáni sztálini évtized (1944–1953) 53
Az iskolaügy átszervezése, a politechnikai képzés kiteljesedése (1954–1964) ... 68
A központosítás kiépítése az iskolairányítás terén (1964–1982) 99
A reformok és szakmai átalakítások kora (1982–1991) 131

Az iskolai történelemtanítás alakulása 145
A tárgy oktatásának általános feltételei, s azok változásai 145
Társadalomtudományi tárgyak a történelem mellett 179
Tankönyvek, segédkönyvek, szemléltetők 187
Az oktatás módszertanáról 199

Oktatás- és iskolaügy a nemzetiségi területeken 211
Az Orosz Föderáció területén 211
A szövetségi köztársaságokban 214
A tagköztársaságok nemzetiségi vidékein 221

Gyermek kommunista szervezetek az iskolában 233

Összefoglaló megjegyzések 249

Függelék 253
Az oktatásügy kérdésében a Szovjetunióban elfogadott rendeletek időrendi mutatója (1944–1991) 254
Statisztikai adatok, kimutatások, tantárgyi órahálók a Szovjetunió idejéből (1944–1991) 268

Bibliográfia 299

Rövidítések jegyzéke 315

Bevezetés

Munkám a Szovjetunió történetének olyan sajátos megközelítését adja, melyben a politika- és társadalomtörténet ötvöződik a pedagógiatörténettel és a történelemtanítás szakmódszertana történetével. Más szóval talán úgy is megfogalmazható, hogy a kutatás eredményeképpen kapott monográfia a szovjet oktatáspolitika történetébe ágyazva a történelemtanítás történetének áttekintését adja 1945-től 1991-ig.

A munka megszületéséhez hosszú út vezetett, mivel mint középiskolai történelemtanár kezdtem el kutatni a témát, s a közoktatás jó pár lépcsőfokát megjártam addigra már.

A kutatási motivációk között egész biztosan ott sorjáznak azok a körülmények, hogy még a Szovjetunióban születtem, akkor voltam iskolás, s még abban a rendszerben nyertem egyetemi felvételt az akkor többé-kevésbé kiváltságosnak számító történelem karra magyar tannyelvű iskola után, kolhozparaszt szülők gyermekeként.

Az egyetem első három évében orosz nyelvű oktatás folyt, ám a negyedik évfolyamot szeptemberben már ukrán nyelven voltunk kénytelenek hallgatni és folyatni, mert közben széthullott a Szovjetunió, s míg mi nyári szüneten voltunk, addig augusztusban kikiáltották a független ukrán államot. Az egyetemi oklevelemet már ebben az új államban állították ki, de azt még a Szovjetunió címere díszíti, hisz ezen formanyomtatvány is az unió fennállása alatt jött ki a nyomdából.

Ambivalens helyzetek sodrában találta magát az, aki az előző, már nem létező államban született, de felnőttkorát egy épp hogy csak megszületett államban kellett elkezdenie. Akarva-akaratlan, az esetek többségében önmagukat kínálták a helyzetek az összehasonlításra: milyen volt Szovjetunió idején, s milyen most a helyzet a közoktatásban.

Az általam felhasznált források sem csupán a puszta tényeket tárták fel, a kordokumentumok pedig bizonyos szemszögből világították meg a múltat. Sajátos volt azonban a helyzet a felhasznált források értelmezésével, hiszen az 1945 utáni időszaktól egészen a munka végét jelentő évekig a még élő résztvevők elmondásaival vethettem össze azokat. Kifejezetten izgalmasnak találtam az utolsó harminc év források általi feltárását, mivel ebben az esetben az az érdekes helyzet állt elő, amikor a múlt és történelem a lehető legjobban megközelítették egymást. Utóbbi esetben tehát jelenkor-történeti leírás született, mivel a leírtakat átéltem, pedig az már valójában múltnak számít.

Nem állíthatom, kutatásom elejétől kezdve tudtam már, hogy a megszülető munka a «longue durée» elve alapján történetileg igen hosszú, majdnem egy teljes évszázadot fog majd felölelni. Ám amikor a szovjet időszak kutatását, s annak elsődleges szövegének papírra vetését befejeztem, hiányérzetem támadt: az, hogy honnan, milyen szintet akart újjáépíteni a szovjet politikai vezetés az oktatásban, nem derült ki az olvasó számára. Ekkor fogtam neki az első fejezetnek mint történeti vázlatnak a kidolgozásához. Így viszont egészen 1917-ig kellett visszamenni az időben, hogy láthatóvá váljon, honnan hová tartott a szovjet oktatásügy, s a megtett út fejlődése pozitív vagy negatív előjellel minősíthető majd.

Mikor ez a munka napvilágot lát, akkor már több mint két évtizede felbomlott a Szovjetunió, és megszűntével egy olyan állam, ill. társadalompolitikai rendszer tűnt el, mely sok-sok ellentmondása dacára oly állapotot hozott létre az általa ellenőrzött területeken, hogy – még ha a történelem végtelen idejét tekintve egy rövid időre is – a szociális ráfordítások tekintetében felülmúlta az addigi rendszereket, így a kapitalizmust is. A Szovjetunióban már az 1920-as években meghirdették az oktatás általánosságát

és annak az állami építésbe való betagolását. Az 1917-ig írástudatlan tömegeket (Trockij szavaival) „belevetették a kultúrába", kiépítették számukra a közoktatást, a közegészségügyet és a szabadidő struktúráit.[1] Az 1917 és 1991 között végrehajtott rendeletek következtében, a Szovjetunióban fokozatosan általánossá és kötelezővé vált először az elemi, majd az általános, végül a középiskolai képzés is. Ezenkívül az oktatás minden szintje ingyenessé vált. A Szovjetunióban az 1970-es évekre a közoktatás az egyik leginkább preferált szféra lett, a rá fordított kiadások folyamatos növekedést mutattak.[2] 1989-ben, az utolsó népszámlálás adatai szerint, ezer főből 143-an rendelkeztek felsőfokú és 778-an középfokú végzettséggel. A nemek között a képzettségi arány majdnem egyformává vált, mert ugyanekkor 775 férfi és 706 nő rendelkezett felső- és középfokú végzettséggel. Egy a háromhoz volt az arány a felsőfokú végzettség terén a városiak javára, ám a középfokú végzettség terén elenyésző volt az eltérés, mivel városon 666, míg falun 588-an rendelkeztek azzal ezer főből.[3]

Az 1991 óta eltelt több mint két évtizedben, az olyan sokat kritizált rendszer felszámolása után, az oktatásügy – bár még megtartotta a „köz" jelzőt – egyre inkább egy beszűkülő, egyre kevesebb információt átadó, az elitiskolai rendszer kiépítését elősegítő rendszernek adta át a helyét az utódállamokban is, ahol a kultúra és a tudás ismét a „magasba" került.

A pedagógusi szakma már jó ideje nem tartozik a szívesen választott és népszerű szakmák közé, pedig a tudás és az információ ma nagyobb hatalom, mint bármikor is volt. Akié az iskola, azé a hatalom és a jövő – tartották a 20. század elején. Ukrajnában a 2009/10-es tanévben törölték az érettségi vizsgákat, pedig a Szovjetunióban 1945-ben pont azért vezették be azokat, hogy a tanulókat tudásuk rendszerezésére motiválják, ill. az iskolai oktatás és a tudás értékét emeljék. Ma Ukrajnában úgy lehet középiskolai bizonyítványhoz jutni, hogy a kibocsátó osztályok tanulóinak nem kell tudásukról érettségivel számot adni, csak a felsőoktatásba továbblépni kívánóktól várják el, hogy központi minősítésen essenek át, ami egyben a felsőoktatási felvételit is jelenti.

A tudásnak és magának a közoktatásnak az elértéktelenedése is arra ösztönzött, hogy korabeli források alapján próbáljam megrajzolni azt az utat, amely ide vezetett, ahol jelenleg állunk az iskolaügy terén. Arra vállalkoztam, hogy a történetírás szemszögéből kísérjem végig a közoktatás alakulását a Szovjetunióban; az iskolai történelemtanításnak a politikával való kapcsolatát, vagyis azt, hogyan jelent meg a mindennapi belpolitikai, ill. a külpolitikai irányultság a tanítási irányvonalakban. Az igazán nagy teljesítmény az volt a rendszertől: honnan hová fejlesztette az oktatás szerkezetébe tartozó struktúrákat és a bennük folyó munkát. Ez a megtett út – jelen kutatás esetében – az 1945–1991 közötti időszakot jelentette elsősorban, teljes mértékben azonban az 1917–1991 közötti intervallumot. Ezért is tértem ki egy fejezet erejéig a munka címében jelzett éveket megelőző, 1917–1944 között lezajlott, oktatást érintő legjelentősebb események felvázolására, ahogy azt fent már kifejtettem. Ettől azonban – ahogyan Pók Attila, PhD-értekezésem egyik opponense igen találóan megfogalmazta – a munka kézikönyv jelleget kapott, hisz a Szovjetunió fennállásának teljes időszakában zajló oktatáspolitikai változtatásokat mutatja be kisebb-nagyobb terjedelemben. Ennek

---

[1] Bazac, Ana: Gondolatok az államszocializmusról. In: Krausz Tamás, Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok*. L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2007. 106.

[2] *Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája (1900--1991)*. Szerkesztette Krausz Tamás és Szilágyi Ákos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 243. (a továbbiakban: Krausz-Szilágyi 1992)

[3] *Народное образование и культура в СССР. Статистический сборник* / Госкомстат СССР. Москва: Финансы и статистика, 1989. с.9.

következtében a kutatás eredménye a hosszú időtartam felölelése miatt egy struktúra leírásává vált.

A munkám célja a kiválasztott korszak oktatáspolitikájának és az iskolai történelemtanítás alakulásának ideológiai „rárakódások" nélküli, tényszerű végigkövetése, bemutatása volt, lehetőleg primer források alapján. Ennek a témakörnek ilyen egységes történeti feldolgozása – tudtommal – eddig még nem történt meg. Kutatásom kezdetén úgy véltem, munkám a Szovjetunió idejében, hasonló tematikában megjelent munkákat alapul véve, árnyalni és dezideologizálni fogja majd a témát. A források begyűjtése közben azonban az derült ki, hogy az általam felállított szempontok szerinti, vagyis az oktatáspolitika és történelemtanítás összekapcsolását bemutató vagy feldolgozó igényes szakmunkát nem tudtam fellelni. Az iskolahálózat fejlődését, számának változásait, a pedagógiai irányvonalak alakulását analizáló munkákat, a középfokú közoktatási intézmények gyarapodását tartalmazó tanulmány-gyűjteményeket, az aktuális ideológiai problémákat taglaló, a Szovjetunióban kulturális forradalomként definiált korszak történelmi áttekintéseit, statisztikai adatokat találtam „csupán". Célom volt, hogy széleskörűen tárjam fel és mutassam be a Szovjetunió és egyik utódállama – Ukrajna – oktatáspolitikájának alakulását, és az ennek függvényében megvalósult iskolai oktatás, azon belül pedig a történelemtanítás helyzetét 1945-től 2011-ig. A kutatás eredményeit megjelenítő munka publikálását azonban célszerűnek tartottam két különálló kötetre bontani, mivel az valójában két országot tárgyal, ám az utódállam oktatáspolitikája sok helyen értelmezhetetlen lenne annak elődje által folytatott oktatási irányvonalak ismerete nélkül. A független Ukrajna időszaka a második kötetbe került. Terjedelmileg így aránytalan lett a két kötet annál az egyszerű oknál fogva, hogy a Szovjetunió hetvennégy évét, míg Ukrajnának majd húsz évét öleli fel a kutatás.

Mindennapi életünk elengedhetetlen „tartozéka", része az iskolai oktatás, ami az egész 20. századra jellemző volt. A tömegoktatást, mely pont a múlt században nyert széles teret Európa államaiban, a mindenkori államhatalom szorgalmazta, s ezért irányította, ill. az esetek többségében ki is sajátította azt. Ma kontinensünkön elképzelhetetlen, hogy az oktatás ne legyen általános, legalábbis az alapszintű oktatásban. Ez azonban nem minden esetben jelenti már a teljes középiskolai képzés általánosságát és ingyenességét. A globalizációval szembenézni kényszerülő társadalmakban a képzettségi alapon való szegregáció végül kulturális szegregációvá válik, mely egyes társadalmi rétegek felemelkedését, mások lesüllyedését eredményezi. A Szovjetunióban ezeknek a folyamatoknak a megfordítására törekedtek – s elgondolkodtató Szalai Erzsébet ehhez kapcsolódó megfogalmazása, miszerint –: a szocializmusban széles társadalmi rétegek jelentős kulturális felemelkedése zajlott le, ami nélkül valószínűleg nem születhettek volna meg a második világháború utáni európai jóléti államok.[4] Tehát a Szovjetunió által létrehozott, fenntartott kulturális és szociális vívmányok (melyben igen jelentős szerepet képviselt a közoktatás) jelentették az összehasonlítási alapot a nyugati és keleti ideológiák alkotta rendszerek számára. Szerdahelyi István filozófus állítása, miszerint a Szovjetunió léte biztosította a nyugati jóléti államok fennállását, s amikor az 1980-as évek végén ez az ellenpont megszűnt létezni, a jóléti államok szociális intézményeit elkezdték szétverni a liberális ideológia jegyében[5] – ugyanezt erősíti meg. A jelenlegi állapotokat az 1991 előttihez hasonlítva Szigeti Péter így fogalmazta

[4] Szalai Erzsébet: A létezett szocializmus – és tanulságai. In: Krausz Tamás, Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok*. L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2007. 55.

[5] Szerdahelyi István: A kommunista pártállamok. Uo., 236.

meg: „*A kultúra államszocializmusbeli önfényűségét és elért színvonalát utólag, ma, a polgári tömegkultúra és tudatipar posványának jelenlétében, inkább csak csodálni lehet.*[6] *[…] Most elvben mindent vagy majdnem mindent szabad, s közben a mérvadó és reprezentatív médiák állítják elő, gyúrják meg a közvéleményt*”.[7] Eric Hobsbawm szerint pedig „*Oroszország lakói közül, a legtöbb ember számára, aki visszaemlékezhet, a régi szovjet éra messze többet kínált, mint amennyivel most és még belátható ideig meg kell elégedniük*”.[8]

Témám, akár a Szovjetunió története bármely szegmensének kutatása nem tartozik a preferáltak közé, sőt felfokozott indulatokat vált ki az azt megélőkből pro és kontra egyaránt. A megélt emlékek, melyek érzelmek formájában is tovább élnek, befolyásolják a jelenleg még aktív szakaszukban lévő egyének e kérdéshez és korszakhoz való hozzáállását: vagy csak a megszépített múlt, vagy annak negatív elemeit emelve előtérbe, nagyítva fel és ezzel egy időben torzítva is el a történelmi tények folyamatát. A munka írása közben az is motivált, hogy ne szelektíven álljak hozzá a téma megvilágításához, mert „*a történelem nem példatár, hanem egységes folyamat.”*[9] Nem volt célom sem idealizálni, „tisztára mosni”, sem „befeketíteni” az általam tárgyalt korszakban lezajlott oktatási folyamatokat, ám a közelmúlt forrásainak összegyűjtését addig kell elvégezni, amíg még megvannak. Nem csak a Szovjetunió utódállamaiban, de az egykori „szocialista tábor” szinte minden államában – az előző rendszer „hordalékaitól” való megszabadulás címszava alatt – tonnaszámra kerülnek megsemmisítésre, papírhulladékba az 1991 előtti időszakban napvilágot látott kiadványok. Így van ez Ukrajnában is, ahol az egykor oly gazdag közkönyvtárakban fokozatosan kerül selejtezésre és megsemmisítésre a szovjet időszakban megjelent sajtótermékek, kiadványok és könyvek zöme. Az elhasználódás, pinceraktárak beázása miatti enyészet mellett, az 1991 előtti kordokumentumként és forrásként egyaránt használható kiadványok százait és ezreit selejtezhetik le az ukrán Kulturális Minisztérium utasítása alapján azok a közkönyvtárak, amelyek helyszűkével küszködnek. E megsemmisülés felé tartó kordokumentumoknak és forrásoknak a begyűjtése, depolitizálása, szakmai feldolgozása a korszakkal foglalkozó történészek dolga, még akkor is, ha a fent említett Hobsbawm szerint jó történelmi szakmunka megírására mi, ebben a térségben élők, pont az érintettség okán nem vagyunk képesek, csak forrásgyűjtésre.[10]

A címben megfogalmazott téma eddigi historiográfiájáról valójában nem beszélhetünk, mivel a szovjet oktatáspolitika történeti szemszögből való megközelítésére sem a Szovjetunió idejéből, azóta pedig még inkább nem találtunk szakirodalmat sem orosz, sem ukrán nyelven, magyarul pedig egyáltalán. A politikai és eseménytörténet mellett a szociális szféra, azon belül a közoktatás alakulása mindig is háttérbe szorult a történelmi kutatásokban. Részben ennek tudható be, hogy míg az egykori Szovjetunió idején orosz nyelven az oktatáspolitika pedagógiai és statisztikai megközelítéséről jelentek meg mérvadó munkák, kiadványok, addig 1991 után – úgy ukrán és/vagy magyar nyelven csak a korszak kritikáját tartalmazó részkutatások láttak napvilágot, azok sem történeti szempontból közelítve meg a kérdést. Munkám innovációs lényege – úgy

---

[6] Szigeti Péter: Államszocialista kísérletek – történelmi tanulságok. In: Krausz Tamás, Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok*. L’Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2007. 34. (a továbbiakban: Szigeti 2007)

[7] Uő: Uo., 37.

[8] Hobsbawm, Eric: Képesek vagyunk-e az orosz forradalom történetének megírására? In: uő: *A történelemről, a történetírásról.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2006. 278. (a továbbiakban: Hobsbawm 2006)

[9] Juhász Gyula: *A történész józansága. Tanulmányok, cikkek, interjúk*. Budapest, OSZK, 1994. 278.

[10] Hobsbawm 2006, 268.

vélem – épp abban rejlik, hogy a Szovjetunió története 1945–1991 közötti időszakának oktatáspolitikáját, annak az iskolai történelemtanításra gyakorolt közvetlen hatását mutatja be, ill. követi tovább azt a Szovjetunió egyik utódállamában – Ukrajnában. Gyakorlatilag bármely társadalom egyedeinek világnézete az iskolában alapozódik meg, s az emberek igen kis hányada tud élete további részében felülemelkedni az iskola tükrözte és adta alapszemléleten, főleg ha a mindenkori államhatalom erős kontroll alatt tartja azt.

Mint fent említettem, a Szovjetunió idején az oktatáspolitika a történetírásban nem jelent meg, kizárólag pedagógiai és/vagy ideológiai szemszögből vizsgálták azt. Jómagam használtam ezeket a munkákat néhol kontrollként, néhol a korszellem érzékeltetése végett. Az első, 1948-ban, egy kerek évforduló kapcsán megjelent munka a címében is jelezte: fejezetekkel szolgált csak az OSZFSZK területének iskolatörténetéből.[11] 1961-ben az Orosz Föderáció egykori oktatási minisztere, Kairov I. A. által szerkesztett kiadványnak az 1958-as iskolareform volt a központi témája, mivel a munka 95%-ban a reform fontosságát, kiteljesedését követte végig, erős ideológiai szempontok szerint. A termelési oktatást járta körbe adatokban, szükségszerűségeket, kapcsolatokat keresve és teremtve.[12] A következő hasonló tematikájú munka 1967-ben látott napvilágot, az októberi forradalom 50. évfordulójának apropóján. A Kim M. P. szerkesztése alatt kiadott kötet, mely a közoktatásban lezajlott folyamatokat *kulturális forradalomnak* nevezte, pontosan vezette végig az 1917–1965 közötti időszakban az oktatási szektor számbeli mutatóit: iskolák, osztályok, tanulói létszám, a váltásos oktatás adatainak alakulását, ill. a tantárgyi órakeretek változásait. Nem vezette azonban végig a szovjet állam és pártvezetésnek az oktatást érintő rendeleteit, határozatait, csak a törvényekre koncentrált.[13] Az ugyancsak ebben az évben publikált *A Szovjetunió közoktatása 1917–1967* című nagy formátumú évfordulós kiadvány már a brezsnyevi kor terméke volt, ami próbált tárgyszerű maradni – sok típus-tárgyhálót, órakeretszámot, iskolai számadatot közölt – de ez sem folyamatos oktatáspolitikai történet, mivel az előzőhöz hasonlóan csak a nagy horderejű törvényeket fűzte időrendbe, az aktuális ideológiai irányvonal nagy terjedelmű szövegeivel teletűzdelve.[14] Sokkal inkább volt kronológiai munka a két évvel később, 1969-ben az Orosz Föderáció közoktatásáról megjelent általános szakmunka, amely úgyszintén 1917-től vette sorba az iskolaügy változásait, azonban teljesen pedagógiai szemszögből. A két szerkesztő nevével fémjelzett kiadvány népes szerzői gárdája foglalkozott a közoktatás tanterveivel, óraszámaival, ám központi kérdésként a szakmai képzést kezelte, nem az általánosan képző iskolákat. Pozitívuma, hogy a címével ellentétben nem csak az OSZFSZK-t érintő oktatási rendelkezéseket ismertette, hanem nagy vonalakban az uniósokat is, ám ugyanezt a nemzetiségeket illetően nem lehet elmondani. S bár elég sok adattal dolgozott, ill. végigvezette a közoktatás fejlődését 1917-től, a kiadvány terjedelmének kétharmada az 1945–67 közötti időszakról szól. Nagy pozitívuma, amit más munkáknál sehol nem leltem fel, hogy függelékként tartalmazta az OSZFSZK területén érvényes oktatási rendeletek időrendi mutatóját.[15] A rendeletek időrendi mutatóját nagyon hasznosnak

[11] Константинов Н. А., Медынский Е. А. *Очерки по истории советской школы РСФСР за 30 лет*. Москва: Учпедгиз, 1948.

[12] *Советская школа на современном этапе*/ Под ред. Н.А. Каирова. Москва, 1961.

[13] *Культурная революция в СССР (1917-1965)*. Отв.ред. М.П. Ким. Москва, 1967.

[14] *Народное образование в СССР. 1917-1967*. Под ред. М.А. Прокофьева и др. Москва: Просвещение, 1967.

[15] *Народное образование в РСФСР*. Под редакцией М.П. Кашина и Е.М. Чехарина. Москва: Просвещение, 1969.

találtam, s én is alkalmaztam az ötletet a munka végén – természetesen az egész Szovjetunió és Ukrajna viszonylatában.

Brezsnyev halála után, Jurij *Andropov* főtitkársága idején, mikor a racionalitás megjelenhetett a szakmai gondolkodásban, több elméleti szakmunka is napvilágot látott, ami a középfokú képzés helyzetét és problémáit próbálta feltárni. Hromenkov N. A. 1983-ban kiadott kötetében a közoktatásban megoldásra váró problémákat vette sorra, s azok kulcsát a társadalmi és gazdasági okokra vezette vissza.[16] Katajeva L. I. 1986-ban megjelent publikációja pedig a felértékelődött tudományos-technikai forradalomtól, a számítástechnikától, ill. a számítógépektől várta a segítséget. Az SZKP XVII. kongresszusa kapcsán megjelent kiadványban azonban olyan valós tárgyi és szakmai problémákra is rámutatott a szerző, mint az oktatásszerkezeti hibák, az általános és szakmai képzés nem megfelelő szintje, a nevelés hatékonyságának alacsony foka, a sematikus oktatás, értékelés, osztályzás.[17]

A fenti munkák részinformációval szolgáltak a kutatáshoz, mivel alapforrásként nem ezeket alkalmaztam, hanem az írott források azon csoportjából próbáltam rekonstruálni a múlt egy szeletét, amelyek egyrészt meghatározták az oktatás és történelemtanítás *gyakorlati* feltételeit, ill. magában az oktatási szférában keletkeztek. Miután az államszocializmus politikai mechanizmusában a legfőbb döntéshozó (törvényhozó), végrehajtást irányító és ellenőrző szerv a kommunista párt megfelelő instanciái voltak, így az SZKP KB határozatait és rendeleteit, ill. a Szovjetunió Minisztertanácsa törvényeit, törvényerejű rendeleteit használtam alapforrásként. Emellett az Oktatási Minisztérium rendeleteit, utasításait, körleveleit vizsgáltam meg, amelyekben a szándék megvalósulása testet öltött. Ezek a források, bár primer forrásként vannak jelen, mind publikáltak, kivételt képeztek az 1945 után a Szovjetunióhoz csatolt területeken az első hónapokban zajló, szovjetesítéssel kapcsolatos rendelkezések, melyeknek egy része a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban található. Bár a Szovjetunió közoktatásával kapcsolatos dokumentumokat összegyűjtő kiadványok általában valamilyen tendencia alapján válogatott iratok voltak, a lényegi folyamatokat adekvátan tükrözik. Alapforrás volt az SZKP KB kongresszusainak, konferenciáinak, plénumainak határozatait összegyűjtő kiadvány, amelynek legutolsó szériáját 1988-ban fejezték be.[18] Ebbe a körbe azonban 1945 után zömmel azok a dokumentumok kerültek bele, melyek az oktatás általános irányvonalait határozták meg, csak kevés kivétellel foglalkoztak konkrét ügyekkel. A másik nagy forráscsoportot a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának rendeletei és törvényei alkották.[19] E közlönyökön kívül a Legfelsőbb Tanács és a Szovjetunió Minisztertanácsának határozatai különböző tematikus dokumentumgyűjteményekben találhatók szétszórva, s különböző időszakot és közigazgatási területet ölelnek fel. Egyik csak az általánosan képző iskolákról gyűjtött iratokat tartalmazza,[20] azt is csak 1973-ig, míg mások az aktuális években hatályos normatív anyagokat adták közre.[21]

---

[16] Хроменков Н. А. *Социально-экономические проблемы общего среднего образования в условиях развитого социализма*. Москва: Педагогика, 1983.

[17] Катаева Л. И. *Актуальные проблемы народного образования и педагогической науки в свете решений XXVII съезда КПСС (Аннотированная теметика лекций)*. Москва: Издательство «Знание», 1986.

[18] *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК*. Москва: Издательство политической литературы, 1984.

[19] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1939-1991 гг.

[20] *Народное образование в СССР 1917-1973*. Сборник документов. Москва, 1974.

[21] *Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа*. Сборник документов. 1917-1973 гг. Москва, 1977., *Основні документи про школу*. Упор. Березняк Є. О. Видавництво «Радянська школа», Київ, 1973., *Основні документи про школу: [Збірник-довідник]* / Упоряд. Березняк Є. О. - Київ: Радянська школа, 1982.

Forrásként használtam a Szovjetunióban évente megjelenő közoktatási statisztikai évkönyveket, a Szovjetunió törvény- ill. a Legfelsőbb Tanács Elnöksége határozatainak gyűjteményeit. Az oktatásirányítás, szervezés, valamint a tanítási tartalomhoz alapvető forrásként 1966-ig, amíg nem létezett a szövetségi szakminisztérium, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának utasításgyűjteményét vizsgáltam. Ugyancsak forrásként emeltem be az SZKP KB központi lapját, a *Pravdá*t, a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának szaklapját, az *Ucsityelszkaja gazetá*t és a Pedagógiai Tudományok Akadémiájának hivatalos lapját, a *Szovjetszkaja pedagogiká*t.

A téma specialitása adta, hogy kordokumentumként kezeltem – a címben szereplő időintervallumban megjelent – iskolai történelemtankönyveket, módszertani kiadványokat és publikációkat. E kiadványok zöme az egykori Szovjetunióban is működött (Ungvári, Lvivi, Ivano-Frankivszki) egyetemek könyvtárainak raktárában lelhető fel. Külön engedély nem szükséges használatukhoz, inkább azok feltérképezése és begyűjtése került sok időbe, hisz az annak idején kiadott történelemtankönyvek és módszertani szakmunkák zöme már rég a zúzdákba került.

Egészen másként állt a helyzet a történelem tantárgytörténeti kutatása terén, ahol a hruscsovi időben, 1959-ben már napvilágot látott Nyikiforov D. N. szakmunkája a történelemnek a szovjet iskolákban való oktatásáról,[22] majd 1961-ben Buscsik L. P. dolgozta fel a témát elég nagy terjedelemben.[23] Az októberi forradalom 50. évfordulójára a történelemoktatás alakulásáról Korovkin F. P. írt terjedelmes tanulmányt, ami 1967-ben a *Prepodovanyije isztorii v skole* hasábjain jelent meg.[24] Utóbbi munka, akár a Buscsiké, időben előre haladva vezette végig az iskolai történelem tárgy oktatásának alakulását, nagy hangsúlyt fektetve az 1934–36-os rendeletekre, mikor az iskolákban visszatértek a tudomány alapjainak tanításához, ill. az 1959-es határozatra, ami rendszerbe foglalta a tárgy oktatásának egész iskolai ciklusát. Korovkin már Brezsnyev idejében írta meg az iskolai történelemtanítás fejlődését bemutató nagylélegzetű tanulmányát, mégsem mutatta be abban az 1965-ös változtatásokat, ill. a jelentős terjedelem ellenére a valós tényanyag mennyisége háttérbe szorult az ideológiai 'körítéssel' szemben. A történelemnek mint iskolai tárgynak az oktatásmódszertana, kutatásának tudományos elismertségét azután fogadták el, mikor Dajri N. G. 1968-ban a Szovjetunió Pedagógiai Tudományok Akadémiáján megvédte „*A történelem oktatása a középiskola felső osztályaiban*" című doktori disszertációját. A következő tantárgytörténeti munka azonban majd csak 1984-ben jelent meg Koloszkov A. I. tollából, aki bőséges levéltári forrásra támaszkodva írta és védte meg doktori disszertációját a történelemoktatás kialakulása és fejlődésének történetéből.[25]

A fent említett munkákat természetesen felhasználtam, ám nem állt szándékomban másolni azt, ami már megvan, bár az általam bemutatott 1945–91 közötti időszak tantárgytörténeti feldolgozása, tudomásom szerint, eddig még nem történt meg. A munka e részének kidolgozásakor nem a történelem tantárgyi oktatásának tartalmi kérdéseire koncentráltam, hanem a történetírás szempontjából inkább a korkép megrajzolását részesítettem előnyben a szakdidaktikai szempontokkal szemben. A korabeli állapotok

[22] Никифоров Д. Н. *Преподование истории в советской средней школе за 40 лет*: МГПИ имени В. И. Ленина; Ученые записки. Т.122. Вып. I. Москва, 1959.

[23] Бущик Л. П. *Очерк развития школьного исторического образования в СССР*: Изд. АПН РСФСР. Москва, 1961.

[24] Коровкин Ф. П. Развитие школьного исторического образования // *Преподование истории в школе*. 1967, №6.

[25] Колосков А. Г. *Становление и совершенствование школного исторического образования в СССР.* Диссертация на соискание учёной степени доктора педагогических наук. АПН СССР. Москва, 1984.

érzékeltetése céljából a *Prepodovanyije isztorii v skole* folyóirat anyagait dolgoztam fel az 1945–1990 közötti időszakban, mind a történelem tanítását meghatározó rendeletek, mind a kor légkörének bemutatása végett.

Elsősorban a központi, tehát az egész országra érvényes törvények, rendeletek, határozatok és ajánlások feltárását és bemutatását tűztem célul, ám mindeközben a szovjet nemzetiségi politikának az oktatásban való megnyilvánulásai is felszínre kerültek. Az állam érettsége és szilárdsága az autochton nemzetiségekhez való viszonyban mutatkozik meg leginkább, ezért található külön alpontként a munkába az őshonos nemzetiségek oktatás- és iskolaügyének bemutatása. Igaz, másként jelenik meg a nemzetiségek kérdése a Szovjetunióban, ahol hivatalosan nem volt „titulusnak nevezett nemzet", bár az orosz nép minden esetben kiemelt helyen szerepelt. Számomra evidens, hogy ezen alpont része lett a téma kifejtésének, ám a nemzetiségi nyelven való oktatás az egykori Szovjetunió oktatáspolitikájában azon terület közé tartozott, amelynek más volt a hivatalos formában megjelenő és más a valós tartalma és helyzete is. Politikai szempontból ez a kérdés „síkos" területre vihet, ám a történész a dokumentumok alapján vonja meg a mérleget és fogalmaz meg következtetést. S bár Ormos Mária szerint a természettudományok megállapításai mindenkor ellenőrizhetők, míg a humán és társadalomtudományokban a megállapítások bizonyítás híján maradnak,[26] úgy vélem, azon következtetések, melyeket a források alapján megengedtem magamnak, bizonyíthatók.

A munka szerkezeti egységei a két államformációnál, így a két kötetnél is azonosan vannak felépítve – általános iskolaügy, történelemoktatás, nemzetiségek oktatásügye. A szovjet iskolaügynek azonban volt egy olyan szegmense, mely sem a nyugati demokráciákban, sem a posztszocialista országokban nem volt jelen, s ma sincs – ezek az iskolai gyermekszervezetek. Az októbrista, pionír és Komszomol-szervezetnél – melyeket a párt és az állam hozott létre, s kommunista egyesülésként előzőnek ideológiáját propagálták – idővel az ideológiai jelleg jelentősen háttérbe szorult, s a racionális és szakmai foglalkozások kerültek előtérbe. Ezek a szervezetek pihenő és munkatáboroztatással segítettek a dolgozó szülőknek a gyermek-felügyeletben, sportolási, kikapcsolódási lehetőségeket, helyiségeket biztosítottak azoknak, a tehetséges gyerekek adottságait szakmai kontroll mellett fejlesztették, ill. az utazásokkal élményekhez jutatták az iskoláskorú gyerekeket. Több mint érdekes megjegyezni, hogy mennyi hasonlóságot lehet felfedezni a cserkészet és a pionírmozgalom között: az őrsökbe, rajokba, csapatokba való szerveződésen át, a csapatok számozása, elnevezésén túl a nyakkendő viseléséig, vagy a táborozásokon át a csapatszellem kialakításáig – s a hasonlóságok felsorolása ezzel közel sem véges. Mikor Szovjet-Oroszországban, az 1920-as évek elején a gyermekmozgalmakat a *Szpartakba* egyesítették, a szovjet pártvezetés nagy valószínűséggel merített a nem is olyan régen, Lord Robert *Baden-Powell* angol tiszt által létrehozott cserkészet pozitív hozadékaiból. Azon sem csodálkoznék, ha az egyre-másra napvilágot látó, az orosz levéltárak mélyéről előkerülő dokumentumokból esetleg az derülne majd egyszer ki, hogy Leninék a cserkészetet alapító Baden-Powellnek azt a meglátását tartották hasznosnak, esetleg követendőnek, melyre utóbbi az 1899–1902 között lefolyt angol–búr háborúban figyelt fel. Ez a meglátás arra irányult, hogy azok a fiúk, akiket sebtében kiképeztek futárszolgálatra, milyen sokat tudtak segíteni a háború során az angol reguláris csapatoknak. E megfigyelések alapján dolgozta ki pár évvel később Baden-Powell azt a képzési programot, mely aztán az oly széles körben elterjedt cserkészet alapját képezték. Vagyis egy olyan nemzetközi minta alapján is dolgozhattak a szovjet-orosz pártvezetők az iskolai kommunista gyermekszervezetek

[26] Ormos Mária: *A történelem és történelemtudományok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 7.

kialakításakor, ami a fiatal, iskolás korosztálynak a netalán elkövetkezendő társadalmi forradalomba és/vagy külső ellenséggel vívott harcba való bevonását is előrevetítette a párt és az állam oldalán. Ezért is tartom elfogadhatatlannak azt a – napjainkban széles körben elterjedt – vélekedést, hogy ezek a gyermekszervezetek csak „agymosást" végeztek volna a felnövekvő nemzedékben, mivel a források alapján jól nyomon követhetők ezek tevékenységének célirány-változásai. Mindeközben nem vitatom, hogy erős ideológiai befolyást gyakoroltak az iskolásokra. Ám ez a szervezetek célmeghatározásában mindenhol le volt fektetve, tehát nem beszélhetünk rejtett célok megvalósításáról. Hamisnak tartom ezért csak erről a feladatkörről beszélni, kinagyítva azt többi funkciója közül, ill. az időbeli változások figyelmen kívül hagyását is.

Munkám leíró jellegű eseménytörténet – vagy ahogy Gyáni Gábor fogalmazna: történeti tények regisztrálása[27]–, mely egyáltalán nem divatos mostanság a szakmában. Terminus technikussal élve úgy is mondhatnám, szinte koncepciótlan faktológia, ami igazából egy olyan témához/ból gyűjtött adatokat, mely csaknem mindenkit érintett, s érint ma is, és nemcsak az egykori Szovjetunió területén, hanem a volt szocialista holdudvar országaiban is. A fent említett Gyáni azonban elismeri azt is, hogy vitathatatlanul a dokumentarizmus alkotja még ma is a szakszerű történeti kutatás döntő fundamentumát. Amennyiben e fundamentumhoz egy-két kő lesz munkám, akkor már érdemes volt vele dolgozni.

A monográfia kombinálja a kronológiai és tematikus kifejtést, mivel minden egyes szerkezeti egységen belül időrendben halad a régebbitől a jelen felé. Vannak bel- és külpolitikai, eseménytörténeti, helyenként intézménytörténeti, gazdaság- és életmódtörténeti összefüggései, hisz ezek adták az alapot a munka gerincét jelentő téma kapcsolódási pontjainak megrajzolásához. Mindemellett tartózkodtam a politikatörténettől, a politikai események folyamatos és párhuzamos bemutatásától, azok minősítésétől. A szovjet iskolaügy, általános oktatásirányítás és szerkezet bemutatása ezért lett olyan száraz, tényközlő, csak szigorúan a témához kapcsolódó események ismertetése.

A kutatás során nem tűztem célul a teljes szocialista tábor oktatáspolitikájának, ill. történelemoktatásának sem bemutatását, sem összehasonlítását, mivel annak úgy forrásbéli, mint terjedelmi kritériumai túllépik egy kutató lehetőségeit, szakmai potenciálját, s esetleg egy többéves történészi csapatmunka célját alkothatja majd. Forrásaim és leírásaim csak az 1944–1991 közötti Szovjetunió földrajzi területeire terjedtek ki. S bár a nemzetiségi iskolahálózat és oktatásügy kérdésénél külön figyelmet szenteltem a kárpátaljai magyarság helyzetének, azonban több ok miatt sem volt célom annak teljes történetét integrálni munkámban, ill. a kutatás forrásbéli és területi terjedelme sem tette lehetővé azt.

Nem gondolom, hogy munkám mindent feltárt és megmutatott, amit e témakörben meg lehet mutatni, mivel számtalan elágazási és kiindulási fonalat voltam kénytelenek elvágni a halmozott és végtelen ok-okozati kapcsolatok hálójába való gabalyodás elkerülése, ill. a még követhető olvasás érdekében. Ebből kifolyólag jelen munka a kezdete lehet azon kutatásoknak, melyek az adat- és forrásgyűjtés mellett a Szovjetunió idejében megvalósult szociális és oktatáspolitikai dimenziók feltárására törekednek majd.

[27] Gyáni Gábor: A posztmodern esete a történetírással. In: uő: *Posztmodern kánon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 2003. 18.

Gyökerek és előzmények. Történelmi vázlat (1917–1944)

Új paradigmák a forradalom után

Az 1917-es évben két olyan esemény rázta meg az Orosz Birodalmat, ami gyökerestül változtatta meg a gazdaság, de főleg a társadalom minden szintjének életét. Az egyik február 23-án úgy kezdődött, hogy a háború miatt végletekig kiéleződött élelmiszer- és tüzelőhiány miatt a fővárosi asszonyok több ezres tömege ment ki az utcára tüntetni nőnap alkalmából. Ez a tüntetés aztán általános sztrájkba nőtt át, hisz a birodalmat nem csak gazdasági, de szociális és etnikai ellentmondások halmaza feszegette már addig is. Utóbbiak bizonyítéka volt az 1905–07-es első orosz forradalom. És bár II. Miklós orosz cár, az állapotok teljes anarchiává való fajulásának előidézőjeként az Állami Dumát kiáltotta ki, majd azt február 27-én fel is oszlatta, a testület ezt nem vette tudomásul. A parlament épületében létrehozták a Petrográdi Szovjetet mint ideiglenes bizottságot, Nyikolaj *Csheidze* elnökletével. Másnap ez a bizottság bejelentette, hogy átveszik a hatalmat és a cári kormányt feloszlatták.

Március 2-án a cár lemondott a trónról, megalakult az Ideiglenes Kormány, élén Georgij Lvov herceggel. Ezzel Oroszországban megdőlt az abszolút monarchia, győzött a polgári demokratikus forradalom és kezdetét vette a „kettős hatalom" időszaka, a burzsoázia érdekeit képviselő Ideiglenes Kormány ill. a tömegek érdekeit hirdető Petrográdi Szovjettel. Március 8-án letartóztatták és házi őrizetre kényszerítették a volt cárt.

A központi hatalom gyengülését kihasználva, március 17-én Lengyelország elszakadt az Orosz Birodalomtól, amit utóbbi el is ismert. Április 4-én, hosszú külföldi emigrációjából visszatért Oroszországba Vlagyimir Uljanov (*Lenin*), aki konstatálta, hogy a szovjeteknek nem szabad támogatniuk az Ideiglenes Kormányt, mivel a forradalom polgári demokratikus szakasza már véget ért, s készülődni kell a proletárforradalomhoz. Utóbbi kijelentés részben meg is pecsételte az Ideiglenes Kormány sorsát, amely bár a háború folytatása mellett kötelezte el magát, nyárra (június–július) a délnyugati frontszakaszokon befulladt az oroszok támadása. A háborús kudarc és kilátástalanság július 3–4-én újabb tömegeket vitt ki az utcára a bolsevikokkal az élen. A tüntetések zavargásokká fajultak, és az Ideiglenes Kormány betiltotta a bolsevik pártot. Véget ért a „kettős hatalom".

Július 26-án az OSZD(b)MP[28] VI. illegális kongresszusa Petrográdban elfogadta a fegyveres felkelés és a proletárdiktatúra kivívásának tervét. Az Ideiglenes Kormány ellen augusztus 25–30-án Lavr *Kornyilov* monarchista tábornok puccsot kísérel meg, amit nem a kormányerők, hanem a munkások akadályoztak meg. A lázadás miatt szétesett az Ideiglenes Kormány, és szeptember 1-jén, az Alekszandr *Kerenszkij* vezetésével létrejövő öttagú direktórium kikiáltotta a köztársaságot. Közben a Petrográdi és Moszkvai Szovjet is bolsevik többségűvé vált.

Október elejére a bolsevik Központi Bizottság napirendre tűzte a fegyveres felkelést, amit 24-én éjjel a vörös katonák segítségével el is kezdtek. 1917-ben ez már a második, a bolsevik forradalom kezdetét jelentette Oroszországban. Másnap, október 25-én a Szmolnijban megnyílt a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek II. Kongresszusa,

[28] Oroszországi Szociáldemokrata (bolsevik) Munkás Párt

ahol Lenin már azt jelentette be, hogy minden hatalmat a szovjetek vettek a kezükbe. Október 26-án hajnalra a forradalmárok elfoglalták a Téli Palotát és letartóztatták az Ideiglenes Kormány tagjait. A szovjetek kongresszusa elfogadta a békéről és a földről szóló dekrétumokat, valamint megalakult az első szovjet kormány – a Népbiztosok Tanácsa. A kormány elnöke Vlagyimir *Uljanov* (Lenin), közoktatásügyi népbiztosa Anatolij *Lunacsarszkij*, nemzetiségügyi népbiztosa pedig Joszif *Dzsugasvili* (*Sztálin*) lett. Ezzel a fővárosban befejeződött a harmadik orosz forradalom, aminek teljes győzelme csak 1920-ra ért véget, amikor a polgárháborúban a bolsevik kormány ellen fellépő, belső és külső erőket egyesítő, nemzetközi intervenciós csapatokat is legyőzték.

A népi kultúráról és a tömegoktatásról a bolsevikoknak már 1917 őszére többé-kevésbé meg voltak a saját elképzeléseik. A fent említett Lunacsarszkij, mellette Nagyezsda Konsztantyinovna *Krupszkaja*, Lenin felesége játszott még meghatározó szerepet a szovjet közoktatás kialakításában. A proletárforradalom másnapján meghirdették az analfabetizmus felszámolásáért indított harcot, s november 9-én fel is szólították az ország értelmiségét, „hogy aktívan kapcsolódjon bele abba a harcba, amely a tömegek kulturális elmaradottságának felszámolásáért folyik". Az országban kialakult állapotok miatt azonban az orosz értelmiség zöme szembefordult a bolsevik forradalommal, majd a közalkalmazottak petrográdi és moszkvai sztrájkja átterjedt más városokra is. Moszkvában a tanítók is csatlakoztak a sztrájkhoz, ami három hónapig tartott. Ennek ellenére december 11-én az egyházi iskolákat államosították és a Közoktatásügyi Népbiztosságnak (KN) rendelték alá.[29] A következő hónapban, 1918. január 20., február 3., a Népbiztosok Tanácsának dekrétuma alapján az államot elválasztották az egyháztól, megfosztották szinte minden vagyonától és jogától. Ezzel egy időben teljes lelkiismeret-szabadságot, hirdettek, amit az iskolai vallásoktatás eltörlésével kezdtek megvalósítani.[30]

1918. február 28-án a Közoktatásügyi Népbiztosság az oktatási rendszer demokratizálása érdekében elrendelte az összes pedagógiai és adminisztratív vezető szabad választását.[31] Az új szovjet iskolamodellt a korabeli leghaladóbb pedagógiai szakemberek elképzelései alapján próbálták meg létrehozni (Konsztantyin *Vencel*, John *Deway*). Az 1918. februári KN határozata szerint ez az új szovjet iskola a szabad önigazgatásra épült, ahol az iskola irányítását annak kollektívája végezte, beleértve a tanulókat és az iskola kiszolgáló (technikai) személyzetét is.

1918. május 3-án a KN rendelettel vezette be a koedukált oktatást. A szovjet kormány egyik legelső, 1917. november 11-i intézkedésével megszüntette a forradalom előtti Oroszországban érvényes rendi és állampolgári rangokat. Maga Lenin is azt írta, hogy *„... a szovjet munkás-paraszt köztársaságban a közoktatásügy minden szervezését át kell, hogy hassa a proletariátus osztályharca, annak diktatúrája céljainak sikeres megvalósításáért, vagyis a burzsoázia megdöntéséért az osztályok- és az ember ember általi kizsákmányolás megszüntetéséért"*.[32] Ezt olvashatjuk az 1918 júliusában elfogadott első szovjet alkotmányban is, ahol az állampolgárok elvi egyenlőségéről

[29] A Közoktatásügyi Népbiztosság határozata, amit a Népbiztosok Tanácsának ülésén fogadtak el „*A nevelési és oktatási ügyek egyházi intézményektől a Közoktatásügyi Népbiztossághoz való átadásról*". In: *Народное образование в СССР. 1917-1973. Сборник документов*. Москва, 1974. с.12. (a továbbiakban: Народное образование… Сб. д-тов…)

[30] „*A lelkiismereti, egyházi és vallási társaságok szabadságáról*", Uo.

[31] Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: *Oroszország története*. Pannonica Kiadó, Bp., 2001. 509. (a továbbiakban: Font–Krausz–Niederhauser–Szvák 2001).

[32] Ленин В. И. *Полное собрание сочинений*. Изд. 5-е. Москва. Т. 31. с. 291. (a továbbiakban: Ленин,)

írnak, de mégis létrehoztak egy új társadalmi kategóriát – a jogfosztottakét, ahová azok kerültek, akik munka nélkül szerzett jövedelemből éltek: magánkereskedők, papok, vagy az egykori cári rendőrség tagjai. Ez a jogfosztottság a család összes tagjára kiterjedt, aminek értelmében ezek gyerekei nem tanulhattak tovább felsőoktatási intézményekben. Az Népbiztosok Tanácsa 1918. augusztus 2-i rendeletében is korlátozta ezt, amikor a felsőfokú tanintézetek felvételi rendjét szabályozta – a proletár és szegényparaszti származású jelentkezőket előnyben részesítették. A fenti kirekesztettek gyermekei, helyhiányra hivatkozva, az elemi iskolába is csak korlátozott számban iratkozhattak be.

1918. szeptember 30. (október 16.) az Összoroszországi Központi Végrehajtói Bizottság elfogadta a *„Határozat az egységes munkaiskoláról”* szóló rendeletet, ami az egységes, ingyenes, általánosan képző, kilencosztályos alapiskola létrehozásáról szólt. Ezt az oktatást két fokozatban képzelték el:

I. fokozaton a 8–13 éveseknek öt osztályban, míg a II. fokozaton 13–17 éveseknek négy osztályban. Ugyanekkor törtvény mondta ki, hogy minden népnek joga van saját nyelvének használatához az iskolában is.[33]

Lenin arról írt, hogy: *„A marxizmus koránt sem dobja el a burzsoá korszak legértékesebb vívmányait, hanem elsajátítja és beépíti saját nézeteibe mindazt, amit az emberi élet és kultúra több mint 2000 éves történelmében értékes volt”*.[34] Ám az új szovjet oktatási rendszert nem reformokkal, a régi rendszer átalakításával próbálták létrehozni, hanem a régit lerombolták és egy teljesen új rendszert próbáltak kiépíteni. Eltörölték a tanórákat, a házi feladatot, a tankönyvek használatát, a vizsgákat, a tandíjat és 1918. május 31-én „*A jegyek eltörléséről*” szóló KN határozat – az osztályzást is.[35] A vizsgák eltörléséről 1919. július 12-én újra rendelkezni kellett, mert több helyen nem vették komolyan, s az intézmény befejeztével szaktárgyi vizsgákat állítottak össze, s azok alapján állították ki a bizonyítványokat.[36]

Az új oktatási rend kiépítése nem volt zavartalan, hisz 1921-ig Szovjet-Oroszországban polgárháború és intervenció folyt, így a központi rendelkezéseket az Orosz Föderáció központi kormányzóságaiban foganatosíthatták csupán. 1918 végétől ehhez kapcsolódtak még a szibériai, kazanyi, ufai, permi, orenburgi, tyumenyi és voronyezsi kormányzóságok. Előzőekben, a 8–13 éves korosztály számára kötelezővé vált az ingyenes oktatás.

Mivel az 1918-19 folyamán meghirdetett analfabetizmus elleni önkéntes harcnak alig volt pozitív hozadéka, 1919. december 26-án az NT határozatot fogadott el „*Az írástudatlanság megszüntetéséről az Oroszországi Föderáció lakossága körében*”, ami kötelező jelleggel terjedt ki a 8–50 éves korosztályra. Számukra a munkaidőt 2 órával csökkentették, miközben bérezésük ugyanolyan maradt, aki viszont nem volt hajlandó ebben részt venni, azt büntetőjogi felelősségre vonással fenyegették meg a dekrétum 8. paragrafusa alapján.[37] Mindez azért történt, hogy az ország teljes lakossága tudatosan vehessen részt annak politikai életében. Utóbbi gondolat Lenintől származik, aki azt is

[33] *Народное образование*… Сб. д-тов… с.133.
[34] Ленин, Т. 31. с. 299.
[35] *Народное образование*… Сб. д-тов… с.133.
[36] A Közoktatásügyi Népbiztosság határozata „*A tanintézményekben folytatott vizsgák és tantárgyi próbák, és ezen az alapon kiadott bizonyítványok betiltásáról*”, In: Советская педагогика, 1966, №6, с.114.
[37] *Orosz történelem. II. kötet*. Mihail Heller–Alekszandr Nyekrics. *A Szovjetunió története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 164. (a továbbiakban: Heller–Nyekrics 2003)

megfogalmazta, hogy „*minden olyan állítás, mely szerint az iskola kívül van az életen, kívül van a politikán, hazugság! Az oktatás és a politika elválaszthatatlan egymástól, hiába állítják, hogy az oktatásnak apolitikusnak, politikamentesnek kell lennie. Ez lehetetlen, mert az állam, amennyiben az ő intézményeiről van szó, erősen ellenőrzése alatt tartja azokat”* – jelentette ki 1920. november 3-án a kormányzóságok közoktatás-politikai agitátorainak összoroszországi tanácskozásán.[38] Ezt fogalmazta meg az 1919 márciusában, az OK(b)P 8. kongresszusán elfogadott új pártprogram szövege is, amely „*a közoktatást a szocialista társadalom felépítéséért folytatott harc alkotóelemévé emeli, s az iskola a burzsoázia hatalmának fegyveréből a társadalom kommunista átalakításának fegyverévé válik, hogy a társadalom osztályokra való bontását felszámolhassuk”*.[39] Ám Lenin szerint „*nem elég az analfabetizmust megszüntetni, hanem kultúrát is kell tanítani, mert a bürokratizmussal és aktatologatással csak így lehet felvenni a harcot. Ezeket sem hadi győzelmekkel, sem politikai utasításokkal nem lehet megszüntetni”*.[40] Sajnos utóbbi nézetek beépítését az iskolai oktatásba és a szovjet vezetők nézeteibe már nem sikerült elérnie. A fent említett analfabetizmus visszaszorítására tett erőfeszítések pozitív hatását látszottak alátámasztani a Központi Statisztikai Hivatal 1922-ben publikált adatai is, melyet Lenin másolt a naplójába az év végén:

1. táblázat. **Az írni-olvasni tudók adatai Oroszországban**

Régió	**1000 férfiból írni-olvasni tudó**		**1000 nőből írni-olvasni tudó**		**Az egész lakosság köréből, 1000 főből**	
	1897	**1920**	**1897**	**1920**	**1897**	**1920**
Oroszország európai része	326	422	136	255	229	330
Észak-Kaukázus	241	357	56	215	150	281
Nyugat-Szibéria	170	307	46	134	108	218
Összesen:	**318**	**409**	**131**	**244**	**223**	**319**

(Forrás: Ленин, Т. 45. с. 363.)

A fenti adatokból három év esik a szovjethatalom tevékenységének idejére, az 1918–20 közötti, amikor polgárháború folyt, s a bolsevikok még nem uralták az egykori orosz birodalom egész területét.

A szovjet iskola nem egyszerű feladatokat kellett, hogy ellásson, hanem politikai, gazdasági és kulturálist egyszerre. Lenin az, aki megfogalmazta a szovjethatalom oktatáspolitikájának lényegét is 1920-ban, kijelentvén, hogy *„új tanár-hadsereget kell kinevelni, amely teljes mértékben át van itatva a kommunizmus eszméjével, és meggyőzően tudja azt terjeszteni a munkásság és parasztság körében”*.[41]

Az 1921-ig tartó polgárháború hátráltatta a központi ellenőrzés teljes körű kiterjesztését az iskolákra. Így jelentek meg az ún. átmeneti iskolatípusok, melyek azokat a hiányosságokat próbálták kiküszöbölni, amelyek az egységes munkaiskolák teljes hálózatának létrehozásáig fennálltak. Még 1919-ben, a nagyobb ipari központokban, a Komszomol szervezésével, megalakították a munkás-fiatalok iskoláit, melyek egyszerre nyújtottak általános oktatást, ill. annak keretében műszaki és természettudományi

[38] Ленин, Т. 41. с. 399.
[39] Ленин, Т. 38. с. 116.
[40] Ленин, Т. 44. с. 172.
[41] Uo., 403.

alapismereteket, valamint a gyakorlati munkára is felkészítették a tanulókat. Ez lett később a politechnikai képzés első megnyilvánulási formája. Létrejöttükhöz nagyban hozzájárult az, hogy 1918 decemberében határás munkanapot vezettek be a serdülők számára. A fenti iskolákkal párhuzamosan még egy ideig tovább működtek a polgári gimnáziumok, reál- és kereskedelmi iskolák. Ennek ellenére 1920-ban az iskolaköteles gyerekek megközelítően 9%-a járt csak iskolába.[42] Pont ezért próbálkoztak szinte minden lehetséges módon iskolába „vinni" a gyerekeket. A KN az általános képzésű iskolákkal párhuzamosan, ún. iskola-klubokat alakított ki, ahol mellőzve az iskolai oktatásszervezést, inkább beszélgetések, viták útján próbálták elsajátíttatni a minimális ismeretanyagot a fiatalsággal. Az 1920/21-es tanévben pedig a 13 vagy ennél idősebb serdülők számára kétéves, írás-olvasási alapismereteket nyújtó iskola-kurzusokat nyitottak. Utóbbi annak az eredménye volt, hogy kiderült, 1-2 év alatt lehetetlenség bevezetni az általános oktatást minden 8–17 éves, iskolaköteles gyerek számára.

Az 1918 szeptemberében meghirdetett általános munkás-iskolák nem voltak képesek betölteni funkciójukat, hisz:

a) az ország nem volt egységes sem politikailag, sem gazdaságilag;
b) a gazdasági rendszer minden téren romokban hevert, drasztikusan visszaesett a termelés, néhol teljesen leállt;
c) az iskolák sok helyen az oktatáshoz megfelelő épületekkel sem rendelkeztek, nemhogy korszerű tanműhelyekkel;
d) ebből kifolyólag az általános iskolák nem tudtak munkás-iskolákká válni, ill. működő kapcsolatot teremteni a termeléssel.

Talán ez is motiválta az 1920 áprilisában, az OK(b)P IX. kongresszusa után összeült III. szakszervezeti kongresszust, mivel határozatai az oktatást is érintették. E szerint a proletárképzés gerincét a hivatalos szakképzésnek kell alkotnia, ami a népgazdaságot szakmunkásokkal és technikai személyzettel kell, hogy ellássa. A pillanatnyi helyzeten felülemelkedve, mindenképpen meg kellett keresni a lehetőséget, hogy a munkás-iskoláknak tényleges kapcsolatuk legyen az iparral. Ezt karolta fel Krupszkaja, mikor kijelentette, hogy *„A (szűkített) specifikus szakosodásnak egy általános elméleti és egy gyakorlati politechnikai képzésre kell épülnie, ami a szakembereknek lehetőséget ad saját szakmájuknak egy másikra való cserélésére bármikor."*[43]

1920. augusztus 16–22-én, a soron lévő tanév előtt összeült *„Az iskolai alegységek összoroszországi konferenciája"*, ami az iskolaszervezés soros feladatairól tanácskozott. Itt merült fel legelőször, hogy össze kellene hangolni az Orosz Föderáció iskoláiban a tananyagok tartalmát. Egyik első ilyen kísérlet pont az M. N. *Pokrovszkij* marxista történész által vezetett bizottság volt, ami a Közoktatásügyi Népbiztosság kérésére jött létre, hogy a humántudományok oktatásának alapelveit dolgozza ki a szovjet iskolák számára. Addig, szinte minden kormányzóságban mást tanítottak történelem címszó alatt, bár általános irányvonalakat fel lehetett fedezni, mint: a) a forradalmi mozgalom és a munka története; b) az októberi forradalom története; c) az 1918-as szovjet alkotmány. A Pokrovszkij vezette bizottság 1920-ban, útmutató jelleggel publikálta is első tanterveit történelemből. Mivel a konkrét tudományok tantárgyi oktatását elvetették,

[42] *Народное образование в РСФСР*. Под редакцией М. П. Кашина и Е. М. Чехарина. М., «Просвещение», 1969. с.16. (a továbbiakban: Кашин-Чехарин 1969)
[43] Крупская Н. К. *Педагогические сочинения*, Т. 10. Москва, Изд-во АПН РСФСР, 1962, с.44.

ezért egymással igen laza kapcsolatban lévő kurzusok tanítását irányozták elő, de különálló történelem tárgy nem létezett, amint az alábbiakból is látható:

a) a kultúra története;
b) Oroszország és a külföldi országok története;
c) gazdaságtörténet;
d) a szocializmus története.

A cári időkben oktatott tárgyaktól abban tértek el, hogy nem személyekről és történésekről szólt, hanem a munkáról mint termelési folyamatról, forradalmi osztályharcokról, a bolsevikok szerinti haladó ideológiák fejlődéséről. A történelmi folyamat egy-egy különálló oldalát, eseményét mutatták be, ami viszont megnehezítette vagy teljesen lehetetlenné tette a tanulók számára a történelem általános folyamatának és törvényszerűségeinek fel- és megismerését. Ezek a tanterv-elemek sejteni engedték egy új társadalomtudományi tárgy megjelenését. A polgárháborút, a gazdasági és politikai szétszórtságot tartja a szovjet éra egyik kiemelkedő történésze, *Korovkin* F. P. a legfontosabb oknak, amiért a legújabb kori történelem, a politikai gazdaságtan és a szocializmus története került az oktatás előterébe.[44]

A Pokrovszkij által megírt *„Orosz történelem a legrövidebb formában”* című történelem tankönyvnek első két része még 1920-ban meg is jelent, s több mint tíz évig volt használatban.

1920 októberében a Szakképzési Tanács II. ülésszakán parázs vita alakult ki az általános és szakképző oktatás viszonyáról. Lunacsarszkij *„Az egységes munka-iskoláról és műszaki képzésről”* szóló beszámolójában arról értekezett, hogy a második szintű iskolák tanulói (13–17 évesek) meg kell, hogy ismerkedjenek a termeléssel, annak szervezésével, főbb folyamataival, alapanyagaival, ám mindemellett az oktatás második szintje meg kell, hogy tartsa a képzés általános jellegét is. A közoktatási népbiztos heves kirohanása a szakszervezeti vezető, *Kozelov* B. G. és a szakképzési biztos, *Smidt* A. J. által képviselt azon elképzelései ellen irányult, melyek – Lunacsarszkij szerint – csak a pillanatnyi helyzetet vették alapul, pedig az OK(b)P VIII. kongresszusának határozata kimondta a szakmunkásképzés kiterjesztését a 17 évnél idősebb korosztályra az általános politechnikai tudásra alapozva. S bár a politechnikai képzés segítette a szakképzés gyorsabb elsajátítását, egyedül nem volt alkalmas arra, hogy szakmát adjon a fiataloknak. Ez pedig egyértelművé tette, hogy mi a párt álláspontja a politechnikai és a szakképzéssel kapcsolatban.

1920. december 31–1921. január 4. között zajlott Moszkvában az a pártértekezlet, melynek legfontosabb feladata az volt, hogy előkészítse a párt X. kongresszusára a közoktatást érintő kérdéseket. Az elkészített beszámoló, melyet Krupszkaja akart megtartani, három problematika köré épült, s a bolsevikoknak a szocialista nevelésről, az oktatási reformról és a szakképzésről való elgondolásait rögzítette. Ám Krupszkaja betegsége miatt annak zöme csak papíron maradt, ezért Lenin feljegyzéseket készített a kongresszusra, melyben többször aláhúzta, hogy az ország szélsőségesen rossz gazdasági állapota megköveteli az iskolák második szintjének és a szakmunkásképzésnek az összevonását. Azt külön aláhúzta többször is, hogy eközben el kell kerülni a csak „kézműves-képzéssé” való degradációt, a korai szakosodást, ezért az általános képzésű

[44] Коровкин Ф. П. Развитие школьного исторического образования // *Преподавание истории в школе*. 1967, №6, с.36. (a továbbiakban: Коровкин 1967)

tárgyakra különösen nagy hangsúlyt kell fektetni majd.[45] Az általános képzésű tárgyak között külön megemlítve ott volt a történelem, a forradalmak és az 1917-es forradalom története mint kiemelt jelentőségű tantárgy. Ezen a pártértekezleten fogadták el az iskolarendszer feltétlen átszervezéséről szóló határozatot is. A rendelkezésnek az elfogadásában – a benne megfogalmazottak arra engednek következtetni – közrejátszott, hogy a polgárháború vége láthatóvá vált, meg az is, hogy katasztrofális gazdasági állapotok uralkodtak országszerte. Ezért a kilencosztályos általános iskolák helyett a hétosztályosat javasolta az értekezlet, két ciklusra bontva azt: I. ciklus – 4 év, II. ciklus – 3 év. Az indoklás igen egyértelmű volt – a serdülőket minél hamarabb be kellett kapcsolni a termelésbe. Bár Lenin hevesen támadta a pártértekezlet fenti, iskolaciklusra való bontási határozatait, mégis 1921. február 5-én a Pravda 25. számában ő írta alá a Közoktatásügyi Népbiztosságnak szóló utasításokat, ami szerint csökkenteni kellett a politechnikai képzésbe való felvételi korhatárt 17-ről 15 évre. Ezt a csökkentést viszont csak „*ideiglenes szükségszerűségnek*" tartotta, mondván, a pillanatnyi nehézségek miatt azért nem kell teljesen feladni a párt programját.[46] A jelenlévők igazat adtak Leninnek, ám ennek ellenére 1921 őszén az OSZFSZK Közoktatási Népbiztossága hozzálátott az óhajtott és a valós tények alapján az iskolarendszer átalakításához. Meghagyták az oktatás második szintjét ötévesnek, de felosztották egy 3+2 éves ciklusra. Így a hétéves iskolai oktatás beépült az addigi elképzelésekbe és a következő rendszert hozta létre:

- Elemi iskola – 4 osztály;
- Hétéves iskola – 3 osztály;
- Kilencosztályos iskola – 2 osztály} 4+3+2

Az így létrejövő rendszer minden ciklusa lehetőséget adott a gyakorlati életbe való be/kilépésre, vagy a szakképzésbe való bekapcsolódásba, hiszen az

- az elemi iskola után a tanuló mehetett szakiskolába, vagy az ún. munkásfakultásokba (fabzavucs, rövidítve – FZU), a termelői tanműhelyek felé;
- 7. év után – középiskolába vagy szakmunkásképző-technikumba;
- 9. év után – a felsőoktatásba, de már gyakorlati tudással is rendelkezett, s dolgozni is mehetett.

Ekkorra már érzékelhetővé vált, hogy a párt a Komszomol által erőltetett munkásfakultások felé mozdul el, ami az ipar azonnali munkásfeltöltését hivatatott biztosítatni.

Még egy fontos momentum volt Leninnek, a fent említett X. kongresszushoz írt feljegyzései között: ő írja le először és köti ki, hogy a közoktatásban a nem kommunista szakemberek feltétlenül csak kommunisták ellenőrzése alatt dolgozhatnak, a filozófiát és társadalomtudományokat pedig csak kommunisták oktathatják.[47]

A FZU iskolák létjogosultságát az OSZFSZK NT 1920 júniusában kelt, *„A műszaki (technikai) szakoktatási kötelezettségről"* szóló határozatával indokolták, melyet még személyesen Lenin írt alá, hogy a műszaki szakképzés terjedését elősegítse. Ennek a törvénynek az alapján hozták létre 1920 őszén az első olyan iskolákat, ahová a serdülőkorban lévő munkások jártak. Az elnevezésük kicsit hosszúra sikeredett: [школы **ф**абрично-**з**аводского, сельскохозяйственного и конторско-торгового **у**ченичества], ami annyit tesz magyarul, hogy gyári-üzemi, mezőgazdasági és hivatali-kereskedelmi tanulók iskolája. Ezt rövidítették az orosz elnevezésből FZU-ra.

[45] Ленин, Т. 42. с. 228.
[46] Uo.,319.
[47] Uo., 420.

A fenti iskolák a vállalatoknál szerveződtek meg, tanulói azok munkásaiból kerültek ki és a vállalatnál végzendő szakmunkára készítették fel őket. Lenin adatai szerint ennek köszönhetően 1921-re lényegesen növekedett a szakképzésben részesülők száma:

***2. táblázat.* A szakképzésben részt vevők számának alakulása Szovjet-Oroszországban**

Iskolatípus	1920	1921	A növekedés aránya
Technikum	47 000	95 000	+100%
Munkásfakultások	17 000	41 000	+241%

(Forrás: Ленин, Т. 44. с. 492.)

A fentiekben ismertetett gazdasági, ideológiai és politikai helyzet tette indokolttá és egyértelművé, hogy az iskolai történelmet 1921-ben kiszorította a társadalomtudomány, vagy ahogy Korovkin 1967-ben megfogalmazta – lenyelte azt.[48] Az új tárgy bevezetése egybeesett a hétéves oktatás bevezetésének elindításával. Mielőtt elkezdték volna tanítani magát a társadalomtudományi ismereteket, a 2-3. osztályokban egy ún. előkészítő tárgyat oktattak 1,5 évben, ami honismereti alapokra támaszkodott, ugyanis a gyerekeknek saját környezetükben kellett megfigyelni a technikai, gazdasági és társadalmi viszonyokat, helyzeteket. Magát a tárgyat 4,5 évben tervezték oktatni, ami bizonyos szinten tartalmazott utalásokat az orosz és egyetemes történelemre, de saját korszakukból, az akkori jelenből vezették vissza azok értelmezését a múltba. Ma azt mondjuk erre, hogy a tanterv a történelmi időhöz való viszonya szerint regresszív volt, bár nagy általánosságban szólt az egymást követő társadalmi-gazdasági formációkról az ősközösségi rendszertől kezdve. Ám szinte teljesen kizárták a történelmi személyiségek és események tanítását. Inkább volt ez szociológia, mint történelem, s így a társadalomtudomány megnevezés is sokkal jobban illett rá, mint ha történelemnek nevezték volna.

A szociológiai irányvonal megerősödése mutatkozott meg abban is, mikor 1922 novemberében a Népbiztosok Tanácsa dekrétumot adott ki arról, hogy a felsőfokú tanintézetekben kötelező jelleggel be kell vezetni, az olyan társadalomtudományi tárgyak oktatását, mint:

- a történelmi materializmus;
- a kapitalizmus és proletárforradalom;
- az orosz föderáció politikai rendszere és társadalmi feladatai.

1923. április 17–25. között lezajlott OK(b)P XII. kongresszusán ismét előtérbe került a FZU típusú iskolák kérdése, a határozatban pedig kitértek rá, hogy ezek az oktatási intézmények szakképzett és osztályöntudattal rendelkező munkásokat képezzenek, mert ezeknek fontos szerepet kell betölteniük a vezető ipari proletariátus nevelésében. Tehát a társadalomtudomány oktatásának a fenti feladat volt fő küldetése, s hogy a múlt és a történelem mint tudomány is a párt irányítása alá kerüljön. A kongresszus után megkezdődött az ország könyvtári és levéltári állományainak részleges titkosítása, elzárása a nagyközönség és a kutatók elől.

1923 szeptemberétől lépett életbe az alapiskolák 1–4. osztályai számára kidolgozott reform, mely a KN akkor legfontosabb vezető személyiségei – Lunacsarszkij, Krupszkaja és Pokrovszkij – nevéhez kapcsolódott. Ők irányították az Állami Tudományos

[48] Коровкин 1967, с.36.

Tanácsot (ÁTT), ami már egységes oktatási tervek szerinti tanítást irányzott elő az ország egész területén. A *Blonszkij*, *Satszkij*, *Pisztrah*, *Sulgin* fiatal reformpedagógusok által kidolgozott hétéves iskolai oktatás középpontjában nem a tudományok addigi rendszere állt, hanem az élet egésze, s a tanításnak a célja nem a tudás volt, hanem a tudás megszerzésének a képessége, a tanulók alkotói önállóságának kialakítása, fejlesztése. Mindemellett arra törekedtek, hogy betartsák a lenini irányvonalat az általános és szakképzés helyes arányainak adagolásában. Folytatódott a polgári középiskola-típusok visszaszorítása és a munkásfakultások előtérbe helyezése. Ez leginkább az 1924-ben lezajlott felsőoktatási felvételinél tűnt szembe, amikor a 30 ezer középiskolai végzősből mindössze 650 embert vettek fel az egyetemek és főiskolák 13,5 ezer helyére, s 12 850 helyet a munkásfakultások végzőseinek tartottak fenn. Utóbbiak körében igen magas – 30%-os volt a párttagság aránya, ami nyilvánvalóan közrejátszott sikeres felvételijükben is. Ezzel bizonyították, hogy az általános képzésű iskolák létjogosultsága kérdéses. Ugyanakkor hivatalos véleményt adtak ki arról is, hogy az ilyen intézményt befejező tanulók nem voltak felkészítve arra, hogy gyakorlati munkát végezzenek, holott az újjászülető iparnak, mezőgazdaságnak, kereskedelemnek, közlekedésnek egyre több középfokú szakemberre volt szüksége, amit a technikumok már nem voltak képesek kielégíteni. Ez a probléma az OK(b)P 1924-ben lezajlott XIII. kongresszusán is felvetődött, s heves összecsapásokat eredményezhetett, ha annak nyomai a kongresszus határozataiban is megjelentek. A pártutasítás hatására a KN Kollégiuma 1924. július 7-én határozatot hozott *„A II. szintű iskolák átszervezéséről az OSZFSZK iskolai építése alapjainak lerakásáról”*, aminek értelmében a második szint oktatását úgy kellett átszervezni, hogy az szakképzési jelleget kapjon. Ennek érdekében a legfontosabb szakmai és képzési irányokat is megállapították:

- szövetkezeti-kereskedelmi,
- termelési-technikai,
- közigazgatási-gazdálkodási,
- kulturális-felvilágosító.

Így az iskolák második szintjén egyszerre két célt kellett volna megvalósítania az oktatásnak: 1) általános képzést adni kilenc év alatt, hogy a végzősök egy része képes legyen a felsőoktatásba továbblépni, ill. 2) ugyanazokat a tanulókat fel kellett készíteni meghatározott szakmunka elvégzésére is. A két cél ellentmondott egymásnak, ami pár év leforgása után szinte mindenki számára világossá vált.

A közoktatás másik fontos szegmense a falusi oktatás volt, hisz a forradalom előtti Oroszországban a falusi parasztok gyerekeinek töredéke járt csak iskolába. Így ott az elsődleges problémát az alapfokú képzés megindítása, majd annak kiterjesztése jelentette. Ennek a munkának a tapasztalatait is figyelembe vették, mikor az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság és az OSZFSZK NT 1925. augusztus 31-én határozatot fogadott el *„Az általános elemi oktatás bevezetéséről és az iskolarendszer kiépítéséről az OSZFSZK-ban”*. A feladat megvalósítására tíz évet jelöltek ki.

Ennek a tervezetnek egyik elemeként jelent meg az ún. parasztfiatalok iskolája[49], melyet nem csak képzési és kulturális központnak szántak, hanem a párt ideológiája terjesztési terepének is, hisz itt kezdték propagálni legelőször a mezőgazdasági egységek kollektivizálási eszméjét. Maguk az oktatási tervek úgy voltak összeállítva, hogy az elemi osztályok után a mezőgazdasági munka szövetkezetekben való végzésére

[49] Школы крестьянской молодёжи – ШКМ/SKM

készítette fel a tanulókat, amihez az egyik legfontosabb argumentumként a mezőgazdasági technika racionális felhasználásával való érvelést használták.

Az augusztusi párt- és kormányhatározat értelmében a Közoktatásügyi Népbiztosság hozzálátott, hogy egységesítse az oktatási terveket, melyek még az 1925/26-os tanévben el is készültek, bár még a „minta", „próba" címkét viselték. A társadalomtudomány tanítására készített próbatantervben az alábbiak oktatását irányozták elő osztályok szerint:

- 5. osztály – A mezőgazdaság fejlődése Oroszországban (földesúr és jobbágy);
- 6. osztály – Társadalmi osztályok és osztályharc;
- 7. osztály – Az imperializmus és a munkásosztály harca, A szovjet rendszer, mint a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet;
- 8. osztálytól pedig jelenkori történetet és a szovjethatalom politikáját tanították.[50]

Az 1925. december 18–31. között lezajlott XIV. pártkongresszus a párt közvetlen feladatául az ország iparosítását tűzte ki, melynek megvalósításához a közélet minden területén tevékenykedő szovjet állampolgárnak hozzá kellett járulnia. Nem kerülhette ezt el a közoktatás sem. Az OK(b)P KB 1926. március 11-én speciális határozatban rendelkezett arról, hogy az általános képzésű iskolákban erősítsék a műszaki képzést, a tanulók termelésre való felkészítését, a FZU-iskolákból vonják ki az általános tárgyképzést, s tisztán szakmai oktatásra álljanak át. Ez a képzési idő 1,5 év vagy 6 hónapra való csökkenését vonta maga után. Utóbbi pedig 1926-ban egy új iskolatípus – a szakmunkásképzők és a hétéves gyári-üzemi iskolák[51] megjelenéséhez vezetett. Előbbiek célja – szakképzett munkások és a műszaki vezetők alsóbb rétegeinek képzése volt a gazdaság különböző ágazatai számára. A FZU és a parasztfiatalok iskolájának fejlesztése a XIII–XVI. kongresszusokon (1924–30) mindenhol támogatásra talált. Ugyanakkor a munkásfakultások (FZU) csak a 15. életévüket betöltött fiatalokat vették fel, tehát az iskola I. szintjét befejezők nem tudtak azonnal bekapcsolódni a közvetlen termelői munkába. Ez viszont azt vonta maga után, hogy ezek a fiatalok 3–4 évig, amennyiben nem akartak vagy tudtak az általános képzésű iskola harmadik szintjén továbbtanulni, kiestek az oktatás hatásköréből. Ezt pedig nem engedte meg a szovjet vezetés és a párt, s az Összoroszországi Gazdasági Népbiztosság külön rendelkezést fogalmazott meg *„A gyári-üzemi hétéves iskolák építésében való részvételéről"* címmel, melyben az ipari vállalatokat arra kötelezték, hogy megkülönböztetett figyelmet fordítsanak a hétéves (FZSZ) iskolákra, segítsenek azok műhelyeinek és laborjainak felszerelésében, valamint nyújtsanak széleskörű segítséget a politechnikai oktatásra való felkészítésben.

Így jött létre 1925-ben a FZSZ első két iskolája, s 1930-ig általánossá vált a hétéves iskolák FZSZ-szé való átalakítása. A szovjet kormány komolyan vette a felnövekvő nemzedék nevelését, hisz a gyerekeket olyanokká formálhatta a szervezett oktatás segítségével, amilyen állampolgárokra szüksége volt. A történelem és társadalomtudományoknak a világnézet kialakításában játszott domináns szerepét a párt hamar átlátta, amit az OK(b)P KB 1926. június 7-i határozata is jól mutatott.[52] A párthatározat szerint növelni kellett a kommunista előadók számát, ill. azok szakmai szintjét, hogy képesek

[50] Коровкин 1967, с. 37.

[51] Фабрично-заводская семилетка – ФЗС/FZSZ

[52] *„A társadalomtudományok oktatásáról a kommunista főiskolákon, a felsőoktatásban, munkásfakultásokon és technikumokban"*. In: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Том четвертый. 1926-1929. Москва. Издательство политической литературы. 1984. с.28-29. (a továbbiakban: КПСС в резолюциях)

legyenek olyan tudományos munkákkal foglalkozni, melyek a párt előtt álló problémák megoldására irányultak. A Vörös Professzúra Főiskoláján a tanulmányi időt négy évre emelték, hogy az ott tanulók jobban el tudjanak mélyülni munkájukban. Az előző intézmény hallgatói és aspiránsai számára kötelezővé tették a társadalomtudományok előadását a pártfőiskolákon és egyetemeken. Tanulmányaik befejeztével pedig párttörténelmet és társadalomtudományokat oktattak a felsőfokú intézményekben. Pár év leforgása után, aki nem rendelkezett a Vörös Professzúra Főiskolájának végzettségével, már nem is oktathatta a fenti tárgyakat. A határozat második pontjában konkrét utasítást fogalmaztak meg a nemzeti kisebbségből származó képviselők megfelelő számú előkészítésére a Vörös Professzúra Főiskoláin, ill. a vidéki és periférián működő felsőoktatási intézmények is külön figyelmet kaptak.

Az általános képzés mellett működő technikumoknak az 1926/27-es tanévben kellett áttérniük az új társadalomtudományi oktatásra, amihez a tanterveknek és tankönyveknek 1926. szeptember 1-jéig, a KB Titkárságának jóváhagyásával már az iskolákba kellett kerülniük orosz és a nemzeti kisebbségek nyelvén egyaránt. Oroszul el is készültek a tantervek és a tankönyvek, ám a többi nyelven oktató iskolák csak télre kapták meg, igen vontatott tempóban, tankönyveiket. A rendeletben a helyi pártszervezetek feladatul kapták a párttagsággal rendelkező és párton kívüli társadalomtudományokat oktató előadók teljes listájának összeállítását – azzal indokolva, hogy racionálisan tudják elosztani a tanárokat, s mindenhová eljussanak kommunista szemléletű előadók. Pár év múltával ezek a listák lettek az alapjai a párton kívüli oktatók elbocsátásának, ill. az ideológiai alapú eljárások lefolytatásának.

Mivel a lakosság nagyobbik része, főleg a munkásság igen alacsony általános ismereti alapokkal, gyakran írás-olvasási problémákkal küszködött, ezért nehéz volt a pártfelvilágosító munka hatékony végzése is. A párt KB 1926. október 4-i rendeletének szövegéből világosan kitűnik, hogy erre a kommunisták is felfigyeltek. A rendelet ötödik részében a párt vezetősége a Közoktatásügyi Népbiztosságot bízta meg, hogy az analfabéták és a gyenge írni-olvasni tudó párttagok iskoláiban a felnőttek számára pártfelvilágosító munkát is végezzenek, ill. e tanulók számára engedjék el a kötelező politikai felvilágosító tanfolyamokat.[53]

1926. december 17-én népszámlálást tartottak az országban, mely először terjedt ki az akkori Szovjetunió teljes területére, s amelyben előkelő helyen szerepelt a lakosság képzettségi szintjének feltérképezése is. Ezek szerint a munkásság 1,5 %-a rendelkezett középiskolai végzettséggel.[54] Ez a mutató igen alacsony. Az 1939-es népszámláláskor már 1000 munkásból 82 felső vagy középfokú (ebbe beleértendő volt az elkezdett, de be nem fejezett is) végzettséggel rendelkezett.

1927 júniusában a NT rendeletet adott ki az egységes népgazdasági terv kidolgozására, ami a Goszplan (Állami Tervbizottság) szerepét erősítette, valamint a központosítást segítette.

Még ugyanazon év december 2–19. között az OK(b)P XV. kongresszusán elfogadták az iparosítás meggyorsítását, ill. a gazdasági eszközökkel ösztönzött és az önkéntesség elvén alapuló kolhozosítást, az első ötéves terv elindítását. A párt soron lévő

---

[53] *„A városokban, a munkások körében végzett pártfelvilágosító munkáról, annak ideológiai tartalmi szemszögéről*". In: КПСС в резолюциях, Т.4. с.62.

[54] Киридон, А. Державна-церковні відносини в радянській Україні 1920-1930-х років: соціальний вимір // *Історія України*. №21-22. червень, 2005 р. – с. 21.

feladataként, a *Kultúrmunka* fejezet 8. rész II/12. pontjában fogalmazták meg, hogy a kulturális építés tervének alapját azok a közoktatási feladatok képezik, melyek biztosítják a széles tömegek kulturális szintjének emelését, vagyis az általános oktatás, az analfabetizmus felszámolása, a tömeges szakmai-műszaki képzés, valamint a képesített szakemberek és tudományos munkások képzése.[55] A kongresszus elismerte, hogy még mindig létező probléma volt az analfabetizmus, amire az október 4-i párthatározat is utalt, mikor a párt ideológiai munkájának erősítéséről értekezett. A kongresszus határozatainak III/2. pontja a szocialista ésszerűsítésről ír, melynek egyik fontos alapját az általánosan kötelező elemi oktatásnak kell képeznie, hisz a falusi szegényparasztok enélkül nem fogják tudni racionálisan felhasználni azt, amijük van. Segítségükre az iskolákban szakmai képzéseket alakítottak ki.[56] A falusi értelmiséget erőszakkal vonták be a szocialista átalakítások megmagyarázásába a parasztok számára. Utóbbi indította el a falusi tanárgárdák politikai átvilágítását és pártmunkába való kötelező bevonását.

A párt által a kongresszuson elfogadott irányvonal ill. a népszámlálás képzettségre vonatkozó adatai voltak azok a legfontosabb mozgatórugók, melyek a meglévő iskolai képzés szerkezeti és tartalmi kérdéseinek felülvizsgálatára serkentették a kormányt és a Közoktatásügyi Népbiztosságot. A különböző irányú vizsgálódások eredményeképpen konstatálták, hogy bár jó felé halad a közoktatás, mégis vannak lényeges hiányosságok. Ezek közül legfontosabbnak tartották, hogy az iskolák különböző szintje és típusa között nem akadálytalan az átjárhatóság, mivel:

- az iskolai hálózat második szintje, többek között a szakiskolák száma lényegesen meghaladta az elemi iskolákét;
- a különböző iskolatípusok tantervei nem épültek egymásra.

Ehhez járult még az is, hogy a Népgazdasági Tanács folyamatosan jelezte – a felsőoktatásban a műszaki képzés igen alacsony szintű, ami a kibocsátott szakemberek miatt a népgazdaság fejlesztésében mutatkozik meg. Ezért a felsőoktatásban ismét bevezették a felvételi vizsgákat és enyhítették a társadalmi származás szerinti megkülönböztetést.[57]

A tantervek terén feltárt kaotikus állapotok orvoslására 1927 elején a párt KB-a külön határozatban foglalkozott az iskolai társadalomtudomány oktatásának hiányosságaival, és azt ajánlotta a Közoktatásügyi Népbiztosságnak, hogy sürgősen lépjen az ügyben. Ennek hatására a KN új tanterveket dolgoztatott és adott ki, melyek már nem ajánlott, hanem kötelező jellegűek voltak. Az új tantervek szerint az 5–7. osztályosok komplex témákat tanultak, melyek az „elmúlt időkből" is bemutattak bizonyos eseményeket. A tantervhez írt módszertani bevezető azt irányozta elő, hogy a tanulók aktívan legyenek bevezetve a jelenkorba, a történelem pedig kisegítő szerepet tölt majd be ebben. Így azokat a történelmi tényeket gyűjtötték össze, melyek nélkül a jelenkor megértése akadályokba ütközött volna. A 8–9. osztályban, a társadalomtudományi alapismeretekben a történelmet külön fejezetekben találjuk azzal a céllal, hogy „teljes képet adjanak a fejlődésről", vagyis a történelmi folyamat fogalmát magyarázzák meg.[58] Ennek tükrében a „Nyugat története" a feudalizmus jellemzésével, az orosz történelem pedig *A burzsoá liberalizmus és a radikalizmus Oroszországban* c. témával kezdődött.

---

[55] *КПСС в резолюциях*, Т.4. с. 288.
[56] Uo., 310.
[57] Krausz-Szilágyi 1992, 108.
[58] *Программы и методические записки единой трудовой школы*, Вып.V, ГИЗ, Москва-Ленинград, 1927. с.32.

Problémát okozott viszont az oktatásban, hogy egy-egy téma kifejtéséhez különböző korokból és országokból hozták fel az igencsak szelektív bizonyítási tényeket. Ezt rója fel az 1967-ben megírt első történelemoktatás történetével foglakozó tanulmányban is a szerző.[59] Ennek ellenére, a történelemoktatás szempontjából jelentőset lépett előre a tárgy, hisz az 1921, majd 1925-ös tantervekkel ellentétben legalább már nemcsak hivatkozási adat volt, hanem egy-egy eseményt ill. folyamatot megpróbáltak a maga folytonosságában megtanítani. Mellette megmaradt az önálló tanulói munka kiemelt szerepe, ami a szaktanárokat a kutatási és laboratóriumi munkaformák tökéletesítésére sarkallta. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy a 20-as évek vége felé jelentősen megélénkült a helytörténeti anyagok gyűjtése, azok múzeumba való rendezése, anyagainak az iskolai oktatásba való beépítése.

A tantervváltás egyben tankönyvváltást követelt meg, mely az 1927/28-as tanévben meg is történt, s új *Munkakönyv* (Рабочая книга) látott napvilágot az 5–9. osztályok számára társadalomtudományi alapismeretekből. Párhuzamosan ezekkel adtak még ki és használták is *Az osztályharc és a társadalmi rendszerek története* c. munkakönyveket. Ám ezeket nem lehet a mai szemmel hagyományos történelemtankönyveknek nevezni, hiszen nem rendszerben és történelmi folyamatban adták az anyagokat, hanem a tanulók önálló tanulmányozására, feldolgozására. Ez főleg Vvedenszkij A. A. és Predtecsenszkij A. V. *Történelmi munkakönyvében* volt tetten érhető, melynek előszavában a szerzők maguk írják le, hogy a laboratóriumi módszer alkalmazásához szánják, vagyis amikor a tanulók a tanár segítségével a forrásokat dolgozzák fel. Ezért szerkezetileg 30 feladatra bontották a tankönyvet nyugati és orosz történelemből egyaránt, ahol 1-1 feladat-csomag négy részből állt: 1) célmeghatározás; 2) maga a forrás szövege; 3) egy összefoglaló szövegrész; 4) ismétlő kérdések.[60]

Az újonnan kiadott társadalomtudományi tankönyvben viszont feltűnt egy új elem – a lakosság életmódjának leírása, ill. a tanulók a különböző forrásokkal való munkát, a felszólalást és a beszámoló írását tanulhatták meg. A pozitívumok mellett a hibák is jelentősek voltak, amit Korovkin így summázott: *„Nem találkozhatunk sehol az ismeretek rögzítésével, mert azt magolásnak tartották és elvetették.”* A begyakorlás elvetése viszont Lenin M. N. Pokrovszkijnak írt levelében lefektetett elvnek mondott ellent, s pont az ellenkezője alakult ki, vagyis a tanulók nem tudták a tényeket, felszínessé vált a tudásuk.[61] A kialakult helyzet még egy lenini irányelvnek mondott ellent, amit még a Komszomol III. kongresszusán elhangzott beszédében fogalmazott meg: *„Az a kommunista, aki a kommunizmussal úgy dicsekszik, hogy csak a készen kapott következtetéseket mondja, s nem komoly munka és kritikai hozzáállással jutott a tényekhez, az a kommunista igen sajnálatra méltó”*.[62]

Maga a tárgy szinte minden alkalommal nem az egyestől, a tényektől irányította a tanulókat a következtetés levonása felé, hanem készen tálalta a sémákat, tényeket, következtetéseket. Túlértékelték az új szovjet fiatalság képességeit, mikor azt várták le tőle, hogy önállóan tanulmányozza a történelmi forrásokat, abból emelje ki a tényeket és azok alapján következtetéseket, általánosításokat fogalmazzon meg. Törvényszerű volt hát, hogy ez előbb-utóbb a tanulók tudásán is tükröződni fog. Ezt egy tanév és az

[59] Коровкин 1967, с. 37.
[60] Uo., 38.
[61] Ленин, Т. 51. с. 118.
[62] Ленин, Т. 31. с. 263.

azt záró minősítések már elárulták. Krupszkaja kategorikusan kiállt a történelemnek mint különálló iskolai tárgynak a létjogosultsága mellett, olyan tankönyvek kiadását sürgette, amelyek szisztematikusan mutatják be a történelmet. A Kommunista Akadémia marxista-történész társaságának módszertani szakcsoportja pedig úgy fejezte ki magát, hogy *„a történelem úgy néz ki most az iskolában, mint egy rongyfoszlány, ami a társadalomtudomány anyagába van beleszőve”*.[63]

1929. február 16-án a Kommunista Akadémia elnöksége határozatot hozott a Történelemtudományi Intézet felállításáról. Az intézet újdonsült tagjai ugyanazon év április 8–13. között részt vettek a marxista-leninista kutatóintézetek második össz-szövetségi konferenciáján. Pokrovszkij a konferencia záróbeszédében megjegyezte, hogy *„...a Szovjetunióban már létezik a történelemtudomány mint a kutatómunka eredménye, és egyáltalán nem csak népszerűsítő és általános tudomány (mint a forradalomig volt)”*.[64] Ám Pokrovszkij akkor még nem fogalmazta meg a történelem mint különálló tárgy iskolai oktatásának igényét.

A gyerekek ideológiai (át)nevelése nem csak a szaktárgyi oktatás direkt útján folyt, hanem minden lehetséges módon. Az 1923-ban létrehozott országos pionírszervezet a kommunista párt legalsó szintjének számított, ahová a lenini Komszomol szervezetén át egyenesen a pártba lehetett jutnia a feltörekvő fiatalságnak. Hogy mennyire szorosan kapcsolódott a 10–14 éves gyerekek pionírszervezete a kommunista párthoz, azt a KB 1928. június 25-i rendelete támasztja alá. A pártdokumentum első pontjában írták: a pionírszervezet a szovjet társadalom elválaszthatatlan és nélkülözhetetlen alkotórésze a gyerekek kommunista nevelésében.[65] A gyerekszervezet legfontosabb feladatai voltak a nemzetközi proletár-szolidaritás érzésének (ki)fejlesztése, a kollektivizmusban való jártasság megszerzése, a társadalmi munkába való bevonásnak és az analfabetizmus likvidálásának segítése. Mindezek mellett a szervezet elősegítette az általános iskolások kulturális lehetőségeinek szélesítését, mert a párt KB feladatul tűzte ki az Állami Tervhivatalnak, a Közoktatásügyi Népbiztosságnak és az Egészségügyi Népbiztosságnak, hogy az elkövetkező ötéves tervbe kapcsolják bele az új gyermekklubok, játszóterek, könyvtárak és mozik építését, először körzetesítés szintjén. Az állami könyvkiadó pedig a gyermekirodalom és -énekek, játékok kiadására kapott megbízást. Az Állami Tudományos Tanács, a Közoktatásügyi Népbiztosság keretein belül, tag-köztársaságonként állandó bizottságokat volt köteles létrehozni, melyek a pionírmozgalom főbb feladataival és problémáival foglakozott. A kérdés fontosságát mutatta, hogy az 1928/29-es tanévtől a Kommunista Nevelés Akadémiáján külön részleget hoztak létre, ahol az iskolán kívüli munkára való felkészítés elméleti és gyakorlati tapasztalatait dolgozták ki. A különleges részleg javaslatait aztán kötelező jelleggel beiktatták a pedagógiai főiskolák és technikumok oktatási menetébe. Ettől kezdve (egészen 1991-ig), minden felsőoktatási intézmény hallgatójának, mely iskolai oktatásra feljogosító oklevelet is adott végzőseinek, kötelező volt legalább egyszer nyári pionírtábori gyakorlaton részt venni, amelynek minősítését a tanulmányi átlagba is beszámították. A pedagógiai főiskolákon pedig külön kötelező tárgyként kezdték el oktatni a pionírmozgalom elméleti és gyakorlati kérdéseit taglaló stúdiumot. S hogy ne csak írott szó maradjon az elhatározás, a Közoktatásügyi Népbiztosságnak az 1928/29-es tanévben

[63] Коровкин 1967, с. 39.
[64] *Очерки истории исторической науки в СССР*. Т. 4. Москва, 1966, с.151-152.
[65] *„A pionírmozgalom helyzetéről és legközelebbi feladatairól”*. In: КПСС в резолюциях, Т.4. с. 343.

előirányzott költségvetésében el kellett különítenie a pionírmozgalomra és az iskolán kívüli munkára szánt összegeket, ill. azokat külön is kellett kezelni, kimutatható iratokkal alátámasztva felhasználásukat.

Az 1929/30-as tanév elején, szeptember 12-én a pártvezetés közzétette a hírt, hogy Anatolij Lunacsarszkij közoktatásügyi népbiztost posztján Andrej *Bubnov* váltotta fel. Az a Bubnov, aki sokáig a Vörös Hadsereg Politikai Főcsoportfőnökségét vezette; aki azt mondta, hogy az iskola idegen elemekkel van túlterhelve. Utóbbi kijelentése valószínűleg az addig korlátlanul terjedő amerikai reformpedagógia és a Lunacsarszkij képviselte forradalmi iskolai rendszerre vonatkozott. Ez a személycsere zárja a Szovjetunió történetében az első nagy korszakot, ami az oktatás, és azon belül a történelem oktatását érintette, hisz eddig a Közoktatásügyi Népbiztosság vezetői azt vallották, hogy az iskola, mint a szervezett oktatás terepe és formája, el fog halni és helyébe a projektmódszer lép majd, ami a tanulók társadalmilag hasznos munkájában fog megtestesülni.

A közvetlen hatalmi beavatkozás kezdete

Míg a belpolitikában tombolt az erőszakos kollektivizálás, addig a Népbiztosok Tanácsa és a Központi Végrehajtó Bizottság közös határozata alapján megszüntették a statisztikai hivatalokat, az OK(b)P XVI. kongresszusán pedig szétzúzták a NEP[66] folytatásáért és az arányos gazdasági fejlettségért síkra szállókat, de ugyanekkor határozatot fogadtak el az általános elemi oktatás bevezetéséről.

A központosított és előre tervezett társadalomban nemcsak a gazdasági termelést próbálták meg előre prognosztizálni, hanem a kulturális és oktatási területeket is. Az 1928. július 4–12. között lezajlott pártplénumon kiemelt kérdésként szerepelt az új szakemberek felkészítésének javítása, aminek apropóját a XV. pártkonferencián (1926. október 26. – november 3.) elhangzott feladat adta, vagyis hogy *„minimális idő alatt utol kell érni, majd túl kell szárnyalni a fejlett kapitalista országok gazdasági fejlettségi színvonalát”*.[67] Ezt viszont csak az akkorinál képzettebb szakembergárdával lehetett volna megvalósítani. A plénumon elismerték, hogy a szakemberképzés nem a legkedvezőbb helyzetben volt, mert az iparban igen alacsony a mérnökök és a technikusok aránya és igen magas (39%) a technikai munkakörben dolgozó egyszerű munkások száma. Azok, akik pedig frissdiplomásként megjelentek az iparban, igen alacsony tudományos-műszaki felkészültséggel rendelkeztek. Emellett kifogásolták az ipari szakemberek ideológiai felkészültségét is, hiába voltak túlsúlyban a proletárszármazásúak. Kifogást emeltek a termelés és az oktatás közötti eltávolodás miatt, ami pedig a tudomány és a technika világában zajló újítások elsajátítását akadályozta. A plénum határozata kritizálta a műszaki felsőoktatásban dolgozó előadók szakmai felkészültségét; a 6–8 évre elhúzódó hosszú képzési időt; a végzősök és a technikumok alacsony számát, ami a középszintű műszaki dolgozók hiányához vezetett. Mindezek a hiányosságok kihatottak az ország általános technikai és gazdasági elmaradottságára, a tudomány és technika újabb vívmányainak a népgazdaságba való integrálására. A hosszú „nekifutás”

[66] NEP = Novaja ekonomicseszkaja polityika, ami magyarul új gazdaságpolitikát jelent
[67] *КПСС в резолюциях*, T.4. c. 72.

után a kommunista párt 1928. augusztus 12-én rendeletbe adta a Közoktatásügyi Népbiztosságnak, hogy:

a) az 1928/29-es tanévtől új technikai szakirányú felsőoktatási intézményeket hozzon létre a hiányszakmák oktatására;
b) csökkentse a tanulmányi időt 3-4 évre;
c) a technikumok és azok hallgatóinak számát növelje, hogy az ötéves terv végére a mérnökök és technikusok aránya 2:3 legyen;
d) az 1928/29-es tanévben kezdje el a Szovjetunió technikai képzési rendszerének egységesítését;
e) növelje a termelési gyakorlatot tíz hónapra;
f) növelje a külföldi tanulmányútra küldendő fiatal szakemberek számát legalább 250-re ebben az évben (1928);
g) növelje a fiatal tudományos kutatók és aspiránsok számát;
h) a külföldön megjelenő technikai felfedezések leírását fordítsák le és tegyék hozzáférhetővé;
i) tegyék olcsóbbá a tankönyveket, valamint lássák el a könyvtárakat a legújabb technikai irodalommal, részben külföldivel is;
j) segítsék elő a tudományos folyóiratok fennmaradását, az azokban való publikálást;
k) a technikai szakirányú felsőoktatási intézmények hallgatói számára tegyék kötelezővé legalább egy idegen nyelv tudását.[68]

A fenti rendelkezések bizonyítják az ipar elsőbbrendűségét a mezőgazdasággal szemben és az első ötéves terv prioritásait is. A műszaki képzés előtérbe helyezése a humán tárgyak rovására egyértelművé vált, bár a fent említett pártplénum anyaga azért kiemelte a hallgatók társadalom-politikai nevelésének szükségességét. Utóbbi azonban egyértelműen ideológiai nevelést irányzott elő, amit a politikai gazdaságtannak kellett erősítenie. A társadalomtudományok oktatását a minimumra szorították vissza.

A plénumon a leendő hallgatók szociális származásának arányát is előírták, mely szerint nem lehettek 65%-nál kevesebben a munkás-származásúak, ill. 1000-nél kevesebb a párttag a felvettek között. Azt is kikötötték, hogy az iskolák II. szintjét befejezőknek készen kell lenniük a felsőoktatási intézményekbe való felvételihez, valamint az iparvidékeken előirányozták a hét- ill. kilencosztályos iskolahálózat kiszélesítését.

A műszaki szakirányú felsőoktatási intézmények és technikumok végzősei diplomájuk kézhezvétele után nem mehettek oda dolgozni, ahová szerettek volna, hanem a KN, az adott iparági bizottsággal egyeztetve, oda irányította az ifjú szakembereket, ahol a gazdaságnak szüksége volt rájuk, s ott három évig voltak kötelesek maradni. Ez az irányítási rendszer végig fennmaradt a Szovjetunióban 1991-ig, s nemcsak a műszaki, de minden állami felsőoktatási intézménynél.

Még ugyanebben az 1928-as évben, augusztus 1-jén, a párt KB határozatot adott ki, melyben leszögezte, hogy egyetlen szervezet sem teljesítette a párt utasítását a női munkásifjúság Komszomolba, iskolába és munkásfakultásokba való bevonásáról. A párt utasítására ezután külön helyeket tartottak fenn a technikumokban és felsőoktatási intézményekben, különösképpen az ipari-műszaki és gazdasági szakirányúakban azoknak a nőknek, akik munkás vagy szegényparaszt származásúak voltak. A Közoktatásügyi Népbiztosságnak pedig külön kellett foglalkoznia a lányok falusi elemi

[68] *КПСС в резолюциях*, Т.4. с. 357-358.

iskolákba való beiratkozásával, a szakiskolákban nekik kellett elsősorban ösztöndíjat kiutalni, a nincsteleneket és szegény családból származókat ruházattal és lábbelivel ellátni. A serdülő lányoknál külön figyelmet kellett fordítani az írni-olvasni tudásra, ill. az egyéves analfabetizmust felszámoló iskolákban olyan szakmát is tanítottak nekik, mint a szövés, varrás, szabás, hímzés, háztartásvezetés, állattartás. Az első és második szintű iskolák tanterveibe olyan munkagyakorlatot iktattak be, amelyre a lányoknak később a házi munkában és a gazdaságban szükségük lehetett. Ez a párthatározat külön pontban foglalkozott a lányok helyes nemi nevelésével, elvetve a fiúk és lányok külön foglalkozásait.[69]

A fentiekben úgy a párt, mint a KN egyes határozataiban többször visszatért az írástudatlanság kérdésére. Tizenkét évvel a proletárdiktatúra bevezetése után a párt 1929. május 17-én még mindig kénytelen külön rendeletben foglalkozni *„Az írástudatlanság felszámolásának munkájáról”*. A határozatban beismerik, hogy a gazdasági fejlesztésben óriási koloncként van jelen a munkásság írástudatlansága, s az eddigi erőfeszítések ellenére nem sikerült felszámolni azt.[70] Újra teljesfrontú támadást indítottak ellene, ám a 35 évnél idősebb korosztályból kikerülőknél ismét kétes eredmények születtek, hisz az előirányzott terveknek való megfelelési kényszer szülte kimutatások nem fedték a valóságot. Ám azt is tényként kell elkönyvelnünk, hogy a Szovjetunió területéhez csatolt több keleti és déli népnél szinte teljes volt az írástudatlanság, s a szovjethatalom indította be az általános oktatást, ill. hasonlóak voltak a mutatók az ország szinte minden etnikuma női lakosai között, s a paraszti rétegeknél. A fentieket figyelembe véve, az állami könyvkiadó az 1929/30-as tanévre növelte az abc-s könyvek számának nyomtatását és csökkentette azok árát.[71]

A Pravda 1930. július 28-i, 206. számában tették közzé az OK(b)P KB július 25-én elfogadott határozatát „*Az általánosan kötelező elemi oktatásról*”. Ezt augusztus 14-én a Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa törvényerőre emelte és az 1930/31-es tanévtől a 8–10 évesek számára kötelezővé tette a négyosztályos elemi iskola elvégzését, a következő évtől kezdve pedig a 11 éveseknek is. A párthatározat bevezetőjében az olvasható, hogy a szocialista gazdaság fejlesztését lehetetlen megoldani műveletlen és tudatlan emberekkel, így az ipar technikai fejlesztése megköveteli a lakosság általános képzettségi szintjének emelését. A propagandában ez a kulturális forradalom fogalmává alakult, ami az új típusú ember kinevelésének érdekében történt. A dokumentum szövegébe illesztett sztálini idézettel is ezt bizonyították: „… *az általánosan kötelező oktatás sikeres megvalósítása nem csak kulturális téren lesz hatalmas győzelem, hanem a politikai és gazdasági fronton is.”*[72] Az általános jelleg megvalósítására 1-2 év csúszást engedélyezett a párt.

Egy nappal később, július 26-án a NT rendeletben szabályozta a felsőfokú tanintézetekbe felvehető, különböző társadalmi csoportokból származó jelöltek számát. Másnap, július 27-én pedig a földrajzi térképek titkosítását rendelték el. E rendeletek és az igencsak feszült közhangulat hatására a Kommunista Akadémia és a Vörös Professzúra szervezeteiben kezdeményezett viták egyre inkább nyílt politikai jelleget öltöttek.

---

[69] *„A (felnőtt) lányok helyzetéről a termelésben, az iskolában és a Komszomol lányok között végzett munkájáról”*. In: КПСС в резолюциях, T.4. c. 367.
[70] Uo., 511.
[71] *КПСС в резолюциях*, T.4. c. 513.
[72] *КПСС в резолюциях*, T.5. c. 184.

Az 1930/31-es tanévben az általánosan kötelező elemi oktatást kiterjesztették azon túlkoros, 11–15 évesekre is, akik nem végezték el az elemi iskolát. Utóbbiak számára egy-két éves gyorsított tanfolyam formájában oldották meg a problémát. Ugyanez a törvény kimondta az általánosan kötelező hétéves oktatás bevezetését az iparvárosokban, a gyári-üzemi jellegű járások központjában és a munkástelepüléseken élő tanulók részére, akik az 1930-as évben fejezték be az elemi iskola utolsó osztályát. A határozat bizonyos pénzügyi kérdéseket is felvetett, amit nem tudtak kielégíteni a költségvetési pénzek átcsoportosításával, ezért a határozat teljesítésébe – az iskolák építésébe, felújításába és berendezésekkel való ellátásába – bevonták a gazdasági, szövetkezeti és szakszervezeteket; megpróbálták a régebben iskolának épült, de később más hasznosítás alá fogott épületek felszabadítását, ill. a földesuraktól és kulákoktól elkobzott nagyobb épületeket is átadták elemi iskoláknak. A költségvetésben lévő (ill. onnan hiányzó) pénzek természetesen nem adtak lehetőséget arra, hogy azonnal minden település elemi és/vagy hétosztályos iskolát kapjon. Ezt előre látva a határozat fontosságuk szerint rangsorolta a településeket: iparvidékek, munkásközpontok, ipari járások központjai, a teljesen kollektivizált vidékek (és járások), ill. a legelmaradottabb nemzetiségi területek.[73] A rendelet harmadik pontja konstatálta a pedagóguslétszám növekedését, s hogy növelni kell a tanárképző főiskolák és technikumok hálózatát, ill. a felvett hallgatók létszámát egyaránt. Mivel növekedett a tanítók megterhelése, ezért a párt számukra az ipari munkásokéval egyenlő ellátást írt elő, valamint fokozott figyelmet fordított az új és leendő tanítók ideológiai képzésének is. A Komszomolnak 20 ezer tagját kellett közvetlen iskolai munkára küldenie. Mint a legtöbbször, itt is külön kitértek a szegény és nincstelen parasztok gyermekeire, akik ingyenes tankönyvet, lábbelit, ruházatot, étkezést, utaztatást kellett, hogy kapjanak. Ennek finanszírozására külön pénzügyi alapot hoztak létre a szövetségi Népbiztosok Tanácsában. A párt olyannyira saját ügyeként kezelte a kérdést, hogy minden helyi pártsejt külön felelt a hozzá tartozó területen a kérdésért.

Mivel ez egy nagyszabású és látványos tervezetnek készült, ill. hogy elterelje a belpolitikában zajló tisztogatási és erőszakos ügyekről, a kolhozosítás és kuláktalanítás kegyetlenségeiről a lakosság figyelmét, ezért a párt mindenképpen és minél hamarabb, kézzel fogható és látható eredményeket akart felmutatni. Hetente, havonta számoltatták be a helyi, járási, megyei és köztársasági oktatásirányítási szerveket, vezetőket arról, hogyan halad a júliusi párthatározat és a törvény teljesítése. Az első hónapok eredményeinek és tapasztalatainak megbeszélése miatt hívták össze Moszkvában 1931. február 19-25. között az általános oktatásról szóló összoroszországi kongresszust. Az itt elhangzott problémák és megfogalmazott tapasztalatok végett 1931. február 21-én az OK(b)P VB újabb rendeletet adott ki, *„Az általános elemi oktatás helyzetéről”*, melyben az addigi eredményeket elemezték:

a) feltűnően gyengén haladt a 11–15 éves túlkorosok elemi iskolába való besorolása;
b) nem volt elegendő tankönyv;
c) nem volt elegendő tanító;
d) a szegényparasztok gyerekeinek nem volt megfelelő lábbelije, ruházata az iskolába járáshoz.

[73] *КПСС в резолюциях*, Т.5. с. 185.

Az iskolaépületek hiánya mellett, ami azért a folyamatos építések és magántulajdoni ingatlanok kisajátításával mégiscsak enyhült, a legégetőbb kérdés a káderhiány maradt. A KB kénytelen volt tovább enyhíteni a társadalmi származás szerinti megkülönböztetést a felsőoktatási felvételik során. Emellett új tanárképző főiskolákat és technikumokat nyitottak, vagy a már meglévőkbe több jelentkezőt vettek fel. Megpróbálták strukturálisan átszervezni a már meglévő pedagógusi gárdát is, mégpedig a munkások tömeges, kampányszerű beiskolázásának leállításával, azok esti tagozatra való átirányításával. Így nem kellett újabb tanárokat bevonni az általános és középiskolai szintre, mivel az esti tagozaton az addig nappalin oktató tanárok tanítottak, a felszabaduló tanerőt pedig az elemi iskolákba irányították át. S hogy vonzóvá tegyék számukra ezt az új állást, ún. át- és továbbképzéseket szerveztek számukra és/vagy megemelték bérüket, hogy a szállást fizetni tudják, vagy a helyi kolhoz, szovhoz biztosította számukra a lakást, tüzelőt. Ennek ellenére így sem sikerült megfelelő mennyiségű elemi iskolai tanítót biztosítani. A Komszomol 1931 nyarán 30 ezer tagját küldte közvetlen oktatási munkára, 250 ezret pedig pedagógiai főiskolákra és technikumokra. Az új 1931/32-es tanévben és az elkövetkező három évben pedig újabb húszezer tagját küldte iskolai munkára. A Közoktatásügyi Népbiztosság az új tankönyvek kidolgozásával volt elfoglalva. A községi, járási, megyei és köztársasági oktatási bizottságoknak ezután legfontosabb feladatuk az iskolai évüket elért gyerekek összeírása és beiskolázása lett. A szakszervezetek, gyárak, üzemek külön pénzalapot hoztak létre, melyből a területükhöz tartozó (településükön lévő) elemi iskolákat támogatták. Persze ezek nem minden esetben voltak önkéntes jellegűek. A mezőgazdasági szervezetek új földterületeket vontak művelés alá, amiből az elemi iskolák tanulóit és tanárait látták el élelmiszerrel. Elvitathatatlan tény, hogy az olyan kisebb etnikumoknál, mint a baskír, burját, tatár, csuvas, jakut, ebben az időben megkétszereződött, néhol megháromszorozódott az iskolák és a bennük tanuló gyerekek száma.

Az iskolai reform következő fontos lépését jelentő OK(b)P KB rendeletét a Pravda 1931. szeptember 5-i, 245. száma közölte *„Az elemi és középiskolákról”* címmel, aminek kiadási ideje augusztus 25. volt. A határozat hosszú bevezetőjében többek között ír arról, hogy 70 nyelven folyt akkor oktatás a Szovjetunióban, s hogy az 1914-es 7,8 millió gyerekhez képest 1931-ben 20 millió tanulhatott. Ám ennek ellenére a hiányosságok gyökerét abban keresték, hogy az iskola vélhetően nem adott megfelelő mennyiségű általános ismereti tudást, s végzősei a technikumokba vagy a felsőoktatásba nem úgy léptek be, mint már szakavatott, a tudományok alapjait ismerő emberek. Az általános képzést nem lehet elszakítani a politechnikaitól – konstatálják –, főleg a fizika, kémia és matematika alapjainak ismeretétől. A párthatározat öt kérdéskörre tért ki konkrétan:

1. az iskola legfőbb feladata;
2. az iskola módszertani irányításának javítása;
3. a káderek;
4. az elemi és középiskolák anyagi bázisa;
5. az iskola vezetése és irányítása.

Szigorúan és haladéktalanul előírta a tantervek átdolgozását, s hogy ezután vissza kell térni a tudományok alapjainak tantárgyi oktatásához hat szakirányba – anyanyelv, matematika, fizika, kémia, földrajz és történelem – rendszerezve, amit már 1932. január 1-jétől el kellett kezdeni. Ez az iskolák elhalásának teóriáját elvetve visszatérítette az oktatási-nevelési folyamatot az ún. poroszos módszer alkalmazásához. Sürgették

a tanműhelyek és munkaszobák kialakítását, ill. a termelési egységekkel (üzemek, gyárak, kolhozok és szovhozok, traktorállomásokkal) való együttműködést. Minden járásban és/vagy városban egy ún. mintaiskolát kellett kialakítani, ahová a legjobb pedagógusgárdát gyűjtötték össze, ahol az új módszereket demonstrálták. A párt javasolta Népbiztosok Tanácsának, dolgozza ki az általánosan kötelező hétéves oktatás tervezetét. Járási szinteken kötelezővé tették a módszertani képzők/oktatók rendszerét minden tagköztársaság számára, hogy azok segítsék az iskolákat mindennapos gondjaikban. Didaktikailag gyakorlott és az iskolai munkát ismerő embereket próbáltak keresni ezekre a posztokra.

A káderekről, vagyis a tanárokról Lenin 1922-es nyilatkozatát tűzték célul: *„A népi tanítót nálunk olyan magasra kell emelni, mint amilyen magasan soha nem volt és nem is lesz a burzsoá társadalomban”*[74] Ennek érdekében két dolgot helyeztek előtérbe: béremelést minősítés szerint és élelmiszerrel, valamint ipari termékekkel való ellátást, mégpedig az ipari munkásoknak járó norma alapján. Városokban a zárt munkáselosztók, falun a kolhozok elosztóiból, ahol pedig nem voltak kolhozok, ott a központi közellátó szervek alapjaiból történtek az ellátások. Igen fontos a határozatnak e része, mivel az első ötéves terv beindításával, s a városi lakosság számának viharos növekedésével erősen romlott az élelmezési helyzet. 1929 áprilisában bevezették a kenyérjegyet, majd év végére minden élelmiszerre kiterjesztették azt, 1930-ban pedig az iparcikkek is csak jegyre voltak kaphatók. Ezért lehetett olyan ösztönző a külön ellátás a tanárok számára.[75] A rendelkezés kitért még az iskolák anyagi bázisára is, valamint elrendelte, hogy amennyiben új ipari létesítmény építenek, azzal egy időben egy új iskolát is kell építeni, ill. szabványosítani kezdték az oktatási eszközök gyártását.

Külön figyelmet fordítottak a határozatban az iskolai irányításra és vezetésre, s határozottan állást foglaltak az egyszemélyes vezetés mellett, elvetve az addigra szinte mindenhol elterjedt kollektív irányítást. Az oktatási intézmények irányítási joga átszállt a köztársasági és megyei szintű szervekre, mivel az iskolát a szocialista építés egyik legfontosabb elemévé nyilvánították,[76] egyben elvetették azt a baloldali opportunista elhajlást, mely az iskolák elhalását és a tanár szerepének csökkenését hirdette.

Két héttel később, szeptember 19-én az OSZFSZK Közoktatásügyi Népbiztossága, a V. I. Lenin nevét viselő Komszomol Végrehajtó Bizottsága és még hét össz-szövetségi szervezet együttesen fordult minden üzemhez és iskolához, gazdasági, szakmai és Komszomol-szervezethez, ill. a közoktatás minden szervéhez, hogy *„Újítsák fel az iskolák és a vállalatok közötti szerződéseket”*.

Az oktatás hatalmi tényezővé való minősítése

1931 októberében a *Bolsevik* 19–20. és a *Proletarszkaja revoljucija* 113. számában egyszerre jelent meg Sztálin levele *„A bolsevizmus történetének néhány kérdéséről”*. Ez a levél indította el a történelem és a múlt pártpolitikai szükségleteinek közvetlenül alávetett meghamisítását, ahol nem a tények és a dokumentumok a legfontosabbak,

[74] Ленин, Т. 45. с. 365.
[75] 1929-ben egy munkás naponta 600g kenyeret kapott, a többiek 300-at, havi 200g zsírt vagy egy liter növényi olajt, egy kg cukrot. In: Heller–Nyekrics 2003, 214.
[76] *КПСС в резолюциях*, Т.5. с. 361.

hanem a párt szerinti helyes tendencia kijelölése. A párttörténet alapja pedig az, hogy Leninnek mindig és mindenben igaza van. S mivel Sztálin Lenin tanítványa és utódja, ezért neki is. Ezzel az ideológiai háborúban újabb front nyílt, ami egyértelműen kihatott később az iskolai történelemtanításra, ám mindeközben a közoktatás átalakítása lépésről lépésre haladt előre. 1931 őszén a Narkomprosz[77] hozzálátott az új tantervek és tankönyvek elkészítéséhez. Mivel a történelem újra önálló iskolai tárggyá vált, ezért abból újra kellett szerkeszteni és írni mindkettőt.

1932. február 15-én a Népbiztosok Tanácsa határozatban rendelkezett *„A tömegiskolák belső rendjének szabályozásáról”*, augusztus 25-én pedig az OK(b)P KB *„Az alap- és középiskolák tanterveiről és tanrendjéről”*, melyben kifejtették, hogy az 1932/33-as tanévtől el kell kezdeni a hétosztályos politechnikai iskolák tízosztályossá való átszervezését. Ugyancsak ez rendelkezett az új tanévtől a városi és falusi iskolák számára addig eltérő tantervek egységesítéséről.

1933. február 12-én a párt KB *„Az alap- és középiskolák tankönyveiről”* rendelkezett,[78] ahol éles bírálatban részesítették a Közoktatásügyi Népbiztosságot a tankönyvek hiánya miatt. Szeptember 2-án a Népbiztosok Tanácsa utasítást adott a felsőoktatási intézményekben a felvételi vizsgarendszer visszaállítására.

Az első ötéves terv végére, a nehézipar erőltetett fejlesztése következtében újra szakemberhiány lépett fel, amit a párt Központi Bizottsága 1933. július 1-jén újabb *„A káderek előkészítésének és felhasználásának javításáról”* határozattal próbált orvosolni. A munkásfakultások, technikumok és műszaki felsőoktatási intézmények végzősei nem minden esetben helyezkedtek el szakmájuk szerint a termelésben, sokan az irányítás- és közigazgatásba, mások tudományos pályára álltak. Problémát okozott még az is, hogy nem ott laktak vagy végeztek, ahol az új ipari létesítmények létrejöttek, s sokan nem akartak elköltözni. Ez utóbbi jelenség három-négy év leforgása alatt a szakembergárda elhelyezkedésének területi anomáliáihoz vezetett. Ezt próbálta megoldani a párt, mikor elrendelte, hogy a technikumot, felsőoktatási- és műszaki felsőoktatási intézményt végzettek, akik tanulmányaikat állami finanszírozással folytatták, ott és abban az ágazatban kötelesek öt évet ledolgozni, ahová az a népbiztosság irányította, amelyiknek intézményében tanult. Egyben megtiltották a frissen végzettek irányítási szervekben való alkalmazását, ill. kategorikusan megtiltották a nem végzettség szerinti alkalmazásukat. A határozatok azt is előirányozták, hogy azt a végzőst, aki önkényesen nem ott állt munkába, ahová irányították, bírósági felelősségre vonás várta. Sőt, aki a technikum befejezése után nem tudott felmutatni öt év munkaviszonyt, azt nem vehették fel felsőoktatási intézménybe. E rendelettől való eltérés nem lehetett több mint 5% a felvételizők számából. A csinovnyikok számára leginkább fájó rendelkezés az volt, hogy a vezetői és irányító szerveknél dolgozó fiatalokat, akik 1933 nyarán öt évnél korábban átvett diplomával rendelkeztek, mindenkit a termelésbe kellett áthelyezni képesítése szerint, nem kevesebb, mint három évre. Ezeket az áthelyezéseket igen gyorsan kellett levezényelni, mert az első 50%-ukat 1933. október 1., a másik felét pedig 1934. január 1-jéig kellett eltávolítani az előző munkaköréből. Az áthelyezések az aspiránsokat és tudományos kutatókat is érintette, s csak az maradhatott íróasztala mellett, aki kutatásában jelentős eredményeket tudott felmutatni. Ezt a passzust is bírósági felelősségre vonás terhe alatt kellett teljesíteni.

---

[77] Narodnij Kommisszariat Proszvescsenija = Közoktatásügyi Népbiztosság

[78] *Правда*, №43, 13 февраля 1933 г.

A fenti átszervezésekkel a FZU teljes körű átalakításához próbálták megteremteni a legoptimálisabb feltételeket, ugyanis a július 1-jei párthatározat terjedelmének nagyobbik részét ez tette ki. A mind gigantikusabbá váló nehézipar egyre több szakmunkást követelt, de a FZU végzőseinek közel 20%-a nem kapcsolódott be a termelésbe, hanem bár szakmájában, de továbbtanultak magasabb szinten, ill. a szakiskolák még mindig 1,5-2 évig tartották bent a képzésben az oda bekerülőket. A sztálini iparosítás elképesztő növekedési és terjeszkedési üteme azonban türelmetlenül követelte az újabb és újabb szakmunkások tömegeit. Ennek érdekében az 1926-ban egyszer már átszervezett FZU-kat újra alapos és gyökeres változtatásokra kényszerítették, s egyben a tiszta szakiskolák és szakmunkásképzők kialakítását szorgalmazták. Erre utalt, hogy ismételten csökkentették a tanulmányi időt két évről hat hónapra, s a szakmai tudásszint emelését a gyakorlatra bízták, ill. a FZU végzősei számára is kötelezővé tették a szakmájukban való három éves termelői munkában való részvételt.[79] Utóbbi változtatások elkerülhetetlenné tették a FZU tan- és oktatási terveinek újabb átrendezését. Az 1933/34-es tanévet már úgy kellett kezdeniük, hogy a tanulmányi idő 80%-át a tanuló a munkapad mellett töltse, s csak a fennmaradó órákat lehetett elméleti oktatásra fordítani. Még a politikai képzés is csak társadalmi munka formájában – például szakkörökön – folyhatott, s nem lehetett része a tananyagnak. Az új típusú FZU-ba csak a 15. életévüket betöltötteket vehették fel, hogy a féléves képzés után azonnal beállhassanak a termelésbe. Mivel a FZU iskolái a gyárak és üzemek igazgatóinak irányítása alá kerültek, ezért teljesen kikerültek a Közoktatásügyi Népbiztosság felügyelete és a hatásköréből.[80]

1934. január 11-én, még az OK(b)P 17. kongresszusa előtt, az Összoroszországi Gazdasági Tanács elrendelte *„Az iskolák és más oktatási intézmények ellátására szolgáló állami egyesületek szervezését”*, ami a Goszkulytsznab[81] lett.

A kongresszus irányvonalát tartva szem előtt május 15-én a NT és az OK(b)P KB közös rendeletet adott ki, ami az egész ország területén egységesítette az általános képzésű iskolák típusait. A fenti rendelet alapján a következő iskolarendszer alakult ki:

- alapiskola = 1–4. osztály,
- hétéves vagy általános iskola = 1–7. osztály,
- középiskola = 1–10. osztály.

Rendelkeztek arról, hogy az általános iskolát befejezőknek joguk volt a technikumokba felvételizniük, míg a középiskola végzősei a felsőoktatási intézményekben tanulhattak tovább. Ez a rendelet pontosította, hogy az alapiskolák vezetői csak pedagógiai technikumot végzett, minimum hároméves pedagógiai munkaviszonnyal rendelkező tanárok lehettek, akiket a helyi közoktatási szerv jelölt ki. Az általános- és középiskolák vezetőit ekkortól kezdték igazgatónak nevezni, s az tölthette be ezt a posztot, aki felsőpedagógiai intézményt végzett, ill. minimum hároméves tanári munkaviszonnyal rendelkezett. Egyben a párt és állami vezetés rendeletben tiltotta meg, hogy a pedagógiai végzettséggel rendelkező személyeket más, nem végzettségük szerinti munkára alkalmazzák.[82]

Az általános képzésű iskolákhoz tartoztak a munkásfakultások hároméves képzéssel (az esti formája 4 éves) és az úgynevezett *felnőttiskolák*, melyekben munka mellett tanulhattak a dolgozók. A középiskolai rendszer terjeszkedése 1941-re teljesen

[79] *КПСС в резолюциях*, T.6. c. 69.
[80] Ezért ettől kezdve nem képezik munkánk tárgyát
[81] Goszudarsztvennoje kulturnoje sznabzsenije = Állami Kultúrellátó
[82] *„Az alap- és középiskolák szerkezetéről a Szovjetunióban”*. In: КПСС в резолюциях, T.6. c.152.

kiszorította a munkásfakultásokat. 1934. május 15-án egy újabb közös rendeletet adott ki az állami- és pártvezetés, ami igazi áttörést jelentett a történelem iskolai oktatásában, mivel azt írta elő, hogy a tanítás alapját az időrendi sorban közölt tények adják, a történelmi személyiségek jellemzésével és a dátumokkal egyetemben. A tényektől, azok válogatása és általánosítása után a tanulókat el kellett juttatni a történelem marxi értelmezéséig. Az iskolákban „honi" történelmet kellett oktatni, ami a történelmi folyamat minden oldalát bemutatta. A tanítási-tanulási folyamatban pedig igenis használni kellett a rögzítést, mint a tények, nevek, dátumok megjegyzésére irányuló tevékenységet – állt a határozat szövegében.[83] Ez az 1934-es év adott lehetőséget, hogy meghatározzák az iskolai történelemoktatás szerkezetét, visszaállítva külön tárgyként a Szovjetunió és a külországok, vagyis az egyetemes történelmet. Erről az OK(b)P KB június 9-én kelt határozata döntött.[84] Első nekifutásra ekképp alakult az osztályonkénti tantárgyi elosztás:

- 3–4. osztályokban a Szovjetunió történetének egyes elemeit oktatták, de nem külön tárgyként, hanem beillesztve az olvasás óra anyagába;
- 5–7. osztályokban ókort és középkort,
- 8–10. osztályokban a Szovjetunió történetét és egyetemes újkort tanítottak.

Maga a történelem a marxi-lenini társadalmi formációk tanítására épült, tehát eszerint szakaszolta a történelmet. Az új rendelkezés új tankönyvet várt volna el, ám Sztálin sajátos birodalomépítési elképzelései ebbe is beleszóltak, hisz a májusi rendelet a honi történelem oktatásáról már éles határvonalat húz a régi (1930-ig terjedő) történelemszemlélet és az új (1931 utáni) politika közé. Ez indította el a Pokrovszkij-féle történeti iskola szétzúzását, ami azért hatott ki közvetlenül az iskolai történelemtankönyvekre, mivel a legjelentősebb és legképzettebb történészeket távolították el szakmájukból. Pokrovszkij, aki 1917 után az osztályharc szemszögéből revideálta a történelmet, nem volt képes azt 1934-ben az erős állam megteremtéséért folyó harc nézőpontjából újra felülvizsgálni, utal rá a Heller–Nyekrics szerzőpáros munkájában.[85] A Pokrovszkij köré gyűlt történészeket, akik még tudtak valamit a polgári történetírásról, most azzal vádolták, hogy képtelenek a gyerekek számára érthető módon közvetíteni a történelem marxi-lenini értelmezését, ill. megérteni azt, hogy a Szovjetunió története nem csak az orosz nép története, hanem a régi-új országban élő többi népé is. Ezeket a vádakat hozták fel annak indoklására, hogy több éven keresztül tankönyvek nélkül kellett oktatni az „újjászületett" iskolai tárgyat. Valójában ekkor a már neves történészeknek nem engedték meg a tankönyvírást, mert ki akarták iktatni őket (nem ritkán fizikailag is) szaktudományukból, olyan újakat, akik pedig képesek is voltak Sztálin elképzeléseit megvalósítani, nem volt könnyű találni a még oly nagy Szovjetunióban sem.

A történelemtanárok ezért kénytelenek voltak egyedül összeválogatni a tanítási órákhoz szükséges anyagokat, így legtöbb figyelmet a tények és dátumok kapták. Következtetések levonására alig jutott idő. A tanár elbeszélése volt tehát a tanulók számára szinte az egyedüli tudásforrás, tanulni pedig csak saját jegyzeteikből tudtak. Az alsóbb osztályokban ez gyakran csak a vázlatpontokra korlátozódott, míg a felsőbb osztályokban nem volt ritka a téma füzetbe való bediktálása. Nagyon egysíkúvá és egyhangúvá váltak a tanórák, és szinte általánossá válik az úgynevezett négylépcsős óra:

---

[83] *„A honi történelem oktatásáról a Szovjetunió iskoláiban"*. In: Народное образование… Сб. д-тов… с.166.
[84] *„Az egyetemes történelem alapjainak és a Szovjetunió története oktatásának bevezetéséről az elemi és nem teljes középiskolákban*". In: Народное образование… Сб. д-тов… с.168.
[85] Heller–Nyekrics 2003, 248.

1. számonkérés vagy ismétlés,
2. az új anyag vagy vázlatpontjainak bediktálása,
3. az új anyag elmondása, s ha marad még idő, akkor
4. az épp elmondottak füzetbe való rögzítése.

1936-ig semmi változás nem történt a tankönyvek és a tanórák terén.

Közben 1935. január 27-én a Narkomprosz rendelkezik *„A fizetett bentlakások megszervezéséről az iskolákban”*. Erre azért volt szükség, mert az alapiskolák elvégzése után (1931–35) akkor ért általános iskolai osztályokba az a nagyszámú gyerekkontingens, akik számára már kötelezővé vált az 5–7. osztályok elvégzése. Az általános iskolákat viszont még nem alakították ki minden alapiskola bázisán. Tehát hét közben nem tudtak mindennap hazamenni a tanulók. A fenti határozattal párhuzamosan az OK(b) P KB és az Népbiztosok Tanácsa február 22-én újabb közös dokumentumban rendelkezett *„A városokban való iskolaépítésekről”*, mivel ott meg a kötelező tíz osztályra való áttérés miatt növekedett meg az iskolai férőhelyek iránti igény. Még a korabeli hivatalos adatokat véve alapul is, melyek szerint, míg 1929–34 között az iskolás gyereklétszám 11,3 millióról 24 millióra növekedett, tehát megduplázódott, addig az iskolák száma 118 ezerről mindössze 50 ezerrel nőtt. Ez semmiképpen sem követte a beiskolázott tanulói létszám növekedését. Az osztálytermek túlzsúfolttá váltak, 40 vagy ennél több gyerekkel, ill. két, de az esetek többségében három váltásban folyt az oktatás, szabadnap nélkül, a hét minden napján. A tanulóknak nem volt állandó osztálytermük. Ez a határozat a legsúlyosabb mulasztásnak azt tartotta, hogy az új építésű iskolákban igen ésszerűtlen a hely- és teremkihasználtság, mivel az alapterületből átlagosan 30–35%-ban folyt csak oktatás. A többi helyiséget csak időszakosan vették igénybe, mivel műhely, étkezde, díszterem volt bennük.[86] A legégetőbb kérdések tehát a két- ill. háromváltású oktatás megszüntetése, az iskolai épületek gazdaságosabb, legalább 60-65%-os kihasználtsága voltak. Előző elősegítésére a FZU iskolaépületeiből 72 darabot adtak oda általános képzésű használat alá. A távlati tervek közé pedig a tervezett és központilag követhető iskolaépítés került, melynek irányítása az Állami Tervhivatal (Goszplan) és a Népbiztosok Tanácsa közös feladata lett. Ennek érdekében a nagyobb városokban kizárólag iskolaépítéssel foglalkozó trösztöket hoztak létre. Az új intézmények berendezését a Narkomprosz április 19-én *„Az iskolák a Közoktatásügyi Népbiztosság által jóváhagyott mintájú tanulói padokkal való ellátásáról”* szóló rendelettel szabályozta.

Az iskola és az iskoláskorú gyerekekhez kapcsolódó kérdések sokáig napirenden maradtak a párt részéről és 1935. május 31-én egy újabb, a Népbiztosok Tanácsával közös rendeletben foglalkoztak *„A gyerekek ellenőrzés-nélkülisége és felügyelet-nélküliségének megszüntetéséről”*. A kérdéss napirendre kerülése indokolt volt, hisz azok a politikai és gyakran személyi szabadságuktól megfosztott felnőttek, akik a GULAG táboraiban voltak, nem tudtak gondoskodni kiskorú gyermekeikről, s akikre az államhatóság, előbbiek letartóztatásakor nem gondolt. A család nélkül maradt gyerekek rokonoknál, rosszabb esetben szomszédoknál, ismerősöknél húzták meg magukat. Ám a rendszer gyakran ezeket a befogadókat is „elnyelte”. Meg az is előfordult, hogy sem a rokonok, sem a környezet nem volt képes eltartani még egy éhes szájat, így rengeteg kiskorú csellengett szerte az országban. Az állami vezetés szerint a szülők, a helyi tanácsok és párt- ill. szakszervezet, a Komszomol nem dolgozott jól, hogy kiengedte

[86] *КПСС в резолюциях*, Т.6. с. 198.

figyelméből a gyereket. Ezért a kérdés megoldása céljából először a szülőket és a gyámokat kellett felelősségre vonni, amit a rendőrség foganatosíthatott adminisztratív úton, akár 200 rubel bírság kiszabásával,[87] ill. a gyerek által okozott anyagi kár teljes megtérítésével. Ezzel egy időben, a közoktatás keretein belül addig működő, kiskorúak jogsértéseivel foglalkozó bizottságait felszámolták, de meghagyták a jogát, ha úgy látja, hogy a szülő nem biztosítja a gyerek kellő felügyeletét, akkor bírósági úton a gyereket elvehették tőlük, s gyermekotthonba helyeztethették, melynek anyagi kiadásai a szülőket terhelte. A kérdés megoldása céljából a vezető hatóságok felülvizsgálták az addigi gyermekotthonok és munkakolóniák szervezetét és négy kategóriát állapítottak meg:

a) *általános gyermekotthonok*, melyek a Közoktatásügyi Népbiztossághoz tartoztak, s olyan gyerekeket helyezték itt el, akik elveszítették eltartójukat, vagy a szülő biztosította eltartásukat, ill. a nehezen kezelhető gyerekek voltak itt;
b) *speciális gyermekotthonok*, melyek az Egészségügyi Népbiztossághoz tartoztak, s ahol a huzamosabb kezelésre szoruló gyerekeket fogadták;
c) *speciális gyermekotthonok*at tartott fenn a Narkomszobesszov[88] a testi fogyatékos gyerekeknek;
d) *elkülönítők, munkakolóniák, ill. befogadó és elosztó intézmények,* melyek a Szovjetunió Belügyi Népbiztosságához tartoztak, ahová a csellengő, utcáról felszedett gyerekek kerültek.

Oktatásuk két módon folyt: az első típusú gyermekotthonok lakói a helyi általános képzésű iskolákba jártak, míg a többiek az intézmény saját épületén belül tanulhattak csak. Az OK(b)P KB iskolaügyi részlegének 200 kommunistát kellett kijelölnie e gyerekintézmények vezetői posztjára, a Komszomolnak pedig 500 tagját mint a nevelői munkavezetők helyetteseit; s még azt is kikötötték, hogy utóbbiak két évet kötelesek ledolgozni a kijelölt helyen. Mivel ezek az intézmények egyáltalán nem örvendtek nagy népszerűségnek, a tanárok nem tolongtak, hogy dolgozhassanak bennük. Ennek érdekében volt szükség központi rendelettel biztosítani az oktatói gárdát, ami a pedagógiai technikumok 1935-ben végzett hallgatói közül 500 főt, a pedagógiai egyetemekről pedig 125 főt irányított a gyermekotthonok és munkakolóniák oktatási részlegébe. S mivel ezeket az intézményeket felmentették minden adózási forma alól, magasabb béreket tudtak biztosítani az ott oktatató tanárok számára, mint az átlag.

A Népbiztosok Tanácsának 1918. augusztus 2-i rendelete, ami a jogfosztottak gyermekeinek iskolai oktatásáról rendelkezett, 1935-ig életben volt, s csak ekkor kaptak jogot, a fenti határozat alapján, hogy akadálytalanul beiratkozhassanak az iskolába. Ám ezzel nem lettek egy csapásra egyenlők ezek a gyerekek a többi kortársukkal, mivel 1935. április 8-án, a Büntetőtörvénykönyv összes szankcióját – beleértve a halálbüntetést is – kiterjesztették a 12. életévüket betöltöttekre, ill. az 1934-es hazaárulási törvény alapján, amennyiben a feljelentés kötelességét elmulasztották, a bűnrészesség elve alapján felelősségre lehetett vonni őket.

1935. augusztus 7-én a KN a párt vezetésével együtt határozott *„A tankönyvek kiadásáról és forgalmazásáról az alap, általános és középiskolák számára”*. Ez a közös rendelet az 1933. február 12-i tankönyvekről szóló határozat kapcsán született, mivel

[87] *КПСС в резолюциях*, Т.6. с. 217.
[88] Народный Комиссариат Социального Обеспечения (Narodnij Kommiszariat Szocialynoho Obeszpecsenija), ami annyit tesz magyarul, hogy a Szociális Ellátás/védelem Népbiztossága

a két évvel azelőtti is főleg a Közoktatásügyi Népbiztosságot illette kritikával, s ez is. Ám a kritika több pontban jogos volt, hisz a legszembetűnőbb visszaélések a tankönyvek terjesztésében és elosztásában voltak tetten érhetők, sőt büntethetők is akár. A Közoktatásügyi Népbiztosságnak kizárólagos joga volt a tankönyvek terjesztésére, kereskedelmi forgalomba nem kerültek, tehát nem lehetett megvásárolni azokat. Ám az iskolák mégis pénzt szedtek a szülőktől a szükséges tankönyvek megvásárlására, majd a beszerzés után azokat az iskola „szocialista tulajdonává" nyilvánították.[89] Az már csak tetézte a népbiztosság „bűneinek" listáját, hogy a meglévő anyagiak mellett sem biztosított elegendő mennyiségű tankönyvet, ill. az oroszról más nyelvre lefordítottak szövege sok kívánnivalót hagyott maga után. A határozat pontos adat- és forrásmegjelölésekkel rendelkezett a kiadandó tankönyvekről, s még egy fontos dologról – megtiltotta a Közoktatásügyi Népbiztosságnak a tankönyvek szövegeinek folyamatos változtatgatását a párt KB és a Szovjetunió NT engedélye nélkül. A tankönyvek terjesztésével kapcsolatban rendelkezett a fennálló rend eltörléséről és azok szabad megvásárolhatóságáról az állami könyvesboltokban, faluhelyen pedig a szövetkezeti üzletekben, ill. iskolákban. Tehát a KN elveszítette a tankönyvek terjesztésének jogát.

1935. szeptember 3-án kiadott újabb közös rendelet folytatása volt a fentieknek, mert az állandósult dezorganizációt, az átláthatatlanságot és az iskolák közötti nagy eltéréseket próbálta felszámolni, s egyben az oktatói munka és az iskolák szabályzatát központosította. Egységesítette:

a) a tanév szerkezetét, mely mindenki számára szeptember 1-jén kezdődött, s az alapiskolák 1–3. osztályában június 1-jén, az általános 4–7. osztályában június 10-én, a középiskola 8–10. osztályában június 20-án ért véget. A téli szünet december 30. – január 10. között volt, s tavasszal még hat napot használhattak fel az iskolák tanítási szünetre;
b) az órák számát naponta és hetente az 1935/36-os tanévtől, az 1–4. osztályban 4 óra/nap, esetleg a 4-ben 2 nap 5 óra; az 5–10. osztályban 5 óra/nap, 5-től 2-szer 6 óra is lehet; a nem orosz tannyelvű iskolákban lehet 5. osztálytól hetente plusz egy órát adni az orosz nyelv és irodalom oktatására. Ezeken felül csak az ének, munka, rajz és torna léphet túl a napi megengedett óraszámon;
c) a tanterveket a Szovjetunió minden iskolája számára;
d) a tanórák hosszát 45 percben állapította meg;
e) a szüneteket – 1, 3. és 4. órák után 10 perc, a 2. után 30 perc, esetleg még olyan variánst engedett meg, hogy a 2. és 3. után is 20-20 perc;
f) a tanulók beiratkozási rendjét június 1. – augusztus 1. között;
g) a beiratkozáshoz szükséges dokumentumokat háromra csökkentette: kérelem, a gyerek születési anyakönyvi kivonata, himlő elleni oltási bizonylat;
h) az előmeneteli osztályzás öt fokozatát: 1=nagyon rossz, 2=rossz, 3=közepes, 4=jó, 5=kitűnő;
i) az érettségi jegyeinek a felvételinél való beszámítását, mert ha a nem készségfejlesztő tárgyakból kitűnőre értékelték a végzőst, akkor felvételi vizsgák nélkül voltak kötelesek felvenni a felsőoktatási intézménybe;
j) a korrekciós iskolák létrehozását Moszkva, Leningrád, Harkov, Kijev városokban az 1935/36-os tanévben;
k) az externát (magántanulói rend) lehetőségét a 7. és 10. osztályokban;

[89] *КПСС в резолюциях*, Т.6. с. 255.

l) 1936. január 1-jétől az iskolatípusok és szintek működési és belső szabályzatát.
m) a tanulói igazolvány bevezetését;
n) a személyi lapok bevezetését minden tanuló számára;
o) Moszkva, Leningrád, Harkov, Kijev, Minszk városokban az egységes iskolai forma bevezetését az 1-10. osztályokban.[90]

A szervezési célok és eredmények mellett ezek a rendeletek az államgépezetnek az élet minden szférájába való egyre mélyebb behatolása, a központosítás, mindennek az ellenőrzése folyamatának voltak állomásai és bizonyítékai.

1935. szeptember 14-én *„Az iskolai írószerekről”* rendelkeznek, amihez kapcsolódott a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának rendelete „*A Szovjetunió Belkereskedelmi Népbiztosságának keretein belül létrehozandó össz-szövetségi kiskereskedelmi tröszt létrehozásáról az iskolai írószerek forgalmazása céljából”* is.

1936. január 16-án a Népbiztosok Tanácsa és a párt KB *„Az analfabéták és félanalfabéták oktatásának munkájáról”* rendelkezett, mert a statisztikai kimutatások szerint is, a Szovjetunió lakosságának 90%-a tudott írni-olvasni. Ezt a munkát is megpróbálták a 2. ötéves tervben, a 17. pártkongresszus utasítása alapján megvalósítani. A párthatározat köztársaságokra lebontva, pontosan előirányzott számadatok szerint írta elő, mennyi embert kell megtanítani írni-olvasni, hetente hány napot és naponta hány órát kell velük foglalkozni. A Közoktatásügyi Népbiztosságnak pedig külön hivatalt kellett felállítania az analfabéták ill. a felnőttek iskoláinak irányítása céljából.[91]

Gyökeres változások

Az 1936-os egy igen fontos év a történelemoktatás számára: január 26-án a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa és az OK(b)P KB közösen rendelkezett a *„A történelemtankönyvekről”*, másnap pedig a Pravdában megjelent Sztálin, *Zsdanov* és *Kirov* még 1934-ben papírra vetett írása *„Megjegyzések a Szovjetunió története és az újkori történelem című tankönyv tervezetéről”*. Ez a „levél” az 1934. évi májusi rendelet folyománya volt, ami a Pokrovszkij-féle történelmi iskola bedarálását indította el, s 1936-ban be is akarta fejezni azt. Újabb szükségszerűség alakult ki, hogy a múltat az épp aktuális jelen számára kívánatos formába és tartalomra alakítsák, ami egyértelműen politikai és nem szaktudományi szempontból volt fontos. Ezt a politikai szempontot pedig mindig a párt határozta meg. A Pravda vezércikke megvádolta Pokrovszkijt, hogy tudománytalan. A történész nyilvánosan „mea culpázott”, mivel a Szovjetunió történetét „*antimarxista, antileninista, vagyis negativista*” szempontok alapján tárgyalta. A párt Központi Bizottsága ezért külön vizsgálóbizottság létrehozását rendelte el, hogy a már megírt történelemtankönyveket felülvizsgálják, s ha szükséges, akkor javítsák, vagy dolgozzák is át.

Ezt követően, 1936. március 3-án, a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa és az OK(b)P KB közösen rendelkezett *„Az alapiskoláknak szóló legjobb tankönyv megírására* ***Alapismeretek a Szovjetunió történelméről rövid kitekintéssel a világtörténelemre*** *pályázat meghirdetéséről”*. A pályázatra igen sok, 46 kézirat érkezett be,[92] ami a még aktív

[90] *„A tanítási munka megszervezéséről és az alap, általános és középiskolák belső rendjéről”*. In: КПСС в резолюциях, Т.6. с. 264-267.

[91] *КПСС в резолюциях*, Т.6. с. 306, 308.

[92] Колосков А. Г. Важная веха в становлении и развитии школьного исторического образования (к 50-летию постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) «О преподовании гражданской истории в школах СССР») // *Преподавание истории в школе*, 1984, №3. с.4.

történészek meglétére utalt, ill. már a szakmai felhígulást is előrevetítette. Eredményhirdetésre következő év augusztusában került sor, amikor is a kormánybizottság zsűrije – melynek élén az OK(b)P Központi Bizottságának titkára, *Zsdanov* A. A. állt – úgy döntött, nem osztja ki az első díjat. A második díjat a Moszkvai Tanárképző Főiskola *Sesztakov* A. V. vezette kollektívája által írt tankönyv kapta.[93] Az eredményhirdetéssel egyszerre a zsűri kemény szakmai kritikának vetette alá a „*Megjegyzésekben*" adott történelemtudományi útmutatásokat, s maga nevezte meg a Szovjetunió történetének legfontosabb eseményeit.

A minden szempontból új történelemtankönyv még 1937-ben napvilágot is látott, s abból az 1937/38-as tanévben nemcsak a 3–4. osztályokban oktatták a Szovjetunió történetét, hanem az 5–7.-ben is, hisz nem volt más. A felsőbb osztályokban való alkalmazásában valószínűleg az is közrejátszott, hogy az új tankönyv didaktikailag nem minden szempontból felelt meg a 10–11 évesek életkori sajátosságainak. Nyelvezetével és illusztráltságával nem volt semmi gond, ám ez a szöveg túlságosan sok történelmi tényt sorolt fel, néha egyetemi jegyzet szintjén. A történelem haladó erőit ismét a fejedelmek és a cárok testesítették meg. Ez pedig már nagyon jól illusztrálta Sztálin személyének megerősödését, jogkörének kiteljesedését, hatalmának a mindenható orosz cárok hatalmához való közeledését. Tehát a tankönyv hátrányai miatt volt alkalmazható a történelemtanítás minden szintjén. Ez lett a következménye annak, hogy a korábbi szociológiába hajló tankönyvi szövegeket történelmivé próbálták tenni. Közben elmaradtak belőlük az általánosítások és összefoglalók, a kérdések és a feladatok, a történelmi források. Igaz, a források elmaradását azért más is befolyásolta, nem csak az esetleges feledékenység, hozzá nem értés vagy helyhiány. A marxista történelemtudomány sztálini változata a politika érdekeinek változásával maga is folyamatosan változott. Ebből a permanensen változó folyamatból pedig igen kockázatos volt kiemelni olyan forrásokat, melyek standard jelentőséggel bírtak. A Pravda 1936. augusztus 22-i vezércikke szerint „*a történelem a szocializmusért vívott harc fegyvere"*, tehát nem szaktudósok számára kutatható befejezett múlt, hanem egy állandóan változó, mindig új arcát mutató fegyver a párt kezében. Nem létezett befejezett múlt.

Azon a napon, amikor a Pravdában megjelent a „Megjegyzések", az Izvesztyijában Nyikolaj *Buharin „Szükségünk van-e marxista történelemtudományra"* című munkáját publikálták. A marxista történelemtudományt Pokrovszkij képviselte, akit Sztálin mindenképpen el akart tüntetni. Ezért volt olyan sokkoló a Buharin munkájának címében megfogalmazott kérdés.

Visszatérve az 1937. augusztusi tankönyvírási pályázat zsűrijéhez, annak tíz tagjából kilencet letartóztattak, mivel bár közvetett úton, de kritizálták a „Megjegyzésekben" megfogalmazott szakmai irányvonalakat, s tudománytalannak tartották azt. A tizedik Zsdanov volt.

Az 1936-os évhez is vissza kell még térnünk, mivel egy sor, a témához kapcsolódó esemény zajlott akkor, például a közoktatás központosításának soron következő bizonyítéka volt az április 10-én kiadott párt és állami határozat, ami szerint az iskola bármely típusában csak annak volt joga tanítani, akinek odaítélték a tanári címet. Azok, akik közép- és felsőfokú pedagógiai intézményt végeztek, de nem rendelkeztek pedagógiai gyakorlattal, csak egy évi próbatanítás után kaphatták meg tanári kinevezésüket.

[93] *Краткий курс истории СССР для III-IV классов начальной школы* / Под ред. проф. А. В. Шестакова. Москва, 1937.

Az iskolai oktatásban dolgozó minden személynek, 1938. augusztus 1-jéig, szakmai minősítésen kellett átesnie, hogy a tanári kinevezését megkaphassa. Ugyancsak a helyi szervek mozgásterét szűkítették, mikor az igazgatók és a 8, 9, 10. osztályokban oktató tanárok kinevezését, áthelyezését és elbocsátási jogát elvették a járási végrehajtó és pártszervektől, s arra csak a területi/megyei vagy annál magasabb szervek jogosultak azután. [94]

Az 1936. június 23-i *„A felsőoktatási intézmények munkájáról és irányításáról”* szóló közös párt és állami rendelet egységesítette:

a) a felvételizés lehetőségét és az intézményben való ingyenes tanulást a Szovjetunió minden 17–35 éves állampolgára számára, akik középiskolai érettségivel rendelkeztek;
b) a felvételi vizsgák tárgyait: orosz nyelv, helyesírás, irodalom, politikai tudományok, matematika, fizika, kémia, s 1937-től egy idegen nyelv (angol, német, francia). A humán orientációjú történelem, filológiai és jogi karokon még a történelem és földrajz is,
c) a benyújtandó dokumentumok pontos megnevezését;
d) a felvételi kérelem benyújtási idejét június 20. és augusztus 1. között. Ettől eltérő időpontban tilos volt a felvételik lebonyolítása;
e) a felvételizők számára készítendő tájékozatókat és azok tartalmát;
f) a tanulmányi év szerkezetét (szeptember 1. és június 30. között) és a tanítási szüneteket;
g) a heti óramegterheléseket (I–II. évfolyam maximum 30 óra, III–IV. évfolyam – 24 óra, V. évfolyam – 18 óra, ahol a 3–4. évf. heti 1, 5-en heti 2 napot önálló munkára kellett biztosítani);
h) a tanítási órák hosszát 45-50 percben, a szüneteket 10-15 percben;
i) a szemeszterenkénti tárgymegterheléseket 6 darabban;
j) a napi tárgymegterheléseket háromban;
k) a foglalkozások típusait: előadás, gyakorlati és laboratóriumi munka, termelési gyakorlat;
l) a számonkérés formáját: előadásokból vizsgát, gyakorlatiakból beszámolót kellett tenni;
m) az előmeneteli jegyeket: 1 = elégtelen, 2 = elégséges, 3 = jeles;
n) az államvizsgák és diplomamunkák védésének idejét: június 1–30. és október 1–31.;
o) A diplomák 1. és 2. minősítési fokozatát;
p) A felsőoktatási intézmény irányítási rendjét.

Az 1936. augusztus 14-i párthatározat alapján pedig a Közoktatásügyi Népbiztosságon belül a felsőoktatás részére külön irányító részleget hoztak létre, melynek élére *Todorszkij* A. I. került.[95] Ez annak a folyamatnak volt a része, mely a felsőoktatás irányításának egységesítését indította el, s melynek első lépése *A felsőoktatási intézmények Össz-szövetségi Bizottságá*nak a létrehozása volt. Ez a központi ellenőrzés és irányítás kialakításának céljából történt, ami az alap- és középfokú oktatásban már 1934-ben elindult és 1936-ra nagyjából be is fejeződött.

---

[94] *„A tanárok személyi címe, az iskolák igazgatói és vezetői kinevezésének bevezetési rendjéről”*. In: КПСС в резолюциях, Т.6. с. 333.
[95] *КПСС в резолюциях*, Т.6. с. 368.

Szempontjaink szerint az 1936-os év másik fontos története a július 4-én kiadott OK(b)P KB rendelet volt. A dokumentum hosszú ecsetelés, terjengős kifejezések után arra a következtetésre jut, hogy a pedológia túl egzakt tudomány, ezért értelmetlen és kártékony, „*hisz a burzsoá módszereket használja a szocialista környezetben és egyáltalán minden elve és irányvonala szemben áll a marxizmussal és a szocialista építés gyakorlatával*”.[96] Az igazi ok ott keresendő, hogy ez a tudomány tesztek és kérdőívek segítségével próbálta felmérni a gyerekek egyéni fejlődési és tudásszintjét, majd azt összevetni a környezeti hatásokkal. Az összevetés eredményeképp a kutatók azt vonták le, hogy legtöbb esetben azért rosszabbak a gyerekek iskolai teljesítményei, mint adottságaik, mert rossz körülmények között élnek. Ez a következtetés maga volt a pedológia halálos ítélete – hisz hogyan lehetnek rosszak a felnövekvő nemzedék körülményei, mikor a Szovjetunióban felépült a szocializmus? Ezt deklarálta az 1936 novemberében-decemberében ülésező Szovjetek 8. (rendkívüli) kongresszusa a Szovjetunió új alkotmányában. S bár az alaptörvény megerősítette a köztársasági szint szövetséginek történő alárendelését, az oktatásirányításban az önállóságot hangsúlyozta. A rendelettel visszavonták az OSZFSZK NT 1931. március 7-i *„A pedológiai munka megszervezéséről a köztársaságban*” című határozatát, bezúzták a pedológiai tankönyveket, a pedagógiai technikumokban és főiskolákon beszüntették a tárgy oktatását, és a sajtóban elkezdték a szakterület elméleti munkáinak megsemmisítő kritikáját.

Ugyanebben az évben zajlott az első nagy nyilvánosságot kapó moszkvai koncepciós per is Zinovjev, Kamenyev és társaik ellen, akiket halálra ítéltek és ki is végeztek.

Az új alkotmány előkészítésével párhuzamosan új családjogi kódexet is kiadtak, ami a családot a legfontosabb dolognak nevezte, ezért jelentősen megnehezítette a válást, betiltotta az abortuszt (1920. november 18-án engedélyezték, majd 1955. november 23-án újra). A szocialista nevelés vezető alakja *Makarenko* lett, aki évekig dolgozott a GPU és az NKVD javító-nevelő kolóniáin. Tehetséges pedagógusként az állam számára elfogadható elvek köré építette fel az állami oktatást, aminek főbb vonalai egészen az 1980-as évekig tetten érhetőek voltak a közoktatásban.

1936. július 13-án jelent meg a Népbiztosok Tanácsának rendelete *„Az alap, általános és középiskolák földrészlegeiről”*, melyeket a tanulmányi cél mellett az intézmények élelmiszerrel való ellátására is szántak, így a tanulók közvetlen módon vettek részt a munkára való nevelésben, miközben termeltek is saját maguk részére. November 17-én a párt Központi Bizottsága *„Az iskolai könyvtárak hálózatának kiszélesítéséről és a számukra történő irodalom kiadásáról”* rendelkezik számokban és tervekben.[97]

Még 1936-ban kellett volna lefolynia a soron következő népszámlálásnak, melyet viszont csak következő év január 6-án (ortodox karácsony szentestéjén) végeztek el. Ennek eredményei szerint a 16 évnél idősebb korosztály 69%-a volt írni-olvasni tudó.[98] Az adatok azt mutatják, hogy a felépült szocializmusban a felnőtt lakosság közel 1/3-a még mindig analfabéta volt, tehát a kulturális forradalom még nem zárulhatott le.

1937. február 1-jén a NT rendelkezett *„A Szovjetunió alkotmányának iskolai oktatásáról”*, így az 1937/38-as tanévben a 7. osztályban heti két órában új tárgyat vezettek be.[99] A tárgy megismertette a tanulókat a Szovjetunió társadalmi és állami rendszerével,

[96] *„A Narkomprosz rendszerében fellelhető pedológiai elhajlásról”*. In: КПСС в резолюциях, Т.6. с. 367.
[97] *КПСС в резолюциях*, Т.6. с. 376-377.
[98] Krausz-Szilágyi 1992, 140.
[99] *Народное образование*… Сб. д-тов... с.175.

az állampolgári jogokkal és kötelességekkel. Őszre már a tankönyvet is kiadták, melynek szerzője M. P. *Karevoj* volt. A Szovjetunió alkotmánya 1958-ig maradt a 7. osztály anyaga, amikor is a 10. osztály órahálójába került át. Az új tárgy és főleg a történelem oktatásához a szakdidaktikai segítséget az 1934. május 10-i Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa és az OK(b)P KB rendelete alapján alapított *„Történelem a középiskolákban”* nevű módszertani folyóirat biztosította, amit 1935-ben *„Történelem az iskolákban”* névre módosítottak.

1937. március 4-én a Narkomprosz rendelkezett *„A munka oktatásának megszüntetéséről az iskolákban”*, szeptember 20-án pedig *„Az idegen nyelv oktatásának javításáról”*. Következő hónapban, vagyis októberben pedig a Közoktatási Népbiztosság éléről leváltották Andrej *Bubnovot*, helyére P. *Tyurkin* került. Az ő irányítása alatt kezdték megvalósítani a párt és a Népbiztosok Tanácsának 1938. március 13-i rendeletét *„Az orosz nyelv kötelező oktatásáról a nemzetiségi köztársaságok és területek iskoláiban”*, ami a kialakulóban lévő szovjet nép különböző etnikumai közötti érintkezés nyelvévé akarta tenni a Szovjetunió legnagyobb lélekszámú népének, az orosznak a nyelvét. Valójában ez az oroszosítás politikájának és a centralizáció folyamatának a felerősödését, a nemzeti önrendelkezés leépítését mutatta, amit az 1936-os alkotmányban végrehajtott változások árultak el leginkább, hisz a közigazgatás területén megerősítette a köztársasági szint szövetséginek történő alárendelését.

1938. szeptember 9–19. között a Pravda közölte *„Az OK(b)P történetének rövid tanfolyamát”*, amit a KB november 14-i határozata alapján kötelező tárggyá tettek a közép- és felsőoktatási intézményekben. Andrej *Sesztakov*, az 1937-es tankönyvpályázat nyertese, immár mint vezető történész, 1939 februárjában, a Történelemtudományi Intézetben már előadást tartott *„A történelemtudomány a* ***Rövid tanfolyam*** *fényében”* címmel. Ez egy újabb történelmi látószög-váltás kezdetét vetítette előre.

Mivel 1937-ben megszüntették a munka oktatását az iskolákban, ezért 1939. június 8-án a KN rendelkezett *„Az egykori iskolai műhelyek berendezéseinek gyermekotthonok és technikai állomások számára történő átadásáról”*. Ugyanazon év december 10-én pedig a Szovjetunió NT határozatban rendelkezett *„A Szovjetunió történetének középiskolákban való oktatási rendjének megszegéséről”*.

A hétosztályos képzés kötelezővé tétele miatt évről évre növekedett azon gyerekek száma, akik lakhelyükön nem tudtak ennek eleget tenni. Az 1935. januári rendelet, mely fizetett bentlakást biztosított az ingázni kényszerülőknek, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel a szülők zöme, főleg falun, nem tudta miből kifizetni ezt az összeget. S bár ez a rendelet kiadásakor is egyértelmű volt, mégis csak öt év múlva léptek az ügyben az állami szervek, mikor tömegesen maradtak ki az általános képzésből a központosított iskolától távol lakó gyerekek. Ezt próbálta kiküszöbölni az 1940. január 14-i Narkomprosz rendelet, mely az utaztatás megszervezéséről és az újabb kollégiumok építéséről szólt.[100] 1940-ben még négy rendelet vonatkozott közvetlenül az általános képzésű iskolai oktatásra:

- augusztus 26-án a Közoktatásügyi Népbiztosság *„A falusi középiskolákban folyó munka javításáról szóló rendelkezések”*;
- szeptember 16-án a Népbiztosok Tanácsa *„A német, angol, francia nyelvek oktatásáról”* rendelkezett;

[100] *„Az iskolától messze lakó gyerekek utaztatásának megszervezéséről, és bentlakások építéséről az iskolások számára*”. In: Сборник приказов и инструкций Наркомпроса РСФСР, 1940, №2, с.25-26.

- október 2-án újra bevezették a tandíjat a középiskolai osztályokban és a felsőfokú tanintézetekben tanulók számára;
- október 11-én Közoktatásügyi Népbiztosság és a Népbiztosok Tanácsa közös rendelete *„Az iskolai épületek nem rendeltetésszerű használatáról”*.

1940. december 28-án a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa és az OK(b)P KB közös határozatot fogadott el *„A Szovjetunió állami munkaerejéről*”, ami a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnöksége rendeletének teljesítését hivatott ellenőrizni. A dokumentumból, mely aprólékosan vette sorra az ország munkaerőigényét és az erre irányuló szakoktatási mutatókat, hozzávetőlegesen pontos adatokat kapunk a szovjet ipar szakmunkásigényéről és a FZO-iskolák állapotáról.[101]

A nagy honvédő háború időszaka

1941. június 22-én, vasárnap hajnalban Németország megtámadta a Szovjetuniót, amely nem volt felkészülve még a támadásra, s hadseregének parancsnoki karában a példátlan tisztogatások közvetlenül a háború előtt zajlottak le. Ettől függetlenül az ország lakossága számára elkezdődött a később nagy honvédő háborúnak nevezett harc, mely a valóságban nagy, szörnyű pusztítást végző és a hont, hazát, otthont védő háborúvá vált. A kezdeti támadás után a német csapatok igen gyorsan haladtak előre kelet felé, s az első hónapokban 175 ezer km^2 területet foglaltak el. 1941. szeptember 19-ére elesett Kijev, október 16-ára a német hadsereg 80 km-re közelítette meg a Szovjetunió fővárosát, de november 7-én az ostromlott Moszkvában megtartották az éves katonai díszszemlét. A németek gyors előrenyomulása láttán a Szovjetunió Minisztertanácsa és az OK(b)P KB június 24-én felállította az Evakuálási/Kiürítési Bizottságot, ami a mozdítható ipari értékeket és a lakosság egy részét volt hivatott az Urál-hegységtől keletre, Közép-Ázsiába, Kazahsztánba áttelepíteni.

A megszállt területeken az 1941/42-es tanévben 82 ezer elemi, hétéves és középiskola volt, melyekben tizenötmillió gyerek tanult. Egyes adatok szerint ezek közül 15 594 semmisült meg, legtöbb Ukrajnában – 8104, Belorussziában – 6808 és Litvániában – 682 iskola.[102] Az ipari létesítmények után iskolát evakuáltak a legtöbbet a Volgántúlra, s csak az Üzbég SZSZK több mint 40 ezer iskoláskorú gyereket fogadott be.[103] Ez az áttelepítés a tanulókat, ill. néha a tanári gárda női részét érintette, mivel a férfiakat az iskolákból, technikumokból és főiskolákról behívták katonának. A gyerekeket legtöbbször a szülők nélkül telepítették ki, így a hátországi körzetekben bentlakásos iskolákat szerveztek, amelyekben lakást, ruházatot és élelmezést is kaptak. Ezen intézmények élelemmel való jobb ellátása végett kisegítő gazdaságokat szerveztek, ahol maguk a tanulók és a tanárok is dolgoztak.

A megszállt területeken a tömeges népirtás következtében az elpusztított civil lakosság száma meghaladta a 6 millió 390 ezret, legtöbb civilt az Ukrán és Belorusz SZSZK-ban gyilkoltak meg.[104] Hiába folyt nagy erőkkel a front előtti területeken a gyerekek

[101] *КПСС в резолюциях*, Т.7. с. 185-190.
[102] *Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1941-1961*) / Под ред. Ф.Г. Паначина, М.Н. Колмаковый, З.И. Равкина. – Москва: Педагогика, 1988. – с.16.
[103] *A Nagy Honvédő háború története*. Kárpáti Kiadó, Uzsgorod – Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 460.
[104] Krausz-Szilágyi 1992, 161.

evakuálása, nem sikerült mindnyájukat a biztonságos hátországba menekíteni, így a legyilkolt civil lakosok számában gyerekek is bennfoglaltatnak, több mint 218 ezren.[105]

A hátországban is sokszor hadicélra használták az iskolaépületeket – laktanya, kórház vagy hadiüzem települt bele. A megmaradtakban két-három, sőt négy váltásban folyt tovább az oktatás: egy váltásban tanult a gyerekek 40,2%-a, kettőben – 38,2%, háromban – 11,6% és négyben – 10%.[106] Az iskolaépületek mennél jobb kihasználtságára törekedve, a KN utasítása alapján a tanórák 35–40 percesekké váltak, a köztük lévő szünetek öt percet, a váltások közötti idő pedig 30 percet tett ki.[107] A hátországba került nem orosz anyanyelvű tanulók esetében csak akkor tudtak anyanyelvi oktatást biztosítani, ha a gyerekekkel együtt a női tanári gárda is vállalta az áttelepülést. Utóbbi viszont elenyésző számban valósult csak meg, így a legtöbben orosz nyelven folytatták tanulmányaikat tovább.

Nem sokkal a német támadás után, 1941. július 3-án a Közoktatásügyi Népbiztosság *„A 7–10. osztályos tanulóknak a háborús időben a mezőgazdasági munkába való bevonásáról*" parancsa szerint mindenkit, még az iskolásokat is munkára fogták a háborúba behívott férfiak pótlása végett. Az augusztus 15-i parancs szerint pedig a középiskolát befejezőknek, mármint bizonyos harci felkészítésen átesettekét, a közvetlen harcokba való bevonását is tervbe vette.[108] Szeptember 15-én az Állami Honvédelmi Bizottság már minden szovjet állampolgár számára általánosan kötelező hadioktatást rendelt el, a 15–50 közötti férfiak körében, ami 110 óra elméleti és gyakorlati foglalkozást írt elő.[109]

A Pravda 1942. március 24-i száma ezt írta vezércikkében: *„Akárhogy leköt is minket a háború, nekünk, szovjet állampolgároknak a gyerekekről és az ő nevelésükről való gondoskodás marad az egyik legfontosabb feladatunk"*. Erre szükség is volt, hisz amellett, hogy 1942-44-ben az állami költségvetésben jelentősen csökkentették az oktatásra szánt kiadásokat, ill. felfüggesztették *„A kötelező általános oktatásról*" szóló törvényt is. Így mindenképpen a gyerekek voltak a legkiszolgáltatottabb helyzetben a háború alatt.

Ahogy a Vörös Hadsereg 1942 januárjában megkezdte a német csapatok visszaszorítását Moszkva alól, majd először győzte le őket, a Narkomprosz január 9-én parancsot adott ki *„A felszabadított területeken található iskoláknak nyújtandó segítségről"*.[110] Az OK(b)P KB 1942. június 13-án megjelent határozatában, a súlyos anyagi helyzet ellenére, szigorúan követelte az iskolai tankönyvek megfelelő számban való nyomtatását és az intézményekbe való eljuttatását.[111] A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa pedig júniusban már külön rendeletben foglalkozott *„Az iskoláskorú gyerekek oktatásba való bevonásáról és az iskolai épületek rendeltetésszerű hasznosításáról"*.[112] Utóbbi rendelet azért volt igen sürgető és időszerű, mert a háború alatt a serdülők tömegesen kapcsolódtak be az ipari és mezőgazdasági termelésbe, ezért a középiskola felső tagozatának tanulói létszáma jelentősen megcsappant. Ám a Szovjetunióban mindig fontos volt az

[105] Krausz-Szilágyi 1992, 161.
[106] *A Nagy Honvédő háború története*… 17.
[107] „*Az iskolai tanítási rend, tanterv és tanmenet változtatásairól*". In: Сборник приказов и инструкций Наркомпроса РСФСР, 1941, №17, с.3-6.
[108] *„A 8–10. osztályok tanulóinak hadi és fizikai felkészítéséről"*. In: Сборник приказов и инструкций Наркомпроса РСФСР, 1941, №17, с.7.
[109] *КПСС в резолюциях*, Т.7. с. 241.
[110] *Учительская газета*, №3, 14 января 1942 г.
[111] *КПСС в резолюциях*, Т.7. с. 310.
[112] *Народное образование… Общеобразовательная школа*. Сб. д-тов. с.117.

állami munkaerő-tartalék képzésének rendszere, ezért 1942-től kezdve ezeket az iskolákat szakosították: külön iparitanuló-képzést vezettek be a kohászatban, az energetikai- és építőiparban. A kormány 1943-ban hozott határozata alapján a városokban és munkáslakótelepeken meg kellett szervezni a munkásfiatalok iskoláit, amelyben azok a termelőmunka mellett folytathatták tanulmányaikat. 1944-ben szakiskolákat szerveztek azoknak a gyermekeknek a nevelésére és oktatására, akiknek szülei mint katonák, partizánok, párt- és állami funkcionáriusok, munkások és kolhozparasztok elestek a háborúban. Ezekben az intézményekben hadiárvák ezrei kaptak szakmunkás-bizonyítványt az energetika, híradástechnika vagy kohászat terén.[113]

Az OK(b)P KB 1942. május 5-én külön határozatban rendelkezett a főiskolai felvételik megkönnyítéséről, az ösztöndíjasok körének kibővítéséről ill. előirányozta ezen intézmények számára a külön étkezdék létrehozását a tanszemélyzet és a diákok számára, a főiskolák kisegítő gazdaságainak megszervezéséről.

Meg kell említeni még azt a tényt is, hogy a németek 1939. szeptember 1-jei Lengyelország, majd 1941. június 22-i Szovjetunió elleni támadása következtében utóbbi területére jelentős számú lengyel nemzetiségű lakosság került. Legelőször az egykori szovjetunióbeli lengyel nagykövetség, amely *Szikorszki* tábornok kormányát képviselte, szervezett a lengyel gyerekek számára étkezést, majd bentlakásos intézményeket. Ám a lengyel állam megszűnése miatt ezek az intézmények és tevékenységek esetleges jellegűekké váltak és nem érintették a szervezett oktatást. Legtöbb esetben a szovjet közeggel nem is érintkeztek, hanem szigorún elkülönültek attól. 1943-ban Vanda *Vaszil-jevszka* létrehozta a Szovjetunióbéli Lengyel Hazafiak Szövetségét, majd megalakult a Tadeusz Kosztyusko nevét viselő I. Lengyel Hadosztály. Ezután, 1943. június 30-án a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa határozata alapján felállították a Szovjetunióban élő lengyel gyerekek ügyével foglalkozó Bizottságot az OSZFSZK NT mellett.[114] Ez a bizottság kapta a feladatot, hogy a közoktatási, egészségügyi és a munkaerő-tartalékokat irányító szerveken keresztül felügyelje, szervezze és irányítsa a lengyel nemzetiségű gyerekek nevelését és iskoláztatását. Elsősorban a Szovjetunióban élő lengyel gyerekek teljes körű összeírására, óvodák, általános képzésű iskolák, bentlakásos iskolák létrehozására, valamint lengyel nyelvű tankönyvek, segédkönyvek, módszertani kiadványok publikálására kaptak utasítást. Ugyanilyen fontos volt, hogy megfelelő képzettségű, de a nyelvet bíró pedagógusokat találjanak. A fent említett Bizottság határozata alapján, a Szovjetunióban bárhol elég volt 25 lengyel ajkú gyerek, hogy elemi iskolát szervezzenek számukra, amennyiben ez a feltétel nem teljesült, akkor az orosz tannyelvű iskolákban hoztak létre lengyel tannyelvű párhuzamos osztályokat. A Szovjetunióban élő lengyel gyerekek ügyével foglalkozó Bizottság kétévi működése alatt jelentős munkát végzett, amit a lengyel tannyelvű iskolák és a bennük tanuló diákok létszáma is alátámaszt.

3. táblázat. **A lengyel tannyelvű iskolák és a bennük tanuló gyerekek száma a Szovjetunióban**

	1943. augusztus 1-jei adatok szerint	**1945. augusztus 1-jei adatok szerint**
Az iskolák száma	57	215
A tanulók száma	1740	17 234

(Forrás: Советская педагогика, 1945, №8, с. 9.)

[113] *A Nagy Honvédő háború története*… 462.
[114] *Советская педагогика*, 1945, №8, с. 9.

A legtöbb intézményt az Orosz Föderáció területén hozták létre, de nem csak ott. A hátországhoz tartozó többi szövetségi köztársaság is befogadott lengyel gyerekeket. Ez derül ki az alábbi táblázatból.

4. táblázat. **A lengyel tannyelvű iskolák típusa és elhelyezkedése a Szovjetunióban**

Az elhelyezkedés területe	**Iskolák száma összesen**	**Ebből**			**A tanulók száma**
		elemi	**általános**	**középiskola**	
OSZFSZK	119	103	16	-	7 534
Kazah SZSZK	56	34	18	4	6 124
Üzbég SZSZK	13	6	4	3	1 638
Kirgiz SZSZK	15	5	9	1	1 197
Tadzsik SZSZK	6	4	1	1	463
Türkmén SZSZK	2	2	-	-	80
Ukrán SZSZK	4	4	-	-	208
Mindösszesen:	**215**	**158**	**48**	**9**	**17 244**

(Forrás: Советская педагогика, 1945, №8, с. 9.)

Iskolaügy, általános oktatásirányítás és szerkezet (1944–1991)

A háború utáni sztálini évtized (1944–1953)

A Vörös Hadsereg 1944. január 27-én felszabadította a 900 napos blokád alól Leningrádot, márciusban északon elérte a balti államok határát, de Nyugat-Ukrajna felszabadításáért csak ekkor kezdődött el a harc. Május 12-ére felszabadult a Krím-félsziget, júniusban elérték a finn határt, július 18-ára pedig a lengyelországit, 28-ára felszabadult az 1941-es német támadás első elszenvedője – a breszti erőd. A felsorolásból kitűnik, hogy a Szovjetunió területein nem lehet egységesen kezelni a háború végének tényét a nagy észak-déli kiterjedés miatt. A háború vége egyes területeken más-más időpontot jelentett.

Az ország területén oda-vissza söprő háború súlyos károkat okozott. A Rendkívüli Állami Bizottság a háborús események következtében a Szovjetuniót ért anyagi károk felmérésével foglakozott, s megállapította, hogy 2569 milliárd rubel volt a teljes kár, ami az akkori nemzeti jövedelem majd 40%-át tette ki. Kiszámolták az elpusztított városok, falvak, ipari létesítmények, vasúti hidak, az acél és vasöntés veszteségeit, a gép- és állatállomány csökkenését. Ám hivatalosan senki sem nyilatkozott az emberi veszteségekről. A történészek a mai napig vitatkoznak ennek valós számáról. A legutóbbi orosz számítások a demográfiai egyensúly módszerét alkalmazva próbálták felmérni az emberi veszteségeket, s a honvédő háborúban elesetteket – beleértve a civil legyilkoltakat is – 26,6 millió főre teszik.[115] Azt viszont hivatalos adatok állítják, hogy a németek által megszállt területeken az 1941/42-es tanévben 82 ezer elemi, hétosztályos és középiskola volt, amiből Ukrajnában 8104, Belorussziában 6808, Litvániában pedig 682 iskolaépület semmisült meg,[116] ez 15 594 darabot tesz ki összesen. Azt is hivatalosan közölték, hogy 1940-ben 191 545 iskolában 34 millió 784 tanuló, míg 1945-ben 186 853 iskolában 26 millió 094 tanuló volt.[117] A háború előtti és utáni iskolák számainak adatai közötti különbség 4692, ami 1/5-de az előbbi adatnak. A két adat forrásának kiadása között tizenegy év telt el.

A felszabadított területeken hozzáláttak a civil élet helyreállításához, ami azonban nem egyik napról a másikra történt. Megszüntették a kötelező túlórák rendszerét, de a háború előtti időkhöz képest erősen centralizálták a munkaerő-gazdálkodást. A háború okozta súlyos szakemberhiányt központi irányítással próbálták ellensúlyozni.[118] Az újjáépítés a negyedik ötéves terv (1946–50) feladata lett, s ennek képezte jelentős részét a közoktatás helyreállítása is, hisz voltak olyan területek, ahol két-három évet szünetelt a rendszeres iskolai oktatás. A Vörös Hadsereg még el sem érte a Szovjetunió nyugati határait, mikor az Orosz Föderáció NT 1944. február 29-én határozatot fogadott el

[115] *История Росии. XX век*. Ответственный редактор док. ист. наук В. П. Дмитриенко. Москва, АСТ, 2001. с.470.

[116] *Очерки истории школы и педагогического мысла народов СССР (1941–1961)*/ Под ред. Ф.Г. Паначина, М.Н. Колмаковой, З.И. Равкина. – Москва, Педагогика, 1988. с.16. (a továbbiakban: Паначин–Колмаков–Равкин 1988)

[117] *Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917-1973гг*. Москва, 1977. с.66.

[118] Font–Krausz–Niederhauser–Szvák 2001, 558. o.

„*Az előmenetel és magaviselet számmal való ötpontos osztályzási rendjéről az elemi, hétéves és középiskolákban*”.[119] Az 1944. március 5-i kormányrendelet pedig az iskolaépületek nem célirányos használatáról szólt, amellett, hogy a frontvonal nyugat-kelet irányban való kétszeri átvonulása igen nagymértékű pusztítást végzett az épületek között. Különösen szembetűnő, hogy ezen épületeket, a bombázások mellett a frontkórházak és katonai parancsnokságok betelepítése is tönkretette. Miután a harci események elvonultak, a még épen maradt épületeket továbbra sem adták vissza rendeltetésszerű használatra. Ezt az SZKP központi lapja még 1944. szeptember 15-én is sérelmezte. A cikk, mely konstatálta a tanítás legtöbb helyen való visszaállítását, azt is keményen felrótta, hogy ahol megmaradtak az iskolaépületek, ott sem célirányosan használják azokat, s a kialakult helyzet kivizsgálására szólította fel az ügyészséget.[120]

A honvédő háború után Sztálin hatalmának csúcsán állt, ő volt az, akinek irányításával a Szovjetunió legyőzte a hitleri Németországot. Ez a „győztes pozíció” határozta meg a korszak (1945–53) belpolitikai életét, ahol a generalisszimusz és a Kommunista Párt vezette, irányította az ország életét minden síkon. A vezetés magabiztosan készült a háború utáni életre, 1944 májusában a *Bolsevik* nevű lap vezércikként közölte „*A szovjet értelmiség kádereinek marxista-leninista neveléséről*” című értekezést. Ez már az új ideológiai offenzíva árnyékát vetítette előre, s ezt erősítették meg júliusban a Komszomol KB 12. plénumán, ami úgyszintén a politikai nevelésről szólt.[121] Június 21-én a Szovjetunió NT határozatot fogadott el „*Az iskolai oktatás minőségének javítását előirányzó intézkedésekről*”. A Sztálinnak mint a Szovjetunió NT elnökének és *Csadajevnek*, a Szovjetunió NT ügyvezetőjének aláírásával megjelent utasítás elrendelte, hogy azok a tanulók, akik elvégezték az elemi és hétosztályos iskolát, kötelesek záróvizsgát tenni, azok pedig, akik elvégezték a középiskolát, érettségi vizsgát kötelesek tenni. Ezeket a záró és érettségi vizsgákat az 1944/45-ös tanévtől kellett bevezetni. A határozat arról is rendelkezett még, hogy az érettségi vizsgák alkalmával kiemelkedő eredményeket felmutató, kitűnő magatartású középiskolai tanulók megjutalmazására arany, ill. ezüstérmet kell létrehozni. Aranyéremmel azokat szándékoztak jutalmazni, akiknek magaviseletük kitűnő volt és a középiskola valamennyi tárgyából ötös osztályzatuk lett. Az ezüstérmet pedig azok kaphatták meg, akiknek minden érettségi vizsgatárgyuk ötös lett, és a többi tantárgyból legfeljebb 3 darab négyessel rendelkeztek.[122]

A hagyományos szeptemberi iskolakezdés előtt, augusztusban összoroszországi párttanácskozást hívtak össze Moszkvában, a közoktatás témájában, melynek egyik központi kérdése volt a Komszomolnak mint ideológiai vezetőnek az iskolai oktatás szerves részévé való integrálása. Szeptember 2-án a párt központi lapja kiemelt vezércikkben számolt be arról, hogy a Szovjetunió iskoláiban megkezdődött a tanév. A lap tíz helyről tudósított, többek között Moszkva, Leningrád, Kijev, Baku, Kurszk városokból.[123] S bár a sajtójelentések főleg az ország felszabadításának témájával voltak még tele, itt-ott a háború utáni/nélküli békés élet egyes momentumai is fel-feltűntek. Ilyen volt szeptember 10-én a Pravda vezércikke, mely a FZU-iskolákba, az ipari- és vasúti szakiskolákba való felvételire buzdította olvasóit, mondván, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa határozata alapján az 1944/45-ös tanévben 350 ezer tanulót kell oda

[119] *Народное образование... Сб. д-тов*… с.180.
[120] *Правда*, №222, 15 сентября 1944 г. с.3.
[121] *Правда*, №235, 28 сентября 1944 г.
[122] *Учительская газета*, №28, 5 июля 1944 г.
[123] *Правда*, №211, 2 сентября 1944 г.

beiskolázni, hisz fel kell építeni az országot a német pusztítás után.[124] Vagy szeptember 13-án arról olvashatunk, hogy Gorkijban lezajlott a falusi tanárok kongresszusa, melyen a tapasztalatcsere mellett a párt és ideológia kérdéseiben hallgattak meg előadásokat a résztvevők.[125]

Az 1944/45-ös tanévben az iskolák az 1940/41-es órahálók szerint dolgoztak, ami szerint a 3-4. osztályokban a történelem, földrajz és természettudomány alapjait is tanították, pedig a Szovjetunió NT még 1943. szeptember 8-i rendelete alapján az elemi osztályokban való szaktárgyoktatást már elvetették, ill. azt csak a 4. osztálytól engedélyezték. [126] Így a fenti rendelet csak az 1945/46-os tanévtől lépett életbe, s a hivatali rendelkezés kapcsán módszertani szakcsoportok jöttek létre a tantervek, tanmenetek és tankönyvek tartalmának átvizsgálására. A tankönyveket nemcsak tartalmilag, hanem módszertani elemeiben és formáiban is vizsgálták. A szaktárgyi csoportok elsődleges feladatai közé tartozott a tanítandó tárgyak listáinak összeállítása, az elavult tantervi részek selejtezése, a tananyag tartalmának korszerűsítése és életkori sajátosságok szerinti felépítése, a formalizmus kiküszöbölése, az iskola és az élet közelítése. A közoktatás problémáinak komplex, tudományos kezelése végett 1944. február 14-én létrehozták az OSZFSZK Pedagógiai Tudományok Akadémiáját.[127] Ám e konkrét szakmai újítások még egy ideig csak az elmélet szintjén maradtak, hisz az épülethiány miatt sok helyen két-három váltásban dolgozó iskolák, ill. a lakhely hiányában szenvedő tanulók életkörülményei elkerülhetetlenül kihatottak az oktatás színvonalára és az előmenetelre.

A háború utáni újjáépítés folyamán különben is igen sok termékeny szakmai vita zajlott a fent említett nyilvános szaksajtó hasábjain, melyeknek szerepük volt a közoktatás megújításában. A fent említett két témán kívül, szinte az egész 1945-ös évben napirenden maradt a tanulók világnézeti nevelésének kérdése. A vitaindító tanulmányt N. F. *Poznanszkij* professzor publikálta a *Szovjetszkaja Pedagogika* hasábjain a tanévet lezáró 5-6. számban. A professzor szerint az iskola legfontosabb feladata, hogy a fiatalokból művelt és kulturált állampolgárokat neveljen, akik képesek a kommunizmus végső győzelméért harcolni. Ez a feladat a tanulók kommunista világképének kinevelését is magában foglalta. Poznanszkij szerint nincs olyan oktatott tárgy az iskolában, amely megfelelő hozzáállás és kommentálás mellett ne tudná ezt az általános feladatot szolgálni. Ennek alátámasztására V. I. Lenintől hozott fel idézetet: „*Nincs olyan tudományág vagy művészet, amelyet ne lehetne összekapcsolni a kommunizmus nagy elvével és a kétségkívül változatos munkával, ami a kommunista gazdaság létrehozásáért folyik*.”[128] Felrótta, hogy az iskolában a tanárok sokszor elfelejtették vagy mellőzték ennek a feladatnak a teljesítését, pedig az ember világképe és viselkedése között szoros kapcsolat van.[129] A fenti véleményben megfogalmazott irányvonal végül is a szovjet közoktatás egyik alappillérévé vált, s végigkísérte azt egész a 80-as évek végéig.

Poznanszkij professzor vitaindító cikke felvezetőjévé vált az 1945. augusztus 7–11. között Moszkvában lezajlott összoroszországi közoktatási tanácskozásnak. Az OSZFSZK területéről érkezett küldötteken kívül, az akkor létező tagköztársaságok mind a

[124] *Правда*, №218, 10 сентября 1944 г.
[125] *Правда*, №220, 13 сентября 1944 г.
[126] „*A gyerekek 7. életévüktől történő beiskolázásáról*”. In: Сборник руководящих и инструктивных материалов по всеобщему обучению детей. Москва, 1944, с.14.
[127] *Народное образование… Сб. д-тов*… с.490.
[128] Ленин, Т. 30. с. 417.
[129] *Советская педагогика*, 1945, №5-6, с.4-11.

legmagasabb szakminisztériumi vagy pártvezetői szinten képviseltették magukat. Ott volt a Karél SZSZK közoktatásügyi minisztere – *Beljajev*; az Észt SZSZK közoktatásügyi minisztere – J. J. *Nut*; a Lett SZSZK közoktatásügyi minisztere – *Sztrazdöny*; a Moldáv SZSZK közoktatásügyi minisztere – *Avenyjuk*; az Üzbég SZSZK közoktatásügyi minisztere – *Murahadzsajev*; a Kazah SZSZK közoktatásügyi miniszter helyettese – V. P. *Piveny*; a Kirgiz SZSZK közoktatásügyi miniszterhelyettese – I. G. *Funyikov*; az UK(b)P KB iskolai részlege vezetőjének helyettese – A. *Povh* és a Mongol Népköztársaság oktatási minisztere – *Maslaj*. Rajtuk kívül a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa elnökhelyettese, az OSZFSZK PTA elnöke, egyben az OSZFSZK Közoktatási Minisztériumának biztosa, V. P. Potyemkin, N. *Jakovlev* – az OK(b)P KB iskolai részlegének vezetője, *Ivan Baranyenko* – a párt káderirányítási részlegének a közoktatási káderekért felelős vezetője, A. *Mihajlov* – a Komszomol KB titkára.[130] Ebből a felsorolásból kitűnik, hogy aki a Szovjetunióban érintett felelős vezető volt a közoktatásban, az jelen volt ezen a köztársasági rendezvényen. Ám az a háború előtt is elfogadott tény volt, hogy a Szovjetunión belül szinte minden oktatással kapcsolatos rendelkezést előbb az OSZFSZK-ban adtak ki, amit aztán vagy átvett a többi tagköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága, vagy az OK(b)P terjesztette ki azt az egész országra. Ennek oka abban gyökerezett, hogy ekkor a Szovjetuniónak még nem volt össz-szövetségi Oktatási Minisztériuma. Így az OK(b)P iskolai részlege töltötte be ezt a szerepet, ill. az Orosz Föderáció volt a példa, az elöljáró, a Szovjetunió NT pedig kiterjeszthette rendelkezéseit a Szovjetunió egész területére.

Az augusztus eleji tanácskozás fő előadója *Potyemkin* akadémikus volt, aki értékelte az elmúlt 1944/45-ös tanévet, s az egész közoktatásra jellemzően a leginkább zavaró tényezőnek a formalizmust nevezte meg. Ennek megnyilvánulását elsősorban a mechanikus, passzív, gondolkodás nélküli memorizálásban látták. Itt hangzott el először kritika az 1928-tól alkalmazott oktatási módról, vagyis az ismeretek rögzítésének elhagyásáról, amit a 30-as évek tankönyvhiánya miatt négylépcsőssé vált tanórák (1- számonkérés vagy ismétlés, 2- az új anyag vagy vázlatpontjainak bediktálása, 3- az új anyag szóbeli elmondása, és ha maradt még idő, akkor, 4- az épp elmondottak füzetbe való rögzítése) csak fokoztak. Ugyancsak kritikaként hangzott el, hogy a tanulók elméleti tudásukat nem képesek a mindennapi életben használni, a tananyag mechanikus memorizálásának elvárásával a tanárok annak tartalmát és lényegét nem magyarázták el, így nem volt értelme a tanulók számára. A kialakult helyzet okát elsősorban a tanárok egy részének hiányos elméleti, gyakorlati és általános műveltségi szintjében, a közoktatási szervek nem elégséges módszertani segítségnyújtásában, a szakirodalom hiányában, a tanárok elégtelen önképzésében, az általános didaktikai elvek mellőzésében, ill. a még mindig létező, formális úton elért magas mutatók utáni hajszában határozták meg.[131]

A fenti bírálat zöme helytálló volt, ám azt is tényként kell kezelnünk, hogy az 1944/45-ös tanév volt az első, amikor záró- és érettségi vizsgával kérték számon a tanulók tudását. A számonkérés e formájára való felkészülés új volt a tanárok és tanulók számára egyaránt. Igaz, hogy az 1944. augusztusi közoktatási értekezlet határozatának első pontjában felhívták az oktatók figyelmét a rendszeres ismétlés fontosságára. A KN egységes tételsorokat állított össze, biztosította a vizsgabizottság tagságát, amelyben

[130] *Советская педагогика*, 1945, №8, с.2.
[131] Uo.,3.

egy felsőoktatási intézmény tanárának jelenléte is kötelező volt. Ezekkel azonban nem oldották meg a tanár problémáját, aki addig a rögzítésnek ilyen formáit nem gyakorolta és nem is gyakorolhatta, az idő vagy tankönyv hiánya miatt. Ezek a problémák már tanév közben megfogalmazódhattak, mert a Szovjetunió NT 1945. április 29-én az iskolai felügyelőségek (inspektorok) további munkájáról rendelkezve, a határozat elején leszögezte, hogy az a szerv, amelynek segítségével a KN az ellenőrző munkát elvégzi, az az iskolai tanügyi felügyelők intézménye. Ez a rendszer az 1944/45-ös tanév folyamán számbelileg bővült, de ezután tanfelügyelőnek csak azt vehették fel, akinek felsőfokú végzettsége és legalább 5–10 éves pedagógiai, ill. adminisztrációs gyakorlata volt. A rendelet külön kiemelte, hogy ezeket a tanügyi ellenőröket a helyi közoktatási szervek nem terhelhetik túl adminisztratív, gazdasági vagy egyéb papírmunkával, mivel nekik konkrét és közvetlen segítséget kell nyújtaniuk a tanároknak a nevelés és oktatás módszereiben, segítve azok munkájának minőségi javulását.

Az 1943. szeptember 8-i NT rendelet alapján felállított módszertani csoportok munkájának eredményét 1945. július 25-én tették közzé az *Ucsityelyszkaja Gazeta* hasábjain. A KN elemi és középiskolai vezetése, ill. a PTA Oktatásmódszertani Intézete munkatársai által végrehajtott elemi iskolai tantervben megvalósított legfontosabb változtatás az volt, hogy az első három osztályban a természettudomány, földrajz és történelem megszűnt önálló tárgy lenni. Ezek elemi szintű ismeretei beolvadtak az orosz nyelv és olvasás órák anyagába mint szövegek. Ugyanekkor megjelent a 4. osztály számára az új történelemtankönyv, mely az 1937-től használatban lévő Sesztakov-féle könyvet váltotta fel. A tankönyvi váltás mellett égető kérdéssé vált a háborúban elpusztult iskolai (oktató) szemléltetőeszközök hiányának pótlása. Ennek orvoslására a Szovjetunió NT 1945. május 14-i határozata arra kötelezte a Fegyver- és repülőgépgyártó Népbiztosságot, ill. a helyi ipari létesítményeket, hogy bizonyos mennyiségű és a saját profiljukba beilleszthető iskolai szemléltetőt gyártson. Erre az 1943-ban adott 12 millió rubel helyett 1945-ben 60 milliót irányozott elő a kormányzat.[132]

Még az 1945-ös tanév végén, május 30-án rendelkezett a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa az 1944. június 21-i határozatban felvetett kérdés jóváhagyásáról „*Az arany és ezüstérmek, ill. az érettségi bizonyítványok mintájáról a középiskola végzősei számára*”.[133]

Már volt róla szó, hogy a honvédő háború folyamán sok gyerek a 7. osztály után vagy még előtte termelői munkába állt, s számukra egy új formában oktató iskolát hoztak létre, a munkásfiatalok iskoláját. 1945. június 21-én a szovjet kormány rendelkezett arról, hogy ezek a fiatalok a vizsgaidőszakban pótlagos eltávozási engedélyt kapjanak a munkából, miközben a fizetésüket folyamatosan számfejtették számukra. A 7. osztályban ez az eltávozási idő 15 munkanapot, míg a 10. osztály érettségi vizsgája esetén 20 munkanapot tett ki.[134]

A tankönyv és szemléltetőeszközök után/mellett az oktatói gárda számbeli, ill. szakmai felkészültségének növelését irányozták elő állami és pártvonalon egyaránt. Ennek érdekében felmerült az a lehetőség is, hogy a leány-középiskolákban hozzanak létre 11. osztályokat, melyek ún. pedagógia felkészítést adnának a végzős leányoknak, akik az

[132] *Советская педагогика*, 1945, №8, с.5.

[133] *Сборник приказов СССР*, 1945, №3, с.43.

[134] „*A termelésben dolgozó és a munkásfiatalok iskolájában tanuló fiatal személyek pótlólagos szabadságáról az érettségi vizsgák idejére*”. In: Сборник руководящих и инстуктивных материалов по школам рабочей и сельской молодежи. Москва, 1947, с.13.

iskola befejezésével azonnal az elemi osztályokba mennének dolgozni. Erről az OSZFSZK NT rendelkezett is 1945. augusztus 29-én.[135] Aki vállalkozott iskolai munkára, azt 3-6 hónapos tanfolyam végeztével ki is küldték az elemi osztályokba dolgozni. Kevés volt a pedagógus, alacsony volt a bérük és sokat, egyre többet követeltek tőlük nemcsak szakmai téren, hanem társadalmi munkában, majd pártvonalon is. Az OK(b)P részéről újra felmerült a pedagógusszakma presztízsének emelési szándéka, amit *Jakovlev*, a párt KB iskoláért felelős részlegének vezetője a fent említett augusztusi tanácskozáson meg is fogalmazott a nyilvánosság előtt.[136] A pedagógusi munka állami elismerése végett alapították a K. D. Usinszkijról elnevezett érmet, melyről az OSZFSZK Minisztertanácsa 1946. június 25-én rendelkezett.[137]

Az ország irányításában szembetűnő változás volt, mikor az 1946. március 15-én elfogadott törvény szerint a Népbiztosok Tanácsát Minisztertanácsra, a népbiztosságokat minisztériumokra változtatták.[138] Ez az állam megnövekedett szerepét mutatta. 1946. június 28-án megjelent a *Kultura i zsizny* tíznaponta kiadott folyóirat, ami a párt KB propaganda és agitációs osztályának lapja lett. Az új folyóirat megjelenése előtt került a fent említett osztály élére *Andrej Zsdanov*. Ezek az események pedig arra utaltak, hogy az ideológia növekvő szerepet kezdett játszani a párt és az állami rendszereken belül, ami a külső, nyugati befolyástól való elzárkózásnak, az 1946 márciusában Fultonban elmondott churchilli beszéd előrevetítette hidegháborúnak volt köszönhető. A szovjet befelé való fordulás a nemzetközi elszigetelődésnek volt a következménye, így az éberségi kampány beindításával széleskörű támadást indítottak az összes ideológiai elhajlás ellen. Ezt kezdte el az 1946. augusztus 26-i OK(b)P határozat „*A drámai színházak repertoárjáról , a Zvezda és Leningrád folyóiratokról*”. Utóbbi szövegében Zsdanov megemlítette a hiányos iskolai ideológiai oktatást. E megjegyzés kapcsán írta meg A. M. *Pankratov* akadémikus „*A történelemtudományban és a történelemoktatásban való burzsoá objektivizmus és kozmopolitizmus ellen*” című cikkét. A Pankratov-cikkben a szerző Sztálint idézte az oktatás ideológiai jelentőségét taglalva, miszerint „*az oktatás fegyver, aminek hatékonysága attól függ, ki tartja azt a kezébe, s kit akarnak ezzel a fegyverrel megütni*”[139]

1946. március 18-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa jóváhagyta „*A Szovjetunió népgazdasága újjáépítésének és fejlődésének ötéves tervéről (1946–50) szóló törvényt*”, melynek keretében elrendelte „*… az elemi, hétéves és középiskolák számának 193 ezerre, a tanulói szám 31,8 millióra való emelését az ötéves terv végére, ill. az általánosan kötelező oktatás hétéves kortól való biztosítását úgy a városokban, mint a falvakban*”.[140] Az égető taneszköz, ill. a többi tárgyi és anyagi szükséglet hiányát pótlandó iskolasegítő napokat, heteket, hónapokat szerveztek az üzemek és gyárak. Ebben az időben csak rájuk vagy nekik termeltek, javították és/vagy építették azokat.[141] Mindezek ellenére alig enyhült a taneszköz- és tankönyvhiány, az 1945/46-os tanévben, országos szinten, elemiben két tanulóra, középiskolában három-négyre jutott egy darab

---

[135] „*Kiegészítő (tizenegyedik) pedagógiai osztály szervezéséről 25 leány-középiskolában*”, In: Кашин–Чехарин 1969, c. 258.
[136] *Советская педагогика*, 1945, №8, c.72.
[137] *Народное образование… Сб. д-тов…* c.475.
[138] Krausz–Szilágyi 1992, 167. o.
[139] *Преподование истории в школе*, 1949, №2. c.7.
[140] *Народное образование... Сб. д-тов…* c.44.
[141] *Правда*, 9 июня 1946г.

tankönyv. Ezért a párt KB külön határozatban rendelkezett „*Az iskolák tankönyvekkel történő ellátásáról*”, amit december 31-én publikált a *Kultura i zsizny* nevű folyóirat. A KB rendeletének kivonata megjegyezte, hogy az 1945-ös 18 millió példányos tankönyvkiadással szemben 1946-ban több mint 50 millió példányt nyomtattak, de azoknak alig több mint a fele jutott csak el az iskolákba. Ennek oka nagy valószínűség szerint abban kereshető, hogy az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma kivonta magát a tankönyvelosztás munkájából, s azt átadta a kereskedelmi szervezeteknek. A könyvkereskedelmi egyesület (KOGIZ[142]) és a Közlekedésügyi Minisztérium a tankönyveket másodlagosan fontos áruként kezelte, s hónapokig vesztegelt a vasúti raktárakban több százezer tankönyv. Hozzá nem értésről tanúskodott a tankönyvek számbeli elosztása is, mivel voltak olyan járások, ahová sokszorosan fölös példányt küldtek, ami raktárba került, míg más járásokba alig jutott belőlük. Ezek területi szinten több tízezer tankönyvet jelentettek. Maga az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma egymillió 400 ezer tartalékpéldányt hagyott meg magánál tartaléknak.[143] Ezeket a hiányosságokat felszámolandó, a párt KB megtiltotta, hogy ezután tankönyvekből tartalékokat halmozzanak fel a közoktatási szervek vagy a könyvforgalmazó szervezetek. Amennyiben mégis szeretnének valamennyi biztonsági fölös tankönyvvel rendelkezni e szervek, akkor azt javasolták, hogy vásárolják vissza a tanulóktól a használt könyveket és újítsák fel azokat. Egyben szigorúan utasította az OM-ot, hogy ezután a tankönyvkiadást, elosztást és az intézményekbe való eljuttatásukat egyedül koordinálja és szervezze, ne adja ki a kezéből. Az OM és a KOGIZ köteles volt kibővíteni azt a bolthálózatot, ahol az iskolai tankönyveket megvásárolhatták, minden járási központban létrehozva ilyen üzleteket. A Közlekedésügyi Minisztérium pedig elsődlegesen a tankönyveket kellett, hogy célba juttassa.

Azt, hogy az ország és az oktatás is valóban átállt a békés életre, az 1946. augusztus 13-i Szovjetunió Minisztertanácsa határozata mutatta „*Az 5–7. osztályok fiú és leány, valamint a 8–10. osztályok leánytanulói részére való katonai képzés eltörléséről és a 8–10. osztályok tanulói számára behívás előtti katonai képzéssé való átalakításáról*”. A rendelet szerint csak a testedzést (testnevelést) hagyták meg az 5–7. osztályokban 198 órában, heti két órával osztályonként. A 8–10. osztályokban ugyanebből 99 óra maradt testnevelésre, heti egy óra tanítással. Az eltörölt katonai képzés helyett új tárgyként vezették be a 8–10. osztályokban a behívás előtti katonai és fizikai felkészítést, ami heti két, éves szinten 198 órát jelentett, s ehhez tartozott még 9. osztályban egy 20 napos táborozás a nyári szünidőben, ami 17 tanítási napot jelentett, napi hat, összesen 102 órában. Ezzel egy időben minden hétéves iskolában felszámolták a katonai vezetői beosztást, s helyette testedzők(nevelők) lettek, de megmaradt a katonai vezetői fizetésük. A rendelet életbelépésének ideje 1946. szeptember 1.[144] Fent említett tárgy megszűnése, ill. átszervezése óraszámváltozást idézett elő, aminek köszönhetően 2781-ről 2903-ra emelték az anyanyelv és irodalom órák számát, 653-ról 743-ra az idegen nyelv, 330-ról 594-re a testnevelési órák számát. A nem orosz tannyelvű iskolákban az anyanyelv helyett az orosz nyelv óraszámát emelték.[145] Az 1946/47-es tanévben az elemi, hétosztályos és az általános képzésű középiskolák tantárgyi óraelosztását a függelék 1. számú táblázata mutatja. Ebbe került bele, a párt KB december 4-i határozata alapján az

[142] KOGIZ = Книготорговое объединение государсвенных изданий / magyarul – Állami kiadványok könyvforgalmazó egyesülete

[143] *Народное образование… Сб. д-тов…* с.185.

[144] *Учительская газета*, 31 августа 1946г.

[145] Паначин–Колмаков–Равкин 1988, с.133.

1947–51-es években a 9. osztályba a logika és 10-be a pszichológia heti 2-2 órában.[146] Ezt csak a heti óraszámterhelés növelésével tudták elérni, ami leginkább a 9. osztály számára volt zavaró, ugyanis 34 óra lett a heti tanítási óraszámuk. Az újonnan bevezetett tárgyak oktatására nem voltak megfelelően képzett tanárok, ill. idővel a tanulói túlterhelés is egyértelművé vált. Először csökkentették a heti óraszámot, majd 1955-ben a logikát, 1958-ban a pszichológiát is törölték a középiskolai tárgyak sorából.[147]

A fent említett tantárgyi rend átalakulásával változott a vizsgarend is – az 1946/47-es tanév végén minden osztályban átvezető vizsgákat vezettek be anyanyelvből és irodalomból, szóbeli formában, ill. a 4. osztályban a történelem és földrajz vizsgát eltörölték. Ám az 5, 7. és 10. osztályokban bevezették a szóbeli történelem, a nem teljes középiskolai szint zárásakor – a 7. osztályban – pedig a Szovjetunió alkotmányából is bizonyítaniuk kellett a tanulóknak. Az év végi minősítések ilyen felszaporodását azzal indokolták, hogy a vizsga a szovjet iskolában nem más, mint a tanulók tudásának állami ellenőrzése, a szovjet állam látni akarja, hogy az anyagi ráfordításoknak van értelmük.[148]

Közvetlenül a háború utáni években, a közoktatás újjáépítése és átszervezése alatt az OK(b)P sokat foglalkozott és nagy figyelmet fordított az iskolákra. Az 1947/48-as tanévre való felkészülést már 1947 júliusában elkezdték, s a felkészülések a pártszervezetek ellenőrzése alatt és irányításával folytak. A párt központi lapjában, a Pravdában deklarálták: „*az iskola dolga, hogy az új világ építőit felnevelje, mert az iskola kérdése – további előrehaladásunk kérdése*”.[149] Itt fogalmazták meg azt is, hogy az oktatás irányítása az egyik legfontosabb pártügy.

A Pravdában olvashatunk először – Jelena *Kononenko* falusi tanár levelében arról – hogy az iskolai oktatást közelebb kell vinni a kolhozi termeléshez.[150] Mintha ennek tett volna eleget az 1947. október 9(29)-én megjelenő OSZFSZK Oktatási Minisztériumának törvényerejű rendelete „*Az iskolai földterületekről az elemi, hétosztályos és középiskolákban*”, ami a Szovjetunió Minisztertanácsa 1947. szeptember 22-i, 3321. számú határozata alapján született.[151] E területeket közvetlenül az oktatási intézmények mellett jelölték ki, vagy a kolhozok, ill. szovhozok haszonföldjeiből hasították ki. Ez a háború alatt a hátországba menekített bentlakásos iskolákban élők számára 1943-tól kialakított módszer kiterjesztése volt minden falusi iskolára. A szaktárgyi (főleg természettudományi) gyakorlati órákon és tanítás után társadalmi munkában, a munkára való felkészülés címén kellett, hogy ezeket a földterületeket műveljék, mivel sem technika, sem munkaoktatás nem szerepelt a tantárgyak között. Utóbbi oktatását a KN 1937. március 4-ei parancsa alapján szüntették meg.[152] Az iskolai földterületek kiosztásáról és megműveléséről szóló rendelet publikálása után vált nyilvánvalóvá, hogy ezt a szülők bevonása nélkül nem fogják tudni végrehajtani. Ezért az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma december 2-án rendelkezett az elemi, hétosztályos és középiskolai szülői bizottságok felállításáról. Itt volt először szó arról, hogy ezeknek a bizottságoknak az iskolai

---

[146] „*A logika és pszichológia középiskolai oktatásáról*”, In: Народное образование… Сб. д-тов… с.184.
[147] Uo., 185.
[148] *Правда*, 20 мая 1947 г. передовая
[149] *Правда*, 10 июля 1947 г. передовая
[150] *Правда*, 28 августа 1947 г. с.3.
[151] *Основні документи про школу*. Упор. Березняк Є. О. Видавництво «Радянська школа», Київ, 1973. с.11. (a továbbiakban: Березняк 1973)
[152] *Сборник приказов и инструкций Наркомпроса РСФСР*, 1937, №7, с.138.

vezetéssel együtt kell működniük az intézmény felújításáért végzett munkálatokban, ill. a szülőknek az iskolához tartozó földterületek műveléséből is ki kell venniük a részüket, nem csak mint szülőknek, hanem mint kolhoztagoknak, gyári-üzemi munkásoknak is, hisz az ott megtermelt élelmiszereket teljes egészében gyerekeik iskolai étkezésére fordítják.[153]

Az iskolai inspektorok adminisztratív munkától való felszabadítása után, a tanárok szakmai segítségére az OM 1947. december 6-i hatállyal rendelkezett a kerületi (városi) pedagógiai szobák létrehozásáról. Ezeket a szobákat az iskolai ellenőrök által kiválasztott vagy javasolt, vezető szaktanárok rendezték be, s a falusi vagy városi tanárok módszertani segítségért fordulhattak ide. Nem csak elméleti és ideológiai irányvonalat nyújtottak (bár azt is), hanem az általános és szakoktatással foglalkozó legújabb irodalmat, a PTA által kidolgozott módszerek leírását, konkrét bemutatását találhatta meg itt a tanár. A szobákat igyekeztek ellátni a legkorszerűbb szemléltetőeszközökkel is, hogy legalább ötletet adjanak a falusi tanároknak, mivel oktatási szemléltetőkből leginkább ők szenvedtek hiányt.

A tanári munka elismertségének növelésében jelentős szerepe volt a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége 1948. február 12-i rendeletének, mely az unió fennállása alatt végig érvényben maradt. Azokat a tanítókat, igazgatókat (iskolai vezetőket), tanulmányi vezetőket, tanulmányi felügyelőket és oktatási szerveknél dolgozó pedagógusokat, akik megszakítás nélküli pedagógiai szolgálati idővel rendelkeztek, kifogástalan munkájukért a Szovjetunió rendjeleivel és érmeivel tüntették ki:

- 10 évi munka után – „A kiváló munkáért” éremmel,
- 15 évi munka után – „A dicsőséges munkáért” éremmel,
- 20 évi munka után – „A tisztelet jele” rendjelével,
- 25 évi munka után – „A Munka Vörös Zászlaja” rendjelével,
- 30 évi munka után – Lenin rendjellel.

A rendelet visszamenőleg is érvényes volt, ami azt jelentette, hogy a szolgálati időbe a rendelet megjelenése előtt végzett munkaviszonyt is be kellett számítani. Az első és soros felterjesztésnél mindig csak egy kitüntetést lehetett elnyerni, a felterjesztést pedig évente egyszer a szövetségi köztársaságok Oktatási Minisztériumai hajtották végre.[154] Ugyancsak a tanári munka vonzóbbá tételét, anyagi helyzetének javítását szolgálta a február 18-án kiadott OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete,[155] melyet 1949. július 24-én a 11433. számú rendeletével a Szovjetunió Minisztertanácsa kiterjesztett a falusi középiskolák tanáraira, igazgatóira és a tanulmányi igazgatóhelyetteseire is.[156] A kedvezmények között első helyen szerepelt a fent felsorolt pedagógusok és velük együtt élő hozzátartozók számára való lakás ingyenes biztosítása, ill. annak fűtését, világítását is a helyi tanácsnak kellett állnia. Az egész évre való fűtéshez szükséges szilárd tüzelőt pedig minden év szeptember 1-jéig le kellett szállítani számukra. Amennyiben a helyi tanács nem rendelkezett községi tulajdonban lévő lakással vagy házzal, akkor addig kellett bérelnie a pedagógusok számára, amíg azt felépítette.

[153] *Сборник материалов о работе в школах*, 2.изд. Москва, 1948.

[154] *„A pedagógusoknak több éven át végzett kifogástalan munkájuk elismeréséül a Szovjetunió rendjeleivel és érdemérmeivel történő kitüntetéséről”*. In: Ведомости Верховного Совета СССР, 1948.II. 18. №7, *és még* Сборник руководящих материалов о школе. Изд. АПН РСФСР, Москва, 1952. с.72-73.

[155] *„Az elemi és hétéves iskolák tanárainak kedvezményeiről és privilégiumairól”*, ami a Szovjetunió Miniszteri Tanácsa 1948. február 10-én kelt határozatán alapult

[156] *Справочник директора школы*. Москва, 1971. с.314.

A pedagóguslakások/házak építéséhez 80–100 m^3 faanyagot biztosítottak ingyen a helyi tanácsnak. Az aktív tanárok és a nyugdíjasok, az igazgatók és tanügyi helyetteseik családonként maximum 0,25 ha művelendő földterületet is kaptak, ill. az állami földkerethez tartozó területeken legeltethették jószágaikat.[157]

Az iskolákban folytatott munka minőségének javítása volt a célja az OSZFSZK Minisztertanácsa 1948. június 17-i határozatának, amikor „*Több tantárgynak idegen nyelven történő oktatásáról a fiúiskolákban*" című korábbi OM rendeletet erősített meg. Az adatok szerint az ilyen iskolák zöme Moszkvában, ill. a tagköztársaságok fővárosaiban működött, s igen nehéz volt oda bekerülni. A nyelvtudás fontossága már a háború alatt igazolódott, ezért ezekben a kiemelt iskolákban anyanyelvi szaktanárokat foglalkoztattak német, angol, francia, spanyol, olasz nyelvterületekről.

1948 augusztusában meghalt Andrej *Zsdanov* miniszterelnök-helyettes, helyébe Mihail *Szuszlov* került, ám az ideológiai oktatás az iskolák legfontosabb feladatainak egyike maradt továbbra is. Az iskolák és az oktatás ideologizáltsági szintjéről vallanak az írásbeli érettségi vizsgákra ajánlott fogalmazási témák orosz vagy anyanyelvből és irodalomból. Ezek tematikáját összevetve az 1949 és 1950-es év a legkirívóbb, mivel 3-3 témából kettő-kettő ideológiai-politikai, s csak egy irodalmi:

- 1949-ben, a) Minket Sztálin nevelt a nép iránti hűségre, s munkára és hőstettekre ihletett; b) A Lenini-Sztálini Komszomol a harcban és munkában;[158]
- 1950-ben, a) Az országot győzelmek felé vezeti fényes Sztálin, körülötte tömörül az egész nép (Dzsambul); b) A sztálini korszak ifjúsága jellemének ábrázolása a szovjet irodalomban.[159]

Ezek mellett csak 1950-ben jelent meg a *Puskin és Nyekraszov lírájának népiessége* téma. A vonal erősödését mutatja az OSZFSZK oktatási miniszterének, Iván *Kaprovnak* az új, 1950/51-es tanévkezdésre megjelent beszéde, melyben többször visszatért a javaslat, miszerint „*az új tanév legfontosabb feladata, hogy a legszélesebb körűen használjuk fel Sztálin elvtárs munkáját a nyelvtudományokról*".[160]

Az oktatásirányítást végző szervek szerkezeti változását jelezte az 1949. március 14-i Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége által elfogadott törvény 78. cikkelye, mely össz-szövetségi minisztériummá nyilvánította a Felsőoktatási Minisztériumot,[161] ami eddig, csak a háború után, két átszervezésen esett át. 1946. március 15-én létrehozták a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő, a felsőoktatás ügyével foglakozó össz-szövetségi Bizottságot, amit ugyanazon év április 10-én átalakítottak a Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériumává. Mindeközben az intézmény vezetését továbbra is ugyanaz a *Kaftanov* Szergej Vasziljevics látta el, aki 1938 decemberében került az akkor még a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa mellett működő össz-szövetségi Bizottság élére.[162]

Ennél sokkal nagyobb horderejű volt az 1949 januárjától életbe lépett általánosan kötelező hétosztályos oktatás bevezetése falun és a tízosztályos városon. Az 1948-as

---

[157] *Справочник директора школы*. Москва, 1971. с.312-313.
[158] *Правда*, 20 мая 1949г. передовая
[159] *Правда*, №141, 21 мая 1950г. передовая
[160] *Правда*, №239, 27 августа 1950г. с.3.
[161] *Правда*, №75, 16 марта 1949г. с.1.
[162] *Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923-1991. Историко-биографический справочник*. Автор, составитель В.И. Ивкин. Москва, РОССПЭН, 1999. с.160-161. (a továbbiakban: Ивкин 1999)

adatok szerint több mint 220 ezer általánosan képző iskola volt a Szovjetunióban, 34,5 millió tanulóval és 1,3 millió tanárral.[163] A rendelkezés az iskolák, de főleg a tanulói létszám lényeges emelkedését vonta maga után, ami a felsőoktatási intézményekbe felvettek és a középiskolából kibocsátottak arányainak eltolódásához vezetett. A probléma igazából ott gyökerezett, hogy mit kezdjenek az általános iskolát, vagyis a mindenki számára kötelező hét osztályt elvégzett gyerekekkel. Első racionális ötletként felmerült az (anyagi) termelésbe való bevonásuk, ami azért is időszerű volt, hisz a gazdaság és termelés növekedése a munkaerő számának jelentős növekedését várta el, de bizonyos szakmai előképzettséggel. Ennek megoldása a Pedagógiai Tudományok Akadémiájára várt, ami az 1949. júniusi közgyűlésén a politechnikai képzés kérdését tűzte napirendre. Elsőként újra a tantervek tartalmi része került előtérbe, hisz ha közelíteni akarták az oktatást az élethez, akkor az ipari és mezőgazdasági termelési folyamatokat, azok szakaszait, okait kellett oktatni. Tehát fizikából és biológiából ki kellett bővíteni a tananyag tartalmát a tantervekben és a tankönyvekben egyaránt. Ehhez a szaktárgyi képzést is hozzá kellett igazítani majd. A fenti felsorolás egy jelentős és nagy horderejű átalakítást várt el.

Az 1949/50-es tanévtől bevezetett oktatási változtatás új vizsgarend kialakítását vonta maga után, amely az átvezető és az érettségi vizsgatárgyakat is érintette. Az eddigi egy-két átvezető vizsga helyett, úgy a hétosztályos általános iskola, mint a tízosztályos középiskola utolsó két évfolyamán, a szaktárgyként oktatott elméleti anyag szinte teljes palettáját ellenőrizték év végén az alábbiak szerint:

- 6. osztályban – orosz nyelv, földrajz, növénytan, számtan;
- 7. osztályban – orosz nyelv és irodalom, mértan (algebra), Szovjetunió alkotmánya, történelem, földrajz, fizika;
- 9. osztályban – mértan, egyetemes történelem (újkor), földrajz, idegen nyelv, a darwinizmus alapjai;
- 10. osztályban – orosz nyelv és irodalom, mértan, algebra, fizika, kémia, Szovjetunió története, idegen nyelv, *a nemzetiségi iskolákban* még pluszban anyanyelv és irodalom.[164]

E vizsgákkal a tanulók tudásszintjének alakulását akarták követni. A készségfejlesztő tárgyak, mint a rajz, ének-zene oktatásának fejlesztését is napirenden tartotta az OM, s 1951. január 15-én „*Az iskolákban oktatott rajz és műszaki rajz állapotáról és javításának intézkedéseiről*”, február 3-án pedig „*Az ének és zene iskolában való oktatása javításáról*” rendelkezett.[165] Az 1943-tól működő PTA az iskolában oktatott tárgyak kiemelkedő tanárainak részvételével aktívan és hatékonyan működő metodikai műhelyeket hozott létre. Abban az időben, a körülményekhez képest viszonylag széleskörű szakmai fórumot biztosító *Szovjetszkaja Pedagogika* (Szovjet Pedagógia) nevű szaklap, melyet az OSZFSZK Pedagógiai Tudományok Akadémiája gondozott, teret adott jó néhány tehetséges és ambiciózus pedagógusnak a gyakorlatban elért eredményeik közzétételére, ill. azok nagyobb mértékben való kipróbálására. Ennek az aktív és pezsgő szakmai munkának volt köszönhető, hogy a fenti két határozat értelmében szakmódszertani segítséget tudtak nyújtani már a készségfejlesztő tárgyak oktatóinak is.

---

[163] *Правда*, №140, 20 мая 1949г. передовая

[164] *Правда*, №140, 20 мая 1950 г. с.1.

[165] *Справочник директора школы. Сборник постановлений, приказов, инструкций и других руководящих материалов о школе*. изд.2. Москва, Учпедгиз, 1955. с.206-208.

A PTA 1949. júniusi közgyűlésén felvetett politechnikai képzés kérdéskörére, 1950–51-re körvonalazódni látszott a gyakorlati megvalósítást is tartalmazó válasz, mely a Sztálin által megfogalmazott irányba mutatott. A sztálini elvárás így szólt: „*Nekünk most nem lehet megelégednünk a kommunista káderek képzésével úgy általában, a bolsevik káderekkel általában, akik képesek elbeszélgetni mindenről egy kicsit. A dilettantizmus és a mindentudás – feleslegesek most nekünk. Nekünk most bolsevik szakemberekre van szükségünk a fém- és textiliparban, a fűtőanyag- és vegyiparban, mezőgazdaságban, közlekedésben, kereskedelemben és így tovább”*.[166] Ebből kifolyólag a PTA megfogalmazta a cél eléréséhez legfontosabb kérdést, ami a politechnikai oktatás TARTALMA volt, amely szerint a tanulóknak elsősorban a termelés fő ágazataiban kellett tudniuk eligazodni. Kérdésként merült fel az is, milyen úton kell elérni a gyakorlati tudás átadását. A válaszokat *Kairov I. A*., az OSZFSZK oktatási minisztere beszámolójában adta meg 1950. február 20-án, tömören:

a) a fizika, kémia, biológia tárgyaknál meg kell erősíteni a természeti törvényekről szóló témák, valamint a korszerű technika oktatását;
b) termelési kirándulásokat kell szervezni gyárakba és üzemekbe, villanytelepekre, autó- és traktorállomásokra, kolhozokba, szovhozokba;
c) a fizika és kémia laboratóriumi munkák kötelező sorába fel kell venni a technika és technológiával kapcsolatos témákat;
d) a különböző technikai szerkezetek, modellek, készülékek és műszerek, a belső égésű motorok, az elekrto- és rádiótechnika megismerése céljából gyakorlati munkákat kell szervezni;
e) órán- és iskolán kívüli munkát kell szervezni a technika és a mezőgazdaság tanulmányozására;
f) a tanulókat tevékenyen be kell vonni a társadalmi hasznos munka végzésébe.[167]

1950 augusztusára e téziseket a falusi iskolák részére már konkrét kidolgozásban olvashatjuk a PTA hivatalos lapjában. Utóbbiak számára három kérdés és feladat köré építették a politechnikai képzést:

- a termelési technológiák alkalmazásának tudatos volta;
- az elektromos energia mezőgazdaságban való széleskörű felhasználása;
- a növénytermesztési munkák fokozott gépesítése.

Az első esetben azzal indokolták a téma fontosságát, hogy a jövőben az elektromos energiát egyre több mezőgazdasági tevékenységben fogják alkalmazni, mert lerövidíti és/vagy racionálisabbá teszi a munkafolyamatokat. A jövő idő használata indokolt volt, hisz 1953. szeptember 1-jéig a kolhozok nem kaphattak állami erőművektől villamos energiát, nem voltak bekapcsolva a közületi villamos hálózatba. Azt viszont már 1950-ben is világosan lehetett látni, hogy az állattenyésztés hatékonyságának növelésében az elektromos energia használata elengedhetetlenné válik, pl. a takarmánykészítés és -készletezés, itatás, fejés, tejtárolás, gyapjúnyírás terén. Ugyanez volt érvényes a malmokra, fűrésztelepekre is. A gépek és berendezések szakszerű alkalmazásához szakemberekre volt szükség. A másik irány a leginkább munkaigényes növénytermesztési folyamatok gépesítése volt, amihez a legkülönféle mechanikus és belső égésű motorok, feldolgozó gépek tartoztak. Ezek kezeléséhez, javításához a mechanikát, dinamikát, hőtant értő szakemberek szükségeltettek. A harmadik irány olyan középszintű

[166] *Советская педагогика*, 1951, №8, с.11.
[167] Uo.,19.

szakemberek meglétét várta el, akik ismerik az agro- és zootechnikát, tudják mikor, mit és miért kell használni, ill. jártasak a mezőgazdasági vegyszerek (műtrágya, növény- és állatvédő szerek) alkalmazásában.

A fenti hármas igényből kiindulva erősíteni kellett a fizika, kémia, biológia és matematika oktatását a falusi iskolákban, ill. annak tartalmi részét kellett úgy átalakítani, hogy az a fent említett irányokban alkalmazott gyakorlati példákkal éljen, azokat mutassa meg a valóságban is.[168] Ezen elképzelések reális alapokon nyugodtak, hisz csak azt várták el, hogy a fizika elméleti tudását a mezőgazdaságban alkalmazott eszközökön demonstrálják, a kémia bizonyos anyagait a mezőgazdasági vegyszerekkel, a biológiában a növény- és állattanban az agráriumhoz kötődőeket a valóságban is tanulmányozhassák a tanulók. Az elképzelések előrevetítették az addigi tárgyi hálók radikális változását, sőt a heti óramegterhelés növekedését is, ami a tanulókra nehezedő önálló munka és házi feladat növekedését is maga után vonta. Ezt próbálta orvosolni az Oktatási Minisztérium 1951. december 12-én kelt rendelete „*A tanulók házi feladattal való túlterhelésének megszüntetéséről*”, ami megrótta a szaktanárokat a túlzott önálló és otthoni munka tanulókra való kiszabásáért.[169]

A politikai vezetés mindenben kompetens volt, amit az 1950. június 20-án a Pravda által közölt sztálini „*Marxizmus a nyelvtudományban*”, valamint a július 4-én „*A nyelvtudomány kérdéséhez*”, augusztus 2-án pedig a „*Válasz az elvtársaknak*” című tanulmányok is demonstráltak. A két cikknek azonnal „nagy” hatása volt nem csak az érintett szaktudományokra, de az oktatás egész területére. December 1-jén a Szovjetunió Tudományos Akadémiája és az OSZFSZK PTA elnökségei közös ülést tartottak, ahol a sztálini munkák alapján arra a következtetésre jutottak, hogy felül kell vizsgálni az orosz és idegen nyelvek oktatásának eddigi módszereit. Az eredményeket azonnal publikálni kellett a Szovjetunió Tudományos Akadémiája hírmondójában és a PTA hivatalos lapjában, egyben tudatni a tagköztársaságok, területi és körzeti szakhivatalaival. Az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma felkérést kapott, hogy ellenőrizze a tanterveket és a tankönyveket, melyeket a nyelvtanításhoz használnak.[170]

Az 1951/52-es tanévtől, komoly előkészületek után, a legnagyobb városok és települések iskoláiban elkezdték a Kairov által, 1950 februárjában felvázolt oktatási formák megvalósítását. A tanulmányi kirándulást az órai tárgyoktatás szerves részeként kezelték, s szinte minden tárgy oktatási tervébe beleépítették. Ezekkel a kirándulásokkal egyértelműen az volt a cél, hogy az iskolában folyó elméleti tárgyoktatásnak az életben való felhasználhatóságát bizonyítsák, ill. fordítva, hogy a látott információkat be tudják építeni az elméleti tudás szerkezetébe. A feladatok között szerepelt, hogy:

a) a tanulók pontos elképzelést alkossanak lakhelyük természeti környezetéről;
b) lássák az emberi élettér változásait;
c) megismerjék a közöttük élő élmunkásokat, s meggyőződjenek arról, hogy a kommunizmus fel fog épülni;
d) a fizika, kémia törvényei hogyan működnek a valóságban.[171]

Egy osztályban átlagosan tíz-tizenegy kirándulást javasoltak tervezni, vagyis havi egyet, s a tíz tanulmányi év alatt ez 100-105 között mozgott. Ugyanazt az objektumot

[168] *Советская педагогика*, 1950, №8, с.23-28.
[169] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР*, 1952, №1, с.17-20.
[170] *Советская педагогика*, 1951, №1, с.3-4.
[171] *Советская педагогика*, 1952, №2, с.20.

többször is meglátogatták a tanulók, különböző osztályokban. Az OSZFSZK PTA az Orjoli 4. számú női középiskola kirándulási tervét javasolta útmutatónak, amit az 1951/52-es tanévre dolgoztak ki, s azt először az iskola tanári kara, majd a PTA is jóváhagyta (a kirándulások megoszlásáról ld. a függelék 2., 3., 4. számú táblázatait). Ezt a mintaként használt kirándulástervezetet aztán majd minden iskola átvette, amely elkezdte az új rendszerű gyakorlati oktatást. Termelésinek nem csak az ipari vagy mezőgazdasági termelés helyszínére tett kirándulás számított, mint például az üzem, gyár, műhelyek, kolhozok, szovhozok, autó- és traktorállomások, hanem az egyes gépek megismerésére is (traktor, gépkocsi, kombájn, munkapad), vagy olyan objektumok, ahol egyes készülékeket, gépcsoportokat vagy berendezéseket tudtak megfigyelni, (mint a gyógyszertárban a pénztárgépet, a szakrendelőben a röntgenkészüléket, filmszínházban a vetítőgépet).

1952. február 1-jén megjelent Sztálin könyve „*A szocializmus gazdasági problémái a Szovjetunióban*", mely az áru- s pénzviszonyokat nem a direkt irányításos, tervgazdálkodási rendszer működése belső energiáinak kiterjesztésére és megreformálására akarta felhasználni, hanem azokat külső formaként, technikai és elszámolási eszközként könyvelte el. Ez azt mutatta, hogy Sztálin szembenézett az országban meglévő bizonyos áru- s pénzviszonyokkal, de az nem vonta maga után az állam ellenőrzési szférájának vagy hatalmi szerepének változását.[172] Bizonyos szinten azt is megfogalmazta, hogy a kulcskérdés a káderek szakmai képzettségi szintjében keresendő, ami egyértelműen a politechnikai képzésre utalt. E széleskörűen és alaposan előkészített kérdés mellett azért folyamatos az aktuális iskolai kérdések kezelése is. 1952. március 18-án az OM „*A sportpályák felszereléséről a hétéves és középiskolákban*" rendelete, mely valójában az iskolai testnevelés oktatásához elengedhetetlen terület létesítéséről rendelkezett elsősorban, majd annak szabványosított kellékeiről.[173] Még mindig jelentős volt a két váltásban dolgozó iskolák száma, ezért folyamatos az iskolaépületek átadása is. A PTA szakmódszertani kutatásainak köszönhetően már létezett az oktatási intézmények minimális taneszköz-parkjának listája, s ezt erősítette meg 1952. június 10-én az OM.[174]

Tizenöt évnyi szünet után az 1952. október 5-én összehívott XIX. pártkongresszus jelentős momentuma volt, hogy a Központi Bizottság nevében a beszámolót ekkor nem Sztálin, hanem Georgij *Malenkov* ismertette. Fontos változások bejelentése történt a kongresszuson:

a) a párt nevét OK(b)P-ről a SZKP-ra változtatták;
b) szervezeti módosítást is végrehajtottak: a Politikai Bizottság helyett egy szélesebb testületet hoztak létre a Központi Bizottság Elnöksége néven;
c) a pártkongresszus irányelvei a Szovjetunió fejlesztését szolgáló 1951–55. évi ötödik ötéves tervhez előirányozta, hogy az időszak végére be kell fejezni az áttérést a hétéves oktatásról az általános középfokú (tízéves) oktatásra.

Ezt először a fővárosokban, területi és járási központokban, nagyobb ipari városokban kellett elkezdeni, ill. előkészíteni a feltételeket, hogy a következő ötéves tervben, az összes többi településen is át lehessen térni az általánosan kötelező tízéves középiskolai

[172] Szigeti 2007, 25.
[173] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР*, 1952, №19, с.21-22.
[174] „*Az újonnan megnyitott iskolák tan- és gazdasági felszereléséről*". In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1952, №30-31.

oktatásra. Mindehhez előirányozták a szükséges tanári gárda számának növelését is. A kongresszuson kitűzték a célt: „*hogy tovább emeljük a szocialista oktatás jelentőségét az általános képzésű iskolákban, s a középiskolát végzett tanulóknak szabad szakmaválasztást biztosítsunk, neki kell látni a politechnikai képzésnek a középiskolákban, és el kell kezdeni az általános politechnikai képzésre való áttérést*”[175]

Az általánosan kötelező középiskolai oktatásra való áttérés elkezdése faluhelyen felvetette az iskolai kollégiumok, ill. bentlakásos iskolák rendszerének kiszélesítését. Ám az előre meghatározott számban, kellő időre nem mindenhol készültek el a kollégiumok, s ezek hiányával magyarázták a falusi tanulók kötelező oktatásból való gyakori kimaradását. A tanulói létszám emelkedése miatt az 1952/53-as tanévben az iskolák zöme két váltásban oktatott, s még mindig voltak helyek, ahol háromban.[176]

Nemcsak a tanulói helyhiány, de a megfelelően képzett szaktanárok száma sem elégítette ki az általánosan kötelező középiskolai oktatásra való áttérés miatt megnövekedett igényeket. Egyedül az orosz és anyanyelvi tanárok képzése volt elegendő, sőt abból folyamatos volt a túlképzés a reform előtt és utána is. Ezt a felmérést *Arszenyev* A.M., az OSZFSZK oktatási miniszterhelyettese 1952. decemberi beszámolójában tette közzé, amikor az ötödik ötéves tervben, az általánosan képző iskolák számára képzendő pedagógusok szaktárgyi megoszlását elemezte.

5. táblázat. **A szükséges és a valós szaktanári képzés alakulása a Szovjetunióban 1940–1952 között**

A középiskolai tárgy neve	**Az adott tárgy részaránya a középiskola 5-10. osztályaiban, a főbb tárgyakra fordított órákhoz képest (%)**	**Az adott tárgy oktatására kibocsátott szaktanárok részaránya a tanító- és tanárképzők végzősei között az adott évben (%-ban)**							
		1940	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952
Fizika és matematika	31	15,7	21,7	22,8	22,7	23,8	24,5	26,6	25,8
Orosz ill. anyanyelv és irodalom	24	25,6	39,0	27,0	26,6	25,6	25,6	29,5	33,4
Természettudományok, kémia és földrajz	20	28,0	22,1	23,4	22,7	21,3	21,9	20,2	18,6
Idegen nyelvek	13	12,6	4,2	4,3	3,9	5,1	5,7	5,6	7,8
Történelem	12	15,5	12,1	21,4	22,7	22,2	20,7	15,3	11,6

(Forrás: Советская педагогика, 1953, №1, с.9.)

[175] *КПСС в резолюциях*... 9-е издание. Москва, 1983. т.8. с.281.
[176] Каиров И.А. О задачах школ в 1953/54 учебном году в свете решений XIX съезда КПСС. // *Советская педагогика*, 1953, №10, с.4.

Az iskolaügy átszervezése, a politechnikai képzés kiteljesedése (1953–1964)

A XIX. pártkongresszust még Sztálin neve fémjelezte, ám pár hónap múlva, 1953. március 5-én, kuncevói dácsáján meghalt Joszif Visszarionovics. Március 5–7-én az SZKP KB, a Szovjetunió Minisztertanácsa és a Legfelsőbb Tanács Elnöksége ülésein fontos személyi változások történtek: a Minisztertanács elnöke a XIX. pártkongresszuson a KB beszámolóját ismertető Georgij *Malenkov* lett. Helyettesei lettek: a Belügyminisztérium és Állambiztonsági Minisztérium élén Lavrentij *Berija*, ill. Nyikolaj *Bulganyin*, Vjacseszlav *Molotov*, Lazar *Kaganovics*, Anasztáz *Mikojan*. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke Kliment *Vorosilov* lett. Nyikita *Hruscsov*ot az SZKP KB irányításával bízták meg, bár az első titkári posztot csak szeptember 13-án kapta meg. Kinyilvánították a kollektív vezetést, de különválasztották a párt- és államhatalmat.

Malenkov március 15-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsában, első hivatalos beszámolójában kijelentette: „*Kormányunkat az a kötelesség vezérli, hogy lankadatlanul gondoskodjunk a nép jólétéről, anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítéséről*.”[177] Megpróbáltak a mezőgazdaság tragikus helyzetén javítani, így augusztusban több mint 50%-kal csökkentették a pénzben fizetendő mezőgazdasági adót, a begyűjtési árakat pedig növelték. Április 4-én a Belügyminisztérium közölte az orvosper áldozatainak ártatlanságát, ami azt deklarálta, hogy szakítanak a törvénytelenség és a terror gyakorlatával. Még március 27-én széleskörű amnesztiát hirdettek, ám az nem terjedt ki a politikai foglyokra. Július 9-én letartóztatták, majd kivégezték Beriját. A KB ezután úgy határozott, hogy helyre kell állítani a pártélet lenini normáit, be kell tartani a szocialista törvényességet, fel kell számolni a nemzetiségi politikában elkövetett hibákat.

A párthatározatok és kormányrendeletek az élet „liberalizálására” engedtek következtetni, ám a vezetés felső berkeiben harc folyt a hatalomért. Az első „triumvirátus” idején még nem tisztult le annyira a terep, hogy az utódlási harcban látni lehetett volna, ki kerül a többiek fölé. A direkt politikai represszziókat leállították, s létrehoztak egy bizottságot, melynek a feladata a XVII. pártkongresszuson részt vett, majd később kivégzett KB tagok ügyét hivatott tisztázni. A bizottságot a KB két titkára irányította: Pjotr Nyikolajevics *Poszpelov*[178] és Averkij Boriszovics *Arisztov*.[179] Utóbbi fogalmazta meg 1955 februárjában azt a kérdést, mely megosztotta a párt Központi Bizottságának tagságát, de Hruscsovnak inspirációt adott politikai irányvonalának a megerősítéséhez. A kérdés így hangzott: „*Hruscsov elvtárs, van-e nekünk elég bátorságunk ahhoz, hogy elmondjuk az igazat?*”[180] A második triumvirátus tagjai között feszülő ellentétek feloldhatatlanok voltak, s hogy Hruscsov került végül az irányítás élére, mint egyedüli pártvezető, ahhoz nagyban hozzájárult személyes meggyőződése – a sztálini rendszert nem szabad tovább működtetni semmilyen vélt vagy valós ok miatt sem. Annak a harcnak a hullámai, mely a két politikai csoportosuláson belül is folyt a színfalak mögött, az állami irányítás minden területét elérték. Az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma 1953-ban csak november 16-án adott ki parancsot azon iskolák hálózatának bővítéséről, ahol a tárgyak zömét idegen nyelven oktatták.[181] A kollektív vezetéssel bővült a kiváltságosak

[177] *Известия*, 16 марта 1953г.
[178] A Pravda egykori főszerkesztője volt
[179] Őt még Sztálin bízta meg az állambiztonsági szervek felügyeletével
[180] Млечин Л. Сталин. Наваждение России. – СПб.: Питер, 2012. – с. 402.
[181] „*Egy sor tantárgynak a felsőbb osztályokban idegen nyelven történő oktatásáról*”, In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1953. №51. с.7-10.

száma, akik gyerekeiknek a lehető legjobb oktatást szerették volna megadni, ami a Szovjetunióban adható volt akkor.

Nem csak a politikai vezetésben halmozódtak a megoldásra váró kérdések és problémák, a közoktatásnak is meg volt a saját „baja". Az elemi és hétosztályos iskolákban az okozott gondot, hogy az 1953/54-es tanévben, az 1–4. osztályokban a tanulók 7,9%-a, az 5–7. osztályokban a 8,9%-a bukott meg, ami országos viszonylatban többmilliós gyereklétszámot jelentett.[182] Ezt az iskolák távolságával próbálták magyarázni, főleg a hétosztályos szinten, mivel a körzetesített iskolákba való rendszeres beutazást a falusi kolhozparaszt-családok anyagi helyzete nem mindig tette lehetővé. Ugyancsak az 1953/54-es tanévben vált érzékelhetővé a háború alatti demográfiai csökkenés, mert az 1950/51-es tanulmányi évhez képest 7 millió 565 ezer gyerekkel kevesebb volt az 1–4. osztályokban.[183] A tanulói létszám emelkedése csak az 1959/60-as évtől vált láthatóvá az elemi osztályokban, így a felsőbb tagozatban ez analogikusan, csak fáziskéséssel vonult végig. Lényegében ez indította el az 50-es évek elején az iskolahálózat radikális belső szerkezeti és létszámú változásait: a kis létszámú iskolákat felszámolták, a nagy létszámú elemi iskolákat hétosztályossá, a hétosztályosokat pedig középiskolává alakították át. A függelék 5. számú táblázatában található adatok azt tanúsítják, hogy az 1955/56-os tanévig az iskolák összlétszáma folyamatos csökkenést mutatott, az elemi és a hétosztályos iskolákkal együtt, míg a középiskolák száma fokozatosan növekedett. Az 1956-os tanévtől kezdve viszont lassan, de újra növekedésnek indult az iskolák összlétszáma az elemik számával együtt, míg a hétosztályosak csökkenése tovább tartott, a középiskoláké ezzel arányosan nőtt. Az átalakítások, részben pozitívak voltak, hisz a kis létszámú iskolák állandó tanár- és taneszközhiányban szenvedtek, ám a negatívum is súlyos volt, hisz így újra távolabb került az iskola sok kis lélekszámú településtől. A felsőbb minősítésbe való besorolás, az esetek többségében, nem járt automatikusan az oktatás minőségének emelkedésével.

A középiskolai képzés kiszélesítése pontosan három év leforgásával maga után vonta az érettségizők számának radikális emelkedését. Míg 1951-ben 339,9 ezer végzősből 245 ezer 200 folytatta tanulmányait a felsőoktatásba, addig 1954-ben 1millió 113,6 ezerből csak 276 ezer 200.[184] Ez égetővé tette azon érettségizettek munkával való ellátását, akik nem jutottak be a felsőoktatásba, vagy nem is szerettek volna. Próbálkoztak különböző rövidtávú tanfolyamokkal, egyéni és csoportos oktatással a vállalatoknál, üzemeknél. Speciális műszaki iskolát hoztak létre 1-1,5 éves tanulmányi idővel a bonyolultabb szakmák elsajátítására, ám az eredmények kétesek és főleg népszerűtlenek voltak.

Az ország politikai vezetésében s irányításában érzékelhető enyhülés a közoktatásban is éreztette hatásait. 1954. február 22-én az Oktatási Minisztérium által kiadott parancs a kisiskolások iskolai kötelezettségein enyhített.[185] Április 15-én a Szovjetunió Minisztertanácsa törvényerejű rendelete látott napvilágot „*Az iskolákban való vizsgák*

[182] Ha a hivatalos szovjet statisztikai adatokat vesszük alapul, ami ekkor 30 milliótól több iskolást tartott számon, akkor annak a fent említett két érték összege 16,8% volt, vagyis 5 millió 40 ezer gyereket jelentett évismétlőként. In: *Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник.* Москва, 1977. с.27-28.

[183] *Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник*. Москва, 1959. с.78.

[184] *Культурная революция в СССР (1917-1965)*. Отв.ред. М.П. Ким. Москва, 1967. с.182-185. (a továbbiakban: Ким 1967)

[185] „*A hétfőre adott házi feladatok eltörléséről az I, II, III. osztályos tanulók részére az elemi, hétosztályos és középiskolákban*", In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1954. №11. с.3-4.

csökkentéséről", mely az 1949/50-es tanévtől felszaporodott, szinte minden tárgyat lefedő átvezető és kibocsátó vizsgákat redukálta.[186] A július 1-jei kormányrendelet pedig a nagyvárosokban visszaállította 1943–44-ben megszüntetett koedukált oktatást.[187]

Az új kormány által megfogalmazott feladatok szinte egy az egyben tükröződtek a közoktatási szférában, hisz a katasztrofális élelmezési és mezőgazdasági helyzet megoldásának lehetőségei a falusi iskolák feladatainak átgondolására és újraszervezésére ösztönözte a szaktárcát. 1954-ben a *Szovjetszkaja pedagogika* szakfolyóirat első száma az SZKP KB 1953. szeptemberi plénumára hivatkozva sorolta fel a falusi oktatás legfontosabb feladatait. A plénum azt a célt tűzte ki, hogy az ország számára elegendő mezőgazdasági terméket kell előállítani, aminek egyik előfeltétele a mezőgazdaság gépesítése, a termelékenység és az agráriumban dolgozó munkások szakképzésének növelése, hisz a mezőgazdaság fejlődése – állt a plénum határozatában – a káderektől függ. Ebből kifolyólag a falusi iskolák feladata úgy nevelni a kolhozi és szovhozi munkások gyerekeit, hogy azok szüleik szakmáját folytassák. Ezért szándékozták kibővíteni és kiterjeszteni az iskolai kísérleti földrészlegeken végzett gyakorlati foglalkozások számát, az állattenyésztési és mezőgazdasági gépekkel való ismerkedést.[188] A fenti gondolatok még mindig az 1950-ben megfogalmazott elvárásokat ismételték.

1954 február–márciusában a KB soron lévő plénumán a gabonakérdéssel foglalkoztak. Lehetséges alternatívaként a még 1940-ben elfogadott tervet ajánló Hruscsov ötletét támogatták, a szűzföldek és ugar művelés alá való vonásáról Észak-Kazahsztán, Dél-Szibéria és európai Oroszország délkeleti vidékein.[189] Ennek a hatalmas vállalkozásnak is voltak oktatásügyi vonatkozásai, hisz az országos kampány miatt, a földek feltörése során új települések jöttek létre. Az odatelepült ifjú munkások családot alapítottak vagy maguk után vitték azt. Így gyerekeik oktatása újabb, megoldandó kérdéseket vetett fel a szakminisztérium és a párt számára egyaránt. A Kazahsztán területén újonnan létrehozott szovhozokhoz tartozó településeken 1956-ban 146 elemi és 109 hétosztályos iskola működött.[190]

Az 1953-ban elindított, később „hruscsovi olvadás" időszakának nevezett első években sok, addig tabunak számító határ szakadt át. Ezt tükrözte, hogy a szovjet külpolitikában a Nyugathoz való közeledés és enyhülés időszaka indult el. A külső szemlélő részére a leglátványosabb változások az 1955-ös évben voltak tapasztalhatóak:

- május 11–14-én megalakult a Varsói Szövetség;
- május 15-én az USA, Nagy-Britannia és Franciaország aláírta az osztrák államszerződést és megkezdték a szovjet csapatok kivonását Ausztria területéről;
- május 26-án a szovjetek Port-Artúrt átengedték a Kínai Népköztársaságnak;
- május 26. és június 2. között Belgrádban tisztázták és helyreállították a normális kapcsolatokat a Szovjetunió és Jugoszlávia között;
- június 18-án Genfben csúcstalálkozót szerveztek a leszerelésről, Németország és az európai biztonság kérdéséről;
- augusztus 13-án bejelentették a Szovjetunió fegyveres erőinek csökkentését;

---

[186] *Учительская газета*, №32, от 21 апреля 1954г.

[187] „*A koedukált oktatás bevezetéséről Moszkva, Leningrád és más városok iskoláiban*", In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1954. №34. с.3.

[188] *Советская педагогика*, 1954, №1, с.15-23.

[189] Krausz–Szilágyi 1992, 187.

[190] Паначин–Колмаков–Равкин 1988, с.72.

- szeptember 9–13. között Konrad *Adenauer*, az NSZK kancellárja hivatalos látogatásra Moszkvába utazott;
- szeptember 19-én a Szovjetunió visszaadta Finnországnak a Porkkala Udd-i haditengerészeti támaszpontot.

A fenti, zömmel külpolitikai események egyértelműen arra engedtek következtetni, hogy a Szovjetunióban már nem készültek a harmadik világháborúra, hanem a békés egymás mellett élés lehetőségeiről és perspektíváiról gondolkodtak. Szinte hihetetlen, de ennek lenyomata megjelent a közoktatásban is – a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének törvényerejű rendelete még 1955. március 18-án „*Az ipari és vasúti szakiskolák fiataljai behívásának (mobilizálásának) eltörléséről*" határozott. A rendelet így lerövidítette ezen iskolákban a képesítés megszerzésének idejét, hisz nem szakították meg azt a sorkatonai szolgálat letöltése miatt.[191] Ezek az iskolák egyre több gyereket fogadtak be, ami nem csak az intézmények számának bővítését várta el, hanem a szakmai képzéshez elengedhetetlen gépek és berendezések bővítését is. Június 7-én a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata nem csak az ipari és szakiskolák berendezéseit bővítette, hanem az általános képzésűek tanműhelyeit is.[192] Ez azért volt fontos, mert míg az előbbiekbe a szakminisztériumok kötelesek voltak időnként nem csak tanulmányi, hanem gyakorlati célra is biztosítani leendő szakmájuk elsajátításához szükséges gépeket és berendezéseket, addig az Oktatási Minisztériumnak nem mindig futotta a tanműhelyek rendszeres felújítására. Utóbbi főleg a falusi iskolákat érintette. Az átadott gépek és berendezések nem csak a tanműhelybe kerültek, hanem a fizika, kémia és biológia szaktermekbe is, hogy a tanítás folyamán azonnal szemléltetni tudják a gépek felépítését, az elektrotechnika működését. A rendeletben azt is kikötötték, hogy csak az iskolai politechnikai oktatásban felhasználható gépek és berendezések kerülhetnek átadásra, nehogy a fölös, de az iskolában használhatatlanokat „tukmálják" rá a tanintézményekre.[193] Ezért minden egyes vállalat, üzem vagy gyárban, ahol gépek és/vagy berendezések átadása történt, külön bizottságot kellett létrehozni, amelyben az iskola képviselőjének is benne kellett lennie. Ennek a nagy volumenű munkának az időbeli és érdembeli teljesítésébe bevonták a Komszomolt is, ami még azon év május 23-án külön határozatot fogadott el a Komszomol-szervezetek részvételéről az iskolák anyagi bázisainak erősítéséről.[194] A már dolgozó Komszomol-aktivisták szabadidejüket ajánlották fel az átadásra alkalmas gépek és berendezések összeírására, ill. azok listájának a párt és gazdasági vezetőséghez való eljuttatására.

A középiskolai hálózat kiterjesztése következtében felduzzadt tanulói létszámok miatt továbbra is általános maradt a kétváltásos oktatás. Az 1955/56-os tanévben az ország tanulóinak 36,5%-a tanult két váltásban, ám a három váltás már csak 0,5%-ot tett ki.[195] Ugyancsak ennek a tanévnek a tárgyhálójában jelent meg újra külön tanóraként a munka és a gyakorlat. Az 1–4. osztályokban kézimunka, az 5–7.-ben a tanműhelyekben és a kísérleti tanrészlegen végzett gyakorlati munka, a 8–10. osztályokban pedig mezőgazdasági géptan és elektrotechnikai gyakorlat zajlott az órákon. Az új tárgyak

---

[191] *Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР, 1938–1961 гг*. Москва, Известия, 1961. с.563.

[192] „*A Szovjetunió és tagköztársaságok Minisztériumainak és hivatalainak jogáról, hogy a termelésben nem használt berendezéseket átadhatják az iskoláknak*", In: Сборник приказов СССР, 1955, №3, с.17-24.

[193] *Народное образование* … Сб. д-тов … с.528.

[194] Uo., 528.

[195] Ким 1967, с.73.

borították az addig kialakított heti óraszámot, ami főleg a felső tagozatban volt jelentős. Az 1-10. osztályok éves óraterhelése 9857 óra lett, 188-cal több, mint az előző tárgyhálóban volt. Ezt nem lehetett másképpen megoldani, csak az éves tanítási hetek számának növelésével, amit 32-ről 34-re emeltek. Minden osztályban bevezették a kötelező kirándulásokat, amiből a felső tagozatban 6 nap/év könyvelendő jelleget kapott. A változás a humán tárgyak háttérbe való szorulását vonta maga után.

Mivel ekkor kötelező általános foglalkoztatás volt a Szovjetunióban, ezért a szülőknek nagy gondot okozott gyerekeik felügyeletének állandó ellátása. Ez főleg a nagyvárosokban vált fokozott problémává, ahová nem követték a szülők gyerekeiket, s így nem volt nagyszülői felügyelet. A probléma oly mértékben égetővé vált, hogy 1955. november 21-én az OSZFSZK Minisztertanácsa külön rendeletet fogadott el a két legnagyobb városban – Moszkvában és Leningrádban – napközis csoportok létrehozásáról. A csoportokat a legkisebbek, az 1–4. osztályosok számára engedélyezték, akiknek nem volt hol és főleg kivel lenni az órák után. A felügyeletért a szülők fizettek.[196] Ezt a rendeletet aztán 1956. július 3-án az OM az Orosz Föderáció minden városára és munkástelepülésére kiterjesztette.[197] Utóbbi határozat része volt az 1956-ban elindított kísérleti tantervnek, így egy-két évig más tagköztársaságra nem terjesztették ki. A célja, a női munkaerő termelésbe való nagyobb számú bevonása mellett, a tanulmányi előmenetel növelése, a csellengő gyerekek számának csökkentése. Mivel az elemi osztályokban a napközis csoportok a szülői befizetések mellett is igen jól működtek, ezért azt önkéntes alapon engedélyezték az 5–7. osztályokban is. Az tanórák végeztével a gyerekek meleg ebédet kaptak, majd némi szabad levegőn töltött idő után, pedagógusi felügyelet mellett láttak neki a házi feladataik elkészítéséhez. Ezek nem voltak tanóraszerű foglalkozások, mivel az esetek többségében különböző osztály tanulóiból állt össze a csoport. A laza rendszerű foglalkozásokon a tanár gyakran el is magyarázta és/vagy begyakoroltatta az otthonra adott munkákat. A napközis foglalkozások kötelezően tartalmaztak egy-két órai szabad levegőn való tartózkodást is, ami játék vagy egyszerű kint-tartózkodás volt.

1956. február 14–25. között ülésezett az SZKP XX. kongresszusa. Itt nyilvánították ki azt az elvi fontosságú határozatot, amit az előző három év szovjet külpolitikája a gyakorlatban már elindított, vagyis hogy szakítanak a harmadik világháború elkerülhetetlenségébe vetett dogmával, helyette a két társadalmi rendszer békés egymás mellett élését hirdették meg, ill. a kollektív vezetéshez való visszatérést. Ezen a kongresszuson hangzott el Hruscsovnak a személyi kultuszt leleplező beszéde is, amit sokáig improvizációnak, ill. a főtitkár saját kezdeményezésének és szövegének tartottak. Az igaz, hogy nem minden küldött hallhatta a Sztálin tetteit elítélő beszédet, mert az csak zárt ülésen hangzott el, miután megválasztották a Központi Bizottság tagságát. A hruscsovi szöveget azonban előtte a párt KB tagjai jóváhagyták.[198]

Kutatásunk témájának szempontjából a kongresszuson *Bulganyinnak*, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének előadói beszédében találhatók fontos tények. *Az SZKP 20. kongresszusának irányelvei az 1956–1960. évi hatodik ötéves tervről* IV. fejezete taglalta *a nép anyagi és kulturális életszínvonalának emelését*, ahol a közoktatás további

[196] *„A napközis csoportok szervezéséről Moszkva és Leningrád városok iskoláiban*", In: Хронологическое собрание законов, указов Президиума Верховного Совета и постановлений правительства РСФСР, т.5. – Москва, 1959, с.307-308.
[197] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 19*56. №34. с.3-7.
[198] Млечин Л. Сталин. Наваждение России. – СПб.: Питер, 2012. – с.406.

fejlesztését tűzték ki feladatul. Utóbbi bővebben azt jelentette, hogy a hatodik ötéves terv ideje alatt a városokban és a falvakban egyaránt meg kellett valósítani az általános középiskolai oktatást. Ezzel párhuzamosan fontos feladatnak tartották a politechnikai képzés fejlesztését az általános műveltséget nyújtó iskolákban, mivel a tanulókba bele akarták oltani a munka megbecsülését, ill. a munkakészséget is.[199] A kongresszus arról is rendelkezett, hogy a többváltásos oktatás megszüntetése érdekében falun, az új intézmények építésébe és felszerelésébe aktívabban kell bevonni a kolhozokat. Ugyancsak itt fogalmazódott meg először a bentlakásos intézetek, iskolák széleskörű létrehozásának elindítása, azoknak a gyerekek egészsége szempontjából kedvező helyen való telepítése.[200] Az elgondolást szeptember 15-én az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa közös rendelete követte „*A bentlakásos iskolák szervezéséről*." A határozatban a kongresszus által megfogalmazott gondolatokra utalva kifejtették, ezen intézmények legfontosabb feladata, hogy azok következetesen oldják meg a lenini elvárást – a tanulás összekapcsolását a tanulók termelői munkájával, az iskola kapcsolatát az élettel.[201] Itt olvasható az iskola és élet, a tanulás és termelői munka kapcsolatáról szóló oktatáspolitikai és oktatásirányítási elv első hivatalos megfogalmazása a honvédő háború után, Lenin után. A rendelet azt is meghatározta, hogy 1960-ra az ilyen típusú iskoláknak nem kevesebb, mint egymillió nevelttel kell rendelkezniük, s oda a családban élő gyerekek is járhatnak. Ezen intézmények továbbra is a gyereküket egyedül nevelő anyák, valamint a háború és a munka rokkantjainak gyerekeit, az árvákat, ill. azon gyerekeket fogadták be, akiknek megfelelő neveléséhez a családi feltételek nem voltak adottak. Az árvák, sokgyerekes és a nagyon szegény családból származó gyerekeket az állam teljes ellátásban részesítette. Az intézmények használatába jelentős földterületet adtak át, ami az iskola kísérleti részlegének szerepét is betöltötte, s egyben a saját részre való élelmiszer-alapanyagok megtermelését is biztosította. A Mezőgazdasági Minisztériumnak vetőmaggal, műtrágyával, baromfival, hústermelő és igás állatokkal, mezőgazdasági gépekkel és berendezésekkel kellett ellátni az újonnan létesített internátusokat. 1957. január 1-jéig kellett elkészíteni azon bentlakásos iskolák számára készült épület-típusterveket, melyek 210, 300, 450 és 600 fő elhelyezésére, ill. a bentlakáshoz nélkülözhetetlen többi igény kielégítésére is alkalmasak voltak.[202]

A fent ismertetett határozatot az OSZFSZK Minisztertanácsa is jóváhagyta 1957. április 13-án, csatolva mellé az intézményekről szóló rendelkezés teljes leírását, amit az előző határozat nem tartalmazott. Itt olvashatunk a bentlakásos iskolák (internátusok) céljairól és feladatáról, mely szerint az internátusok általános képzésű oktatási-nevelési intézmények, ahol magasabb szinten tudják megvalósítani a sokoldalúan képzett, művelt kommunizmus-építők képzését.[203] Ezekben az iskolákban a lehető legjobb körülményeket akarták kialakítani a felnövekvő nemzedék oktatásának szempontjából. Az internátusok az 1–10. osztályokat foglalták magukban, ahová a gyermekek, akár az általánosan képző középiskolákban, 7. és 18. életévük között jártak. Indokolt esetben lehetett csak 1–8. osztályokkal is működtetni, ám a gyereklétszám ebben az esetben nem lehetett kevesebb, mint 120 fő. Az iskola-internátusok területén vagy részeként, óvodát és/vagy bölcsődét is üzemeltethettek. Minden ilyen intézménynek, a tanulmányi

[199] *Az SZKP XX. Kongresszusa (1956. február 14-25.).* Szikra, Bp., 1956. 218.
[200] *КПСС в резолюциях*... Т.9. с. 72.
[201] *Справочник партийного работника*. Вып.7. Москва, 1967, с.289.
[202] Uo.,291.
[203] *О коммунистическом воспитании и укреплении связи школы с жизнью*. Москва, 1964.

épületen kívül, rendelkeznie kellett lakórészekkel, étkezővel, sportlétesítménnyel, tanulmányi-kísérleti részleggel és kisegítő gazdasággal. A tanulmányi épületben a következő helyiségeket alakították ki: osztálytermek, kötelező szaktermek (fizika, biológia, kémia, műszaki rajz, géptan és elektrotechnika, háztartástan); tanulmányi-termelői műhelyek (fa- és fémmegmunkálási, varroda); dísz- és tornaterem, vezetékes rádióközpont, terem a zenei foglalkozásokhoz, tanári-, pedagógusi-, igazgatói- és igazgatóhelyettesi, ill. orvosi szoba, a tanulók társadalmi szervezeteinek szobája, pionír- és pihenőszoba, mosdó és WC helyiségek. A lakóhelyiségek pedig: háló-, csoport-, pihenő- és fogadó (ahol a neveltek a szüleiket fogadhatták) szobákból, elkülönítőkből, a vezető, ill. a többi nevelő és a technikai személyzet számára fenntartott helyiségekből, raktár- és gondnoki-, mosdó- és tisztálkodó, fürdő- és zuhanyzó helyiségekből álltak.[204] Az internátusokba csak a szülő vagy az őket helyettesítő személyek kérésére lehetett beiskolázni a gyereket, s értük a szülők fizetéséből automatikusan levontak bizonyos összeget, aminek csak az arányát határozták meg, attól függően, mennyi volt a szülő(k) jövedelme. Amennyiben az intézmény oktatási férőhelye megengedte, akkor a családokkal lakó gyerekek is tanulhattak ott, de ezek csak úgy jártak oda, mint az iskolába. Akiket viszont bentlakásra adtak, azokat csak igazgatói engedéllyel lehetett szombat-vasárnapra, ünnepeken és szünidőben hazavinni.

Az internátusi osztályok 30 főtől nem lehettek kisebbek, ám idegen nyelvek óráin és termelési gyakorlaton már lehetett őket két csoportra osztani.[205] A tanév ugyanakkor kezdődött és végződött, mint az általános képzésű középiskolákban, de a szünidőben a gyerekek az intézmény tanulmányi-kísérleti részlegén, kisegítő gazdaságában, kolhozokban és szovhozokban dolgoztak, amit megszakítottak pihenő és sporttáborozásokkal. Akinek volt hová, azt nyáron négy hétre hazavihették a szüleik vagy gyámjaik, a többieknek az internátus szervezte tovább az idejét. Aki befejezte ezt az intézménytípust, ugyanolyan érettségi bizonyítványt kapott, mint az általános képzésű középiskolákban, csak még azt is feltüntették, milyen irányú szakmai képzést kapott.

1955. március 18-án hatályon kívül helyezték az állami munkaerő-tartalékokról szóló törvényt. Ez kicsit megkésetten történt, ugyanis a Szovjetunió Munkaerő-tartalékai Minisztériumának önállóságát már 1953. március 15-én megszüntették, s a Felsőoktatási és Filmgyártási Minisztériumokkal és a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő, művészetek ügyében eljáró Bizottsággal együtt a Szovjetunió Kulturális Minisztériumává alakították.[206] A fent említett Szovjetunió Munkaerő-tartalékai Minisztériuma hatáskörébe tartozott a népgazdaság, de főleg az ipar számára szükséges munkaerő számának képzettségi szintek, iparágak szerinti szükségleteinek felmérése, majd az OM felé való ipari-, szakmunkás-, ill. felsőfokú szakemberképzésre való igény összeállítása; a végzett szakembereknek a termelés igényeit figyelembe vevő területi elosztása, a kötelező munkavállalás betartása és a bűnözés elleni fellépés. Ebbe a rendszerbe a Szovjetunió teljes munkaképes lakossága beletartozott, aki betöltötte a 14. életévét, így ha a gyerek elszökött az üzemi-gyári iskolából, akár félévi börtönnel is büntethették.[207] Mindez azt támasztja alá, hogy a Szovjetunióban a tervgazdálkodás mindenekfelett állt, s az egyén, az állampolgár csak mozgatható sakkfigura volt az

[204] „*Az iskola-internátusokról szóló szabályzat*”. In: Народное образование… Сб. д-тов… с.520.
[205] Народное образование… Сб. д-тов… с.251.
[206] Ивкин 1999, с.160-162.
[207] Krausz–Szilágyi 1992, 148.

állam- és pártvezetés kezében. A Szovjetunió Munkaerő-tartalékai Minisztériuma felelt a szovjet munkásság térbeli mozgásáért, amit még 1940-ben egy sor, a munkafegyelem megszilárdítására vonatkozó törvénnyel is megtámogattak, s melyek közül a lakosság számára az engedély nélküli munkahely-változtatás megtiltása volt a leginkább sérelmezett. Amennyiben ugyanis a sakkfiguraként kezelt netán önállósította magát, akkor a rendőrállami jellemzőkkel rendelkező államigazgatás ezt a törvény szigorával torolta meg.[208] A XX. kongresszus után, 1956. április 25-én a Minisztertanács rendelete alapján a fenti törvényeket hatályon kívül helyezték, s a szovjet munkás ismét szabadon változtathatta a munkahelyét, ám a szakemberek közép- vagy felsőfokú intézmények utáni célirányos munkára való kiküldése nem szűnt meg egészen 1989-ig. Ez utóbbi hruscsovi rendelkezés gyökerének okát két irányban is kereshetjük: vagy az általános enyhülés politikájának dinamikája, vagy esetleg a háború utáni újjáépítés teljes körű befejezésének konstatálása testesült meg ebben a szovjet állampolgár számára igen pozitív határozatban.

1956-ban az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma és a PTA megbízást kapott a kongresszus irányelvei alapján egy új iskolai tárgyháló-tervezet[209] kidolgozására, amit először kísérletnek szántak. A kísérlet lényege abban állt, hogy 3–4. osztályokban növelték a munka, 5–7-ben pedig a gyakorlatok számát heti egy órával. A 8–10. osztályokban a mezőgazdasági géptan és elektrotechnikai gyakorlat helyett új tárgyat vezettek be, *az Ipari és mezőgazdasági termelés alapjai* névvel. Erre majdnem kétszer annyi órát adtak, mint az előző tárgyakra. A pluszórák a tanítási hetek számának 34-re való emelésével, a pszichológia tárgy megszüntetésével és a Szovjetunió alkotmánya óraszámának csökkentéséből jöttek össze. Utóbbi rendelkezések elfogadása mögött akár az is megbújhatott, a párt- és állami vezetés szerette volna elkerülni, hogy az egyén öntudatának fejlődésével polgári öntudat alakulhasson ki. Az öntudatos állampolgár helyett az alattvalói tudat felelt meg inkább a szovjet vezetésnek, ami elsősorban szervilizmust, az uralkodó párt iránti lojalitást jelentette. Az 5–9. osztályosok termelői-tanulmányi gyakorlatra mentek, városon 216, falun 288 órára. Az 5–7. osztályokban egy hét szezonális mezőgazdasági munka is kötelező volt, míg városon hat nap, falun tizenkét nap termelési gyakorlat volt előírva ezekben az osztályokban. A kísérleti tantervben először irányoztak elő órákat fakultációs foglalkozásokra a 8–10. osztályokban, választás szerint, heti két órában elektrotechnikából, esztergályos és marós, valamint gépkocsi-szerkezeti szakmunkából, gyümölcsészet, tejgazdálkodás, háztartástan és kézimunka tárgykörökből. Ezek főleg nem a tanulók egyéni érdeklődésének kielégítését, mint inkább a szakmába való bevezetést szolgálták.[210] Kísérletképpen az 1956/57-es tanévben az OSZFSZK 500 iskolájában volt bevezetve. A háztartástannak olyan nagy volt a sikere, hogy az OM 1957. június 7-én kelt parancsa alapján – az 1957/58-as tanévtől általánosan bevezették annak oktatását.[211] Mivel a fent említett kísérleti tanterv az Orosz

[208] Itt talán érdemes megjegyezni, hogy ennek az állami viselkedésnek, történetesen, hogy korlátozták a munkások és parasztok munkahely-változtatását, erős történelmi gyökerei voltak, mivel az orosz feudalizmus soha nem volt rendi jellegű, bár II. Katalin idején történtek ilyen irányú átalakítási kísérletek. Az orosz muzsikot azonban mindig is csak „beszélő munkaeszközként" használták vagy akarták használni a birodalomban.

[209] Tantárgyi háló = az iskolákban oktatott tárgyak osztályonkénti tanítási óraszámmegoszlását mutatja táblázati formában

[210] *Очерки истории школы* … с.142.

[211] „*A háztartásvezetés tanításáról a hétosztályos és középiskolákban*", In: Шаповаленко С.Г. Политехническое обучение в советской школе на современном этапе. Москва, 1958. с.24.

Föderációban jól „szerepelt”, ezért a következő, 1957/58-as tanévtől kiterjesztették azt az Ukrán, Örmény és Azerbajdzsán Szövetségi Köztáraságokra is.[212]A gyakorlat azt mutatta, hogy a kísérleti tanterv alkalmazása megerősítette a politechnikai munkaoktatást, de nem tette kötelezővé az általános képzésű iskolák számára a tanulók szakmai felkészítését. Ez még csak az érdeklődők és vállalkozók számára adott lehetőséget a szakosodásra. Az 1956/57-es tanév végeztével levont következtetések és tapasztalatok alapján egy újabb tervezet készült, ahol hároméves középiskolai képzéssel számoltak és a 9–11. osztályokban 50–70% idő maradt a tanórai oktatásra, 30–50%-ában pedig termelői munkát folytattak a gazdaság valamely ágazatában, hogy a középiskolai végzettség mellett, rendelkezzenek egy tömegszakmai legalacsonyabb minősítésű oklevéllel.[213] Hivatalosan ezt 1957. szeptember 23-án tette közzé az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma.[214] Az 1957/58-as tanévben, az OSZFSZK ötven iskolájának 9–10. osztályaiban – ugyancsak kísérletképpen – a tanulás melletti termelői munkát vezettek be. A tanulók gyárakban, üzemekben, építkezéseken, kolhozokban, szovhozokban, a közlekedésben dolgoztak heti három napot, ami 18 órát tett ki.[215] E döntés bevallatlan célja egyértelműen az égető ipari munkaerőhiány csökkentése, annak szakképzett és szakképzetlen munkásokkal való ellátása volt, ami egyben a munkásosztály számának növekedését szerette volna elérni. Ez a próbálkozás az 50-es évek közepétől megfigyelhető tendencia megfordítását szerette volna elérni, ugyanis ekkoriban a középiskolát végzetteknek egyre nagyobb hányada választotta a felsőoktatásban való továbbtanulást, mintsem a termelői munkába való közvetlen bekapcsolódást. Az irányzat mozgatórugói többsíkúak voltak/lehettek, mivel abban az általános középfokú oktatás kiterjesztésével a társadalom relatíve magasabb műveltségszintje ugyan úgy közrejátszott, mint a szovjet ipari és mezőgazdasági termelésben alkalmazott magas hányadú nehéz fizikai munka megléte miatti könnyebb kenyérkereseti lehetőség gondolata a szülők részéről. A vertikális társadalmi mobilitást azonban ez is determinálta, akár a már tárgyalt középfokú és felsőoktatást végzett szakemberek célirányos munkába való irányítása.

Ugyancsak a pártkongresszus útmutatásait követve született 1956. június 6-án a Szovjetunió Miniszter Tanácsának rendelete „*A tandíj eltörléséről a Szovjetunió középiskoláiban, szakközépiskoláiban és felsőoktatási intézményeiben*”.[216] Ez a rendelet volt az, ami majdnem teljes mértékben lehetővé tette a vertikális társadalmi mobilitást, hisz a tanulással szerzett tudás adott lehetőséget a nem intelligencia vagy hivatali családból érkezők számára a szociális felemelkedésre. Az egyén születés által meghatározott társadalmi helyzetének az életpálya során történő megváltoztatás volt az egyik legpozitívabb hozadéka a szovjet oktatáspolitikának. Az nem állítható, hogy a Szovjetunióban bárkiből lehetett pártfőtitkár, ám megfelelő végzettséggel a legmélyebbről indulók is sokra vihették.

A politechnikai képzés egyre szélesebb körben való elterjesztésére irányuló törekvés mellett – a XX. pártkongresszus után – még egy irányvonal megerősödése rajzolódik

---

[212] *Педагогическая энциклопедия*. В 4-х томах. Т.1. Москва, 1964. с.118.

[213] *Советская школа на современном этапе*/ Под ред. И.А. Каирова. Москва, 1961. с.122. (a továbbiakban: Каиров 1961)

[214] „*A középiskolákban való gyakorlati munka megszervezéséről és a tanulók oktatásának a termelői munkával való összekapcsolásáról*”, In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1957, №51. с.3-11.

[215] *Правда*, 23 октября 1958г. передовая

[216] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР*, 1956. №27. с.3.

ki: ez pedig az orosznak, mint az ország hivatalos, ill. a nemzetek közötti érintkezés nyelvévé való emelése. Az óhajtott cél elérése végett adta ki az OM 1956. március 23-án egyik parancsát, hogy az iskolákban, oktatási intézményekben és minden más hivatalban vezessék be „*Az orosz helyesírási és központozási szabályzatot*".[217] A másikat pedig 1957. január 21-én, amely alapján felmérték a nem orosz tannyelvű (nemzetiségi) iskolákban folyó orosz nyelv oktatásának szintjét és mindenki számára egységesítették annak óraszámát, a tankönyveket, szemléltetőeszközöket, órai módszereket, kötelező tantervi tartalmakat, a tollbamondásra felhasznált szöveg konkretizálásától kezdve a kötelező fogalmazások szabadtémás részéig bezáróan.[218] A rendelkezés azonban nem hozott, hozhatott átütő sikert, hisz a nem orosz anyanyelvűek számára is anyanyelvi módszerekkel akarták megtanítani a nyelvet.

Már az 1958. decemberi közoktatási törvény előszele volt az október 15-i OM parancs, mely „*Az iskolai padok, tanulói asztalok és székek új mintapéldányairól*" rendelkezett.[219] A háború utáni évtizedben, elsősorban arra törekedtek, hogy minden gyerek eljuthasson az iskolai képzéshez, legyen hol tanulnia, ülnie. Ehhez képest másodrangú kérdés volt, hogy az ülőalkalmatosságok és az írásra használt asztalok sokszor nem csak a több órás írás-olvasásra nem voltak alkalmasak, de a tanulók életkorából eredő magasságbeli különbségeket is mellőzte. Ez azon túl, hogy kényelmetlen volt, egy idő után fizikailag is kifárasztotta a gyerekeket, hosszabb távon pedig egészségügyi problémákhoz is vezethetett. Leggyakrabban gerinctájéki fájdalmak jelentkeztek a tanulók azon részénél, akik számára túl alacsony volt az asztal. A hruscsovi enyhülés egyik fő vonása volt az ember meglátása a tömegben. Ennek a megnyilvánulása az oktatásügyben is éreztette hatását, többek között a fent említett parancsban is. Az OM egészségügyi szakemberek bevonásával és ajánlásával készíttette el az új elemi iskolai padok, ill. a középiskolai tanulói asztalok és székek mintadarabjait. Ezeket aztán az iskolai gyakorlatban való tesztelés utáni kiigazítással kezdték gyártani tömeges méretekben, s az 1960-as évek elején kezdődött el azok iskolai cseréje, majd országos szinten az évtized végére fejezték be. Ezeknek a speciálisan tervezett daraboknak a gyártása, minimális formai korrigálással, egészen 1989-ig fenn is maradt.

1953-at követően jelentős változások zajlottak a Szovjetunió gazdaságában: bővült az energetikai készlet; több, nagy kapacitású vízi- és hőerőmű épült fel, ami a villamosáram-termelés növekedését eredményezte; újabb kőolajlelőhelyeket tártak fel és kezdtek kiaknázni. Ezek a változások, részben az ipari termelés struktúrájának átalakítási kérdését is maguk után vonták, ill. a nyugati technikai forradalom is erre ösztönözte a Szovjetuniót. Jó pár kutatást és tudományágat élesztettek újjá vagy hoztak létre, ami a sztálini időben vagy üldözött, vagy hamis tudománnyá volt nyilvánítva. Ilyen volt például a kibernetika vagy a genetika. A szovjet állam számára azonban továbbra is a katonai potenciál növelése volt elsőrendű cél, s a tökéletesebb technológia kifejlesztésére fordított összegek zöme ezért a hadiiparba vándorolt. A kiemelt támogatásban részesült tudományok és kutatási irányvonalak között szerepelt a rakétatechnika és -építés, ill. az ehhez szorosan kapcsolódó űrkutatás. Ennek eredménye lett az 1957-ben felbocsátott első műhold, a szputnyik. A tudomány diktálta ipari termelés felgyorsulása,

---

[217] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР,* 1956. №19. с.29.

[218] „*Az orosz nyelv nem orosz iskolákban való tanításának helyzetéről és annak javítási intézkedéseiről*". In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1957. №51. с.3-11.

[219] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР*, 1958. №49. с.3-17.

ill. szerkezeti változásai miatt létrejövő fokozott, ipari szakmunkások iránti számbeli igényét az akkori közoktatás képtelen volt kielégíteni. Az általános képzésű oktatási rendszer intézményeinek elsődleges célja a felsőoktatási tanulmányokra való előkészítés volt, viszont sem az utóbbi intézmények nem tudták felvenni az összes jelentkezőt, sem a gazdaságnak nem volt szüksége annyi felsőfokú végzettségűre. Emellett a gyári munka presztízse is igen lecsökkent, részben az alacsony bérek, részben a munkakörülmények miatt is. Sok meddő fáradozás után jutottak arra a következtetésre, hogy az oktatás szerkezetét és tartalmát kell megreformálni ahhoz, hogy a felnövekvő nemzedék ne csak egyoldalú intellektuális képzésben, életszemléletben részesüljön iskolai tanulmányai alatt, hanem a tanításnak köze legyen a mindennapi élethez is. Ha az érettségizett fiatalok középiskolai tanulmányaikkal egy időben valamilyen szakmát is tanulhatnak, akkor az esetleges sikertelen felsőoktatási próbálkozás után azonnal bekapcsolódhatnak a termelésbe. Ezt a konklúziót a fent említett ipari szakmunkáshiány és az általánosan kötelező középiskolai képzés kiterjesztésével megnőtt érettségizők száma is egyre reálisabbá tette. Az 1956-tól elindított kísérleti tárgyhálók szerint oktató iskolák eredményei alátámasztották az iskolai reform időszerűségét és lehetőségét is. 1958. november 12-én az SZKP KB soros plénumán merült fel a reformtervezet tézisek formájában,[220] majd december 24-én írta alá a reformot K. *Vorosilov* a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke és M. *Georgadze* ugyanazon szerv titkára.

Az immár törvény formában testet öltött reform „*Az iskola és az élet kapcsolatának erősítéséről és a közoktatási rendszer további fejlesztéséről a Szovjetunióban*" címet kapta. Feltűnően hosszú a törvényhez írt bevezető rész szövege, ahol nem csak a törvény gazdasági szükségszerűségéből következő fontosságát fejtették ki, hanem jelentős terjedelmet szántak az ideológiai megalapozásnak is. A kommunista társadalom széleskörű építése folyamán óriási mértékben felgyorsult az anyagi termelés és a technikai fejlődés – kezdi az indoklást a preambulum. A termelés gépesítése, automatizálása és kemizálása, az elektrotechnika és számítástechnika széles körű hasznosítása, az elektrifikáció szinte minden területen való alkalmazása megváltoztatta a munka jellegét. Így a munkásnak egyre tökéletesebb szerszámgéppel, pontosabb mérő és ellenőrző műszerekkel kellett tudnia bánni, technikai- és szerkezetrajzokat használni. Mindezek azonban lényegesen megkönnyítették a fizikai munkát. A technikai fejlődés megkövetelte a szakképzés kiszélesítését, ill. magasabb szintjét, hisz a munkások elégtelen szakmai-műszaki tudása visszafogta a termelés növekedését – szólt a bevezető lényege. Maga a törvény négy fejezetből és 42 cikkelyből állt, s minden fejezet más-más oktatási szinttel foglakozott:

- I. fejezet – A középiskoláról (1–11. cikkelyek)
- II. fejezet – A szakmai-műszaki képzésről (12–20. cikkelyek)
- III. fejezet – A középfokú szakképzésről (21–26. cikkelyek)
- IV. fejezet – A felsőoktatásról (27–42. cikkelyek) rendelkezik.

Az egyes fejezetekre használt cikkelyek számának mennyisége egyenes arányban van az adott iskolatípusról szóló rendelkezéssel, vagyis legnagyobb terjedelemben a felső és középiskolával foglalkozik a törvény, legkevesebbet a középfokú szakképzéssel. A legjelentősebb változások a középiskola szintjén történtek, mert szerkezete, tartalmi részei és az oktatás időtartama is átalakult. A 2. cikkelyben közli, hogy a Szovjetunióban az általánosan kötelező hétéves oktatást felváltja az általánosan kötelező nyolcéves

[220] *КПСС в резолюциях*... T.9. c. 271-272.

oktatás. Az új iskolatípus neve – *nem teljes középfokú általánosan képző munka és politechnikai iskola* lett, ami az általános képzés és politechnikai tudás alapjait nyújtotta,[221] ill. bevonta a tanulókat a társadalmilag hasznos munka életkoruknak megfelelő végzésébe. A teljes középiskolai képzés, mely 15–16 éves kortól kezdődött, a tanulás és a termelői munka összekapcsolásával valósult meg.

A törvény nem csak az 1934-ben kialakított középiskolai szerkezetet módosította, hanem a teljes és átfogó átalakítást soha meg nem ért szakmai-műszaki képzést is. A teljes középfokú végzettséget adó oktatási intézményeknek így három típusa jött létre:

a) *Munkás- és parasztfiatalok iskolája* – esti (váltásos) középfokú általános képzésű iskola, ahol a 8. osztályt végzett és a gazdaság valamely ágazatában dolgozók középfokú végzettséget szerezhettek és szakmai képzettségüket is emelhették. A tanulmányi idő három év lett, s az így tanuló fiatalok számára a Szovjetunió Minisztertanácsa rövidített munkanapot vagy hetet rendelt el.
b) Középfokú, *általános képzésű politechnikai iskolák termelői munka-oktatással*, ez is a 8. osztályt végzettek számára, hároméves tanulmányi idővel. A középfokú képzés mellé valamely gazdasági ágazat vagy a kultúra területén kaptak szakmai képzést, s a falusi iskolákban a tanévet a szezonális mezőgazdasági munkák szerint építették fel. A városokban a tanulók a vállalatok tanulmányi és termelői műhelyeiben, falun pedig a kolhozok és szovhozok tanulmányi csoportjaiban, ill. iskolaközi tanműhelyekben dolgozhattak.
c) *Technikumok és középfokú szakképző intézmények*, ahol a 8. osztályt végzettek általános középfokú és középfokú szakképzést is kaptak egyszerre.[222]

Az iskolák szerkezeti felépítésén túl a törvény konstatálta, hogy a tanulók iskolában, családban és utcán való kulturált viselkedésre való nevelése nemcsak a tanárok és a szülők, de a társadalmi szervezetek feladata is. A gyereknevelésben a családoknak nyújtandó segítség céljával szélesíteni kívánták a bentlakásos iskolák rendszerét és a napközis csoportokat is. Az internátusok az általános és középiskolai szerkezet szerint működtek.

Az épp 8–10. osztályosok lehetőséget kaptak, hogy a középiskolát nem az új, hanem a hatályban lévő tanterv szerint fejezhessék be, de a munkára való felkészítés elmélyítésével. A középiskolák átszervezésekor szem előtt kellett tartani, hogy elegendő végzős legyen az általános képzésű középiskolákban a felsőoktatás számára. Ennek érdekében az átmeneti időszakban engedélyezték, hogy párhuzamosan meghagyjanak bizonyos számú régi típusú középiskolát. A középfokú oktatásban való átszervezések tervét a tagköztársaságok határozhatták meg saját gazdasági és kulturális fejlődésük sajátosságai szerint, de azt az 1959/60-as tanévtől el kellett kezdeni és három-öt év leforgása alatt be is fejezni. Az erről szóló rendelkezést a tagköztársaságok Minisztertanácsainak kellett megerősítenie, míg a többi oktatási szint – szakmai-műszaki, középszintű szakmai és felső iskoláknál a rendelkezést a Szovjetunió Minisztertanácsa erősítette meg. A tanévkezdési és -végzési, valamint a szünidők pontos idejét nyolcosztályos szinten és a középiskolákban is a tagköztársaságok törvényei szerint határozták meg, s az esetek többségében ez nem volt uniós szinten egységes. Ez még mindig a szövetségi OM hiányával magyarázható. Az iskolák átalakítása miatt a tanárképzés tartalmát is változtatni kellett, amit a központi vezetés szintén a tagköztársaságok jogkörébe utalt.

[221] *Советская педагогика*, 1959, №1, с.7.
[222] Uo.

A középiskolai képzéshez hasonló lényeges szerkezeti és tartalmi változtatásra került sor a szakmai-műszaki képzésben is, ami e szint számára már rég esedékessé vált. Ennek egyik alapvető oka, hogy végre össze kellett hangolni, s átláthatóvá tenni a szervezett és tervezett szakmai-műszaki képzést, főleg az egyes gazdasági ágazatok számára, azok változó igényeit szem előtt tartva. Ide is a 8. osztály elvégzése után léphettek a tanulók. Külön városi és falusi típusú szakiskolákat hoztak létre, termelői ágazatok szerint szakosítva azokat. A törvény 14. cikkelye egységesítette az addig többféle elnevezésű, ám néha átfedésekkel működő intézményeket. A gyári-üzemi oktatású iskolákat, az ipari, vasúti, bányaipari, építőipari, a mezőgazdaság gépesítését oktató iskolákat, szakmunkásképzőket, a gyári-üzemi tanulókat és a többi szakmai képzést nyújtó intézményt, melyek a gazdasági minisztériumhoz tartoztak – nappali és esti *szakmai-műszaki tanintézetté, szakiskolává* minősítették át. A városiakban egytől-három évig terjedő, a falusiakba egy-két éves tanulmányi idővel terveztek.[223] A fenti átszervezésre 3–5 év átmeneti időt jelöltek ki. Lényeges sajátossága volt ezen iskoláknak, hogy a Szovjetunió és a tagköztársaságok Minisztertanácsainak olyan intézkedéseket kellett foganatosítaniuk, hogy az intézmények bevételét, amit tanulóik munkája után kaptak, saját felszereltségük javítására használhatták fel. Ugyancsak új elemként jelentkezett a törvényben az is, hogy inkább bevezették a tanulók egyénileg végzett munkájának bérezését, de megszüntették az ingyenes ruházat és étkezés biztosítását. Teljes állami ellátást ezután csak az árva, gyermekotthonból és sokgyerekes családból származó tanulók számára biztosítottak. Az érintett ágazati minisztériumok kötelesek voltak berendezésekkel ellátni a tanműhelyeket és fizetett munkahelyeket biztosítani a termelői gyakorlaton lévő tanulóknak.

A középszintű szakképzésbe is a 8. osztály után léphettek a tanulók. Ezt a szintet gyakran nevezték technikumnak, mivel a tanulmányi idő attól függően, hogy a termeléstől elválasztva vagy a termeléssel párhuzamosan folyt ez az oktatás, változó lehetett. Ez az oktatási szint nem esett át szerkezeti változáson, de két új elemet iktattak bele: 1) a levelező és esti képzésbe szinte kizárólag a termelésben már a választott szakirányban dolgozó jelentkezőket vették fel; 2) úgy az ipari, mint a mezőgazdasági technikumoknak létre kellett hozniuk olyan műhelyeket, ill. földrészlegeket, ahol kizárólagosan a tanulók dolgoztak.

Arról már volt szó, hogy a felsőoktatással foglalkozó IV. fejezet a legterjedelmesebb a törvény szövegében, míg a többi szintnél általános felsorolást találunk az adott iskolatípus feladatairól, addig ennél kimerítők és pontosak a leírások. A felsőfokú iskolák és végzőseinek legfőbb feladata az alábbi rend szerint lett osztályozva:

- magasan képzett szakemberek képzése, akiket a marxizmus-leninizmus tanai szerint neveltek, s elsajátították a hazai és a külföldi tudomány és technika legújabb vívmányait, jól ismerik szakmájuk gyakorlati részét, s nemcsak használni tudják a korszerű technikát, de képesek a jövő technikáját is létrehozni;
- képesek tudományos kutatómunkát végezni, ami elősegíti a kommunista építés feladatainak megoldását;
- tudományos-pedagógiai káderek képzése;
- azon szakemberek képzettségének emelése, akik a gazdaság, kultúra és közoktatás különböző ágazataiban dolgoztak;

[223] *Советская педагогика*, 1959, №1, с.9.

- a tudományos és politikai ismeretek munkások közötti terjesztése.

Felsőfokú intézménybe csak olyan teljes középiskolai végzettséggel rendelkezők felvételizhettek, akik párt, szakszervezeti, Komszomol vagy más társadalmi szervezet, esetleg ipari vállalat vagy kolhoz vezetőjének jellemzésével rendelkeztek. Ezen túl azok élveztek előnyt, akiknek munkaviszonyuk volt.

A felsőfokú iskolákról oktatási szakirányuk szerint rendelkezett a törvény. Elsősorban a műszaki és mérnökképzéssel foglakozott, ami a legfontosabb volt az ország gazdasági fejlődése szempontjából. A mérnökképzés különösen kiemelt ágazata lett a felsőfokú műszaki oktatásnak, főleg a legújabb technika terén használt műszaki tervezőké. A felsőfokú mezőgazdasági szakemberképzést csak olyan intézetekben engedélyezték, amelyek nagyobb szovhozok bázisán működtek és minta-tangazdaságukat a hallgatók művelték. E képzés szakosítása nem volt egységes az egész Szovjetunió területén, mivel a helyi sajátosságokra próbált építeni.

Az egyetemi képzésben a matematika, biológia, fizika, kémia tudományágak új szakirányaiban kellett növelni a kibocsátottak számát, s a társadalomtudományok végzőseivel együtt, a saját szakosodásuk szerinti gyakorlatok mellett, társadalmilag hasznos munkát is végezniük kellett. A tanárképző és egyetemi szintű pedagógusképzés jelentős szélesítését tűzték célul, mivel az iskolákban ezután már csak felső végzettségű szaktanárok taníthattak.

Az egészségügyi egyetemek helyeinek 90–95%-ára csak azok pályázhattak, akik már eleve valamilyen egészségügyi intézményben dolgoztak, segéd- vagy kiszolgáló személyzetként. A középszintű egészségügyi végzettséggel és munkahellyel rendelkező személyek pedig, munkaviszonyuk megszakítása nélkül esti formában tanulhattak. Ugyancsak ebben a formában lehetett felsőfokú művészeti képesítést szerezni, vagyis ide is a szakirányban dolgozók felvételizhettek.

Külön cikkelyben foglalkozott a törvény a felsőfokú intézményekben zajló ideológiai és politikai neveléssel, ahol szakirányától függetlenül a marxizmus-leninizmus elmélete, a kommunista erkölcs és munkaszeretetre való nevelés mindenki számára kötelező volt.

A törvény rendelkezése alapján át kellett alakítani a felsőoktatást, mégpedig:

a) az iparvidékeken növelni kellett a felső iskolák számát vagy újakat nyitni, ill. az egyprofilúakat össze kellett vonni;
b) a felsőfokú műszaki képzést egyrészt át kellett helyezni a gyárakba, másrészt tanműhelyeket kellett üzemeltetni a felső iskolákon belül;
c) külön kiadót és nyomdát hoztak létre a felsőoktatás kellő és megfelelő tan- ill. szakirodalommal való ellátására;
d) szélesítették a kedvezmények körét a felső iskolák és technikumok azon hallgatói számára, akik a munkaviszonyuk megszakítása nélkül folytatták tanulmányaikat.

Az átalakításokat ezen a szinten is az 1959/60-as tanévtől kellett megkezdeni és 3–5 év alatt befejezni.

Az 1958-as törvény az alábbi közoktatási rendszert hozta létre a Szovjetunióban:

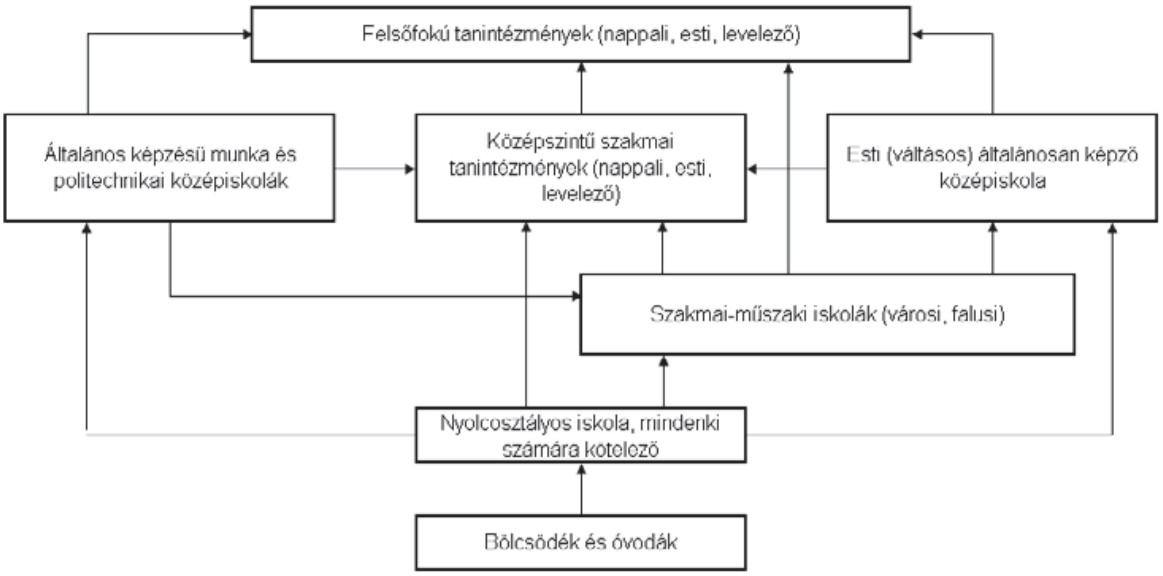

1. ábra. **A közoktatás szerkezete a Szovjetunióban 1959-ben**
(Forrás: Кашин–Чехарин 1969, с.10)

A fenti oktatásügyi törvény jelentős változásokat okozott az addigi rendszerben, ami még a Szovjetunió alkotmányának szövegi változását is maga után vonta. Erről 1958. december 25-én rendelkezett a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke és titkára, ami az Alkotmány 121. cikkelyének tartalmi átszövegezését jelentette. Az újonnan betoldott rész szerint a Szovjetunió állampolgárainak joga volt az oktatásra, amely jog biztosította az általánosan kötelező nyolcosztályos oktatást, a széleskörű középszintű politechnikai és szakmai-műszaki képzés lehetőségét, az esti és levelező képzést minden szakirányban; minden képzési ág ingyenes volt; az iskolákban a tanulók anyanyelvükön tanulhattak.[224] Ilyen akkor nem volt másutt a világon.

Ez a nagyszabású oktatási reform nem egy különálló hóbort eredménye volt, hanem illeszkedett a Hruscsov által generált többi közé: a mezőgazdaság és az agráriumhoz kapcsolódó többi ágazat átalakításához, ill. az ipar szerkezeti változtatásaihoz. Ám a különböző reformok, bár a közöttük meglévő összefüggés ma is látható, nem illeszkedtek egymáshoz, kaotikus rendben követték egymást. Így nem hogy egymásra épültek volna, erősítvén ezzel a reformok irányvonalát, hanem időnként kioltották, zavarták egymást. Az a habitus, ami a reformok több hullámában megjelent, Hruscsov egyéni lelki alkatából fakadt, ugyanis a második világháború utáni szovjet vezetők közül ő volt az egyetlen, aki megőrizte a fiatalkori idealizmus foszlányait és a boldogabb jövőbe vetett hitet.[225] Miután a két triumvirátus után 1957-ben véglegesedett egyéni vezetési státusza, nekilátott az egyéni elképzelései szerint felépíteni a kommunizmust. Személyes lobbanékonysága pedig a legtöbbször a problémák egy csapással való megoldása felé terelte a párt- és állami vezetést. Főtitkárként folyamatosan mozgatta a káderekt, pedig azok nyugalomra és kiszámíthatóságra vágytak a leginkább. Ezt a dinamikus, gyakran egymásra építkező tevékenységet az apparatcsikok és a hithű pártkatonák nem látták, vagy ha igen, akkor meg megijesztette őket az addig nem tapasztalt racionalitás.

[224] *Советская педагогика*, 1959, №1, с.7.
[225] Млечин Л. *Брежнев. Разочарование России*. – СПб.: Питер, 2012. с.6.

A nagyszabású oktatási reform újabb tantervi és oktatástartalmi változtatásokat igényelt. A 8. osztály végére próbálták befejezni a szaktárgyak tanítását, mivel azt feltételezték, a végzősök egyik része bekapcsolódik a közvetlen termelői munkába, s csak kisebb hányaduk folytatja tanulmányait a középiskolákban.[226] Ez leginkább a kettőről három évre növelt középiskola szintjén vált láthatóvá, ahol a tanulmányi idő 1/3-át a szakmai felkészítés és a termelői munka tette ki. Az 1959. augusztus 29-én jóváhagyott tantárgyi óraterv hálójában ez igen jól látszik (ld. a függelék 8. számú táblázatát). A 9–11. osztályokban heti 36 órájuk volt a tanulóknak (hatnapos tanítási héttel), amiből a városokban 24-et a szaktárgyak, 12-t az általános technikai tárgyak és a termelői munka tett ki. Faluhelyen ez annyiban változott, hogy a heti 36 órából 9. osztályban 31, tízben – 28, tizenegyben – 29 óra volt a szaktárgyi elméleti oktatás, s 5–8, ill. 7 óra a heti mezőgazdasági elméleti és gyakorlati oktatás, amihez szezonális termelői munka kapcsolódott 9–10. osztályokban 54 nap vagy 324 óra, tizenegyedikben – 18 nap vagy 108 óra (lásd a függelék 9. számú táblázatát).

Mint azt a 8. és 9. számú függelékből kitűnik, a falusi iskolák óraszámelosztása egy kicsit eltért a várositól, ám amennyiben adataikat összevetjük, azt tapasztalhatjuk, hogy bár az osztályonkénti heti óraszámok a szaktárgyakból különböztek, az éves óraszámuk alig, a három osztályban végül megkapott összóraszámok között pedig csak tizennégy a különbség, a városi iskolák javára, ami elenyésző. A végső óramegterhelés a középiskolai szinten pedig teljesen azonos – 4068 óra.

A matematikaoktatásban a gyakorlati számtan használata mellé ekkor kapcsolták be a matematikai analízis elemeinek tanítását is, ami már a felsőmatematikához tartozik, s addig csak a felsőoktatási intézményekben tanították. Ezen elemeknek a beemelése a tehetséggondozást, a nagyon jó képességű gyerekek középiskolai szintű szűrését indította el, aminek eredményei a felsőfokú műszaki képzésbe bekapcsolódó hallgatók elsődleges szelekciójára adott lehetőséget. Ezt az irányt a matematikatanításban a Szovjetunió fennállása alatt végig megtartották, s részben az utódállam Ukrajna is átvette.

A fizika tanításában az elektronika fejezetének oktatását bővítették, az atomfizikát, az ultrahang, a félvezetők, a polimerek fizikai tulajdonságát és azok technikai alkalmazásáról szóló részeket iktattak be, ill. növelték a rájuk fordított oktatási időkeretet.

A 9. osztályban az addig oktatott darwinizmus alapjai helyett az általános biológia alapjait kezdték tanítani heti három órában az addigi egy helyett. Még a 4. osztályban is hozott változást a törvény, ugyanis ekkor vezették be a természetrajz nevű tárgyat, ami az addigi természettudomány alapjait és a honismeretet is magában foglalta. Ez a tárgy is iskolai állandóvá vált, ugyanis 2000-ig az utódállam Ukrajnában is ugyanezt tanították.

Az elemi és általános iskola szintjén szembetűnő a matematika és a munka magas heti óraszáma, valamint a 3. osztálytól a társadalmilag hasznos munka, ill. a társadalmi-termelői gyakorlat megjelenése (lásd a függelék 10. számú táblázatát). A hétéves oktatási rendszerhez képest növekedett a tanórai szám matematikából, történelemből, fizikából, idegen nyelvből, műszaki rajzból és kémiából. Két tárgyból viszont csökkent – biológiából és földrajzból. A nyolcosztályos iskola heti óraszám-megterhelése is jelentősen növekedett – 194-ről 238-ra, ami több mint 2200 órát jelentett éves szinten. Utóbbiak az iskola tanítói és szaktanári szükségletét növelték meg. De az is kiderült, hogy a plusz egy oktatási év nem lett elég az új tantervi követelmények teljesítésére,

[226] Паначин–Колмаков–Равкин 1988, с.145.

ezért az 1–4. osztályokban a tanítási hetek számát 33-ról 35-re emelték, 5–7. osztályokban 38-ra, amiből két hét általános termelési gyakorlat volt, míg 8. osztályban 39 hétre bővült a tanév, amiből két hét általános termelési gyakorlatra és két hét érettségi vizsgára volt kijelölve.[227]

Az oktatás szerkezetét s egyben tartalmát érintő reform nem zavarta és nem szakította félbe a folyamatban lévő oktatásfejlesztési folyamatokat. 1959. április 20-án az OM „*Az OSZFSZK Oktatási Minisztériumához tartozó iskolák és pedagógusképző intézmények filmkellékekkel való ellátásának javításáról*" szóló parancsot adott ki, ami a vizuális szemléltetés bővítését segítette elő.[228] A 60-as években fejezték be az ország tanintézményeinek technikai- és szemléltetőkkel való ellátását, ami minőségi változást okozott a tanításban, s egyben maga után vonta a szakmódszertanok fejlődését is.

Ezzel párhuzamosan a reform előirányozta változtatások életbe léptetéséről az OM egymást követő határozatokban rendelkezett 1959 során. Az általános iskolai rendelkezések sorába tartozott a május 26-án kiadott párt és állami vezetés közös határozata „*Az iskola-internátusok fejlesztésének intézkedéseiről az 1959-1965. években*",[229] amit a Pravda is közölt. A kivonatozott vezércikkben kifejtették, hogy a lakosság a párt XX. kongresszusa után előszeretettel adta gyerekeit az iskola-internátusokba, mivel azok a legmagasabb szintű képzésben és nevelésben részesítették a tanulókat. Ám a gyorsított ütemű iskolaépítések sem tudták kielégíteni az épületszükségleteket, s ezért újabb befektetéseket indítanak el, hogy 1965 végére az ilyen tanintézményekben tanuló gyerekek száma elérje és/vagy meghaladja a 2,5 millió főt,[230] ami az ötéves terv egyik mutatója volt.

Július 2-án ugyancsak az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozataként megjelent rendelkezés szorosan kapcsolódott az iskolareformhoz, mivel az önkiszolgálást a munkára való nevelés első fázisának tartották. Ezzel a mindennapi személyes teendők ellátására, önmaguk alapvető kiszolgálására, a rájuk bízott munka felelősségére, a munka és mások munkájának megbecsülésére szerették volna rávezetni a tanulókat. Az iskolások és hallgatók számára:

- ügyeletességi rendet vezettek be az osztálytermekben, étkezdékben, a tanulmányi épület folyosóin, s egyéb közlekedő részlegein;
- egyedül takarították az osztálytermeiket, a kollégiumokban – szobáikat is;
- az intézmény területén fákat, virágokat ültettek, s gondozták azokat;
- rendben tartották az intézmény udvarát;
- élősarkokat gondoztak;
- tanári felügyelet mellett bútorokat, szemléltetőket javítottak, utóbbiakat készíttettek is;
- a kollégiumlakó iskolások apróbb dolgaikat egyedül mosták, javították.[231]

Mindez a kollégiumok, étkezdék, tantermek területére terjedt ki, s egyben az ott dolgozó technikai személyzet csökkentését vonta maga után. Az így megtakarított fizetések 70%-a helyben maradt, s az intézményi vezetők háztartási eszközök és gépek,

[227] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР*. Москва. 1959. №4, с. 4-5.
[228] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР*, 1959. №21. с.3-12.
[229] *Народное образование*… Сб. д-тов... с.254-255.
[230] *Правда*, 26 мая 1959г.
[231] „*Az önkiszolgálás szélesítéséről az általános műveltséget adó iskolákban, internátusokban, gyermekotthonokban, szakiskolákban, szuvorovi (katonai), szakközép- és felsőfokú iskolákban*", In: Сборник приказов СССР, 1959, №12, с.71.

munkaruhák vásárlására használhatták fel a pénzt. A határozat arról is rendelkezett, hogy az önkiszolgálást emeljék bele a tanulók mintaszabályzatába, s a szülők között széleskörű felvilágosító munkát végezzenek e kérdésben.

Az 1958. december 24-i reform általánossá és kötelezővé tette a nyolcosztályos oktatást a 7–15, ill. 16 éves gyerekkorosztály számára. Ennek az általánosságnak és kötelezőségnek a betartását a helyi végrehajtó szervek – falusi, városi, járási, területi tanácsok ellenőrizték és hajtották végre, de a saját szintű közoktatási szerveiknek tartoztak arról beszámolni. Ezért fenti szervek minden év augusztus 1. és 20. között összeállították, ill. pontosították az iskolaköteles gyerekek névjegyzékét. Az OM parancsban rendelkezett az összeírások menetéről, amibe minden 6. és 7. életévét betöltött gyerek beletartozott, akinek iskolát kellett kezdeni, ill. minden fiatal a 16. életévéig bezárólag.[232] Az iskolaigazgatóknak szeptember 5-ig el kellett juttatniuk a tanácsokhoz azon gyerekek névsorát, akiket iskolakötelességük ellenére nem írattak be a helyileg illetékes elemi iskolába. Ugyancsak külön névsort kellett leadniuk a vezetőknek az elemi iskolát végzettekről; azokról, akiket beírattak ugyan az iskolába, de nem szerepeltek a tanácsok névjegyzékében. Minden „gyerekmozgást" jegyezni kellett az iskola abcrendes névsorkönyvében.

A változtatások és változások a tanrendben, tantervekben is kézzel foghatóvá váltak, amelyeket már májusban konkretizált az OM, elosztva a feladatokat és nevesítve a felelősöket.[233] Augusztus elején pedig már az iskolai oktatás új rendszerre való átállásának rendjéről és határidejéről is rendelkezett az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma. Ebben a határozatban az 1962/63-as tanévet jelölték meg, mint a teljes körű, általánosan kötelező nyolcosztályos képzésre való áttérés feltételeinek megteremtési évét.[234] Még a középiskolát végzettek éremmel való kitüntetésének rendje is változott a Szovjetunió Minisztertanácsa 1959. augusztus 27-i határozata alapján. Az új rendelkezés hatálytalanította az ebben a kérdésben addig napvilágot látott összes határozatot: a Szovjetunió Népbiztosainak tanácsa 1944. június 21-i 750. számú, 1945. május 30-i 1247. számú és az 1945. december 10-i 3062. számú rendeleteit, valamint a Szovjetunió Minisztertanácsa 1950. február 21-i 782. számú rendelete 2. pontját. Az augusztusi Minisztertanácsi határozat egységesítette az érmek kiadási rendjét, ill. azt kiterjesztette az esti (váltásos) középiskolák végzőseire is. [235]

Július 2-án a Szovjetunió Minisztertanácsa rendelkezett „*Az esti és levelezős felsőoktatási hallgatóknak, valamint a szakközépiskolák esti és levelezős tanulóinak kedvezményeiről*", ami nem határozta meg pontosan a kedvezményeket, csak arról írt egyértelműen, hogy amennyiben a hallgatók/tanulók lak- és tanulmányainak helye nem azonos, akkor utazási kedvezménnyel élhetnek.[236] Ezért arról november 5-én, 1233. számmal új határozatot adott ki. Ez utóbbi már pontos leírást tartalmazott: a) a munkáltató rövidített

[232] „*Útmutató az általánosan kötelező nyolcosztályos oktatás hatálya alá tartozó iskolaköteles gyerekek és fiatalok összeírásához*", az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa, 1959. július 14-én. In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1959. №32. с.7-10.

[233] „*A közoktatási rendszer átszervezése miatt az iskolák új tantervekre és tanrendre történő átállásáról*", 1959. május 19. In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1959. №26. с.6-28.

[234] „*Az iskolai oktatás új rendszerre történő átállásának rendjéről és határidejéről*", 1959. augusztus 7. In: Сборник приказов РСФСР, 1959, №10, с.93.

[235] „*Az általános képzésű középiskolát végzettek éremmel történő kitüntetéséről*". In: Сборник приказов СССР, 1959, №17, с.132.

[236] *Сборник приказов СССР*, 1959, №14, с.90.

munkanapot és/vagy munkahetet kellett, hogy biztosítson a fent említett formában tanulók számára; b) vizsgaidőszakkor teljesen fel kellett őket menteni a munkavégzés alól, miközben munkaviszonyuknak és bérezésüknek változatlan kellett maradnia.[237]

E zsúfolt évet december 11-én az OSZFSZK Oktatási és Kulturális Minisztériuma közösen kiadott parancsa zárta, amely a politechnikai képzést arra is kihasználta, hogy a középiskolát végzők egy része olyan szakmai képzésben részesüljön, ami lehetőséget ad majd nekik, hogy érettségi után azonnal bekapcsolódjanak a falusi, ill. városi kultúrházak, zeneiskolák, könyvtárak, gyermekotthonok munkájába, mint kezdő szakemberek vagy kisegítők.[238]

A reform az oktatásirányításban is újabb átalakításokat vont maga után. Az 1954. március 9-én újra létrehozott Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériumát 1959. június 22-én átalakították a Szovjetunió Felső- és középfokú Szakoktatási Minisztériumává,[239] ami aztán 1988. március 5-ig állt fenn. Élén mindössze két ember váltotta egymást: 1959. június 22. – 1985. július 16. között *Jeljutyin* Vjacseszlav Petrovics, 1985. július 16. – 1988. március 5. között – *Jagodin* Gennagyij Alekszevics.[240] 1959. július 27-én létrehozták a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő szakmai-műszaki képzéssel foglalkozó Állami Bizottságot,[241] élén *Zelenko* Henrik Joszifoviccsal, aki a bizottság felszámolásáig, 1963. január 21-ig állt annak élén.[242] Fentieknek megfelelően minden tagköztársaságban létrejöttek a megfelelő oktatásirányítási intézmények és hivatalok, a területi szintig bezárólag. Ezek az átszervezések a műszaki irányú szakmai képzés helyzetének erősödését, a politikai vezetésnek a szakemberképzés kérdéséhez való fordulását tükrözték. A szakemberképzés aktualitását pedig a gazdaság, elsősorban az ipar fejlődésében elengedhetetlennek deklarált technikai-műszaki forradalom generálta.

Az 1959-es év nemcsak az oktatási reform megvalósítására való felkészüléssel telt a Szovjetunió számára. Már január 5-én az USA-ba érkezett Mikojan, a Szovjetunió miniszterelnök-helyettese, ahol Eisenhower elnökkel tárgyalt politikai és kereskedelmi ügyekről, ill. Hruscsov amerikai látogatásának a lehetőségét is megvitatták. Egyebek között megállapodtak abban, hogy New Yorkban szovjet, Moszkvában amerikai kiállítást szerveznek. A szovjet fővárosban 1959. július végén, a Szokolnyiki parkban nyitották meg az amerikai tudomány, technika és kultúra eredményeit bemutató kiállítást, amelynek megnyitójára Moszkvába érkezett Richard *Nixon* amerikai alelnök és népes kísérete. Az amerikai kíséretben sok tudós, kutató, tanár, zenész, író és színész is volt.[243] Hruscsov szívélyesen fogadta a küldöttséget és szinte mindent megmutatott nekik, amit azok látni akartak. Az épp csak pár hónapja elfogadott új oktatási reform apropóján az amerikai delegáció tagjai közül sokan érdeklődtek a szovjet oktatás iránt, s nemcsak annak szerkezeti felépítésével, de oktatási tartalmával is megismerkedtek. Szakszerűen jegyzeteltek és figyeltek, aminek kézzel fogható eredményei is születtek

[237] *„A munkaviszony megszakítása nélkül munkás és parasztfiatalok esti (váltásos, szezonális) és levelező általános képzésű iskoláiban tanuló egyének rövidített munkanapjának vagy munkahetének megállapításáról*". In: Народное образование… Сб. д-тов... с.397.

[238] *„Az általános képzésű munka- és politechnikai középiskolákban gyakorlati oktatással történő tömegszakmák kádereinek képzéséről a kulturális intézmények részére*". In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1959. №26. с.6-28.

[239] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1959, №25, Ст.136. *és* Ивкин 1999, с.161.

[240] Ивкин 1999, с.162.

[241] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1959, №30, Ст.161.

[242] Ивкин 1999, с.162.

[243] Medvegyev, Roy Alekszandrovics: *Hruscsov (politikai életrajz)*. Laude Kiadó, Bp., 1989. 187. o. (a továbbiakban: Medvegyev 1989)

az USA-ba való hazatérés után. Az első ilyen munka csak népszerűsítő stílusban írt a témáról, de több szempont szerint helyezte egymással párhuzamba az USA-ban és a Szovjetunióban folyó oktatás fejlődését és politikáját,[244] a második kiadás pedig már az 1958-as hruscsovi oktatási reformot is érintette.[245] A Szovjetunióban járt, Nixon vezette küldöttség oktatással foglalkozó bizottsága is 1959-ben publikálta eredményeit, akik az egész akkori szovjet iskolarendszert végiglátogatták, az elemitől a felsőoktatásig.[246] A gyorsjelentések után még jó pár munka látott napvilágot, de azok már konkrétan csak a szovjet oktatással foglalkoztak. Köztük említést érdemel Deana *Levin* munkája, amiben a Szovjetunió 1959-ig tartó oktatási rendszerét tekintette át.[247] Kifejezetten az 1958-as iskolareformot ismertette a Pittsburghi Egyetem kis terjedelmű kiadványa, ami még 1959-ben megjelent.[248] Az 1959-ben begyűjtött információk szakszerű feldolgozására azonban idő kellett, így igazi átfogó, a szovjet oktatás szerkezetét és az oktatásirányítási politikát bemutató munka csak az ezt követő években jelent meg az USA-ban. Az 1960-ban napvilágot látott, többszerzős munkának a címe is *A szovjet oktatáspolitika*, ahol az iskolai pártellenőrzésről Jaan *Pennar* írt, a történelemoktatásról Wilhalm K. Medlin, a középiskolai tudományos oktatásról pedig Norton *Dodge*.[249] Az oktatás tartalmáról és a szakmai képzésről adott átfogó és alapos leírást Nicolas *De Witt* 1961-ben megjelent munkája, mert a szubjektív véleményen túl statisztikai adatokat, terveket, irányító állami rendelkezéseket is közölt. Ebben a munkában fogalmazódott meg először az a kérdés, hogy vajon miért tanítják olyan magas óraszámban a Szovjetunió iskoláiban a természettudományokat (matematika, kémia, biológia, fizika).[250] Feltűnt még az oktatás szervezettsége és tervezettsége, a végzősökről való gondoskodás, hogy nem hagyták magukra azokat az iskola befejezése után. És már a kubai válság utáni amerikai álláspontot jelezte Merle *Fainsod* 1963-ban megjelent munkája, amelyben a szovjet oktatáspolitika állami irányításáról értekezett.[251]

A Moszkvában megrendezett amerikai kiállítás után, 1959. szeptember 15–27. között Hruscsov is népes küldöttséggel utazott az Amerikai Egyesült Államokba. A küldöttség tagjai között ott volt a frissen kinevezett V. P. *Jeljutyin* – közép- és felsőfokú szakoktatási miniszter is.[252]

Nem tudni, közrejátszott-e az amerikai látogatás, de az UNESCO adatai szerint, 1960-ban a világ országai között a Szovjetunió a 2-3. helyen állt az ország intellektuális potenciálját tekintve.[253]

---

[244] Hechinger, Fred M. *The Big Red Schoolhouse*. Garden City, N.Y., Doubleday, 1959, 240p.
[245] Hechinger, Fred M. *The Big Red Schoolhouse*. Garden City, New York, Dolphin Books, 1962, 200p.
[246] *U. S. Education Mission to the USSR. Soviet Commitment to Education*. Washington, U. S. Dept. of Health, Education and Welfare, Office of Education, 1959. 135p. és U. S. Office of Education. Bulletin no. 16, 1959.
[247] Levin, Deana. *Soviet Education Today*. N.Y. De Graff, 1959. 170p. ill. felújított változata: Levin, Deana. Soviet Education Today. New York, Monthly Review Press, 1963, 179p.
[248] Counts, George S., ed. *Khrushchev and the Central Committee Speak on Education*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1959, 66p.
[249] Bereday, George Z. F. and Jaan Pennar, eds. *The Politics of Sovi*et *Education*. New York, Praeger, 1960. 217p.
[250] De Witt, Nicolas. *Education and Professional Employment in the USSR*. Washington, National Science Foundation, 1961. 856p. Bibliography: p. 815-836.
[251] Fainsod, Merle. *How Russia Is Ruled*. 2d ed. Cambridge, Harvard University press, 1963. 684p. (első kiadás – 1953, 575p.)
[252] Medvegyev 1989, 190. o.
[253] *История Росии. XX век*…с.560.

Az 1959/60-as tanévben érte el a háború miatti gyermeklétszám-csökkenés az általános- és középiskolát, a tanulók számának visszaesése azonban nem állította meg a tervezett oktatási infrastruktúra-bővítéseket, s az 1959–62-es években, három év alatt 3810 új intézményt adtak át, amiből 1715 falusi településen volt.[254] Igaz, ezeket nem azonnal lakták be, de perspektívát adott az általános- és középiskolai képzés kiterjesztéséhez. A tervmutatókban növelték az oktatásra szánt összegeket, ám sok helyen önkéntes-kötelező jelleggel a kolhozoknak, gyáraknak, üzemeknek, vállalatoknak kellett védnökösködni egy-egy iskola fölött, s finanszírozni, ill. tényleges kétkezi munkával segíteni azokat. 1959-62 között ebből országos szinten még szocialista versenyt is rendeztek. Gyorsított tempóban folyt a hétről nyolc osztályra való átállás, amit uniós szinten az 1961/62-es tanévben be is fejeztek.

A dolgozó szülőknek a gyerekfelügyeletben, az iskoláknak, tanároknak, gyerekeknek az új oktatási rendre való átállásban segített az 1960. február 15-én kiadott SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös rendelete, mely országos szinten vezette be az addig csak pár nagyvárosban, ill. az elemi osztályok számára működő napközis rendszert. Ez a határozat viszont kiterjesztette azt az 1–8. osztályokra, amennyiben az nem vonta maga után a váltásban való oktatást. A napközis csoportba elsősorban a dolgozó szülők gyerekeit vették fel. Az állandó pedagógusi felügyelet mellett ezek a gyerekek kétszeri meleg étkezést is kaptak, amit viszont a szülők fizettek. A étkezés díja különböző volt, attól függően, ki melyik zónában lakott, mert az:

- I. zónában – 4 rubel 90 kopek;
- II. zónában – 5 rubel 60 kopek;
- III. zónában – 6 rubel 40 kopeket kellett fizetni naponta.[255]

Ha legolcsóbb lehetőséget megszorozzuk a havi 24 tanítási nappal, akkor az 88 rubel 20 kopeket tett ki, ami – az akkori 300 rubeles minimálbéreket véve alapul[256] – bizony igen nagy kiadást jelentett a családnak. A fizetési díjak mértékét az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1961. március 6-án kelt 199. számú rendeletével annyiban módosította, hogy a városi és járási tanácsok jogot kaptak azoknak a szülőkkel egyeztetett csökkentésére.[257] Az étkezési befizetésből a gyerekek összlétszámának 25%-a kedvezményt is kaphatott, amennyiben szegény vagy sokgyerekes családból származtak. A kedvezmények megosztásában 15%-nak csak a felét kellett befizetnie, 10% pedig teljes ingyen étkezhetett. A napköziben az étkezés mellett az 1-2. osztályos tanulóknak, és akik gyengélkedtek, délutáni csendes pihenőt (alvást) is beiktattak. A csoportok viszont igen nagy létszámúak voltak, mert elemiben 30, általánosban 40 gyereknek kellett lennie benne. Az elemiben erre a 30 gyerekre 1,5 tanári bért fizettek. A napközikről szóló rendelkezés igen kedvező fogadtatásra talált úgy a szülők, mint a tanárok körében, mivel előbbiek biztos helyen, felügyelet alatt tudhatták a gyermekeiket, s még meleg ételt is kaptak. A pedagógusoknak pedig kedvezményes étkezést, s nem utolsósorban bérkiegészítést jelentett, mivel új munkaerőt nem volt kötelező felvenni a napközis csoportok ellátására. Az étkezésen kívül ez a rendelkezés azonban pluszkiadásokat jelentett az iskolák számára, amit a központi büdzséből nem finanszíroztak, hanem azt a tagköztársaságoknak kellett előteremteniük. Kisebb egységekre való

[254] *Народное образование*…Стат. сб. 1977. с.26-30.
[255] *„A napközicsoportos iskolák szervezéséről”*. In: Народное образование… Сб. д-тов... с.122.
[256] Heller-Nyekrics 2003, 506. o.
[257] *Сборник приказов СССР*, 1961, №6, Ст. 36а.

lebontásban ez a gyárakon, üzemeken, kolhozokon csapódott le újra, hisz munkásaik gyerekeit támogatták. A támogatás nem csak anyagi lehetett, hanem természetbeli is, úgy az élelmiszereket gyártó üzemek, mint a mezőgazdasági szövetkezetek részéről. Később problémaként merült fel, hogy a gyerekek idejük zömét a házi feladat készítésével és gyakorlással töltötték, így a mozgás, szabadlevegős foglalkozások elmaradtak. Ezt később korrigálták, s egy vagy két alkalomra bontva kötelezővé tették a délutáni szabadlevegős mozgást a gyerekek számára.

Vidéken, faluhelyen az általánosan kötelező nyolcéves oktatás egyik előfeltétele volt, hogy bentlakásos iskolákat hozzanak létre, ugyanis a kistelepülésekről nem lehetett naponta be- és visszautazni. Ám bármilyen tempóban is épültek ezek a kollégiumok, a 60-as évek első felében mégiscsak a felét tudták a szükségleteknek kielégíteni.[258] Pedig az újonnan épülő falusi iskolák mellé azonnal odaépítették a kollégiumokat is, többségében a kolhozok pénzén. E probléma kezelése végett az Orosz Föderációban vezették be először (újra) az iskolabuszokat, amit ugyancsak a kolhozok, szovhozok, gyárak, üzemek biztosítottak. A többi szövetségi köztársaságban is próbálták alkalmazni a tapasztalatokat, kisebb-nagyobb sikerrel. Persze nem volt elég kollégium, messze voltak az általános iskolák, s nem volt elég iskolabusz sem, de azért csak haladt előre a közoktatás.

A 60-as években kezdődött meg az iskolai bútorzat és berendezések általános cseréje, ami majd tíz évre elhúzódott, ill. a központi és mintaiskolák ekkor kapták meg első technikai segédeszközeiket. 1960. július 22-én a párt és kormány közösen határozott „*Az iskolák építéséről és anyagi bázisuk megerősítésének intézkedéseiről*”, ami a fent említett hiányosságokat próbálta meg enyhíteni, mert a dokumentumból kiderül, hogy a vezetésnek tudomása volt az épülethiányról, a távolságok időnkénti áthidalhatatlanságáról. Az előírt iskolaépítési terveket, az esetek zömében, nem tudták idejében teljesíteni. Ezt a határozat maga jelzi, mert a köztársaságok az állami befektetéseknek 35–60%-át nem használták ki. A legnagyobb elmaradások a közép-ázsiai és kaukázusi tagköztársaságokban halmozódtak fel: Kazahsztánban – 65%, Üzbegisztánban – 62%, Türkmenisztánban – 51%, Kirgizisztánban – 49%, Azerbajdzsánban – 37%-át használták fel az iskolaépületekre kiutalt befektetési pénzeknek. Aztán lassan, de érzékelhetővé vált a születési szám emelkedése, a demográfia egészséges fejlődésére utalva.[259] Még az 1959/60-as tanév végén, májusban az OM „*Az iskolák kézimunkaóráinak és az oktatói, ill. oktató-termelői műhelyek nyersanyaggal való ellátásáról*” is rendelkezett.[260]

Az 1960/61-es tanévtől úgy városon, mint falun mindenki számára kötelező lett a nyolc osztály elvégzése, ami kihatott a szaktanárok munkájára, annak minőségére. A pedagógusok módszertani segítségére ebben a tanévben létrehozták a Tanártovábbképző Intézeteket, ahol három, ill. ötévente a tanárok szakmai ismereteinek bővítését, megújítását, szaktudományuk területén született korszerű információkkal szerették volna ellátni az iskolai pedagógusokat. Már volt róla szó, hogy a párt és állami vezetők folyamatosan szem előtt tartották a pedagógusi szakma presztízsének emelését, ami nemcsak a szakmai elismerésben merült ki, hanem a bérezésben is tetten érhetővé vált a hetvenes évekre. Igaz, ezért cserébe a tanárok lettek a kommunista párt legszélesebb és legsokrétűbben alkalmazott társadalmi rétege, akár aktív párttagok, akár párton

[258] *Народное образование*…Стат. сб. 1977. с.80-81.
[259] *Сборник приказов СССР*, 1960, №14, с.111. *és Народное образование… Сб. д-тов*... с.528.
[260] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР*, 1960. №21. с.27-29.

kívüliek voltak. Az 1960-as évben két párt és két állami rendelet is foglalkozott a fent említett pedagógusok bérezésével és lakhatásukkal. Mind a négy rendelet egy korábbi kiegészítését, pótlását vagy meghosszabbítását végezte el, vagyis követte azoknak az életben való megvalósulását, s a tapasztalatok és visszajelzések alapján ejtették meg a változtatásokat és/vagy kiegészítéseket. Az első ilyen kiegészítés valójában egy korábbi rendelet kiterjesztése volt, mivel az 1960. március 10-én napvilágot látott közös párt és állami határozat, ami a munkás és parasztfiatalok esti iskoláiban oktató tanárok, tanügyi helyettesek, igazgatók és az iskolai inspektorok (felügyelők) béréről rendelkezett, de az a Szovjetunió Minisztertanácsa és az OK(b)P KB 1948. február 10-i 245. számú rendeletét terjesztette ki. Utóbbi parancs béremelést hajtott végre az elemi, hétosztályos és középiskolai oktatásban dolgozó pedagógusok számára. Ugyancsak ekkortól kezdték azonos rendszerben számfejteni részükre a fizetéseket, amiről a Szovjetunió Minisztertanácsa 1949. június 18-án 2512. számú határozatában rendelkezett. 1960. április 1-jétől pedig a járási, városi, területi iskolai felügyelők bérét emelték 15%-kal. A kiadásokat a tagköztársaságok költségvetéseiből finanszírozták, ill. a Közlekedésügyi Minisztériumnak kellett pénzügyileg előirányzott átutalásaival támogatni az utazási kedvezményeket.[261] Kiegészítést tartalmazott a június 9-i Minisztertanácsi rendelet, mely a saját, 1367. számú, 1959. december 10-én kiadott határozatát javította. Utóbbi esetben a pedagógusi és oktatói helyettesítésekről úgy rendelkezett, hogy amennyiben azok összóraszáma nem haladta meg a teljes állás másfélszeresét, akkor az nem számított helyettesítésnek, s a megfelelő rendben, mint elvégzett munkát kellett azt bérként számfejteni minden munkahelyen. Ugyancsak rendes munkai kifizetésként kellett értékelni a vállalatok, intézmények és szervezetek munkásainak oktatási intézményben végzett pedagógusi munkáját, ha az éves szinten nem haladta meg a 240 órát.[262] Az 1–11. osztályos tanároknak, a nyolcosztályos iskolák igazgatóinak és tanulmányi igazgatóhelyetteseinek a kinevezéséről, áthelyezéséről és elbocsátásáról a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa 1936. április 10-én a 687. számú parancsában rendelkezett, majd az abban végrehajtott változtatásokat 1939. november 29-én tette közzé az 1979. számú parancsában. E két határozatban 1960. július 28-án annyi változtatást hajtottak végre, hogy a helyi közoktatási szervek benyújthatták a pedagógusok kinevezéséről, áthelyezéséről vagy elbocsátásáról szóló javaslataikat, amit szükségleteik diktáltak.[263] A november 24-i OSZFSZK Minisztertanácsa meghosszabbította az 1957. június 7-i 509. számú rendeletét az 1961–65-ös évekre is a falusi tanárok önkéntes anyagi hozzájáruláson alapuló lakóépületeinek építéséről.[264] Főleg a bérezéssel kapcsolatos rendeletek voltak fontos momentumok, mert az 1961-ben végrehajtott pénzreform után, mikor a minimálbért 30-ról 60 új rubelre emelték, a tanárok az orvosokkal és az egészségügyi dolgozókkal együtt a legrosszabbul fizetett kategóriába tartoztak.

---

[261] „*A munkás- és parasztfiatalok esti (váltásos) és levelező általános oktatású középiskoláiban oktató tanárok, tanügyi helyettesek, igazgatók és az iskolai inspektorok bérezéséről*”. In: Сборник приказов СССР, 1960, №7, с.43.

[262] „*A Szovjetunió Miniszteri Tanácsa 1959. december 10-i* ’A szolgálati helyettesítések korlátozásáról’ *szóló rendeletének kiegészítéséről*”. In: Сборник приказов СССР, 1960, №7, с.43.

[263] „*Az 1–11. osztályos tanárok, a nyolcosztályos iskolák igazgatóinak és tanulmányi igazgatóhelyetteseinek a kinevezésének, áthelyezésének és elbocsátásának rendjében végrehajtott változtatásokról*”. In: Сборник приказов СССР, 1960, №17, с.147.

[264] „*A falusi iskolák tanárai számára biztosított lakóépületek építéséről az 1961-1965-ös években*”. In: Сборник приказов РСФСР, 1960, №40, с.199.

A hivatalos adatok szerint az 1961/62-es tanévben tizenötezer termelési oktatást folytató középiskola volt az Szovjetunióban, ahol 821 ezer gyerek tanult, s ez a 9–11. osztályosoknak az 53%-át tette ki.[265] A hivatalok adata szerint a gyakorlat azt mutatta, hogy helyénvaló és időszerű volt a tanulás és a társadalmilag hasznos termelői munka egyesítése. A kétéves gyakorlati tapasztalatok azonban sok problémát felszínre hoztak még, amire megoldásokat kellett keresni. A megoldásra váró kérdések közül a legelterjedtebb a tanműhelyek lassú kialakítása volt, mivel azoknak nem volt megfelelő szerszámkészletük, nyersanyaguk, falun pedig elsősorban az agrotechnika hiányzott. Kevés volt a gyakorlatot oktatók (mesterek) száma is, ami az elméleti oktatás felé tolta el az iskolákat. Utóbbi egyértelműen azért alakulhatott ki, mert hiányzott az 1958-as rendelethez a megfelelő módszertani segítség. Fenti állapotok és okok miatt adta ki terjedelmes határozatát a Szovjetunió Minisztertanácsa 1961. május 30-án, melyben leszögezték, hogy egy osztályban két szakma oktatásánál többet nem tervezhetnek, ill. az iskolák a termelőegységek felé – gyárak, üzemek, kolhozok, szovhozok, építőcégek – a tanév és/vagy a naptári év elején kötelesek jelezni szakemberigényüket, akiket a gyakorlati oktatásra fel akartak kérni.[266] A kormány sürgette az illetékes hivatalokat és intézményeket, hogy állítsák össze azon tömegszakmák listáját, melyekhez az iskolákban is fel tudják készíteni a szakembereket. Külön figyelmet kapott a mezőgazdasági szakmák oktatása, aminek érdekében iskolaközi és járásközi iskolák, tankombinátok létrehozását tervezték a 9–11. osztályosok számára, ahol a végzősök az érettségi mellé traktorvezetői igazolványt is kaphattak. Ennek érdekében – 1961 végétől – minden járásban kísérleti mintagazdaságok létrehozását kezdték el. A helyi tanácsoknak, közoktatási szerveknek, állami gazdaságoknak tájékoztató füzeteket kellett kiadniuk a leginkább szükséges szakmákról, hol és hogyan lehet azokat megtanulni, s majd hol lehet velük dolgozni. Az iskolán kívüli gyermekintézményeknek (kultúrházak, könyvtárak, múzeumok, pionírpaloták) a szakmai érdeklődés felkeltése céljából előadásokat, bemutatókat, kirándulásokat kellett szervezniük a tanulók számára. Bár kezdetleges formában, de utóbbi foglalkozások a pályaválasztási tanácsadásnak, orientációnak feleltek meg, hisz ekkortól lehetett a nyolcadik osztályt végzett tanulóknak bármely szakmai képzést folytató iskolába jelentkezniük, függetlenül attól, melyik iskolai körzetben végeztek. Ez az apró momentum a hruscsovi időszak „emberközelibb" voltára utal, ami a gyerekben a puszta munkaerő mellett már az egyént is „lélegzethez" juttatta. A termelői oktatásban részt vevő tanulókat évente ugyanolyan teljes körű egészségügyi vizsgálatnak vetették alá, mint a munkásokat; nekik is járt a munkaruha, és az általános tárgyakból kiállított érettségi bizonyítvány mellé megkaphatták szakmai oklevelüket. Utóbbihoz persze szakmai elméleti és gyakorlati vizsgát kellett tenniük. Az oklevélben szerepelt szakmai minősítésük is.[267]

Az oktatási szemléltetők felhasználása nemcsak az általános ismereti tárgyak tanítási feltételeinek javításához járult hozzá, ezért tért ki a termelői oktatásban használatosokra is az Oktatási Minisztérium június 2-i parancsa. A segéd- és szemléltetőeszközök a különböző iskolák tanítási-tanulási esélyeinek kiegyenlítésére is alkalmasak voltak. Az utasítás pontos leírást adott a fent említett eszközök paramétereiről, úgy a készítési

[265] Каиров 1961, c.26, 33.
[266] *„A termelési tanítás javításáról az általánosan képző középfokú iskolákban"*. In: Сборник приказов СССР, 1961, №10, c.80.
[267] *Народное образование... Сб. д-тов...* c.215.

alapanyag, mint az intézményben való elhelyezésről, sőt módszertani felhasználásainak lehetőségeire is utalt.[268]

A Szovjetunió külpolitikájának és külkapcsolatainak élénküléséből az iskolákban folytatott idegen nyelv oktatása is kamatozott, hisz a Minisztertanács 1961. május 27-én kiadott, 468. számú rendeletében, mely „*Az idegen nyelvek oktatásának javításáról*" szólt, pont erre utalt. Az idegen nyelven oktató pár elitiskolán kívül, biflázáson alapult azok tanítása. Ezt a határozat szövege is sérelmezte, mikor arról írt, hogy gyenge az idegen nyelvek tudásszintje, s alig tudnak beszélni, mert kevés a szókincsük, s szótár nélkül nem értik a szöveget sem.[269] Ezért szándékoztak radikálisan átalakítani a nyelvoktatást, a szókincs növelésére, a beszédkészség fejlesztésére téve át a hangsúlyt. A megkövetelt magas osztálylétszámok mellett, 25 fő felett nyelvórákon már 5. osztálytól kezdve engedélyezték a csoportbontást. Az esti (váltásos) iskolákban pedig idegen nyelvből heti két óra fakultatív foglalkozást vezettek be. Az addig elitnek számító kétnyelvű iskolák számát, ahol egy sor tárgyat idegen nyelven oktattak, az 1961–65-ös tanévben 700-zal emelték. Az idegen nyelvórákat a rendelkezés szerint eztán nem lehetett más szakos tanárnak helyettesítenie, sem képesítés nélkülinek oktatnia.[270] A határozat megjelenése után az óvodákban és az elemi osztályokban is szerveződni kezdtek az idegen nyelvű csoportok, amit a szülők finanszíroztak, de a tanárokat az állami intézmények biztosították. Ezekhez az OSZFSZK PTA dolgozta ki a megfelelő tanterveket, hisz addig ilyen a Szovjetunióban nem volt. Ez automatikusan maga után vonta a pedagógusképzésben való változtatásokat. A tanárképzőkben és egyetemeken külön csoportokat hoztak létre azok számára, akik szerették volna és képesek is voltak rá, hogy idegen nyelven oktassák szaktárgyukat. A kormányrendelet e hallgatók számára egy évvel meghosszabbította a tanulmányi időt és 7–10 fős csoportokban gyakorolhatták a nyelvet. Akik viszont a felsőoktatásban nem kapcsolódtak be ebbe a rendszerbe, azok számára kötelezően 240 órára emelték az idegen nyelvi gyakorló órák számát, 12–15 fős csoportokban dolgoztak, s az oklevél megszerzéséhez államvizsgává minősítették azt.[271] A párt és kormányvezetés ekkor figyelt fel arra is, hogy a Szovjetunióban eléggé aránytalan volt az idegen nyelvek oktatási megoszlása, mivel a legtöbb iskolában angolul és németül oktattak, aztán pedig franciául, de például spanyolul vagy más nyelveken nem. A határozat következtében készítették el az első – speciálisan iskolások számára összeállított – kisszótárakat, társalgási nyelvkönyveket, kétnyelvű elbeszéléseket tartalmazó könyveket angol, német, francia és spanyol nyelveken. Elkezdődött az auditív nyelvi segédeszközök kidolgozása és terjesztése, ahol az élőbeszéden kívül énekeket, verseket, elbeszéléseket, részleteket rögzítettek, amihez a szöveges forrást is mellékelték. Már utaltunk rá, hogy a háború utáni időszakban, nemcsak az 1958-as oktatási reform után volt megfigyelhető az idegen nyelvek tanításának felértékelődése. Ez nyomon követhető az óraszám növekedésében az 1955 és 1959-es tárgyhálókban, ill. az előbb ismertetett 1961-es kormányhatározaton át, egész az 1963. februári rendeletig. Az 1961-es parancs hatására, először az óvodai, elemi iskolai szinteken, majd a tanárképzésben, végül a középszintű képzésben is szakszerű nyelvoktatási sémákat,

[268] „*Az iskolák számára létrehozandó új szemléltetőeszközök, felszerelések és laboratóriumi berendezések terén végzendő munka javításáról*". In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР,1961, №26.c.5-11.
[269] *Народное образование… Сб. д-тов...* c.211.
[270] Uo., 212.
[271] Uo., 213.

módszereket dolgoztak ki, egységesítették annak rendszerét minden idegen nyelvnél. Végül ezt a sort, 1963. február 16-án a kormány a Szovjetunióban oktatott idegen nyelvek megoszlásáról szóló utasítása zárta le. A intézkedés a Szovjetunió Minisztertanácsa előremutató és hosszú távú tervezése alapján elrendelte, hogy az 1970/71-es tanévre a középszintű általánosan képző iskolákban úgy kell megoszlania az idegen nyelveknek, hogy 5. osztálytól kezdve a tanulók összlétszámának 50%-a angolt, 20 – franciát, 20 – németet, 10%-a pedig spanyolt és/vagy más nyelvet tanuljon. A felső és középszintű szakmai intézményekben a nyelvoktatás terén a hallgatók összlétszámának a következőképpen kellett megosztani: angol – 45%, francia – 20%, német – 15%, spanyol – 15%, egyéb – 5%.[272]

Az új tanítási rend megkövetelte, hogy kellően felkészült oktatók legyenek az iskolákban. Erről az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1961. augusztus 31-én kelt 817. számú közös határozatban rendelkezett, ami összefoglaló jellegű volt, s kiterjedt a pedagógusképzésre, a tanárok életkörülményeinek feltételeire (szállás, lakás, fűtés) és a pedagógusok szakmai szintjének emelésére, ill. szinten tartása végett a Tanártovábbképző Intézetek fejlesztésére is.[273] A közoktatásban dolgozók végzettségi szintje fontos mutatója volt az iskolai szaktárgyi tanításnak. A felsőfokú intézményekben folyamatosan emelkedett a közoktatás számára képzett hallgatók száma. Míg az 1940/41-es tanévben, e szakirányban 398 ezer 600 hallgató tanult, tíz év múlva, az 1950/51-esben már 607 ezerre, 1960/61-ben pedig 759 ezer hatszázra nőtt a számuk. Az is érdekes momentum, hogy míg 1940-ben és 1950-ben is a nappali karokon végzettek aránya volt a nagyobb (52–48%), addig az 1960/61-es tanévben a levelezőn tanulók és végzők aránya 55% volt a nappalisok 45%-ához képest.[274]

Az 1958-as iskolareform következménye volt a Szovjetunió Minisztertanácsa 1962. január 22-én kelt 64. számú rendelete, amivel megerősítette az esti (váltásos) szakiskolákat és a nappali szakközépiskolák bázisán működő esti tagozatokat. Ezek fenntartását részben az állam, részben a vállalatok és az ott tanulók befizetéseiből fedezték.[275]

Fentebb már szó volt róla, milyen szoros kölcsönhatás és kapcsolat fedezhető fel a világpolitikai események, a Szovjetunió külpolitikája és a szovjet közoktatás alakulása között. A ’60-as évek elején ez újra láthatóvá vált. A Szovjetunió és az USA közeledése a nagypolitika színterén, ami Eisenhower elnök és Hruscsov személyes találkozójával kezdődött, 1961. június 3-án Bécsben folytatódott a Hruscsov-Kennedy csúcstalálkozóval. 1962. február 4-én pedig Mihail *Szuszlov* újra elismerte, hogy a nyugat és a Szovjetunió elkerülhetik a harmadik világháborút, bár ideológiai szinten a szembenállás megmaradt. A kijelentés után, február 9-én látott napvilágot a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének parancsa „*A behívás előtti katonai felkészítés megszüntetéséről a középiskolák és szakiskolák tanulói számára*”. A rendszabály az 1962/63-as tanévtől szüntette meg a katonai felkészítést az iskolákban, s egyben az 1939. szeptember 1-jén kiadott „*Az általános hadkötelezettségről*”[276] szóló törvény VIII. fejezetének 75–79.

---

[272] „*Az általánosan képző iskolákban, középfokú szakmai és felsőfokú tanintézményekben oktatott idegen nyelvek megoszlásáról*”, In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1963. №6. с.35.

[273] „*Az általánosan képző iskolák oktatói káderekkel történő ellátásának intézkedéseiről*”, In: Свод законов СССР, т. 3, с.422.

[274] *Народное образование в СССР. Стат. сб*. 1989. с.197.

[275] „*Az esti (váltásos) szakiskolákról és a nappali képzésű szakközépiskolák bázisán működő esti (váltásos) tagozatokról*”, In: Сборник приказов СССР, 1962, №1, с.8.

[276] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1939, №32

cikkelyeit is hatályon kívül helyezte.[277] Az elnökségi parancsot a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1962. április 24-én hagyta jóvá.[278] Ezzel tanórák szabadultak fel, vagyis csökkent a középiskolai és szakiskolai tanulók heti óra(szám) megterhelése. A felszabadult órákat fakultációra lehetett felhasználni. Ám a fakultációs foglalkozásokra oly nagy buzgalommal készültek az iskolákban, hogy július 5-én az OM külön megelőző parancsban kellett rendelkeznie „*A tanulók tanítási és osztályon kívüli feladatokkal történő túlterhelése elkerülésének intézkedéseiről*", ahol pontos felsorolást adtak arról, mi számít szükséges házi feladatnak, különmunkának, s ezzel segíti a gyerekek tárgyi és gyakorlati tudását, ill. mit kell elkerülni, mellőzni és nem megengedni az iskola vezetőjének.[279]

A változtatások nem álltak le a tanrend, ill. a tanterveknél, mivel utóbbiak megkövetelték a tanulói tudásszint-ellenőrzési és értékelési formáinak és módszereinek változtatását is. Erről 1962-ben az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma adott közre módszertani utasítást tartalmazó körlevelet, majd jóváhagyta a „*Mintaszabályzatot a tanulói tudásszint értékeléséről (osztályzásáról)*" minden egyes iskolai szaktárgyból. Az iskolai vezetők és a közoktatási részlegek ellenőrei számára pedig ezt szaktárgyi bontásban is megadta.[280] Ezek a rugalmas ellenőrzési és osztályzási rendszerek azt hivatottak szolgálni, hogy az addig használatos szóbeli számonkérés, mely szinte minden óra 1/3-át elvette, megszűnjön a tudásellenőrzés kizárólagos formája lenni. Nem jelentette azonban a szóbeli ellenőrzés kiszorítását, inkább az alternatíva bevezetését. A tananyag mechanikus visszamondása helyett a tények és jelenségek indoklását, az állítás érvekkel való alátámasztását várták el. Ezért szorgalmazták az írásos és rajzos formában magvalósított ellenőrzést és számonkérést, ill. a laboratóriumi és gyakorlati munkák gyakoribb használatát. A levélben az OM elítélte a beszámoló formában való ellenőrzést, amit felsőoktatási formának nevezett. Mint az előbbi parancsban is feltűnt, a szemléletesség, a gyakorlati és laboratóriumi munkák felértékelődtek, ezért előtérbe került, hogy az egy-egy tárgy oktatásához használt eszközöket, berendezéseket külön teremben kellene összpontosítani, s nem az osztályok után hordozni azokat. Utóbbi egyre nehezebbé vált, annak függvényében, ahogy bővült az oktatási segédletek száma. A helyzet felmérése után az OM 1963. május 7-én rendelkezett erről.[281] A határozat lehetőséget adott a szaktárgyi oktatás tökéletesítésére, a szaktanári módszerek változatosabb használatára. A parancs hatására indult el az a pozitívnak megélt, mozgalommá vált folyamat, ami a szaktermek széleskörű elterjedését vonta maga után, s egyértelműen hozzájárult az oktatási szint, ill. a szaktanárok tárgyi és módszertani tudásának emeléséhez. Ennek érdekében az OM 1964. június 27-én külön parancsot bocsátott ki „*Az iskolák órai szemléltetőkkel és oktatási berendezésekkel való ellátását biztosító munka javításáról*",[282] ill. az OSZFSZK Minisztertanácsának szeptemberi rendelete[283] után a többi tagköztársaság Minisztertanácsa is kiadta azt saját iskolái számára. S mivel a szemléletességet hasznosnak és fontosnak tartották, ám minden oktatási intézmény

---

[277] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1962, №7, Ст. 64.

[278] *Правда*, 25 апреля 1962 г.

[279] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР*, 1962. №31. с.20-30.

[280] „*Mintakövetelmények a tanulók gyakorlati képességei és készségei mérésére*". In: ПИШ, 1962, №6, с. 31.

[281] „*Az iskolai foglalkozások szaktermi rendszerben történő megszervezéséről és bevezetéséről a középiskolákban*", In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1963. №18. с.16-17.

[282] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР*, 1964. №21. с.3-12.

[283] „*Az oktatásban használt technikai eszközök – mozifilm, rádió, televízió és hanglemezfelvételek – még szélesebb körben történő felhasználásának intézkedéseiről az OSZFSZK általánosan képző iskoláiban és tanítóképzőiben*", In: Учительская газета, № 108, от 10 сентября 1964г.

folyamatos ellátását központi rendeletekkel lehetetlen volt megoldani, ezért kezdték el kidolgozni az iskolákat segédeszközökkel ellátó üzletek tervét. A tervezet alapján a 60-as évek végére építették ki az iskolai eszközellátó hálózatot, ami a 70–80-as években nyújtotta a legtöbb segítséget az intézményeknek. Érdemes megjegyezni, hogy az államnak nem csak az oktatás, hanem a gyerekekkel szembeni viselkedését árnyalja a Szovjetunió Egészségügyi Minisztériumának 1963. április 22-i, 189. számú határozata, mely elrendelte az iskoláskorú gyerekek kötelező éves egészségügyi vizsgálatát és betegségmegelőzés céljából történő rendszeres védőoltással való ellátását.[284]

Volt már róla szó, hogy mikor 1959-ben az amerikai tanárok a Szovjetunióban jártak, igen elcsodálkoztak azon, miért oktatják olyan magas óraszámban a szovjet iskolákban a természettudományi tárgyakat, s köztük a matematikát és fizikát. A válasz a Szovjetunió külpolitikájában volt keresendő, hisz a katonai potenciál növeléséhez, az innovációhoz, az „utolérés" politikájának folytatásához magasan képzett műszaki szakemberekre és önállóan gondolkodni képes kreatív tudósokra volt szüksége az országnak. Ezeknek a későbbi tudósoknak, kutatóknak a felkutatását a legjobb helyen, a középiskolákban kezdték el, majd speciális, szakosított intézetekben folytatták képzésüket, ahová a köztársaság, ill. az unió területéről a legjobb képességű gyerekeket gyűjtötték össze. Ezek a tanulók, az érettségi után, a Szovjetunió fővárosában működő legjobb egyetemeken folytathatták tanulmányaikat, ill. kezdhették el tudományos tevékenységüket. Többségük azután Moszkvában is maradt valamely állami kutató-fejlesztő intézetben. Ennek a jól megtervezett oktatáspolitikának egyik eleme volt az OM 1963. október 5-i parancsában, ahol felsorolták a válogatás feltételeit. Köztük a járási és megyei, ill. köztársasági szaktárgyi vetélkedők nyertesei, a teljesítmény függvényében időnként a második és harmadik helyezettek is lehetőséget kaptak a felvételi vizsgán való megmérettetésre.[285] A kitüntető lehetőséggel szinte minden alkalommal éltek a tanulók és/vagy szüleik, mert a gyereknek nem csak iskolai tanulmányai, ellátása volt ezáltal biztosítva, hanem későbbi megélhetése, és nem utolsósorban, szakmai karrierje.

A hruscsovi időszak egyik kiemelt reformágazata volt a mezőgazdaság, ahol szerették volna elérni, hogy képesek legyenek ellátni az ország lakosságát megfelelő mennyiségű élelmiszerrel, ill. emelni a hústermelést és -fogyasztást. Felismerve a műtrágya jelentőségét a földművelésben, Hruscsov 1963-ban új kampányt indított a mezőgazdaság kemizálására. Erről először az 1963. decemberi pártplénumon határoztak.[286] Ennek folytatása volt a KB 1964. februári plénuma, ami kidolgozta a gyorsított növekedés tervét a mezőgazdaság minden ágazata számára. A terv magában foglalta a műtrágya széleskörű alkalmazását, az öntözés és a gépesítés általánossá tételét, ill. a tudomány vívmányainak és a haladó tapasztalatoknak gyakorlatban való felhasználását. Ekkor jelentette ki D. N. *Pranyisnyikov* akadémikus, hogy „*a terméshozam a műtrágya függvénye csupán*".[287] Az, hogy hogyan tudják a gyakorlatban alkalmazni a haladó tudományt és technikát, nagy részben az iskolától, pontosabban a falusi iskoláktól függ – gondolták, hirdették, hisz a felnövekvő nemzedék lesz az elkövetkező időszak mezőgazdasági

[284] *Средняя школа*. Москва, «Педагогика», 1971, с.447.
[285] „*A M. V. Lomonoszov nevét viselő Moszkvai Állami Egyetem fizika-matematika bentlakásos iskolájába történő felvétel rendjéről*", In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1963. №43. с.27-29.
[286] „*A jelentős vegyipar létrehozásáról és a népgazdaság széleskörű kemizálásáról*" // Советская педагогика, 1964, №3, март, с.3.
[287] Uo.

munkássága. Az általános képzés szintjének emelését össze akarták kötni a tényleges mezőgazdasági munkavégzésre való felkészítéssel. Mindezt a falusi iskolák elemi osztályaiban szándékoztak elkezdeni, hogy a gyerekek szeressék meg a természetet, érdekelje őket a mezőgazdaság, tanulják meg az idősebbek munkájának tiszteletét és törekedjenek segíteni nekik. Aztán a felsőbb osztályokban a kémia és fizika oktatásában akartak radikális változtatást végrehajtani, hogy a tudományos elveket a mezőgazdasági termelés valóságában láthassák a gyerekek. Ugyanez vonatkozott a biológiára is, el kellett vetni a csak elméleti tárgyoktatást és a növények fiziológiájával, a talaj termelékenységével, ill. a zootechnika kérdéseivel kellett foglalkozni. A kicsiket tanulmányi kirándulások alkalmával kellett megismertetni a munkafolyamatok gépesített formáival. A nyolcosztályos oktatásban előirányozták a gépkocsivezetés, elektrotechnika és automatika elemeinek oktatását. A 7–8. osztályokban pedig a traktor és mezőgazdasági gépek tanulmányozását írták elő. A falusi iskolák számára az oktatás és a termelői munka összekapcsolása legjobb formájának a tanulói termelő brigádokat (csoportokat) tartották, amelyek közvetlenül kapcsolódtak be a kolhozok, ill. szovhozok termelésébe. A 2–3. osztályokban ez az iskolák mellett lévő tanulmányi-kísérleti földterületen való munkát, míg az idősebb tanulók számára a mezőgazdasági szövetkezetek által kijelölt nagyobb területeken való tényleges termelői munkavégzést jelentette. Ezek a területek 2–5 *ha* közöttiek voltak és mindent az iskolások végeztek rajta. A termést az intézmény vagy a szövetkezet kapta meg.

A februári pártplénum után terjedtek el falun az esti iskolák bázisán létrehozott úgynevezett tankombinátok. Ezek az intézmények összességévé fejlesztett komplex központok voltak, ahol az esti oktatáson kívül szakmai tanfolyamok, a levelező képzésben részt vevők számára konzultációs pontok, felsőoktatásba való felkészítők és TIT helyszínei is voltak egyszerre. Mindez a tanári gárda, ill. az oktatóhelyiségek legoptimálisabb kihasználását tette lehetővé.

Ugyancsak a februári plénum által felvetett feladatok kapcsán került újból előtérbe a falusi iskolák bentlakásossá (internátussá) való átalakítása. A kérdés továbbgondolása a plénum előtt már 1962. július 27-én és 1963. április 27-én megtörtént. Az 1962-es rendelet az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa, ami 1963. szeptember 1-jétől lépett életbe, a kisebb létszámú, de teljes osztályokkal rendelkező internátusok létrehozását sürgette elsősorban az elő- és peremvárosokban, ill. faluhelyeken.[288] Függetlenül elhelyezkedésüktől, minden ilyen iskolában haladéktalanul létre kellett hozni a tanműhelyeket, s a szakmai képzés szintjének emelése végett az ipari vállalatok és kolhozok, szovhozok területére kellett őket vinni gyakorlatra. Az internátusokban is kötelezővé tették a termelői-oktatási órákon a mesterek alkalmazását. 1963-ban pedig az OSZFSZK Minisztertanácsa rendelkezett az iskola-internátusokról és a napközis csoportokról, ahol az intézkedések leírása előtt a hiányosságokat sorolták fel. A leggyakrabban előforduló hiányosságok közé tartozott, hogy lassan haladt a kis létszámú intézmények körzetesítése, sok helyen saját élelmezésük javítására nem hozták létre a kisegítő gazdaságokat, s olyan tanműhelyeket tartottak fenn, melyek nem segítették az internátusok számára szükséges fehérneművel, felsőruházattal, asztalos- és famunkákkal való

[288] *„Az iskola-internátusok munkájának javításáról és a fenntartásukra fordított összegek gazdaságosabb felhasználásának intézkedéseiről”*, In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1962. №37. с.14.

ellátását.[289] Ez utóbbi rendelet szorgalmazta újra, hogy az internátusokban a szálláson, sportolási, szórakozási lehetőségeken kívül a tanulók az önellátást is gyakorolhassák. Az önellátás nem csak az oktatási és lakóterület rendben tartását (fák, bokrok, virágok gondozása, helyiségeik takarítása) jelentette, hanem az internátus konyhája számára való mezőgazdasági növények saját kezű megtermelését is. A falusi iskolák így vehették ki részüket az össznépi üggyé vált mezőgazdasági termelésből.

1964. augusztus 10-én a KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa közös határozatot hozott „*A tanulmányi idő megváltoztatásáról az általános képzésű munkás-politechnikai gyakorlati képzést nyújtó középiskolákban*". A változtatás lényeges volt, hisz 8. osztály után a középiskola nem három, hanem újra két év lett, amit 1964. szeptember 1-jétől kellett bevezetni és két év alatt végrehajtani. Ez a rendelet megzavarta az épp 9-10-et végző osztályok tanítási rendjét, mivel a tanulókat hamarabb kellett kibocsátani, mint ahogyan azt beiskolázásuknál tervezték, s így az 1965/66-os tanévben kétszer annyi érettségizővel kellett számolni. A folyamat a munkahely-biztosítás rendszerét is megzavarta, hiába kaptak 1966-ban az iskolák engedélyt egy márciusi és egy júniusi végzőskibocsátásra.[290] A hivatalos oktatási sajtóban ezt úgy kommentálták, hogy a középiskolai oktatás egy évvel való csökkentése törvényszerű következménye volt az 1959 óta bevezetett iskolareform eredményei sokoldalú elemzésének. Az oktatás iránya jó, de a gyakorlat nem igazolt minden elméleti feltételezést.[291] Ami szembetűnő volt, az a közoktatási mutatók jelentős növekedése.

***6. táblázat.* A tanulói létszám emelkedése a Szovjetunióban az 1958-as iskolareform után**

	A tanulók száma (millió főben)			
	Általánosan képző iskolákban	**Szakmai-műszaki iskolákban**	**Középszintű szakképzőkben**	**Felsőoktatási intézményekben**
1959	31,5	0,9	1,9	2,2
1964	44,6	1,5	3,0	3,3

(Forrás: Арсеньев 1964, с.3.)

A tanulmányi idő csökkenésével a tanulók termelői munkára fordított ideje 1356 óráról 708-ra csökkent, s ez azt eredményezte, hogy a fiatalok már 17 évesen munkába tudtak állni. A csökkenés persze azt is maga után vonta, hogy az általános ismereti tárgyakra az addigi két év helyett csak másfél jutott, 2100 tanórában, a termelői munkára pedig egy év helyett – fél év. Az utóbbi csökkenését azzal próbálták kompenzálni, hogy az alsóbb osztályokban átszervezték a munkaoktatás tartalmát, ill. a PTA és az OM az 5–8. osztályokban új tárgyat vezetett be az 1965/66-os tanévtől a *munka és technika alapjai* névvel.[292] Emellett megmaradt a társadalmi hasznos munka is, osztályonként heti két órában, csak míg eddig az osztályfőnök és az igazgató dolga volt azok megszervezése, ezután ők csak segítettek a tanulói közösségeknek. A murmanszki 38. számú városi

[289] „*Az iskola-internátusok, napközi csoportos iskolák munkájának további javításáról*", In: Народное образование…Сб. д-тов... с.257.
[290] *Сборник приказов СССР*, 1964, №14, с.93.
[291] Арсеньев А.М. За дальнейшее укрепление связи школы с жизью // *Советская педагогика*, 1964, №9, с.3. (a továbbiakban: Арсеньев 1964)
[292] Арсеньев 1964, с.5.

iskolában a Komszomol-szervezet például elérte, hogy az iskolások számára munkakönyvet vezettek be, ahová a munkavégzés idejét és helyét írták be, ezzel ellenőrizve a társadalmi munka elvégzését. Ez nem vált gyakorlattá, de sok helyen utánozták.

Ugyancsak ez a változás vetette fel egy addig is létező kérdés megoldásának időszerűségét, hogy széles ágazati képzést/profilt vagy szűk szakosodást kapjanak a tanulók az elméleti és gyakorlati munkavégzésre való felkészítéskor. Hisz az iparnak és a mezőgazdaságnak mindkettőre szüksége volt. Rövid vita után, a tanulmányi idő határozta meg, hogy a széles ágazati-szakmai képzésnél maradtak, mert azután helyben, a munkavégzés alatt szerezhették meg az egykori végzősök a szűk szakosodáshoz elengedhetetlen ismereteket. Megoldandó kérdés maradt, hogy még két-három évig az általános iskolából a régi tanterv szerinti oktatásból léptek át az új tanterv szerint dolgozó középiskolai osztályokba, de utóbbiakban is, a régi tankönyvekből tanultak. A nyolcosztályos iskolák osztályaiban csökkent a heti óramegterhelés, ami a szaktárgyakra fordított óraszám csökkenése miatt vált lehetővé. Ugyanis 4–5. osztályban csökkent az orosz nyelv, a természetrajz, hatodikban az irodalom, nyolcadikban az idegen nyelv heti óráinak száma eggyel. Minden osztályban csökkent a földrajz, történelem és az általános technikai tárgyak (géptan, elektrotechnika). Változatlan maradt viszont a matematika (heti 12), fizika (heti 10), kémia (heti 7), biológia (heti 2), társadalomtudomány (heti 2 óra).[293] A humán tárgyak háttérbe szorulását csak ideiglenesnek szánták, míg a régi tanterv szerint elkezdett osztályok ki nem futottak. Szükségesnek tartották viszont az oktatás tartalmának felülvizsgálatát, mondván, sok minden elavult a tankönyvekben, hisz tízévente megduplázódott az emberiség tudásának mennyisége. Ekkor szüntették meg egyes tárgyak spirális alapon való oktatását is, felesleges ismétlésnek nyilvánítva azt. Utóbbival magyarázták több nyugat-európai országban az oktatás időtartamának a kitolódását, meghosszabbítását is. Felmerült még a tehetséggondozó vagy szakosított oktatási intézmények szélesebb körben való kiterjesztése is, amit viszont elvetettek az állampolgári egyenlőségre hivatkozva.[294] Ezzel párhuzamosan megfogalmazódott az igény, hogy a középiskolai szinten azoknak, akiknek rossz az előmenetele, nem kell érettségi bizonyítványt adni, s hogy az iskolának joga legyen kizárni a hanyag, lusta tanulókat.

A fent vázolt kiigazítások, változtatások magában a szovjet vezetésben és a lakosság körében érzékelt feszültségek kezelésére is hivatottak volna szolgálni, ám a közvetlen következményeket már nem láthatta meg a főtitkár, hisz 1964. október 14-én Nyikita Szergejevics *Hruscsovot* puccsszerű körülmények közepette távolították el a hatalomból és a politikai életből egyaránt.

Sztálin 1929–33 között felszámolta a társadalmi termelés önigazgatói és szövetkezeti-társulási formáit, s ezzel tízmilliókat tett érdektelenné abban, hogy mi történjék a termelés eredményeivel.[295] Mikor 1961 októberében a párt XXII. kongresszusán elfogadták az SZKP új programját és szervezeti szabályzatát, ott a kommunizmusnak új értelmezése jelent meg – szakítottak a sztálini államszocializmussal, s valódi szocialista követelések fogalmazódtak meg: az alulról szerveződő szovjet-demokrácia visszaállítása, helyi önkormányzatok és önszerveződések – „önigazgatás" – amelyek az öntevékenység elvárásai voltak. Felmerült még a bürokratikus-centralizmus radikális

[293] Арсеньев 1964, с.7.
[294] Uo., c.12.
[295] Krausz Tamás: A szocializmusvita jelenlegi állásáról. In: Krausz Tamás, Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok*. L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Bp., 2007, 134.

leépítésének óhaja is.[296] Ám a valóságban ez decentralizációként jelent meg – így ellentmondás alakult ki a teoretikus perspektíva és a valóság között. A pozitív elvi elgondolások megvalósítását a Sztálin alatt kialakult bürokratikus gépezet megakasztotta, így a felszínen, s az agyakban elindított változásoknak nem sikerült mélyre hatolniuk. Ez utóbbi a bürokratikus-hivatalnoki rendszerben működési zavart okozott. Átláthatatlanná és követhetetlenné váltak az egymást túl gyorsan követő változtatások, reformok eredményei. Az a struktúra, amit Hruscsov mozgatni akart, még „sztálini aggyal" gondolkodott, nem jött létre helyette új apparátus. Ezért érzékelték Hruscsov környezetében a káoszt a káderek, s épp ezért élték meg rendcsinálásként Brezsnyev színrelépését. A rend érzete miatt minden hivatal és hivatalnok – így az oktatási is – beállt Leonyid Iljics mögé. A pártapparátus, mely alapjában önvédelemből, hatalmát és kiváltságait féltve lázadt fel Hruscsov ellen, annak helyére Leonyid Iljics *Brezsnyevet* emelte.

A központosítás kiépítése az iskolairányítás terén (1964–1982)

Az új elsőtitkár – Leonyid Iljics *Brezsnyev* – még Sztálin idején lett az SZKP KB tagja és a szamárlétrán való lassú emelkedéssel került a legfelső hatalom magasságába. 1964-ben a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöke és az SZKP KB titkára, majd tíz év alatt mindent egy kézben összpontosító „vezér" (вождь) lett. Mellette jelentős szerepet játszott még *Koszigin* miniszterelnök, *Szuszlov, Seleszt* és *Selepin*.

Úgy tartják, Brezsnyev azért került hatalomra, hogy leszámoljon a hruscsovi reformokkal, melyek a pártvezetésnek nem hiányoztak. Ennek ellenére reformhullámmal indult a brezsnyevi korszak is, ám utóbbi intézkedések sokszor épp a hruscsovi időszak reformjait törölték el, kiigazítva vagy teljesen felszámolva azokat. Így lett, hogy megszüntették a rotációs rendszert, likvidálták a népgazdasági tanácsokat, visszaállították a hagyományos minisztériumokat, a háztáji gazdaságokat, megszüntették a nyílt vallás- és egyházüldözést.[297] A történészek úgy tartják, hogy ez a nómenklatúra győzelme volt. A *Heller–Nyekrics* szerzőpáros azonban tévesen fogalmazott az *Orosz történelem* II. kötetében, mikor azt írta, hogy Brezsnyev *visszaállította a hagyományos 10 osztályos iskolát*,[298] mivel azt még Hruscsov idején, az 1964. augusztus 10-i határozat tette meg. Brezsnyev legfeljebb nem változtatta meg ezt a hruscsovi rendeletet.

A fent említett oktatási szektorban azonban a brezsnyevi korszak első évében, 1965-ben még nem jelentek meg az időnként visszalépésként is értelmezhető nagy átalakulások, kivéve egy, a történelemoktatás szerkezetében való változtatást (1965. május 14.). A kézzelfogható és tendenciózus metamorfózisra még egy évet kellett várni, ám akkor egész sor, egymásra épülő intézkedés történt. Először 1966. február 2-án jelent meg az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata.[299] A terjedelmes, 17 pontból és számtalan alpontból, mellékletből álló rendelkezés, lépésről lépésre, mindent szabályozott. Elsősorban kijelölte az 1966-ban a 10. és 11. osztályokból kiáramló fiatalok továbbtanulásáért vagy munkába állásáért felelős szerveket, amelyek a párt minden szintjét és a tagköztársaságok Minisztertanácsának alsóbb szerveit jelentették.

[296] Font–Krausz–Niderhauser–Szvák 2001, 577.
[297] Heller–Nyekrics 2003, 545.
[298] Uo.
[299] *„Az oktatás bővítéséről és az 1966-ban általános képzésű iskolát végzett fiatalok népgazdasági munkába történő bekapcsolódása érdekében végzendő intézkedésekről*", In: Сборник приказов СССР, 1966, №3, с.26.

Másodsorban kötelezte a közép- és szakközépiskolákat, ill. a felsőoktatást, hogy növeljék a felvett tanulói kontingens számát.[300] Ezután pontos számadatokat közölt a fent említett iskolai szintekre felveendőkről, amit tagköztársaságok szerinti bontásban is megadtak. A műszaki és szakmai-műszaki képző intézményekben a középiskolát végzettek számára a tanulmányi időt egy évre szállították le, de a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő, szakmai-műszaki oktatásért felelős Állami Bizottság engedélyt kapott, hogy a legbonyolultabb szakmák képzésekor meghosszabbítsa a tanulmányi időt. Ugyanakkor rövid, hat hónapos tanfolyamokat is indítottak, amelyek mellett nem kellett dolgozni. Új típust képviseltek a szakmai képzésben a műszaki iskolák, amelyek eddig nem voltak részei a fenti képzésnek, így még helyiségük és berendezésük sem volt.

Az általános képzés (nyolc osztály) megszerzése utáni oktatás minden szintjén tapasztalható diáklétszám-növekedés elengedhetetlenül maga után vonta az oktatási intézmények területi növekedését, amit főleg a tanműhelyek, szaktermek, laboratóriumok, diákszállók számának növelésével, de a váltásban való oktatás kiterjesztésével és a tanulói csoport-, ill. osztálylétszám emelésével is próbáltak kiküszöbölni.[301] A gyárak és üzemek újra feladatul kapták a tanműhelyek és kísérleti telepek fenntartásában és felszerelésében való segítségnyújtást, vagy azok kiépítését. Újra kötelezték és engedélyezték a vállalatoknak, hogy térítésmentesen átadják a fent említett tanlétesítményeknek az általuk már nem használt berendezéseket és gépeket. A rendeletben külön felhívták a figyelmet és egyben megtiltották, hogy tanlétesítményként használjanak olyan épületeket és helyiségeket, melyek egészségügyi és higiéniás szempontból nem feleltek meg az állami követelményeknek.

A rendelet fontossági sorrendben szedve közölte az iparban, a mezőgazdaságban, az építőiparban, a közlekedésben és a szolgáltató szektorban szükséges szakemberek számát, amit a szakminisztériumok állapítottak meg. A szakmai képzést a 18. életévig be kellett fejezni, így egy és három év közötti intervallumra tervezhettek a szakmai oktatók. Meghagyta a Szovjetunió Minisztertanácsa által 1954. augusztus 2-án kelt 1573-as számú rendelet szerint meghatározott ösztöndíjat a szakmunkásképzőkben tanulók számára. Amennyiben a fiatalt valamely vállalat célirányosan küldte szakmai képzésre a munkaviszonya megszakításával, akkor az illető a tanulmányai idejére egy leendő szakmájának megfelelő munkás minimálbérének 50%-át kapta, ill. ha beutazni kényszerült a képzésre, akkor az utazási költségét is megtérítették a Népbiztosok Tanácsa 1940. június 19-i, 1047. számú rendelete alapján, vagy ingyenes közös szállón való elhelyezést is kaphatott. Kivételes esetekben a határozat engedélyt adott albérletben való elhelyezésre is, amennyiben helyben nem volt közös szálló, s erre az 1966–67-es évben fejenként három rubelt utalhattak ki a küldő vállalatok vagy intézmények.[302]

A középiskolát végzetteket vagy a középiskolai végzettséget nem szerzett személyeket a Minisztertanács bárhová munkára rendelhette az egész ország területén, szervezett formában, főleg a legfontosabbnak minősített építkezésekre.

Kiemelt kampány indult a falusi középiskolát végzettek mezőgazdasági termelésbe való bevonására, ugyancsak pontos elosztás alapján (a határozathoz csatolt 8. számú mellékletben). Azok a tanulók, akik a szakmát közvetlenül a mezőgazdasági termelésbe

[300] A 9. osztályokba felvett tanulók számát 631 ezerrel, a középszintű szakképzésben 124 ezerrel, a szakmai-műszakiban 131,8 ezerrel, a felsőoktatásban 34 ezerrel irányozták elő növelni a létszámot. In: *Народное образование*… Сб. д-тов. с.70.

[301] Uo., 72.

[302] *Народное образование….. Сб. док-тов*, с. 73.

állva sajátították el, a Szovjetunió Minisztertanácsa 1959. december 10-i, 1369. számú rendelete alapján a betanítási időre is fizetést kaptak. Külön rendelkeztek a kereskedelmi és közétkeztetési vállalatok középiskolai végzősökkel való ellátásáról, méghozzá azokkal, akik a középiskolában ilyen szakirányban kaptak elméleti alapképzést. Ez a határozat csak részben módosította a Szovjetunió Minisztertanácsának 1963. december 4-i, 1186. számú rendeletét, mely az 1966-ban való kettős középiskolai végzettek munkahelyi elhelyezéséről szólt. A változtatás lényege abban állt, hogy a foglalkoztatott munkások és alkalmazottak számának 0,5 és 10% közötti arányában megfelelő munkahelyet kellett rezerválni (fenntartani) az újonnan végzősök számára, függetlenül attól, hogy rászorult-e vagy sem a vállalat a bővítésre. A körzeti, területi, városi, járási munkásküldöttek tanácsainak pontos és részletes ütemtervet kellett összeállítaniuk a végzősök munkába állításáról. Amennyiben szükséges volt, akkor a fiatalokat a fent megállapított kvótákon felül is be kellett fogadni munkára. Engedménynek számított, hogy a 18. életévük előtt tanulói munkába állókat nem kellett még besorolni teljes jogú munkásnak, így teljesítményüket sem számolták bele a vállalat munkatermelékenységi mutatójának kiszámításába. A tanoncok bérét a fizetési alapok tervezésekor az 1966-os évtől a Szovjetunió Állami Tervhivatalának, a szakminisztériumoknak és a tagköztársaságok Minisztertanácsainak külön bekezdésben és rubrikában kellett feltüntetniük.

A 18. életévüket be nem töltött, de rövid tanfolyamon vagy egyéni brigádoktatásban részt vett munkások önálló munkakezdésének első négy hónapjában, ha az ipari vagy építőipari vállalat vezetője jónak látta, maximum 20%-kal alacsonyabb teljesítményrendszerben dolgozhattak. Ez a pont a Szovjetunió Minisztertanácsa 1965. február 8-án kelt 77. számú rendeletét hagyta jóvá.

A könnyű- és élelmiszeriparban, valamint a közszolgáltatói szférában lévő vállalatok az 1966/67-es évben minden százalék tervtúlteljesítésért ugyanannyi pótbérezésben részesültek a Szovjetunió Állami Bankjától. A rendelkezés az érdekeltség növelése céljából született, amit a rendelet szövege is megfogalmazott.

A zökkenőmentes munkaelhelyezés koordinálása végett még 1966. március végén létrehozták a Munkába való elhelyezés Bizottságát, ahová a végrehajtó szervek vezetőjének helyettese, párt, szakszervezet, Komszomol és gazdasági szervezet, valamint a köz- és szakoktatási képviselő került, két-három személyzeti állománnyal. A kisvárosok és faluhelyek számára, ahol helyben nem rendelkeztek megfelelő mennyiségű munkahellyel, hogy a végzős fiatalokat befogadják, lehetőséget adtak, ill. előirányoztak nagyobb gyárak, üzemek kisegítő részlegeinek, kirendeltségének létrehozását, melyek a helyi nyersanyag feldolgozására szakosodtak és tudták alkalmazni a fiatalok munkáját. Ezek főleg gyümölcs- és zöldségfeldogozók, gyógynövények és vadon növő bogyósok gyűjtésére és feldolgozására szakosodtak, ill. a lakossági közszolgáltatás szférájába tartoztak.

Még ugyanabban a hónapban (február 23-án) a párt és állami vezetés közös határozatának bevezetője konstatálta, hogy a tízéves iskolai oktatásra való áttérés, ill. a szakmai képzéshez az iskolák többségében hiányzó feltételek miatt elrendelik, hogy ezután az általános képzésű, munka és politechnikai középiskolákban a tanulók középfokú és politechnikai képzést és munkára való nevelést kapjanak, amennyiben pedig a feltételek adottak, akkor szakmai képzést is. A tagköztársaságok Minisztertanácsai állították össze azon középiskolák listáját, ahol a tárgyi és technikai feltételek megfelelőek voltak a szakmai képzés nyújtásához is. Utóbbi intézményekben a szakmai

oktatást a munkaórákon, szakkörökön és más osztályon kívüli foglalkozások keretein belül kellett megoldani.[303] A fenti oktatástartalmi változást a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1966. március 14-én kelt parancsa alapján be kellett iktatni *Az iskola és az élet kapcsolatának erősítéséről és a Szovjetunió közoktatási rendszerének további fejlődéséről* szóló törvény 4. cikkelyébe.[304]

Az 1966. március 28. és április 8. között lezajló XXIII. pártkongresszuson a Brezsnyev által felolvasott KB-beszámolóban már nem találkozunk a középiskolák szakmai képzésével, hanem azt vetítették előre, hogy:

- a kurrens ötéves tervben az egész ország területén be kell fejezni az általános középiskolai képzésre való áttérést;
- meg kell erősíteni az iskolák anyagi bázisát, modern berendezésekkel kell ellátni azokat;
- emelni kell a szakmunkásképzőkben és a felsőoktatásban a szakmai képzés szintjét, mert ettől függ az ország gazdasága;
- elengedhetetlen, hogy a marxista-leninista világnézet az oktatás minden szintjén jelen legyen.

„A szovjet szakember elsősorban a marxizmus-leninizmus ideológiájával van felvértezve; másodsorban tudása a legújabb tudományos és technikai alapokon nyugszik, ill. harmadsorban képes a munka tudományos megszervezésére és irányítására” – állt a kongresszus határozatában.[305] Az 1966–70-es évekre előirányzott, a Szovjetunió népgazdaságának fejlesztéséről szóló ötéves terv irányelvei szerint meg kellett duplázni a napközis csoportokban járó iskolás gyerek számát, ill. 1,4-szeresére emelni a munkás- és parasztfiatalok iskoláinak tanulói létszámát. Rendelkeztek még a bölcsődei és óvodai férőhelyek emeléséről,[306] ami a női munkaerő felszabadítását és a termelésbe való újbóli bekapcsolását segítette elő mind városon, mind faluhelyen.[307] Nagy elvárásokat állított a pártkongresszus a közép- és felsőfokú szakemberképzés elé, mivel 1966-tól 65%-kal szerettek volna többet kibocsátani, s egyben a képzés szintjének emelését is célul tűzték.

A szinte teljes oktatástartalmi és szerkezeti változtatások után az oktatásirányítás szervezésében is gyökeres váltás indult el, mikor az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1966. augusztus 1-jei „*A Szovjetunió szövetségi-köztársasági Oktatási Minisztériumának létrehozásáról*” rendelkezett. A megfogalmazás – szövetségi-köztársasági – valójában az egész Szovjetuniót mint egységes szerkezetet takarta. Eddig nem volt központi oktatásirányítási szerv, minden tag-, ill. autonóm köztársaság rendelkezett a saját Oktatási Minisztériumával, melyek számára az OSZFSZK szakminisztériumának rendelkezései és az SZKP KB határozatai voltak mérvadóak, de nem viseltek automatikusan kötelező jelleget. Ez az eddigi évek országirányítási vázához igazodó oktatásirányítási szerkezet az új pártfőtitkár hatalmi törekvéseinek megnyilvánulása volt, hisz míg a tagköztársaságok kommunista pártjait az SZKP fogta össze, addig ez a centralizáció hiányzott az oktatás terén. A hruscsovi decentralizációs próbálkozások felszámolásának egyik állomása volt ez a lépés. A fent említett rendelkezésben a brezsnyevi

[303] „*A munkára történő felkészítés részleges változtatásairól az általánosan képző középiskolákban*”, In: Народное образование….. Сб. док-тов. с.219.
[304] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1966, №12, Ст.169.
[305] *КПСС в резолюциях*... Т.11. с. 21.
[306] Ezek számát az 1965-ös évhez képest az 1,6-szorosára kellett növelni
[307] *КПСС в резолюциях*... Т.11. с. 21.

korszakban később általánossá vált pontos megfogalmazásokat találunk az új szerv főbb feladatköreit illetően:

- következetesen megvalósítani a gyerekek és fiatalok kommunista nevelését, azok erkölcsi, fizikai és esztétikai fejlődését;
- a középszintű oktatás, az óvodai nevelés és a pedagógiai tudomány fejlődésének általános irányítása az országban;
- a közoktatási rendszer további fejlesztésének és tökéletesítésének célját szolgáló intézkedések kidolgozása és levezetése, s a szükséges javaslatok kormány elé terjesztése;
- az általános középfokú politechnikai oktatás és a tanulók munkára való felkészítése tartalmának meghatározása;
- a tantervek tökéletesítése, stabil tankönyvek kiadása, módszertani segítség nyújtása a tagköztársaságoknak;
- a tanárok és más oktatási dolgozók szakmai továbbképzésének szervezése;
- a közoktatás részlegeinek és szintjeinek belső kapcsolati megvalósítása.[308]

A Szovjetunió Oktatási Minisztériumában felállítottak egy tanácsot, melynek dolga a tagköztársaságok sajátosságainak szem előtt tartsa, tagjait a szövetségi szakminiszterek helyettesei, a Szovjetunió PTA mindenkori elnöke és a tagköztársaságok oktatási miniszterei alkották. Az *Ucsitelyszkaja gazeta* pedig ezután a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának lett a hivatalos lapja.

A fenti határozatban már a Szovjetunió Pedagógiai Tudományos Akadémiájáról (PTA) olvashattunk, ugyanis augusztus 1-jén a fent említett párt és állami szerv még egy rendeletet adott ki, amelyben az addigi Orosz Föderáció Pedagógiai Tudományos Akadémiáját össz-szövetségivé nyilvánították, a pedagógiai kutatások koordinálásának javítására hivatkozva.[309] Az OSZFSZK Minisztertanácsának pedig engedélyezték, hogy Moszkvában létrehozzon egy iskolaüggyel foglalkozó tudományos kutatóintézetet. A Szovjetunió PTA alapszabályzatát még ugyanazon hónap 29-én jóvá is hagyták, ami szerint az a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának volt alárendelve, éves beszámolási kötelezettséggel.[310]

Már javában folyt a tanév, mikor 1966. november 10-én az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös, terjedelmes rendelete megjelent az iskolákban folyó munka javításáról. Már utaltunk rá, hogy a Brezsnyev előtti időszakokban a közoktatás számára kiadott rendelkezések gyakran csak általánosságban fogalmaztak, lehetőséget adva a helyi szervek sajátos értelmezésére, ill. ez volt az egyik oka annak is, hogy lényeges eltérés mutatkozott a központból kiindult rendeletek teljesítésének eredményei között. A sztálini időszakban ezt a rendszer elleni aknamunkának, a hruscsovi évtizedben a decentralizációnak tudták be. Leonyid Iljics főtitkárságának kezdetétől pedig az lett jellemző, hogy minden intézkedést vagy rendelkezést a legapróbb részletekig kifejtettek, megmagyaráztak, elkerülvén a másképp értelmezés lehetőségét. Ezzel nem csak a központosítás kiépítése kezdődött el a közoktatásban, de az uniformizálás is. A fent említett novemberi határozatra is ez volt jellemző, mert a részletessége miatt

---

[308] *Сборник приказов СССР*, 1966, №15, с.136.

[309] *„Az OSZFSZK Pedagógiai Tudományos Akadémiájának a Szovjetunió Pedagógiai Tudományos Akadémiájává történő átszervezésről*". In: Сборник приказов СССР, 1966, №15, с.137. *és* Справочник работника народного образования. Москва, 1973, с.67–68.

[310] *Народное образование….. Сб. д-тов*. с.491.

lényegesen terjedelmesre sikeredett. A határozat bevezetője ugyan úgy kezdődik, mint az előző korszakokban bármikor, miszerint a Szovjetunióban az SZKP vezetésével soha nem látott mélységű és terjedelmű kulturális forradalom zajlott le, melyben meghatározó szerepet játszottak az iskolák. Ezt bizonyítja, hogy mindenhol bevezették az általánosan kötelező nyolcosztályos oktatást, s bárki megszerezheti a közép- vagy felsőfokú végzettséget is, az iskolákban saját anyanyelvükön tanulhatnak a gyerekek – közli a parancs.[311] A valós tények mellett az alábbi dolgok tényleg problémát jelentettek:

- a tantervek túlzsúfoltak voltak, mégsem követték a korszerű tudományosságot;
- a nevelésben nem kellőképpen alkalmazták a tanulók kollektívában való, de egyéni nevelését;
- még mindig hiányos volt a szaktanári ellátás, ami főleg faluhelyen jelentett problémát;
- hiányosak és gyengék voltak az iskolák tan- és anyagi bázisai, ill. kevés helyen tartották be az egészségügyi és higiéniás előírásokat.

A határozat lényegében a tízéves oktatás szerkezeti elrendezését rögzítette, s leszögezte, hogy az országban az 1970/71-es tanévre el kell érni az általános középszintű képzést. Ami már ténylegesen az oktatási tartalom, az az a kitétel, hogy 1–10. (11.) osztályokban nem lehetett ezután spirálisan visszatérő tartalomtanítás, mert az tanórai pazarlás, ill. a tudományok alapjainak rendszeres tanítását ezután mindenhol az oktatás 4. évétől kezdték el.[312] A rendelet a tudomány eredményeinek a termelésben és a népgazdaságban való felhasználását várta el, s erre kellett az iskoláknak a tanulókat felkészítenie. A feladat megoldására a Szovjetunió Tudományos Akadémiája és a PTA speciális bizottságot hozott létre, amely a tanterveket, tankönyveket és oktatási folyamatokat tanulmányozta és elemezte, ill. javaslatokat dolgozott ki azok tökéletesítésére. Ennek lett eredménye az új típus-tárgyhálű, amely a függelék 15. számú táblázatában látható. Szembetűnő, hogy az elemi iskola a négy osztályból három osztályra csökkent, radikálisan megkurtították a munkaórák számát, így a heti megterhelés is csökkent, de a szaktárgyi oktatás már a negyedik osztálytól megkezdődött. A tízéves kortól való szaktárgyi oktatás lehetőségét a pszichológusok 18. nemzetközi kongresszusán támasztották alá a szakemberek, amelyet 1966-ban, Moszkvában tartottak meg.[313]

A rendelet az ország egész területén egységesítette az iskolák maximálisan kötelező heti óraszámait, amelyben már benne volt a munka, testnevelés és művészeti oktatás is: 1–4. osztályokban – 24 óra/hét; 5–10. (11.) osztályokban – 30 óra/hét, ami 5 tanóra/napot jelentett. Nemzetiségi iskolákban anyanyelv és irodalom tanítására adtak még ehhez hetente két-három órát, 7. osztálytól pedig fakultációs foglalkozásokat is engedélyeztek. A fakultációnak két típusát hagyták jóvá: a) a tudomány alapjainak rendszeresen oktatott fejezetei és kérdéseinek kiegészítésére, amit a tantervvel párhuzamosan oktattak, és b) a speciális tanfolyamokat, amelyek a tudományok valamely részegységében szerzett tudást fejlesztették tovább, de egyiket sem lehetett a felsőfokú intézménybe való felkészítőnek használni.[314] Ugyancsak központilag meghatározott szakmai kérdés volt az osztálylétszámok kerete, ami 1–8. osztályokban nem lehetett

[311] *„Az általános képzésű középiskolákban folyó munka további javításának intézkedéseiről”*. In: Народное образование….. Сб. д-тов. с.219.
[312] *Народное образование….. Сб. д-тов*. с. 220.
[313] *Народное образование в СССР 1917–1967*. под ред. М. А. Прокофева и др., Москва, Просвещение, 1967, с.92. (a továbbiakban: Прокофев 1967)
[314] Uo., 104.

több 40 főnél, 9–11.-ben pedig 35-nél. A falusi nemzetiségi iskolákban a 25-nél több fős osztályokat az orosz nyelvórákon már kétfelé lehetett osztani.[315]

Amíg a hruscsovi korszakban külön kérés után is elvetették a középiskolai szakosítást, most szorgalmazták, főleg az oktatás utolsó két évében matematika-számítástechnika, fizika és rádióelektronika, kémia és vegyi technológiák, biológia és agrobiológia, valamint humán tárgyakból. Ebben az is közrejátszott, hogy 1966-ban, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának akkori elnöke – *Keldis* M. V. azt nyilatkozta, hogy az elkövetkező évtizedekben 1) az atommag és a szilárd testek fizikája; 2) a Világegyetem tanulmányozása; 3) a kibernetika és számítástechnika, az irányítás automatizálása és 4) a molekuláris biológia fog a legdinamikusabban fejlődni, ezért az általános oktatásban e tárgyak oktatására kell a legnagyobb hangsúlyt fektetni.[316] A legfontosabb természettudományi szaktárgyak oktatására fordított éves óraszámok az alábbiak szerint alakultak a két oktatási reform után:

***7. táblázat.* A természettudományi szaktárgyak oktatására fordított éves órakeret változása**

A tantárgy neve	1955	1959	az 1966-os tervben
Matematika	1980	2115	1832
Műszaki rajz	13	149	113
Fizika	557	670	613
Kémia	347	407	350
Biológia (a természetrajzzal együtt)	448	455	442
Összesen:	**3112**	**3469**	**3350**

(Forrás: Прокофев 1967, с. 94.)

Az alábbi táblázatban a korabeli legfejlettebb országok azonos szintű iskoláiban – melyek a felsőoktatásba lépéshez megfelelő végzettséget adtak – a legfontosabb természettudományi szaktárgyak oktatására fordított éves óraszámokat lehet összehasonlítani a Szovjetunióéval.

***8. táblázat.* A legfontosabb természettudományi szaktárgyak oktatására fordított éves órakeret az 1966/67-es tanévben**

A tantárgy neve	A tárgy általános óraszáma a középiskolai tervben				
	Szovjetunió	Nagy-Britannia	Franciaország	NSZK	USA
Matematika	1832	2280	2034	1872	1800
Rajz és műszaki rajz	330	480	378	-	108-720
Fizika és csillagászat	613	446	414	429	180
Kémia	350	280	342	351	180
Biológia	442	460	512	624	680

(Forrás: Прокофев 1967, с. 95.)

[315] *Народное образование….. Сб. д-тов*. с.221.

[316] Келдыш М. В. Естественные науки и их значение для развития мировоззрения и технического прогресса // *Коммунист*, 1966, № 17, с.36.

A párt és tanácsi szervek nyomatékos felszólítást kaptak, hogy tartózkodjanak attól az eddig széles körben elterjedt gyakorlattól, mely szerint tanítási időben a tanuláshoz közvetlenül nem kapcsolódó, főleg mezőgazdasági, de akármilyen más munkára irányítsák a tanulókat és tanáraikat. Az iskolás legfontosabb dolga a tanulás, a tanáré pedig az oktatás – szögezték le.

Újra napirendre került a tankönyvkérdés, hogy azok végre taníthatóakká váljanak, megszabadítva őket a tartalmi túlzsúfoltságtól, s megfelelő módszertani segédlettel is rendelkezzenek. Ennek érdekében még anyagi ösztönzők bevonását is engedélyezték a tankönyvszerzők és illusztrátorok számára, főleg az alsó tagozatos könyveknél. Ekkor vezették be az osztályon és iskolán kívüli nevelői munkát szervező pedagógus státuszát, ami az igazgatóhelyettesivel azonos jogállásúvá vált, s a termelői oktatásért felelős igazgatóhelyettesi posztot váltotta fel.

Részletesen foglalkozott a határozat a tanár személyével és szerepével, ami az oktatáson keresztül az egész társadalomra kihatott. Ezért tartották fontosnak a tanári tekintélyről való gondoskodást, nemcsak ideológiai, szakmai-továbbképzési, de anyagi szempontból is. Újra szorgalmazták a készségfejlesztő tárgyak – képzőművészet, testnevelés, műszaki rajz és munka – oktatására való külön figyelem-összpontosítást. Az iskola és a gyerekek otthona közötti távolság csökkentése céljából pedig a sztálini időben már gyakorolt módszer újbóli alkalmazását javasolták – vagyis ahol új ipari létesítményt vagy lakónegyedet építettek, oda kötelesek voltak azonnal általános iskolai épületet is felhúzni. Erről az Állami Terv- és Építőhivatalnak, ill. a Minisztertanácsoknak kellett gondoskodniuk. Faluhelyen ez a rendelet tette kötelezővé, hogy az 1966 után épült iskolákhoz tanári lakásokat, a nyolc- és tízosztályosok mellé pedig kollégiumokat építsenek. Ezek a lakórészek a közoktatás tulajdonába kerültek. A rendelet tanári lakásokra vonatkozó pontja a Szovjetunió fennállása végéig, vagyis 1991-ig érvényben maradt, mert igen jól segítette a falusi iskolák szaktanárral való ellátását és megtartását.

A 60-as évek végétől, részben az állami kötelezettségek, részben saját munkásaik helybetartása végett a kolhozok, szovhozok és szövetkezetek nagyszabású iskolaépítésekbe kezdtek, amit az állam anyagilag támogatandónak ítélt. A támogatás kikötése volt, hogy az építendő létesítmény gazdaságosabb és tökéletesebb tervezetű legyen, s ne egy minta alapján épüljön az egész Szovjetunió területén, hanem vegyék figyelembe az éghajlati övek sajátos tényezőit, ill. számoljanak a napközis csoportok létével is. Kitétel volt még, hogy akkor kezdjék el az építkezést, ha azt szeptember 1-jére kulcsrakészen használatba tudják adni. Időszerű kérdést tisztáztak, amikor a felügyelet nélkül maradt gyerekek – árvák, félárvák, ill. a sokgyerekes családokból származók – esetében a bentlakásos iskolákban a teljes ellátást az állam magára vállalta. Ugyanezt tette a testi és szellemi fogyatékos, ill. a maradandó idegrendszeri betegségben szenvedő gyerekeknél is, számukra speciális és erdei-üdülő típusú iskolákat létrehozva.

Az előző oldalakon bemutatott változások új iskolai szabályzat kialakítását generálták, amit 1967. május végéig kellett az Oktatási Minisztériumnak beterjesztenie a kormány- és a pártvezetés elé.

A fent tárgyalt témához szervesen kapcsolódott az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1967. március 7-i határozata, amely 3., 8. és 10. pontjaiban foglalkozott konkrétan az iskolákkal. Ez a rendelet szabályozta az Állami Tervhivatal javaslatai alapján először az oktatási intézmények étkezdéinek építési tervezeteit. Kötelezte a Szovjetunió Oktatási Minisztériumát, a Szovjetunió Felső- és Középfokú Szakoktatási

Minisztériumát, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő, a szakmai-műszaki oktatást felügyelő Állami Bizottságot, a Szovjetunió Kereskedelmi Minisztériumát és a tagköztársaságok Minisztertanácsait, hogy minden oktatási intézményben – két hónapos határidőn belül – dolgozzák ki az 1967/68-as tanévkezdésre nyitandó étkezdék ütemtervét.[317] A rendelet kezdeményezte olyan szakosított kombinátok létrehozását, amelyek az iskolai étkezdék élelmiszerrel, félkész- és konyhai termékekkel való ellátását biztosították. Azok az oktatási intézmények, melyeket a központi állami költségvetés tartott fenn, térítésmentesen kapták a helyiséget (a világítással és a fűtéssel együtt), a hideg és meleg vizet, de saját költségeikből kellett állni ezen helyiségek aktuális vagy teljes felújítását.[318]

Ebben az 1967-es évben rendezték meg az első össz-szövetségi (országos) tanulmányi filmfesztivált Moszkvában április 10–15. között, ahol nemcsak bemutatták a filmeket, hanem módszertani útmutatót is adtak a szaktanároknak az új technikai segédeszköz alkalmazásához.[319] Utóbbiak bevezetése lényegesen kiszélesítette a szemléltetési lehetőségeket.

Az 1964. augusztus 10-i és az 1966. november 10-i rendeletek következményeként megváltozott oktatási idő és a tantervek tartalmi változásai új tankönyvek készítését, írását irányozták elő. Erről 1967. június 3-án rendelkezett a Szovjetunió Minisztertanácsa, ahol már állandó tankönyvekről írtak, melyeknek kiadását az 1970/71-es tanévre be kellett fejezni. A tankönyvek mellé kötelező lett a tanárok számára módszertani mellékletet készíteni. Újdonságként jelent meg, hogy bizonyos esetekben a tagköztársaságok jogkörébe ruházták át, hogy nyílt vagy zárt pályázat alapján kerülnek majd megírásra a tankönyvek, ill. lehetőséget kaptak kísérleti tankönyvek, vagy egyszerre több, párhuzamosan használt tankönyv kipróbálására is.[320] Az új tankönyveket már az egész Szovjetunió területén általános és egységes tartalommal és módszertan alapján állították össze. Az 1–4. osztályok számára először készültek színes, ofszetnyomású kiadványok, valamint ugyanilyen technikát használtak a felsősök biológia- és földrajzkönyveihez is. Ezek az intézkedések olyan újabb nyomdaipari óriáscégek létrehívását kezdeményezték, mint a kalinyingrádi és a szmolenszki, ill. felgyorsították azok termelésének kiterjesztését, mert támogatták az ofszetpapírt is előállító vállalatok bővítését. A rendelet az elemi, általános és középiskolai könyvtárakat tankönyvi állományuk létrehozására kötelezte, hogy a tanulók onnan kölcsönözhessék a könyveket, s ne kelljen év elején megvásárolni azokat. Az első állományok úgy jöttek létre, hogy az iskolák, a szülők engedélyével, az előző osztályoktól bekérték a már használt könyveket.

Az 1966–67-ben napvilágot látott párt- és állami rendeletek, melyek az iskola szervezetét, az oktatás szerkezetét, a tanítás tartalmát változtatták meg, egyben minden téren korszerűsítették a közoktatást, valamint le is zárták a hruscsovi időszak iskolapolitikáját. A brezsnyevi éra alatt az iskola a felnövekvő nemzedékben egyre inkább a gyereket látta, akit fejleszteni, tanítani és nevelni kell, s az így válik majd a szovjet társadalom teljes jogú tagjává. Ekkor jelent meg a „*sokoldalúan képzett, művelt szovjet polgár*” fogalma, akiben már nemcsak a kommunizmus építőjét látták, hanem az

[317] „*A közétkeztetés javításának és további fejlesztésének intézkedéseiről*”, In: Сборник приказов СССР, 1967, №7, с.31.
[318] *Народное образование….. Сб. д-тов*. с.128.
[319] *Вечерная Москва*, №84, 10 апреля 1967 г.
[320] „*Az iskolai tankönyvek készítésének és kiadásának javításáról, valamint a tanulóknak tankönyvekkel történő ellátásának intézkedéseiről*”, In: Сборник приказов СССР, 1967, №14, с.92.

egyént is. Ez persze nem jelentette a társadalmon és az államon belül az egyén teljes szabadságát, de ahogy a gyereket már nem kis felnőttként kezelték, úgy az egyént sem csak tömegalkotó egységként.

Az oktatást és annak szegmenseit egyre inkább tudományos szempontból közelítették meg, ill. az emberi tényező anyagi ösztönzését sem vetették el/meg (ld. tankönyvírási pályázatok). S bár Lenin már a 20-as években azt nyilatkozta, hogy a szovjet iskola egyik legfontosabb mozgatórugója a tanító és a tanár, s ezért fokozottan meg kell becsülni őket, még az 50-es évek végén is mint legkönnyebben mozdítható szellemi munkást alkalmazta az állam- és a pártvezetés egyaránt. A brezsnyevi időszak rendelkezései viszont az intelligencia legalsó, de legszélesebb, ezért legstabilabb bázisaként fogalmazta meg és kezelte is őket (ld. 1966. november 10-i rendelet 12. pontja). A tanárság társadalmon belüli presztízsének növelése mellett a falusiak egzisztenciájának javítását is folytatták, mikor 1966-tól kötelezővé tették számukra a helyben való lakás biztosítását, fűtéssel és világítással együtt. A társadalmon belüli elismertség emelését segítette elő, amikor 1967. július 2-án létrehozták a Szovjetunió Minisztertanácsa és a Szakszervezetek Központi Bizottságának díszoklevelét, amit a közoktatási munkások, a felsőoktatási és a tudományos intézmények dolgozói kaphattak meg.[321] Ehhez hasonló állami elismerést csak az 1948. február 12-i rendelet biztosított a közoktatásban dolgozóknak, a munkaviszonyuk időtartama szerint. Február 21-én pedig a N. K. Krupszkajáról elnevezett érem alapításáról rendelkezett a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma[322], majd szeptember 16-án „*A Szovjetunió közoktatásának kiváló dolgozója*" feliratú mellre tűzhető jelvényről[323], november 16-án az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa közös határozatban rendelkezett „*A tudományos és pedagógiai munkások képzésének javításáról*".[324] Ez a rendelkezés elsődleges célként a szakmai képzést határozta meg, ill. létrehozta az – 1968. július 2-án megnyílt – országos tanárkongresszust. Utóbbi rendezvény az oktatási dolgozók szakszervezetének legmagasabb szintű szerve lett, amit az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa is legitimként üdvözölt.[325] A fenti rendelkezések sorát 1968. október 15-én, a Szovjetunió Minisztertanácsa által létrehozott, s Krupszkajáról elnevezett kitüntetés zárta,[326] amit következő év január 2-án az OM és a PTA is véleményezett. Fenti kitüntetések, érmek, jelvények azt jelezték a társadalom felé, hogy a tanárt és minden oktatási dolgozót fontosnak tart az állam, figyelemmel kíséri tevékenységüket. Ezek a jelzések magának a pedagógusnak belső tartást biztosítottak, s a társadalmon belüli pozíciójukat emelték, erősítették, hisz a háború utáni 40–50-es években a munkás-paraszt jelzős irányvonal volt a támogatott a párt és az állam részéről.

A fent tárgyalt 1966–67-es oktatást érintő változtatások már a brezsnyevi korszak sajátosságát hordozták magukban: aprólékosan behatárolt mozgástér, ami a mozdulatlanságra ítéltség első fokozata volt, s ami a pangás időszakának egyik jellemzőjévé

[321] „*A Szovjetunió Miniszteri Tanácsa, ill. a köz- és felsőoktatási munkások, tudományos intézmények dolgozóinak Szakszervezetei Központi Bizottsága által alapítandó díszoklevélről, s annak jóváhagyásáról*", In: Народное образование….. Сб. д-тов. с.476.

[322] „*Az N. K. Krupszkajáról elnevezett érem alapításáról*", In: Народное образование….. Сб. д-тов. с.477.

[323] Határozat „*A Szovjetunió közoktatásának kiváló dolgozója*" mellre tűzhető jelvényről, In: Народное образование….. Сб. д-тов. с.478.

[324] *КПСС в резолюциях*... Т.11. с. 281-289.

[325] *Народное образование….. Сб. д-тов*. с.79.

[326] „*Az N. K. Krupszkajáról elnevezett kitüntetés alapításáról*", In: Народное образование….. Сб. д-тов. с.479.

vált. 1967 decemberében a Georg Vasziljevics *Mjasznyikov*, a Penzai területi pártapparátus második embere mint kész tény írta naplójába:

„*Kirajzolódott Brezsnyev politikája:*

1. *Félelem a reformoktól. Külső megbékélés. És belső, és külföld felé is.*
2. *Züllöttség. Mindenki magának való, de senki nem mer még pisszenni sem.*
3. *Félelem a múlttól.*
4. *A fiatalokhoz való konzervatív hozzáállás. Félelem az új megrázkódtatásoktól.*
5. *Sajátos nemzetiségi politika. Minden káder egyedül van, de kifejlődőben van egy nyilvánvalóan hohol*[327] *irányvonal.*
6. *Nincsenek új gondolatok, ötletek, de nem is hiányolják azokat.*
7. *A hozzá nem értő, de fennkölt stílusú és semmitmondó beszédek elterjedése*."[328]

Pedig ekkor Brezsnyev még csak három éve vette át a kormányrudat. Még ereje teljében van, egészséges, energikus. Ám a jól értesült és rutinos pártmunkás már megértette: Leonyid Iljics fél a változásoktól, nincsenek új ötletei, de nem is hiányoznak neki.

A változtatásokat, melyeket az oktatási szektorban elindítottak Brezsnyev idején, egyáltalán nem az újítás iránti vágy hatotta át, ahogy az a fenti szöveg igen jól tükrözte. A változtatásoknak egyetlen célja az volt, hogy olyan szerkezetet hozzanak létre, amely átlátható és nem mozdítható. Ez motiválta az általános középiskolai oktatásra történő áttérést is, aminek fontosságát az 1968. május 7-én kelt határozat szövege is alátámasztotta, amit a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa mellett működő, a Közoktatásért, Tudományért és Kultúráért Felelős Bizottság adott ki. A kiadás évében a Szovjetunióban 185 ezer nappali általános képzésű iskola volt, ahol kicsit több mint 44 millió gyerek tanult, akiket kétmillió 320 ezer tanár tanított. A 8. osztályt befejező tanulók 73%-a folytatta tanulmányait középiskolában, technikumban vagy szakiskolában. A teljes középiskolai oktatás megvalósítása egyenes arányban állt a tanári gárda kellően magas szakmai képzettségével, amin volt mit javítani, hisz faluhelyen sok szaktanár hiányzott. Fontos momentum volt még, hogy a kolhozok, szovhozok kezdeményezte iskolaépítések sokszor azért álltak le, mert az építtető nem tudott elég téglát, cementet, üveget vagy festéket szerezni, ami az Állami Tervhivataltól függött. A Bizottság ilyen apró, de a folyamatokat megakasztó részleket tárt fel,[329] vagy a hiányos szemléltetési lehetőségeket, ami közvetlenül az oktatás minőségére volt kihatással. Utóbbiról a Szovjetunió Minisztertanácsa adott év augusztus 27-én rendelkezett is, ahol a kérdéssel kapcsolatos minden jogot átruházott az Oktatási Minisztériumra. Így a szakminisztériumnak kellett a tudomány kurrens állása szerinti legjobb és leghatásosabb szemléltetők és felszerelések paramétereit, elvárásait közölni az illetékes hivatalokkal és minisztériumokkal. Ez akkor egy sor ipari illetőségű legfelsőbb szervet érintett, mint: a Műszergyártó, Automatizációs Eszközök és Irányító Rendszerek Minisztériumát, a Honvédelmi Ipar Minisztériumát, a Szovjetunió Kőolaj-feldolgozó és Petrolkémiaipari Minisztériumát, a Gépkocsiipari Minisztériumot, a Szovjetunió Kulturális Minisztériumát, a Rádióipari Minisztériumot, az Elektrotechnikai Minisztériumot, a Könnyűipari Minisztériumot.

---

[327] A 'hohol' kifejezés Oroszországban és később a Szovjetunióban is a Kelet-Ukrajnában élők gúnyneve volt, s részben az ukránokat értették alatta, részben pedig – akár a fenti szövegkörnyezetben is – agyafúrt, ravaszkodó, kétszínű jellemzőket takart.

[328] Млечин Л. Брежнев. Разочарование России. – СПб.: Питер, 2012. – с.6.

[329] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1968, №20, Ст.282-284.

Ezek ipari tevékenységük során olyan eszközöket és felszereléseket is előállítottak, amelyek kisebb-nagyobb módosításokkal az oktatásban is alkalmazhatókká váltak.[330]

Említettük már, hogy a berzsnyevi vezetés az oktatás terén is radikális és szinte teljes körű változásokat hajtott végre, felszámolva ezzel a Hruscsov nevéhez fűződő rendelkezéseket és rendszereket. A kevés kivétel egyike volt, mikor az OM 1968. december 17-i, 122-M rendeletében megerősítette az 1961. május 27-i, 468. számú minisztertanácsi határozatot az idegen nyelv oktatásában a 25 fő feletti csoportosztásról.[331] Viszont a Minisztertanács 1968. december 18-i, 1000. számú határozatával változtatást rendelt el a középiskolát végzettek aranyéremmel való jutalmazása terén. A decemberi ukáz az 1959. augusztus 27-én kelt 1025. és az 1962. augusztus 3-án kelt 782. számú Minisztertanácsi határozatokat tette semmissé, amelyek az esti iskolák végzőseire is kiterjesztették az éremmel való kitüntetés lehetőségét. A felirat az érmen maradt „*A tanulásban elért kitűnő eredményekért és a példás magaviseletért*", de mellette bevezették a dicsérő oklevelet, amit az a végzős kaphatott meg, aki egyes tárgyakból (vagy csak egyből) kimagaslóan jó teljesítményt nyújtott. Az aranyérem odaítélése ezután két lépcsőben zajlott: először az iskola tanári kollektívája terjesztette fel a tanulót, majd azt a területi (megyei) oktatásirányítás vezetőjének is jóvá kellett hagynia. Előfeltétel volt, hogy csak olyan tanulókat lehetett aranyéremre felterjeszteni, akiknek a 9–10. osztályokban minden tantárgyból jeles (5) év végi jegyük volt, s minden érettségi vizsgájukat is jelesre értékelték. Ehhez járult még a példás magaviselet és az iskola társadalmi életében betöltött aktív szerep.[332] Ezt a dicsérő oklevelet az OM 1970. november 29-i, 89. számú törvényerejű rendeletével hozták létre, ami az 1970. szeptember 8-án elfogadott középiskolai szabályzat 15. pontján alapult. A 89. számú rendelet az 1–9.(10.) osztályok tanulói számára tette lehetővé a dicsérő oklevél kiállítását az 1971/72-es tanévtől „*A kitűnő eredményekért és példás magaviseletért*" alcímmel.[333] Odaítéléséről az iskola tanári kara döntött. A végzős osztályban az kaphatta meg, aki egy vagy pár tárgyból a 9–10. osztályokban csak jeles (5) osztályzatot kapott, ill. érettségi vizsgáit is erre értékelték, a többi tárgyból pedig pozitív jegye volt és példás magaviselete. Mindkét elismerést külön ünnepi gyűlésen nyújtotta át az iskola igazgatója a végzősöknek, akik felsőoktatási felvételi esetén bizonyos elsőbbséget élveztek ebből kifolyólag a többiekkel szemben.

Az átalakításokkal párhuzamosan tovább zajlott az oktatási szférában a centralizációs folyamat, ami a hruscsovi decentralizáció utolsó próbálkozásait is felszámolta. Ennek volt megnyilvánulása az 1969. január 7-i, a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelkezése, amely az 1966 augusztusában felállított Szovjetunió Oktatási Minisztériumának jogkörét és működési területét írta le egész aprólékosan, az elmúlt két tanév tapasztalatait is beleépítve, ill. az ország alkotmányában is rögzítve azokat. Az 1966-os rendeletben még csak koordináló és szakmai szervként határozták meg az uniós OM szerepét a többi tagköztársaság szakminisztériumához viszonyítva. Az 1969-es parancs 3. pontja szerint viszont fent említett köztársasági Oktatási Minisztériumok már alárendeltségi helyzetbe kerültek, s a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának alsóbb

[330] „*A tanítási szemléltető eszközök és felszerelések gyártásának kibővítéséről és az általánosan képző iskolák velük történő ellátása javításának intézkedéseiről*", In: Народное образование….. Сб. д-тов. с.530.
[331] Березняк 1973, с.142.
[332] „*Az általános képzésű középiskolát végzettek aranyéremmel történő kitüntetése rendjének változtatásáról és dicsérő oklevél létrehozásáról ezen iskolát végzettek számára*", In: Сборник приказов СССР, 1969, №1, 5.
[333] *Средняя школа*. Москва, «Педагогика», 1971. с.380-382.

szerveivé váltak.[334] Mint állami szerv, a Szovjetunió Minisztertanácsa Elnökségének, a Szovjetunió kormányának volt alárendelve, ill. utóbbinak a saját kompetenciájához tartozó kérdésekből törvényjavaslatot nyújthatott be. A minisztérium élén álló minisztert a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa jelölte ki, helyetteseit pedig a Minisztertanács, a közöttük lévő munkamegosztásról maga az oktatási miniszter döntött. A Szovjetunió első oktatási minisztere *Prokofjev* Mihail Alekszejevics volt,[335] aki 1966. december 24-étől[336] 1984. december 20-ig[337] töltötte be ezt a posztot. Az, hogy a tagköztársaságok szakminisztériumai elveszítették addigi függetlenségüket, a rendelet 11. pontjából tűnt ki, hisz a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma által kiadott parancsok és utasítások törvényi szinten kötelező jellegűekké váltak az ország minden középszintű iskolája számára, ill. az összes alárendelt szerv, hivatal és minisztérium számára. S bár az uniós Oktatási Minisztériumnak a szerkezetét és központi szervei munkásainak számát a Minisztertanács hagyta jóvá, arra javaslatot már maga a minisztérium tehetett. S már ennek a minisztériumnak a kezdeményezésére fogadott el közös határozatot a párt KB és a Minisztertanács 1969. március 26-án „*A lenini és a Szovjetunió állami kitüntetésének odaítéléséről a gyerekek számára írt irodalmi és művészeti alkotásokért*”. Az 1970-től élő díjat a szovjet gyermekirodalom fejlődésének ösztönzéséért, ill. annak a kommunista nevelésben való szerepének emelése céljából hozták létre. Ezek a díjak a már meglévő Lenini és Szovjetunió Állami Kitüntetéseit emelték eggyel.[338] Még ugyanazon év augusztus 11-én a Szovjetunió Minisztertanácsa újabb négy állami kitüntetést létesített a felsőfokú, középfokú-szakmai és az általános képzésű középfokú tanintézetek számára létrehozott tankönyvek szerzői részére.[339] 1970-től mindegyik díj 5-5 ezer rubel értékben díjazta a tankönyvszerzőket, melyből három a felső és középfokú-szakmai oktatásban, egy pedig a középiskolai képzés számára született. A díjakat főleg a legújabb tudomány és technikai ágban magas módszertani alapokon megírt tankönyvekért lehetett odaítélni.

Az 1966. november 10-i törvényerejű rendelet az általánosan képző iskolákból kizárta a munkára való felkészítést – azt a szakmai-műszaki iskolákban akarták megoldani. Ennek előkészítéseként 1965. október 16-án újra felállították a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Szakmai-műszaki Képzésért Felelős Állami Bizottságot,[340] amely 1963 és 1965 között a Szovjetunió Állami Tervhivatalának volt az egysége. A Minisztertanács mellett működő bizottságot 1978. július 5-én önállósították és a Szovjetunió Szakmai-műszaki Oktatási Állami Bizottsága elnevezést kapta.[341] Ebben a formában tíz évig, 1988. március 5-ig állt fenn,[342] majd beolvasztották a Szovjetunió Közoktatási Állami Bizottságába.[343] Az 1965-ös újraállítást a Szovjetunió Minisztertanácsa 1969. június 9-én 430. számú rendeletével megerősítette és részletezte az Állami

---

[334] „*Rendelkezés a Szovjetunió Oktatási Minisztériumáról*”, In: Сборник приказов СССР, 1969, №2, с.13.
[335] Ивкин 1999, с.163.
[336] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1966, №52, Ст.1070.
[337] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1984, №52, Ст.938.
[338] *Справочник партийного работника*. Вып. 9. Москва, 1969. с.340.
[339] „*Négy Szovjetunió Állami Kitüntetésének alapításáról a felsőfokú, középfokú-szakmai és a középfokú tanintézetek számára létrehozott tankönyvekért*”, In: Сборник приказов СССР, 1969, №19, с.110.
[340] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1965, №41, Ст.613.
[341] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1978, №28, Ст.436.
[342] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1988, №10, Ст.154.
[343] Ивкин 1999, с.163.

Bizottság (ÁB) jogkörét, feladatait, s külön bélyegzőjével jogi személlyé vált.[344] A bizottság azon intézményekért felelt, melyekben a 8. osztály és a középiskola elvégzése után a fiatalok szakemberképzése folyt. Ugyancsak ő felelt a termelésben foglalkoztatott munkásság szakmai át- és továbbképzésének módszertanáért. Feladatkörébe tartozott még az 1953-ig fennálló munkaerő-tartalékok minisztériumának egykori feladatai közül a gazdasági ágazatok igényeinek begyűjtése, a szakmai képzés mennyiségi mutatóinak számontartása; emellett a szakképzés színvonalának emelése; az állami politika képviselete a szakképzésben; a különböző gazdasági ágazatokban dolgozók át- és továbbképzése; a különböző szakképző intézmények munkájának összehangolása és összefogása, s az általuk kiképzett munkások célirányítása. Ez az ÁB kapta a párt KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1969. április 2-án kelt 240. számú határozatában megfogalmazott feladatot, miszerint a szakmai-műszaki oktatási intézményeket fokozatosan át kell alakítani 3-4 éves oktatást nyújtó műszaki szakiskolákká, ahová elsősorban a nyolc osztályt végzetteket várták, s csak egyes szakmákhoz várták el a teljes középiskolai végzettség meglétét.[345] A szakközépiskolában vagy szakiskolában tanuló fiúk a tanulmányi időre felmentést kaptak a katonai sorkötelezettség alól.[346] Ez a halasztás az intézmény befejezése utáni egy évre is hatályban maradt, amennyiben a végzősök képesítésük szerint helyezkedtek el.[347] A szakiskolákban általános tantárgyakat oktató tanárok azonban csak 1972-ben kapták meg az összes olyan jogot, amit az általánosan képző iskolák szaktanárai élveztek. A jogokkal együtt az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 497. számú, 1972. június 23-án kelt rendelete rájuk is kiterjesztette az ötévenkénti kötelező szakmai továbbképzést.[348]

Az Szovjetunió Oktatási és Egészségügyi Minisztériuma 1969. július 1-jén, a 92-M/01-27/6. iktatási számú közös körlevélben emlékeztette és figyelmeztette az iskolákat és egyben a helyi egészségügyi szerveket, hogy ne felejtkezzenek el az évente kötelező egészségügyi vizsgálatok elvégzéséről és a soros védőoltások beadásáról. E tárgyban 1963-ban született az első határozat, amelyet az 1967. május 22-i, 417. számú rendelet erősített meg. Az 1969-es körlevél ezek betartására figyelmeztette az illetékeseket, mivel számos kisebb település iskolájában tanuló gyerek rendszeres egészségügyi vizsgálatát, ill. védőoltással való betegségmegelőzését elhanyagolták.[349] Igazából a 70-es évek közepére sikerült elérni, hogy minden település minden tanulója részesüljön az egészségügy profilaktikai tevékenységében. A kérdéshez 1973 júliusában tértek vissza, közvetlenül a július 19-én elfogadott közoktatási törvény előtt. A Szovjetunió Minisztertanácsa határozott a gyermekoktatási intézmények állami egészségügyi felügyeletéről, s az állam fenntartotta a Szovjetunió Egészségügyi Minisztériumának jogát arra, hogy ellenőrizze az iskolások tanulói munkamegterhelését és napirendjét.[350]

---

[344] *Сборник приказов СССР*, 1969, №16, с.87.

[345] „*A szakképzett munkások oktatásának további javítását célzó intézkedésekről a szakmai-műszaki képzés rendszerének tanintézeteiben*", In: Сборник приказов СССР, 1969, №9, с.54.

[346] A felmentés a Szovjetunió „*Általános hadkötelezettségről*" szóló törvénye 35. cikkelyének 2. pontja alapján járt mindenkinek

[347] *Народное образование в СССР. Сборник нормативных актов* / Сост. Ю. Голубева Н. Е.; Спец. науч. Ред.: Павлищев К. С. – Москва, Юридич. лит., 1987. с.169. (a továbbiakban: Голубева 1987)

[348] „*A szakmai-műszaki oktatás rendszerének további fejlesztéséről*", In: Сборник приказов СССР, 1972, №12, с.67. *és* 1987, №6, с.25.

[349] „*Az iskolákban zajló gyógyító és betegségmegelőző munkák szervezéséről és levezetéséről*", In: Березняк 1973, с. 284.

[350] *Сборник приказов СССР*, 1973, №16, с.86.

Az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma már 1966-ban elveszítette *prima inter pares* pozícióját, de azért addigi vezető helye az oktatási innovációban még hosszú ideig fennmaradt. Ennek egyik bizonyítéka, hogy az uniós szintű közoktatásról szóló rendeletgyűjteménybe bekerült az 1969. június 27-i határozata „*A falusi középfokú általánosan képző iskolákban tanulók traktor, kombájn és más mezőgazdasági gépeken való munkaoktatásának megszervezéséről*". A rendelkezés előzménye az volt, hogy a Szovjetunió Minisztertanácsa 1969. január 14-én, 44. számú rendeletével engedélyezte az 1969/70-es tanévtől az általánosan képző középiskolák 9–10. osztályaiban a gépkocsivezetés oktatását. A tanítás két kategóriában folyt – 50 órás felkészítéssel a hivatásos gépkocsivezetőket, 25 órással amatőr vezetőket képeztek. Akik sikeresen letették a gépjárművezetői vizsgát a Belügyminisztérium Állami Autó-felügyelőségénél, azoknak gépkocsivezetői jogosítványt állítottak ki, melyet 18. életévük betöltése után használhattak.[351] Az Orosz Föderációban kísérletként indult mezőgazdasági gépek kezelésének oktatása az érintettek körében tetszést aratott, hisz a 9–10. osztályokban kötelező munkaórákon, a fakultáció és nyári gyakorlat alatt a tanulók gépkezelői igazolványhoz juthattak, s a középiskola befejeztével azonnal szakképzettként állhattak munkában a kolhozokban és szovhozokban.[352] A fenti rendelet olyannyira sikeres és eredményes volt, hogy 1970-ben, sok falusi középiskolában, össz-szövetségi szinten is bevezették a mezőgazdasági gépek és gépkocsivezetés oktatását. 1970. május 14-én pedig a Szovjetunió Minisztertanácsa határozatot fogadott el „*A mezőgazdasági gépkezelők képzése további kiterjesztésének intézkedéseiről*", amely alapjában megismételte az Orosz Föderáció Oktatási Minisztériumának fent említett rendeletét. 1974–80 között ennek pozitív hatására újabb 10 ezer iskolában indították el a gépkezelői oktatást a 9–11. osztályokban. A végzősöket a mezőgazdasági szakiskolák utolsó évére vehették fel, így hamarabb jutottak szakmai oklevelükhöz és mehettek közvetlenül a termelésbe. A rendelkezés előírta, hogy a szovhozok, kolhozok, ill. a *szelhoztechnika*[353] részlegei száz tanulóra, de legalább iskolánként egy traktort és egyéb mezőgazdasági gépet kellett, hogy juttassanak az oktatás elősegítésére a tanintézetek számára.[354] Ugyancsak az OSZFSZK Minisztertanácsa kezdeményezte 1970. november 19-i határozatával az új iskolai pénzalap létesítését, melyben az 1959-es oktatási törvényre hivatkoztak. Az iskolai pénzalapot elemi, általános és középiskolákban hozták létre azon 1–8. osztályos tanulók anyagi támogatására, akiknek nem futotta az iskolai oktatás megfelelő körülményeinek megteremtésére. Ebből ingyenes étkezést, ruhát, cipőt, tankönyveket biztosítottak számukra, de más anyagi jellegű kiadásokat is fedezhettek belőle.[355]

Az 1966. november 10-i rendelet miatti új oktatási tartalomra való áttéréssel indokolta az OM 1970. április 14-i, 41-M sorszámú körlevelében a házi feladatok kérdéséhez való visszatérést, ill. azzal, hogy az iskolai órarendek összeállításánál nem tartották be a tantárgyi egyensúlyt. Szovjetunió-szerte szinte minden iskolában előfordult, hogy algebra vagy mértan, fizika, kémia, biológia egymás után került órarendbe ugyanazon a napon. Ez megnövelte a házi feladatra fordítandó optimális idő mennyiségét. Így a

---

[351] „*Az általánosan képző középiskolák felső osztályaiban tanulók gépkocsivezetési oktatásáról*", In: Свод законов СССР, т. 3, с.281.

[352] *Сборник приказов РСФСР*, 1969, №16, с.88. és *Народное образование….. Сб. док-тов.* с.226-227.

[353] Сельгостехника = magyarul annyit jelent, hogy mezőgazdasági technika

[354] *Решение партии и правительства по хозяйственным вопросам*. Т.8. Москва, 1972. с.119-121.

[355] „*Az általános képzési alapról szóló határozat jóváhagyásáról*" In: Народное образование….. Сб. д-тов. с.130.

minisztérium újra közzétette javaslatait, melyeket egyben a tagköztársaságok Közoktatási Minisztériumainak is megküldött. Ezek szerint az alábbi javaslatok láttak napvilágot a házi feladatra fordítható időről: 1. osztályban egy óra, 2.-ban – másfél, 3–4.-ben – két óra, 5–6.-ban – 2,5 óra, 7. osztályban – három óra, 8–10.(11.)-ben maximum 4 órát igénybe vevő feladatot lehetett egy napra feladni.[356]

A honvédő háború utáni időszakban a párt és az állami vezetés többször is foglalkozott az iskolai fegyelem erősítésével, ám az oktatási intézmények szervezeti szabályzatának leírásával nem. 1970. szeptember 8-án a Szovjetunió Minisztertanácsa egy rég esedékes problémát oldott meg, mikor 749. számú rendeletével jóváhagyta az általános képzésű iskolák szervezeti szabályzatát. Előtte 1923-ban foglalkoztak legutóbb ezzel a témával, amikor az egységes munkaiskolák számára dolgozták ki azt, s azóta nem újították fel, csak egyes részeit pótolták, cserélték. Ez az új szabályzat hat fejezetben rögzítette és fejtette ki a szovjet iskola feladatait, az oktatói-nevelői munka szervezését, a tanulók, tanárok, iskolai vezetők feladatköreit, ill. az intézmények anyagi vonatkozásait. A szabályzat általános része egy lenini meghatározással kezdődött: „A *Szovjetunióban az általánosan képző középiskola egységes munka és politechnikai iskola*”.[357] Az iskola egysége az egységes tantervek, pedagógiai elvek és az oktatás központi irányító szervei segítségével biztosított, s „*a közoktatás így került az össznépi gondoskodás középpontjába*”.[358] Az általános képzésű középiskola számára megfogalmazott feladatok folyamatosan ugyanazok maradtak – az adott időszak tudományos és technikai haladása szintjének megfelelő tudományágak szerinti tárgyoktatás, a marxista-leninista világkép alakítása, a hazához és a párthoz való hűség –, csak a brezsnyevi korszakban még egyet hozzátettek: a tanulók sokoldalú és harmonikus fejlődésének, esztétikai és fizikai nevelésének, egészségük erősítésének biztosítása.[359] Az oktatás ingyenessége és általánossága, ill. a vallás kizárása eddig is mindenhol szerepelt. Új elemként jelent meg az oktatáspolitikában, hogy anyanyelven vagy a szülők által választott nyelven lehetett tanulni a középiskolában, ill. a tanítás koedukáltsága is itt volt először hivatalosan leszögezve. A szabályzatban találkozhatunk először a középszintű képzésbe tartozó iskolatípusok felsorolásával is: 1) általánosan képző középiskola; 2) termelői oktatású iskolák; 3) szakosított iskolák; 4) napközis iskolák; 5) internátus-iskolák; 6) esti (váltásos) és levelező oktatású iskolák a dolgozó fiatalok számára; 7) a testi és szellemi fogyatékos gyerekek oktatására létrehozott iskolák; 8) gyógy- és erdei iskolák.[360]

A szabályzat szerint az általánosan képző iskoláknak három szintje volt: elemi – 1–3., nyolcosztályos – 1–8. és a középiskola – 1–10. osztályokkal, melyek egységesek voltak, és a rendszer folyamatos volt önmagán belül és a szintek között is. A gyerekek iskolakötelezettsége tíz évben lett meghatározva (1–10. osztályokban), de az orosz tannyelvű iskolákban a Szovjetunió Minisztertanácsa engedélyezett még egy évvel való kiegészítést. Az esti és levelező képzés három éves volt (9–11. osztályokban).

A szabályzat II. fejezete már az oktatási-nevelési munka szervezésének alapjait tárgyalta, s egy sor olyan tényt fektetett le, ami eddig állandó változtatgatások tárgya volt, így lett a központosítás eredménye az iskolai egységesítés. A pontos szabályzás szerint:

[356] *Средняя школа. Москва*, «Просвещение», 1971. с.125-128.
[357] Трапезников С. Ленинские принципы социалистической системы народного образования // *Коммунист*, 1976, №2. с.67. (a továbbiakban: Трапезников 1976)
[358] Брежнев Л. И. *Ленинским курсом*. Т.2. Москва, Политиздат, 1970. с.221-222.
[359] *Устав средней общеобразовательной школы*. Москва, 1971. с.5.
[360] Uo., 5.

a) a heti maximális terhelés 1–4. osztályokban – 24 óra, 5–8.-ban – 30 óra, 9–10. (11.) osztályokban 32 óra lehetett. A nemzetiségi iskolákban, osztályonként 2-3 órát lehetett még hozzáadni;
b) a tanév szeptember 1-jén kezdődött, befejezése pedig – ami az átvezető vagy érettségi vizsgákat, gyakorlatokat is magába foglalta – 1–7. osztályokban = május 30., 8.-ban = június 10., 9–10. (11.) osztályokban pedig június 25. lett;
c) a tanévet negyedévekre osztották: I. negyedév = IX. 1. – XI. 4., II. negyedév = XI. 10. – XII. 29., III. negyedév = I. 11. – III. 23., IV. negyedév = IV. 1-jétől a tanév végéig;
d) a tanulóknak a negyedévek között iskolai szünetet adtak, az őszi szünet november 5–9., téli – december 30. – január 10., tavaszi – március 24–31., a nyári a tanév végétől augusztus 31-ig tartott;
e) az osztályok tanulói létszáma nem haladhatta meg 1–8. osztályokban a 40 főt, 9–10. (11.) osztályokban pedig a 35 főt. Ezen felül párhuzamos osztályokra lehetett osztani őket;
f) a tanítási órák mindenhol 45 percesek lettek, a közöttük lévő szünet pedig minimálisan 10 perc, a nagyszünet (2. óra után) = 30 perc vagy a 2. és 3. órák után is 20-20 perc;
g) a házi feladat mennyiségét az 1970. április 14-i, 41-M sorszámú körlevél szerint hagyták jóvá;
h) a tanulói tudásszintet érdemjeggyel osztályozták: 5 (kitűnő), 4 (jó), 3 (közepes), 2 (rossz), 1 (nagyon rossz). Olyan tárgyakból, mint ének, testnevelés – a „beszámítva" vagy „nem beszámítva" értékelés is alkalmazható volt;
i) a 8. és 10. (11.) osztályokban kötelezőek voltak az érettségi vizsgák, míg a 4–7.-ben és a 9. (10.) osztályokban az Oktatási Minisztérium határozhatott az átvezető vizsgákról;
j) a tanulók magaviseletét 1–3. osztályokban a tanító, 4–10. (11.)-ben az osztályfőnök értékelte – jeles, kielégítő vagy elégtelen minősítéssel;
k) végső esetben engedetlenségük és fegyelmezetlenségük miatt a tanulókat ki is zárhatták az iskolából, de testi fenyítést már nem alkalmazhattak velük szemben. Az év végére magatartásukra elégtelen minősítést kapott érettségizők nem voltak vizsgához engedve, így csak egy igazolást kaptak, hogy végighallgatták a középiskolai évfolyamokat. Az érettségihez szükséges vizsgákat akkor tehették le, ha legalább egy év múlva munkahelyükről pozitív jellemzést kaptak.

A III. fejezet a tanulókkal foglalkozott. Ebből derül ki az is, hogy akkor lehetett a gyereket első osztályba felvenni, ha az szeptember 1-jéig betöltötte a 7. életévét, ill. hogy a tagköztársaságok Oktatási Minisztériumai elkezdték bevezetni az iskolai formaruha viselését.

A IV. fejezet egészében a tanár állam által meghatározott szerepének leírásával kezdődik – akié az iskolában a vezető szerep, s tisztelet- és felelősségteljes feladatot bíztak rá: a felnövekvő nemzedék oktatását és kommunista nevelését. Ezért a tanártól példamutató magatartást vártak el a munkahelyén, az életvitelében, magánéletében, viselkedésében, a szocialista együttélés szabályainak betartásában egyaránt. A fejezetben lépésről lépésre fektették le, mit várnak el a pedagógusoktól. Elsősorban szakmai kötelességek felsorolásával találkozunk, mint:

- a tanulók tudással való felvértezése;
- a kommunista világnézet formálása;
- a megismerő képesség fejlesztése;
- a gyerekek egészségének védelme;
- a gyerekek egyéni sajátosságainak megismerése;
- a szülőkkel való kapcsolattartás;
- a pedagógiai ismeretek propagálása;
- saját ideológiai és szaktudásuk folyamatos emelése;
- ill. a tanár felelt a tanítás minőségéért, a tanulók tudásszintjéért is.

A fenti munka ellenőrzését az igazgató, annak tanügyi helyettese, ill. a közoktatási szervek inspektorai végezték. A szaktanárok egyben osztályfőnökök is lehettek, s mellettük a napközis csoportokban nevelők dolgoztak még. Elbocsátani a tanárt vagy nevelőt csak a tanév végeztével lehetett.

Elég nagy terjedelemben tárgyalta a szabályzat az iskola vezetőségének témáját is az V. fejezet 41–55. pontjaiban, ám a különböző szintű iskolák igazgatóinak kinevezési feltételei megegyeztek az 1931. augusztus 25-i,[361] ill. az 1936. április 10-i rendelkezésekben[362] foglaltakkal. Ezek értelmében igazgató az lehetett, aki felsőfokú végzettséggel és minimum három éves pedagógiai gyakorlattal rendelkezett, az elemi és nyolcosztályos intézmények élén állóknak – időnként – a középfokú pedagógiai végzettség is elfogadott lehetett.[363] A kinevezéseket a járási vagy városi közoktatási osztály adta ki. Az igazgatók helyetteseinek posztjából kettő vagy három volt, attól függően, folyt-e az intézményben termelői munkára való felkészítő oktatás vagy sem. Mert ha folyt, akkor a tanulmányi igazgatóhelyettesen és az osztályon és iskolán kívüli nevelői munkáért felelő szervezőn kívül (akinek igazgatóhelyettesi beosztása volt), volt még egy termelői munka oktatásáért felelős helyettes is. Az iskola vezetőségéhez tartozott az alapfokú katonai felkészítést végező katonai vezető, a rangidős pionírvezető és a gazdasági ügyeket vezető igazgatói segítő. Utóbbit az igazgató jelölte ki, csak jóvá kellett hagyatnia. Így összesen hat vagy hét személyből állt az intézmény vezetősége. Kötelező volt még a szaktárgyak szerinti tanári munkaközösségek és a szülői tanács létrehozása.

A legkisebb terjedelemben az iskolák anyagi-műszaki bázisáról, finanszírozásáról és elszámolási kötelezettségéről rendelkeztek. Ám azt egyértelműen rögzítették, hogy az osztálytermeken kívül minden iskolának, rendelkeznie kellett munkateremmel az 1–3. osztályokban, szaktermekkel és tanműhelyekkel a 4–11.-esek számára, díszteremmel, könyvtárral, sportteremmel és pályával, tanári és egészségügyi szobával, étkezdével, büfével, az adminisztratív és kiszolgáló személyzet által használt helyiségekkel. Azokban az iskolákban, ahol napközit is működtettek, az 1–2. osztály számára alvószobát, a 3–8.-osoknak pedig pihenőszobát kellett fenntartani. Minden iskolának rendelkeznie kellett valamennyi földrészleggel, ahol sportpályát, kísérleti részleget és pihenőhelyet alakítottak ki. Amennyiben szükség volt rá, akkor bentlakást is létesíthetett az iskola. Minden iskolát a helyi költségvetésből finanszíroztak, s az intézmények vezetői is a járási tanácsnak voltak kötelesek elszámolni. Az iskolát jogi személynek nevezte a dokumentum, mert saját bélyegzővel rendelkezett.

[361] Az OK(b)P KB határozata *„Az elemi és középiskolákról”*, In: Народное образование….. Сб. д-тов. с.156.
[362] Az OK(b)P KB és a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának határozata *„A tanárok személyi címe, az iskolák igazgatói és vezetői kinevezésének bevezetési rendjéről”*, In: КПСС в резолюциях... Т.6. с.333.
[363] *Народное образование….. Сб. д-тов*. с.233.

A brezsnyevi időszakban végrehajtott központosítási folyamatoknak voltak hátulütői és szenvedői, de az iskolaügy és a közoktatás még így is sokat profitált belőle. Javarészben ennek köszönhette, hogy végre tisztázták az oktatás szegmenseinek feladatait, jogait, fölé- és alárendeltségi kötelességeiket, a különböző állami szervek feladatait a közoktatás és a benne lévő konstans elemek felé. Az előzőleg ismertetett iskolai szervezeti szabályzat egyik láncszeme volt a központosításnak és az uniformizálásnak, de egyben átláthatóvá tette az oktatási intézmények szerkezetét és működését. Ez a többszempontúság és ambivalens helyzet szülte az 1968. április 8. és 1971. március 19-ével datált állami határozatokat is, melyek a városi, járási és falusi munkásküldöttek tanácsainak jogait és kötelességeit rögzítették a közoktatás terén. A kötelességek elején az általánosan kötelező oktatás biztosítása állt, s a még nem iskoláskorú gyerekek születés szerinti számontartása. Nem sokkal ezután állt az oktatási intézmények anyagi-műszaki bázisának bővítése, az étkezés, a térítésmentes utaztatás megszervezése és az oktatási folyamatnak, ill. annak szervezőinek az ellenőrzése.[364]

Az a törekvés, mely már a hruscsovi időszak elején beindult – hogy a lakosság széles köreinek mindennapi élete színvonalán emeljenek, s ezzel nyerjék meg azokat a párt és az állam feltétlen támogatására – a brezsnyevi korszak 60–70-es éveiben még inkább felismerhetővé vált a rendeletek és határozatok tükrében. A kolhozparasztság havi készpénzben kapott juttatása, egészségügyi ellátása, nyugdíjbiztosítása után az oktatási lehetőségeket is próbálták a városi színvonalhoz közelíteni. Ennek gyökerei az urbanizációs folyamatok túlzott felgyorsulásában is ott voltak, hisz a város és a városi életvitel több lehetőséget biztosított az egyén számára a megélhetés és a szórakozás terén is. A falvakban maradottakra viszont egyre nagyobb teherként nehezedett a mezőgazdasági élelmiszerek szükségleteinek folyamatos növekedése. A mezőgazdaság képtelen volt megfelelő mennyiségű növényi és állati eredetű alapanyaggal ellátni a feldolgozó- és élelmiszeripart, hisz sokkal nagyobb mértékben csökkent a bennük foglalkoztatottak száma, mint ahogy nőtt volna az agrártechnika mennyisége és minősége. A két életforma közötti eltérés kiegyenlítését a fent említett rendelkezések mellett az is szolgálta, hogy a brezsnyevi korban az egységesítési folyamatok az iskolai oktatásra is kiterjedtek. A lenyomatok az SZKP XXIV. kongresszusának anyagaiban is mindenütt fellelhetőek. Az 1971. március 30-án elhangzott KB-beszámoló konstatálta, hogy a kongresszus egyhangúlag támogatta a kilencedik ötéves terv azon intézkedéseit, melyeket az ország lakossága életszínvonalának emelésére, ill. a városi és falusi lakosság életnívójának közelítésére tettek. 1975 végére szerették volna befejezni a teljes középiskolai oktatásra való átállást, mivel a kommunizmus építését összekapcsolták a kultúra és az oktatás helyzetével, mert utóbbi fejlettségétől vélték függeni a társadalom gazdasági fejlettségi szintjét is.[365] Ekkor már nyíltan hirdették, hogy a társadalmi termelés hatékonysága a tudományos-technikai haladással egyenes arányban áll, utóbbi pedig teljes mértékben az oktatás minőségétől függ.[366] Az 1968-as Országos Tanárkongresszuson ugyanezt mondta Brezsnyev, s kiemelte, hogy a gépgyártásban dolgozók 80%-ának munkájához technikumi, de legalább középiskolai végzettség szükséges.[367] A gazdaság fejlődésének mutatóiból kiindulva úgy vélték, falun a kollégiumok, internátusok építése a legcélszerűbb, ill. az iskolai közétkeztetés fejlesztése, mind a fejadagra szánt

[364] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1971, №12, Ст.134.
[365] *Материалы XXIV съезда КПСС*. Москва: Политиздат, 1971. с.83.
[366] Uo., 201.
[367] *Материалы Всесоюзного съезда учителей*. 2-4 июля 1968 года. Москва: Политиздат, 1968. с.9-10.

pénzösszeg, mind az abban részesülők számának növelésével. A falusi iskolák fejlesztése azért is szükséges volt, mert 1970-ben minden tíz iskolából hét falun működött. A hivatalos adatok szerint 1970-ben 10,72 milliárd, míg 1971-ben 11,04 milliárd rubelt költött a szovjet állam az általános közoktatásra.[368] E fejlesztések egyenes értelemben segítették a termelői szférát, mert az ott dolgozó szülőkről emeltek le terheket a gyerekek ebédeltetésével is. A tervekben már megjelent a fent említett „jóléti" irányvonal, mert a szakmai-műszaki képzésben a mezőgazdaság, építkezés, könnyű- és élelmiszeripar, ill. a lakosság közszükségleti igényeit ellátó ágazatok számára képző intézetek bővítését irányozták elő.[369] Így azon szakiskolák számának növekedését preferálták, ahol a szakmai képzésen kívül egyben érettségit is szerezhettek a fiatalok.

A pártkongresszus anyagaival, határozatainak szövegeivel mind a tanároknak, mind a tanulóknak meg kellett ismerkedni. Az OM 1971. április 17-i közleménye a módszertani ajánlásokat,[370] a tanárok tudnivalóit tartalmazta a párt XXIV. kongresszusáról, majd külön kiadványként is megjelentették.[371] A pártkongresszus után, 1971. december 30-án az OM 84-M sorszámú körlevelében megfogalmazottakkal az addig 5–7. osztályokban alkalmazott nyári termelői gyakorlatot felváltotta a rendszeres, különféle formájú és tartalmú, az oktatói-nevelői munkához kapcsolódó társadalmi hasznos munka. Egyedül a 9. osztályban maradt meg a nyári termelői gyakorlat. A társadalmi hasznos munka mindenki számára kötelező volt, s évente az 1–3. osztályokban 20 órát, a 4–10.-ben pedig 50 órát kellett dolgozniuk a tanulóknak, ám a 9. osztályosok számára ebben az 50 órában nem volt benne a nyári termelői gyakorlat.[372] A munka elvégzésének idejét az iskola vezetősége határozta meg, de tartalmát az iskola vagy gyermekintézmény, helyi gyár vagy üzem, szervezet, kolhoz, ill. szovhoz szükségletei és a tanulók életkora szabták meg. A körlevél 1. számú függelékében a munka tartalma szerint és életkorokra bontva adták közre a társadalmi hasznos munka formáit. Hat kategóriába sorolták a tanulók által végezhető tevékenységeket:

a) Önkiszolgálás – tantermek, szaktermek, tanműhelyek, tornaterem tisztántartása és takarítása, a termekben található szobanövények gondozása.
b) Az iskola számára végzett munka – iskolai berendezések, kellékek, bútorok, szemléltetőeszközök, könyvtári könyvek javítása, készítése, sportpályák és az iskola épületének, melegházaknak, műhelyeknek a felújítása.
c) A termelői munkában való részvétel – az óvodák és iskolán kívüli gyerekintézmények számára való játékok, emléktárgyak, berendezések készítése, a termés betakarításában és építkezéseken való részvétel, tanműhelyekben való munkavégzés.
d) Természetvédelem – gyógynövények, vadon termő gyümölcsök és bogyók, gombák, vadon növő füvek, fák, bokrok magjainak gyűjtése, a környezetükben lévő zöld növények védelme.
e) A közösség számára végzett munka – közterületi zöldövezetek, parkok, sétányok tisztántartása, növényeinek gondozása, ápolása.
f) Másodlagos nyersanyagok gyűjtése.

---

[368] Советская школа от XXIII к XXIV съезду КПСС // *ПИШ*, 1971, №2, с.4.
[369] *КПСС в резолюциях*... Т.12. с. 31.
[370] *Учительская газета*, от 17 апреля 1971 г.
[371] *Учителю о XXIV съезде КПСС*. Москва: АПН и изд. «Просвещение», 1971.
[372] „*A társadalmilag hasznos munka szervezésének javításáról az általánosan képző iskolákban*", In: Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР, 1972, №8, 9.

Ehhez az utolsó munkaformához csatolták a körlevél 4. számú mellékletét, melyben a Szovjetunió Egészségügyi Minisztériuma által 1962. december 30-án kiadott, 419-62. számú rendeletét adták közre. A minisztérium háromféle másodlagos nyersanyag gyűjtését engedélyezte az iskolásoknak: papír- és fémhulladékot (a konzervdobozokon kívül), ill. az üres üvegeket. Ám ezek gyűjtését csak 5. osztálytól javasolták, s csak kivételes esetekben engedélyezték a 3–4. osztályos tanulóknak a papírhulladékok gyűjtésébe való bekapcsolódását. Utóbbi esetben, a 3–6. osztályosok csak saját családi vagy lakóházukból hozhatták a papírt, míg a 7–11.-esek – az egészségügyi intézményeken kívül – elvben bárhonnan. Szigorúan tilos volt azonban a szemétgyűjtőkből, piacokról vagy szeméttelepről gyűjteni.[373]

Miközben a pártkongresszuson az általánosan kötelező középiskolai képzésre való áttérésről határoztak, addig az 1969/70-es tanévben a 9–10. osztályokból 106 ezer tanuló maradt évismétlésre és 395 ezer nem kapott érettségi bizonyítványt. Emellett azonban tény volt az is, hogy 1970-ben a nyolc évvel korábban beiskolázottak 93,6%-a fejezte be a 8. osztályt, ill. az 1960-ban beiskolázottak 70%-a kapott középiskolai bizonyítványt, az 1955-ben beiskolázottak 45%-ához képest.[374]

Alig zajlott le a párt XXIV. kongresszusa, 1972. február 21-én a párt KB határozatot adott ki a Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulójára való felkészülésről. Az általános ideológiai és nagyszabású megemlékező, ill. méltató rendezvények mellett rengeteg nyomtatott anyagot adtak ki, ami politikai, tudományos és szépirodalmi kiadvány volt; tudományos konferenciákat, kiállításokat, fesztiválokat tartottak; tömeges sportrendezvényeket és szpartakiádokat szerveztek. Fenti rendezvények zömébe az iskolák tanulói és tanárai egyaránt kénytelenek voltak bekapcsolódni.[375]

Amikor 1972. február 9-én megjelent az OM parancsa „*A tanulói mintaszabályzatról*”, az már az 1970-ben jóváhagyott iskolai szervezeti szabályzatra hivatkozott, s annak bevezetését 1972. szeptember 1-jétől meg kellett ejteni.[376] Lehetőség volt a minta kiegészítésére, az mégis majdhogynem változatlanul került minden iskolába. Ahogy az iskolákat, úgy a szabályzatot is három szintre osztották: az 1–3., 4–8. és 9–11. osztályos tanulóknak külön-külön határozva meg a cselekvési határait. A viselkedési szabályzat nemcsak az iskolai időre vonatkozott, mert a gyerekek szinte egész élettevékenységét lefedte. Minden szinten azzal kezdődött, hogy szorgalmasan kell tanulniuk, stabil tudást kell szerezniük, figyelmeseknek és aktívaknak kell lenniük az órákon. Ezután a közösségi viselkedésre és a társadalmi hasznos munkában való részvételre adott gyakorlati tanácsokat. A szabályzatba beépítették a rendszeres testedzés, tisztaság és személyi higiénia szükségességét, ill. fontosságát, valamint a szabadidő aktív és hasznos eltöltésének igényét is. Ugyancsak lényegesnek tartották az idősebbek, a szülők, ill. mások munkájának tiszteletét és megbecsülését, az otthoni munkában való részvételt. Ami egyedül a 9–11. osztályok előírásában szerepelt, az a haza védelmére való felkészülés, az erkölcsös viselkedés betartása, ill. a társadalomellenes cselekedetek elutasítása, a tudatos szakmaválasztásra való törekvés.[377] Utóbbi elvárások már tükrözték

[373] Березняк 1973, с. 209-210.
[374] *ПИШ*, 1971, №5, с.6.
[375] *О подготовке к 50-летию образования Союза Советских Социалистических Республик*. Москва: Политиздат, 1972, с. 14-15, 27-29.
[376] *Народное образование….. Сб. д-тов*. с.235.
[377] *Спавочник работника народного образования*. Москва, 1973, с.361-365. és *Народное образование… Сб. д-тов*. с.236.

a január 17-én meghirdetett „*Munkára és a haza védelmére kész*”[378] elnevezésű félkatonai tömegmozgalom szervezésének irányvonalait is.

Az 1970-es évek közepére tervezett általános középiskolai oktatásra való áttérés garanciáját a párt és állami vezetés a tanárok jobb megbecsülésében és főleg a tanári munka magasabb szakmai szintre való emelésében látta. Ez tükröződik az 1972. június 20-i határozatban, aminek nagyobb része a pedagógussal foglalkozott. Mivel a tanár felelőssége a társadalom felé a fiatal nemzedék oktatásában és nevelésében megnőtt, ezért nagyobb hangsúlyt kellett fordítani a tanárok önképzésére. Az önképzést elsősorban a történelemtudományban, pszichológiában, didaktikában és oktatásmódszertanban várták el. Minderre azért volt szükség, mert a felsőbb osztályokban a tanár tekintélye főleg attól függ, mennyire tudja szaktárgyát, hogyan követi tudományága fejlődését és a napi eseményeket – olvasható a határozatban.[379] Így megsürgették az új típusú tantervek és tankönyvek 1975-re való kiadásának a befejezését. A tanári munka ösztönzése céljából 1973-tól bevezették a tanárok határozott időszakonkénti kötelező szakmai minősítését, mellyel a magasabb fokozat megszerzése után minimális százalékú béremelés is járt. Ennek kapcsán vezették be a „vezető tanár” és a „módszerész tanár” elnevezéseket.

Még mindig érzékelhető volt a szaktanári hiány, főleg a központtól távol eső falvakban és szórt településeken. Ezt úgy próbálták orvosolni, hogy a tanító és tanárképző intézetekbe a fent említett területekről felvételizőket minimális pozitív teljesítmény (felvételi) után is felvették, de ugyanoda küldték vissza dolgozni, tanítani őket, ahonnan jöttek. A fenti intézkedések meghozták a várt eredményeket, mert jelentősen nőtt a felsőfokú pedagógiai végzettséggel dolgozók aránya az ország általánosan képző iskoláiban. Ezt mutatják az alábbi diagramok is.

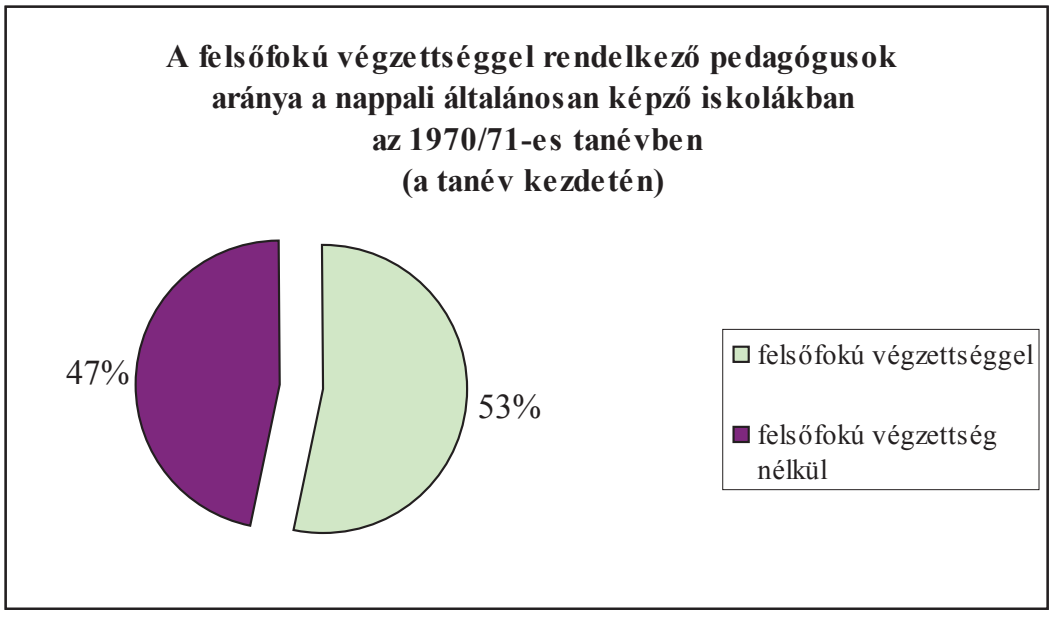

1. diagram
(Forrás: Народное образование в СССР. Стат. сб... с.136.)

[378] Az eredeti orosz elnevezés így hangzott = Готов к труду и обороне Родины

[379] „*Az ifjúság általános képzésű oktatására való áttérés befejezéséről és az általánosan képző iskolák további fejlesztéséről*”, In: Сборник приказов СССР, 1972, №11, с.60. *és* Народное образование….. Сб. д-тов. с.237.

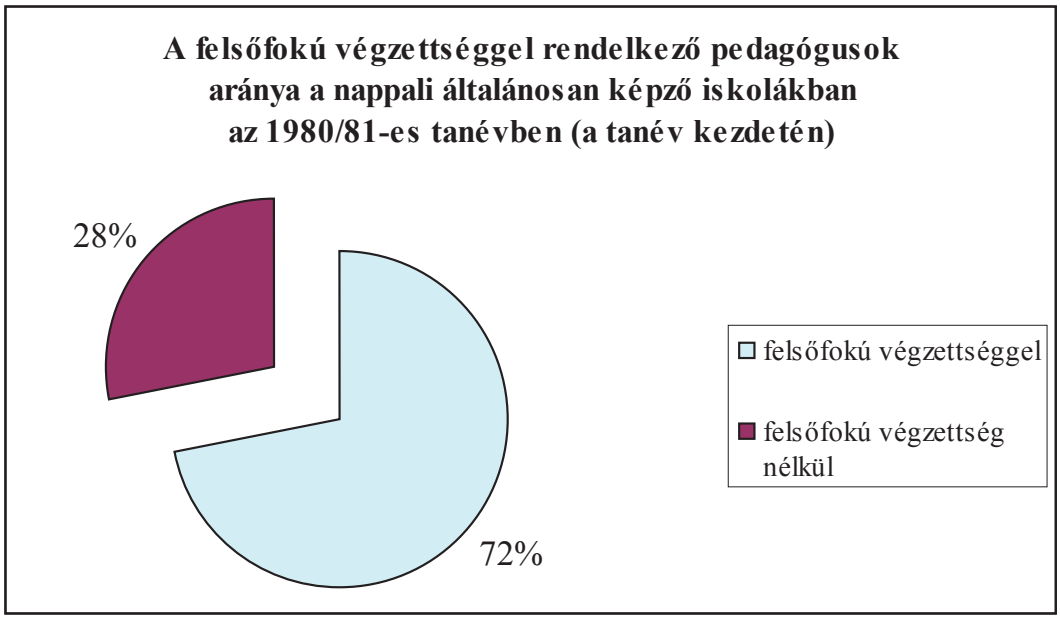

2. diagram
(Forrás: Народное образование в СССР. Стат. сб... с.136.)

9. táblázat. **Nem iskolai gyermekintézmények a Szovjetunióban**
(az év végén)

	Az intézmények száma		**A bennük foglalkoztatott gyerekek száma (ezer főben)**	
	1970	**1980**	**1970**	**1980**
Pionírházak és -paloták	3 865	4 844	1 601	3 149
Ifjú technikusok központja	606	1 353	217	576
Ifjú természetbúvárok központja	338	863	131	340
Ifjú turisták központjai és önálló turistatelepek	169	223	1 065	772
Gyermekparkok	164	157	37	31
Nyári pionírtáborok	36 088	59 577	8 806	12 085
Gyermek művészeti, zenei, képzőművészeti és koreográfiai iskolák	4 510	7 691	762	1 416
Gyermekkönyvtárak	6 498	8 367	12 810	20 035
Gyermek és ifjúsági sportiskolák	3 813	6 473	1 323	2 525

(Forrás: Народное образование в СССР. Стат. сб... с.144.)

A 70-es évek elején bővítették a pionírházak és -paloták, az ifjú technikusok és természetbúvárok állomásait, művészeti és sportiskolákat, munka- és pihenőtáborok hálózatát, a turistaközpontok és sporttelepek számát. A fenti táblázat adatai jól mutatják

az iskolán kívüli gyermekintézmények hálózatának és a bennük foglalkozó gyerekek számának a változásait. Ekkor indultak el a *Ifjú hazafi (Юный патриот)* és a *Ifjú természetbúvár (Юный натуралист*) elnevezésű önkéntes iskolai társaságok. Mindezzel nemcsak a tanulóifjúság képzési igényeinek, de fizikai erőnlétének, érdeklődési körének kielégítésére, mederbe terelésére is tettek lépéseket, szervezett keretek között. Ugyancsak az ösztönzés volt az alapvető oka az 1972. augusztus 19-én publikált határozatnak, amelyet a párt Központi Bizottsága, a Minisztertanács és a Szakszervezetek Össz-szövetségi Központi Tanácsa írt alá. A rendelet 1972. szeptember 1-jétől fizetés- és hivatali illetményemelést jelentett be az orvosok, tanárok és óvodai nevelők számára, egyidejűleg a középszintű-szakképző és szakmai-műszaki képzés előadóinak, a rangidős pionírvezetőknek, a gyermekotthonok, internátusok dolgozóinak és járási oktatási ellenőröknek (inspektoroknak) is.[380]

A Brezsnyev-korszak utolsó nagy horderejű (vagy inkább látványos) oktatással kapcsolatos rendelkezéssorozata 1973-ban látott napvilágot, ami még ugyanabban az évben a Szovjetunió és tagköztársaságai által elfogadott Közoktatási törvényben összegződött. Mint a fent említett fizetésemelést, az 1973-ban megjelent rendeleteket is a legnagyobb példányszámú napilapban, a Pravdában publikálták. Július 6-án a párt és az állami vezetés közös határozata a falusi iskolákra fordította a figyelmet, hisz ott tanult a Szovjetunió iskolásainak a fele, több mint 22 millió gyerek, ill. ott dolgozott a tanároknak több mint a fele – egymillió 383 ezer pedagógus.[381] Ám utóbbi intézmények a városok, ill. ipari központok iskoláihoz képest nemcsak az oly sokszor emlegetett hiányos szaktanári gárda miatt kerültek hátrányos helyzetbe, hanem mert az 1950-es évek elején lezajlott iskola-összevonások miatt nem volt elég vagy egyáltalán nem volt épületük, helyiségük a megfelelő oktatási folyamatokhoz. Az összevonások óta az ország lakossága folyamatosan növekvő tendenciát mutatott, s a népességnövekedés üteme egyértelműen a falvakban volt magasabb. Ez váltotta ki a 70-es évek elejére a tarthatatlan állapotok kezelési kényszerét, meg a vágy és/vagy remény, hogy a mezőgazdasági termelés növekedését a mezőgazdaságba bevont falusi fiatalság segítségével oldják meg.

Felmerült az ötlet, hogy minden szovhozban és nagyobb kolhozban létesítsenek általánosan képző középiskolát, karolják fel azok iskolaépítési kezdeményezéseit, s az 1974–80-as időszakban az állam is szálljon be és járuljon hozzá ezekhez az építkezésekhez. Ez a kérdés már 1966-ban felvetődött ugyanebben a konstrukcióban, s akkor jelentős számú iskola épült, de csak az iparvidékeken. Most viszont kifejezetten csak a faluhelyekre koncentráltak, s csak a szovhozok és kolhozok segítségét irányozták elő. Az állam által nyújtandó segítség nemcsak az újonnan építendő létesítményekhez járt, hanem a már meglévő intézmények újabb osztálytermekkel, tanműhelyekkel, szaktantermekkel, étkezdékkel, tornatermekkel való kiegészítéséhez is. A fent említett 1974–80-as időszakra az Állami Tervhivatal külön alapot hozott létre a faluhelyen építendő iskolák, internátusok és tanári lakóházak támogatására. A Szovjetunió Állami Bankja 15 éves hosszú-lejáratú hitel formájában támogatást nyújtott a kolhozoknak és szovhozoknak, aminek visszafizetését a felvétel utáni ötödik évben kellett elkezdeni.[382] Az OM pedig azt a feladatot kapta, hogy az új iskolákat a legkorszerűbb technika

[380] *„Az orvosok, tanárok és óvodai nevelők fizetésének és hivatali illetményének emeléséről”*, In: Правда, 19 августа 1972 г.

[381] *„A falusi általánosan képző iskolákban folyó munkaviszonyok további javításainak intézkedéseiről”*, In: Народное образование в СССР. Стат. сб... с.48.

[382] *Правда*, 6 июля 1973г.

felhasználására is alkalmas tervek alapján építsék és alakítsák ki. A kampány sikeresnek volt mondható, hisz a kilencedik ötéves tervben, 1971–75 között 16 367, míg a tizedikben, 1976–80 között 11 305 új iskola épült fel az ország területén.[383] A nagyszabású akcióba több központi minisztériumot is bevontak, mint a falusi építkezés, építőipari, ipari-építkezési, nehézipari létesítmények építőipari minisztériumait, a speciális építkezéseket végző minisztériumot, a közlekedési, meliorációs és vízgazdálkodási minisztériumokat.[384] Arról is határozat született, hogy amíg nem rendelkezett minden szovhoz és kolhoz saját középiskolával, addig a tagköztársaságok Minisztertanácsainak meg kellett oldaniuk a falusi tanulók rendszeres és ingyenes iskolába-szállítását. Ennek segítségére 1974-ben háromezer, 1975-ben 3,5 ezer, 1976–80-ban ötezer autóbuszt terveztek eladni a kolhozoknak és szovhozoknak.

A falusi középiskolák mellett létesített kollégiumokban természetesen nem volt ingyenes sem az étkezés, sem a lakás, ezért sok kolhozparaszt anyagilag nem engedhette meg magának gyermeke internátusi elhelyezését. Az ingázás viszont gyakran rendszertelen óralátogatást okozott, s az is pénzbe került. Az állam ezt azzal próbálta enyhíteni, hogy amíg nem volt helyben iskola, addig ingyenes utaztatást biztosított, ill. 1975-től a bentlakó gyerekek 25%-ának szociális helyzete és előmenetele függvényében ingyenessé tette a napi háromszori meleg étkezést, a többiek pedig 50%-os kedvezményben részesültek.[385] Tervbe vették, hogy a falusi iskolákban csak egy váltásban oktassanak, pedig falun már a 70-es években is jobb volt az arány ezen a téren, mint a városokban (erről pontos adatokkal a függelék 21. számú táblázata szolgál).

A falvakból felvételizők lakhatási helyzetén javítottak, mikor 1975-től nagyszabású kollégium-építésekbe kezdtek a tanító- és tanárképző intézményeknél is, hogy a hallgatóknak legyen hol lakniuk. Az Országos Szakszervezetek Központi Tanácsa, az Egészségügyi Minisztérium és az Oktatási Minisztérium együttműködésével az 1975/76-os tanévtől a falusi tanárok egészségügyi állapotának felmérése és karbantartása céljából, minden évben, tanévkezdés előtt kötelezővé tették azok teljes egészségügyi kivizsgálását (egészségügyi személyi könyv bevezetésével). Ugyancsak fenti elvek alapján indították el a falusi tanárok nyári szünidőben, gyógyító- és kórmegelőző szanatóriumi intézményekbe való beutalókkal, majd kedvezményes turistabeutalókkal való ellátását. Utazási kedvezményekkel támogatták a pedagógusok megyéjükön és köztársaságukon kívüli csoportos utazásaikat is.[386]

Ezek után a Pravda július 19-én közzétette a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának rendeletét, mely már az oktatás minden szintjéről és fokozatáról szólt, de csak általános megfogalmazásban szólította fel a szerveket a tanítási szint emelésére.[387] Ez utóbbi nem volt jellemző a korszakra, de felvezette az aznap elfogadott törvényt. „*A Szovjetunió és a tagköztársaságok közoktatási törvénye*” címet viselő jogszabályt két nap múlva publikálták a központi pártlapban. Ez a törvény hatályon kívül helyezte az 1959. december 24-én kelt „*Az iskola és az élet kapcsolatának erősítéséről és a közoktatási rendszer további fejlesztéséről a Szovjetunióban*” című hruscsovi oktatási reform-törvényt.[388]

---

[383] *Народное образование в СССР. Стат. сб...* с.404.
[384] *Правда*, 6 июля 1973г.
[385] *Народное образование….. Сб. д-тов.* с.245.
[386] Uo., 246.
[387] „*A közoktatás helyzetéről és az általános középfokú, szakmai-műszaki, középfokú szakmai és a felsőoktatás további tökéletesítéséről a Szovjetunióban*”, In: Правда, 19 июля 1973г.
[388] *Правда*, 21 июля 1973 г.

A törvény preambuluma megfogalmazta a közoktatás célját a Szovjetunióban – „magasan képzett, sokoldalúan fejlett, a kommunista társadalom aktív építőinek nevelése, akiket a marxizmus-leninizmus ideológiai alapján és elvei szerint neveltek; akik tisztelik a szovjet törvényeket és a szocialista jogrendet; kommunista módon viszonyulnak a munkához, egészségesek, képesek eredményesen munkálkodni a gazdasági, szociális és kulturális építés különböző területein; készek önzetlenül megvédeni a szocialista hazát, megőrizni és szaporítani annak anyagi és szellemi javait, védeni a természetet".[389] A 3. cikkely a Szovjetunió állampolgárainak oktatáshoz való jogáról írt, amely kötelező és általános nyolcéves oktatásról rendelkezett, de az összes többi szint is ingyenes volt és anyanyelven tanulhattak az iskolában. Utóbbi kitétel csak a nyolcéves vagy a középiskolai oktatásra vonatkozott, mivel minden más szintjén vagy formájában orosz vagy a helyi köztársaság nyelvén folyt a tanítás, ezt a szövegben külön nem jelezték. A törvény konstatálta hogy:

- az oktatás minden gyerek számára kötelező;
- az intézmények állami és társadalmi jellegűek egyszerre;
- az oktatás egységes rendszerben zajlik és felfelé minden típusa átjárható;
- az oktatás és a kommunista nevelés elválaszthatatlan egymástól;
- az iskola a családdal és a társadalom minden egyes tagjával együtt vesz részt a gyerekek nevelésében;
- az oktatásnak mindenhol kapcsolatban kell lennie az élettel, ill. koedukált jellegű és világi, a vallás bármilyen hatásának kizárásával.

A közoktatás szerkezete az új törvény szerint az alábbiak szerint alakult:

- iskola előtti (bölcsődei és óvodai) nevelés,
- általános középiskolai képzés,
- iskolán kívüli nevelés,
- szakmai-műszaki képzés,
- középfokú szakmai képzés,
- felsőoktatás.

Ugyanakkor egyértelműen kimondta, hogy a közoktatás és a felsőoktatás irányítása szövetségi (uniós) kompetencia, amit a tagköztársaságok nem irányíthatnak. Minden oktatási-nevelési intézmény az állami szervek irányítása alá tartozott.

A középszintű oktatással a IV. fejezet 18–28. cikkelyeiben foglalkoztak, részben ismételve az általános rész tartalmát, lebontva erre a szintre – feladatai, oktatás nyelve, szintjei. Itt írtak a nemzetiségi iskolák számára nyitott előkészítő osztályok szervezéséről, de foglalkoztak még a napközik és internátusok, gyermekotthonok, ill. a dolgozó fiatalság számára működő esti (váltásos) és levelező képzéssel is. A nyolcéves oktatást befejezők tanulmányaikról bizonyítványt kaptak és továbbléphettek a 9. osztályba vagy a középfokú szakmai képzésbe. A középiskolát végzők érettségi bizonyítványt kapott, s a felsőoktatásba léphetett tovább. Azok, akik a középiskolai osztályokban termelői-szakmai képzést is kaptak, érettségi bizonyítványuk mellé szakmai oklevelüket is átvehették (bizonyos minősítéssel).

A törvény érintette még a tanulók és diákok jogait és kötelességeit is (IX. fejezet, 46–47. cikkelyek) – ingyenes intézményhasználat, ösztöndíj, kollégium, ingyenes vagy kedvezményes utazás. A pedagógusok káderképzését (X. fejezet, 48–55. cikkelyek),

[389] *Сборник законов СССР и указов президиума Верховного Совета СССР 1938–1975*. т.3. Москва, 1975. с.148.

a szülői jogokat és kötelezettségeket (XI. fejezet, 56-–58. cikkelyek), a közoktatási intézmények anyagi bázisát (XII. fejezet, 59–62. cikkelyek) és a külföldi állampolgárok oktatási jogait is (XIV. fejezet, 64–65. cikkelyek), akiket ha a Szovjetunió befogadott, s területén élni engedélyezett, akkor ugyanolyan joggal tanulhattak, mint a szovjet állampolgárok.[390]

A törvény hatálybalépéséről a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének törvényerejű rendelete 1973. december 17-én látott napvilágot,[391] s arról rendelkezett, hogy az 1974. január 1-jétől lép életbe. Ez az intézkedés 6. pontjában módosította és magyarázta a közoktatási alaptörvény 56. cikkelyének első bekezdését, mely szerint tanárként csak a pedagógusi szakképesítéssel rendelkező személyek dolgozhatnak oktatási intézményekben, s engedélyezte az 1976. január 1-jéig, legalább három éves pedagógiai munkaviszonnyal rendelkező egyének további munkavégzését.[392]

Az oktatási törvényhez kapcsolódóan látott napvilágot 1974. június 20-án az OM szabályzata, mely az iskolai dolgozók belső munkarendjét szabta meg. A köz- és felsőoktatási, ill. tudományos intézetek munkásait tömörítő szakszervezet Központi Bizottságával egyeztetett dokumentum hét részben és 60 pontban fektette le az általánosan képző iskolák dolgozóira vonatkozó szabályokat és elvárásokat, a munkába való felvétel és elbocsátás körülményeit (II. fejezet), a munkások és az adminisztráció kötelességeit (III–IV. fejezet), a munkaidő felhasználásának elvárásait.[393] Ez utóbbi magába foglalta az órarend összeállításakor a pedagógiai célszerűségnek és a tanár idejének maximális takarékossági szem előtt tartását, így a munkásoknak minden héten minimum 42 óra folyamatos pihenés járt, ez időnkét lehetett több, de kevesebb nem. Szabad- és ünnepnapokon tilos volt dolgozni. Ez a szabályzat rögzítette a tanárok ügyeleti kötelességét is, mely a tanítás előtt 20 perccel kezdődött, s az utolsó óra befejezése után még 20 percig tartott.

Az 1966. november 10-i rendelet és az 1973-as közoktatási törvény visszaállította az általánosan képző középiskolák kizárólagos tárgyoktatási jellegét, megszabadítván azokat a mindenki számára kötelező jellegű termelői oktatástól és gyakorlattól. Ám ennek következtében a középiskolák zöme újra a tiszta tudományos alapú oktatásra összpontosított és végzőseit a felsőoktatásba való felvételire készítette. A gazdaság termelői részének viszont képzett és valós szaktudással rendelkező munkásokra volt szüksége, de a termelői oktatásnak az általánosan képző iskolákba való „visszavitelét" a brezsnyevi rendszer már csak azért sem tehette meg, mert akkor az a hruscsovi reformok szükségességének igazolása lett volna. Ehelyett a Szovjetunió Minisztertanácsa 1974. augusztus 23-án kelt 662. számú rendeletével létrehozták az iskolaközi tan- és termelési kombinátokat, melyek célja a munkaoktatás és a szakmai orientáció lett.[394] Utóbbi egyértelműen a gazdaság termelői szférája felé próbálta terelni a tanulókat a szakmaválasztás megkönnyítésével. A tankombinátok feladatai közé tartozott

---

[390] *Сборник законов СССР и указов президиума Верховного Совета СССР 1938-1975*. т.3. Москва, 1975. с.170.

[391] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1973, №51. Ст.726, *és* 1986, №20, Ст.344.

[392] Голубева 1987, с.48.

[393] „*A Szovjetunió Oktatási Minisztériuma rendszerébe tartozó általánosan képző iskolák dolgozóinak belső munkarendi szabályzata*", In: Основні документи про школу: [Збірник-довідник] / Упоряд. Є. С. Березняк. Київ: Радянська школа, 1982. с. 113. (a továbbiakban: Березняк 1982)

[394] „*A tanulók munkaoktatását és szakmai eligazítását végző iskolaközi tan- és termelői kombinátok szervezéséről*", In: Сборник приказов СССР, 1974, №18, с.105.

a tanulóknak a vállalatoknál folyó termelői munka tartalmával és folyamataival való megismertetése, a tudatos szakmaválasztásra való felkészítés és a választott szakma alapvető fogásainak elsajátíttatása.[395] Az ilyen tankombinátokat járásonként vagy nagyvárosonként hozták létre, melyekben azonban a tanulók nem szabad akaratukból választhattak az őket valójában érdeklő szakmákból, hanem a gazdaság helyi sajátosságai és szükségletei alapján, a helyben meglévő termelési egységek munkaerő-szükségletei szerint osztották be őket. Ezek az iskolaközi intézmények az elméleti oktatáson kívül gyakorlati képzést is nyújtottak, amit szakmai mesterek végeztek, akár a hruscsovi iskolareform után. A szakmai gyakorlatot vezető szakmunkásokat a képzés idejére elengedték főmunkahelyükről, s az alapbérezésük mellé a megtartott órákért a közoktatás is fizetett nekik. Fenti rendelkezés és feltételek alapján szervezték meg később a tanműhelyek és részlegek munkáját is, amiről a Szovjetunió Minisztertanácsa 1977. december 22-én kelt 1111. számú parancs 5. pontjában rendelkezett.

A tanulók irányított szakmaválasztása annak a folyamatnak volt az eleme, mely Brezsnyevnek az ország és a párt vezetésében betöltött teljes körű és korlátlan hatalmának megszilárdítására indult még 1965-ben, s ekkorra ért a vége felé. 1973. március 2-án az SZKP tagkönyvcseréjével Brezsnyev eltávolította mindazokat a pártból, akik nem voltak hajlandóak az új vezért szolgálni. Ezzel egyetemben széles körű ideológiai kampány indult, melynek lenyomata a Komszomol 1974 áprilisában lezajlott XVII. kongresszusának döntésében, a KB június 5-i és augusztus 22-i határozataiban szövegeződött meg. A felsorolt határozatok a felsőoktatásban és a szakképzésben folyó ideológiai munka színvonalának emelését[396] és a felettük való pártellenőrzés megszilárdítását[397] tűzték ki célul. De ebben az 1974-es évben kezdték meg az 1932. december 27-én bevezetett személyi igazolványok kiosztását a kolhozparasztság számára, ami – bizonyos korlátozásokkal – megengedte a szabad helyváltoztatást számukra.[398]

A vezér személyének újra a köztudatba való beemelését szolgálta a fent említett SZKP-tagkönyvcsere „akciója” is, mikor az új típusú tagkönyv 00000001-es sorszámot viselő darabját Lenin nevére állították ki, a 00000002-est pedig Brezsnyevére.[399] Ez a lenini „követés” az oktatáspolitika egyik kirakat-darabja is lett, mert az 1970-es évtől, Lenin születésének 100 évfordulójával kezdődően megfigyelhető a Szovjetunió létrehozójának erőteljes kultusza. A párt- és közoktatási szférában egymást érték a lenini elvek hirdetéséről publikált cikkek, tanulmányok, propagandaanyagok. Mikor a brezsnyevi időszakban újra a munka és politechnikai képzés felé próbálták fordítani az általánosan képző iskolákat, akkor ugyanazt tették, amit Hruscsov 1958-ban. Ám a közvetlen politikai előzményre nem lehetett hivatkozni, ezért kerültek a jelszavakba a közoktatás rendszerének lenini elvei: *a szovjet, egységes munka és politechnikai iskola*.[400]

---

[395] Голубева 1987, с.126.

[396] Az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1974. augusztus 22-i közös rendelete „*A középfokú szakmai képzést folytató intézmények irányításának további javításáról és a középfokú szakmai végzettséget nyújtó szakemberképzés minőségének javítását célzó intézkedésekről*”, In: КПСС в резолюциях... Т.12. с.455-462.

[397] Az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1974. június 5-i közös rendelete „*Az N. T. Bauman nevét viselő Moszkvai Műszaki Főiskolán és az N. G. Csernisevszkij nevét viselő Szaratovi Állami Egyetemen folyó társadalomtudományi tárgyak oktatása ideológiai-elméleti szintjének emeléséről*”, In: КПСС в резолюциях... Т.12. с.430-436.

[398] Krausz–Szilágyi 1992, 230.

[399] Heller–Nyekrics 2003, 578.

[400] Трапезников 1976, с. 67-78.

Visszanyúltak az 1917–18-as évek történetéhez, hogy megkeressék, milyennek is képzelte el Lenin és Lunacsarszkij ezt az iskolát,[401] és széles körben hirdették, hogy mi mindent tett a párt a szovjet közoktatás fejlesztéséért.[402]

A sors fintorának is nevezhető, hogy a pártagkönyvcserével Brezsnyevnek sikerült minden ellenlábasától megszabadulnia, azonban 1974 novemberétől Jevgenyij *Csazov* kardiológus, a Kreml kórházának igazgatója beszédzavarok jelentkezését diagnosztizálta a vezérnél. Nem sokkal később agyi vérellátásában is kimaradások jelentkeztek, s ebben az állapotban nyitotta meg 1976 februárjában az SZKP XXV. Kongresszusát és ünnepeltette 70. születésnapját decemberben.[403] Csazov szerint pont a fent említett kongresszustól lehetett érzékelni „*az ország politikai vezetőjének politikai cselekvőképtelenségét, s ezzel kezdődött a válság a pártban és az országban egyaránt.*"[404]

Ekkor már folytak az új szovjet alkotmány és a régi/új himnusz szövegének előkészítési munkálatai, amelyeket 1977. május 24-én a párt KB tervezetben el is fogadott. Még az év júniusában a Legfelsőbb Tanácsot vezető Nyikolaj *Podgornij* eltávolítása után az Elnökség új elnökévé Brezsnyevet választották meg, így a pártfőtitkári és főparancsnoki tisztség mellé az államfői is ugyanabba a kézbe került. 1977. augusztus 30-án, a Legfelsőbb Tanács új, őszi összehívása előtti napon, a párt KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 793. számú rendeletének kiadásával próbálta vonzóvá tenni a nehézipar számára nélkülözhetetlen szakmunkásképzést, ahová egyre kevesebben jelentkeztek. E szakirányban tanulók számára a központilag megállapított ösztöndíjat kiegészítették, hogy annak értéke elérte az első kategóriába sorolt munkás minimális alapbérét. A rendelkezés másik lényeges eleme volt, hogy e szakközép- és műszaki iskolák azon végzősei közül, akik jeles és jó jegyekkel zárták tanulmányaikat, ill. a szakmai vizsgájukat, intézményenként 10%-uk jogot kapott a szakirányú felsőoktatásba való felvételire, s nem kellett ledolgozniuk előtte három évet.[405]

1977. október 7-én elfogadták a Szovjetunió új alkotmányát, mely a 3. rész 25. cikkelyében lefektette, hogy a Szovjetunióban egységes közoktatási rendszer létezik, mely biztosítja az állampolgárok általános képzését és szakmai felkészítését, s egyben a kommunista nevelést szolgálja.[406] A 7. rész 45. cikkelyében pedig az oktatás minden szintjének ingyenességét garantálták. Valószínűleg ez utóbbi is motiválta a párt és a kormány 1977. november 24-i 1029. számú rendeletének kiadását, mely előirányozta az általánosan képző iskolák tanulói számára az ingyenes tankönyvhasználatra való fokozatos áttérést az 1978–83-as években. A tankönyvek teljes palettáját négyévente, míg az elsősök számára készített ábécéskönyvet minden évben újra kiadták. Utóbbiak az első osztály végeztével megtarthatták ábécéjüket. [407] Az új alkotmány 7. része

---

[401] Фомин А. И. Становление центрального советского аппарата государственного руководства народным просвещением // *Вопросы истории*, 1976, №12, с. 17-29.

[402] Щербаков С. Г. Политика КПСС в области народного образования на современном этапе // *Вопросы истории КПСС*, 1977, №1, с. 3-16.

[403] Dalos György: *Gorbacsov – ember és hatalom. Politikai életrajz.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2011. 46.

[404] Uo., 47.

[405] „*A szakmai-műszaki oktatás rendszerében tanulók oktatási és nevelési folyamatainak további fejlesztéséről*", In: Сборник приказов СССР, 1977, №24, с.151. *Újbóli megerősítés* In: Сборник приказов СССР, 1987, №6, с.25.

[406] *Конституция (Основный Закон) Союза Советских Социалистических Республик*. – Москва, Юридическая литература, 1987. – с.11. *és* Голубева 1987, с.6-7.

[407] „*Az általánosan képző iskolák tanulóinak ingyenes tankönyvhasználatára történő áttérésről*", In: Сборник приказов СССР, 1978, №1, с.1. *és* КПСС в резолюциях... Т.13. с.225-228.

52. cikkelyébe is belekerült az egyháznak az államtól és az iskolától való elkülönítésének ténye. Ez utóbbi törvény megsértésének szankcionálását még 1960-ban elfogadta először az OSZFSZK Legfelsőbb Tanácsa, majd sorban minden tagköztársaság, s az a büntetőtörvénykönyv 142. cikkelye lett. A cikkely szerint az elkövetőt egy évig terjedő javítómunkával vagy 100 rubel bírsággal büntethették.[408] A büntetőtörvénykönyv 142. cikkelyét – az egyház és iskola, ill. az egyház és állam elkülönítésének megsértéséről – 1966-ban és 1982-ben újra megerősítették.[409]

Az ország gazdasága számára a tisztán szakképző intézmények nem biztosítottak elegendő munkást, így párt XXV. kongresszusa és az új alkotmány elfogadása után 1977. december 22-én az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1111. számú rendelete újra az általánosan képző iskolák tanulóinak munkára való felkészítésével foglalkozott.[410] A határozat szövegének tartalma és megfogalmazása is sok hasonlóságot mutat az 1958-as törvénnyel, mivel itt is újra a tudományok alapjainak tanítását és a gazdaságban végzendő munkára való készségek oktatását várták el egyszerre az általánosan képző iskoláktól. Az iskolák részéről határozott hozzáállásváltást sürgettek, hogy a végzős fiatalság jelentős része az anyagi termelés valamely szakmáját válassza és ne a felsőoktatásba való felvételit. Ennek segítésére döntöttek arról, hogy a középiskolákban, városi, járási végrehajtó szerveknél hozzanak létre szakmai eligazító vagy pályaválasztási tanácsadó módszertani kabineteket. Ugyanezt már 1961-ben létrehozták egyszer, amit a brezsnyevi politika felszámolt, mint téves hruscsovi kezdeményezést. Minden ténykedésnek az volt a látható célja, hogy a végzősöket az anyagi termelés felé tereljék – hisz az 1977-es alkotmány szerint a Szovjetunió „belépett a kommunizmus építésének szakaszába", ahol mindennél nagyobb szükség volt az ipari és mezőgazdasági munkásságra. A határozat 6. pontja a tananyag tartalmi részének újbóli csökkentését írta elő, s 1980-tól a tanulók heti óraszámát is csökkentették: 5–7. osztályokban 30-ról 29-re. A következő mondatában, mintha a heti óraszámokból folyt volna ki, elrendelték, hogy a tízéves oktatású nemzetiségi iskolákban hetente plusz 2-3 órát kell kijelölni minden osztályban az orosz nyelv oktatására.[411] Ez a brezsnyevi időszak első hivatalos rendelkezése (amely napvilágot látott), ahol az oroszosítás politikája egyértelműen megnyilvánult, mert magyarázatot nem adtak az orosz nyelvórák számának emeléséről. A középiskolák felső osztályaiban pedig a lányok számára is bevezették a katonai alapismeretek oktatását, amit ezután mindenhol orosz nyelven volt kötelező tanítani.[412] A rendelet megerősítette az egyetemet végzett pedagógiai szakemberek iskolai munkára való célirányítását, mivel a 70-es évek végén is hiány volt szakképzett tanárokból. A tanári szakma megkopott becsületének emelése céljából javasolták „*A Szovjetunió népi tanítója*" kitűntető cím megalapítását, mellyel a kiemelkedő tevékenységet kifejtő közoktatási dolgozókat jutalmazhatták. Határoztak még az elemi osztályokban a készségfejlesztő tárgyak – mint a képzőművészet, ének-zene és testnevelés – óráinak a felsőbb osztályokban tanító szaktanároknak való átadásáról,

[408] *Ведомости Верховного Совета РСФСР*, 1960, №40. Ст.591.
[409] Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 18 марта 1966г. In: *Ведомости Верховного Совета РСФСР*, 1966, №12, Ст.220. *és* от 3 декабря 1982г. In: *Ведомости Верховного Совета РСФСР,* 1982, №49, Ст.1821.
[410] „*Az általánosan képző iskolák tanulóinak oktatása, nevelése és munkára történő felkészítésének további javításáról*", In: Сборник приказов СССР, 1978, №1, с.2.
[411] Голубева 1987, с.123.
[412] Krausz–Szilágyi 1992, 237.

így az 1–3. osztályokban tanítók heti óramegterhelése csökkent, de bérezésük nem. Látványos eredménye volt még a fent említett rendeletnek, hogy az 1983. évvel bezárólag minden nyolcosztályos és középiskolában melegkonyhát hoztak létre. A fent említett, „*A Szovjetunió népi tanítója*" címet a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1978 januárjában kiadott rendelete hozta létre, amely szerint a címet a létrehozó szerv ítélhette oda.[413]

Mint valami önmagába visszatérő körvonal, a szovjet párt és állami vezetés a 60-as évek végétől kezdve többször foglalkozott a szakmai képzés szegmenseivel – a benne tanulók létszámával, oktatási szintjével, helyzetével, szakágak szerinti megoszlásával. A főiskolások és egyetemisták számára kötelező szünidei munkatáborokról 1974 áprilisában döntöttek, a szakmai-műszaki oktatási intézmények tanulói számára a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő szakmai-műszaki képzésért felelős Állami Bizottság 1978. április 4-én kelt, 60. számú törvényerejű rendelete tette kötelezővé a munka- és pihenőtáborokban való részvételt. A táborozás kötelező ideje 24 nap volt. A táborok a vállalatok, kolhozok, szovhozok, erdőgazdaságok, szakiskolai építkezések, mezőgazdasági tangazdaságok lehettek, ahol a tanulók napi négy órát dolgoztak, s az ideiglenes munkavállalás szabálya szerint fizetést is kaphattak. Ha a munkavégzés helye távolabb volt 3 km-nél, akkor a tanulókat szállítani kellett. A pihenőidőben politikai tájékoztatókon, hazafias és katonai előadásokon kellett részt venni, de 2-3 óra szabadon választott aktív tevékenységre is maradt idejük a tanulóknak.[414] Ugyanúgy, ahogy a felsőoktatást végzettek nem mehettek oda dolgozni, ahová akartak, a szakképző intézmények végzőseit is az állam „használta". Utóbbi kifejezéssel a Szovjetunió Minisztertanácsa élt 1980. június 9-én kelt 453. számú határozatában, amikor arra hívta fel az illetékes instanciák figyelmét, hogy helyesen kell felhasználni ezen tanintézmények végzőseit. Három hónappal a tanév vége előtt az érintett szakminisztériumoknak közölniük kellett az intézményekkel a célirányítás helyét és a lakhatási lehetőségeket. A célirányításra annak a minisztériumnak vagy hatóságnak volt joga, amely számára a képzés folyt. Ha az ország gazdasági igényei megkövetelték, a végzősöket más köztársaságba is átirányíthatták.[415]

Az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának adatai szerint 1980-ban, a 8. osztályban használt tankönyvek összoldalszáma 2730, a kilencedikeseké 3570 oldalt tett ki, amihez a kötelező házi olvasmányok 8.-ban 2140, a 9.-ben 6850 oldala járult még. Ez óriási megterhelés volt a tanulók számára, s így a 4–8. osztályosok 10-25%-a, a 9–10. osztályosok közül pedig 50% ment úgy a következő napi óráira, hogy nem készült fel teljesen azokra.[416] Az iskolai tárgyak tantervi tartalmát nem egyeztették, inkább túlbonyolították, ettől tudományos és haladó kinézetű lett, de sokszor taníthatatlan. Az 1980/81-es tanévtől új tanterveket kezdtek bevezetni, ahol tetten érhető volt az ideológiai irányvonal erősödése, ill. a tananyag mennyiségének csökkenése. A tantervekben tartalékórákat hoztak létre a bevezető, összegző és befejező órák számára.[417] Ez pedig

---

[413] „*A* Szovjetunió népi tanítója *megtisztelő cím létrehozásáról*" // Радянська школа, 1978, №2.

[414] „*Rendelkezés a szakmai-műszaki oktatási intézmények tanulói számára létrehozandó munka- és pihenőtáborokról*", In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1978, №7, с.34.

[415] „*A szakmai-műszaki oktatási intézmények végzőseinek ipari vállalatoknál, építkezéseken és mezőgazdaságban történő felhasználásának további javítását célzó intézkedésekről*", In: Сборник приказов СССР, 1980, №18, с.106.

[416] Бабанский Ю. К. Об оптимизации учебной нагрузки учащихся IV-X классов // *Народное образование*, 1980, №3, с. 107.

[417] *XXVI съезд КПСС и развитие народного образования в СССР*. Москва: Политиздат, 1982, с.22.

már nem a gyorsított tempóban való anyagelsajátítás volt, hanem egy optimálisabb tempó a megértés és bevésés elérése érdekében.[418] Ekkor vezették be a „tantárgyközi kapcsolat" fogalmat, ill. azt a készség- és képességi listát, amit a tanév folyamán az adott tantárgy oktatása során el kellett sajátíttatni a tanulókkal. Ezentúl a tantervek mellé két mellékletet csatoltak: a szükséges berendezések és szemléltetők, valamint a segéd- és módszertani irodalom listáját.[419]

Az újítás próbálkozásaként könyvelhető el az OM Kollégiuma által 1982. április 16-án kiadott rendeletet, mely az iskolák tevékenységének értékelési kritériumairól szólt. Ez valójában minőség-ellenőrzési célt szolgált, mivel addig az iskola tanulóinak előmeneteli mutatója és a lebonyolított rendezvények száma szerint minősítették az intézményeket. A mutatók javítása érdekében a tanulóknak adott jegyeket érdemtelenül egyre magasabbra emelték – utóbbi megfogalmazás a minisztériumi rendelet bevezetésében is olvasható.[420] Ebből kifolyólag az OM felhívta a közoktatási szervek figyelmét, hogy az iskolák munkájának minősítéséhez ezután legalább négy szempontot vegyenek figyelembe:

1. Az általánosan kötelező középiskolai képzés törvényeinek teljesítése terén végzettek szemszögéből – minden iskoláskorú gyerek beiskolázása, időben való 8-osztályos végzettség megszerzése, az iskolaépület állaga, a tanulók iskolába való utaztatásának helyzete, a közétkeztetési lehetőségek, a gyerekek egészségügyi kontrollja, napközis csoportok munkája, a 8. osztályosok középfokú képzésbe való bekapcsolódásának aránya, a végzősök arányos elosztása az anyagi termelésben, a felsőoktatásban és szakmai-műszaki képzésben.
2. A tanulók és végzősök műveltségi és neveltségi szintje, ill. az ideológiai nevelőmunka állapota.
3. A tudomány alapjainak oktatási szintjét – a tantervek teljesítése, gyakorlati és laboratóriumi munkák, kirándulások, a tanulók termelői gyakorlata, V. I. Lenin munkáinak, ill. a párthatározatoknak az oktatása, a tanulók megismerő képességeinek önállósági szintje, a készségek és képességek fejlesztésének módjai, a differenciált oktatási-nevelési elvek használata, a fakultációs és szakköri foglalkozások szervezése és állapota, a tanulók tantárgyi versenyeken való részvétele és helyezései, az iskolai könyvtár és szaktermek megléte, állapota, állományai.
4. Az iskolai pedagógusgárda munkájának színvonala – a tanárok munkafeltételei, a belső ellenőrzés megszervezése, a tantárgyi munkaközösségek, a tanárok ideológiai képzettsége, a pedagógusok szakmai minősítésének szintje, a foglalkozások szaktermi szervezése, segítségük a pionír- és Komszomol-szervezeteknek, a szülőkkel való munka.[421]

Miközben egyre „szakmaibb" lett a közoktatás, azzal párhuzamosan az ország gazdasági helyzete a mélypont felé süllyedt: radikálisan csökkent az ipari termelés, pedig a befektetések zömét ez az ágazat nyelte el. A mezőgazdasági termelés addig is alacsony szintje még tovább csökkent, a termőtalaj zöme az erős kemizálás ellenére is kimerült. 1982 januárjában, mikor Mihail *Szuszlov* temetésén Brezsnyev képtelen volt elmondani a beszédét, az jelezte, hogy minden másra is képtelen már. Ám az államgépezet

[418] Бабанский Ю. К. Целостный, системный подход // *Учительская газета*, 21 августа 1982г.
[419] Коротов В. М. Усовершенствованные учебные программы общеобразовательной школы // *Советская педагогика*, 1981, №8, с.3-10.
[420] „*Az általánosan képző iskolák tevékenységének értékelési kritériumai*", In: Березняк 1982, с.111.
[421] Березняк 1982, с. 112-113.

dolgozott tovább, és május 24-én elfogadták az élelmiszerprogramot, mely a siralmas helyzeten próbált segíteni, s aminek kidolgozása az SZKP KB Politikai Bizottságának legfiatalabb tagjának – Mihail *Gorbacsovnak* a nevéhez fűződött. S mikor 1982. november 10-én meghalt Leonyid Iljics, egy korszak mindenképpen lezárult a Szovjetunió történetében.

A reformok és szakmai átalakítások kora (1982–1991)

1982. november 12-én Brezsnyev helyére a KB egyhangúan választotta meg Jurij *Andropovot*, a KGB volt vezetőjét, aki ekkor már gyógyíthatatlan beteg volt csak erről elfelejtették az állampolgárokat értesíteni. Ugyanilyen menthetetlen beteg volt az ország élelmiszertermelése is, hisz olyan szintre csökkent, hogy 1982 decemberében a kolhozokat arra kötelezték: biztosítsák egy-egy kijelölt ipari üzem ellátását.[422] Az ország teljes munkaerő- és forráskészletének 40%-át a nyersanyag- és energiatermelés vonta el, míg a közszükségleti cikkek gyártása 8%-kal csökkent az addig is alacsony szint alá. A kétkezi munka aránya az iparban még mindig 40%-ot tett ki, a mezőgazdaságban meg még többet.[423] A rövid andropovi időszakban az kiderült, hogy az új főtitkár látta, miben volt a hiba, s szakmai szemszögből próbált hozzálátni a legégetőbb kérdések megoldásához. Ám sikertelenül vette fel a harcot a bürokrácia, a korrupció és a munkahelyi hiányzások ellen. Azt is kifejtette, hogy a Szovjetunióban még nem épült fel a „fejlett szocializmus". A legjelentősebb oktatást érintő határozat, ami Andropov idején megjelent, az az előző részben kifejtett, 1980-as, 453. számú rendelkezés folyománya volt, s a brezsnyevi adminisztráció munkájának lassúságát is bizonyította. 1983. március 29-én a Szovjetunió szakmai-műszaki képzésért felelős Állami Bizottságának 40. számú törvényerejű rendelete minden kérdésre aprólékosan kitérve szabályozta a szakmai oktatást folytató intézmények végzőseinek szétosztását. Nem véletlenül hivatkozott ez a rendelet az 1980-as 453. számúra, mivel pontosította a káderek szétosztását, s a tanulókat már szakmai gyakorlatra is abba az egyesületbe, vállalatba vagy szervezetbe kellett küldeni, ahol tanulmányaik végeztével munkába álltak majd. A kiküldés szerinti helyen minimum két évig kellett dolgozniuk, mert ennél kevesebb munkaviszonnyal sehol sem vehették fel őket új munkahelyre.[424] Az előírás pontosan tisztázta a különböző minisztériumok, hivatalok és hatóságok egymáshoz való viszonyát a végzősök elosztásában. Az elosztás központi érdekei mellett volt egy sor kivétel, amikor a végzős kérése szerint szülei vagy házastársa lakhelyére irányították munkára. Ilyen eset volt, ha:

a) maga a végzős volt rokkant, vagy a szülei;
b) az állandó katonai szolgálatot teljesítő házastárs;
c) a várandós vagy 1,5 évnél kisebb gyerekkel rendelkező nők;
d) a házastársak egyszerre végeztek, akkor egy városba vagy járásba kellett őket helyezni;
e) a „d" pont vonatkozott arra az esetre is, ha a házastárs előbb vagy később végzett ugyanabban az intézményben.[425]

[422] Krausz–Szilágyi 1992, 248.
[423] Андропов Юрий. Учение Карла Маркса и некоторые вопросы социалистического строительства в СССР // *Коммунист*, 1983, №3, с.17.
[424] „*Rendelkezés a szakmai-műszaki tanintézmények végzőseinek szétosztásáról*", In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1983, №7, с.43.
[425] Голубева 1987, с.220.

A végzősöknek a munkára irányító menetlevél kézhezvétele után három napon belül meg kellett jelenniük a számukra kijelölt munkahelyen, függetlenül az utazásra fordított idő hosszától, viszont az utazási költséget megtérítették, és minden utazással töltött időre napidíjat számoltak fel. A költözésre, ill. az új helyen való berendezkedési napokra pedig már a kategóriájuknak megfelelő bért számfejtették a Szovjetunió Minisztertanácsa 1981. július 15-én kelt 677. számú „*A munka miatti más helységbe való költözés kiadásai megtérítésének biztosítékairól*” szóló rendelet szerint.

Lényeges az is, hogy Andropov szakmaisága az oktatás akkori állapotának felmérésében is segített, mert lehetőséget adott a reális alapokat feltáró kutatások elkezdésére. Elismerték, hogy a munkavégzés tartalma változásával, mely az intellektualizmus előtérbe kerülését vonta maga után, változtatásra szorul az oktatás tartalma is.[426] A változtatási kezdeményezést azzal indították, hogy mindenki számára egyértelműen próbálták tisztázni az oktatási intézmények vezetésének és a hozzájuk tartozó többi pedagógiai és nem pedagógiai munkát végző dolgozónak a pontos határkörét. Ez átláthatóbb, szakszerűbb iskolairányítást és szervezést, munkamódszert várt el az intézmény vezetőitől. Az *Iskolaigazgató könyvtára* sorozatban, 1983-ban két olyan kiadvány is napvilágot látott, amely tudatos stílusváltást várt el az igazgatóktól. Az egyik a hagyományos *Iskolaigazgatók útmutatója* volt, mely a párt- és kormányhatározatokat, az OM rendeleteit tartalmazta.[427] A másik viszont már a korszerű iskola irányításáról szólt, feladatait, stílusát, az adminisztratív-irányítói és tanulmányi apparátus, a tanár, nevelő, tanári kar kötelességeit konkretizálta. Részletesen írt az iskola-család-társadalom kapcsolatáról a gyereknevelésben, s a tervezés fontosságáról az intézményi vezetés hatékonyságának növelésében.[428] Az 1983. június 14–15-én lezajlott KB–plénumon, ami a párt aktuális ideológiai kérdéseivel foglalkozott, arról határoztak: „*…jó az a módszer, hogy az oktatást vonják össze a termelői munkával. Keményen ki kell tartani amellett, hogy az iskolások hozzászokjanak és szeressék a hasznos munkát. Lehet az fizikai vagy szellemi, de igazi termelői munkának kell lennie, s a társadalom számára fontosnak*”.[429] Mivel 1984. február 9-én Jurij Andropov meghalt, nem volt idő arra, hogy az új irányvonalakat mindenkivel megismertessék. Viszont az oktatási szférában elgondolt és előkészített változtatásokat azért mégsem fújta el a szél, mivel az őt követő pártvezetés – két hónap múlva – szinte minden változtatás nélkül fogadta el azokat a rendeleteket, melyek az utolsó nagy reformot indították el a közoktatás minden szintjén.

Négy nappal Andropov halála után a másik nagy „öreg” – Konsztantyin *Csernyenko* foglalta el a pártfőtitkári posztot, bár ő már kinevezése pillanatában munkaképtelen volt, hisz krónikus asztmában szenvedett.[430] Nem véletlen tehát, hogy róla azt írják, hogy semmilyen változtatást nem akart végrehajtani, s mégis az Unió fennállásának utolsó nagy iskolareformja indult el az 1984 áprilisában általa aláírt rendeletekkel.[431]

---

[426] Хроменков Н. А. *Социально-экономические проблемы общего среднего образования в условиях развитого социализма*. Москва, Педагогика, 1983, с. 14.

[427] *Справочник директора школы. Сборник законодательных, руководящих и инструктивных материалов* / Сост. Ф. И. Пузырев. Москва, Просвещение, 1983.

[428] Березняк Е. С. *Руководство современной школой*. Москва, Просвещение, 1983.

[429] *Материалы Пленума ЦК КПСС, 14–15 июня 1983* г. Москва: Политиздат, 1983. с. 18.

[430] Dalos 2011, 48.

[431] Az oktatási reformot a párt Központi Bizottsága április 10-én, míg a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 12-én hagyta jóvá

Az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa a fent említett napon öt, egymást követő határozatot fogadott el, amelyek mind az oktatással kapcsolatosak és több mint egy tucat belőlük eredő kiegészítő és befejező határozatot vontak maguk után. Maguk a határozatok az oktatásban a kommunista nevelés megerősítését és a gazdaság munkaerő-szükségleteinek jobb kielégítését próbálták elérni. Az első kettő, a 313. és 314. rendelet jelentős terjedelemben tárgyalta az általánosan képző iskolákban folytatott munkát és a munkára való nevelés felkészítését. A határozatok törvényerejű rendeletek voltak, így minden alsóbb instancia számára kötelező jelleggel bírtak. A reformot az andropovi időszakban készítették elő, amiről maga a rendelet szövege árulkodik, hisz a „*nemrég, 1983. június 14–15-i Központi Bizottsági plénumra*" hivatkozik, ahol a fent említett ideológiai és tömegpolitikai munkáról rendelkeztek,[432] ill. a majd egy évvel későbbi, 1984. április 10-ire, ami az általánosan képző és szakiskolák reformjának irányvonalait tárgyalta.[433] Utóbbi plénum után írta a párt központi lapja, hogy „*a kommunista nevelés megingathatatlan célja a tanulók marxista-leninista világnézetének kialakítása*."[434]

A 313. számú rendelet igazából a fent említett két pártplénumon elfogadott hosszú távú közoktatási terv volt. Célmeghatározása szerint a Lenin által megfogalmazott egységes, munka és politechnikai iskola elveinek helyreállítását szerették volna elérni.[435] Ez utóbbi újra egybecsengett a hruscsovi iskolareform alapcéljával, még az ideológiai megfogalmazás is, miszerint a gyerekeket a kommunizmus aktív építőjévé kell nevelni, magas ideológiai, erkölcsi és politikai öntudattal. Ám nem csak a célok és ideológiai kifejtés csengett egybe, de a kialakult kényszerítő helyzet is – a felsőoktatás nem tudta befogadni az oda oly magas számban felvételizőket, a termelői szférában (ipar, mezőgazdaság) pedig munkaerőhiány alakult ki. A fennálló súlyos problémát a középiskolai végzősök legalább felének szakmunkásképzőbe való irányításával szerették volna megoldani. A reform maga tele volt apróknak tűnő, ám hosszú távon lényeges változtatások sorával. Először is az általánosan képző középiskolát tízévesről 11 évesre kezdték átállítani, ami azt jelentette valójában, hogy az addigi „nulladik" vagy előkészítő osztályokat az elemi iskola részévé integrálták, és ezután a kötelező beiskolázás már nem hét, hanem 6 éves kortól történt. Így lett az elemi iskolai szint az 1–4. osztály, az általános 5–9, a középiskolai pedig 10–11, ami lényegében csak számozási csúszást jelentett. Más változás a szerkezeti szintekben nem zajlott le. A nem teljes középiskola, vagyis az 1–9. osztály mindenki számára kötelező volt, mert ez volt az alap a teljes középiskolai vagy a szakmai képzés megszerzéséhez.

Változtak a heti óramegterhelések: 1. osztályban – 20 óra/hét, 2.-ban – 22 óra, 3–4.-ben – 24 óra, 5–8.-ban – 30 óra, 9–10. osztályokban pedig 31 óra/hét lett. Első ránézésre ez csökkenést jelentett, ám a következő bekezdésben jelezték, hogy a munkára való nevelés és a tanulók szakmai orientációja végett minden osztályban kötelező jelleggel be kellett vezetni a társadalmi hasznos és termelői munkára még pótlagosan: 2–4. osztályokban plusz egy óra/hét, 5–7.-ben – két órát, 8–9.-ben – három órát és 10–11.-ben

[432] „*A párt ideológiai és tömegpolitikai munkájának aktuális kérdései*", In: КПСС в резолюциях... Т.14. с.417-427.
[433] „*Az általánosan képző és szakiskolák reformjának irányvonalai*", In: КПСС в резолюциях... Т.14. с.507-512.
[434] *Правда*, 14 апреля 1984г.
[435] „*A fiatalság általános középszintű képzésének további javításáról és az általánosan képző iskolák munkakörülményeinek javításáról*", In: Сборник приказов СССР, 1984, Отд.1, №18, с.101.

négy órát. Kötelezővé vált még a tanév végén a munkagyakorlat: 5–7. osztályokban 10 nap, 8–9.-ben – 16 nap, ill. 10.-ben – 20 nap. Ebből kifolyólag, bár a tanítás május 25-én befejeződött, a tanév nem ért véget a gyerekek számára, csak a gyakorlat után.[436] A tagköztársaságok nemzetiségi iskoláiban pedig, a már meglévőkön felül heti 2-3 órát kellett még biztosítani a 2–11. osztályokban az orosz nyelvre. Ez a Brezsnyev alatt elkezdett oroszosítási politika folytatását mutatta, de azt is továbbvitte abból a korból, hogy ugyanúgy tiltotta iskolaidőben a tanulók mezőgazdasági vagy más munkára való irányítását.

A hatéves kortól való beiskolázást az 1986/87-es tanévtől kezdték el, s az elsősöknek 35 percesek voltak a tanórák, az óvodák utolsó évében pedig iskolára való felkészítéssel kellett foglalkozni, mely minden gyerek számára kötelezővé vált. A 313-as rendelet kötelezővé tette még a tantervek és tankönyvek tartalmi részének átszerkesztését, és a legkisebbek számára írt könyvekben is világos fogalmi és elvi kifejtést vártak el a természet- és társadalomtudományi tárgyaknál, ill. a tárgyoktatásnak az élettel való kapcsolatát. Ismét egységesítették az általános ismeretek szintjét az iskolai, szakmai-műszaki és középszintű szakmai intézményekben. A középszintű oktatás felső osztályaiban bevezették a számítástechnika alapjainak elméleti oktatását, sajnos gépek nélkül, s mindenhol hangsúlyosan elvárták a társadalmi és politikai tárgyak oktatásának tökéletesítését. Mindehhez anyagilag is támogatta az állam a szaktantermi rendszer alkalmazását és tökéletesítését. Az új ember nevelésében jelentős szerepet kapott még a katonai nevelés, melyről 1984-ben a Pravda így írt: „*Azt kell elérni, hogy mindenki mintakatona akarjon lenni, hogy lelkileg mindenki kész legyen a legszigorúbb fegyelem és rend betartására. A hazafias-katonai munka általános rendszerében fontos szerepe van annak, hogy a középiskolák végzőseit a katonai tanintézetekbe való továbbtanulásra ösztönözzük*.”[437] Ez a katonai fegyelem az országban eluralkodott tespedtség és laza munkafegyelem ellen is irányult.

Brezsnyev halála után mindkét pártvezér a társadalomban elharapódzott korrupció, bürokratizmus, formalizmus, erkölcsi züllés ellen próbált – igaz, a hagyományos erőszakrendszer segítségével – tenni valamit. Ezek a folyamatok az iskolákban is tükröződtek, s visszaszorításukat próbálták elérni, mikor az intézmények addigi előmeneteli beszámolási kötelezettségét megszüntették, ezzel próbálva enyhíteni a „jegymániás” vezetők százalékhajszolásán. Ezt próbálták visszaszorítani még a 9–11. osztályokban bevezetett differenciált értékelő rendszerrel is, ill. kiszélesítették az évismétlés lehetőségeit. Az 1985/86-os tanévtől új szabályokat vezettek be a középiskolai érettségizők éremmel való kitüntetése terén. A Szovjetunió Minisztertanácsa 740. számú 1985. augusztus 6-i rendelete újra létrehozta az ezüstérmet, amit „*A tanulásban és a munkában elért eredményekért és a példás magaviseletért*” adtak. Annak ítélhették oda, akinek érettségi bizonyítványában csak 2 darab „4” volt, a többi „5”, ill. a 9–11. osztályokban az év végi és vizsgajegyei között sem volt „3” osztályzat. Az ezüstéremmel rendelkezők, akár az aranyérmesek, a felsőoktatásba való felvételinél pluszpontokat kaptak.[438]

A nagyobb fegyelem elérése érdekében csökkentették az osztályok létszámát is, 1–9.-ben 30 főre, 10–11.-ben pedig 25 főre, ill. a munka-, orosz és idegennyelv–órákon 25 főtől csoportosztást hajthattak végre. Újabb tanári státuszok létrehozásával

[436] Голубева 1987, с.106-107.
[437] *Правда*, 9 июля 1984 г.
[438] *Сборник приказов СССР*, 1985, Отд.1, №25, с.129.

támogatták a napközis csoportok bővítését: a nagyobb gyereklétszámú iskoláknál 30, a kisebbeknél 20 fővel is nyithattak csoportot, ám ezt csak az 1990/91-es tanévtől szándékoztak bevezetni. Újra hangsúlyozták, hogy a tudományos, marxi-lenini világnézetet és kommunista nevelést kell elsősorban erősíteni az iskolákban, amiben azoknak a tanároknak kellett elöl járni, akik a kommunista párt tagjai voltak.[439] Minden téren támogatták a középiskolai végzősöknek az anyagi termelésben való azonnali bekapcsolódását, aminek szándékát a legnagyobb példányszámú pártlapban is publikálták.[440]

Az ugyancsak április 12-én kiadott 314. számú rendeletben már kifejezetten csak a munkára való neveléssel, oktatással, a szakmai orientációval, ill. a társadalmi hasznos és termelői munka megszervezésével foglalkoztak. Ennek a kérdésnek a kezelését próbálták gyökeresen megváltoztatni azzal, hogy minden iskolai szinten növelték a munkaoktatásra fordított óraszámokat. Az előző rendeletben kijelölt pótórákkal együtt a 2–4. osztályban így már heti 3 munkaóra volt, ahol a különböző anyagok kézzel való megmunkálását és a mezőgazdasági munka alapjait oktatták. Az 5–7. osztályok heti 4 órája politechnikai jelleget kapott, s általános munkára készítette a gyerekeket. A 8–9.-ben heti hat órában, a 10–11.-ben heti 8 órában ismertették meg a tanulókat a tömegszakmák alapjaival.[441] A cél az volt, hogy a 9. osztály után – az iskola ajánlásával – pontosan tudják, hová megy majd a gyerek szakmát tanulni, a középiskola végeztével pedig, a szakmai minősítő vizsga után egy meghatározott szakmával rendelkezzen. A hasonlóságot az 1958-es reformmal a tantárgyi óraelosztásoknál is lehet érzékelni. A munkaoktatást, szakmai orientációt, társadalmi hasznos és termelői munkát szervező és vezető tanár azonban már nem került igazgatóhelyettesi pozícióba, mint 1959-ben, csak a gyerekek számától függően havi 25-80 rubelt kapott pluszban saját alapbére mellé.[442] A rendelet javasolta, hogy 1985. január 1-jétől a fiatalok önálló munkavégzésének korhatárát 16 évre csökkentsék még a traktorista vagy kombájnos minőségben is. A tanulók szakmai orientációjának feladatát a Szovjetunió munka- és szociális kérdésekkel foglalkozó Állami Bizottsága kapta. Az 1986–90-es években célszerűnek tartották az iskolákban egy „*A termelés alapjai. Szakmaválasztás*" nevű tárgy bevezetését.

A 315. számú törvényerejű rendelet a tanulók ideológiai és politikai képzésének erősítését, a marxi-lenini világnézetük kialakítását, a kommunizmus építőivé, hazafiakká és internacionalistákká nevelését „tűzte zászlajára".[443] A valós tartalma azonban a fennálló szakmai-műszakai tanintézmények egységesítésének kérdésére irányult, s igazából minden intézményt középfokú szakképző iskolának minősítettek át. Ezen belül részlegeket hoztak létre a szakmák és a tanulmányi idő szerint. Azokat az intézményeket, melyek a 8. osztály után fogadták be a tanulókat, szakközépiskoláknak nevezték és 3 év lett bennük a tanulmányi idő, amelyek pedig a középiskola után várták a jelentkezőket – azok lettek a szakmunkásképzők, maximum egy év tanulási idővel. Városokban az ilyen iskolákat a kétezer főnél több munkással rendelkező vállalatok bázisán alakították ki, a falvak számára pedig a járási központokban. E szakközépiskolák végzősei,

---

[439] *Правда*, 23 апреля 1984 г.

[440] *Правда*, 4 мая 1984 г.

[441] „*A tanulók munkára nevelésének, oktatásának, szakmai eligazításának javításáról és a társadalmilag hasznos, ill. termelői munka szervezéséről*", In: Сборник приказов СССР, 1985, Отд.1, №18, с.102.

[442] Голубева 1987, с.115.

[443] „*A szakmai-műszaki oktatás rendszerének további fejlesztéséről és szerepének emeléséről a szakmunkáskáderek képzésében*", In: Сборник приказов СССР, 1984, Отд.1, №19, с.104. *és* КПСС в резолюциях... Т.14. с. 554-561.

akiket az iskola befejezése után azonnal végzettségük szerinti állandó munkára felvettek, „gazdasági és szükségleti cikkek beszerzése" címszó alatt, egyszeri – 500 rubeles pénzbeli juttatásban részesültek. Ám ha három évnél hamarabb saját kérésükre, de minden különösebb indok nélkül, vagy a munkafegyelem megsértése miatt hagyták ott a munkahelyüket – teljes mértékben kötelesek voltak visszafizetni a pénzbeli juttatást.[444] A rendelet után a középfokú szakképző iskolákra, azok helyzetére hívta fel a központi pártlap is olvasói figyelmét.[445]

Az 1984-es 315. számú határozat által létrehozott új szakiskolákról csak 1985. február 22-én rendelkezett a Szovjetunió Minisztertanácsa 177. számú parancsában.[446] Ebben a szabályzatban teljes részletességgel foglalkoztak az új rendszerű szakképző iskolák szinte minden kérdésével, hat terjedelmes részben. Meghatározták, hogy az ott tanulók heti megterhelése nem lehetett több mint 36 óra, ám a nem orosz nyelven oktató iskolákban az orosz nyelvre pluszórákat kellett kijelölni. A tanulói csoportok létszámát 25-30 fő között szabták meg, de idegen és orosz nyelvórákon már lehetett osztani őket, termelési gyakorlatokra pedig 12-15 fős csoportokban mentek. Az általános ismereti tárgyak órái 45 percesek voltak, akár a középiskolában, de a tanműhelyi foglalkozások első évben 50 percesek, a másodiktól kezdve pedig egy óra 50 percesek lettek. A negyedik óra után ebédidő is járt, ami 60 percet kellett, hogy kitegyen. Az intézménybe való felvételét a Szovjetunió bármely állampolgára kérhette, aki még nem töltötte be a 30. életévét. Itt is lehetett kitüntetéses oklevelet szerezni, ami a szakirányú felsőoktatásba való felvételinél komoly előnyt jelentett. Ha az intézmény befejezése utáni három hónapon belül munkába állt a végzős, akkor a tanulmányi idejét is teljes értékű munkaviszonyként számították be.

A negyedik, 1984. április 12-i rendelet, a 316. számú, már nem közvetlenül az iskolákkal foglalkozott, hanem a számukra képző intézményekkel. Ekkor tették kötelezővé, hogy a tanárképző főiskolákon és a pedagógusokat is képző egyetemeken a pedagógiai gyakorlat ne csak az utolsó évben szerepeljen, hanem már az első év második szemeszterétől kezdve egész végig. Itt rendelkeztek arról is, hogy a tanárképző főiskolák orosz és anyanyelv, történelem, matematika és fizika karain fokozatos álljanak át az ötéves képzésre.[447] A szovhozoknak kötelező volt, a kolhozoknak pedig ajánlották, hogy a falusi tanároknak állami áron adják el az élelmiszereket. A hosszú távú tervezés itt is tetten érhető, mivel az 1986–95-ös évekről rendelkeztek.

Végül a 317. számú, ötödik határozat, melyet a párt és állami vezetés mellett az Országos Központi Szakszervezeti Tanács is aláírt, a közoktatási dolgozók fizetésemeléséről rendelkezett. Az emelések fix összegű havi járandóságemelést jelentettek. Legtöbbet a *Szovjetunió népi tanítója* címmel rendelkezők kaptak, plusz 50 rubelt havonta, az *Érdemes tanárok* – 30 rubelt, a többi kategóriáért pedig 25 és 15 rubel közötti emelésben részesültek.[448] Bár a rendeletet egy napon írták alá, a közoktatásban dolgozó, különböző kategóriájú munkások bérének emeléséről a központi pártlap öt, nem egymást

---

[444] Голубева 1987, с.176.

[445] *Правда*, 11 мая 1984 г.

[446] „*Rendelkezés a középfokú szakképző iskolákról*", In: Сборник приказов СССР, 1985, №10, с.41.

[447] „*A közoktatás és szakmai-műszaki képzés rendszerében dolgozó pedagógus káderek képzésének és továbbképzésének tökéletesítését célzó intézkedésekről, ill. munka- és életkörülményeinek javításáról*", In: КПСС в резолюциях... Т.14. с.563.

[448] „*A tanárok és a többi közoktatási dolgozó fizetésének emeléséről*", In: КПСС в резолюциях... Т.14. с.568-573.

követő számában publikálta azokat. Legelőször a fent említett pedagógusi kiemelt címekkel és kategóriákkal rendelkezők fizetéséről tájékoztatták a közvéleményt,[449] majd az elemi és középiskolai tanárság alapbérének kiegészítéséről külön írtak,[450] végül az alapbérekhez kapcsolt kiegészítésekről. Az 1–4. osztályokban a 20 óra/hét megterhelés alapbéréhez 20 rubel emelés járt, ill. a füzetjavításért plusz 15 havonta.[451] Az 5–11. osztályokban tanító szaktanárok általánosan 30 rubellel vihettek többet haza havonta, amihez a füzetjavításért a nyelvtanároknak – 20 rubelt, a matematikusoknak – 15, a műszaki rajzot oktatóknak 10 rubel pótlék járt még. Összességében 30-35%-os emelést hajtottak végre.[452]

Az általánosan képző iskolák gyakorlóvállalatairól a Szovjetunió Minisztertanácsa 1984. augusztus 30-i, 928. számú határozatában rendelkezett. A gyakorlóvállalatok egy-egy konkrét iskola mellé rendelt ipari, építőipari, közlekedési, hírközlési vagy közszolgáltató vállalatok, kolhozok, szovhozok, erdőgazdaságok, tudományos kutató-, ill. tervező intézetek és szervezetek lehettek. Ezek a gyakorlóvállalatok az iskolákkal közösen feleltek a munkaképzés megszervezéséért.[453] A rendelet egyes esetekben engedélyezte az egy iskola több gyakorlóvállalathoz, ill. egy vállalat több iskolához való kapcsolását is. Az iskolák felett mások is vállalhattak védnökséget, patronálást. A gyakorlóvállalat és az iskola között szerződést kellett kötni a felek pontos kötelezettségeinek tisztázásával. Ezek közül fontos volt, hogy a gyakorlóvállalat fogadta az érettségizőktől a szakmai vizsgát és ítélte oda a szakmai besorolást.[454] A párt KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 316. számú 1984. április 12-én kelt rendelete (13. pontja) szerint a gyakorlóvállalat saját keretéből üdülési, ill. szanatóriumi-kezelési beutalókat adhatott a hozzá kapcsolt iskola tanárainak.[455]

Az 1984. augusztusi minisztertanácsi rendelettel kapcsolatban, a Szovjetunió Pénzügyminisztériuma december 20-án kelt 187. számú levelében értesítette a gyakorlóvállalatokat az elszámolási kötelezettségeik formai végrehajtásáról.[456] A Pénzügyminisztérium a levél 1. pontjában megerősítette az augusztus 30-i minisztertanácsi rendelet 12. pontját, mely feljogosította a vállalatokat a tulajdonukban lévő felszerelések, anyagok és berendezések átadására az iskoláknak úgy, hogy arról nem kellett a feljebbvaló instanciákat tudósítani. A vállalatok vezetői dönthették el, hogy erre a célra mennyit folyósítottak.

Ezt a kérdéskört egészítette ki a Minisztertanács 1985. február 22-én kelt 178. számú határozatában, amikor a középfokú szakképző iskolák számára gyakorlóvállalatok kijelöléséről rendelkezett, ugyanolyan aprólékosan, mint az általánosan képző iskoláknál, alapvetően utóbbi szabályzat szövegét használta, csak a megnevezéseket cserélte ki.[457]

---

[449] *Правда*, №120, 29 апреля 1984 г.
[450] *Правда*, №125, 4 мая *és* №132, от 11 мая 1984 г.
[451] *Правда*, №136, 15 мая 1984 г.
[452] *Правда*, №144, 23 мая 1984 г.
[453] „*Rendelkezés az általánosan képző iskolák gyakorlóvállalatairól*”, In: Сборник приказов СССР, 1984, Отд.1, №29, с.160.
[454] Голубева 1987, с.137.
[455] *КПСС в резолюциях*... Т.14. с.561-568.
[456] „*A gyakorlóvállalatoknak az általánosan képző iskolák építésére, felújítására és berendezéseire fordított és más célú, az iskolások társadalmilag hasznos, ill. termelői munkáinak szervezésével kapcsolatos kiadásairól*”, In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1985, №10, с.13.
[457] „*Rendelkezés a középfokú szakképző iskolák gyakorlóvállalatairól (egyesületeiről, szervezeteiről)*”, In: Сборник приказов СССР, 1985, Отд.1, №11, с.43. *és* Голубева 1987, с.191-201.

Ezért készítette el a Szovjetunió szakmai-műszaki oktatásáért felelős állami bizottsága 1986. január 27-én, 21. számú törvényerejű rendeletét, mely a szakiskolák tanulóinak termelői gyakorlatát szabályozta. A kiegészítés azokat a részeket pontosította, cserélte, melyek a fenti szabályozásban, az általános képzésű iskoláknál nem szerepeltek.[458]

Az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 313. és 314. számú rendeleteiből indult ki a Szovjetunió munka és szociális kérdésekkel foglalkozó Állami Bizottságának 1984. december 25-i, 374. számú határozata, mely a társadalmi hasznos, ill. termelői munkában részt vevő tanulók és tanárok bérezését szabályozta. A határozat három osztályba sorolta a fent említett munkában részt vevők fizetési lehetőségeit: 1) az iskolások által tanítási időben végzett munkáért; 2) az iskolások által nem tanítási időben végzett munkáért, ill. 3) a pedagógusok és más személyek munkájának bérezése, akik oktatták, vezették vagy szervezték a tanulók munkáját.[459] Az első fizetési lehetőség szerint dolgozó tanulókat kétféleképpen lehetett bérezni: a) darab- vagy teljesítménybér szerint, a hatályban lévő norma teljesítése után, vagy b) időbér szerint (ha egyedül végezte a munkát vagy helyettesítette a főállású munkást) – a legalacsonyabb fizetési kategória alapján. Minkét esetben a vállalati munkabéralapból történt a kifizetés a tanév vagy a második negyedév végén.[460] A második lehetőség szerint végzett tanulói munka ideje a 16 év alattiaknál nem lehetett több mint négy óra, a 18 alattiaknak pedig hat óra. A harmadik fizetési kategóriába tartozó pedagógusoknak és nevelőknek a tanév alatt végzett munkájukért járó kiegészítéseket az alapbérükhöz számfejtették. Másfajta elszámolásban részesültek a tanítási időn túl (akár a tanévben, akár a szünidőben) dolgozók, mert nekik a tanulói csoportlétszám után számoltak fel pluszszázalékokat a vállalat béralapjából:

a) az iparban, építkezéseken, közlekedésben a 3. kategóriájú fizetési besorolás szerint;
b) a mezőgazdaságban szintén a 3. kategóriájú fizetési besorolás szerinti traktorista-gépkezelőknek megfelelően;
c) az erdőgazdaságokban pedig az erdész segédjének alapbéréből.

Azokat a szakmunkásokat, technikusokat és mérnököket, akik közvetlenül a termelésben oktatták a tanulókat – a Szovjetunió Minisztertanácsa 1369. számú, 1959. december 10-i rendelete, azaz a Hruscsov idején megállapított rend alapján bérezték.

Az 1984. április 12-i, 313. számú rendeletében elfogadott, a gyerekek hatéves kortól való beiskolázásának szabályzatát az OM 1985. január 25-én hagyta jóvá törvényerejű rendeletében. A határozatban azt is megengedték, hogy amennyiben az iskolákban ideiglenesen nincs elég helyiség az újonnan beiskolázott első osztály számára, akkor azt az óvodában tanítsák, s onnan vezessék át őket az iskola 2. osztályába. Ugyancsak itt emlékeztettek az oktatási miniszter 1984. november 2-án kelt törvényerejű rendeletére, hogy a kis létszámú iskolákban összevontan is lehet tanítani, de nem az első osztályt.[461]

---

[458] „*Az ipar, közlekedés, hírközlés, kereskedelem, közétkeztetés és közszolgáltatási szféra számára szakmunkásokat képző középfokú szakképző iskolák tanulói termelői gyakorlatának szabályzata*", In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1986, №10, с.16.

[459] „*Az iskolások által a népgazdaságban végzett munka bérezéséről és a munkaoktatást, a társadalmilag hasznos, ill. termelői munkát irányító pedagógusok és más munkások bérezésének feltételeiről szóló ideiglenes rendelkezés*", In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1985, №10, с.42.

[460] Голубева 1987, с.151.

[461] „*A gyerekek hatéves kortól történő beiskolázásának szabályzata*", In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1985, №6, с.22-23.

A rendeletek összefüggéseit és törvénnyé való összeállását folyamatosan magyarázták a központi oktatásirányítási szaksajtóban, hogy az minden érintett számára egyértelművé váljon.[462]

A 314. számú KB és minisztertanácsi rendelet folyományaként születtek meg az OM 1985. május 11-i 80, 81. és 82. számú törvényerejű rendeletei. A legelső, a 80. számú az iskolaközi munkaoktatást és a tanulók szakmai orientációját végző tan- és termelői kombinátokról rendelkezett. A terjedelmes, 32 pontba szedett határozat az 1974. augusztus 23-i, 662. számú minisztertanácsi rendelkezés alapján létrehozott iskolaközi intézmények hatályban lévő szabályzását erősítette meg, helyenként bővítette és pótolta. Ezek a kombinátok továbbra is a közoktatás vezetése alatt maradtak, s munkájukat a középiskolai alapszabály és a gyakorlóvállalatokról szóló rendelkezés szabályozta.[463] Az 1984-es 314. számú rendelet által javasolt „*A termelés alapjai. Szakmaválasztás*" nevű tárgy a tankombinátokban került oktatásra, mint elméleti diszciplína. Itt az 1986/87-es tanévtől a tanulói csoportlétszám városon 25–30, falun 20–25 főt tett ki. A termelői munka az elméleti részhez kapcsolódott.

A 82. számú törvényerejű rendelet az iskolákban folyó tanulói társadalmi hasznos és termelői munka szervezéséről szólt, meghatározta, hogy a tanév végi kötelező gyakorlat időtartama:

- az 5–7. osztályokban 10 nap, napi három óra munkavégzéssel;
- a 8–9. osztályokban 16 nap, napi négy óra munkavégzéssel;
- a 10. osztályban 20 nap, napi hat óra munkavégzéssel.

Emellett a tanulóknak a szünidőben, a munka- és pihenőtáborokban is a fenti napi óraszámot kellett ledolgozniuk, s csak azután pihenhettek. A kötelező gyakorlat és a tábor után a gyerekek nyáron még munkába állhattak a rájuk vonatkozó, hatályban lévő törvények szerint.[464]

A 83. számú OM-rendelet pedig a kolhozokban és szovhozokban létrehozott tanulói termelői brigádokról szólt, melyek a mezőgazdasági szövetkezetek szerkezeti alapegységeinek számítottak. A csoportok 8–11. osztályok tanulóiból szerveződtek, s minimum egy évig álltak fenn. Vezetőjük tanár vagy mezőgazdasági szakember egyaránt lehetett, s a mezőgazdasági munkák teljes ciklusát és skáláját végezték. A tankombinátokban elméleti és gyakorlati oktatáson átesett 9–10.-es tanulók saját szakosodásuk szerinti – zöldség- vagy gyümölcstermesztői, szőlészeti, traktor- és gépkezelői – brigádokba kerültek. Utóbbi az önálló gépen való munkát jelentett, de nem több mint napi négy órában.[465]

Csernyenko már 1985 januárjában nagyon fáradt, megtört volt, s legközelebbi munkatársainak elmondta, ő szívesen átengedné a szerepkör másnak, csak egyedül képtelen meghozni a döntést. Ez a kijelentés azért páratlan, mert ő volt az egyedüli szovjet

---

[462] Бабанский Ю. К. Теоретическое и методическое знание Основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школы // *Советская педагогика*, 1984, №10, с.10-23. *és* Кинкулькин А. Т., Овчинников М. П. Совершенствование коммунистического воспитания в процессе обучения // *Советская педагогика*, 1984, №12, с.3-11.

[463] „*Rendelkezés az iskolaközi munkaoktatást és a tanulók szakmai orientációját végző tan- és termelői kombinátokról*", In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1985, №10, с.23.

[464] „*Rendelkezés az általánosan képző iskolák tanulóinak társadalmilag hasznos és termelői munkájának szervezéséről*", In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1985, №10, с.31.

[465] „*Rendelkezés a kolhozok és szovhozokban létrehozott tanulói termelői brigádokról*", In: Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1985, №10, с.38.

vezető, aki hajlandó lett volna önként lemondania a hatalomról.[466] Akkor ezt a többi koros vezető nem engedte meg neki. 1985. március 10-én a főtitkár meghalt, s helyére Mihail Szergejevics *Gorbacsovot* – az akkor legfiatalabb PB-tagot – választották meg pártfőtitkárnak. Ő akkor majdnem ott folytatta, ahol Andropov abbahagyta, s elindította a *peresztrojka* első gazdasági reformját, az irányítás átalakítását. Ez a felülről irányított forradalom azonban nem akart úgy működni, ahogy azt kigondolói szerették volna. Utóbbi okát valószínűleg abban lehet keresni, hogy a párt- és állami hatalom, ill. a társadalom között semmilyen kommunikáció nem létezett. A *glasznoszty* elindította a társadalomban a demokratizálódás folyamatait, de a gazdaság hanyatlása egyre látványosabb lett. Az oktatásirányításban is fellelhetőek a társadalom számára engedélyezett demokratikusság első megnyilvánulásai. 1985 áprilisától kezdve egy sor törvényerejű rendelet látott napvilágot, ami az oktatási intézmények és a bennük dolgozó pedagógusok munkáját tette – nem könnyebbé, hanem értelmesebbé, ésszerűbbé, megszabadítván őket a felesleges formalizmus jelentős részétől.

1985. április 22-én a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma öt törvényerejű rendeletet hagyott jóvá, melyek módosították vagy kiszélesítették az iskolák és a tanári kollektívák jogait az oktatásban. Az első finomította az 1972. február 9-én kiadott mintaszabályzatot, így az inkább magatartási és viselkedési szabályokat tartalmazott ezután. Mindenkire kötelező jelleggel megmaradt a kommunista szellemben való tanulás, az életre és munkára való felkészülés.[467] A második rendelettel jóváhagyták az általánosan képző iskolák tanulóinak átvezetéséről és kibocsátásáról, ill. a vizsgákról szóló útmutatást, ami továbbra is engedélyezte az átvezető vizsgákat a 4–8. és a 10. osztályokban, de azok száma nem haladhatta meg a hármat. Pontosította az évismétlésre hagyás körülményeit, ugyanis akinek 1–2 tárgyból volt elégtelen az évzáró jegye, annak pótfeladatot kellett adni, és a járási közoktatási vezető engedélyével a tanév befejezése után két héttel pótvizsgázhatott. Amennyiben viszont a tanulónak három vagy ennél több tárgyból volt elégtelen évzáró jegye, az automatikusan évismétlésre maradt, tehát sem vizsgához, sem érettségihez nem volt engedve. Az ilyen végzős tanulónak hivatalos igazolást állítottak ki arról, hogy milyen tárgyakat hallgatott és milyen jegyei voltak a 10–11. osztályban. A következő évben lehetőséget kapott, hogy az elégtelen osztályzatainak tárgyaiból vizsgázzon, akár mint magántanuló, akár mint az esti (váltásos) iskola végzős tanulója.[468] Az a végzős, akinek betegség miatt 45 vagy ennél több tanítási nap hiányzása volt, a tanári kar és saját belátása szerint jogot kapott ugyanannak az osztálynak a megismétlésére. Ugyancsak változott ez a rend az 1–4. osztályosok számára is, mivel ezekben az osztályokban csak egészségügyi és pedagógiai bizottság határozata alapján lehetett ezután a tanulókat évismétlésre kényszeríteni, mondván: ezen osztályokban a legfontosabb cél az írni-olvasni-számolni tudás elsajátítása, s azokat különböző évben lehet elérni, nem feltétlenül kell első vagy második osztály végére azonos tudással rendelkezni minden tanulónak.[469] Viszont azt a tanulót, aki betöltötte a 15. életévét és már másodszor nem tudták átvezetni a következő osztályba, a tanári

[466] Dalos 2011, 49-50.

[467] „*Típusszabályzat a tanulók számára*", In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1985, №8, с.32-34.

[468] „*Típusszabályzat az általánosan képző iskolák tanulóinak átvezető és kibocsátó vizsgáiról*", In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1985, №11, с.17-21.

[469] *Справочник заместителя директора школы по учебно-воспитательной работе. Сборник документов и нормативных актов*. Составитель Н. А. Ермолаева. Москва: «Просвещение», 1989, с.49.

kar és a járási közoktatási részleg közös határozata alapján, a hatályban lévő iskolai szabályzat szerint kizárhatták az iskolából.

A szaktárgyi értékelés mellett továbbra is érvényben maradt a magaviseletért és a társadalmi hasznos munkában való részvételért külön kiállítandó jegy. A harmadik rendelet a tanulói típusszabályzat alapján ezt az osztályfőnökre bízta. Ezek a jegyek ugyanolyan jelentőséggel bírtak, mint bármely szaktárgyi, mert akinek magaviseletből elégtelenje volt, azt nem engedték érettségi vizsgához, csak egy igazolást kapott, hogy végighallgatta a középiskola évfolyamait. Lehetőséget az érettségi leadására a tanári kar határozata alapján magántanulóként kaphatott, a következő évben. Aki viszont a társadalmi hasznos munkában való részvételért kapott elégtelent, azt vizsgához engedték, s amennyiben pozitív lett a vizsga eredménye, akkor érettségi bizonyítványt is kapott, amibe azonban beleírták az elégtelen jegyet is.[470] A negyedik törvényerejű rendeletben az OM külön szabályozta a nem kibocsátó, 2–8. és 10. osztályokban elégtelen év végi osztályzatot kapott tanulók következő osztályba való átvezetésének feltételeit. Ilyen feltétel csak az idült betegség vagy lakhelyváltozás miatti hosszantartó kimaradás okozta lemaradás lehetett, s az átvezetést akkor javasolhatta a tanári kar, ha a tanulót alkalmasnak ítélte a kimaradás leküzdésére.[471] Az ötödik, április 22-én kiadott OM rendelet a kilencedik osztályt végzettek számára is bevezette a kitüntetéssel való bizonyítvány kiállításának lehetőségét. Ehhez viszont minden tárgyból „5” osztályzattal kellett rendelkezniük.[472]

A magántanulói rendszer, ami a hruscsovi időben kivételként, a brezsnyeviben – szélesebb körben alkalmazottá, a Gorbacsov pártfőtitkársága alatt általánosan alkalmazható rendszerré vált. Erről a szakminisztérium 1985. július 30-án törvényerejű rendeletet adott ki, s pontosan szabályozta az e rendben való vizsgáztatások előkészítését és levezetését. Az általános iskolai (nem teljes középiskolai) vizsgákat bárki letehette, aki nem volt fiatalabb, mint 16 éves, a középiskolait pedig, aki nem volt fiatalabb, mint 18 éves. Számukra ugyanazokat az írásbeli témákat vagy szóbeli kérdéseket adták meg, amelyekből az adott tanévben a szervezett képzésben tanulók vizsgáztak. A rendelet arra is figyelmeztetett, hogy azon személyek számára, akik munkavégzés mellett kérvényezték magántanulmányaik vizsgaminősítését, a Szovjetunió Minisztertanácsa 1982. december 24-i, 1116. számú határozata alapján az általános iskolai vizsgákra 15 nap, a középiskolaira – 20 munkanap pótszabadság jár, amely időre a munkabér átlagos illetményét kellett nekik számfejteni.[473]

A gorbacsovi időben is folytatódott a Brezsnyev idején létjogosultságot nyert szakosított oktatás kiszélesítése, akár egyes osztályokban, akár egész iskolákban. Ehhez elegendő volt az iskola tanári karának kérése, amit aztán a helyi végrehajtó és közoktatási szervek hagyhattak jóvá. Az elmélyített oktatás lehetett valamely szaktárgynak,

---

[470] „*Útmutatás az általánosan képző iskolák tanulóinak magaviseletéért, tanulmányi és a társadalmilag hasznos munkában megnyilvánuló szorgalmáért kiállítandó osztályzatokról*”, In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1986, №8, с.34-37.

[471] „*Útmutatás az általánosan képző iskolák rossz előmenetelű tanulóinak következő osztályba történő feltételes átvezetéséről*”, In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1986, №8, с.31.

[472] „*Útmutatás a nem teljes középiskolai végzettségről szóló bizonyítvány kitüntetéssel történő kiadásának rendjéről”,* In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1985, №8, с.37-38.

[473] „*Útmutatás a nem teljes és teljes középiskolai kurzus anyagának magántanulói rendben fogadott vizsgái előkészítéséről és levezetéséről”*, In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1985, №12, с.26-29.

esetleg idegen nyelvnek az emelt óraszámban való tanítása, de nem volt azonos az idegen nyelven való szaktárgyoktatással.[474]

1985 szeptemberétől a Szovjetunió minden középiskolájában beindították a számítástechnikai alapismeretek oktatását, ám a személyi számítógépek tömeggyártását nem sikerült időben megszervezni, így csak elméletet oktattak. A nagyobb egyetemeken is csak lyukkártyákat készítettek a hallgatók, s azt adták be a számítástechnikai teremben dolgozóknak, a gépeket megközelíteni ekkor még nem lehetett. Algol, baisic, alendr, fortran, pascal programozói nyelveket próbáltak tanítani az iskolákban. Az első tanévben 220 bázisiskola kapott egy és tíz darab közötti számítógépet.[475]

Az 1986. február 25. és március 6. között megtartott XXVII. pártkongresszus egyik legfontosabb politikai hozadéka az volt Gorbacsov számára, hogy legitimálta az általa elindított és lefolytatott kádercseréket. Témánkat illetően azonban a politikai beszámolóban található megállapítás a fontos, melyben a folyamatos oktatás rendszeréről olvashatunk. Ennek érdekében tervezték az általánosan képző és szakiskoláknak a fejlesztését, közelítését és perspektívában azok egyesítését.[476] A folyamatban lévő oktatási reform felgyorsítását, minőségi megvalósítását tűzték célul, amihez elengedhetetlen velejárójának könyvelték el a számítástechnikai alapismeretek minden végzőssel való megismertetését. Ennek érdekében viszont a pedagógusképzést is meg kívánták reformálni, hogy a leendő tanárok már értsenek a számítógéphez, s munkájuk során alkalmazni is tudják azt.[477] Jóváhagyták a párt új szerkesztésű programját is, amely az V. fejezetében foglalkozott az ideológiai neveléssel és a közoktatással. Itt azt olvashatjuk, hogy „*az SZKP tökéletesíteni fogja a közoktatás rendszerét, de a szociális-gazdasági fejlődés gyorsításának elvárásai, a kommunista építés perspektívái, ill. a tudomány és technika elvárásainak megfelelően*”.[478] A tudományos-technikai forradalom fejlődése előtérbe hozta az iskolai oktatás jó pár hiányosságát, mint például szerkezeti hibákat, az általános és szakmai képzés nem megfelelő szintjét, a nevelési formák és módszerek alacsony hatékonysági fokát, a tanulás és a termelői munka párosításának nem kellő megvalósítását, a sematikus oktatás, értékelés és osztályzás berögződését.[479]

A kongresszus által előírt számítástechnikai alapismeretek iskolai oktatásához szükséges gépekkel való ellátására, a gépek gyártásának és felhasználásának koordinálására 1986 áprilisában létrehozták a *Számítástechnikai és Informatika Állami Bizottságot*. Sajnos még ugyanazon hónap 26-án felrobbant a Csernobili Atomerőmű 4-es blokkja. Utóbbi következményei, ill. a gazdaság és a társadalom liberalizálásra tett kísérletek kicsit háttérbe szorították az oktatásügyet, de a szférában nem állt le a munka. A szakminisztérium 1986. július 17-én jóváhagyta az általánosan képző iskolákban létrehozandó szülői bizottságokról szóló törvényerejű rendeletét, amely már a gorbacsovi

---

[474] Az erről szóló típushatározatot a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma 1986. január 16-én hagyta jóvá 21. számú törvényerejű rendeletével, lásd „*Típushatározat a szakosított (elmélyített) elméleti és gyakorlati tantárgyoktatást végző iskolákról (osztályokról)*”, In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1986, №5, с.42-44.

[475] Литерат С. ЭВМ в учебном процессе // *Народное образование*, 1985, №2, с.48-49.

[476] Катаева Л. И. *Актуальные проблемы народного образования и педагогической науки в свете решений XXVII съезда КПСС* (Аннотированная тематика лекций). Издательство «Знание», Москва, 1986, с. 10. (a továbbiakban: Катаева 1986)

[477] *Материалы XXVII съезда КПСС*. – Москва: Политиздат, 1986. – с.106.

[478] *Программа Коммунистической партии Советского Союза: Новая Редакция. Принята XXVII съездом КПСС*. – Москва: Политиздат, 1986. – с.56.

[479] Катаева 1986, с.11-12.

nyitás eredményeként fogalmazódott meg. A rendelettel demokratizálni szerették volna a szülő és az iskola közötti kapcsolatot, ill. kétirányúvá tenni azt. A nevelés ideológiai megalapozottságának szükségessége ebben a határozatban is megfogalmazódott, de hisz maga az ország vezetése is a marxi-lenini nézetekre épült. A szülők jogot kaptak a nevelői, órán és iskolán kívüli foglalkozások tematikájának javaslattételére, s a szülői bizottságok legfontosabb feladatául az intézmény vezetőségével való együttműködést jelölték meg.[480]

Vannak, akik úgy vélekednek, hogy a 80-as évek második felében „*a szovjet vezetés a lovak közé dobta a gyeplőt*", hagyta a dolgokat, mivel a politikában földcsuszamlásszerű változások előszeleit érezték,[481] ám az SZKP KB 1988. február 17–18-i plénumának fő kérdése mégis az oktatás volt. A plénumon *Ligacsev* J. K., a KB titkára, a PB tagja tartott szakmai előadást a kérdésben és egy hosszú távú oktatási tervezetet mutatott be, amelyet az 1991–2005-ös évekre dolgoztak ki, s alapjaiban az 1984-ben elkezdett átalakításokra épült. A tervezet elsősorban a közoktatás rendszerének demokratizálását emelte ki, ill. az érintett hivatalok passzivitását a reformmal kapcsolatban. Mivel a reform és az egész oktatás kulcsfigurájának a tanárt és az előadókat tartotta, ezért azok mozgásterét akarták szélesíteni, megszabadítván az addig kényszerből végzett, s fölös társadalmi munkától.[482] Az addig zajló reformokhoz képest új momentum volt a tanuló egyéniségének „felfedezése", az egyéni fejlesztés előtérbe helyezése. Itt merült fel a közoktatás minden ágának egy közös irányítás alá vonása is, ami a középszintű általánosan képző iskolákat, a felsőoktatást és a szakképzést is érintette. Szorgalmazták a tanulóknak az országban zajló peresztrojka alapeszméivel való megismertetését, ill. annak kiemelését, hogy az átalakítások a lenini eszmék szerint zajlanak. Ennek érdekében javasolták, hogy a tanárok alaposan ismerkedjenek meg Gorbacsov „*Október és peresztrojka: a forradalom folytatódik*" című beszámolójával. A tervezet nem szakított egyértelműen a Brezsnyev idején a közoktatásban elindított oroszosítási politikával, de szorgalmazta az anyanyelvi és orosz kétnyelvűség aktív használatát, ill. az anyanyelvi oktatás megerősítését. Úgy fogalmazott, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önszántukból használják, mint a nemzetiségek közötti kapcsolat eszközét (IV/4. pont). A terjedelmes anyagot a Pravda három egymás utáni számában publikálták a plénum második napjától kezdve.[483]

A plénumon elhangzott javaslat alapján 1988. március 5-én a Szovjetunió Felső és Középfokú Szakmai Képzési Minisztériumát, a Szovjetunió Szakmai-műszaki Képzésért Felelős Állami Bizottságát és a Szovjetunió Oktatási Minisztériumát felszámolták,[484] s helyette létrehozták a Szovjetunió Közoktatási Állami Bizottságát. Az állami bizottság élére március 11-én *Jagodin* Gennagyij Alekszejevics került, március 18-án pedig két helyettesét is kinevezték – *Peregudov* Félix Ivanovics és

---

[480] „*Típushatározat az általánosan képző iskolák szülői bizottságairól*", In: Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1986, №11, с.2-4.

[481] Szalai Erzsébet: A létezett szocializmus – és tanulságai. In: Krausz Tamás, Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok*. L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Bp., 2007, 65. (a továbbiakban Szalai 2007)

[482] *Материалы пленума Центрального Комитета КПСС, 17-18 февраля 1988* г. - Москва: Политиздат, 1988. – с. 61-76.

[483] *Правда*, №49, 50, 51 от 18, 19 и 20 февраля 1988 г. *és kivonatozva* КПСС в резолюциях... Т.15. с.554-565.

[484] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1988, №10, Ст.154.

Sadrikov Vlagyimir Dmitrijevics személyében.[485] Ezt az új oktatásirányítási szervet 1991. november 14-én átalakították az *Oktatás Kérdésével Foglalkozó Államközi Tanáccsá*.[486]

A gazdasági termelés rohamos visszaesése, az afganisztáni és a kelet-közép-európai szocialista országokból való szovjet csapatkivonások megkezdése, az egyre jobban felerősödő nemzetiségi mozgalmak szétzilálták az unió központi vezetését. Ekkorra már kialakult – a hatalom sáncain belül – egy nyugat- és piacorientált technokrácia és gazdasági elit,[487] amely már nem Moszkva központtal képzelte el a jövőt, hisz a tagköztársaságok maguk is elég nagyok voltak ahhoz, hogy az új rendszerben felvevőpiaccá váljanak. Részben ennek is köszönhetően, 1990–91-ben az egykori tagköztársaságok sorra mondták ki a központtól való elszakadásukat, amit 1991. augusztus 19–21. között Moszkvában, Leningrádban és a Baltikumban lezajlott fegyveres puccskísérlet tetőzött be. Augusztus 24-én Gorbacsov lemondott az SZKP főtitkári posztjáról és felfüggesztették az SZKP működését, vagyonát zárolták.[488]

1991. december 8-án a Breszt melletti Belovezszkaja Puscsában Oroszország, Ukrajna és Belorusszia államfői aláírták a Független Államok Közösségéről szóló szerződést, ami egyben a Szovjetunió felszámolását is jelentette. Mihail Gorbacsov december 25-én mondott le a Szovjetunió elnöki posztjáról, s a Kreml tornyáról levonták a szovjet zászlót. Másnap, december 26-án feloszlatták az *Oktatás Kérdésével Foglalkozó Államközi Tanácsot* a Szovjetunió megszűnése miatt.[489]

[485] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1988, №16, Ст.252, 253. *és* Ивкин, 1999, с.163.
[486] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1991, №50, Ст.1421, 1422; №51, Ст.1477.
[487] Szalai 2007, 65. o.
[488] Krausz–Szilágyi 1992, 293.
[489] *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1991, №52, Ст.2058-2059.

A tárgy oktatásának általános feltételei, s azok változásai

Amikor véget ért a honvédő háború, 1945 tartalmilag nem hozott újat az iskolai történelemtanításnak a Szovjetunióban, azt az 1934-ben létrehozott rend szerint oktatták. Csak kiigazítást hajtottak végre, mivel 1943. szeptember 8-án a Szovjetunió NT rendeletet adott ki „*A gyermekek 7. életévtől való beiskolázásáról*”[490], s ennek függelékében már elvetették az elemi osztályokban való szaktárgyoktatást, vagyis a harmadik osztályban megszűnt a történelemtanítás. Ami maradt, az az alábbiak szerint nézett ki:

- 4. osztályban – A Szovjetunió történetének alapjai elbeszélésekben;
- 5–7. osztályokban – Egyetemes ókor és középkor története (1,5–1,5 évben);
- 8–10. osztályokban – a Szovjetunió története és egyetemes újkor.

Mindez a társadalmi formációk marxi-lenini tanítására épült, pontosabban annak sztálini vulgarizált formájára. Ebben az értelemben az emberi fejlődés egyenes vonalú előrehaladása állt a középpontban. Ehhez járult még hozzá az 1937/38-as tanévtől a Szovjetunió alkotmányának oktatása a 7. osztályban.

Az előzőleg említett 1943-as rendelet kihatott az iskolai történelem tárgyoktatásszerkezetére, egyben annak oktatási tartalmára is. A felállított történelmi szaktárgyi bizottság ajánlása alapján az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma csökkentette a tanítandó anyag mennyiségét, s ezzel párhuzamosan zajlottak a történelemtankönyvek és a hozzájuk tartozó szöveg- és dokumentumgyűjtemények, olvasókönyvek átdolgozásai is.

A honvédő háború alatt jelent meg az a tendencia, hogy a történelmi események oktatását összekapcsolták az akkori jelenkor eseményeivel. Ezt talán az indokolta, hogy csak a 10. osztályban volt egy kevés, a gyerekek idejéhez közel eső történelmi korszak oktatva. Így gyakran fordult elő, hogy a jelenkor tényeit szembehelyezték a történelmi múlt jelenségeivel.[491] Ez az 1940-es évek közepére annyira elterjedt, hogy szinte kötelező jellegűvé vált, mert nélküle az órát nevelői szempontból értéktelennek tartották. A probléma viszont az volt, hogy mivel egyetemes történelemből a legújabb kort nem tanították, ezért az aktualizálás többnyire erőltetett, művi folyamattá vált. A jelenség oly mértéket öltött, hogy az 1948–49-es években a *Prepodavanyije isztorii v skole* nyilvános vitát indított hasábjain „*A múlt és jelen összevetésének problémája az iskolai történelemtanításban*” címmel. A vita összegzésekor a szakfolyóirat elismerte, össze lehet hasonlítani a történelmi tényeket a jelenkor tényeivel, de óvott a tudományos és művi jellegű összekapcsolásoktól, mondván, azt inkább hagyják a marxi-lenini ideológia szerint helyes következtetések levonására képes történészekre.[492] Azt, hogy az iskolákban taníthatóvá váljék a történelmi összevetés, még oktatás-módszertanilag is ki kellett dolgozni. Addig is „*a tanulóknak a kommunizmusért folytatott harc történelmi perspektíváit kell megmutatni, s az ókortól kezdvén úgy tanítani, ahogy Lenin mondta – érzékelhetővé váljék – az egyetemes történelem a proletárdiktatúrához*

[490] *Сборник руководящих и инструктивных материалов по всеобщему обучению детей*. Москва, 1944, с.14.
[491] Коровкин 1967, с.44.
[492] *ПИШ*, 1949, №2, с.51.

vezet".[493] *Pankratov* akadémikus ajánlotta – Lenint idézve szabadon –, hogy amikor az órán tanítanak, mindig tartsák szem előtt a történelmi folyamatok dialektikáját, az osztályharc elemzését, láttassák a kapitalizmus teljes fejlődését és a szocializmushoz vezető út vezérfonalát.[494]

Ugyancsak a háború idejére tehető a történelem tananyagtartalmának olyan jellegű átalakítása, ami a tantervekben és a tankönyvekben található szövegek megválogatásával a tanulók katonai-hazafias nevelésének felerősödését vonta maga után.[495] Ezt főleg a harci és forradalmi hagyományok, az idegen hódítókkal szembeni ellenállás, a nemzeti-felszabadító háborúk tematikájának terjedelmi és tartalmi kibővítésével érték el, de ennek lett az is a következménye, hogy a háborúk és fegyveres konfliktusok ábrázolása a tananyag felét, néha nagyobb részét is kitöltötte. A „békés-harcias" témák arányainak a megváltoztatása azt a hamis képzetet keltette a gyerekekben, hogy az emberiség haladó rétegének életét, legnagyobb részben, a valamilyen cél érdekében folytatott harc töltötte ki.

Amikor az 1947-es tanév végén új vizsgarendet vezettek be, akkor a történelem oktatását ez annyiban érintette, hogy a 4. és 5. osztályokban elmaradt az addigi történelem átvezető vizsga, de a 7. és 10. osztályokban szóbeli vizsgát kellett tenni a tárgyból.

1948. augusztus 10-én *Voznyeszenszkij*, az OSZFSZK oktatási minisztere 434. számú rendeletében meghatározta az iskolák feladatait az 1948/49-es tanévre. A rendelkezés kimondta, a történelemtanároknak úgy kell vezetniük az órát, hogy a bolsevik pártosság mindig jelen legyen, hogy az ország népe, az orosszal az élen, hogyan harcolt az elnyomó idegenekkel, a 20. századi történelem oktatásában pedig, a nagy októberi szocialista forradalom jelentőségét kellett kihangsúlyozni. [496]

A tantervi változások az 1949/50-es tanévben vonták maguk után a történelem-vizsgarend némi módosulását, amikor 9. osztályban az egyetemes újkor teljes anyagából (8–9. osztályok tananyaga), 10.-ben pedig a Szovjetunió teljes történetéből való számonkérésnek kellett megfelelniük a tanulóknak. A változtatás mindenkinek tetszett, mivel a végzősöket nagy tehertől szabadította meg, hogy az általánosban tanult újkorból már nem kellett bizonyítaniuk. Az újkorból kilencedik végén szerzett vizsgajegy pedig bekerült az érettségi bizonyítványba. Az új tanítási tervekben első helyen szerepelt a marxi-lenini világnézeti nevelés a történelemórákon. Ezek főleg a történelmi fogalmak kialakításánál kellett, hogy előtérbe kerüljenek, amikor a társadalmi és gazdasági formációkról tanítottak.[497] Az iskolai történelemoktatást az „ideológiai front harcmezejének" tartották, ezért a történelemtanártól már a legkisebb korosztály tanításánál is mély meggyőződésű pártosságot vártak el, „*mert amíg léteznek társadalmi osztályok, addig nem lehet a történelmet nem az osztályharc szemszögéből tanítani*" – állt a szakfolyóiratban.[498] A szerkesztőség nevében írt cikkben Sztálint idézve vallották, hogy a történelmet nem lehet sem megjavítani, sem elrontani, mert „*a társadalom történetéről szóló tudomány, a társadalmi élet jelenségeinek minden bonyolultsága*

[493] *ПИШ*, 1949, №2, с.8.
[494] *ПИШ*, 1948, №2, с.3.
[495] Колосков А. Г. Школьное историческое образование в годы Великой Отечественной войны // *ПИШ*, 1983, №5, с.22.
[496] *ПИШ*, 1949, №4, с.31.
[497] Классен В. А. К вопросу о формировании на уроках истории понятия о феодализме // *ПИШ*, 1951, №1, с.75-86.
[498] Преподавание истории в школе – боевой участок идеологического фронта // *ПИШ*, 1950, №4. с.17.

mellett is, éppoly egzakt tudománnyá válhat, mint mondjuk a biológia, olyan tudománnyá, mely a társadalmi fejlődés törvényeit gyakorlati alkalmazás céljaira tudja használni".[499] Fentiekhez kellett tartani magukat a történelemtanároknak, ill. mindig a párthoz igazodni,[500] s úgy tanítani a gyerekeknek a történelmet, hogy a kommunista világnézet azok sajátjává váljon.[501] 1949-ben és 1950-ben már megjelent két nagypéldányszámú kiadvány, melyekben a tanulók ideológiai és politikai nevelését mutatták be a történelemoktatás folyamatában.[502]

A sztálini korszak mindenre rányomta bélyegét, a történelemtudomány, s így az iskolai történelemoktatás is minden hatalmi, politikai rezdülésre reagált, továbbfodrozva azok hullámait a közoktatásban. Az 1950 júniusában és júliusában megjelent sztálini tanulmányok: „*A marxizmus a nyelvtudományban*", „*A nyelvtudomány kérdéséhez*", ill. a „*Válasz az elvtársaknak*", melyekkel még azon év decemberében a Szovjetunió Tudományos Akadémiája és az OSZFSZK Pedagógiai Tudományok Akadémiája (ezután PTA) is foglalkozott, azonnal a történelemi kutatások és tanulmányok tárgya lett. A történelemoktatási szakfolyóirat – a *Prepodavanyije isztorii v skole* – 1951 januárjában közölte e témában írt első nagylélegzetű vezércikkét. A szerkesztőség nevében megjelent majd tízoldalnyi szövegben három dologgal foglalkoztak: a történelmi materializmussal, ill. az alap és a felépítményről szóló tanítással, mint ami a történelemtudományra vonatkozott a sztálini munkákból. Ennek a három fogalomnak a történelem különböző korszakaiban való alkalmazását, megtestesülését vezették végig a kezdetektől a második világháború végéig.[503] E munkáknak az iskolai történelemoktatásban való alkalmazásáról szóló cikk csak a következő évben, 1952 januárjában jelent meg a folyóiratban. Az aprólékosan felépített, sok oktatás-módszertani javaslatot tartalmazó tanulmány ugyancsak az alap és felépítmény fogalmakra támaszkodott, azokra történelmi példákat hozva fel, főleg a 19. századi Nyugat-Európa országai és az USA belpolitikájából. Az alap és felépítmény megfogalmazásait, tartalmi és ideológiai töltetüket Sztálintól kezdve, visszafelé haladva, Lenin és Marx munkáival támasztotta alá.[504]

A háború után az Orosz Föderáció területén először az 1950/51-es tanévben tartottak a városi és megyei szinteken tudományos-gyakorlati konferenciákat az iskolai történelem és a Szovjetunió Alkotmánya tárgyat oktató tanárok részvételével. A konferenciákat két turnusban szervezték – 1950 augusztusában az elsőt, és 1951 januárjában a másodikat, ahol több mint ezer felszólalást tartottak maguk a szaktanárok a történelem tanításában elért eredményekről és problémákról. Ezek után hirdette meg az OSZFSZK PTA 1951 áprilisára az ún. *Pedagógiai előadások* elnevezésű előadássorozatot, melyre az előzőekben lezajlott konferenciák legérdekesebb témáival lehetett benevezni. A bíráló bizottság végül tizennégy előadást ítélt a legjobbnak, melyeknek

---

[499] *A Szovjetunió Kommunista /bolsevik/ Pártjának története. Rövid tanfolyam*. Szerkesztette a SZK(b)P Központi Bizottságának Komissziója. Jóváhagyta a SZK(b)P Központi Bizottsága 1938-ban. Kárpátontúli területi könyv és újságkiadó, Uzshorod, 1949. 106.

[500] *Большевик*, 1949, №5, с.12, передовая

[501] *Преподавание истории*, 1949, №4, с.4.

[502] *Идейно-политическое воспитание учащихся. Сборник работ*. Чкаловское изд., Чкалов, 1949. *és Идейно-политическое воспитание учащихся в процессе преподавания истории. Сборник работ*, изд. АПН, Москва, 1950.

[503] Работы товарища Сталина о языкознании и их значение для исторической науки // *ПИШ*, 1951,№4.с.3-10.

[504] Орлов В. А. Некоторые вопросы преподавания истории в свете учения И. В. Сталина о базисе и надстройке // *ПИШ*, 1952, №1. с.55-61.

zöme nem a fővárosi vagy a föderáció központi, ill. nagyvárosainak iskoláiban oktató tanároktól hangzott el, hanem a távoli periféria iskoláiban tanítóktól, mint például az Altáji területről.[505] E konferenciákat és pedagógiai előadássorozatokat azért tartották fontosnak az oktatásirányító szervek, mert ellenőrizhették az iskolai szaktanárok tanításának tartalmi részeit, ill. a kiemelt előadásokkal, órákkal követendő példákat állítottak a többi tanár elé. A történelem és Szovjetunió Alkotmánya órákat az iskolában végzett kommunista nevelés általános rendszerében a legfontosabb elemként kezelték. A szaktanároktól elsősorban ideológiai és elméleti tudást és bolsevik pártosságot vártak el, s csak a második helyre került a tanár módszertani tudásszintje.[506]

Az 1949/50-es tanévtől bevezetett új vizsgarend nemcsak az iskolaciklusok lezárásakor tette kötelezővé az év végi minősítést, hanem minden osztályban átvezető vizsgarendszert állított fel, szinte minden oktatott tárgyból. Ezek szerint a hétéves oktatás végén történelemből és Szovjetunió Alkotmányából kellett vizsgázniuk a tanulóknak. Ám az addig nem használt ellenőrzés és minősítés alkalmazását, annak didaktikailag helyes használatát nem tudták parancsra bevezetni egyik napról a másikra. 1952 márciusában már kétévi vizsgáztatási gyakorlat után, az aktuális tanév végéhez közelítve a szakfolyóirat a vezércikkben foglalkozott a vizsgáztatás kérdésével: az elvárásokkal, az osztályzással, a bizottsági tagok jogaival – s elrettentő, nem követendő példát is leírtak. A vizsgát az oktatási-nevelési folyamat lezáró szakaszaként definiálták, mely az iskolavezetés, ill. a tanár és tanuló közös munkáját tükrözte. 1945-től az OM egységes vizsgatételeket bocsátott ki, hogy az ország területén mindenhol azonosak legyenek a követelmények a tanulókkal szemben. A Szovjetunió Alkotmányából a hetedikeseknek a tankönyv anyagán kívül tudni kellett hitelesen idézni az alaptörvény legfontosabb cikkelyeit. 1952-ben a 9. és 10. osztályokban már nem fogadhatták el a vizsgáztatók a jelenségek leírását vagy azok egyszerű felsorolását, hanem tőlük már tudományos meghatározásokat vártak el. Ezekben az osztályokban külön kellett figyelni és pontozni a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tartott személyek legfontosabb meghatározásait, kijelentéseik ismeretét,[507] ill. konkrét tényekkel kellett azokat alátámasztani. A legmagasabb jegyet az a felelő kaphatta, akinek teljes és kimerítő volt a válasza és kifogástalan a fogalmazása. A vizsgatételek kérdéseit a tanulók előre megkapták, s bár központilag nem a tételeket ajánlották odaadni, hanem a kérdéssort időrendbe szedve, mégis előbbivel élt a legtöbb szaktanár. Külön kiemelték, hogy a vizsga vezetése a történelemtanár dolga, azt sem a bizottság elnöke, sem a minisztériumi vizsgabiztos nem vehette át. A felelő kérdezését is a tanárnak kellett végeznie, hisz a bizottsági elnök az esetek többségében nem szakos tanár volt. A szaktanár pótkérdéseket adhatott fel a felelőnek, a bizottsági tagok pedig csak akkor tehettek fel kérdést, ha a tanuló már minden kérdését elmondta. A bizottsági pótkérdések csak a tételben szereplő témához kapcsolódhattak, míg a vizsgáztató tanár bármely tétel témájából kérdezhette a felelőt, utóbbit az asszisztens is megtehette a felelet végeztével. A vizsgáztatók figyelmét arra is felhívták – nem az a mérvadó, hogy a tanuló hangosan vagy halkan felelt, mert a halk felelt is lehet egész, megalapozott és jól kifejtett, míg a harsogó magabiztosság is mondhat frázisokat tények és értelem nélkül. A kérdések közül sok olyan széleskörű,

[505] За дальнейшее повышение методического мастерства учителя истории и Конституции СССР // *ПИШ*, 1951, №4. с.3-8.
[506] Uo., 3.
[507] Экзамен – важнейший этап учебно-воспитательной работы // *ПИШ*, 1952, №2. с.5.

általános nagy trendet felölelő volt, mely a teljes válasz esetén 40-50 percet is igényelhetett, azért azt javasolták, nem kell túlzásba esni, mert látni azt a felelőn, mikor tudja az adott kérdést. Ez utolsó megjegyzés azért került a javaslatok közé, mert az előző tanévben a főváros több iskolájában előfordult, hogy a vizsgáztatók a kérdésre adott teljes választ meghallgatták, így reggel 9-kor kezdték és este 10-kor fejezték be a vizsgát.[508]

A szakmailag és didaktikailag helyes vizsgáztatás mellett a másik jelentős problémát a tanulói teljesítmények ötpontos rendszerben való osztályzása okozta. Erről az OSZFSZK NT 1944. február 29-én rendelkezett, ám annak a szaktárgyakra való pontos alkalmazása körül még az 50-es évek elején is voltak bizonytalanságok. A rendeletek, bár szakmai szükségletet elégítettek ki, túl általánosan voltak megfogalmazva, magyarázatuk, szaktárgyakra való lebontásuk pedig szinte soha nem jelent meg velük egy időben. Bizonyítja ezt az is, hogy 1952-ben a történelemtanárok szakfolyóiratában „*Útmutatás a tanulók történelemből való előmenetelének osztályzásához*" címmel publikált terjedelmes cikkben leírtakhoz a szerkesztőség a szaktanárok hozzászólását kérte. A vitaindító cikk írója didaktikailag alapozta meg véleményét, s a tanulói tudás teljesítményének osztályzásához három fő szempontot javasolt: a) a történelmi tényanyag biztos tudása; b) a történelmi események elemzése és általánosítása; c) a kifejtés folyamatossága és a beszéd nyelvtani helyessége.[509] Ez a munka sem volt mentes Sztálinnak „*A marxizmus és nyelvtudomány kérdései*" című munkáira való hivatkozástól, mert az osztályzás harmadik szempontjánál azt javasolta, amit Sztálin – hogy a felelő egyszerű, de színes beszéddel építse fel mondanivalóját, helyesen használva a történelmi terminológiát. Viszont itt olvasható először a tanulói teljesítmények ötpontos rendszerének konkrétan a történelemre való alkalmazása,[510] amit azután az OM az 1962-ben kiadott „*Mintaszabályzat a tanulók tudásának osztályzásáról*" című módszertani levél-mellékletben megjelent történelem tantárgy osztályzásába is beleépített.

S bár Sztálin, a fent említett munkáiban, a nyelv és a fogalmazás pontosságának jelentőségéről is értekezett, az OM 1951. december 12-én kiadott, 1093. számú parancsa is általános, hivatali homályossággal fogalmazott szöveg volt.[511] A többértelműség az adott politikai helyzetben arra kényszerítette a tanárokat, hogy szinte megszüntették a házi feladatok kiadását. Az OM leiratát próbálták a szakfolyóiratban értelmezni, magyarázni. Szerintük két alapvető ok miatt lehetett túlterhelés az iskolai történelemtanításban: 1) amikor a tanár a tanterv elvárásain túl olyan források, dokumentumok és más anyagok feldolgozását várta el kötelező jelleggel a tanulóktól, ami erejüket és képességeiket egyaránt meghaladta, ill. 2) amikor a tanár írásbeli ellenőrző dolgozatot és órai vagy házi fogalmazást adott a tanulóknak. Utóbbiak közül az ellenőrző dolgozatot a történelemtanításban nem tartották ellenőrzési, számonkérési formának, s így azt tiltottnak könyvelték el. Ugyanakkor azt is konstatálták, hogy pedagógiai és didaktikai szempontból az ellenőrző dolgozatot minden tárgyból javasolták – tehát akkor történelemből is lehetett alkalmazni. Ez önellentmondást szült, s a szerkesztőség végül azt az álláspontot támogatta, hogy mégiscsak maradjon az írásbeli ellenőrzés, de: a) azt kísérje, egészítse ki a szóbeli számonkérés, ill. b) ne jelentse be azt a tanár előre,

[508] Экзамен – важнейший этап учебно-воспитательной работы // *ПИШ*, 1952, №2. 7.

[509] Мерзон И. И. Указание к оценке успеваемости учащихся по истории (для V-VII классов) // *ПИШ*, 1952, №2. с.77–85.

[510] *ПИШ*, 1952, №2. с.82–83.

[511] „*A tanulók házi feladattal történő túlterhelésének megszüntetéséről*", In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1952, №1, с.17–20.

hogy feleslegesen ne terhelje a tanulók pszichikumát, c) az 5–7. osztályokban lehetőleg kerüljék, mert a fogalmazási készség ekkor van azon korosztálynál kialakulóban. Az órai és házi dolgozatokat történelemből viszont el kellett törölni.[512] A miniszteri rendelet nem tiltotta meg a kiegészítő anyagok tanulmányozását, csak annak ésszerű határokon belül kellett maradniuk, mert a *Prepodavanyije isztorii v skole* is publikált két olyan tanulmányt ismert történész-szaktanárok tollából, melyekben a tanterven felüli forrásmunkák feldolgozását javasolták. Az egyik *Kacsanov* SZ. M. (1948/3. számban), a másik *Vagin* A. A. (1949/3. számban) munkája volt, utóbbi azt javasolta, hogy a 10. osztályban 150-220 oldalnyi lenini és sztálini munkát lehet adni a tanulóknak otthoni feldolgozásra. Vagin véleményét *Dajri* N. G. már az 1950/2. számban kritizálta, miután a szaktanárok zöme háborgott a didaktikus javaslatának olvasata után, mondván a 150-220 oldalnyi forráshoz még a tankönyv 414 oldalát is hozzá kell adni, s akkor már 634 oldalt kell a tanulónak a vizsgára memorizálni – ami szinte lehetetlen. A tantervben eleve benne voltak a marxizmus-leninizmus klasszikusainak egyes, a tanulók számára felfogható munkái.

A történelem iskolai oktatásának színvonala elválaszthatatlan volt magának a történelemtudománynak a fejlődésétől, annak aktuális állásától. A háború után csak az 50-es évek elején kezdték felvetni a többkötetes, az egész egyetemes és Szovjetunió történetét feldolgozó nagy szintézisek szükségességét. Ezek megvalósítása azonban csak Sztálin halála és a párt XX. kongresszusa után kezdődött el.

Hruscsov főtitkársága kezdetén érezhető vált az ateista propaganda újbóli felerősödése, ami a párt KB 1954. július 7-i határozatában is tetten érhető volt, hisz a tudományos ateizmus propagálásának terén feltárt hiányosságokról,[513] majd még ugyanazon év november 10-én a lakosság körében a tudományos ateizmus propagálásának hibáiról szólt. A vallásos előítéletek elleni harcot úgy tekintették, mint a tudományos, materialista világnézetnek a tudományellenes, vallásos világnézet elleni ideológiai harcát.[514] Mindkét határozatban az iskolai történelemoktatást és a történelem szaktanárok felelősségét is említették, hisz a tudományos-ateista propaganda alapjául a természet és a társadalmi élet legfontosabb jelenségeinek népszerű és érthető magyarázatát kellett adniuk az iskolai oktatás ideje alatt.[515]

Az 1955/56-ös tanévtől némileg változott a történelemoktatás szerkezete, mivel a 4. osztályban a történelem alapjai helyett bevezették az *Elbeszélések a Szovjetunió történetéből* nevű tárgyat, s a heti három óráról kettőre csökkentették annak tanítását. A hozzá való új tankönyv azonban csak 1957-ben jelent meg.

1956 márciusában a történelemtanárok központi szakfolyóiratában terjedelmes vezércikk jelent meg *Az SZKP XX. kongresszusa és az ideológiai munka feladatai* címmel. Ebben a kongresszuson elfogadott határozatokat mutatták be, ill. az ideológiai munka fontosságát. Egész a vége felé – két bekezdés erejéig – írtak arról, hogy a kongresszus helyesen jegyezte meg: a szovjet társadalomtudományokban, s azon belül

[512] О борьбе с перегрузкой учащихся дополнительными домашними заданиями // *ПИШ*, 1952, №4. с. 97-98.

[513] „*A tudományos ateizmus propagálásának jelentős hiányosságairól és a munka javításának intézkedéseiről*”, In: КПСС в резолюциях... т.8, с. 428-432.

[514] „*A lakosság körében végrehajtott tudományos ateizmus propagálásának hibáiról*”, In: КПСС в резолюциях... т.8, с. 446-450.

[515] Дайри Н. Г. Материалистическое объяснение религии на уроках новой истории в VIII и IX классах // *ПИШ*, 1955, №1. с. 67.

a történelemtudományban igen nagy hiányosságok vannak, mert az SZKP és a szovjet társadalom történetét kutatók az esetek zömében azt tartották feladatuknak, hogy kisebb-nagyobb mértékben, de Sztálin megnyilvánulásait kommentálják, vagy az OK(b)P történetének rövid tanfolyamát.[516] Nem folyt tényanyag-kutatás, feltárás, elemzés, bár igaz, hogy fenti témák levéltári anyaga titkosítva lett. Ezeken túl akartak lépni és megpróbálták helyreállítani a történelmi tények igazságát, hogy a történelemkönyvek és segédanyagok a múlt valóságát mutathassák be. Utóbbi óhaj nem valósult, nem valósulhatott meg, hisz a hruscsovi időszakban – bár engedtek az ideológiai szorításon –alapjaiban nem változtatták meg a szovjet rendszert és a Szovjetunió irányítási módszereit sem.

Az iskolai történelemoktatással kapcsolatban a kongresszus megjegyezte, hogy több figyelmet kell ezután fordítani a gazdasági kérdések oktatására, mivel azt addig egyáltalán vagy csak felületesen és véletlenszerűen tanították. Mindehhez azonban megfelelő tankönyvekre volt szükség. Az iskolai történelemtanárok *hadseregének* ezen kívül azt is feladatául tűzték, hogy propaganda- és agitációs munkát végezzenek az üzemekben, gyárakban, kolhozokban, szovhozokban, gép- és traktorállomásokon, s a tanácsi hivatalokban – ahol a párt XX. kongresszusának határozatait kellett terjesztenie.[517] Ugyancsak e kongresszus után kapták feladatul a történelemtanárok, hogy a személyi kultusz leküzdése céljából, annak ferdítései miatt, kritikusan nézzék át a 10. osztályos tananyagot. A XX. század történelmét taglaló tanórákon arra kellett ezután fektetni a hangsúlyt, hogy nem az egyén, hanem a néptömegek a történelem mozgatói és formálói, még akkor is, ha a marxizmus nem vette el az egyén szerepét a történelemben, amit Lenin is többször megjegyzett. Utóbbit tényekkel is alá kellett támasztaniuk, hogy a tanulók helyesen tudják majd értékelni a történelmi jelenségeket, ill. a jelenségek és események összefüggéseit.[518] Az egyén szerepének és helyének igazságos bemutatását várták el a tanártól, s nem annak ezutáni teljes kizárását az iskolai történelemoktatásból. Egyenesen azt javasolták, hogy minden történelmi személyiséget a rendelkezésükre álló források alapján, a lehető legtöbb szempontból mutassanak be.[519] Ez a többszempontúság lehetett volna akár a XX. pártkongresszus legfontosabb hozadéka az iskolai történelemtanítás számára. *Szuszlov* M. A. főideológus a pártkongresszus után így fogalmazott: „*Úgy tanították eddig a párttörténelmet, hogy a történelmi tapasztalat nem segített helyesen értelmezni napjaink kérdéseit*.”[520] Ebből következett a történelemtanárok alapvető feladata – úgy tanítani tárgyukat, hogy annak ismerete segítsen a jelen kérdéseinek megértésében és megoldásában. Utóbbi megfogalmazással, tárgyuk oktatásán belül, a szaktanárok igazodhattak a kongresszuson elhangzott követelményhez – az élet és az oktatás közelítéséhez. A feladat megoldásához elengedhetetlennek tartották, hogy a végzős osztályokban oktatásra kerüljön a legújabb kor, vagyis a XX. század történelme. Fentiek összességével eljutottak ahhoz a konstans történelemoktatási feladathoz, ami bármely kor történelemtanára előtt állhat – azért kell tanítani a múltat, hogy jobban eligazodjunk a jelenben, s tudjuk, honnan hová tartunk. Ám akkor a múltat csak osztály- és pártszemszögből lehetett megközelíteni, s az iskolai

[516] *ПИШ*, 1956, №3. с.10.
[517] Uo., 11.
[518] О задачах преподавания истории и развитии методики истории в свете решений XX съезда КПСС // *ПИШ*, 1956, №4, с.4-5.
[519] Uo., 6.
[520] Uo.

történelemtanítás továbbra is a marxi-lenini világszemlélet terjesztője és a burzsoázia ideológiája elleni harc legfontosabb eleme, alapja maradt.

A történelem szakdidaktika viszont oly alacsony szinten állt ekkor, hogy a szakfolyóirat főszerkesztője is beismerte, 1956-ig nem született olyan tudományos munka, ami a történelem, mint iskolai tárgy szerepéről, helyéről, tartalmáról értekezett volna. Azt sem kutatta senki, milyen kapcsolatot kellene fenntartani a Szovjetunió története és az egyetemes történelem között. A két említett tárgyat úgy tanították, hogy szinte soha nem utaltak a másikra, nem is beszélve az interdiszciplináris lehetőségekről az irodalommal, művészet- vagy művelődéstörténettel, ill. a földrajzzal, például. A tanterveket szinte évente módosították, átszerkesztették, ami inkább volt a pedagógiában és a történelemben aktuális helyzet lenyomata, mint a történelem egységes oktatási rendszere.

A kongresszus után, az 1957/58-as tanévben, a középiskolákban bevezették a legújabb kor oktatását, de annak a Szovjetunió történetéhez való kapcsolatáról vagy külön tárgyként való kezeléséről nem rendelkeztek. A szaktanárok próbálkoztak így is, úgy is tanítani, sok kudarccal. Végül a Moszkvai Városi Tanártovábbképző Intézet történelem tagozata összegyűjtötte a tapasztalatokat és a *Prepodavanyije isztorii v skole* folyóiratban publikálta a tanítás lehetséges három változatát. Ám mindegyik esetben a legújabb kort a Szovjetunió történetével egységben kezelték, bár mind a kettőnek meg volt határozva a pontos éves órakerete – egymást váltva javasolták tanítani, sőt, a Szovjetunió alkotmányával kiegészítve.[521] A tankönyvet *Revunyenkov* V. G. professzor szerkesztette, ám annak szövege és terjedelme inkább a felsőfokú, mint a középiskolának felet meg.

Ugyancsak ebben a tanévben az OSZFSZK középiskoláinak 25%-a átállt az új tantervre, amelyben a 8–9. osztályokban a történelemre 116 tanórát jelöltek ki (heti 3,5 órát) az addigi 132 helyett. Ez mind a Szovjetunió, mind az újkori történelem anyagcsökkentésével járt, amit részben a két tárgy anyagában lévő átfedések kiiktatásával, részben egyes témák összevonásával, az önálló feldolgozásra adott témák számának csökkentésével értek el. Így 8. osztályban az első félévben 4 óra/hét, a második félévben 3 óra/hét lett a történelemórák száma, ami összesen 8 óra csökkenést jelentett a Szovjetunió történetéből (az éves 66-ról 58 órára). Ekkor már az új, *Buscsik* L. P. által írt tankönyvből tanulhattak. Kilencedik osztályban pont fordítva volt az óramegosztás – 3 óra/hét az első félévben, 4 óra/hét a másodikban. Itt is nyolc tanórával csökkent az összóraszám, 74-ről 66 órára, de még a régi, a háború előtt kiadott tankönyv maradt.[522]

Amikor 1958 decemberében elfogadták „*Az iskola és az élet kapcsolatának erősítéséről és a közoktatási rendszer további fejlesztéséről a Szovjetunióban*” szóló törvényt, az előirányozta, hogy a nyolcosztályos iskola egy viszonylag befejezett ciklusú tudást adjon tanítványainak minden tárgyból, ill. a középiskolai képzést megtoldotta egy évvel, így az háromévessé vált. A történelemoktatást is úgy kellett átalakítani, hogy a nyolcadik osztály végére a tanulóknak legalább általános elképzeléseik legyenek a történelmi folyamat egészéről. Az OSZFSZK PTA Általános és Politechnikai Oktatás Intézete és az Oktatási Minisztérium kapta a feladatot, hogy dolgozza ki és bocsássa szakmai vitára az új történelemtanterveket. A *Prepodavanyije isztorii v skole* oldalai több mint fél évig adtak teret a szakmai megnyilatkozásoknak. Egyesek szerint az előkészítés egyik legfontosabb momentumának a középfokú képzés különböző úton való

[521] *ПИШ*, 1958, №5, с.125-128.
[522] *ПИШ*, 1957, №5, с.127.

megszerzése (általános, szakközép, szakmunkás vagy munka és politechnikai, munkás- és parasztfiatalok iskolái, esti, ill. levelező vagy internátus) – különböző didaktikai formában és segédlettel való megvalósításának kellett lennie.[523] Mások szerint a hangsúlyt a legújabb kori történelemre és a szovjet jog alapjainak oktatására kellett fektetni – de egyben a reform sikeres végrehajtásához a pedagógusképzést is át kellett szervezni, hogy a leendő szaktanárok jól ismerjék saját tárgyukat, s a különböző típusú iskolákban használatos szakdidaktikát is. A nyolcosztályos iskolákban a legfontosabb szerepet a Szovjetunió története kellett, hogy játssza. Probléma volt, hogy addig a történelemtanárok zöme csak ó- és középkort tanított, ill. a Szovjetunió történetéhez csak középiskolai szintű didaktikai anyagok álltak rendelkezésre.

Az 1958. decemberi reform előtt, az 1957/58-as tanévben az OSZFSZK 50 iskolájának 9–10. osztályaiban kísérletképpen már bevezették a tanulás melletti termelői munkát. A kísérleti tantervek szerint oktató iskolákban minden szaktanárnak fel kellett jegyeznie azokat a benyomásait és meglátásait, melyek az új tanterv szerinti tanításból eredtek. Egy év tapasztalata a történelemoktatásban az alábbi következtetések levonását eredményezte:

a) a középiskolai osztályok tanulói több intézmény tanulóiból álltak össze, így különböző tanítási módszerekhez szoktak, ill. a történelemtanuláshoz szükséges képességek és tudás különböző szintjén álltak;
b) a legtöbb tanárnak nem volt megfelelő tapasztalata a Szovjetunió történetének új tanrend szerinti oktatásához;
c) a tanárok zöme nem ismerte a termelést, így nem tudta annak elemeit beépíteni a konkrét történelemoktatásba;
d) mivel a kísérleti iskolák adminisztrációja a termelői munka megszervezésével volt elfoglalva, így a humán tárgyak, mint a történelem is, kevesebb figyelmet kaptak.[524]

Megfigyelhető volt még, hogy nőtt a tanulók érdeklődése az aktuálpolitikai események iránt, s az óralátogatási mutatók is javultak. Romlott viszont az emlékezés, az összegző órán az előző órák anyagára nehezebben emlékeztek vissza. Utóbbi (az esetek többségében) az ok-okozati viszony megértésének sérüléséhez vezetett. Ez abban gyökeredzett, hogy a heti óraszám csökkenésével a témák időben elhúzódtak. Amennyiben a tanár nem nyugodott bele az emlékezet romlásába, akkor egy és ugyanazon tényhez többször is vissza kellett térnie. Próbálkoztak röpdolgozatokkal, témakör utáni beszámolókkal, ellenőrző dolgozattal, írásbeli házi feladattal, a tanulótárs szóbeli feleletének írásbeli elemzésével. Az eredményeknél azonban előtérbe került, hogy a különböző iskolákból összeállított osztályokban a tanulóknak eltérőek voltak az önálló munkához elengedhetetlenül szükséges készségei és képességei, jártasságai és gyakorlati tapasztalatai – mint például az okmányok és források elemzése, vázlat összeállítása, tézisek jegyzetelése. Fenti tanulságok arra ösztönözték a didaktikusokat, majd az oktatásmódszertannal foglalkozókat, hogy egységes és kötelező készségek, képességek rendszerét kell felállítani az 5–8. osztályokban a történelemoktatáshoz.

Ebben a kísérleti 1957/58-as tanévben vezették be történelemből is a gyári-üzemi kirándulásokat, mert Hruscsov kategorikusan kijelentette: „*A felnövekvő nemzedéket a hasznos munkára kell nevelni mindenhol és minden segítségével.*”[525]

---

[523] *ПИШ*, 1959, №1, с.5.

[524] Семенова В. Н. Опыт преподавания истории в IX-X классах экспериментальных школ, соединяющих обучение с производительным трудом учащихся // *ПИШ*, 1959, №1, с.56-60.

[525] *Правда*, от 19 апреля 1958 г. передовая

Az 1958-as reform kapcsán sokan úgy vélték, hogy a 20-as évek történelemoktatási rendszeréhez kell visszatérni, amikor a tankönyv és az oktatás tényanyagát csökkentették, hogy több idő maradhasson az alkotó jellegű önálló munkára. Felmerült az is, hogy lehetne spirálisan vagy koncentrikusan is oktatni a történelmet, mivel a lineáris elvvel ellentétben előbbiek lehetőséget adnának a magasabb szinten való absztrahálásra.[526] Az oktatás szerkezeti átalakításával egy időben ajánlatos lett volna a szemléletesség növelése a történelemtanításban, mert a tanárok egy része átesett a ló másik oldalára, amikor az oktatás megújítása miatt csak önálló munkáról meg konzultációról kezdtek beszélni, teljesen elhagyva a tanári elbeszélést, a megbeszélést vagy szemléltetést. Utóbbi gondolat annál inkább fura volt, mert annak publikálása az OSZFSZK PTA egyik levelező tagjától származott.[527]

Fentiek azt mutatták, hogy az általánosan képző középiskolákban is volt elég megoldandó kérdés, probléma, kihívás, ami az ambiciózus történelemtanárokat várta. Az 1958. decemberi iskolareform viszont előtérbe hozta az addig is működő munkás- és parasztfiatalok iskoláiban oktató történelem szaktanároknak a többiekhez viszonyítva még nehezebb helyzetét. Legelőször a kérdést egy 1958-ban, a PTA által kiadott módszertani füzet szerzői vetették fel.[528] Az előtérbe kerülés oka pedig az volt, hogy a reform után a munka és politechnikai képzésű, termelői gyakorlatot folytató tanulók helyzete közelített a munkásfiatalok iskoláiban tanulókéhoz, ill. nőtt utóbbi intézmények tanulói létszáma. Az ott tanítók és tanulók legnagyobb problémája abból fakadt, hogy a Szovjetunióban minden típusú, középiskolai végzettséget adó iskola azonos történelemtanterv alapján és tankönyvből oktatott, de:

a) nem azonos óraszámban;
b) a dolgozó fiataloknak kevesebb ideje jutott a házi feladatra és az önálló munkára;
c) az esti iskolákban, ahol gyakran 22-23 óráig tartottak a foglalkozások, a tanulók fáradtak voltak, figyelmük gyakran elkalandozott, időnként belealudtak az órába;
d) viszont a 15-35 év közötti tanulók nagyobb élettapasztalattal rendelkeztek, mint a 10-14 évesek.

Ebből kifolyólag a történelemtanárok dilemma elé kerültek: vagy önkényesen válogattak a tantervben, vagy áttervezték, s csak a főbb témákat hagyták meg, vagy megpróbáltak megtanítani mindent, de azt felületesen. A gyakorlatban szinte valamennyi lehetőséget használták.[529] Erről két moszkvai tanár számolt be a *Prepodavanyije isztorii v skole* hasábjain 1959-ben, akik a városi munkásfiatalok 189. és 33. számú iskolájában dolgoztak történelem szaktanárként. Kivételes alkalom volt ez, mert a szakfolyóirat eddig, de ezután is, az általánosan képző középiskolai történelemoktatásra koncentrált. Ám a reform árnyalt a helyzeten, s az 1959-es évben a folyóirat az addigi és azutáni évfolyamaira nem jellemző módon adott teret olyan tapasztalatok és gondolatok publikálására, melyek a szovjet oktatás elhallgatott vagy elkendőzött szektorába szorultak.

[526] Стражев А. И. Некоторые вопросы методики преподавания истории в связи со школьной реформой // *ПИШ*, 1959, №2. с.36.
[527] Есипов Б.П. Важная проблема // *Учительская газета* от 9 декабря 1958 г.
[528] *Некоторые вопросы преподавания истории в школах рабочей молодежи*. Под ред. А. Я. Костенка, изд. АПК, Москва, 1958.
[529] Кревер Г. А., Островская Т. О. О преподавании в школе рабочей молодежи // *ПИШ*, 1959, №2. с.53-57.

A fent említett munkásfiatalok iskoláiban és az esti középiskolákban még a rendfenntartás is gondot okozott, nemhogy a számonkérés, s egyaránt értetlenül álltak ezen iskolatípus tanárai és tanulói az előtt, hogy miért kell a 18. század végi francia forradalmat 30 oldalon, kilenc leckében és öt órán át tanulni, ill. tanítani.[530]

Az oktatási helyzetről és benne a történelemtanítás állapotáról számolt be *Orlov* B. N., aki a Cseljabinszki megyében és Perm városában az 1957/58-as tanévben lezajlott, a történelem oktatását felmérni hivatott ellenőrzés eredményeit tette közzé a szakfolyóirat 1959. márciusi számában. A szerző rövid bevezetőjében konstatálta, hogy a XX. pártkongresszusnak köszönhetően csökkent a szaktárgy tananyagmennyisége, megindult az iskolák térképekkel és diapozitívokkal való ellátása, s megjelent az első történelmi mozifilm. Pozitív fogadtatásra talált a 10. osztályban bevezetett legújabb kori történelem. Ugyanilyen számos, ha még nem számosabb hiányosságot tártak fel az ellenőrzés során:

a) a járási és városi tanügyi dolgozók és vezetők szinte egyáltalán nem jártak történelemórákat látogatni;
b) ha mégis elmentek, akkor csak általános didaktikai vagy semmitmondó megjegyzéseket tettek, melyekből a tanárok szakmailag semmit sem tudtak épülni;
c) a történelem-módszertani kabinetekben nem voltak ötletadó, haladó és kísérletezésre ösztönző óravázlatok, leírások;
d) a tantárgyi munkaközösségek sem az iskolán belül, sem a városban, vagy a járásban sem gyűltek össze, pedig az élő tapasztalatcserénél nincs semmi hasznosabb és ösztönzőbb;
e) a falusi iskolákban szinte teljesen hiányoztak a falitérképek.[531]

Az 1958/59-es tanév végeztével nyáron még arról folyt a polémia, hogy a történelem tantervét a koncentráció elve szerint építsék-e fel a középiskola két szakaszában, mert az 5–7. osztályosok korosztálya képtelen felfogni és befogadni az olyan fogalmakat, mint az osztályok és az állam kialakulása, a bonyolult gazdasági kérdéseket vagy az olyan ideológiai irányzatokat, mint a reformáció vagy a humanizmus. Az általános iskolai szinten alapvető tényeket és fogalmakat ajánlottak tanítani, s csak a középiskolában javasolták az ok-okozati kapcsolatok feltárását.[532] Végül is az iskolai történelemoktatásban végrehajtandó változást elrendelő párt- és kormányrendelet csak 1959 októberében jelent meg, ám a szakfolyóiratban már július-augusztus folyamán közzétették az 5. osztály számára az új tantervet, mely már nem másfél év ókori történelem oktatásával számolt, csak eggyel – 72 órában,[533] s arról is útmutatót adott a szaktanároknak, hogyan használják az 1959/60-as tanévben a *Korovkin* által írt tankönyvet.[534] A rendelkezés már nem említette a *Kovaljev*-féle ókor tankönyvet, csak a Korovkinét. Utóbbi tankönyvszerző pedig didaktikailag próbált segíteni a történelemtanároknak a szelekció miatt a tantervben keletkezett hézagok összekapcsolására.[535] A tanároknak

[530] Кревер Г. А., Островская Т. О. О преподавании в школе рабочей молодежи // *ПИШ*, 1959, №2. с. 55.
[531] Орлов Б. Н. О состоянии преподавания истории в 1957/58 учебному году (по материалам проверки состояния преподавания и знаний учащихся по истории в челябинской области и г. Перма) // *ПИШ*, 1959, №2. с.72-77.
[532] Поволоцкая М. Ю., Сперанская Н. В. О методике преподавания истории // *ПИШ*, 1959, №3. с.30-34.
[533] Программа по истории для V класса восьмилетней школы (проект) // *ПИШ*, 1959, №4. с.38-40.
[534] Указание об использовании учебника Ф. П. Коровкина «История древнего мира» в V классе в 1959-1960 учебному году // *ПИШ*, 1959, №4. с. 40-44.
[535] Коровкин Ф. П. О преподавании истории древнего мира в V классе восьмилетней школы в 1959-1960 учебному году // *ПИШ*, 1959, №4. с. 44-54.

adott szakdidaktikai segítség arra is kiterjedt, hogy külön foglalkoztak a képek felhasználási lehetőségével az órán.[536]

A kilenc hónapig tartó, részben nyilvános vita után az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1959. október 8-i rendeletével az iskolai történelemoktatásban az alábbi új rendet vezette be:

- 4. osztályban – Elbeszélések a Szovjetunió történetéből;
- 5. osztályban – az ókor történetének alapismeretei;
- 6. osztályban – a középkor történetének alapismeretei;
- 7–8. osztályokban – a Szovjetunió történetének alapismeretei, a szovjet állam társadalmi és állami szerkezetének legfőbb ismereteivel, ill. az egyetemes új- és legújabb kori történelem alapjai;
- 9–11. osztályokban – a Szovjetunió történetének rendszeres oktatása az egyetemes új- és legújabb kori történelemmel együtt.
- 11. osztályban oktatták még *A Szovjetunió Alkotmánya és a szovjet jogrend alapjai* nevű tárgyat is.[537]

Az egész országra általánosan kötelező rendelkezés harmadik pontja kötelezővé tette, hogy a tagköztársaságok Minisztertanácsai és Központi Bizottságai vizsgálják meg saját történelmük iskolai oktatásának kérdését, az 5. pontban viszont már elrendelte azok oktatásához való tankönyveknek az 1961. június 1-jéig való megjelenését is. A 4–8. osztály történelemtankönyveinek is az előbb jelölt ideig kellett megjelenniük, így az OM már 1960 januárjában nyílt pályázatot hirdetett meg a tankönyvírásra. A középiskolai osztályok tankönyveinek pedig 1962. június 1-jéig kellett elkészülniük. A szerzők soraiba a kutató történészek mellé a legjobb szaktanárokat is javasolták felvenni.

A rendeletben nemcsak a tankönyvekről döntöttek, hanem a történelmi olvasókönyvekről, didaktikai kiadványokról, térképekről és szemléltetőeszközökről is, melyeknek a könyvekkel párhuzamos és időarányos kiadását várták el az elkövetkező 3-5 évben. A 6. pontban teljesítették a munkás- és parasztfiatalok iskoláiban dolgozó szaktanárok régi óhaját – külön tanterv és tankönyv kidolgozását rendelték el számukra. Végül határozatba foglalták, hogy az iskolákban történelmet csak felsőfokú szakmai végzettséggel rendelkezők taníthatnak, minden más eset helyettesítésnek számít. Az 1960/61-es tanévben az érettségiző osztályok új tételsort kaptak a Szovjetunió történetéből, mely csak az utolsó 10. vagy 11. osztály anyagát foglalta magába, [538] harminc tételben, tételenként két kérdéssel.[539]

1960 májusában a szakminisztérium már a hatodikos középkor 1960/61-es tanévi oktatási tervét is közzétette, ami ugyancsak egy évben és 72 órában került immár tanításra.[540] Mivel sürgetett az idő, a szakfolyóirat típus-tanmenetet is publikált a *Koszminszkij*-féle tankönyv alapján, amiből az 1958, 1959 és 1960-as kiadást egyaránt lehetett használni.[541] Az 5. osztályban az ókor története tanításáról az OSZFSZK Oktatási

---

[536] Никифоров Д. Н. Работа с картиной по истории древнего мира // *ПИШ,* 1959, №4. с. 87-95.

[537] *„Az iskolai történelemoktatásban végrehajtott néhány változásról*", In: СП СССР, 1959, №18, С.144. *és* Советская педагогика, 1959, №11, с.3-4.

[538] О билетах по истории СССР для экзаменов на аттестат зрелости на 1960/61 учебный год // *ПИШ*, 1961, №2. с. 67.

[539] Билеты по истории СССР для экзаменов на аттестат зрелости за курс средней школы на 1960/61 учебный год // *ПИШ*, 1961, №2. с. 68-69.

[540] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР,* 1960. №19. és *ПИШ, 1960, №3. с. 42-44.*

[541] *ПИШ*, 1960, №3. с. 45-46.

Minisztériuma 65. számú, 1960. március 29-i rendelkezése adott útmutatót, melyet a szaktárca hivatalos közlönyében tettek közzé.[542] A szaktárgyi oktatás tartalmának változása mellett megjelent a gyerekekkel való foglalkozások iskolai történelemtanítást segítő, de iskolán kívüli formája, melyről 1960-ban a moszkvai Állami Történeti Múzeum tanulói szobájának vezetője számolt be. A múzeum 7–8 szakkört nyitott az iskolások számára, melyekből három a régészettel foglalkozott, csoportonként más-más szakirányban. Az egyik csoport az ősközösségi rendszer, a másik a szkíták, a harmadik a szlávok korszakának régészetével ismerkedett meg. A tanév alatt elméleti kutatásokat, beszámolókat készítettek, míg nyáron a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Anyagi Kultúrájának Történeti Intézete engedélyével ásatásokon vettek részt a szakkör tagjai. A beszámoló felhívta az iskolák figyelmét, hogy hasonló kéréssel a Helytörténeti Múzeumokhoz fordulhatnak.[543]

1960. szeptember 10-én a munkás- és parasztfiatalok esti (váltásos) általánosan képző iskolái számára is parancsba adta az OSZFSZK Minisztertanácsa az új tárgyoktatást:[544]

- 4. osztályban – a politikai ismeretek alapjai és a napi politika főbb kérdései;
- 5. osztályban – az ókor története;
- 6. osztályban – a középkor története;
- 7–8. osztályokban – a Szovjetunió történetének alapismeretei, a szovjet állam társadalmi és állami szerkezetének legfőbb ismereteivel, ill. az egyetemes új- és legújabb kori történelem alapjai;
- 9–11. osztályokban – a Szovjetunió történetének rendszeres oktatása az egyetemes új- és legújabb kori történelemmel együtt.
- 11. osztályban oktatták még *A politikai alapismeretek* nevű népszerűsítő tárgyat is.

Az Oktatási Minisztériumnak 1962. augusztus 1-jéig kellett kiadnia a tárgyak oktatásához a tankönyveket, melyekhez 1960 októberében meg is hirdették a nyílt pályázatokat. A speciális tanterveket 1960. december 1-jéig, a didaktikai útmutatásokat pedig 1963 januárjáig kellett elkészítenie a szakminisztériumnak és a Pedagógiai Tudományok Akadémiájának. A pedagógusképzésben az 1960/61-es tanévtől külön tantárgy bevezetésével próbálták felkészíteni a leendő történelemtanárokat a munkás- és parasztfiatalok iskoláiban való munka didaktikai sajátosságaira. Ugyancsak ettől a tanévtől vezették be a tanárképző főiskolákon és egyetemeken *A politikai alapismeretek iskolai oktatásának tartalma és módszertana* nevű szaktárgyat, melyet az utolsó éves történészhallgatók számára dolgozott ki a Voronyezsi Állami Egyetem tanári kollektívája *Nyekraszov* N. V. docens vezetésével.[545]

1961 októberében, a párt XXII. kongresszusán elfogadták az SZKP új programját és szervezeti szabályzatát, mely az összetétel megújítási rendszerében igen kevéssé tért el a korábbitól. Ám az új szerkesztésű programmal és a szervezeti szabályzattal minden oktatási intézmény – iskola, internátus, tanító- és tanárképző – diákját meg kellett ismertetni. Ennek érdekében az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma elrendelte, hogy az 1961. augusztusi pedagógusi eligazító gyűléseken ismertessék azt az igazgatókkal,

[542] *Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР*, 1960. №20. *és ПИШ*, 1960, №4. с. 59-63.
[543] Краснова В. В. Кабинет школьника Государственного Исторического музея // *ПИШ*, 1960, №4. с. 58.
[544] „*A történelem és politikai alapismeretek oktatásáról a munkás- és parasztfiatalok esti (váltásos) általánosan képző iskoláiban*”, In: Народное образование … Сб. д-тов … с.398.
[545] *ПИШ*, 1961, №1, с.76-82.

helyetteseikkel, osztályfőnökökkel és történelemtanárokkal. Az 1961/62-es tanévben, szeptember 1-jétől kezdve, minden osztályban, életkori sajátosságaikat figyelembe véve mondják el a tanítók-tanárok a párt programjának és szervezeti szabályzatának alapvető elemeit és történelmi jelentőségét. Ezen kívül, a kibocsátó osztályokban a párt 22. kongresszusának anyagait is kötelező volt tanítani, s mellette *Gagarin* J. A. és *Tyitov* G. Sz. űrhajósokról is szólni kellett.[546]

Az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma még 1962-ben adta ki „*A nyolcosztályos és általánosan képző középiskolák tanulóinak tudása, képességei és készségeinek ellenőrzéséről és osztályzásáról*" módszertani levelét, ill. jóváhagyta minden szaktárgyból, tehát történelemből is a „*Mintaszabályzatot a tanulók tudásának osztályzásáról*". Történelemből ezek így néztek ki:

„5" jegyet az a tanuló kaphatott, aki az adott osztály tananyagát:

a) tudta és helyesen értelmezte a történelmi tényeket, eseményeket, jelenségeket, felismerte és helyesen használta a történelmi törvényszerűségeket és fogalmakat, a történelmi tények közötti ok-okozati összefüggéseket, s le tudta vonnia a szükséges következtetéseket és általánosításokat;
b) hiba nélkül megnevezte a kötelező dátumokat, fogalmakat, neveket, topográfiai adatokat; a sémák, diagramok, táblázatok, dokumentumok adatait szabadon alkalmazta; a történelmi térképen pontosan megmutatta a kötelező objektumokat;
c) felelete teljes és következetes volt, saját szavaival mondta el az anyagot; ki tudta emelni a lényeget, majd pedig tényekkel és példákkal is alátámasztotta;
d) a megszerzett tudást a gyakorlatban is tudta alkalmazni;
e) számonkérésnél nem csak az aktuális tananyagot tudta, de a korábbiakat is.

„4" jegyet akkor kellett adni, ha a tanuló felelete megfelelt az „5" jegy kritériumainak, de eközben

a) a tények, események, jelenségek kifejtésekor, elemzésekor pontatlanságot követett el, vagy
b) a tényanyag kifejtésekor kihagyott bizonyos részeket, vagy
c) a dátumoknál, fogalmaknál, neveknél, kartográfiai adatoknál egy-két hibát vétett, s nem tudta pontosan megmutatni a történelmi térképen az objektumokat.

Megjegyzés: mindezek az aktuális és az ismétlő anyagra is érvényesek voltak.

„3" jegyet akkor kellett adni, ha a tanuló kifejtette és értette az aktuális és régebbi tananyagot is, de:

a) nem kielégítően sajátította el a tényeket, eseményeket, azok lényeges jellemzőit, vagy
b) a tényanyag kifejtésekor, elemzésekor, a történelmi térképen 1-2 lényeges hibát vétett, vagy
c) nehézsége támadt a szükséges következtetések és általánosítások levonásakor, s csak a tanár segítségével volt képes arra, vagy
d) a tankönyv szövegét alapjaiban elmondta, de az ellenőrző kérdéseknél kiderült, hogy nem értette a kifejtett anyag egyes részeit.

„2" jegyet akkor kellett adni, ha a tanuló

a) tananyagbeli tudása rendszertelen és felületes volt, vagy

[546] Об ознакомление учащихся восьмилетних и средних школ и студентов педагогических учебных заведений с проектами программы и устава Коммунистической Партии Советского Союза // *ПИШ*, 1961, №5. с.5-6.

b) nem tudta és nem értette a tananyag nagyobb részét, esetleg a lényegét, vagy
c) nem volt képes egyedül és logikusan felelni az alapvető kérdésekre, a pót- és ellenőrző kérdésekre adott válasza pedig összefüggéstelen, zavaros, hiányos volt.

„1" jegyet akkor kellett adni, ha a tanuló a tan- és az ismétlő anyagból semmit nem tudott.[547]

1961. június 13-án a párt Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa közös határozatot adott ki, melyben megjegyezték, hogy 1962 folyamán feltétlenül össze kell hívni egy olyan tanácskozást, ahol azon tudományos intézetek vezetői, ahol a történelem szakirányban folytatnak kutatásokat, ill. jelentős történészkutatók, tudósok találkoznának és megvitatnák a történelemtudomány kutatói és pedagógusi káderei képzésének javításához szükséges kérdéseket. [548] Ezt az össz-szövetségi (országos) tanácskozását 1962. december 18–21. között Moszkvában meg is rendezték. A plenáris ülésen *Ponomarjev* B. N. akadémikus tartotta a beszámolót „*A történelemtudomány feladatai és a tudományos-pedagógiai káderek felkészítése a történelem területén*" címmel. A munka aztán három szekcióban folyt: az SZKP története, a Szovjetunió története és egyetemes történelem szakirányban. Több felszólalásban is megfogalmazták, hogy a történészek elfelejtették tisztelni a tényeket, pedig nélkülük a történelem megszűnik történelemnek lenni,[549] s a történelmi torzulások okai között ott volt a források tudományos értékének tagadása, az, hogy nem szoktak hozzá és nem is tudtak dolgozni a forrásokkal. Azok a hiányosságok, melyek az elmúlt pár évtizedben halmozódtak fel, s melyeknek lenyomatai egyértelműen ott voltak az iskolai történelemtanításban is, hisz ha a szaktanárok maguk nem tudtak a forrásokkal dolgozni, akkor a tanulóikat sem voltak képesek arra megtanítani. Hogyan beszélhetünk akkor hiteles történelemoktatásról – tették fel egyesek a kérdést a tanácskozáson. Problémaként merült fel az is, hogy a tagköztársaságok történetét taglaló tankönyvekben csökkenteni kellett volna a kapitalizmus előtti, főleg az ókortörténeti részek mennyiségét, s a szocializmusért folytatott harcra kellene összpontosítani,[550] ill. a Szovjetunió népei történelmi sorsainak hasonlóságára és saját köztársaságuk és a Szovjetunió története között javasolták megtalálni a jobb arányokat. A vezércikkből az is kiderül, hogy 1962-ben a Szovjetunió középiskoláiban 120 ezer körül volt a történelmet oktató tanárok száma, de 1/3-uknak nem volt befejezett felsőfokú iskolája. Ponomarjev professzor javasolta, hogy a tanárképző felsőfokú intézményekben a képzés szintjének javítása végett hozzanak létre történelem karokat. Hisz az iskolai tankönyvek szerzői között ott voltak *Nyecskina* és *Minc* akadémikusok, *Hvosztov*, *Kim* és *Jefimov* – a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagjai. Javasolták még azt is, hogy a történettudósok a matematikusok és fizikusok példája szerint kapcsolódjanak be azon iskolásokkal való közvetlen munkába, akiknek kimagasló adottságuk és érdeklődésük volt a történelem tanulmányozásában.

Az oktatás jobb feltételeinek kialakítása céljából 1963. május 7-én az OSZFSZK OM rendelkezett „*Az iskolai foglalkozások szaktantermi rendszerben való megszervezéséről*

---

[547] Примерные нормы оценки знаний учащихся по истории // *ПИШ*, 1962, №6. с.29-30.
[548] *„A tudományos és tudományos-pedagógiai káderek felkészítésének javítását célzó intézkedésekről*", In: КПСС в резолюциях...Т.10. с.51-55.
[549] *Всесоюзное совещание о мерах улучшения подготовки научно-педагогических кадров по историческим наукам. 18-21 декабря 1962 г.*, Москва, 1964, с.20.
[550] *ПИШ*, 1963, №2. с.3-6. передовая

és bevezetéséről a középiskolákban". Ám ez a rendszer akkor nem vált általánossá, s csupán pár tucat iskolába szervezték azt meg. Ekkor a Szovjetunió PTA Iskolai felszerelések és az oktatás technikai eszközei tudományos kutatóintézetében *Sapovalenko* Sz. G. akadémikus vezetésével 1966-tól elindítottak egy programot, melyben a történelem szaktantermi rendszerben való oktatásának hatékonyságát vizsgálták.[551] 1967. október 13-án az Ukrán SZSZK Oktatási Minisztériuma eközben a saját hatáskörében jóváhagyta azt a rendeletet, amivel a tagköztársaság területén rendszeresítette a történelem szaktantermi rendszerének bevezetését.[552] Az ilyen tantermet nem csak az órai, de az órán és iskolán kívüli foglalkozások levezetésére is ajánlották, ill. a tanításhoz használt eszközök tárolására is. A szaktanterem irányítása az iskolán belül rangot jelentett, s az igazgató jelölte ki személyét. A terem felszereléséhez az alábbiakat tartották elengedhetetlennek:

- diapozitív-gyűjtemények;
- hangtár (fonotéka) bakelitlemezes és szalagos formában;
- kézikönyvtár – történelmi dokumentumok, források, a marxizmus-leninizmus klasszikusainak munkái, történelmi és memoárirodalom – szétoszthatóformában;
- a szülőföld kulturális emlékeinek gyűjteménye;
- a tanításhoz elengedhetetlen szemléltető eszközök és segédletek, osztályonkénti bontásban.

Mivel minden eszköz a teremben volt elhelyezve, ezért a lehetőleg a legnagyobb méretű osztályt javasoltak kijelölni, hisz a felszereléshez elég sok minden tartozott. Kötelező tartozék volt a tanári asztal, szék, rögzített kétszárnyú tábla, egy 120×70 cm-es hordozható tábla, matt üvegű képernyő a nappali fénynél való vetítéshez vagy lehúzható képernyő az elsötétítéshez. Ezen kívül vetítő szerkezetek (filmvetítő, epidiaszkóp), televízió, magnetofon és lemezjátszó, valamint zárt üveges vitrinek a táblázatok és önállóan készített szemléltetők részére.[553]

A szakmai irányvonal után a KB 1963. júniusi plénuma ismét az ideológiai munka irányvonalának kijelölésével foglalkozott,[554] melyen *Iljicsev* L. F., az SZKP KB titkára beszámolójában külön felhívással fordult a közoktatási dolgozókhoz, hogy a szovjet iskolákban feltétlenül kapcsolják össze a tanulók oktatását ideológiai nevelésükkel.[555] A plénum által kitűzött feladatok megvalósítása céljával hívták össze Moszkvában 1964. március 27. és április 3. között azt a tudományos-gyakorlati konferenciát, aminek csak egy témája volt – az iskolások kommunista világnézetének és kommunista viselkedési szokásainak formálása. A városi szervezésű konferencián azonban az Orosz Föderáció szinte minden területéről és vidékéről érkeztek. A plénumnak való megfelelés szülte a felszólalások címét és tartalmát egyaránt: Kairov, az OSZFSZK PTA elnöke „*A kommunista nevelés időszerű kérdései a szovjet iskolában*", *Aszejev* G. L. – a moszkvai

[551] Аппарович Н. И., Полторак Д. И. *Кабинет истории и обществоведения в средней школе: Пособие для учителей*.- Москва: Просвещение, 1982. с. 5.
[552] „*Határozat a történelem és társadalomtudomány iskolai szaktermérő*l", In: Березняк 1973, с. 140.
[553] Березняк 1973, с. 141-144.
[554] *Постановление Пленума Центрального Комитета КПСС. Июнь 1963 года*, Госполитиздат, Москва, 1963. с.9.
[555] Ильичев Л. Ф. *Очередные задачи идеологической работы партии*, Госполитиздат, Москва, 1963. с.4.

városi közoktatási osztály vezetője „*Egységes árba ötvözni az oktatást és a nevelést*” címmel tartott plenáris előadást.[556] „*Az iskola, a család és a társadalom közös munkája a tanulók kommunista nevelése*” – szólt az egyik szekció jelmondata, ahol épp azt fejtegették, hogy az iskolai ideológiai nevelés legfőképpen a történelemtanárok dolga, ill. az ő vezetésükkel az osztályfőnököké, hisz ki tudná jobban megmagyarázni és példákkal alátámasztani a párt ideológiai politikáját, mint ők. Így újabb társadalmi elvárással bővült a történelemtanárok feladata.

Mikor pedig 1964. augusztus 10-én a párt Központi Bizottsága és a szovjet kormány közösen rendelkezett az általánosan képző munka és politechnikai, termelői oktatást végző középiskolákban a tanulmányi idő háromról kettőre való csökkentéséről, akkor annak szaktárgyi vonatkozásainak konkrét eredményeit az *Ucsityelszkaja gazetá*ban tette közzé az OM. A történelmet ez annyiban érintette, hogy az épp 9. osztályban, az újkor első szakaszára kijelölt 63 tanórát 44-re csökkentették, míg a második szakaszát 52 helyett 40 óra alatt kellett oktatni. Összességében ez 31-gyel csökkentette a tanórák számát, ami miatt jelentősen át kellett „szabni” az óratervet és a tanmenetet. A *Prepodavanyije isztorii v skole* ebben is segíteni próbált a szaktanároknak, s minta tanmenetet publikált számukra.[557] Ugyanitt az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma pár soros közleményt tett közzé a történelem 9. osztályban való oktatásáról az 1964/65-ös tanévben. Itt, az *Ucsityelszkaja gazetá*-val ellentétben érhetően szétírták, hogyan kell és hány órában végrehajtani a parancsot. A legjobban a Szovjetunió történetének óráit csökkentették le, azzal indokolva, hogy a 7–8. osztályokban már tanulták azt, így több témát csak áttekintő jelleggel kellett újra érinteni.[558]

Hruscsovnak 1964 októberében a hatalomból való eltávolítása után Brezsnyev is reformokkal kezdett a közoktatás átalakításához, s egyben a hruscsovi rendelkezéseket szorította vissza. Konkrétan a történelem szaktárgyi változását az 1965. május 14-i párt- és kormányhatározat hozta meg, mely igen rövid, pár soros utasítás volt csupán. Elrendelték, hogy az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa 1959. október 8-án kelt 1162. számú határozatának első pontját részlegesen megváltoztatják, miszerint a Szovjetunió története a 7–10. osztályokban, az egyetemes új- és legújabb kor pedig a 8–10. osztályokban kerül ezután oktatásra.[559] A lakonikus rendelet szövegének kifejtését, indoklását és a konkrét teendőket az OM 1965 júliusában publikálta a *Prepodavanyije isztorii v skole* szakfolyóiratban. Itt olvashatták a szaktanárok, hogy a 7–8. osztályokban a Szovjetunió történetének alapjai, ill. a 9–11.-ben a rendszeres történelemtanítás is megszűnik, s a koncentrikus történelemoktatás helyett egyszer fogják végigtanulni azt a 7–10. osztályokban. Ugyanígy a lineáris rendszer szerint került oktatásra az egyetemes új- és legújabb kor is. *Afanaszenko* J. I., az OSZFSZK oktatási miniszterének rendelete alapján a továbbiakban az alábbi rend szerint oktatták a történelmet a Szovjetunió iskoláikban:

---

[556] *ПИШ*, 1964, №3. с.17.

557 О преподавании новой истории в IX классе // *ПИШ*, 1964, №6, ноябрь-декабрь. с.35-45.

[558] Из консультации Министерства Просвещения РСФСР. О преподавании истории в IX классе в 1964/65 учебному году // *ПИШ*, 1964, №6, ноябрь-декабрь. с.45.

[559] „*Az iskolai történelemoktatás rendjének változásáról*”, In: Собрание постановлений правительства Союза Советских Социалистических Республик, 1965, №13, статья 93, с.235.

10. táblázat. **Az iskolai történelemoktatás rendszere az általános képzésű nappali nyolcosztályos és középiskolákban az 1964. május 14-i rendelet alapján**

Osztály	Heti óraszám	Éves órakeret	A tárgy megnevezése
4	2	70	Elbeszélések a Szovjetunió történetéből
5	2	70	Az ókor története
6	2	70	A középkor története
7	2	70	A Szovjetunió története a kezdetektől a 18. század végéig
8	3	105/ebből	
		58 vagy 55	Egyetemes újkor, I. szakasz
		47 vagy 50	A Szovjetunió története a 18. sz. végétől a 19. sz. végéig
	1	35	Beszélgetések szovjet társadalmunkról
9	4	140/ebből	
		50	Egyetemes újkor, II. szakasz
		73	A Szovjetunió története a 19. század végétől 1917-es év kezdetéig
		17	Egyetemes legújabb kor (1917–1939)
10	3	102/ebből	
		52	A Szovjetunió története 1917-től napjainkig
		50	Egyetemes legújabb kor 1939-től napjainkig*
	2	70	Társadalomtudomány

* itt a napjainkig az 1965. évet jelenti

(Forrás: ПИШ, 1965, №4. с.37.)

Az átmeneti három évben elég bonyolultan alakult a tárgyoktatás, mert a 9. osztálytól kezdve megkurtították az órák számát, hogy majd a XX. századra koncentráljanak. S mivel eléggé összekeverték a kronologikus tematikát, a szakfolyóirat hasábjain sorra jelentek meg az új mintatanmenetek, melyek később általános használatba mentek át.[560] Témák szerint megjelölve adták közre az újkorból amit ki kellett hagyni a régi tantervben,[561] és aztán azt is, ahogy tanítani javasolták.[562]

Az 1965/66-os tanévtől az esti (váltásos) és levelező általános képzésű iskolákban is áttértek a koncentrikusról a lineáris történelemoktatásra, amiről az OM 1965. június 10-i, 151. számú parancsában rendelkezett.[563] Az új rend szerinti oktatáshoz az útmutatást az OSZFSZK PTA esti (váltásos) és levelező középiskolai oktatással foglalkozó Tudományos Kutatóintézete dolgozta ki.[564] Az tájékoztató szerint ezen iskolatípusban a történelem az alábbi rend szerint került oktatásra:

---

[560] Примерное планирование учебного материала по истории СССР для VII класса на первое полугодие 1965/66 учебного года // *ПИШ*, 1965, №4. с.68-70. *és* Примерное планирование учебного материала по истории СССР для VII класса за второе полугодие 1965/66 учебного года // *ПИШ*, 1965, №6. с.43-46. *ill*. Примерное планирование учебного материала по истории СССР для VIII класса на 1965/66 учебного года// *ПИШ*, 1965, №6. с.47-50.

[561] Об изучении новой истории в в IX классе в 1965/66 учебном году // *ПИШ*, 1965, №4, с.82.

[562] Примерное планирование изучения важнейших проблем первого периода новой истории в девятых классах на 1965/66 учебный год// *ПИШ*, 1965, №4 с.83-84.

[563] Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1965. №19. за июнь.

[564] Полоцкая М. Ю. Изучение истории в IX-XI классах вечерней (сменной) школы в 1965/66 учебном году // *ПИШ*, 1965, №5, с.59-63. *és* Лебедев О. Е., Тонконогий И. Я. Изучение истории в VII-VIII классах вечерней (сменной) школы в 1965/66 учебном году // *ПИШ*, 1965, №5, с.67-70, с.79-82.

11. táblázat. **Az iskolai történelemoktatás rendszere az esti (váltásos) és levelező általános képzésű iskolákban az 1964. május 14-i rendelet alapján**

Osztály	Heti óraszám	Éves órakeret	A tárgy megnevezése
4	1	36	A politikai ismeretek alapjai és a napi politika kérdései
5	1/2*	55	Az ókor története
6	1/2	55	A középkor története
7	2/1	52	A Szovjetunió története a kezdetektől a 18. század végéig
8	3/2	89/ebből	
		45	Egyetemes újkor, I. szakasz
		44	A Szovjetunió története a 18. század végétől a 19. sz. végéig
	1	36	Beszélgetések szovjet társadalmunkról
9	2	72/ebből	
		21	Egyetemes újkor, I. szakasz
		26	Egyetemes újkor, II. szakasz
		25	A Szovjetunió története: *A nagy októberi szocialista forradalom győzelme és szocializmus felépítése a Szovjetunióban* c. fejezet
		17	Egyetemes legújabb kor (1917–1939, a II. világháborúig)
10	3/2	83/ebből	
		29	Egyetemes újkor, II. szakasz
		43	A Szovjetunió története 1937–1941
		17	Egyetemes legújabb kor 1917–1939
11	1	36/ebből	
		15	Egyetemes legújabb kor 1939-től napjainkig**
		21	A Szovjetunió története 1941-től napjainkig
	1/2	55	Társadalomtudomány

* a számlálóban lévő szám az első, a nevezőben – a második félévi óraszám/hét mutatja
** itt a napjainkig az 1965. évet jelenti

(Forrás: ПИШ, 1965, №4. с.38.)

Az új tantervek első tervezetei 1965 szeptemberére készültek el, melyeket aztán azonnal publikáltak és felkérték a szaktanárokat, véleményezzék azokat. December végére a beérkezett megjegyzések alapján átdolgozták a tervezeteket, ezeket 1966. február 28-án a Szovjetunió Tudományos Akadémiája történelmi részlegének ülésén is megvitattak, *Nyecskina* és *Hvosztov* akadémikusok bemutatása után. 1966. május 12-én OSZFSZK Oktatási Minisztériumának Kollégiuma elé került a tervezet, ám a testület csak akkor hagyta végül jóvá azt, miután belekerültek a XXIII. pártkongresszus irányelvei is.[565] Az új tantervben a 4. osztályos *Elbeszélések a Szovjetunió történetéből* nevű tárgy belső szerkezetét átalakították, mivel két részre osztották, s az évi 70 órából 32 az 1917-es októberi forradalom előtti, 37 pedig 1917-től az 1960-as évek közepéig tartó időszakról

[565] О программах по истории на 1966/67 учебный год // *ПИШ*, 1966, №4. с.40.

mesélt. A tananyag tartalmazta még az 1966–70-es új ötéves tervet is, de a szerzők maradtak – *Golubevoj* T. Sz. és *Gellerstein* L. Sz. Az új tanterv szerinti oktatási rend osztályonkénti lehetőségei és minta tanmenetei sorra jelentek meg a szakfolyóiratban.[566]

A brezsnyevi időszak sem tért el az előtte lévőktől abban, hogy az ország gazdaságában és irányításában történt változások sorra megjelentek a közoktatásban. Az 1965. márciusi és szeptemberi KB-plénumoknak a határozatai a társadalomtudomány oktatási tartalmában hozott változásokat. Mindkét plénum a hruscsovi rendszeren változtatott. A márciusi a mezőgazdaság mechanizmus-reformjáról szólt, s öt évre előre rögzítette az állami felvásárlási terveket, kimondta az anyagi érdekeltség elvének érvényesítését, s ennek megfelelően megváltoztatták a felvásárlási árakat.[567] A szeptemberi plénumon pedig arról döntöttek, hogy az ipari tervezésben megszüntették a területi népgazdasági tanácsokat, ill. a Legfelsőbb Népgazdasági Tanácsot, s visszaállították az iparirányítás miniszteriális rendszerét. Ugyanakkor bővíteni akarták a vállalatok jogkörét, hogy a termelés fokozását gazdaságilag ösztönözzék[568] – sajnos a két irány ellentmondott egymásnak. A párt irányvonalát, ill. a változtatás okát a történészek azonban azonnal megmagyarázták a pedagógusoknak, s azt is, hogyan és miért kellett az új párthatározatokat beépíteni a társadalomtudomány oktatásába.[569]

Az 1966/67-es tanév végén nem változtattak a vizsgatételeken, de az érettségiző 10. osztály a Szovjetunió történetéből csak egyszer tanulta az 1900–1917 közötti időszakot, s azt is a régi *Minc*-féle tankönyvből. Ezért nekik 20 óra vizsgára való felkészítő ismétlést biztosított az OM, amit az új *Jefimov–Fedoszov* szerzőpáros tankönyvéből tehettek meg.[570] Egyben az OM tantervi és módszertani osztálya, valamint a PTA Általános és Politechnikai Oktatás Intézete felkérte a Tanártovábbképző Intézeteket, hogy gyűjtsék be a történelemtanárok és inspektorok véleményét az új tantervek, tankönyvek, segédkönyvek nevelői és didaktikai szintjéről, azoknak a tanulók által való befogadhatóságáról; a tanárok javaslatait a túlzsúfoltság elkerülésének lehetőségeiről. Ennek a tanévnek a végén a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Bizottsága és a PTA közzétette az 5–6. osztályok számára készült tanterveket és a hozzájuk tartozó magyarázó feljegyzéseket.[571]

Még 1966 márciusában a PTA elnökségi konferenciatermében, Nyecskina akadémikusasszony elnökletével a Szovjetunió Tudományos Akadémiája és a PTA Történelem és Társadalomtudományi Bizottságai közös ülést tartottak az alábbi két kérdésről:

- az iskolai történelemtankönyvek vizsgálata szovjet és francia történészek által;
- a társadalomtudomány tantervének új tervezetéről.

Az első kérdésről *Narocsnickij* A. L. professzor, a történelemtudományok doktora számolt be, ami szerint a szovjet és francia történészek kölcsönösen megvizsgálták egymás tankönyveit, hogyan ábrázolták benne saját országaikat. Sajnos a kérdésről csak

[566] О преподавании новейшей истории // *ПИШ*, 1966, №5. с.55-60. *és* Ефимов А. В. Курс новой истории VII класса в 1966/67 учебному году // *ПИШ*, 1966, №5. с.48-50. *ill*. Аверьянов А. П. Изучение новой истории в IX классе// *ПИШ*, 1966, №5. с.50-54.

[567] Krausz–Szilágyi 1992, 213. o.

[568] «Положение о социалистическом государственном предприятии» // *Экономическая газета* от 20 октября 1965 г. *és* «О совершенствовании планирования и материального стимулирования промышленного производства» // *Известия* от 10 октября 1965 г.

[569] Боборыкин А. Д. Изучение темы «Экономический строй социализма» в курсе «Обществоведение» // *ПИШ*, 1966, №1. с.3-7.

[570] В Министерстве просвещения РСФСР // *ПИШ*, 1967, №2. с.63.

[571] *ПИШ*, 1967, №3. с.73-79.

semmitmondó, udvarias alapfrázisok kerültek publikálásra, két hasábban. A második kérdésről viszont több oldalon keresztül írt a szakfolyóirat, de minden csak alapvető ideológia frázis maradt.[572]

Mikor 1966. november 10-én elfogadták „*Az általánosan képző középiskolák munkájának további javítását célzó intézkedésekről*" szóló párt- és kormányhatározatot, akkor annak szövegében egy új iskolai foglalkozás bevezetéséről is írtak – a fakultációról. A tárgyi tudás elmélyítésére és a tanulók érdeklődésének kielégítésére létrehozott foglalkozásokat hetedik osztálytól lehetett bevezetni. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája és a Szovjetunió PTA által kidolgozott tervezet, a tanrendbe illeszthető fakultációkat, osztályonként az alábbiak szerint javasolta:

- 7. osztályban – 2 óra;
- 8. osztályban – 4 óra;
- 9. és 10. osztályokban – 6 óra/hét.

Az 1967/68-as tanévre az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma 1966. november 24-i rendelete az átmeneti tantervek miatt a hetedik osztályban egy, a nyolcadikban – kettő, a 9–10. osztályokban heti négy órát hagyott jóvá fakultációra. Ebből történelemre a kilencedikben kettő, a 10.-ben heti egy órát használhattak a tanárok.[573] Történelemből a fakultatív foglakozások alapvető céljának azt tartották, hogy segítsék az ideológiai nevelést és az általános kulturáltsági szint emelését. Azt, hogy milyen tematikát javasoljanak a történelem fakultációra, a szovjet oktatásirányításra addig nem (de aztán sem) jellemző módon határozták meg. A PTA Általános és Politechnikai Oktatás Intézete 1966-ban szúrópróba szerinti választás útján kérdőíves felmérést végzett Moszkva és Szverdlovszk városok, ill. a Szverdlovszki megye néhány iskolájának felsőbb osztályaiban. Az iskolák különböző típusba tartoztak – az általánosan képzőtől a szakiskoláig mindegyik megtalálható volt benne. A felmérésben a két – *Kinkulykin* és *Klokova* – szerzőn kívül részt vettek még: *Vinokurov* M. M. – a Moszkvai 711. Számú Iskola, *Dogajev* V. M. – a Moszkvai 20. Számú Iskola, *Koszovoj* G. P. – Moszkvai 264. Számú Iskola tanárai és *Lusnikov* A. M. – a PTA Szverdlovszki Laboratóriumi Részlegének munkatársa. A kérdőíven több mint tíz történelmi témát soroltak fel, melyekből kettőthármat lehetett bejelölni. A felsorolásban ezek a témák is benne voltak: a) Nemzetközi viszonyok és a Szovjetunió külpolitikája (1917–66); b) A Szovjetunió történetének legfontosabb kérdései (4-5 témában, pl. az óorosz állam Kijev központtal; az orosz forradalmárok három nemzedéke stb.); c) Egyetemes művészettörténet; d) Az orosz művészet története. A kérdőív eredményei szerint az ***a)*** és a ***c)*** témát választották a legtöbben. A kérdések között olyan rubrika is volt, ahová más, a felsorolásban nem szereplő, a gyerekek által javasolt témákat lehetett beírni. S bár viszonylag kevesen éltek e lehetőséggel, mégis olyan témák kerültek ide, mint: nagy emberek élete és munkássága; az ókori történelem egyes eseményei; a színház és a mozi története.

A felmérés eredményeit figyelembe véve és felhasználva a Szovjetunió Tudományos Akadémiája és a PTA Történelemoktatási Bizottságának javaslata alapján az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma – a tanárok felkészültsége, a rendelkezésre álló történelmi források és irodalom alapján – az 1967/68-as tanévre az alábbi fakultatív témaköröket javasolta:

---

[572] *ПИШ*, 1967, №3. с.79-81.

[573] Кинкулькин А. Т., Клокова Г. В. Факультативные курсы. Основное содержание и организация в 1967/68 учебном году // *ПИШ*, 1967, №4. с.46-59.

- a történelem rendszeres oktatásához kapcsolódó kiegészítések (9. osztályban 70 óra/év, 10. osztályban 35 óra/év);
- a nemzetközi kapcsolatok története és a Szovjetunió külpolitikája (9–10. osztályban 70 óra/év).

A minisztériumi rendelet lehetőséget adott az iskolák számára más tematika javaslatára is. Az 1967/68-as tanévre a Szovjetunió PTA egy mintatematikát tett közzé a 7–10. osztályok számára, történelmi témájú fakultációkra:

1. Kiegészítő fejezetek a történelem rendszeres oktatásához kapcsolódóan
2. A honi történelem főbb problémái (a kezdetektől a 19. század végéig)
3. A felszabadító mozgalom története Oroszországban
4. A három forradalom története Oroszországban
5. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom Oroszországban és annak nemzetközi jelentősége
6. A világ forradalmi és felszabadító mozgalmának története
7. A nemzetközi munkás- és kommunista mozgalom története
8. A nemzetközi kapcsolatok és a Szovjetunió külpolitikájának története (1917–66)
9. A hadművészet és/vagy a hadtudomány történetéből (lehetséges: Hazánk népeinek harci tradíciói, A múlt nagy hadvezérei, A történelem legnagyobb hadműveletei)
10. A második világháború és a nagy honvédő háború történetéből
11. A külföldi intervenció és a polgárháború történetéből (1918–20)
12. Az SZKP történetének főbb kérdései
13. A Lenini Komszomol története
14. A Szovjetunió népei kultúrájának története
15. Az egyetemes kultúra történetéből
16. Az egyetemes művészet történetéből
17. Országunk területén található történelmi és kulturális emlékek tanulmányozása
18. A történelmi emlékek tanulmányozása (a régészet elemei, forráskutatás, muzeológia)
19. A szövetségi (vagy autonóm) köztársaság történetének főbb problémái
20. Szülővárosunk, megyénk története
21. Kiemelkedő, jelentős emberek élete (Kinek a neveit őrizte meg a történelem, A tudomány hősei és vértanúi).[574]

Ugyanitt a fakultatív foglalkozásokhoz tantervet közöltek – témákra és órákra lebontva. [575] A tervekben alapvető tartalmi leírások is voltak és bőséges szakirodalmat ajánlottak hozzájuk.[576]

Hogy az új tantervekre való áttérés ne csak mechanikus folyamattá váljon, a PTA kidolgozott egy tematikus tervet a történelmet és társadalomtudományt oktató tanárok számára, mely azok átképzését, szaktudásuk felfrissítését célozta meg. Ezt a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának Kollégiuma jóváhagyta és kötelezővé tette az 1968–71

[574] *ПИШ*, 1967, №4. с.56.

[575] Программа факультативных занятий «Дополнительные главы и вопросы к систематическому курсу истории», IX класс (70 часов) // *ПИШ*, 1967, №4. с.63-68. *és* Программа факультативных занятий «Дополнительные главы и вопросы к систематическому курсу истории», X класс (35 часов), Uo., 68-69.

[576] Специальные курсы история международных отношений и внешней политики СССР, IX-X классы (70 часов) // *ПИШ*, 1967, №4. с.69-73.

közötti időszakban minden szaktanár részére. A továbbképzés három elemből állt: 1) ideológiai és politikai; 2) általános pedagógiai, 3) szaktudományi-elméleti és módszertani kérdések. Utóbbi foglalt magába a Szovjetunió történetéből huszonnégy, az új és legújabb kori történelemből hat, társadalomtudományból öt, szakmódszertanból pedig hét témát.[577]

1968. február 23-án a Komszomol KB Titkársága, a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának Kollégiuma és a Szovjetunió Kulturális Minisztériumának Kollégiuma közös határozatot fogadott el „*Az iskolai múzeumok tevékenységének további javításáról*." A rendelet elégedetten konstatálta, hogy immár széles körben elterjedt az iskolai múzeumok létesítése. E helyek főleg valamely történelmi személy tiszteletére, azok életútjának bemutatására, vagy ami még gyakoribb, helytörténeti és honismereti anyagok gyűjtésére szakosodtak. Ám a határozat felrótta a hibákat, miszerint több múzeumnál is tapasztalható volt, hogy egyes történelmi eseményeket elferdítve ábrázoltak, nem a valós tényeket közölték és olyan tárgyak is kiállításra kerültek, melyeknek eredetisége bizonytalan volt. A *Prepodavanyije isztorii v skole* folyóiratban ezért eligazításként közreadták *Puskarjevnek* L. I., a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történeti Intézete tudományos főmunkatársának a történelmi forrásoknak az iskolai történelemoktatásban való gyakorlati felhasználásáról írt tanulmányát. A szerző kompetens volt a kérdésben, hisz az 1965-ben megjelent *Szovjet történelmi enciklopédiában* ő írta a történelmi források címszót. E szerint történelmi forrás minden, ami a történelmi folyamatot közvetlenül tükrözi és lehetőséget ad a múlt tanulmányozására, vagyis amit az emberi társadalom korábban létrehozott és az épp aktuális jelenig fennmaradt, legyen az anyagi vagy szellemi kultúra tárgya, az ideológiák tényei, szokások, erkölcsök, a nyelv szóbeli vagy írott formája. [578] A szovjet forráskutatás akkor nyolc alapvető történelmi forrást különböztetett meg: írásos, tárgyi, szóbeli (folklór), etnográfiai (fennmaradt néprajzi), a nyelv adatai, foto-, film- és hangdokumentumokat. Ezekből az írásos emlékeket tartották a legfontosabbaknak, „*ami nélkül a történész csak bolyong a homályban*."[579] A forrásoknak az iskolai történelemoktatásba való beillesztéséről a szakfolyóirat is publikált már leírást, tapasztalat bemutatását.[580]

Közeledve az 1970-es évhez, a Lenin-kultusz kezdte átszőni az iskolai oktatás-nevelés egészét, s fokozottan volt ez igaz a történelem- és társadalomtudományi tárgyakra. Az SZKP KB már 1968. július 28-án határozatot adott ki a Lenin születésének 100. évfordulójára való felkészülésről. Ebben külön kiemelték, milyen fontosnak tartotta Lenin a közoktatás megteremtését, a népi intelligencia létrehozását és az ifjúság kommunista szellemben való nevelését. Feladatul tűzték ki Lenin eszméinek a lakosság minden rétegében való terjesztését, ill. a tanulóifjúságnak a lenini meghagyás – „Tanulni, tanulni, tanulni" – betartását.[581] A szakfolyóirat pedig 1969 januárjában pályázatot

[577] Тематические планы переподготовки учителей истории и обществоведения в связи с переходом школы на новые учебные планы и программы // *ПИШ*, 1968, №3. с.75-80.

[578] *Советская историческая энциклопедия*. Т.6, Москва, 1965. ст.598.

[579] Тихомиров М. Н. *Источниковедение истории СССР*, вып.I, Москва, 1962. с.5.

[580] Музалев И. Н. Исполбзование фольклорного материала // *ПИШ*, 1965, №1. с.63-64., *és* Никитенко А. И. Музей истории школы // *ПИШ*,1965, №1.с. 84-85., *ill*. Сопиев А. Школбный исторический музей // *ПИШ*, 1966, №4. с.86-87., *és még* Маев Н. А. Топонимика как источник изучения истории края // *ПИШ*,1967, №1. с.65-67., *valamint* Саркисян О. Я. Как мы создавали историко-краеведческий музей // *ПИШ*, 1967, №4. с.85.

[581] „*Vlagyimir Iljics Lenin születése 100. évfordulójára történő felkészülésről*", In: Народное образование… Сб. д-тов. с.80-81.

hirdetett Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából, melyre a legjobb óravázlatokat várták. A nevezési kategóriák a következők voltak: a) Lenin életének, tevékenységének és tanításának bemutatása; b) a történelem és társadalomtudomány tárgyak keretein belüli, a tanulók számára érthető lenini munkák tanítása; c) az SZKP és a baráti kommunista és munkáspártok harca Lenin eszméinek az életben való megvalósításáért.[582] 1969 márciusától a folyóiratban elkezdődött az évfordulóra való felkészülés, egymás után közölték az ünnepi terveket és leírásokat, hogy mindenki idejében fel tudjon készülni.[583] A KB 1969. december 23-án közreadta téziseit, amelyeket a lenini centenárium alkalmából fogalmaztak meg.[584] E tézisek és Mihail Szuszlov „*A leninizmus és a világ forradalmi átalakulása*" című beszéde[585] után merült fel, hogy a PTA Oktatás Tartalma és Módszertanának Intézete keretein belül hozzanak létre egy részleget a lenini elmélet örökségének középiskolai oktatására. A részleget a lenini centenárium évében, 1970-ben, fel is állították a Szovjetunió Pedagógiai Tudományok Akadémiáján belül, aminek első tevékenységi megnyilvánulása volt, hogy kiadta Lenin műveit a középiskolai és középszintű szakmai iskolák tanulói számára.[586] A kiadvány céljául azt tűzték, hogy segítse a társadalomtudományi tárgyak oktatása során a tanuló ifjúság ideológiai szintjének emelését.[587] Az 1971/72-es tanévben Országos Tudományos-gyakorlati Konferenciát rendezett a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma és a PTA „*V. I. Lenin életének és tevékenységének tanulmányozása, ill. a lenini örökség az általánosan képző iskolákban*" címmel. A konferencia után a fenti intézmények úgy döntöttek, hogy az iskolában a szaktanárok és a tanulók is keveset tudnak a lenini örökség valódi tartalmáról, ezért be kell vezetni Marx, Engels és Lenin munkáinak, ill. az SZKP dokumentumainak rendszeres oktatását, amit a primer forrásokkal való munkának tekintettek. A felsőbb osztályokban az óra részévé kellett tenni, vagy külön órára kivinni a forráselemzést, a konferencia típusú órát. Ennek okáért az 1972/73-as tanévben kisebb óraszám-korrekciót hajtottak végre a 9. osztály történelemtanításában: a Szovjetunió története 72 órájához még hármat adtak, amit az egyetemes újkortól vettek el. Így utóbbi 51-ről 48 órára csökkent. A pluszórákat a marxizmus-leninizmus klasszikusainak munkáira kellett fordítani.[588] A szakfolyóirat pedig 1972-től megkezdte a 9–10. osztályos egyetemes és Szovjetunió története tantervek és tanmenetek újraközlését, mivel az addigi szokásos téma-óraszám-főbb kérdések és fogalmak rubrikákon kívül két újabb került a tanmenetbe – Lenin művei és az SZKP dokumentumai, ill. az óra felszerelése.[589]

Az 1970. október 30-i, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége törvényerejű rendelete – 80. születésnapja alkalmából – odaítélte *Szkazkin* Szergej Danyilovics akadémikusnak a Szocialista Munka Hőse címet, a történelemtudományban és a tudományos káderképzésben kifejtett munkájáért, s egyben a Lenin-érdemrend arany

[582] О конкурсе на лучшую методическую разработку урока // *ПИШ*, 1969, №1. с.19.
[583] План подготовки школы к 100-летию со дня рождения Владимира Ильича Ленина // *ПИШ*, 1969, №2. с.28-33. *és* Школы – навстречу 100-летию со дня рождения В. И. Ленина, Uo., 33-35.
[584] „*Vlagyimir Iljics Lenin születésének 100. évfordulójára*", In: Народное образование… Сб. д-тов. с.85-87.
[585] Суслов М. Ленинизм и революционное преобразование мира // *Коммунист*, 1969, №5, с.27-30.
[586] *Сборник произведений В. И. Ленина для учащихся средних школ и средних специальных учебных заведений*. Москва, Политиздат, 1970.
[587] Советская школа от XXIII к XXIV съезду КПСС // *ПИШ*, 1971, №2, с.7.
[588] Наши задачи в новом учебном году // *ПИШ*, 1972, №4, с.3.
[589] Примерное планирование курса истории СССР в IX классе // *ПИШ*, 1972, №6, с.72-76.

fokozatában részesítette.[590] Utóbbi rendeletet a történelemoktatás felé tett gesztusként könyvelték el, mivel Szkazkin 1945 és 1953 között volt a vezető szerkesztője a *Prepodavanyije isztorii v skole* szakfolyóiratnak, ill. nevéhez fűződött a honvédő háború után a középkor iskolai tankönyvének a megírása is. Ez egyben a tanári szakma elismerése is volt az államhatalom részéről.

Azt, hogy az iskola az ideológiai nevelés terepe volt a Szovjetunióban, a párt és az ország vezetői soha nem tagadtak, ennek következtében az iskolák a szovjet politika szinte minden rezdülését megérezték. Voltak események és témák, melyeket tanítási kényszer alatt kellett más témák rovására oktatni és propagálni. Ez történt az 1969. június 5–17. között Moszkvában lezajlott kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása és a KB júniusi plénuma után is.[591] A történelemtanárt továbbra is a párt propagandistájának tartották, s a kommunista irányelvek nélkül tartott órát feleslegesnek és haszontalannak.[592] A 9–10. osztályokban szinte csak aktuálpolitikáról kellett beszélni, hisz Brezsnyevnek a fent említett nemzetközi találkozón elhangzott zárszavát külön órán kellett ismertetni, foglalkozni a szovjet-kínai kapcsolatokkal, a Délkelet-Ázsiában zajló vietnami háborúval.

Ugyancsak kiemelten kezelték az 1971-ben lezajlott XXIV. pártkongresszust is, mert osztályokra bontva és pontos témamegjelöléssel adták közre, mit kell „beépíteni" a történelemtanítás során a tananyagba, 4. osztálytól kezdve, az egyetemes és Szovjetunió története, a társadalomtudomány, irodalom, de még a fizika és csillagászat órákon is.[593] Különösen nagy volt a felelőssége a történelemtanároknak, mivel:

a) a történelem konkrét példái segítségével meg tudták mutatni, hogy a civilizált társadalmakban a felnövekvő nemzedék nevelése és oktatása jelentette a társadalom és az egyén fejlődésének alapját;
b) meg tudták mutatni az oktatás és nevelés osztályjellegét, ill. azt, hogy a magántulajdon megjelenésével és a társadalom osztályokra szakadásával a szellemi tudás és a fizikai munka, ill. a szellemi kultúra és az anyagi termelés elkülönültek egymástól, ami a szellemi és fizikai munka eltávolodását vonta maga után;
c) konkrét példákkal tudták alátámasztani, hogy a tudás = erő, s az általános és ingyenes oktatási jogot csak az új társadalmi rendben biztosították a lakosság minden tagja számára (ez már Marx és Engels *Kommunista kiáltványában* is ott volt).[594]

Az 1971/72-es tanévben még a vizsgatételek kérdéseit is módosították a XXIV. pártkongresszus miatt.[595] Zömében a társadalomtudományból megfogalmazott második kérdéseket cserélték ki. A kérdéseket aktualizálták és általánosították, mint például az 1. tétel második kérdése ezt a megfogalmazást kapta – *A kapitalizmus általános válsága, lényege, főbb szakaszai. A kapitalizmus általános válságának elmélyülése napjainkban*.[596] A választ a pártkongresszus anyagaiból javasolták kiemelni, a KB

[590] *ПИШ*, 1971, №1. с.7.
[591] Важная задача учителей истории и обществоведения // *ПИШ*, 1969, №5. с.3-4.
[592] Uo., 5.
[593] A Szovjetunió Oktatási Minisztériuma 1971. április 26-án kelt 28-M számú levele «*Об ознакомлении учащихся общеобразовательных школ с материалами XXIV съезда КПСС*» // *ПИШ*, 1971, №4. с.12-19.
[594] XXIV съезд КПСС и задачи воспитания школьников // *ПИШ*, 1971, №5. с.4.
[595] *Сборник приказов и инструкций Министерства просвещения РСФСР*, 1971. №33.
[596] Об изменениях в билетах по истории и обществоведению для выпускных экзаменов за курс средней школы на 1971/72 учебный год // *ПИШ*, 1972, №1. с.75.

beszámolójából és határozataiból, ill. *Ponomarjev* A., az SZKP KB titkárának a Marxizmus-leninizmus Intézete, az SZKP KB Legfelső Pártiskolája, ill. a Szovjetunió Tudományos Akadémiája társadalomtudományi tagozata szervezésében megrendezett „*Az SZKP XXIV. kongresszusa és a marxi-lenini teória fejlődése*" című tudományos konferencián elhangzott előadásából.[597] Szinte minden második kérdésre adandó helyes választ az ideológiai és filozófiai előadásokból kellett összeszedni, különben nem lehetett rá jeles osztályzatot adni a vizsgán.[598] A kibocsátó vizsgákkal kapcsolatban azt is meg kell jegyezni – a 60-as évek közepétől kezdve megfigyelhetővé válik, hogy azok ismét fokozott figyelmet kaptak, nemcsak a levezetés szintjének és teljesítményének fényében, hanem az azokra való felkészülés is. A szakfolyóirat didaktikai változatokat javasolt a történelem szaktanároknak, hogyan lehet a legeredményesebben felhasználni a 10. osztályos tantervben biztosított 20 óra vizsga előtti ismétlést.[599] Még ebben az 1971/72-es tanévben szervezték meg az első „*V. I. Lenin életének, tevékenységének és műveinek, ill. az SZKP dokumentumainak tanulmányozása a középiskolákban*" konferenciát, amit ezután évente megtettek. A harmadik, 1975/76-os tanév második negyedévében meghirdetett tudományos-gyakorlati konferencián már négy szekcióban – Marx-Engels, Lenin, az SZKP és a szovjet állam ill. a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom dokumentumainak feldolgozásával – lehetett benevezni.[600] A konferencia megnyitóján Brezsnyev is felszólalt „*Tanuljuk a kommunizmust*" címmel.[601]

Az 1972/73-as tanévben a Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulójára készült az ország. Már volt róla szó, hogy a KB külön határozatban rendelkezett annak megünnepléséről. Ebben is központi szerepet kaptak a történelemtanárok, hisz a megemlékezések és méltatások történelmi anyagát nekik kellett összeállítani. Brezsnyevnek az SZSZKSZ 50. évfordulójára elmondott beszédét,[602] ill. az SZKP KB, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa, a Szovjetunió Minisztertanácsa közös felhívását a szovjet néphez[603] a történelem érettségi vizsgán kötelező volt a feleletbe beleépíteni.

Fentebb volt róla szó, hogy a lenini centenárium évében megalakult a PTA keretén belül a *Lenini elméleti örökség középiskolákban való oktatása* részleg. Ezen a részlegen dolgozott *Kinkulykin* A. T. is, aki a PTA kérésére, 1972 nyarára kidolgozott egy tervezetet, amely a 9–10. osztályokban tanítandó „*V. I. Lenin munkája a három forradalomról Oroszországban*" címet viselő 70 órás fakultáció lett. Az 1972/73-as tanévtől a főváros iskoláiban kísérleti jelleggel be is vezették azt.[604]

1973-ban új átvezető és kibocsátó vizsgaszabályzatot adott ki az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma, ami szerint a vizsgabizottság tagjai nem szakíthatták félbe a vizsgázót

---

[597] Пономарев А. Актуальные проблемы теории мирового революционного процесса // *Коммунист*, 1971, №15, с.37-48.
[598] *ПИШ*, 1972, №1. с.75-78.
[599] Скоро выпускные экзамены // *ПИШ*, 1973, №2, с.2.
[600] К III Всесоюзной научно-практической конференции «*Изучение с средней школе жизни, деятельности, произведений В. И. Ленина, документов КПСС*» // *ПИШ*, 1974, №6-, с.71-74.
[601] *Правда*, 9 октября 1975 г.
[602] *К 50-летию СССР*. Москва, Политиздат, 1972.
[603] Обращение ЦК КПСС, Президиума ВС СССР, Совета Министров СССР «*К советскому народу к трудящимся всех национальностей Союза Советских Социалистических Республик*» // *Учительская газета*, от 4 января 1973 г.
[604] Программа факультативного курса «Произведения В. И. Ленина о трёх революциях в России» IX-X классы (70 час.) // *ПИШ*, 1972, №5, с.91.

sem kiigazítással, sem pótkérdésekkel, hanem meg kellett várni, míg az befejezte mondanivalóját.[605]

Az 1972. június 20-án kiadott párt- és kormányhatározat, „*Az ifjúság általános képzésű oktatására való áttérés befejezéséről és az általánosan képző iskolák további fejlesztéséről*" rendelte el, hogy minden középiskolában be kell vezetni a szaktantermi rendszert. Pedig erről 1963. május 7-én az OSZFSZK OM már rendelkezett, csak akkor nem lett általános azok kialakítása, mert nem volt rá elég pénz. Most viszont jelentős pénzösszegeket különítettek el rá. Még ugyanabban az évben, Moszkvában országos tudományos-gyakorlati konferenciát hívtak össze a szaktantermi rendszerben való oktatásról. A konferenciát a Szovjetunió oktatási miniszterhelyettese, *Nozsko* K. G. nyitotta meg, majd az első szakelőadást a Szovjetunió PTA tagja, a PTA keretein belül működő Iskolai Oktatás Felszerelései és Technikai Eszközei Tudományos Kutatóintézetének igazgatója – *Sapolvalenko* Sz. G. – tartotta a „*Szaktantermi rendszer az általánosan képző iskolákban*" címmel. Ezután az Ukrán SZSZK oktatási miniszterének helyettese, *Nyikolajenko* I. V., mint a legteljesebb szaktantermi rendszerrel rendelkező tagköztársaság képviselője, akiknél már 1967-től általános lett azok használata, osztotta meg tapasztalatait a hallgatósággal. A másik fontos kérdéskör az oktatás folyamán alkalmazható technikai eszközök felhasználási lehetőségeiről szólt, s szaktárgyak szerinti tagozati üléseken ismertették a tanárokkal.[606] Rövid idő elteltével a legtöbb helyről az a visszajelzés érkezett, hogy a történelem és társadalomtudomány szaktantermek megléte pozitívan hatott a tanulóknak a tantárggyal való kapcsolatára. Sok tanár a gyerekek segítségével a szakteremben szemléltetőket készített, ami a közösen végzett munkán és a készítés alatt tanultakon túl a tárgyoktatásban is használható volt.

1974-ben a Komszomol KB Titkársága, a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának Kollégiuma és a Szovjetunió Kulturális Minisztériumának Kollégiuma közös határozatban erősítették meg az 1968. április 8-i „*Az iskolai múzeumok tevékenységének további javítására irányuló intézkedésekről*" megfogalmazott rendeletét, s az 1974. szeptember 1-jétől újra hatályba lépett az általánosan képző iskolák számára. Az akkori legszélesebb körben megjelenő – *Komszomolszkaja pravda, Narodnaja obrazovanyije, Voszpitanyije skolynikov, Prepodavanyije isztorii v skole, Geografija v skole, Fizicseszkaja kulytúra v skole* – napilapok, folyóiratok publikálták a fenti rendeletet. Ezek szerint az iskolai múzeumok a tanulók alkotói öntevékenységének szinterei voltak. Jellegük szerint lehettek: történelmi, megemlékező, honismereti, művészi, természet- és technikatörténeti vagy komplex. Ezek mellett elterjedtek még az ún. Lenin-szobák, munka és harci dicsőséget, az iskolák pionír- és Komszomolszervezetének történetét bemutató múzeumok.[607] A határozat a célokról, feladatokról, szervezési és munkaformákról, az állomány nyilvántartásáról, őrzéséről és irányításáról is rendelkezett.

1977. március 1-jén a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 5. ülésszakán fogadták el „*A történelem és kultúra emlékeinek védelméről és használatáról*" szóló törvényt. Már 1918-ban védetté nyilvánítottak több jelentős történelmi vagy kulturális helyet, épületet – köztük a Kreml épületeit is –, ám azok mind egyedi esetek voltak, s egy konkrét

[605] „*Útmutatás az általánosan képző iskolák tanulóinak átvezetéséről és kibocsátásáról*", In: Сборник приказов и инструкций Министерства просвещения РСФСР, 1973, №3.
[606] Хроника // *ПИШ*, 1973, №2, с.121.
[607] *ПИШ*, 1975, №2, с.40.

dologról szóltak. Az 1977-es törvény először határozta meg, mit is tartottak kulturális vagy történelmi emléknek[608] és kategorizálta azokat: történelmi, régészeti, városépítészeti és építészeti, kulturális, dokumentumi emlékekre. Az állam nyilvántartásba vette azokat, mindegy, hogy köz- vagy magántulajdoni használatban voltak és országos, köztársasági és helyi jelentőségűekre osztotta azokat. Ezek az emlékek a tudomány, közoktatás és kultúra fejlesztésének céljából használhatók, s a használatából befolyt összeget a történelem és kultúra emlékeinek védelmére, felújítására, állagmegőrzésére és javítására használhatták fel.

Az 1970-es évektől megfigyelhetővé vált, hogy az iskolai oktatásban, s azon belül a történelemtanításban az országos vagy külpolitikai eseményt azonnal tanítandó ténnyé változtatták. A hruscsovi időszakban is kötelező volt a pártkongresszusok anyagaival való megismerkedés, ám az elv – ami a tegnap történt, azt ma tanítani kell – csak a Brezsnyev idején vált általánossá.[609] Ettől kezdve az iskolai történelemoktatásban nem történt sem tartalmi, sem szakmai változtatás, csak az évfordulók, nemzetközi találkozók, tanácskozások, párthatározatok és a Brezsnyevnek tulajdonított munkák kerültek bele a legújabb kori történelem, a társadalomtudomány, ill. a szovjet állam és jog tananyagába. A példák sora igen hosszú, s nem volt cél mindet felsorolni, de érzékeltetni azt, a politika hogyan szőtte át teljesen az akkori iskola életét – igen. Lássuk, mi mindent kellett folyamatosan beépíteni a történelemórákba, amit az OM módszertani útmutatásokban és javaslatokban fogalmazott meg:

1. 1973-ban, mikor elfogadták a Szovjetunió és tagköztársaságainak a közoktatásról szóló alaptörvényét, az OM Kollégiuma által jóváhagyott javaslatokat tettek közzé, hogyan kell tanítani és propagálni azt.[610]
2. 1975-ben, a Havannában lezajlott, Latin-Amerika és a Karib-térség kommunista pártjainak tanácskozásáról; 1976-ban, a Berlinben lezajlott európai kommunista és munkáspártok tanácskozásáról; 1977-ben az SZKP KB-nak az októberi szocialista forradalom 60. évfordulójáról szóló határozatát.[611]
3. A tanulókat a Szovjetunió új alkotmánytervezetével és Brezsnyevnek a Központi Bizottságban elmondott beszámolójával is meg kellett ismertetni.[612]

---

[608] Закон об охране и использовании памятников истории и культуры // *ПИШ*, 1977, №4, с. 2-6.

[609] És aztán megmaradt mind a mai napig az ukrán utódállamban is

[610] «Об ознакомлении учащихся IV-X(XI) классов общеобразовательных школ с содержанием «*Основ законодательства Союза ССР и союзных республик о народном образовании*» » // *Учительская газета* за 18 августа 1973 г.

[611] «Школьникам о 60-летии Великого Октября. Об ознакомлении учащихся общеобразовательных школ с постановлением ЦК КПСС «О 60-й годовщине Великой Октябьской Социалистической революции» » // *Учительская газета*, 29 октября 1977 г. *és О 60-й годовщине Великой Октябьской Социалистической революции. Постановлением ЦК КПСС*. Москва, 1977.

[612] «Об ознакомлении учащихся общеобразовательных школ с проектом Конституции Союза Советских Социалистических Республик и докладом Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Конституционной комиссии товарища Л. И. Брежнева на майском (1977 г.) Пленуме ЦК КПСС» // *ПИШ*, 1977, №5, с. 5-8. *és* «*Об основном Законе нашей страны*» // Учительская газета, 19 июля 1977 г. *és még* «*Восьмиклассникам о проекте новой Конституции СССР*» // Учительская газета, 25 августа 1977 г. *ill*. «*Государственные символы СССР и школьные ритуалы*» // Учительская газета, 25 августа 1977 г.

4. Aztán jóváhagyták az új alaptörvényt, s Brezsnyev újra beszédet mondott.[613] Az alkotmányt háromféleképpen kellett a gyerekekkel megismertetni: a) speciálisan erre fordított foglalkozásokon, egyes tantárgyak és a fakultatív foglalkozások keretében. Ezeket az órákat a történelmet, a szovjet állam és jog alapjait, ill. a társadalomtudományt oktató tanároknak kellett megtartaniuk, s beírni a tárgyak óratervébe. Az esti és levelező iskolákban az 5–8. osztályokban 8., a 9–11.-ben pedig 9 órát kellett erre fordítani. b) Ezen kívül a Szovjetunió Alkotmányát be kellett építeni minden társadalomtudományi tárgy tantervébe is, ill. c) órán kívüli foglalkozásokon is propagálni kellett az ország alaptörvényét.
5. Ünnepi ülést tartottak az 1917-es forradalom tiszteletére,[614] és ennek anyagait az OM forrásanyagként ajánlotta tanulmányozni a 8–10. osztályokban.[615]
6. 1978. július 30-án az OSZDMP II. kongresszusának 75. évfordulóját méltatták, így ezzel kapcsolatban országszerte iskolai rendezvényeken, történelemórák keretein belül kellett megemlékezéseket, foglalkozásokat tartani.[616]
7. 1978. november 4-én a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma 67-M. sorszámú levelében a párt „*A lakosság gazdasági oktatásának javításáról*” szóló határozatának alapos tanulmányozását és a Szovjetunió történetébe való beépítését várta el.[617]
8. Ennek volt folytatása a párt Központi Bizottságának 1979-ben a gazdasági mechanizmus további fejlesztéséről, ill. a tervezés javításáról szóló határozatainak az iskola felsőbb osztályainak tanulóival való megismertetése.[618]
9. 1980-ban az Oktatási Minisztérium „*V. I. Lenin születése 110. évfordulójára való felkészülésről és annak méltatásáról az általánosan képző iskolákban*” címmel kiadott (a párt KB azonos című határozata alapján készült) módszertani levelében tűnt fel először az 1–3. osztályos tanulók számára megfogalmazott jelszó – *Lenin élt, Lenin él, Lenin élni fog* –, mely később az iskolai kommunista gyerekszervezetek kedvenc szlogenje lett.[619]

---

[613] «Об изучении учащихся общеобразовательных школ Конституции СССР, и докладом Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Конституционной комиссии товарища Л. И. Брежнева «*О проекте Конституции (Основного Закона) Союза Советских Социалистических Республик и итогах его всенародного обсуждения*» на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР» // *ПИШ*, 1978, №1, с.4-13.

[614] Великий Октябрь и прогресс человечества // *Комсомольская правда* от 5 ноября 1977 г.

[615] «Об ознакомлении учащихся общеобразовательных школ с докладом Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Президиума Верховного Совета СССР товарища Л. И. Брежнева «Великий Октябрь и прогресс человечества» на совместном торжественном заседании ЦК КПСС, Верховного Совета СССР и Верховного Совета РСФСРб посвященному 60-летию Великой Октябьской Социалистической революции, обращением «К советскому народу», другими документами и материалами заседания» // *ПИШ*, 1978, №1, с.14-15.

[616] «О мероприятиях в общеобразовательных школах в связи с 75-летием II съезда РСДРП» // *ПИШ*, 1978, №4, с.5.

[617] «О дальнейшем совершенствовании экономического образования и воспитания учащихся общеобразовательных школ» // *ПИШ*, 1979, №1, с.2-7.

[618] «Об изучении учащихся общеобразовательных школах постановлением ЦК КПСС «О дальнейшем совершенствовании хозяйственного механизма и задачах партийных и государственных органов» и постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР «Об улучшении планирования и усилении воздействия хозяйственного механизма на повышение эффективности производства и качества работы» » // *ПИШ*, 1980, №1, с.2-8.

[619] *ПИШ*, 1980, №2, с.9-11.

10. Az 1981. február 23. és március 3. között lezajlott XXVI. pártkongresszusról ugyancsak módszertani utasító levélben rendelkezett a szakminisztérium.[620] Ekkor viszont már osztályonként és tantárgyanként is előírták, mit és hová kell a tananyagba beilleszteni, mert külön kiadvány szólt az iskolásoknak a kongresszusról.[621]
11. Amikor 1981 októberében Brezsnyev interjút adott a *Der Spiegel*nek, azzal is meg kellett ismerkedniük a 4–10. osztályos tanulóknak.[622]
12. Az 1982 májusában elfogadott *Élelmiszerprogram* anyagait éppúgy ajánlották iskolai oktatásra, sőt, javasolták a tanulói-termelői brigádok újbóli felállítását a falusi iskolákban, a városi tanulóknak pedig a nyári időszakban munka- és pihenőtáborokba, mezőgazdasági munkára való küldését.[623]

Az 1970-es évek végén Brezsnyev személyi hatalma szinte korlátlan volt, egyre többször köszönt vissza neve a történelem, társadalomtudomány és jog órákon, a tankönyvekben. S bár főtitkárságának idejét nem szokták személyi kultuszként nevezni, ilyen sokat, sokszor és sokféleképpen csak Sztálin jelent meg az iskolai oktatásban. Mindeközben az 1974-ben diagnosztizált elharapózó betegsége személyiségének szétesését vonta mag után: feltűnően *megnőtt a főtitkár étvágya a kitüntetések és érdemrendek iránt. 1976-ban marsallá nevezték ki, 1977-ben államelnökké „választották”*.[624] A fent említett, felsorolt brezsnyevi beszámolók, felszólalások kötelező iskolai tanítása után 1978-ban az OM két nevével fémjelzett, ám újságírói segítséggel kiadott könyvét – *Kisföld* és *Újjászületés* – is kötelező tanulmányozásra írta elő.[625] S mint a generalisszimusz idején, a könyveket a szovjet társadalom életének kiemelkedően fontos társadalompolitikai és szellemi eseményének titulálta a minisztériumi levél. A 4–10. osztályokban az 1978/79-es tanévben két tanórát kellett erre fordítani (1–1 történelem és irodalomóra terhére), s beépíteni az oktató-nevelői munka tervébe is. 1979-ben az előző két brezsnyevi műhöz csatolta a *Szűzföld*et is, amelyre meg a történelem és földrajz órákból kellett elkülöníteni órákat.[626] E három könyvért 1979-ben Brezsnyev megkapta az irodalmi Lenin-díjat.[627] 1981 januárjában jelent meg a brezsnyevi tetralógia utolsó része, a *Visszaemlékezések*.[628]

[620] *„Az általánosan képző iskolák tanulóinak az SZKP XXVI. Kongresszus anyagaival való megismertetéséről”* // *ПИШ*, 1981, №3, с.9-19.

[621] *Школьникам о XXVI съезде КПСС*. К учебникам «История СССР» для 10 класса, «Экономическая география зарубежных стран» для 9 класса, «Экономическая география СССР» для 8 класса, «Основы Советского государства и права» для 8 класса. Под ред. Е. М. Кожевникова. Москва, «Просвещение», 1981.

[622] «Об ознакомлении учащихся общеобразовательных школ с докладом Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Президиума Верховного Совета СССР товарища Л. И. Брежнева на вопросу редакции западногерманского журнала *«Шпигель»*» // *ПИШ*, 1982, №1, с.2.

[623] «Об ознакомлении учащихся общеобразовательных школ с материалами майского (1982 г.) Пленума ЦК КПСС и об участии школьников в выполнении Продовольственной программы СССР» // *ПИШ*, 1982, №6, с.2-7.

[624] Dalos 2011, 47.

[625] Az OM 1978. május 30-i, 38-M rendelete «Об ознакомлении учащихся общеобразовательных школ книг Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Президиума Верховного Совета СССР товарища Л. И. Брежнева *«Малая земля»* и *«Возрождение»*» // *ПИШ*, 1978, №5, с.17-23.

[626] Az Oktatási Minisztérium 1979. január 8-i 3-M. számú rendelete «Об изучении учащихся общеобразовательных школ книг Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Президиума Верховного Совета СССР товарища Л. И. Брежнева *«Целина»*» // *ПИШ*, 1979, №2, с.2-5.

[627] Dalos 2011, 47.

[628] «Об изучении в общеобразовательных школах книг Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Президиума Верховного Совета СССР товарища Л. И. Брежнева *«Воспоминания»*» // *ПИШ*, 1982,№2,с.2-3.

Ahogy a tankönyvek és a tanítási tartalmak nem változtak a 60-as évektől, úgy az érettségi vizsgatételek sem, csak az aktuális párt- és állami határozatokat cserélgették azokban – 1972-ben a Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulójáról, 1976-ban a XXV. pártkongresszusról, 1977-ben az új alkotmányról, ill. az 1917-es forradalom 60. évfordulójáról.[629]

1977-ben, az új alkotmány elfogadásának évében, arról rendelkezett a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma, hogy át kell szerkeszteni a történelem, társadalomtudományi és szovjet állam és jog alapjai tanterveket.[630] Az új társadalomtudományi tantervbe először javasolták beépíteni a más tárgyakkal való kapcsolat lehetőségét, történetesen a történelem, irodalom, fizika, kémia, biológia és joggal, ill. a főbb fogalmakat, elméleti téziseket, törvényeket és a tanulók alapvető készségeinek, képességeinek fejlesztési lehetőségeit.[631] Az új történelemtantervek tervezetét az 1978-as Országos Tanárkongresszuson is napirendre tűzték, majd az átszerkesztett változatot 1980-ra fejezték be. Utóbbit a Szovjetunió PTA Elnöksége és az OM Kollégiuma 1980 augusztusában jóvá is hagyta, így azt 1981/82-es tanévtől elkezdték bevezetni. A változtatást maguk a szervek három pontban fogalmazták meg: a) bekapcsolták az oktatási anyagba a történelemtudomány alapjait, annak aktuális állása szerint; b) a politechnikai, nevelői és munkamorált erősítették, ill. biztosították a tananyagon belüli belső folytonosságot; c) főleg a felsőbb osztályokban a felesleges anyagokat, információkat kiszűrték, így didaktikailag használhatóbbá tették.[632] A tananyag egyszerűsítését hajtották végre a 8. osztályos újkor (1. szakasz) történetében és a 9-ben is, ahol először különítettek el a régiókat Európában – nyugati (kapitalista) országok, ill. közép- és délkelet-európai országok. Azonban újra csökkentették az egyetemes történelem óraszámát 48-ról 40-re, a különbözetet újra a Szovjetunió története kapta meg a lenini munkák és a párthatározatok tanítására.[633] A 9. osztályos legújabb kori egyetemes történelembe pedig beiktattak egy új fejezetet „*A délkelet-európai országok a XX. század 20–30-as éveiben*”. Az indoklás úgy szólt, azért, hogy „*láthatóvá váljon – ebben a régióban a két világháború közötti időszakban hogyan érlelődött meg a népi-demokratikus és szocialista forradalom, s segítsen megcáfolni azt a burzsoá vádat, hogy ezen országokban azért zajlottak le 1945 után a forradalmak, mert jelen volt a Szovjet Hadsereg*”.[634] Igazából a didaktikai újítások voltak szembetűnők az új tantervben:

a) meghatározták és felsorolták a főbb fogalmakat;
b) meghatározták az alapvető készségeket és képességeket;
c) minden témához megadták a tantárgyak közötti és történelmen belüli kapcsolódási pontokat;
d) csatolták a technikai és szemléltetőeszközök, a didaktikai irodalom listáját, amit az oktatásban használni javasoltak.[635]

---

[629] «Об изменениях в билетах по истории и обществоведению для выпускных экзаменов на 1977/78 учебный год» // *Учительская газета* от 29 октября и 24 ноября 1977 г.
[630] *ПИШ*, 1978, №4, с.4.
[631] К обсуждению проекта программы по обществоведению // *ПИШ*, 1979, №1, с.68-77.
[632] Максимально использовать возможности усовершенствованных программ в обучении истории // *ПИШ*, 1981, №2, с.19.
[633] „*A tökéletesített tantervek szerint*” – a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma iskolaügyi főosztályának útmutató-módszertani levele // *ПИШ*, 1982, №2, с.34-36.
[634] *ПИШ*, 1981, №2, с.20.
[635] К работе по усовершенствованным программам. К планированию учебного материала по курсам истории // *ПИШ*, 1981, №4, с.8-19. *és* №5, с.41-52.

Megfigyelhető volt még az ideológiai, politikai és ateista nevelésnek a 70-es évekhez képest hangsúlyosabbá tétele, kiterjesztése, ami az intézmények önálló tevékenységének ellenőrzését és visszaszorítását volt hivatott megoldani. Az 1981/82-es tanévben az új tantervvel együtt csak a 4., 6. és 7. osztályok kaptak felújított, átdolgozott tankönyveket, a többieknél a régit kellett használni. 1981 nyarára a társadalomtudományi tanterv is elkészült, teljesen a történelem didaktikai és szerkezeti mintája szerint.[636] Az új tantervekről kiadott útmutató-módszertani levelekhez csatolta az OM 1981 októberében kiadott másik levelét is, amelyet az osztályzásban elharapózott formalizmus leküzdése miatt fogalmaztak meg.[637] Ez utóbbi figyelmeztetést 1982-ben a soros módszertani ajánlásban meg kellett ismételni.[638]

Fent említettük, hogy az 1981-ben kiadott tantervekben már érzékelhetővé vált az ateista nevelés újbóli felerősödése. Ennek érdekében 1982-ben az OM, a Szakmai-műszaki Képzésért Felelős Állami Bizottság, a Komszomol KB, a Szovjetunió PTA és az SZKP mellett működő Társadalomtudományi Akadémia Tudományos Ateizmus Intézete szervezésében országos tudományos-gyakorlati konferenciát szerveztek „*A tudományos ateista nevelés – a tanulók kommunista nevelésének alkotóeleme*” címmel, ahol jóváhagyták a tudományos ateista nevelés alapelveit. A PTA Általános Nevelési Kérdések Tudományos Kutatóintézete és az SZKP mellett működő Társadalomtudományi Akadémia Tudományos Ateizmus Intézete pedig ebből összeállított egy módszertani levelet az iskolák és pedagógusok részére. Az OM Kollégiuma és PTA Elnöksége által jóváhagyott határozatban négy irányban rendelkeztek az ateista nevelésről: 1) az órai oktatás során; 2) az órán kívüli foglalkozásokon; 3) a szülőkkel való munkában; 4) a vallási befolyás alatt álló tanulókkal folytatott ateista munka.[639]

A brezsnyevi időben elkezdődött eszmei nevelés erősítésének tendenciáját az utána következő pártvezetők is folytatták, mert 1984 júliusában a történelemoktatásáról szóló minisztériumi módszertani levél ismét a marxi-lenini világnézet, az ideológiai színvonal emelését tűzte a tárgyoktatás elé.[640]

Az ideológiai nevelésen túl szakmai átalakítások jellemezték a történelem és társadalomtudományi tárgyak iskolai oktatását a Mihail *Gorbacsov* nevével jelzett időszakban. Mikor 1985 szeptemberétől az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa határozata alapján bevezették *Az informatika és számítástechnika alapjai* nevű tárgyat a középiskolákban, nem csak a lakosság, de a pedagógusok is idegenkedtek tőle. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának alelnöke, J. P. *Velihov* akadémikus a párt központi lapjában írta, hogy a legújabb technika előtt mindig a pszichológiai akadály legyőzése a legnehezebb feladat. „*Pedig a számítógépek kora beköszöntött és elvárásai vannak mindenki felé, akár elismerjük azt, akár nem*”.[641] 1985-től a vezető egyetemeken a történészek számára bevezették a számítástechnika és informatika alapjainak oktatását, amit két szemeszterben tanultak – *Az informatika és számítástechnika alapjai, ill. Matematikai módszerek a történelemkutatásban* – nevet viselték. A Moszkvai

---

[636] *Обществоведение. Программа для средней общеобразовательной школы и средних специальных учебных заведений*. Москва, изд. Политической литературы, 1981.

[637] „*A tanári és tanulói munka értékelésében elharapódzott formalizmus leküzdésének további intézkedésekről*” // Учительская газета, 24 октября 1981 г.

[638] *Учительская газета*, 27 апреля 1982 г.

[639] *ПИШ*, 1982, №5, с.27-37.

[640] О преподавании истории в 1984/85 учебном году. Методическое письмо // *ПИШ*, 1984, №4. с.23-39.

[641] *Правда*, 9 сентября 1985 г.

Állami Egyetemen tanulók a történelmi forráskutatásban alkalmazható matematikai módszerekkel is megismerkedhettek. Fenti dolgok a történelemtudományban nem egy hirtelen ötlet vagy váltás eredménye volt, mivel még 1969-ben a Szovjetunió Tudományos Akadémiája történelmi részlegén létrehoztak egy bizottságot, mely a matematikai módszerek és a számítógépek használatának lehetőségeit vizsgálta a történelmi kutatás szemszögéből és számára. A bizottságnak az elnöke *Kovalycsenko* I. D., a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja volt. Ennek a bizottságnak az ösztönzésére 1971-től Moszkva, Leningrád, Tallinn, Minszk és Kijev központi egyetemein kutatócsoportok és központok jöttek létre, melyek történelmi kutatásokat végeztek a számítástechnika segítségével.[642]

Az 1986/87-es tanévben pontosították és rendszerezték a történelem oktatását a középfokú általánosan képző iskolák számára. Ennek eredményeképp a 11 éves iskolai rendszerben heti 18 óra történelem volt, ami 612 órát tett ki éves szinten. Osztályonkénti bontásban pedig így nézett ki:

***12. táblázat.* A történelem iskolai oktatásának szerkezete a Szovjetunióban az 1986/87-es tanévben**

Osztály	A tantárgy neve	Heti óraszám	Éves óraszám
5	Elbeszélések a Szovjetunió történetéből	2	68
6	Egyetemes történelem, I. rész, ókor története	2	68
7	Egyetemes történelem, II. rész, középkor története	2	68
8	Szovjetunió története a kezdetektől a 18. század végéig	2	68
9	Egyetemes történelem, III. rész, újkor története 1640–1789, és a Szovjetunió története a 19. században	3	102
10	Egyetemes történelem, III. rész, újkor története 1789–1918, és a Szovjetunió története a 20. században; Egyetemes történelem, IV. rész, legújabb kor története 1917–1939	4	136
11	Egyetemes történelem, IV. rész, legújabb kor története 1939-től napjainkig, és a Szovjetunió története az 1930-as évek végétől napjainkig*	3	102
	Összesen:	**18**	**612**

* itt a napjainkig az 1980-as évek második felét jelentette

(Forrás: ПИШ, 1988, №2. c.26-27.)

A tagköztársaságokban a Szovjetunió történetén belül a 8–11. osztályokban saját köztársaságuk történetét is tanulták, összesen 50 órában, a köztársasági órakeretből.[643]

Gorbacsov idején, az 1987/88-as tanévtől, az OSZFSZK iskoláinak 6., 7. és 9. osztályaiban, kísérleti jelleggel visszatértek a történelem tárgy iskolai átvezető vizsgáihoz. A szóbeli vizsgákhoz a minisztérium állította össze a tételeket. 6. osztályban – ókort, 7.-ben középkort, míg a 9. osztályban Szovjetunió vagy egyetemes történelem között lehet

[642] Бородкин Л. И. ЭВМ и история // *ПИШ*, 1986, №1. с. 9-11.
Программа по истории для средней общеобразовательной школы // *ПИШ*, 1986, №3. с.32-60.

választani.[644] Az 1988/89-es tanévtől, a Szovjetunió Közoktatási Állami Bizottságának 1988. december 30-i, 571. számú rendelete alapján a történelem érettségi vizsgák formáját és tartalmát az iskola pedagógusi kollektívája választhatta meg. Formája szerint lehetett a hagyományos tételek szerinti szóbeli, ill. írásbeli vizsga, referátum vagy beszélgetésként is megoldani. A tartalom összeállításához irányadóan közöltek 23 nagy témakört a Szovjetunió XX. századi történetéből és 18-at társadalomtudományból.[645]

A szabadabb társadalmi és politikai légkört bizonyította *Liszenko* N. N., az Ukrán SZSZK Pedagógiai Tudományos Kutatóintézete tagjának, a történelemtudományok doktorának 1988-ban közzétett javaslata, aki szerint a 11 éves iskolarendszerben változtatni kellene a Szovjetunióban egységes történelemoktatási szerkezeten. Ő azt ajánlotta, hogy az 5. osztályban *Az elbeszélések a Szovjetunió történetéből* helyett *A tagköztársaságok és szülőföldünk történetét* oktassák mindenhol,[646] s így a módosította volna az addig kialakult történelemtanítási rendszert:

13. táblázat. **Liszenko által a tagköztársaságok számára ajánlott történelemoktatási rendszer**

Osztály	A tantárgy neve	Heti óraszám	Éves óraszám
5	A tagköztársaságok és szülőföldünk története	2	68
6	Egyetemes ókor	2	68
7	Egyetemes középkor	2	68
8	Szovjetunió története 1861-ig	2,5	85
9	Szovjetunió története 1861-től napjainkig	3	102
10	Egyetemes újkor (1–2. rész)	3	102
11	Egyetemes legújabb kor	2,5	85
	Összesen:	**17**	**578**

(Forrás: Лысенко 1988, с. 78)

A Szovjetunió KÁB Kollégiuma 1988. szeptember 30-án, a 12/2. számú határozatában elrendelte az általánosan képző középiskolák számára írandó tankönyvek nyílt pályázati úton való elkészítését.[647] Ennek az volt az ösztönzője, hogy az iskolai szaktanár jogot kapjon a központi tanterv oktatásához való tankönyvválasztásra. Történelemből először a Szovjetunió XX. századi története tanterv és tankönyvről írtak ki pályázatot, amit azonnal csatoltak a rendelethez.[648] A történelem tankönyvírási pályázatot az *Ucsitelyszkaja gazeta*, a *Voproszi isztorii* és a *Prepodavanyije isztorii v skole* oldalain tették közzé. A tantervre két szerzői ív, a 9. osztályos tankönyvre 24, a tizedikesre 20

[644] О подготовке к переводным экзаменам по истории в VI, VII, IX классах // *ПИШ*, 1988, №2. с.26-27.
[645] Орієнтовні питання до екзамену з історії СРСР та суспільствознавства // *Інформаційний збірник Міністерства народної освіти Української РСР*, 1990, №7. с.30-31.
[646] Лысенко Н. Н. О структуре исторического образования в школе // *ПИШ*, 1988, №5. с. 78-83. (továbbiakban: Лысенко 1988)
[647] О проведении конкурсов на создание учебников для средних общеобразовательных школ // *ПИШ*, 1989, №2. с.125-126.
[648] 1988. december 1-jéig a matematika, fizika, kémia, földrajz, ill. a számítástechnika és informatika alapjaiból is ki kellett írni a pályázatot. Lásd a fenti rendelet 5.1 pontját

szerzői ív terjedelemben lehetett benyújtani a pályaművet. Ösztönzés céljából a legjobb tantervekért 500, 350, ill. 200 rubelt, a tankönyvekért háromezer, kétezer és ezer rubel díjazást ígértek.[649]

1988. november 18-án a Szovjetunió KÁB Kollégiuma határozatot adott ki a Szovjetunió 20. századi története oktatásához elkészítendő tanterv és tankönyv pályázati kiírásáról.[650] A történelem szakfolyóiratban pedig vita indult arról, milyennek kell lennie a jó történelemtankönyvnek.[651] Ezzel párhuzamosan zajlott a társadalomtudományok oktatása átalakításáról készült tervezet nyilvános és szakmai vitája is. A vitába bevonták – a szokásos párt- és központi szakmai irányító és kutató szerveken kívül – a szakfolyóiratokat, s a tagköztársaságok főbb társadalomtudományi tanszékeinek vezetőit is. Sürgetőnek tartották a történelem és társadalomtudományi tárgyak szerkezetének és tartalmának megújítását, mivel 1965-től az aktuális pártkongresszusok, pártvezetők beszédein kívül semmit sem változtattak a tanítási anyagon.[652]

Társadalomtudományi tárgyak a történelem mellett

Az 1937/38-as tanévtől vezették be 7. osztályban heti két órában a *Szovjetunió alkotmánya* nevű tárgyat[653] azzal a céllal, „*hogy a tanulók ismerkedjenek meg a szovjet rendszer alapjaival, s aktív építőjévé válhassanak a szocialista rendnek*.”[654] Az új tantárgy a Szovjetunió társadalmi és állami rendszerével, az állampolgári jogokkal és kötelességekkel foglalkozott. 1937 őszére már a tankönyvet is kiadták, melynek szerzője M. P. *Karevoj* volt.

1946-ban az OK(b)P KB határozata „*A jogi oktatás javításáról és szélesítéséről az országban*” azt állapította meg, hogy a középiskolában elégtelen és hiányos a Szovjetunió Alkotmányának oktatása, hiányoztak a tankönyvek, s a tanulók a tárgy befejeztével sem tudtak eligazodni az állam és jog kérdéseiben. Az OM ezután 1947-ben újra kiadta Karevoj professzor tankönyvét, amiben az államról szóló alapfogalmakat külön fejezetben helyezték el, majd az 1948/49-es tanévtől kezdték tanítani az iskolákban. Ezt 1950-ben a jogi alapismeretekkel bővítették ki, s ugyanekkor a V. A. *Karpinszkij* professzor által szerkesztett új tankönyv is napvilágot látott. A szerző még Lenin kortársa volt, egyike a legöregebb bolsevikoknak. Az új könyv nyelvezete már figyelembe vette a hetedikesek életkori sajátosságait, de ez is a Szovjetunió XX. századi történetére alapozott, amit az 5–7. osztályokban a gyerekek nem tanultak. A tantárgy az 50-es évek közepéig semmilyen segédanyaggal nem rendelkezett (táblázatok, képek, sémák, diagramok), még tanári kézikönyvvel sem. A tanárképző főiskolák történelem karának

---

[649] Положение об условиях проведения конкурса на создание учебных программ и учебников по курсу истории СССР XX века для средних учебных заведений // *ПИШ*, 1989, №2. с.126-128.
[650] *Учительская газета* от 19 ноября 1988 г.
[651] Учебники по истории СССР. Какими им быть? // *ПИШ*, 1989, №1. с.2-6.
[652] Прохоров А. П. Обсуждение проекта перестройки преподавания общественных наук // *ПИШ*, 1989, №1. с.6-8.
[653] A Népbiztosok Tanácsának rendelete *„A Szovjetunió alkotmányának iskolai oktatásáról”* 1937. február 1-jén, In: Народное образование…Сб. д-тов…с.175.
[654] Костюкевич Е. А. К вопросу о постановке преподавание Конституции СССР в школе // *ПИШ*, 1951, №1. с.96.

hallgatóit pedig nem készítették fel a leendő tárgy tanítására. Fenti okok játszottak közre abban, hogy 1958. március 5-én a párt Központi Bizottsága külön határozatban foglakozott a Szovjetunió Alkotmányának oktatásával. Az új rend szerint a tárgy a hetedik osztályból a 10. osztály órahálójába került át, mivel ekkora mindenki számára kiderült, a 13-14 évesek nem tudtak még mit kezdeni az olyan fogalmakkal, mint állam, államjog, társadalmi formáció. A végzős osztályban viszont a Szovjetunió történetének megfelelő XX. századi korszakával párhuzamosan került oktatásra, de csökkentett óraszámban, a heti kettőről egyre, összesen 33 órában. Az ország alaptörvénye mellett az érettségi előtt álló fiatalokat, akiknek 7. osztályban kimaradt a jogi alapismeretek témaköre, 17 órában megismertették az állampolgári, a munka, a kolhoz, a család- és a büntetőjoggal is.[655] Ehhez átmeneti tanmenetet dolgoztak ki.[656]

A tankönyvi pályázatok kiírásának évében az SZKP KB 1960. április 25-i határozata még egy hónapnyi időt sem adott a politikai alapismeretek tantevi tervezetének kidolgozására, mert az OSZFSZK PTA és a Szovjetunió Felső- és Középfokú Szakoktatási Minisztériumának már május 15-ig nyilvános vitára kellett bocsátania azt, július 1-jéig pedig a KB elé terjeszteni a vita eredményeivel egyetemben.[657] A tankönyvírásra újra nyílt pályázatot írtak ki. E határozatban pontosan lefektették a tanterv és a tankönyv elkészítésének irányelveit. Elsődleges szempont volt, hogy a tárgy népszerűsítő jellegű legyen és az SZKP legaktuálisabb elméleti és politikai kérdéseit mutassa be. A tantárgy további feladata volt még:

- a marxi-lenini elvek gyakorlati győzelmének szemléltetése;
- a marxi-lenini világnézet kérdéseinek közérthető kommentálása;
- a szovjet szocialista társadalom és főbb vonásainak jellemezése;
- magába kellett foglalnia a Szovjetunió Alkotmánya tárgy legfőbb kérdéseit is;
- a szocializmus világrendszerének bemutatása.

A tankönyv terjedelme nem haladhatta meg a 18 nyomdai ívet. [658]

A *Politikai alapismeretek* nevű tárgyat kísérletképpen 1959 szeptemberétől Moszkva és Leningrád öt iskolájában kezdték el tanítani. Az SZKP KB 1960. január 9-i rendelkezése az 1961/62-es tanévtől a közép- és szakközépiskolákba is bevezette az új tárgy oktatását.[659] Erről Hruscsov 1960. július 9-én, az összoroszországi tanárkongresszuson beszélt: „*Azt akarjuk, hogy az ifjúság mélyebben ismerkedjen meg a kommunista építés főbb feladataival, ahogy azt Marx, Engels és Lenin tanította. Azt akarjuk, hogy az ifjúság helyesen értelmezze a jelenkor problémáit, jobban magába szívja az új ember vonásait, akiknek fel kell építeniük a kommunizmust és élniük is kell benne*.”[660] A párthatározat eredményeként az 1960/61-es tanévben Moszkva, Leningrád és Szverdlovszk

---

[655] *КПСС о Комсомоле и молодежи*. Москва, 1962, с.274. *és Народное образование…Сб. д-тов…* с.192.
[656] *ПИШ*, 1958, №5. с.123-124.
[657] „*A politikai alapismeretek tárgy bevezetéséről a középiskolákban és középfokú szakképző intézményekben és a tárgy oktatásához tartozó tankönyvekről*”, In: Вопросы идеологической работы. Сборник важнейших решений КПСС (1954-1961 годы). Москва, Госполитиздат, 1961. с.230-233.
[658] *Народное образование ... Сб. д-тов …* с.211.
[659] „*A pártpropaganda feladatairól napjainkban*”, In: КПСС в резолюциях... т.9. с.491-511.
[660] *Правда* от 10 июля 1960 г.

városok 50 iskolájára terjesztették ki a tárgy kísérleti oktatását. Mivel az 1961/62-es tanévtől újabb iskolák végzős osztályaiban indították el a politikai alapismeretek tárgyat, ezért az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma azt rendelte el, hogy:

a) az általánosan képző középiskolák 10. osztályaiban heti 4 órában tanították, amiben már benne volt a Szovjetunió Alkotmányára adott két óra is;
b) a termelői gyakorlattal oktató iskolák 11. osztályaiban is heti 4 óra a második félévben, amiből kettő a Szovjetunió Alkotmánya, a másik kettőt a történelem tanítására kijelölt órákból kellett elvenni;
c) a munkásfiatalok iskoláinak 10. osztályaiban heti 3 óra a második félévben, amiből egy a történelem és Szovjetunió Alkotmánya keretéből, kettő pedig a konzultációra kijelölt órákból;
d) a parasztfiatalok iskoláiban a 11. osztályban heti 3 óra a 2. félévben, amiből egy a Szovjetunió Alkotmánya és történelem, kettő pedig a fakultációk és konzultációk terhére lett kijelölve.[661]

Az illetékes közoktatási osztályoknak 1961. április 1-jéig kellett név szerint kijelölniük azokat, akik 1961. július-augusztus folyamán tizenöt napos tanfolyamokon ismerkedtek meg leendő tárgyukkal. A tanfolyamot vezető előadóknak viszont Moszkvában már 1961. május 15–25. között megtartották az eligazítást. A tárgy tankönyvének pályázateredményeit 1962 áprilisában tették közzé. A bíráló bizottsághoz 33 kézirat érkezett. A pályázók között tudományos kutatók, technikumok és felsőoktatási intézmények előadói, iskolai szaktanárok, sőt még a párt propagandaosztályának dolgozói és újságírók is voltak. Hiába hirdettek meg három helyezést, végül a zsűri úgy döntött, hogy három megosztott díjat ad ki (egyenként 1500 rubel értékben) az alábbi szerzőkollektívák között:

1. *Volkov* J. V. – a jogtudományok kandidátusa, a Szverdlovszki Jogi Főiskola Filozófia Tanszékének docense; *Kaljuzsnij* V. I. – a Szverdlovszki 3. Számú Iskola tanára; *Lusnyikov* A. M. – a Szverdlovszki 13. Számú Iskola tanára; *Martinyenkov* I. F. – a Szverdlovszki Bányászati-kohászati Technikum előadója; *Filoppov* F. P. – Nyizsnyij Tagil Városi Közoktatási Osztály vezetője.
2. *Piszarzsevszkij* O. N. – újságíró; *Szuhogyejev* V.V. – az SZKP KB apparátusának munkása; *Sahnazarov* G. H. – a jogtudományok kandidátusa, a *Politikai önképzés* nevű folyóirat rovatvezetője.
3. *Boborikin* A. D. – gazdasági tudományok kandidátusa, a leningrádi, Gercen nevét viselő tanárképző főiskola rektorhelyettese vezette szerzői kollektíva, akik összesen 13-an voltak, mind tudományos fokozattal.[662]

Végül a Szuhogyejev–Sahnazarov–Piszarzsevszkij szerzői kollektíva kéziratából lett a *Társadalomismeret* című tankönyv kinyomtatva.

Az 1962/63-as tanév kezdete előtt *Markusevics* A., az OSZFSZK oktatási miniszterhelyettese írta alá azt a módszertani levelet, melyben a történelem és az új politikai tárgy oktatására szánt órák elosztását adták meg, s amit az alábbi táblázat szemléltet.

[661] О введении популярного курса «Основы политических знаний» в выпускных классах средних школ в 1961/62 учебному году // *ПИШ*, 1961, №6, с.65-66.
[662] Итоги конкурса на учебник «Основы политических знаний» // *ПИШ*, 1962, №4, с.10-11.

14. táblázat. **A történelem és Politikai alapismeretek tárgyak oktatásának sorrendjéről a középiskolák végzős osztályaiban az 1962/63-as tanévben**

	A történelem órák száma	***A politikai alapismeretek* órák száma/hét**
A középiskola 10. osztályában	5/4*	0/4 (ebben benne van a fakultatív gyakorlatok két órája is)
A termelői oktatást végző városi középiskolák 11. osztályában (1. változat)	4/2	0/4
A termelői oktatást végző városi középiskolák 11. osztályában (2. változat)	4/0	0/4
A termelői oktatást végző falusi középiskolák 11. osztályában	5/3	0/4
A munkásfiatalok iskoláinak 10. osztályában	3/2	0/3 (ebben benne van a konzultációra szánt két óra is)
A parasztfiatalok iskoláinak 11. osztályában	3/1	0/3 (ebben benne van a konzultációra szánt két óra is)

* a számlálóban lévő szám az első félévi heti óraszámot, a nevezőben – a második félévit mutatja.

(Forrás: ПИШ, 1962, №6, с.32.)

Mivel az új tantárgy oktatását a végzős osztályokban a második félévben tervezték, ezért azt javasolták, hogy a történelem tananyag zömét fejezzék be az első félévben. Előfeltételként szabták még, hogy a Szovjetunió történetének meg kellett előznie az adott korszak egyetemes történelmét.[663]

Az új tárgy kétévnyi kísérleti oktatása után az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma 1962. november 29-én rendelkezett „*A társadalomtudomány nevű tárgy bevezetéséről az OSZFSZK középiskoláinak végzős osztályaiban az 1962/63-as tanévben*”. Mint látható, megváltozott a tárgy neve – társadalomtudomány lett a politikai alapismeretekből –, de nem volt azonos a szovjet iskolákban, a 20-as években oktatott tárggyal. S bár történelmi ismeretekre alapozódott, ám lényegesen túlmutatott annak határain. Tartalmában az 1960. áprilisi KB elvárások valósultak meg, ill. a Szovjetunió Alkotmánya megszűnt külön tárgy lenni.[664] A tárgyoktatás általános bevezetése után már egy évvel olyan visszajelzések érkeztek az iskolákból, hogy problémát okozott a marxi-lenini filozófia és a politikai gazdaságtan érthető elmagyarázása a tanulóknak pedig a megértése.[665] Ehhez próbált segítséget nyújtani a *Politikai önképzés* nevű folyóirat, ami 1963 nyarától konzultációs cikkeket kezdett publikálni és új rovatot nyitott *A társadalomtudományt oktató segítségére* címmel.[666] *A filozófia kérdései* folyóirat pedig a dialektikus és történelmi materializmus, a tudományos kommunizmus, a természettudomány filozófiai kérdései, etika, esztétika, tudományos ateizmus témakörökben ígért segítséget az

[663] О последовательности изучения курсов истории и «Основы политических знаний» в в выпускных классах средних школ в 1961/62 учебному году // *ПИШ*, 1962, №2, с. 32.

[664] Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1962. №48. с.10-12.

[665] Обществоведение в средней школе (некоторые итоги первого года преподавания) // *ПИШ*,1963,№4, с.9.

[666] Журнал «Политическое самообразование» - в помощь учителю обществоведения // *ПИШ*, 1963, №6, с.92-93.

új tárgy oktatóinak. A havonta publikálni szándékozott tematikát az 1963/9. számában tették közzé:

1. kortárs természettudományi elképzelések az anyag felépítéséről;
2. a világmindenség végtelenségéről és állandóságáról;
3. a kémia eredményeinek filozófiai jelentősége;
4. a biológia eredményeinek filozófiai jelentősége;
5. a kibernetika eredményeinek filozófiai jelentősége;
6. az elvont és a konkrét;
7. az anyag és a tudat;
8. hogyan értelmezzük a tudománynak a társadalom konkrét erejévé való válását;
9. a termelőerők és a társadalom anyagi-műszaki alapjának kölcsönhatásáról;
10. mit jelent a sokoldalúan és harmonikusan képzett egyén;
11. miben rejlik a vallási erkölcs káros volta;
12. a kommunizmus építőinek erkölcsi kódexe;
13. világnézet és művészet;
14. a szocialista realizmus mint a világ művészetének legmagasabb fejlettségi foka;
15. a formalizmus mint a burzsoá művészet hanyatlásának megnyilvánulása.[667]

Az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma és a PTA szervezésében 1964. január 6–9. között négynapos összoroszországi szemináriumot tartottak a társadalomtudományt oktató tanárok számára, amin az Orosz Föderáció minden megyéje, vidéke és autonóm köztársasága képviseltette magát. Ezenkívül ott voltak a Szovjetunió tagköztársaságainak képviselői is, mint például *Uhovszkoj* P. A. Ukrajnából, *Klaude* E. K. Lettországból. Természetes jelen voltak az SZKP KB, a központi intézmények és a sajtó képviselői is. A megbeszélést az OSZFSZK Minisztertanácsa elnökének helyettese – *Kocsemaszov* V. I. nyitotta meg. Beszámolót olvasott a párt Központi Bizottsága ideológiai osztálya iskolai részlegének vezetője – *Geraszin* F. P. „*Az iskola szerepe a kommunista építésben*" címmel, ill. a párt vegyipari osztályának helyettese – *Szmirnov* V. Sz. „*Az SZKP KB decemberi plénumának eredményeiről*". A megnyitó és a plenáris előadások után 185 felszólalás és közlemény hangzott el, melyből 151 a nappali és 34 az esti iskolák részéről érkezett.[668] A tanári szemináriumok egyik központi kérdése az volt, hogy milyen kapcsolatban van a társadalomtudomány az élettel. Erről a PTA Általános és Politechnikai Oktatás Intézetének igazgatója – *Arszenyev* A. M. tartott előadást, mely lényegében az új tárgynak a Szovjetunió 20. századi története oktatásához nyújtott segítségről szólt.

A megyei Tanártovábbképző Intézetek történelem és társadalomtudományi részlegének vezetői január 10-én külön megbeszélést tartottak, melynek központi kérdése a *Lejbengrub* P. Sz. – az Általános és Politechnikai Oktatás Intézetének tudományos főelőadója által tartott előadás címében fogalmazódott meg „*Az oktatás és nevelés összekapcsolásának bizonyos lehetőségei a történelem és társadalomtudomány egységes oktatási folyamában.*" Ez a megbeszélés tisztán gyakorlati és módszertani jelleget viselt. Jelen voltak még és perspektivikus publikációs tematikájukat ismertették a *Politikai önképzés*, az *Állam és jog*, a *Filozófia kérdései* és a *Történelemoktatás az iskolákban* (*Prepodovanija isztorii v skole*) szakmai folyóiratok szerkesztőségi tagjai is. Másnap, január 11-én pedig a tanárképző főiskolák módszerészei tanácskoztak a hallgatóknak

[667] *Вопросы философии*, 1963, №9, с.30-35.
[668] *ПИШ*, 1964, №2, с.3-6.

az iskolai társadalomtudomány oktatására való felkészítéséről. A tapasztalatok megosztásában részt vettek *Vagin* A. A. – tulai, *Gora* P. V. – moszkvai, *Boborikin* A. D. – leningrádi, *Usztjuzsan* J. I. – kazanyi didaktikusok, főiskolai tanárok. A szeminárium azt mutatta be, hogy a társadalomtudomány a tanulók kommunista nevelésének egyik legfontosabb lehetősége, a tudományos világnézet formálásának alkalma, az SZKP irányítása és vezetése alatt.[669]

A társadalomtudomány tantervének az 1966. november 10-i rendelet alapján való átdolgozása és a tárgy felértékelődése ösztönözte a M. V. Lomonoszov nevét viselő Moszkvai Állami Egyetem (MÁE) filozófia karát és a moszkvai városi közművelődési osztályt, hogy 1968-ban meghirdessék az első városi szaktárgyi versenyt a tárgyból. A főváros iskoláit rádión keresztül és az egyetem ezerpéldányos hirdetési nyomtatványán tudósították a vetélkedő idejéről, feltételeiről, helyéről. Végül 160 tanuló nevezett be és jelent meg a versenyen, ami két fordulóban vezettek le. A megrendezés célját az egyetem úgy fogalmazta meg, hogy szerették volna felmérni az érettségizők tudását, a tárgyhoz való viszonyulásukat, megerősíteni a középiskola és a felsőoktatás kapcsolatát, javítani a tárgy oktatását, és – nem utolsó sorban – a MÁE filozófia karára felvételizők szűrése.[670]

Az 1965/66-os tanévtől még egy új tárggyal bővült a a társadalommal foglalkozó tárgyak sora, amit viszont mégis a történelemtanároknak kellett oktatniuk – ez pedig a *Beszélgetések szovjet társadalmunkról* elnevezést kapta. A bevezetés indoklásaként azt fogalmazták meg, hogy a kommunista társadalom építésének idején megnőtt a tanulókkal való ideológiai-nevelő munka követelménye, ezért adtak újabb lehetőséget arra az új tárggyal. Valójában nyolcosztályos iskolai rendszerből a Szovjetunió Alkotmányának kiemelésével eltűnt a direkt ideológiai nevelés, ezért került az új tárgy a 8. osztályban oktatásra heti egy, évi 36 órában.[671] Az OM nem állított össze kötelező tematikát a tárgyhoz, csak javaslatokat tett – ám azok az 1917-es szocialista forradalomtól az épp aktuális belpolitikai, gazdasági kérdésekről szóltak, s inkább mozdult el az aktuál-politika, mint a klasszikusnak nevezhető társadalomtudomány felé. Ezt mutatta a szerzők címmegfogalmazása is, ami politikai nevelésről írt.

Az OM Kollégiuma 1975. január 3-án tárgyalta *A Szovjet állam és jog alapjai* elnevezésű új tárgy 8. osztályban való bevezetésének kérdést, amit aztán a Minisztérium január 7-i, 3. számú törvényerejű rendelete konkretizált. 1974 őszétől tíz tagköztársaság iskolájában folyt a tárgyból próbatanítás, s az 1974/75-ös tanév második félévétől a 8. osztályban be is vezették azt, ami az 1965/66-os tanévtől elindított *Beszélgetések szovjet társadalmunkról* tárgyat váltotta fel. Tanítására 35 órát adtak évente, ami heti egy órát jelentett. Az új tárgy tankönyve is ekkorra jelent meg, amelyet nemcsak az OM, de az Igazságügyi Minisztérium is jóváhagyott. A tantervben a történelem után következett, s az osztálykönyvben is ebben a sorrendben kellett feltüntetni. A tárgyért kapott év végi osztályzat az érettségi bizonyítványba is bekerült.[672] Tartalmilag *A Szovjet állam és jog alapjai* az államról, a jogról, a szocialista törvényességről, ill. az adminisztratív, munka-, kolhoz-, állampolgári, család- és büntetőjog alapvető ismereteit nyújtotta.[673]

[669] *ПИШ*, 1964, №2, с.6.
[670] *ПИШ*, 1968, №3, с.51.
[671] Важное средство политического воспитания в школе // *ПИШ*, 1966, №2. с.3-6. передовая
[672] В Министерстве просвещения СССР // *ПИШ*, 1975, №2. с.2.
[673] Примерное поурочное планирование курса «Основы Советского государства и право» в VIII классе // *ПИШ*, 1975, №1. с.77-89.

Ugyanezt a tárgyat az OM Kollégiumának 1978. február 10-i, 6P-1. számú határozata alapján az 1978/79-es tanévtől az esti (váltásos) és levelező általánosan képző iskolákra is kiterjesztették.[674] Egy év tanítás után az OM iskolaügyi főosztálya, ill. az Igazságügyi Minisztérium jogi propaganda részlege közös módszertani ajánlást állított össze az iskolai tárgy oktatásához, mivel kiderült, a tanárok nem voltak felkészülve e speciális tárgy oktatásához. Az iskolákban háromféle tanár tanította az új tárgyat: a) történészek, akik a saját módszereiket vitték át az új tárgy oktatásába, így túl sok történelmi tényt kapcsoltak az anyaghoz; b) a középiskolában társadalomtudományt oktatók, akik a nyolcadikosoknak is ugyanazon a szinten magyaráztak, akár a tizedikeseknek; c) jogászok, akik pedagógiai végzettség hiányában a tartalmat olyan anyaggal bővítették ki, amit a tanterv nem követelt meg.[675]

Az 1984-es oktatási törvények, melyek az ideológiai nevelés erősítését irányozták elő, az iskolai társadalomtudomány fokozott szerepét hangsúlyozták a marxizmus-leninizmus eszméinek terjesztésében, ill. azok alapjainak rendszeres oktatását. Ezzel együtt a tanulók marxi-lenini világnézeti formálásának befejezését várták el a tárgytól.[676] Megújult a tankönyv[677] és az olvasókönyv is,[678] ill. több didaktikai segédlet látott napvilágot, ami segítette a tanárok munkáját.[679]

1988-ban új tankönyvet kapott *A Szovjet állam és jog alapjai*, igaz kísérleti jelleggel, de már más címmel – *Szovjet jog*.[680] A tárgy speciális tartalma miatt az OM általános középfokú oktatásáért felelős főosztálya felvetette a lehetőséget, hogy a tankönyvcserével egyetemben a tantárgyat átteszik a 9. osztályba.[681] Ez a következő tanévben meg is történt, de *Jogi alapismeretek* névvel. Az OM 1988. augusztus 10-én kelt, 24. számú eligazító levele alapján új tantárgyként jelentkezett még az *Esztétika*, *Etika*, a középfokú szakmai tanintézményekbe pedig a tudományos ateizmus helyett *A vallás és ateizmus története és elmélete* ugyanolyan óraszámban. Ugyancsak utóbbi iskolákban kezdték kísérletképpen oktatni *A világ és a hazai kultúra története* tárgyat is.

1988. november 18-án a Szovjetunió Közoktatási Állami Bizottságának (KÁB) Kollégiuma határozatot adott ki a Szovjetunió 20. századi története oktatásához elkészítendő tanterv és tankönyv pályázati kiírásáról.[682] Ezzel párhuzamosan zajlott a társadalomtudományok oktatása átalakításáról készült tervezet nyilvános és szakmai

[674] „A Szovjet állam és jog alapjai *tárgy bevezetéséről az esti (váltásos) és levelező általánosan képző iskolákban*", In: Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР, 1978, №10, травень, с.3.

[675] О совершенствовании постановки преподавания курса «Основы Советского государства и право» в VIII классах общеобразовательных школ // *ПИШ*, 1977, №1. с.3-10.

[676] О преподавании обществоведения в 1984/85 учебном году. Методическое письмо МП СССР // *ПИШ*, 1984, №4. с.40-47.

[677] *Обществоведение: Учебник для выпускного класса средней школы и средних специальных учебных заведений*. Москва, 1983.

[678] *Хрестоматия по обществоведению*: Для учащихся средней школы и средних специальных учебных заведений. Москва, 1983.

[679] *Изучение обществоведения в средней школе* / Под ред. А. В. Дружковой. Москва, 1983. *és* Бычков А. И., Смоленцев Ю. М. *Формирование научного мировоззрения школьников при изучении курса обществоведения: Вопросы методики*. Москва, 1978. *ill*. *Методика обучения обществоведению* / Под ред. А. Д. Боборыкина. Москва, 1981. *ill*. Аппарович Н. И., Полторак Д. И. *Кабинет истории и обществоведения в средней школе*. Москва, 1982. *ill*. Цыбина Е. В. Учебные кинофильмы на уроках обществоведения // *ПИШ*, 1985, №1. с.50.

[680] Никитин А. Ф., Соколов Я. В., Сыродоев Н. А. *Советское право: Экспериментальное учебное пособие для 8 класса* / Под ред. Н. А. Сыродоева. Москва, 1988.

[681] *ПИШ*, 1988, №2. с.28.

[682] *Учительская газета* от 19 ноября 1988 г.

vitája is. A vitába bevonták – a szokásos párt- és központi szakmai irányító és kutató szerveken kívül – a szakfolyóiratokat, s a tagköztársaságok főbb társadalomtudományi tanszékeinek vezetőit is. A társadalomtudományi tárgyak szerkezetének és tartalmának megújítását fontos lépésnek tartották a megújulni kívánó oktatásügy átszervezésében, mivel 1965-től, az aktuális pártkongresszusok, pártvezetők beszédein kívül semmit sem változtattak a tanítási anyagon.[683] A vitára előterjesztett kérdések köre igen széles intervallumot ölelt fel, mivel elvárták: a) a szocializmus aktuális és különböző koncepcióinak tudományos megalapozását, ill. bemutatását; b) a tagköztársaságokban és a többi szocialista országban a társadalomtudományok tanítása során felhalmozódott oktatási tapasztalatok figyelembe vételét; c) új tárgyak bevezetésének szükségességét, ami nem a felsőoktatásban használatos tárgyak akadémizmusát és szerkezetét másolja le. Utóbbira javasolták az *Ember és társadalom* elnevezésű tárgy bevezetését, ill. az egyén, az ember központi szerepének növelését az állammal szemben e tárgy oktatási anyagában.[684]

A társadalomtudományi tárgyak oktatásának átalakításáról 1989 elején elkezdett vita végére tett pontot a Szovjetunió KÁB 1990. április 16-án kelt, 254. számú törvényerejű rendelete, amely lényegesen átalakította az addig tanított nem történelem tárgyak oktatását, s bevezették:

a) Az általánosan képző középiskolákban – 8–11. osztályokban az *Ember és társadalom* tárgy 1-2. részének oktatását, 136 órában, a *Szovjet állam és jog alapjai*, *A családi élet etikája és esztétikája*, ill. a *Társadalomtudomány* helyett.
b) A szakmai-műszaki iskolákban az *Ember és társadalom* 2. részét 136 órában azon csoportokban, ahol középiskolai végzettséget is kaptak a tanulók *A családi élet etikája és esztétikája* és a *Társadalomtudomány* helyett.
c) A középfokú szakmai tanintézményekben pedig *A társadalomtudomány alapjai* nevű tárgyat indították el 200 órában, a gazdasági szakosodásúaknak ezt 320 órában tanították.
d) Az általános képzésű középiskolák végzősei számára az 1990/91-es tanévben – 75-110 órában – *Bevezetés a korszerű társadalomismeretbe* elnevezéssel indítottak új tárgyat.
e) Az új tárgyak a 9–11. osztályokban és a szakközépiskolákban kibocsátó vizsgával, a középfokú szakmai tanintézményekbe pedig államvizsgával zárultak.[685]

Fentiek következtében a felsőoktatásban, a történelem karokon tanuló hallgatók számára, *A középfokú intézményekben társadalmi és politikai tárgyakat oktató tanár* elnevezésű szakosított tárgyat vezették be. A KÁB 1990. április 16-i rendelete hatályon kívül helyezte a Szovjetunió felső és középfokú oktatási Minisztériumának 1962. október 16-án kelt 346. számú törvényerejű rendeletét, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Bizottságnak 1972. június 1-jén kelt 77. számú rendeletének az iskolai társadalomtudomány tárgyra vonatkozó részét, ill. a Szovjetunió Szakmai-műszaki Oktatási Állami Bizottságának 1984. augusztus 14-én kelt 125. számú rendeletét is.

---

[683] Прохоров А. П. Обсуждение проекта перестройки преподавания общественных наук // *ПИШ*, 1989, №1. с.6-8.
[684] *ПИШ*, 1989, №1. с. 7.
[685] О перестройке преподавания общественных дисциплин с средних учебных заведениях // *ПИШ*, 1990, №4. с.3.

Tankönyvek, segédkönyvek, szemléltetők

A honvédő háború alatt rengeteg tankönyv semmisült meg, mint sok más egyéb tárgy is. Így mikor a frontvonal keletre való haladásával 1944 őszén az ország területén nekiláttak a civil élet helyreállításának, az oktatásban – az épületek mellett – a taneszközök, így a tankönyvek hiánya is égető problémaként merült fel. Fentiekben már volt szó arról, hogy az 1943. szeptember 8-i, a Szovjetunió NT rendelete alapján felállított történelmi szaktárgyi bizottság javasolta a tananyag mennyiségének csökkentését, s ezzel párhuzamosan a történelem tankönyvek és a hozzájuk tartozó szöveg- és dokumentumgyűjtemények, olvasókönyvek átdolgozását is. A legtöbb akkor használatos tankönyvet 1939–40 között adták ki, tehát az időt tekintve 1944–45-ben nem voltak olyan elavultak. A bennük lévő tananyagmennyiség, ill. az életkori sajátosságok figyelmen kívül hagyása azonban szinte taníthatatlanná tette azokat.

Az első marxi felfogás alapján írt ókor története tankönyvnek az 1940-ben megjelent, *Misulin* A. V. professzor által szerkesztett könyvet tartották.[686] Ebben az évben adták ki még a 6–7. osztály számára a középkor történetét,[687] a 8–10. osztályosoknak a Szovjetunió történetét[688] és a 8. osztályosok számára az újkor 1799–1870 közötti időszakát feldolgozó tankönyvet is.[689] A beiskolázási idő csökkentése miatt „megfiatalodott" tanulók számára érthetetlenné vált az amúgy is tényanyaggal túlterhelt tankönyv. Legelőször mégis a Szovjetunió történetéhez jelent meg az új olvasókönyv harmadik kötete, amely az 1857–1894-es időszakhoz nyújtott forrásokat.[690] A több mint 400 dokumentumot tartalmazó kiadvány terjedelmét tekintve meghaladta azt a mennyiséget, amire egy középiskolai tanárnak és/vagy tanítványának szüksége volt a tanórán. Viszont ennek a korszaknak addig egyáltalán nem voltak elérhetőek a forrásai. Pont ezért használták előszeretettel az egyetemeken is a kiadványt. Az átdolgozáson keresztülesett új tankönyvek zöme 1949-ben jelent meg, melyek közül a legjelentősebb a középkort feldolgozó kötet, amit *Koszminszkij* J. A., már akkor elismert történész neve fémjelzett.[691] A hetedik osztály tanulói az 1949/50-es tanévet azonban még a régi tankönyvből fejezték be, s csak a hatodikosok kezdték ebből tanulni a középkort. A korabeli szaksajtóban publikált vélemények szerint „a tanulók ujjongtak, milyen érthető a szövege", a tanárok meg azon voltak meglepődve, hogy eddig a gyerekeknek nem tetszett a tankönyvek közül egy sem, ez miért? Tanítva belőle aztán kiderült, a gyerekek lelkesedése annak szólt, hogy iskolai történelemtankönyv írásakor először vették figyelembe a szövegek alkotásánál az életkori sajátosságokat.[692] Ezen kívül nagy hangsúlyt kaptak még az összegzések és következtetések levonásai, amit

[686] «*История древнего мира» для V-VI классов средней школы* / Под ред. проф. А. В. Мишулина. Учпедгиз, Москва, 1940.
[687] *«Исория средних веков» для VI-VII классов средней школы* / Под ред. акад. Е. А. Косминского. Учпедгиз, Москва, 1940.
[688] *«Истори СССР» для VIII-X классов* / Под ред. проф. А. М. Панкратовой. Учпедгиз, Москва, 1940.
[689] *«Новая история. 1799-1870» для VIII класса средней школы*. Чл.-кор. АН СССР проф. А. В. Ефимов. Учпедгиз, Москва, 1940.
[690] Дмитриев С. С. *Хрестоматия по истории СССР*. Пособие для учителей средней школы, т. III. (1857-1894). Учпедгизд, 1948. – 792с.
[691] Косминский Е. А. *История средних веков, учебник для 6-7 классов средней школы*. Москва, 1949.
[692] Янко-Триницкая А. А. Новые итоги работы по новому изданию учебника // *ПИШ*, 1951, №2. с.60-68.

félkövér betűvel nyomtattak. Utóbbiak a tanárt és a tanulót is a lényeglátásában és -kiemelésben segítették, ill. a megjegyzésben. Ugyanebben az évben ehhez a tankönyvhöz megjelent egy háromkötetes dokumentumgyűjtemény is, ami az 1938-as első kiadás átdolgozása volt.[693] E két könyv megjelenésével egy időben került ki a nyomdából az első speciális, a történem oktatását osztályokra lebontva bemutató tanári kézikönyv.[694]

A középkorhoz hasonló újításon esett át az egyetemes újkor tankönyve is, ám a Misulin A.V. szerkesztése alatt megjelent ókor története könyvben semmilyen változtatás nem történt, ezért nem is adták ki újra. Az ókor tankönyvhöz hasonlóan, a Pankratov akadémikus által szerkesztett Szovjetunió története, a harmadik fejezetet leszámítva, ugyancsak változatlan maradt. Ennek következtében a tankönyvek tartalmi része nem minden esetben felelt meg az új tantervi elvárásoknak, ami zavart okozott a tanítás során. Volt olyan, hogy egy-egy fejezetet, néhol egy-egy leckét vagy egy-két bekezdést kellett kihagynia a tanárnak. A középkor tankönyvön kívül az összes többi szerkezete, nyelvezete ugyan olyan maradt, mint a 30-as években. Mivel nem minden könyvet írtak át és adtak ki újra, ezért a történelemtankönyvek zöme nem csak szövegében, de állagában is erősen elhasználódott állapotban volt.

Sztálin halálával nem változott meg egy csapásra minden az iskolai történelemoktatásban, sem a történelemtudományban – a változások igen lassan zajlottak, s igazán csak a párt XX. kongresszusa után gyorsultak fel. Pedig az iskolai tankönyvek igencsak nehezen használhatóak voltak, hisz a szaktanároknak 1947–48-tól új tantervek alapján kellett dolgoznia. Ez a tantervi-tankönyvi eltérés nyolc-tíz, egyes tárgyaknál tizenöt évig állt fenn, hisz csak 1957-től kezdték el szisztematikusan átdolgozni, s az aktuális tanterv elvárásaihoz igazítani a tankönyveket.

1954. december 8–10. között Moszkvában az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma szervezésében lezajlott az első összoroszországi tanácskozás, mely az új stabil tankönyvek előkészítésével és kiadásának kérdéseivel foglalkozott. Az értekezleten mindenki részt vett, aki érintett volt a kérdésben – a szakminisztériumon kívül a központi tan- és pedagógiai kiadó – az Ucspedgiz,[695] egynéhányan a tankönyvírók közül, a PTA tudományos munkatársai, a legnagyobb egyetemek szakmódszerészei, ill. Moszkva és Leningrád vezető szaktanárai. A tanácskozást megnyitó Kairov I. A. oktatási miniszter a háború utáni évtized eredményei mellett inkább arra összpontosított, hogy min kell változtatni, mi az, ami hiányos. Szerinte ezek a következők voltak:

- a tankönyvek írása és kiadása nem követte elég gyorsan a tantervi változtatásokat;
- a gyakorlati tanítás alatt lévő tankönyveket nem elemezték a felhasználók;
- nem volt eléggé átgondolt a tankönyvírók személyének felkérése, aminek következtében az új tankönyvekben igen sok tényhiba és pontatlanság maradt;
- a pályázati bizottságok nem dolgoztak megfelelően, ami közepes tankönyvek jóváhagyásához vezetett.[696]

---

[693] *Хрестоматия по истории средних веков и её использование в школе* / Под ред. проф. Н.П. Грацианского и проф. С.Д. Сказкина. В 3-х томах, 2-е изд. – Москва, 1949.

[694] *О преподавании истории в VIII-X классах*. Пособие для учителей / под ред. В.Ф. Шарапова. Педагогическая библиотека учителя. Изд. АПН, Москва, 1949.

[695] Ucspedgiz = ucsebno-pedagogicseszkoje izdatyelysztvo, eredetiben – Учебно-педагогическое издательство

[696] *ПИШ*, 1955, №3. с.119.

A fenti fogyatékosságok abból eredtek, hogy az Ucspedgiz, az OM iskolairányítási részlege és a PTA nem hangolta össze a munkáját, pedig elviekben ugyanazért a célért dolgoztak. A forgalomban lévő tankönyvekről az alábbiakat fogalmazták meg:

- a többség elhasználódott;
- az aktuális tudományos eredményektől elmaradtak;
- túl sok tényinformációt tartalmaztak, középiskolai szinten ennyire nem volt szükség;
- a történelemtankönyveknél az élet és az iskola kapcsolata ott szakadt meg, hogy a legújabb kort, a XX. századot nem oktatták;
- didaktikai szempontból a könyvek zöme figyelmen kívül hagyta a tanulók életkori sajátosságát, nyelvezetük nehézkes volt, s kivitelezésük is kívánnivalót hagyott maga után.[697]

Ókorból az 1952 és 1953-ban két új tankönyvet is írtak – az egyiket *Kovaljev* Sz. I. professzor, egyetemi tanár, a másikat *Korovkin* F. P., aki ekkor moszkvai középiskolai tanár és az OSZFSZK PTA keretein belül működő az *Oktatás Tartalma és Módszertana Tudományos Kutatóintézet* munkatársa is volt egyben. Mindkét könyv az OM új szerkesztésű tanterve alapján készült és tizenegy nyomdai ív terjedelműek voltak. Az OM Kollégiuma 1954-ban hagyta jóvá kiadásukat.[698] A Kovaljev-féle tankönyvet több milliós példányban adták ki, s az 1954/55-ös tanévtől abból kezdtek el tanítani az egész Szovjetunió területén, ám egy év után olyan visszajelzések érkeztek az iskolákból, hogy még mindig nehéz volt a tankönyv szövegközlési rendszere. Így 1955-ben – *kísérleti* minősítéssel, 50 ezer példányban – kinyomtatták Korovkin könyvét is,[699] ahol eredetileg voltak ismétlő kérdések és feladatok, de a kiadó önkényesen úgy döntött, nem kell az oda, és kivette a nyomtatásból.

Aztán a Pankratov A. M. akadémikus által szerkesztett Szovjetunió XX. századi története tankönyv átdolgozása történt meg, amit 1956-ban adtak ki. Az új szerző *Buscsik* L. P. lett, s Pankratov csak a szerkesztője maradt a könyvnek,[700] amelyet a Voronyezsi 7. Számú Középiskolában azonnal próbatanításnak vetettek alá, hisz a szerző ott dolgozott. A 8. osztály számára elkészült az újkor története első szakaszát bemutató könyv, amit a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, *Jefimov* A. V. írt, a második szakasz pedig szerzői kollektíva munkája lett – *Galkina* I. Sz., *Zubok* M. I., *Notovics* F. I., *Hvosztov* V. M. és *Manuszevics* A. J. A tankönyvszerzők köre igen szűk volt, szinte mind akadémikus, professzor, a 30-as évek végétől „befutott" és ismert történész. Ám tankönyvet írni akkor (is) elismertséget jelentett. A baj inkább az volt, hogy fiatal szerzőket-történészeket és gyakorló szaktanárokat egyáltalán nem vontak be a munkába. Utóbbiak mellőzése miatt volt olyan sok módszertani hiba és hiány a történelemtankönyvekben, s lettek jegyzet-jellegűek, túlságosan terjedelmesek, mint a felsőoktatásban használatosak. Pedig pont a *Prepodovanyija isztirii v skole* oldalain publikálta *Janko-Trinyickaja* gyakorló tanár, hogy valójában az iskolai tankönyveket az iskolai tanároknak kellene írni, a kutató történészeknek pedig segíteniük

[697] *ПИШ*, 1955, №3. с. 120.

[698] Коровкин Ф. П. Методические принципы учебника по древней истории для V-VI классах семилетней и средней школы // *ПИШ*, 1955, №6. с.45.

[699] Коровкин Ф. П. *История древнего мира*. Учпедгиз, Москва, 1955.

[700] Бущик Л. П. *История СССР, часть первая, учебник для VIII класса средней школы*. Под ред. А. М. Панкратовой. Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР. Москва, 1956, 200 стр., 14 карт.

a tényanyag válogatásában és súlyozásában.[701] Az ekkor készülő új Szovjetunió története tankönyv egyik szerzője – Buscsik L. P. történész – mintha erre válaszul sorolta volna fel, milyen problémákkal találták szembe magukat a tankönyv írásakor. Gondot okozott, milyen mértékben és arányban kell:

- a történelemtudomány legfrissebb eredményeinek bekerülnie a tankönyvbe;
- jelen lennie az ideológiai, politikai és erkölcsi nevelésnek;
- egyes történelmi korszakok milyen arányban jelenjenek meg;
- milyen rendszerben vezessék be a fogalmakat;
- mennyi legyen a kötelező dátum, név, fogalom minimális mennyisége;
- milyen legyen a tankönyv logikai és módszertani felépítése?[702]

A tankönyvírás minőségének fejlődési lehetőségét mutatta, hogy a fent említett Jefimov 1955-ben nyíltan megfogalmazta: a tankönyveket az aktuális tantervek szerint kell elkészíteni; figyelembe véve a történelem más tárgyakkal való kapcsolódási lehetőségeit és egymásrautaltságát. Amennyire csak lehet, illusztrálni kell, lehetőleg színes képek beiktatásával, rendelkeznie kell fogalommagyarázattal, a nyelvezetének egyértelmű, pontos, érthető és világosnak kell lennie. Az SZKP KB 1954. november 11-i határozata alapján pedig minden tankönyvben meg kellett jelennie a tudományos ateizmusnak.[703] Ekkortól kezdték a tankönyv szövegét részekre, fejezetekre és leckékre tagolni, ill. a szövegrészeken belül a dőlt és a félkövér betűtípust is használni. A szövegekben/után következtetéslevonások, összegzések jelentek meg, a leckék után ellenőrző kérdéseket és feladatokat iktattak be.

Az SZKP XX. kongresszusa után felvetett, majd elfogadott határozat szerint az 1957/58-as tanévtől bevezetett legújabb kori egyetemes történelemhez, *Revunyenko* V. G. professzor vezetésével, kollektív szerzői munkaként jelent meg a tankönyv 1957-ben.

1957 nyarától egyre több tanári reakciót közölt a szakfolyóirat, amelyek az újonnan kiadott történelemtankönyvekre vonatkoztak. Kifogásolták például a 10. osztály számára átdolgozott tankönyvben az anyag sorrendjét és terjedelmét, mondván, sem a sorrend, sem az óraszám nem egyezik a hatályban lévő tantervvel, mert míg utóbbi 102 órát ad a nyolc fejezet tanítására, addig a tankönyv azt mindössze 68 leckében oldotta meg.[704] Az új tankönyvek kapcsán elindult vita és kritikai publikációk során az összes használatban lévő könyvet elemezték. A legtöbben a tartalmi és szerkezeti (óraszám, tematikai rend) eltérésekre mutattak rá, ami az érvényben lévő tantervek és tankönyvek között volt, ill. hogy nem a néptömegekre koncentráltak, ahogy azt a XX. pártkongresszus előírta. Az ilyen kritikát kapott tankönyveket aztán folyamatosan ki is vonták az oktatásból.

Fentebb említés volt már róla, hogy 1955-ben a Kovaljev-féle ókor története tankönyv mellé kiadták a Korovkinét is, s így az Orosz Föderációban voltak olyan iskolák, ahol a párhuzamos osztályok egyikében az egyiket, másikában a másik szerző könyvét használta ugyanaz a tanár és tanította végig 5–6. osztályban a korszakot. Így lehetőség nyílt a tényleges összehasonlításra és véleményezésre. Ilyen eddig a Szovjetunióban nem fordult elő, s az sem, hogy a két szerző munkáját párhuzamosan elemezték

[701] *ПИШ*, 1955, №3. с.124.
[702] Uo., 125.
[703] Uo., 122-123.
[704] Зверев В. И. Несколько замечаний о переработанном учебнике «Истрия СССР» для десятых классов // *ПИШ*, 1957, №6, с.88-90.

egy több mint 150 ezer példányszámban megjelenő országos szaklapban – ahogy azt a *Prepodovanyija isztirii v skole* 1957/1. számában tették.[705]

Miután a Korovkin által írt tankönyv használhatóbbnak bizonyult, mint a Kovaljevé, ez nem csak Korovkin könyvének az egész Szovjetunióra való kiadását jelentette, hanem egyben szakmai elismertségét is megalapozta. 1957-ben otthagyta az iskolai tanítást, s főállásban a Szovjetunió PTA keretein belül működő Oktatás Tartalma és Módszertana Tudományos Kutatóintézet munkatársa lett. Így nem véletlenül, egyre több publikáció jelent meg tőle a tankönyvek problematikájának kérdésköréből. Nézetei szélesítésre nem csak a szocialista országokban kiadott történelemtankönyveket tanulmányozta (mint például az NDK-sokat, melyek az akkor az egyik leghaladóbb nyugatnémet mintát adaptálták), hanem a franciaországiakat is. Ezekből jutott arra a következtetésre, hogy a szovjet tankönyvnek főleg a didaktikai rendszerét és tudományos részét kell még tökéletesíteni. Megfogalmazta a tankönyv felhasználási módjait is:

- a tananyag felvezetésére az óra elején;
- a tanulóknak a tények és adatok egyedüli, amennyiben túl sok a tanítandó anyag, s a tanár az órán csak a legfontosabb kapcsolatokat és összefüggésekre használja az időt;
- a házi feladat otthoni ismétlésére;
- tematikus ismétlés előkészítésére és levezetésére.

Korovkin már 1959-ben azt vallotta, hogy elfogadhatatlan az álláspont, mely szerint a tankönyvet a kötelező tudás maximumának, de annak ellenkezője is, vagyis a tudás minimumának a hordozójaként megfogalmazni.[706] A gyakorlat már akkor is azt mutatta, hasznosabb, ha a tankönyv inkább kevesebb tényt közöl, de azt részletesen taglalja, mintha töménytelen dátumot, nevet, fogalmat ad ömlesztve – amit úgy is hamar elfelejt a gyerek, mert nem tanulta meg. Ő fogalmazta meg azt is, hogy a tankönyvi illusztrációk ugyanolyan történelmi ismeretátadásra alkalmasak, mint a szövegek, sőt 5–7.-es korosztály számára a vizualitás még fontosabb, mint az írott vagy elmondott információk. Illusztrációként történelmi dokumentumokat is lehet használni, amennyiben elegendő magyarázó aláírást közölnek hozzá.[707] Négy évvel ókor tankönyvének kiadása után írta le publikusan először, hogy a könyv tényanyag-közlő szövege után ismétlő és alkotó kérdéseket, feladatokat is ajánlott beilleszteni, mert azok a tanár és a tanuló munkájában is segítségre lehetnek.[708] A lecke szövegének monotonitását a törzsszövegbe illesztett forrásrészletekkel ajánlotta megtörni, ami nem volt újdonság, hisz a 20-as években kiadott társadalomtudományi tankönyvekben erre már volt példa – utalt rá. Javasolta a forrásgyűjtemények helyett a kisebb terjedelmű, a tanulók számára is használható történelmi olvasókönyvek kiadását.

Mint látható, Korovkin már az 50-es évek végén megfogalmazta a használható iskolai történelemtankönyv szinte minden attribútumát, amihez az általa írt ókor történetét folyamatosan hozzá is igazította. Az 1965-re alakult ki a véglegesnek mondható könyvváriáns, melyben már látható volt, milyen gondosan válogatta meg a szerző a tényanyag mennyiségét. Összehasonlításképpen, az 1917 előtti ókor története tankönyvben,

---

[705] *ПИШ*, 1957, №1. с.32-38.

[706] Коровкин Ф. П. О методических требованиях к учебникам истории для восьмилетней школы // *ПИШ*, 1959, №2. с.42-52.

[707] Uo., 48.

[708] Az ő 1955-ben kiadott tankönyvéből a kiadó kihagyta ezeket

melynek szerzője *Karev* N. I. volt – 530 személynév volt, az 1940-es Misulin-félében – 312, az 1954-es Kovaljov-félében – 95, míg az 1965-ös Korovkin-könyvben 65.[709] Nem véletlenül, a Szovjetunió megszűnéséig az őáltala létrehozott tankönyv volt didaktikailag a leghasználhatóbb, s később Oroszországban is ez az ókor könyv maradt az alapvető tankönyv. Az utódállam Ukrajnában pedig minden didaktikai és szerkezeti elemét lemásolta, átvette két ukrán szerző.

Az 1959. október 8-i párt- és kormányhatározat, mely a történelemoktatásban végrehajtott változásokról rendelkezett, nyílt tankönyvírási pályázat meghirdetésére kötelezte az Oktatási Minisztériumot. Az új tankönyveknek 1961. június 1-jéig kellett megjelenniük. A tankönyvíróknak már nem az egyes évfolyamokon oktatott történelem módszereivel kellett foglalkozniuk, hanem a történelmi tények válogatásával és azok érthető közlésének megfogalmazásával. Épp ezért a fent említett határozat alapján, a történészek mellett iskolai szaktanárokat is bevontak a munkába. Az iskolai történelemtanároknak közvetlen tapasztalataik voltak az életkori sajátosságoknak megfelelő tényanyag-mennyiségről. Az általánosan képző, nappali iskolák tankönyveinek megírásában 242 szerző vett részt, akik 105 kéziratot nyújtottak be. A szerzők közel 1/3-a iskolai szaktanár volt.[710] A pályázat bíráló bizottságának döntése alapján az alábbi szerzők kéziratait hagyták jóvá és adták ki tan-, ill. segédkönyv formájában:

- 4. osztály – Olvasmányok a Szovjetunió történetéből, ***Golubjeva***[711] T. Sz. és ***Gellerstein*** L. Sz.
- 5. osztály – Az ókor története, ***Korovkin*** F. P.
- 6. osztály – A középkor története, ***Agibalova*** J. V. és ***Donszkoj*** G. M.
- 7. osztály – A Szovjetunió története, ***Nyecskina*** M. V. akadémikus és Minc I. I.
- 8. osztály – A Szovjetunió története, Fagyejev A. V. professzor és Karev D. Sz.
- 9–11. osztályok – a Szovjetunió története, Jepifanov P. P. és ***Fedoszov*** I. A. professzor, ill. ***Berhin*** I. B. professzor, Belenyko M. I, és ***Kim*** M. P., a Szovjetunió TA levelező tagja (utóbbi a szerkesztő);
- Egyetemes újkor I. rész – ***Jefimov*** A. V., a Szovjetunió TA levelező tagja;
- Egyetemes újkor II. rész – ***Averjanov*** A. P., ***Galkin*** I. Sz., ***Zubok*** L. I., ***Manuszevics*** A. J., ***Orlov*** V. A., ***Hvosztov*** V. M. akadémikus (utóbbi a szerkesztő);
- Egyetemes legújabb kori történelemből két tankönyv lett jóváhagyva és kiadva – Krivoguz I. M., Prizker D. P., Szteckevics Sz. M., ill. egy szerzői kollektíva által írt, melynek szerkesztői ***Kuzmicsev*** P. M. és Orlov V. A. voltak.

Az 1960. szeptember 10-i OM rendelet alapján, mely külön tankönyvek és tantervek összeállítását írta elő a munkás és parasztfiatalok iskolái számára, a szakfolyóirat 1961. januári első számában közölte a nyílt tankönyvírási pályázati felhívást. A pályázatra írt kéziratok terjedelme 6 és 25 szerzői ív között mozoghatott.[712] A szövegrészeket a hivatalos tantervek alapján kellett elkészíteni, tehát sem több, sem kevesebb témát nem tartalmazhattak. A törzsszöveghez kötelező volt történelmi forrást vagy annak részletét csatolni, ill. kérdéseket, feladatokat, táblázatokat és illusztrációkat, de ezek nem estek

[709] *ПИШ*, 1967, №3. с.73.
[710] Коровкин 1967, с. 47.
[711] A félkövér kurzívval kiemelt szerzők tankönyvei oly jól sikerültek, hogy a Szovjetunió egész további fennállása alatt használatban maradtak, az egyetemes újkor II. része pedig 14 változatlan kiadást ért meg
[712] Utóbbi a 7–8. osztályok számára egy kéziratban benyújtott Szovjetunió, ill. az egyetemes új és legújabb kori történelemre vonatkozott

a terjedelmi korlát alá, hanem függelékként kapcsolódhattak a pályázati szöveghez. Csak orosz nyelvű pályaművet lehetett benyújtani. A pályaművek díjazták is, a 4–6. osztályos tankönyv szövegéért, az 1. helyezett 40 ezer, a második – 20 ezer, a harmadik 5-5 ezer rubelt kapott, míg a 7–8. osztályos, de egyben megírt anyagért 50, 30 és 10-10 ezer rubel járt.[713] Végül az alábbi tankönyvek születtek:

***15. táblázat.* Az 1960-as tankönyvírási pályázat alapján létrejött tankönyvek**

Osztály	A tankönyv címe	A tankönyv szerzője
4	A politikai ismeretek alapjai és a napi politika főbb kérdései	Petrov F. N. szerk.
5	Az ókor története	Nyemirovszkij A. M.
6	A középkor története	Golin E. M.
7	A Szovjetunió története a kezdetektől a 18. század végéig	Nyecskina M. V. és Fagyejev A. V.
8	Egyetemes újkor1. része	Jefimov A. V.
	A Szovjetunió története a 18. század végétől a 19. század végéig	Jepifanov P. P. és Fedoszov I. A.
	Beszélgetések szovjet társadalmunkról	Karev D. Sz.
9	Egyetemes újkor 1. része	Jefimov A. V.
	Egyetemes újkor 2. része	Hvosztov V. M.
	A Szovjetunió története (1900–1917)	Kim M. P.
10	Egyetemes újkor 2. része	Hvosztov V. M.
	A Szovjetunió története (1917–1937)	Jepifanov P. P. Fedoszov I. A., Kim M. P.
	Egyetemes legújabb kor (1917–1939)	Krivoguz I. M.
11	A Szovjetunió története (1937–1965)	Kim M. P. szerk.
	Egyetemes legújabb kor (1939–1965)	Kuzmicsev P. szerk.

(Forrás: ПИШ, 1965, №4. с.38.)

Az 1968/69-es tanévben az OM és a PTA a *Proszvescsenyije* kiadóval közösen, az Orosz Föderációban és a szövetségi köztársaságokban kísérleti ellenőrzést tartott két próbakönyv – Nyecskina, Fagyejev, Lejbengrub,[714] ill. a Vagin–Sebalina[715] szerzőpárosok által a 8. osztály számára írt Szovjetunió története segédkönyv 1968-as kiadása miatt. Mindkét könyv a tankönyvvé való minősítését várta. Ezen kívül bírálat alá esett Szaharovnak az esti iskolák 7. osztálya számára írt Szovjetunió története[716] könyve is. Ekkor a Fedoszov-féle Szovjetunió története volt az alapkönyv a nyolcadikosoknál. A tankönyvbírálatot bárki megtehette, függetlenül attól, iskolai tanár, módszerész, felsőoktatási tanár vagy kutató volt, csak írásban kellett válaszolnia a fenti intézmények által összeállított hét kérdésre:

[713] *ПИШ*, 1961, №1. с.12-13.
[714] Нечкина М. В., Фадеев А. В., Лейбенгруб И. С. *История СССР*. Учебное пособие для VIII класса. Изд. «Просвещение», 1968.
[715] Вагин А. А., Шебалина Т. С. *История СССР*. Учебное пособие для VIII класса. Изд. «Просвещение», 1968.
[716] Сахаров А. М. *Учебное пособие по истории СССР для VII класса вечерней* (сменной) школы. Изд. «Просвещение», 1968.

1. Sikeres-e a tények, fogalmak, nevek, dátumok kiválasztása? Megfelel-e a tanulók életkorának, ill. elegendők-e a benne található képzésre és fejlesztésre szánt feladatok?
2. A tananyagnak a történelmi folyamatokról való egymás utáni logikus kifejtése megfelel-e az életkornak? Tartalmaz-e korábrázolást és megelevenítést?
3. Sikeres-e a fogalomrendszere? Érthetőek-e a történelmi folyamatok törvényszerűségei?
4. Alkalmas-e a szovjet hazafiság, proletár-internacionalizmus nevelésre? Milyen lehetőséget ad az esztétikai és a tudományos ateista nevelésre?
5. Mennyire sikeres a segédkönyv dokumentumválogatása?
6. Kielégítő-e a kérdések és feladatok rendszere? Segíti-e a tanulók megismerési tevékenységének ésszerű szervezését?
7. Biztosítja-e a segédkönyv az iskolai történelem tárgyak közötti folyamatosságot, hogyan használja és fejleszti a tanulóknak azon tudását és képességeit, amelyeket az előző korszak ismerkedése során szereztek és hogyan készíti elő az elkövetkezők tanulását?[717]

Ezek a szempontok azért érdekesek, mert a bírálati kérdések egyben a szaktárca tankönyvvé való minősítésének feltételei voltak. Megjegyezték még azt is, hogy a történelemtankönyvekben a forrásokat nem szöveges illusztrációként kell kezelni, hisz azon alapszik a tankönyv törzsszövegi része. A tanárnak az órán, a tanulóknak otthon kell azzal dolgozni.[718]

A tankönyvek szövegéhez az 1961-es pályázat lebonyolítása utáni húsz évben már csak akkor nyúltak hozzá, ha valamilyen párt, ill. állami határozatot, új ötéves tervet vagy kerek évforduló anyagát tették bele. Így volt ez 1972-ben, mikor a Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulóját méltatták, s ennek következtében átdolgozták a 4. osztályosok számára a Golubev–Gellerstein szerzőpáros tankönyvét. Az átdolgozás azt jelentette, hogy beleillesztettek két új olvasmányt – *A Szovjetunió állampolgára* és *Az SZKP vezet minket a kommunizmus felé* címűeket –, ill. új illusztrációk is kerültek még bele, több színes képpel. A 10. osztályos Szovjetunió történetét pedig azért adták ki újra, mert beleillesztették az 1966–70 közötti időszak gazdasági és politikai fejlődésének témáját, a XXIV. pártkongresszus határozatai legfontosabbnak vélt részeit és az új ötéves terv mutatóit.[719] S bár új tankönyvek nem születtek, ám a tanulók számára használható olvasókönyveket pont az 1970-es években dolgozták ki és adták ki, egyetemes történelemből sorra minden osztályra: ókorból[720] és középkorból,[721] újkorból[722] és legújabb korból.[723] Vagin pedig a szépirodalmi műveknek az újkori történelem oktatásában való felhasználását mutatta be 1978-ban publikált munkájában.[724] Legközelebb

[717] В Министерстве просвещения СССР // *ПИШ*, 1968, №5. с.104.
[718] *ПИШ*, 1968, №6. с.77.
[719] Наши задачи в новом учебном году // *ПИШ*, 1972, №4. с.4.
[720] *Хрестоматия по истории древнего мира: Пособие для учителей* / Сост. Ю. С. Крушкол и др. Москва: Просвещение, 1975.
[721] *История средних веков: Хрестоматия.* Ч. I-II. Москва: Просвещение, 1969, 1974.
[722] *Хрестоматия по новой истории*. Ч. II, 1870–1978 гг. / Под ред. А. И. Молока, В. А. Орлова. Москва: Просвещение, 1975.
[723] *Хрестоматия по новейшей истории*. Ч. I, II. Москва: Просвещение, 1971, 1976.
[724] *Художественная литература в преподавании новой истории (1640–1917 гг.):* Хрестоматия для учителя / Сост. А. А. Вагин. Москва: Просвещение, 1978.

1984-ben adták ki a 4–5. osztályok tankönyveinek javított kiadását, ill. a 10. osztályos Szovjetunió történetéhez született új tankönyv, új szerzővel – ami a Kim-féle könyv helyett *Kukuskin* J. Sz. a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagjának szerkesztése alatt jelent meg.[725]

Az igazi változást hozhatta volna meg a történelemtankönyvek részére a Szovjetunió KÁB Kollégiuma 1988. szeptember 30-i, a 12/2. számú határozata, amiben elrendelték az általánosan képző középiskolák számára írandó tankönyvek nyílt pályázati úton való elkészítését.[726] Ennek ösztönzője az volt, hogy az iskolai szaktanár jogot kapjon a központi tanterv oktatásához való tankönyvválasztásra. Történelemből 1988. november 18-án, a Szovjetunió KÁB Kollégiuma határozata alapján először a Szovjetunió XX. századi története tanterv és tankönyvről írtak ki pályázatot.[727] A tankönyvírási pályázatot az *Ucsitelyszkaja gazeta*, a *Voproszi isztorii* és a *Prepodavanyije isztorii v skole* oldalain tették közzé. A tantervre két szerzői ív, a 9. osztályos tankönyvre 24, a tizedikesre 20 szerzői ív terjedelemben lehetett benyújtani a pályaművet. Ösztönzés céljából a legjobb tantervekért 500, 350, ill. 200 rubelt, a tankönyvekért háromezer, kétezer és ezer rubel díjazást ígértek.[728] Miközben a történelem szakfolyóiratban vita indult arról, milyennek kell lennie a jó történelemtankönyvnek,[729] a 8. és 9. osztály számára nem írtak ki pályázatot, mivel alapjában jónak tartották a használatban lévő tankönyveket, a szerzőket csupán átdolgozásra kérték fel. Így a 8. osztályosok számára, az átdolgozás után 1989-ben napvilágot is látott a tankönyv,[730] míg a kilencedikeseké egy évvel később.[731]

A 10. osztályos Szovjetunió XX. századi történetéhez a tankönyv 1989-ben,[732] a 11.-nek 1990-ben jelent meg,[733] közben az újkor első és második szakaszának tankönyveire kiírták a pályázatot. ennek eredményeképpen az 1640–1870 közötti időszakot tanuló kilencedikeseknek a tankönyvet *Narocsnockij* A. I.,[734] az 1871–1917-es korszakot *Krivoguz* I. M. szerkesztése alatt el is készítették.[735] A nemzetiségi iskolák számára az orosz nyelvű tankönyvekből készült fordítások 1989 és 1991 között meg is jelentek, hiába volt a Szovjetunión belül kaotikus a politikai rendszer, a gépezet még dolgozott.

---

[725] О преподавании истории в 1984/85 учебном году // *ПИШ*, 1984, №4. с.24.

[726] О проведении кокурсов на создание учебников для средних общеобразовательных школ // *ПИШ*, 1989, №2. с.125-126.

[727] *Учительская газета* от 19 ноября 1988 г. / A KÁB később meghatározta, hogy 1988. december 1-jéig a matematika, fizika, kémia, földrajz, ill. a számítástechnika és informatika alapjaiból is ki kellett írni a pályázatot. Lásd a fenti rendelet 5.1 pontját

[728] Положение об условиях проведения конкурса на создание учебных программ и учебников по курсу истории СССР XX века для средних учебных заведений // *ПИШ*, 1989, №2. с.126-128.

[729] Учебники по истории СССР. Какими им быть? // *ПИШ*, 1989, №1. с.2-6.

[730] *История СССР. Учебник для 8 класса средней школы* / Под ред. акад. Б. А. Рыбакова. Утв. Гос. ком. СССР по нар. образованию. Изд. третье, доработанное. Москва: Просвещение, 1989.

[731] Федосов И. А. *История СССР*. Учебник для 9 класса средней школы. Утв. Гос. ком. СССР по нар. образованию. Изд. 2-е, с изменениями. Москва: Просвещение, 1990.

[732] Кораблев Ю. И., Федосов И. А., Борисов Ю. С. *История СССР*. Учеб. для 10 кл. сред. шк.: Утв. Гос. ком. СССР по нар. образованию. Москва: Просвещение, 1989.

[733] Островский В. П. и др. *История СССР*. Учеб. для 11 кл. сред. шк.: Утв. Гос. ком. СССР по нар. образованию. Москва: Просвещение, 1990.

[734] *Новая история. 1640–1870:* Учебник для 9 класса средой школы / Под ред. А. И. Нарочницкого. Утв. Гос. ком. СССР по нар. образованию. Изд. 2-е, доработанное. Москва: Просвещение, 1989.

[735] *Новая история. 1871–1917*: Учебник для 10 класса средней школы / Под ред. И. М. Кривогуза. Утв. Гос. ком. СССР по нар. образованию. Москва: Просвещение, 1989.

Szemléltetőeszközök. Bár az általános párt- és kormányrendeletek, határozatok, szakminiszteri parancsok és utasítások az esetek többségében érintették, vagy külön pontban foglalkoztak a szemléletesség kérdésével, annak az iskolai történelemoktatásban betöltött szerepe miatt, úgy véltük, kiemelve is szerepelnie kell a tárgy oktatását bemutató részben.

A háború utáni időszak hivatalos szovjet oktatáselméletének első számú alapelve volt a „szemléletesség”,[736] amit az OSZFSZK akkori oktatási minisztere – Kairov – által írt felsőoktatási pedagógiai tankönyvben fogalmazott meg. A történelemnél és a társadalomtudományi tárgyaknál a szemléletességet csak szemléltetéssel lehetett biztosítani, mivel a tanulók a történelmi jelenségeket nem tudták közvetlenül megfigyelni, mint mondjuk a fizikai vagy kémiai kísérleteknél.

Az első dolog, ami a történelemoktatásnál szemléltetőként felmerülhetett, az a térkép volt, hisz az események térbeli elhelyezkedését szemléltette. Térképek vagy térképmetszetek, rajzok minden tankönyvben előfordultak, több-kevesebb számban, ám 1947-ig azok fekte-fehérek voltak. 1947–1955 között kezdték el kicserélni a történelemtankönyvekhez nyomtatott térképeket színesre. Ezek az új térképek betétlapként kerültek a tankönyvbe, de sem a lapok egymás között, sem a tankönyvhöz nem voltak rögzítve, így azok szinte minden tanév kezdetére elkallódtak, s újra kellett nyomtatni őket. Csak az újranyomásra évente több mint 500 tonna kartográfiai papírt használtak el, nem beszélve a színes nyomás miatti pluszkiadásokról. 1955-ben, a Pankratov szerkesztése alatt kiadott Szovjetunió története első részéhez adtak ki először térképalbumot, amely ugyan puha borítójú volt, de össze volt fűzve. Ez a megoldás újrahasználhatóvá tette a térképeket, ill. a kétoldalas nyomás 40%-os papírmegtakarítást eredményezett.[737] Az újításról és használhatóságáról az Ucspedgiz kiadó kartográfiai részlegének vezetője – *Arisztov* J. – a *Prepodovanije isztorii v skole* folyóirat címére kérte a véleményeket beküldeni. Azok pedig zömmel pozitív visszajelzések voltak. A betétlapos és albumos térképek mellett atlaszokat és falitérképeket is használtak az iskolákban, de utóbbiak és a tankönyv szövegei között gyakran tárgyi eltérések voltak. Ennélfogva az atlaszokat inkább a felsőoktatási diákok forgatták. A falitérképeknél meg az volt a probléma, hogy sem merevítő rudakkal, sem fóliával nem voltak ellátva, így egy-két év alatt rongyosra szakadtak. A tárolásuk sem volt megoldva az iskolákban, mert hol itt, hol ott hagyta a szaktanár, lévén az 50-es években sem szertára, sem szakterme nem volt.

1948–49-ben bővült viszont a diafilmek kollekciója, amit a *Diafotó* és *Diafilm* gyárak bocsátottak ki. Ez akkor tizenhárom diapozitív szériát jelentett, tantárgyanként az alábbi elosztásban:

- Egyetemes ókorból – 9 sorozat, középkorból – 11 sorozat, újkorból – 11 sorozat;
- A Szovjetunió történetéből – 24 sorozat;
- A Szovjetunió alkotmányából – 6 sorozat.

Egy sorozat ára 10-15 rubel között mozgott, vagyis egy kép 40 kopekbe került, míg egy nyomtatott falikép ára 2-3 rubel volt.[738] Ezekkel viszont az volt a gond, hogy a történelemtanárokra volt bízva, használják-e vagy sem, ill. akkor a falusi és kisiskolák a diapozitívok nagyításához szükséges technikával vagy sötétítő függönnyel sem

[736] *Педагогика* / Под ред. И. А. Каирова. Учпедгиз, Ленинград, 1948. (a továbbiakban: Каиров 1948)
[737] *ПИШ*, 1956, №1, с.126.
[738] Никифоров Д.Н. Диапозитивы на уроках истории // *ПИШ*, 1949, №3. с.38.

rendelkezett. Az új technikai eszközök használata így a városok haladó és/vagy mintaiskoláira korlátozódott csupán.

1953-tól kezdődően évente, július-augusztus folyamán, az általános és középiskolai tanárok szakszervezete és az OSZFSZK PTA Oktatásmódszertani Intézete megszervezte az oktatási eszközök és kellékek kiállítását, ami 1955-re jelentős taneszköz-bemutatóvá nőtte ki magát. A városi iskolák zöme lényegében nem csak az alapvető eszközökkel volt ellátva, hanem a kor legjobbjaival is, ami a Szovjetunióban hozzáférhető volt. Ez egyáltalán nem volt igaz a falusi és kisiskolákra, ahol a történelemoktatás alapvető segédeszközei, a térképek is hiányoztak. Ám a jól felszerelt városi iskolákban 1955-re egyre közelebb kerültek a politechnikai oktatás gyakorlatba való átültetéséhez. Az 1955-ös kiállításon, amit a Moszkvai 315. Számú Középiskolában tartottak meg, helyi segítségnyújtás is folyt, s a következő kérdésekben adtak konzultációt:

a) a történelem konkrét és szemléletes tanítása;
b) a tanulók bevonása a szemléltetők készítésébe, mint az aktív és tudatos történelemtanulás lehetősége;
c) a történelemtanítás szemléletes oktatása az egyik legfontosabb tartós tudáskialakítási lehetőség és az egyik leghatékonyabb oktatási-nevelési eszköz;
d) az oktatás és nevelés egysége az órán és azon kívül;
e) a különböző szemléltetőeszközök szerepe és sajátossága a történelemoktatásban;
f) oktatási szemléltetőeszközök létrehozása az iskolában. [739]

1953–56 között az Ucspedgiz újranyomtatta a történelem oktatásához használható szemléltető képeket, melyek közül az 1953/54-es tanévben az ókor, a következőben a középkorhoz jelentek meg a nagyméretű, fali tablóként is használható képek.

Jelentős eredményként könyvelték el a tényt a tanárok, mikor az 1957/58-as tanévben a legújabb kor tanításához először állítottak össze időrendi szinkrontáblázatot. A táblázatban öt rubrika volt: a szocialista országok, a kapitalista országok, a nemzetközi forradalmi mozgalom, a nemzetközi felszabadító mozgalom és a nemzetközi kapcsolatok története.[740]

Az iskolaügy fejezetben kitértünk rá, hogy míg a háború utáni sztálini években a legnagyobb probléma az épület- és tankönyvhiány volt, azoknak megoldására törekedtek, az akkor „apróságnak" tűnő szemléltetőkre anyagi fedezet sem volt. A hruscsovi korszakban tudtak a tanulói padok, asztalok, székek méretével és módozataival is foglakozni először. Anyagi szempontból pont az 1954–64 közötti időszakból profitált legtöbbet a történelemtanítás, mert ekkor indultak el a tárgy oktatásához szükséges szemléltetők didaktikai, pedagógiai és pszichológiai vizsgálatai, előkészítései. Az eredmények „beérése" azonban a hruscsovi korszak végére, a brezsnyevi kezdetére esett, mert az 1964-es évtől kezdték el tömegesen kibocsátani a szemléltető eszközöket, nem csak történelemből. Az Ucspedgizből átalakított *Poszvescsenyije* Kiadó vette át a taneszközök, köztük a szemléltetők gyártását is, külön kiadói részleget hozva létre utóbbiak szakszerű elő- és elkészítése végett. A tanítási és szemléltető eszközöket az OM közoktatást ellátó főosztálya által fenntartott *Taneszközboltban* lehetett megvásárolni, melyek a köztársasági fővárosokban és területi/megyei központokban működtek. A válogatást a járási közoktatási szerveknél fellelhető katalógusokból lehetett megoldani, a rendelést pedig postai úton elküldeni. Az üzletekben a közoktatási szervek,

[739] Хроника // *ПИШ*, 1956, №1, с.124.
[740] *ПИШ*, 1959, №1. с. 89-97.

iskolaigazgatók és szaktanárok adhattak le rendelést, amit aztán kiszállítottak és utánvétellel lehetett fizetni. Félévente egyszer, a járási és megyei közoktatási szervek a tanártovábbképző intézetekkel karöltve prezentációs kiállításokat tartottak a legújabb tan- és szemléltető-eszközök modelljeiből. A kiállításon legnagyobb tetszést aratott modelleket aztán nagyszériás gyártásnak vetették alá. A szaktanárokat nemcsak a tan- és szemléltetőeszközök használatra szerették volna buzdítani, de azok kigondolására, készítésére is. A tanárok által saját kezűleg készített és sikeres, nyomtatványoknak is alkalmazható eszközöket – például táblázatokat, képeket, albumokat, szétoszthatót és didaktikai anyagokat – be lehetett küldeni a kiadóba, s azokból készültek el az új modellek.

A történelemből nagy szériában kiadott szemléltetők listáját a Poszvescsenyije Kiadó a szakfolyóiratban publikálta. Az 1964-es évben egyetemes új és legújabb kori történetéhez adták ki az első 17 darabos kép és táblázat sorozatot, amihez tarozott még a tanár számára egy módszertani útmutató. A Szovjetunió történetéhez ekkor három különböző segédanyagcsomag jelent meg:

a) az első egy 21 darabos kép- és táblázatgyűjtemény, amelyet az 1905–1920-as időszak tanulmányozásához lehetett használni (ez a harmadik sorozat volt már), módszertani útmutatóval a tanár számára, rajzolták: *Nyikoforov* D. N. és *Kuznyecov* N. D.;
b) a másik egy 90 illusztrációt tartalmazó album a Szovjetunió kultúrtörténetéhez, szintén tanári útmutatóval, amelyet először adtak ki, rajzolták: Nyikoforov D. N. és *Apparovics* N. I.;
c) a harmadik album *Az orosz építészet és szobrászat emlékei* címet viselte, s a történelem és képzőművészet órán egyaránt használható volt az 5–7. osztályokban. Ez is első kiadás volt. Az albumban 64 darab fénykép-illusztráció volt, 34×48 cm mérettel, magyarázó szöveggel a tanár számára. A szerzője *Varsavszkij* L. R. volt.[741]

Az 1965-ös évben folytatták az ókor és középkor történetéhez való képsorozatot, a harmadik szériával. Az ókori történelemhez többen készítették a képeket, míg a középkort teljes egészében Nyikoforov rajzolta. A képgyűjteményt két különböző árban lehetett megrendelni, attól függően, hogy textilre ragasztva kérték-e, mert akkor az ókori sorozat 15 rubel 22 kopekbe, a középkori – 19 rubel 46 kopekbe került, anélkül mindkettő mindössze 3 rubel 75 kopekbe. Fenti szemléltetők mind a nyolcosztályos iskolák számára készültek. A középiskolák számára az újkor első szakaszához képek és táblázatok gyűjteményének második kiadása jelent meg, Jefimov A. V., a Szovjetunió TA levelező tagjának szerkesztése alatt. Folytatódott a Szovjetunió történetéhez való képek és táblázatok kiadása, mely két új sorozatot jelentett, új témákkal, s új szerkesztővel, mert míg az egyik rajzoló Nyikoforov maradt, a másik Korovkin F. P. lett, aki egyben a szerkesztést is végezte.[742]

Az 1965-ös évtől kezdett sugározni a Szovjetunió Központi Televíziója tanulmányi műsorokat. 1968-tól már naponta öt óra tanközvetítés folyt. Az iskolásoknak szánt adásoknak – feladatuk és az anyag előadási formája szerint – három fajtáját különböztették meg:

[741] Наглядные пособия по истории // *ПИШ*, 1965, №1. с. 122.
[742] *ПИШ*, 1965, №1. с. 123.

1. történelmi témájú tévéjáték;
2. képi formájú anyag ismertetése filmrészletek, fényképek, rajzok, dokumentumok segítségével – ami ugyan a tanfilmekre emlékeztet, de azt televíziós ritmusban és módon közvetítették a nézők felé;
3. olyan adások, amelyek a fenti kettőt ötvözték.

Ezenkívül előadásokat és történelmi vetélkedőket is közvetítettek. Az 1967/68-as tanévtől a történelem tárgy napja a kedd lett, a délelőtti közvetítés a 4. órán, 11:35-kor kezdődött, s 25 percig tartott. A szovjet szakemberek akkor úgy vélték, a televízió nem válthatja fel a tanárt, így olyan anyagokat közvetítettek, melyek egyáltalán nem vagy csak nehezen voltak elérhetőek a szaktanárok számára.[743] Délután 17:15-től volt közvetítés, amikor a tananyagon túlmutató, a tanulók látókörét szélesítő műsorokat sugároztak. A legtöbb és legérdekesebb anyagot az 5–6. osztályos ókor és középkor történetéből mutatták be. Az 1969/70-es tanévre olyan szintre ért az iskola-TV működése, hogy már szeptemberben pontos adásnapot, időt és műsortematikát adtak közre. Társadalomtudományból keddenként 10:45-kor sugároztak adást, a délutáni műsoridőben pedig a fakultatív foglalkozásokhoz nyújtottak segítséget.[744] Az iskola-televízió felhasználásában a szaktanárokat több módszertani kiadvány is segítettt.[745]

Az 1970-es évek közepére befejeződött a történelem minden korszakára és osztályra szánt faliképek, tablók javított és átdolgozott kiadásainak a megjelentetése. Sajnos az újabb tartalmi és módszertani próbálkozások ebben az irányban megrekedtek, akár magának a tárgy oktatásához használatos tankönyveké is. Az újbóli felélénkülés e kérdéskörben a 80-as évek első felében figyelhető meg, amikor a szemléltetők saját kézzel való készítésére ösztönözték a tanárokat,[746] ill. 1987-ben egy teljes szakmunkát szenteltek a szemléltetőknek a történelemoktatásban való módszertani alkalmazásáról.[747]

Az oktatás módszertanáról

1917–19-es évekre minden forradalom előtti pedagógiai folyóirat megszűnt létezni. Helyettük, elsősorban a központi területeken, 1918-tól sokfajta gyűjtemény, időszaki kiadvány, közlöny és folyóirat látott napvilágot a közoktatás kérdésében. 1918-tól elsők között adták ki a *Vesztnyik proszvescsenyija* (Oktatási közlöny) és a *Narodnoje proszvescsenyije* (Népoktatás) címűeket, utóbbi a Közoktatásügyi Népbiztosság havonta megjelenő kiadványa volt.[748] Próbáltak újszerűen segíteni az iskolákban maradt pedagógusoknak vagy az odavezényelt, nem pedagógusi végzettségűeknek a tanítás megszervezésében. Az I. fejezet történelmi vázlatában volt róla szó, hogy az új szovjet

[743] Ключанский В. И., Котелкова Т. П. Телевидение – школе // *ПИШ*, 1968, №5, с.90-91.
[744] Учебное телевидение на 1969/70 учебный год // *ПИШ*, 1969, №5, с.91-92.
[745] Прессман Л. П. *Основные применения экранно-звуковых средств в школе*. Москва, Просвещение, 1979. *ill*. *Аннотации и методические указания к учебным телепередачам для общеобразовательной школы* / Ред. Н. Н. Зволинская и Л. П. Прессман. Москва: Просвещение, 1979. *ill*. Полторак Д. И. *Технические средства в преподавании истории и обществоведения*. Просвещение, 1976.
[746] Аппарович Н. И. Изготовление самодельных наглядных пособий по истории: Пособие для учителя. – Москва, 1983.; U. ő, Самодельный раздаточный материал // *ПИШ*, 1981, №3.
[747] Полторак Д. И. и др. *Методика использования средств обучения в преподавании истории* / Д. И. Полторак, Н. И. Аппарович, С. Д. Думин; Под ред. Д. И. Полторака. – Москва: Просвещение, 1987. – 207 с. – (Б-ка учителя истории, основ Сов. государства и права, обществоведения).
[748] Кашин –Чехарин 1969, с.339.

iskolamodellt a korabeli leghaladóbb pedagógiai szakemberek elképzelései alapján próbálták meg létrehozni, ami persze nem ment egyik napról a másikra. Az iskola a szabad önigazgatásra épült, ahol az iskola irányítását annak kollektívája végezte a tanulókkal és az iskola kiszolgáló személyzetével egyetemben. Eltörölték a tanórákat, a házi feladatot, a tankönyvek használatát, a vizsgákat, a tandíjat és az osztályzást is. Hogy ezek a módszerek mennyire voltak hatásosak, az nem tartozik dolgozatunk kutatási témájába sem időkeretébe, jóval túlmutatnak annak keretein. Azt viszont meg kell jegyeznünk, hogy a 20-as évek reformpedagógiáját a 30–40-es években már megmosolyogták, s módszer nélkülinek tartották, mert lejárt a szabad kísérletek ideje, az önszerveződés helyét átvette az állam.

A történelem oktatásához szakdidaktikai segítséget először az 1934. május 10-i Szovjetunió NT és az OK(b)P KB rendelete alapján alapított *Isztorija v szrednej skole*[749] nevű módszertani folyóirat próbált biztosítani, amit 1935-ben *Isztorija v skole*[750] névre módosítottak. A folyóirat a honvédő háború alatt szüneteltette munkáját, s csak 1946-ban indult újra – *Prepodavanyije isztorii v skole*[751] névvel, s maradt ez a szakfolyóirat címe a Szovjetunió fennállása végéig.[752] A háború után *Szkazkin* Sz. D.[753] kapta meg a folyóirat főszerkesztői székét, amit 1953 júliusáig töltött be. Utána is tagja maradt a szerkesztőbizottságnak, de helyét *Sztrazsev* A. I. foglalta el.[754] Didaktikai segítséget nyújtott még az iskolai tanároknak az 1944-ben létrehozott OSZFSZK Pedagógia Tudományok Akadémiája, ill. annak keretein belül létrehozták az *Oktatásmódszertani Intézetet*, mely a különböző iskolai tárgyak oktatástartalmával és módszertanával foglalkozott tudományos szemszögből. A hruscsovi időben az intézetet átkeresztelték *Általános és Politechnikai Oktatás Intézetté*. Ezzel párhuzamosan a moszkvai Lenin nevét viselő és a leningrádi Gercen nevét viselő tanárképző főiskolák történelemoktatás módszertanának tanszékei jelentették a szakdidaktikai kutatások terepét.

A sztálini időszakban a hivatalos szovjet oktatáselmélet első számú alapelve volt a „szemléletesség", amit a *Szemléltetőeszközök* részben tárgyaltuk. Fontossági sorrendben a másodiknak a tanulók aktivizálását tartották, amit *Kairov* I. A. pedagógiai tankönyvében fogalmazott meg ekképpen: „*A tananyag mély megértését és szilárd elsajátítását csak a nevelő által irányított aktív és sokoldalú önálló tanulói munka teszi lehetővé*".[755] Ez a megfogalmazás teljes mértékben egybecsengett a háború előtti párthatározatok elvárásával, vagyis az egyetlen helyes tanítási módszer a történelemórákon a tanári élőszó. Az fenti idézetben szereplő önállóságot pedig abban látták, hogy ne csak mondják fel a tankönyvből megtanult szöveget, hanem értsék is meg, s tudják saját szavaikkal elmondani. Így az önállóság látszat maradt, hisz „*csupán mások (a tankönyv, a tanár, a kötelező kiegészítő olvasmányok) gondolatmenetének „önálló elsajátítását", befogadását, észbevésését jelentette*".[756] Ennek a korszaknak minden politikai

[749] Történelem a középiskolában
[750] Történelem az iskolában
[751] Történelemoktatás az iskolában
[752] Az oroszországi történelem módszertani szakfolyóiratot jelenleg is így hívják
[753] Aki akkor a középkor egyetemi professzora, a történelemtudományok doktora, a Szovjetunió PTA rendes tagja, a Tudományos Akadémia levelező tagja volt
[754] *ПИШ*, 1953, №4, с.2.
[755] Каиров 1948. с. 92.
[756] Szebenyi Péter: Történelemmetodikai kutatások a Kelet-európai országokban (1945-1989). *Magyar pedagógia* 91. évf. 1991. 1. szám, 10. o. (a továbbiakban: Szebenyi 1991)

lenyomata megtalálható volt a *Karcov* V. G. 1950-ben kiadott *A történelemtanítás módszertana* című munkájában, mely az elemi osztályokra korlátozódott csupán.[757]

Az 1952/53-as tanévben még nem volt a történelemoktatáshoz didaktikai tankönyv vagy segédkönyv, mivel a 20-as évek végén az iskola elhalása teória felszámolásával, képviselőinek a tudományból való kiszorításával, sokszor fizikai megsemmisítésével egy időben a módszertani irodalmat is „kidobták", megsemmisítették. Majd az ún. Pokrovszkij-iskola irányzatát is kiiktatták a történelemtudományból, s ezzel a történelem módszertanból is. Ezután jó ideig nem merészkedett senki a történelemoktatás módszertanának megfogalmazásához fogni. 1953. január elején már a központi pártlap is vezércikkben sürgette a történelemtanítás módszertanából egy tankönyv minél előbbi létrehozását.[758] Erre meg is volt a lehetőség, hisz a háború után jelentős próbálkozások voltak a tárgy szakdidaktikai egységesítésére és teljes kidolgozására. Ilyen volt például az *Andrejevszkij–Bernadszkij*-féle, hétosztályos iskolák számára kiadott munka[759] vagy a *Zinovjev* által kidolgozott történelemtanítási didaktika főbb kérdéseit taglaló kiadvány.[760] Ám e két szakdidaktikai munka hiányosságaként azt rótták fel, hogy az ideológiai nevelést nem építették be eléggé az iskolai történelemtanításba. A többi próbálkozás pedig az iskolai történelem egy-egy részét dolgozta fel, s eleve nem tartott igényt a teljes módszertani munka címére.[761] Ennek ellenére a történelemoktatás módszertanából tankönyvet nem vállalkozott írni senki, ami pedig közvetlenül kihatott a történelemtanár-képzésre, s az iskolai történelemtanításra egyaránt. Azt, hogy a szaktárgy tudományos-módszertani részének elmaradása tükröződött az iskolai tankönyveken, atlaszokon és szemléltetőkön – a szakfolyóirat nyilvánosan elismerte.[762] 1953 őszén már konkrétan megfogalmazódott, melyek a történelemtanítás legproblémásabb kérdései:

1. a tényanyagközlés dominanciája, ami mellett alig vagy semmit nem foglalkoztak a fogalom- és képzetalkotással;
2. a verbális módszer uralma, a szemléltetés alábecsülése;
3. a formális elmondás-visszakérdezés, minden rögzítés vagy nevelői célzatú tevékenység mellőzésével;
4. a logikai rögzítés teljes hiánya;
5. az órán kívüli munkalehetőségek alábecsülése.[763]

1953–56 során a *Prepodavanyije isztorii v skole* teret adott egy elég széleskörű disputának, mely a történelemoktatás módszertanáról szólt. A vitaindító tanulmányt *Jefimov* A. V., a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja publikálta 1953 októberében a *Szovjetszkaja pedagogika* hasábjain „*A történelem szakmódszertan mint tudomány egynéhány problémája*"[764] címmel, ami két évig folyamatosan zajlott. Ennek eredményeképp górcső alá vették magát a didaktikát, a történelem szakmódszertant,

[757] Карцов В. Г. *Методика преподавания истории*. Учпедгиз, Москва, 1950.
[758] Правда, от 4 января 1953 г, передовая.
[759] Андреевский Н. В., Бернадский В. Н. *Методика преподавания истории в семилетней школе*. Москва, 1947.
[760] Зиновьев М. А. *Основные вопросы методики преподавания истории*. Москва, 1948.
[761] Аверьянов А. П., Ефимов А. В., Орлов В. А. *Методические пособия по новой истории*. Москва, 1949. *és* Кузин Н. П., Фохт А. В. *Методические пособия по истории СССР*. Москва, 1949.
[762] За создание научной методики истории // *ПИШ*, 1953, №4. с. 3-7. передовая.
[763] *ПИШ*, 1953, №4. с. 6.
[764] Ефимов А. В. Некоторые проблемы методики истории как науки // *Советская педагогика*, 1953, №10.

ill. az ebből következő kérdéseket, mint a tankönyvek és az órai oktatás, a gyermekpszichológia, az életkori sajátosságok. *Karcov* V. G. 1954-ben azt állította a vita középpontjába – mit is kell tartalmaznia a történelem tantárgy-pedagógia feladatának és tartalmának. Szerinte azért maradt le a történelem szakmódszertan mint tudomány, mert az oktatás új tartalommal telítődött, de módszerei a régiek maradtak.[765] A gyakorló tanárok közül sokan állították, hogy a régi módszereket is lehet használni az új tartalomhoz, ha azok időtállók.

A vita jó pár módszertannal foglalkozó tanulmány és kiadvány megszületéséhez vezetett, mint például a *Hvosztov* V. M. professzor nevéhez fűződő, az újkori történelem oktatásához használható didaktikai segédlet.[766] Utóbbi kiemelten fontos kiadvány volt, mert a tankönyven kívül a középiskolai tanároknak semmi segédanyag nem állt rendelkezésére az órai felkészüléshez, egyetemi tankönyv erről a periódusról utoljára 1940-ben jelent meg, a Legfelső Pártiskola előadásainak szövegei szélsőségesen sematikusak és tömören általánosak voltak. Ugyancsak 1953 nyarán jelent meg *Nyikiforovnak* a középkor történetéhez ajánlott képgyűjteménye.[767] Utóbbi kiadvány a 6–7. osztály számára teljessé tette az oktatásban felhasználható tan- és segédeszközök palettáját, hisz volt tankönyv, olvasókönyv, szöveggyűjtemény, atlasz és falitérkép, s immár szemléltető képek is. Az 1954-es évben újabb öt, az iskolai oktatásban közvetlenül felhasználható módszertani munka jelent meg.[768]

1955-ben napvilágot látott Vagin A. A. didaktikai munkája,[769] mely a gazdaságtörténet oktatási lehetőségeit mutatta be a 8–10. osztályokban. E kiadvány érdekessége volt, hogy olyan témát dolgozott fel, amiről 1956-ban a XX. kongresszuson, mint hiánypótlásra szoruló témáról beszéltek majd. A kongresszus megjegyezte, hogy több figyelmet kell ezután fordítani a gazdasági kérdések iskolai oktatására, mivel addig csak felületesen és véletlenszerűen tanították. Vagin könyvének első publikus vita-bemutatójára 1955. december 6-án került sor a Gercen nevét viselő Leningrádi Állami Tanárképző Főiskola Történelem és Szovjetunió alkotmánya oktatása módszertanának kibővített tanszéki ülésén.[770] A szerző nem a politikai gazdaságtan szemszögéből közelítette meg a kérdést – amiért jó pár kritikát is kapott –, hanem a gazdaságot, mint az emberi társadalom mozgatórugóját, mindennek az alapját mutatta be. Összegyűjtötte a 8–10. osztályos tankönyvekben felelhető, gazdasággal foglalkozó témákat és kidolgozta azok órai tanítási lehetőségeit – a megszemélyesítéstől a dramatizálásig. Ezért állt a könyv címe után a megjegyzés – módszertani vázlat (очерк методики). Kritikát az elméleti bevezető rövidségéért kapott, de a gyakorló tanároknak meg pont azért tetszett, mert

[765] Карцов В. Г. К вопросу о задачах и содержании науки методики преподования истории // *ПИШ*, 1954, №4.

[766] *Методическое пособие по новой истории (1870-1918) для 9-го класса,* под ред. проф. В. М. Хвостова. Учпедгиз, Москва, 1953. 243 стр.

[767] Никифоров Д. Н. *Картины по истории средних веков*, под ред. Члена-корр. АН СССР проф. С. Д. Сказкина, Учпедгиз, Москва, 1953.

[768] Вагин А. А. *Подготовка учителя к уроку истории в VIII-X классах*, Учпедгиз, Москва, 1954, 85 стр. *és* Лейбенгруб П. С. *О повторении на уроках истории в VIII-X классах*. Заочная методическая консультация, изд. АПН РСФСР, Москва, 1954, *és még* Терехов М. М. *Школьные исторические вечера*. Серия «Опыт передового учителя», Учпедгиз, Москва, 1954, 76 стр. *és még* Герасимов Т. А. *Кабинет истории в школе*, Учпедгиз, Москва, 1954, 88 стр. *és még* Классен В. А. *Использование художественной литературы на уроках истории в V-VII классах*, Учпедгиз, Москва, 1954, 88 стр.

[769] Вагин А. А. *Вопросы экономики в школьном курсе истории в VIII-X классах*, Учпедгиз, Ленинградское отделение, Ленинград, 1955, 161 стр. (очерк методики)

[770] *ПИШ*, 1956, №4, с.99.

a tanításhoz konkrét, megvalósítható példákkal szolgált. 1956. március 30-án a moszkvai Állami Történeti Könyvtárban már egy nagyszámú közönségnek mutatták be Vagin könyvét, amin a PTA Oktatásmódszertani Intézetének Történelem és Szovjetunió Alkotmánya Módszertani Tagozatának képviselői is részt vettek, s amit a *Prepodavanyije isztorii v skole* szervezett.[771]

Sztálin halála után a történelemtanárok egy jó ideig mindenféle értékeléstől visszariadtak, s a tények tömege mögé bújtak: a részadatok sokaságával próbáltak a történelmi jelenségekről valóságos, esetleg pártatlan képet adni. Ezt a XX. pártkongresszus utáni időben hivatalosan is elvárták tőlük, sőt azt javasolták a tanároknak, hogy minden történelmi személyiséget a rendelkezésükre álló források alapján, a lehető legtöbb szempontból mutassanak be.[772] Ez akár többszempontúság is lehetett volna, ami jelenkorunknak is egyik legfontosabb feladata az iskolai történelemtanításban. A tanulók dolga sem volt könnyű, mert az egymás mellé halmozott adatokat kellett észbe vésniük és visszamondaniuk. A tanár dolga az anyag „leadása" volt, de ez a „tényözön" elvette a történelemoktatás társadalmi hasznosságát, fejlesztő hatását, ill. a tanulók többsége számára is megterhelővé és unalmassá vált.[773]

1956 januárjában a *Prepodavanyije isztorii v skole* pályázatot hirdetett történelem tanóra levezetésére azzal a céllal, hogy a szaktanárok dolgozzanak ki újszerű óraterveket a tárgy oktatási és nevelési céljának többféle módon való megvalósítására. Ennek oka, hogy a fent említett tényanyagözön-szerű órák elharapódzása – ami az új anyag elmondásában és a házi feladat visszakérdezésében merült ki – a közoktatási szakemberek szerint is tarthatatlanná vált, mert így nem lehetett megvalósítani az órai nevelés legfontosabb célját – a kommunista ifjúság nevelését. Pedig minden órát úgy kellett elképzelni, mint az ideológiai és politikai nevelés egy-egy lépcsőfokát.[774] A pályázatra módszertani vagy tanórai leírásokat vártak, egy óra vagy egy téma, egy vagy több változatban való megvalósítását. A pályamunka megírásakor hat téma közül lehetett választani, melyekből kettő ókori, egy középkori, kettő újkori téma volt, s egy a XX. századból lett kiválasztva. Tematikáját tekintve ebből kettő foglalkozott Oroszország történetével. Megjegyzendő, hogy az ókori tematikánál (az ókori Egyiptomról) a használatban lévő Kovaljev-féle és a kísérleti tankönyvként futó, Korovkin által írtból kellett párhuzamosan egymást követő leckéket feldolgozni – ezzel mintegy összehasonlítani és véleményt mondani a két tankönyvről. Az új anyag témájának kifejtésén túl, főleg a tanulókkal folytatott munka érdekelte a szerkesztőséget, mivel a tanári kérdések, a tanulói válaszok, s az óra egyes szerkezeti egységeire fordított időt kellett kiemelni. Minden pályaműnek tartalmaznia kellett a tanulók írásbeli ellenőrző lapját, amit az 1953-as követelmények szerint kellett értékelni.[775] Az óratervvel, leírással együtt be kellett küldeni az adott órát látogatottak véleményét is.

Az 1953-ban Jefimov által elindított disputa által, a XX. pártkongresszus után, felszínre kerültek azok a nézeteltérések is, melyek szakmai körökben a történelemoktatás

[771] *ПИШ*, 1956, №4, 90–98.
[772] О задачах преподавания истории и развитии методики истории в свете решений XX съезда КПСС // *ПИШ*, 1956, №4, с.6.
[773] Szebenyi 1991, 11.
[774] *ПИШ*, 1956, №1, с.3.
[775] *Об учете знаний учащихся по истории в семилетней и средней школе* / Методическое письмо Главного управления школ Министерства просвещения РСФСР. Сост.: Ф. П. Коровкин, Москва: Учпедгиз, 1953. с. 30–32.

módszertanáról folytak, de nem nyilvánosan, inkább háttérjátékként. Ezek azért voltak fontosak, mert végre – még ha behatárolt keretek között is, de – elkezdték az általános didaktikából kiemelni a történelem szakdidaktikát. A kérdésben három irányvonal kristályosodott ki:

a) a korosztály szerinti tagolás alapján való munka (az 1–4., 5–7., 8–10. osztályos tanulók közötti különbségek miatt);
b) a képzet- és fogalomkialakítás módszereinek elsődlegessége, ill. a történelmi fejlődés dialektikájának bemutatása;
c) a módszertanban a történelemtanítás elméleti alapját látták, ami segítségével a képzetek, fogalmak létrehozását, a történelem kronologikus feldolgozását tudják a tanárok megvalósítani.

E három irányzat akkor, mint egymást kizáró nézőpont létezett, pedig mind a három a történelem tantárgypedagógia egy-egy eleme volt. A vitán kívül álló történészek közül sokan már akkor úgy vélték, hogy az irányzatok szembenállása a szakdidaktika fejletlenségében gyökeredzett. A fejletlenséget pedig abban látták bizonyítva, hogy 1922 és 1959 között alig több mint 80 disszertációt védtek meg a történelemoktatás módszertanából, amelyek között nem egy gyenge és véletlenszerű munka volt.[776] A legtöbb disszertációt az iskolai történelemórák megfigyeléseinek elemzése alapján írtak, de egyáltalán nem foglalkoztak például a szemléletesség és a történelmi források helyével és szerepével, a logikai gondolkodás vagy az ismétlés, rögzítés kérdésével sem. A disszertációk másik nagy hiányossága az volt, hogy vagy leíró, vagy irodalmi jellegűek voltak, mellőzték a gyakorlatot, a kísérletet – vagyis az iskolai tanításban nem lehetett őket felhasználni.

A szakmailag termékeny disputa, majd vita eredményeképp a hruscsovi időszakban a történelemmetodikai áramlatok képviselői jelentős didaktikusokká nőtték ki magukat. Ezek a kutatók szinte mind történelemtanárként kezdték, majd újszerű módszertani kísérleteik publikálásával, a történészek által indított vitában képviselt sajátos véleményeikkel széles körben ismertekké és követendőkké váltak. Közéjük tartozott az előző fejezetekben már említett *Vagin*, *Korovkin*, *Lejbengrub*, *Levin* Sz. E., *Geraszimov* T. A., *Karcov* V. G., *Kinkulykin* A. T., *Dajri* N. G., *Gora* P. V., *Nazarec A. I.*, *Andrejevszkaja*, *Sztrazsev*, *Zaporozsec*, *Buscsik*, *Janko-Trinyickaja*, *Gellerstein*.

A PTA keretein belül létrehozott, de az 1950-es évek közepéig szakdidaktikai kutatásokat nem folytató Oktatásmódszertani Intézet a XX. kongresszus után konkrét feladatot kapott történelem tantárgy-pedagógiából:

1. az iskolai történelemoktatás rendszerének és tartalmának megalapozása;
2. a Szovjetunió alkotmánya oktatási rendszerének és tartalmának megalapozása;
3. a történelemtankönyvek kutatása;
4. a történelmi képzet kialakítása és a szemléltetés problematikája;
5. a történelmi fogalmak kialakítása;
6. a források szerepe a történelemoktatásban;
7. a történelmi térkép szerepe;
8. a kronológia kérdése;
9. a történelmi korszakok módszertana;
10. a történelemoktatás külföldi, haladó irányvonalainak begyűjtése.[777]

[776] *ПИШ*, 1956, №4, с.9.
[777] Uo.,11.

Ezután hozták létre a PTA Oktatásmódszertani Intézet *Történelem és Szovjetunió Alkotmánya Tanításának Módszerével Foglalkozó Tagozat*át, ahová a fent megnevezett iskolai tanárok közül sokat hívtak meg részmunkaidős vagy teljes állású kutatónak. Többek között ekkor lett főállású kutató Korovkin is, aki 1925–57 között iskolai történelemtanár volt, de már 1945-től részt vett az Intézet egyes kutatatásaiban. A Történelem és Szovjetunió Alkotmánya Tanításának Módszerével Foglalkozó Tagozat pedig felkarolta az addig publikálási lehetőséget alig kapott történelemtanárok didaktikával foglalkozó „szárnypróbálgatásait". Ennek eredménye az 1957-es évtől kezdve igen látványossá vált, mert csak az említett évben hat jelentős munka látott napvilágot történelemoktatás módszertanából Levin, Lejbengrub, Alekszejev, Karcov és Nyikiforov tollából.[778] Lejbengrubnak 1957-ben még egy új munkája jelent meg, ami a középiskolai történelemórák didaktikai elvárásaival foglalkozott. A szerző a fent említett Oktatásmódszertani Intézet (ezután OI) újonnan létrehozott tagozatának volt a vezetője, tehát véleménye mérvadónak számított. Az ideológiai „alapozás" után nem elméleti dolgokról értekezett, hanem négy óratípust mutatott be és írt le: a kombinált (vagy vegyes), az új anyag átadót, ismétlő-összefoglalót és ellenőrzőt.[779] A nagyközönséggel a munkát csak 1959-ben ismertette a szakfolyóiratban Gora P. V.[780]

Az 1950-es évek közepétől, az OI Történelem és Szovjetunió Alkotmánya Tanításának Módszerével Foglalkozó Tagozatának létrehozásával, ill. a nyílt szakmai vita eredményeképpen új metodikai áramlatok erősödtek meg vagy alakultak ki, melyek a tanulói önállóság fogalmát újszerűen interpretálták, s az önállóságot – mint önálló gondolkodást definiálták.[781] Ebből kifolyólag a sztálini korszakban Kairov által megfogalmazott önállóság érvényét veszítette. Az önálló gondolkodásra való nevelést próbálta megvalósítani Levin 1957-ben kiadott, fent említett munkájában, mikor a megfelelő kérdésekkel irányított tanulói vitát helyezte kísérleteinek középpontjába.

1959-ben kiadták az SZKP történetének új kiadását, mely az 1937-ben megjelent rövid tanfolyamot váltotta fel, mert javította és kiegészítette azt. Az új kiadást széles körben ajánlották tanórai használatra – mondván – a történelemtanárok mindig is használták saját ideológiai tudásuk emelése céljából a történelmi pártirodalmat.[782]

A sztálini időkből maradt, de a hruscsovira is jellemző megkövesedett történelemoktatási célrendszer felülvizsgálata nem a célelméleti taglalásokkal indult el. Az 1958-as hruscsovi iskolareform okozta szabadabb légkör tette lehetővé, hogy egyes oktatáslélektannal foglalkozó szakemberek egzakt, empirikus kutatásokkal mutatták ki a tanulók történelmi fogalmainak fogyatékosságait, a sematikus történelemtanítás

---

[778] *Изучение истории в средней школе.* Из опыта учителей истории школы Тулы и области, Кн. изд. Тула, 1957. 100 стр., *és* Левин С. Е. Р*абота учителя и учащихся на уроках истории в VIII-X классах.* Из опыта работы, Учпедгиз, Москва, 1957. 96 стр., *és* Лейбенгруб П. С. О *повторении на уроках истории VIII-X классах*, изд. 2., перераб. и дополн., Учпедгиз, Москва, 1957. 152 стр., *és* Алексеев С. П. И Карцов В. Г. *История СССР*. Учебная книга для IV класса, изд. 2., Учпедгиз, Москва, 1957. 152 стр., с илл., *és* Никифоров Д. Н. *Объяснение к рисункам учебника истории средних веков*. Для VI-VII классов средней школы, изд. 2., Учпедгиз, Москва, 1957. 47 стр.

[779] Лейбенгруб П. С. *Дидактические требование к уроку истории в средней школе*. Изд. АПН РСФСР, Москва, 1957, 160 стр.

[780] Гора П. В. О книге П. С. Лейбенгруба «Дидактические требование к уроку истории в средней школе» // *ПИШ*, 1959, №4, с.103-111.

[781] Szebenyi 1991, 21.

[782] Зайцев В. С. Воспитывать учащихся на героической истории Коммунистической Партии Советского Союза // *ПИШ*, 1959, №5, с.3.

tarthatatlanságát.[783] Közéjük tartoztak *Regyko* A. Z. és *Kruglják* M. I. pszichológusok is. Előbbi 1961-ben publikálta ezzel kapcsolatos megfigyeléseit[784] és olyan lesújtó helyzetképet talált, hogy csak a másfajta tanítás lehetőségét tudta ajánlani a történelemtanároknak.[785] A Regyko által felvázolt állapotok nagyot „dobtak" az általános didaktikai vizsgálatokon, s az 1960-as évek második felében az iskolai oktatás területeinek feltárására taxonómiai[786] kutatások indultak. Az első jelentős, nyilvánosságot látott elemzéseket tartalmazó kiadvány az ún. „megismerési feladatok" tárgykörében elért eredményeket analizálta. A *Lerner* I. J. vezette taxonómiai kísérletek nem az iskolai történelemre fókuszáltak, hanem a humán tárgyakat vizsgálták – irodalom, anyanyelv, gazdasági földrajz – amihez a történelmet is társították. A tárgy bekapcsolását annak köszönhették, hogy a tárgyoktatásban a hruscsovi olvadás időszakában a tanulói önállóság újszerű értelmezése újszerű munkaformák kidolgozásához vezetett. Levin 1957-es munkájára fent már volt utalás ebben a tematikában. A másik jelentős történelem metodológus, Dajri N. G. a tanulói önállóság eléréséhez a problémafelvető tanári magyarázatot tartotta az egyik leghatékonyabb módszernek. Az eljárás lényege abban állt, hogy a tanár magyarázatának kezdetén problémaszituációt teremtett (valamely, a tanulók számára érdekes problémát vetett fel), azután magyarázatában megfelelő tényanyagot nyújtott a probléma megoldásához, de a problémára nem adott közvetlen választ. A probléma megoldása a tanulók feladata volt, amit a tanári magyarázat után írásban vagy szóban kellett elvégezni.[787] Ezeket a kísérleteket és eljárásokat Dajri igen jól dokumentálta és publikálta, majd 1966-ban külön kiadványokba gyűjtve meg is jelentette.[788]

Dajri módszerét sokan átvették és használták, ám elsősorban azok, akik tevékenyen próbáltak az iskolai történelem felé fordulni, mely tárgyat a tanulók személyiségfejlődésében játszott szerepe szerint meghatározónak tartottak. A Lerner által végzett kutatások részleges, majd teljes publikálása[789] azonban azt a hatást keltette a történelemtanárokban, hogy a megismerési feladatokat hatékonyabban és főleg sokoldalúbban lehet felhasználni, mint a Dajri ajánlotta módszert. Korovkin viszont vitatta, hogy ezek a feladatok az oktatási-nevelési folyamat bármely szakaszában alkalmazhatóak lennének. Szerinte az önálló megismerésre irányuló feladatok csak az ismeretek rögzítésére, ellenőrzésére és fejlesztésére alkalmasak – az új anyag átadásának folyamatában nem.[790] Ennek ellenére voltak olyan tanárok, akik a megismerési feladatokat már a 6–7. osztályokban is alkalmazták, évente 20–30 alkalommal, s nem csak a rögzítésnél, de az új anyag átadásánál vagy az órán kívüli foglalkozásokon is.[791] Ez az élő vita, útkeresés, kísérletezés új irányba terelte az addigi „holtnak" nevezhető, annál inkább kényelmes prelegáló történelemoktatási módszereket. Ám a nagy számok törvénye alapján többen voltak azok, akik a kényelmes és kiszámítható helyzeteket részesítették előnybe. Az ő malmunkra hajtotta a vizet Brezsnyevnek az állam és a párt vezetésében betöltött

[783] Szebenyi 1991, 11.
[784] *Психология усвоения истории учащимся* / Под ред. Редько А. З. Изд. АПН РСФСР, Москва, 1961.
[785] Коровкин 1967, с.51.
[786] Taxonómia = valamely leíró tudománynak az ismereti anyagot saját rendszerező elvei alapján rendszerbe foglaló része
[787] Szebenyi 1991, 15.
[788] Дайри Н. Г. *Обучение истории в старших классах средней школы*. «Просвещение», Москва, 1966. *ill*. uő*: Как подготовить урок истории.* «Просвещение», Москва, 1969.
[789] Лернер И. Я. *Познавательные задачи в обучении гуманитарным наукам*. Москва, «Педагогика», 1972.
[790] Коровкин Ф. П. Роль и место познавательных задач в обучение истории // *ПИШ*, 1972, №3. с.97.
[791] Писаревский Б. Н., Денисов Н. И., Голованов Б. П. Познавательные задачи в обучении истории в VI- VII классов // *ПИШ*, 1972, №5. с.72.

teljes körű és korlátlan hatalmának megszilárdulásával járó ideológiai kampánysorozat, amely 1973-ban látszott elindulni a Moszkvai Műszaki Főiskolán és a Szaratovi Állami Egyetemen folytatott társadalomtudományi oktatás hiányosságainak leple alatt. Ugyanekkor a *Prepodavanyije isztorii v skole* vezércikkben publikált véleményt az élőszó háttérbe szorulásáról, s arra panaszkodott, hogy a történelemórákon a súlypont a tanulók önálló munkájára helyeződött át, ami a gyerekektől aktív tevékenységet várt el. Ez az önálló munka lehetett a tankönyvvel, történelmi dokumentummal, térképpel, képpel végzett munkafolyamat, ami a megismerési feladatok, technikai eszközök használatát jelenthette – a legrégebben használatba lévő kivetítőktől, diapozitívoktól kezdve a legújabb televíziós közvetítésekig. Mindez a tanári élőszót szorította háttérbe, főleg a frissen végzett történelemtanárok óráin.[792] Az élőszó nem szorult úgy háttérbe, hogy azt állami szinten kellett volna megvédeni. Ugyancsak az érzelmi és értelmi nevelés szaktárgyoktatásba való „túlburjánzása", a problémamegoldó tanítás ellen emelt szót a *Szovjetszkaja pedagogika* szerkesztőbizottsága is. A két tábor közötti elméleti és szakmai nyílt vitában a progresszív szárny képviselői kerekedtek felül,[793] ám a mindennapi valóság – a párt és állami vezetés „hátszelével" – az ideológiai irányvonal erősödését, s az innováció háttérbeszorulását hozta magával a történelem szakmódszertan számára. A taxonómiai kutatások a 70-es évek közepére leálltak, vagy ha folytatódtak, akkor lokális jelleggel, a hivatalos érdeklődés mellőzésével, nagyon kevés publikálási lehetőséggel. Miután 1970-ben létrehozták a PTA Oktatás Tartalma és Módszertanának Intézete keretein belül a *Lenini elmélet örökségének középiskolában való oktatásának részlegét,* az 1970-es évek közepétől megfigyelhetően háttérbe szorultak a történelem szakmódszertani munkák publikálása és állami szinten való elismerése az ideológiai töltetű, a marxizmus-leninizmus klasszikusaival foglalkozó témákkal szemben. 1971-ben Gora még publikálhatta kutatásainak eredményeit a sokoldalú szemléltetés alapján végzett önálló problémamegoldás lehetőségeinek az iskolai történelemoktatásban való felhasználásáról,[794] de 1974-ben már nem a központi pedagógiai kiadó, hanem a Moszkvai Pedagógiai Főiskola kiadványaként jelent meg a tanulók megismerési lehetőségeit kutató szakdidaktikusok tanulmányainak gyűjteménye az ő szerkesztésében. Pedig a problémamegoldó oktatás terén végzett kutatásokban akkor legtovább jutó *Nazarec* A. I. ebben a kötetben publikálta a tanulmányát. *Nazarec* három moszkvai iskolában az absztrahálás képességével már rendelkező 13-14 éves tanulókkal eredeti történelmi forrásokat kezdett elemezni az órán. Először közösen csinálták az elemzést és a problémamegoldást is, majd az elemzést közösen – de a felmerült problémát már önállóan kellett a tanulóknak megoldani. A harmadik szakaszban már az elemzést is egyénileg vagy csoportmunkában végezték a tanulók.[795] A kísérlet azt mutatta, hogy ebben a folyamatban a tanulóknak nemcsak az ismeretei bővültek, hanem olyan készségeik is kialakultak, melyek a szó szoros értelmében vett kutatási és problémamegoldó képességek fejlődését mutatták.[796]

---

[792] Живое слово учителя // *ПИШ*, 1973, №6. с.3.
[793] Szebenyi 1991, 12.
[794] Гора П. В. *Методические приёмы и средства наглядного обучения истории в средней школе.* «Просвещение», Москва, 1971.
[795] Szebenyi 1991, 20.
[796] Назарец А. И. *Формирование учащихся VII класса навыков исследовательского подхода к изучению исторических документов* // Развитие познавательных возможностей учащихся при обучении истории / Под ред. В. П. Гора. Государственный Педагогический Институт имени В. И. Ленина, Москва, 1974.

Az állami irányítás központosítását a közoktatás irányítószerveiben az 1966-ban létrehozott a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma tükrözte, mely a brezsnyevi időszakban a mindenkori konzervatív akadémikusságot fejezte ki. Ennek a szervnek lett 1968-tól tudományos-módszertani folyóirata a *Prepodavanyije isztorii v skole*,[797] amely publikációiban ezután főleg a hivatalos irányvonalat képviselők megnyilvánulásait adta közre. Pedig a hruscsovi enyhülés időszakában elindult történelemmetodikai pezsgés okozta sokszínűség épp az 1970-es évek elejére forrta ki magát szakmai műhelyekké. Ekkor három ilyen központot lehetett elkülöníteni:

a) a) a *didaktikait*, amelyhez a PTA kutatói – Lejbengrub, Dajri, Korovkin – tartoztak, és a módszertant csupán a történelemre alkalmazott általános didaktikának tartották, így főként azt vizsgálták, hogyan nyilvánultak meg az oktatás általános törvényszerűségei a történelemtanítás során;
b) b) a *dualisztikus*hoz a moszkvai tanárképző főiskola módszerészei tartoztak, mint Sztrazsev és Vagin, ők a tanítás tárgyából, vagyis a történelemtudományból indultak ki, annak anyagát elemezték, majd azt vizsgálták, mit és hogyan lehet abból az iskolai oktatásba transzformálni – vagyis a neveléstudományhoz és a történelemhez egyaránt kapcsolódtak, innen az irányzat dualisztikus elnevezése;
c) c) a harmadik a *metodikai*, mely – Andrejevszkajával az élen – a leningrádi tanárképző főiskola módszerészeit egyesítette, akik abban szerettek volna gyakorlati segítséget nyújtani az iskolai tanároknak, hogyan lehet egy-egy órát a legeredményesebben levezetni, ill. arra felkészülni, s a tanulók órán és iskolán kívüli tevékenységét irányítani.[798]

Az SZKP KB és Szovjetunió Minisztertanácsa 1973-ban „a középiskolai tankönyvekért" kategóriában a Szovjetunió Állami Kitüntetését adományozta: a) *Korovkin* Fedor Petrovicsnak, aki akkor a pedagógiai tudományok kandidátusa, ill. a Szovjetunió PTA Oktatás Tartalma és Módszertana Tudományos Kutatóintézetnek tudományos főmunkatársa volt. A díjat az 5. osztályos *Ókor története* tankönyvért kapta, ami 1971-ben már a 11. kiadását érte meg. b) *Agibalova* Jekatyerina Vasziljevnának, a Harkovi 36. Számú Középiskola egykori tanárnőjének, ill. *Donszkoj* Grigorij Markovicsnak, a Harkovi 27. Számú Középiskola egykori tanárának – a 6. osztályos *Középkor története* tankönyv 1971-es kiadásáért[799] (amely akkor a 10. kiadás volt már).[800]

A fentiekben volt róla szó, hogy a 70-es évek közepétől háttérbe szorultak a történelemmetodikai munkák állami elismertsége az ideológiai irányultságúakkal szemben. Viszont ennek ellenére – vagy pont ezért – ebben az időszakban nagyon sok speciális didaktikai kiadvány jelent meg, melyek egy-egy korszak, osztály vagy történelmi rész oktatásának metodikáját dolgozta ki tanórai lebontásban. Ilyen volt a Golubjeva–Gellerstein szerzőpárosnak a 4. osztályos tankönyvhöz készült kiadványa,[801] Lejbengrub,[802]

[797] *ПИШ*, 1968, №1, с.2 .
[798] Szebenyi 1991, 23.
[799] О присуждении Государственных премий СССР 1973 года в области науки и техники // *ПИШ*, 1974, №1. с.6.
[800] Fenti két szerző *Középkor története* tankönyve 2004-ig Ukrajnában is változatlanul használatban maradt
[801] Голубева Т. С., Геллерштейн Л. С. *Методическое пособие по истории СССР*, IV класс. Москва, Просвещение, 1979.
[802] Лейбенгруб П. С. *Методическое пособие по истории СССР* (VII класс): Пособие для учителей / Под ред. М. В. Нечкиной. Москва, Просвещение, 1979.

Klokova,[803] Berhin[804] didaktikai feldolgozásai a Szovjetunió története oktatásához. Az egyetemes történelem tanításához a Korovkin–Zaporozsec szerzőpáros adott ki didaktikai segédletet legelőször, ami az ókor és középkor oktatásához nyújtott segítséget a történelemtanároknak.[805] Az ókor lehetséges tanításáról, hét évvel később, *Goder* is publikálta saját variánsát.[806] A 7. osztályos tankönyv szerzőpárosa – Agibalova–Donszkoj – saját tankönyvük legoptimálisabb használatához készített didaktikai útmutatót.[807] Az egyetemes újkorhoz két kiadvány is készült, külön az első[808] és második szakaszhoz,[809] a legújabb kort pedig *Bogoljubov* szerkesztése alatt készítették el.[810] Sajátos szín volt a Szovjetunióban a Moszkva és Leningrád központú történelemmetodikai szakmához képest az ukrán történész, *Liszenko* M. M., aki az 1961-től a köztársaságokban engedélyezett nemzeti történelem tanításához dolgozott ki egyéni óramegoldásokat.[811]

Az 1978-as évben két olyan dologról történt, ami egymásnak ellentmond, de ez tükrözi hűen a korszakot. Az első, hogy a PTA Oktatás Tartalma és Módszertana Tudományos Kutatóintézetének szakbizottsága, J. A. *Gevurkov*nak a pedagógiai tudományok kandidátusa címet ítélte oda *„A szocializmus felépítésének lenini terve és annak az életbeli megvalósulásának tanulmányozása (a 9. osztályos Szovjetunió története tárgy keretein belül)”* című disszertációs dolgozatáért. A munka tudományos vezetője Kinkulykin A. T., a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja volt.[812] Ez az említett ideológiai irányvonal keménységét tükrözte, mert tisztán didaktikai vagy szakmai tematikával ekkor nem lehetett tudományos fokozathoz jutni. A történelem szakmódszertan számára fontosabb azonban az volt, hogy megjelent *A történelemoktatás módszertana a középiskolában* című, tanárok számára készült, kétkötetes kiadvány. Egy ilyen munkát már több évtizede hiányoltak a tanárok és tanárképzők. Az első kötet szerzője Korovkin, a másodiké Dajri volt. Az ideológia körítést leszámítva,

---

[803] Волобуев О. В., Клокова Г. В. *Методика преподавания истории СССР* (VIII-IX классы): Пособие для учителей. Москва, Просвещение, 1979.

[804] *Методическое пособие по истории СССР (советский период)*. IX-X классы: Пособие для учителей / Под ред. И. Б. Берхина. Москва, Просвещение, 1976, 1981.

[805] Коровкин Ф. П., Запорожец Н. И. *Методика обучения истории древнего мира средних веков в V-VI классах.* Москва, Просвещение, 1970.

[806] Годер Г. И. *Методическое пособие по истории древнего мира*. Москва, Просвещение, 1977.

[807] Агибалова Е. В., Донской Г. М. *Изучение истории средних веков в VII классе*. Москва, Просвещение, 1978.

[808] Завадье А. С., Рахманова И. П., Голдштейн Х. Я. *Методическое пособие по новой истории (VIII класс)*. Москва, Просвещение, 1978. Ezt az 1989-es tantervhez és a Narocsnockij A. L. 1989-es új kiadású tankönyvéhez igazítva 1991-ben, új szerzőkkel, átdolgozva adták ki – Аверьянов А. П. и др. *Методическое пособие по новой истории, 1640–1870*: 9 кл.: Пособие для учителя / А. П. Аверьянов, В. С. Грибов, С. И. Козленко. Москва, Просвещение, 1991. – 272 с.

[809] Аверьянов А. П. и др. *Методическое пособие по новой истории для IX класса*. Москва, Просвещение, 1975. Ezt az 1989-es tantervhez és a Krivoguz I. M. 1989-es új kiadású tankönyvéhez igazítva 1989-ben, átdolgozva újra kiadták – Аверьянов А. П. и др. *Методическое пособие по новой истории, 1871–1917*: Пособие для учителя / А. П. Аверьянов, В. С. Грибов, С. И. Козленко. Москва, Просвещение, 1989. – 288 с.

[810] Боголюбов Л. Н. и др. *Методическое пособие по новейшей истории*: Пособие для учителей. Москва, Просвещение, 1978.

[811] Лисенко М. М. *Методика викладання історії Української РСР (VII-VIII класи*). Радянська школа, Київ, 1970. és uő: Методика викладання історії Української РСР (IX-X класи). Радянська школа, Київ, 1971.

[812] *ПИШ*, 1978, №2. с.100-102.

ma is használható könyvet alkotott a két, korszakukban talán legjelentősebb, szovjet történelemtanár, metodológus.[813]

Ezt már nemigen tudták felülmúlni a Szovjetunió fennállásának további húsz éve alatt, pedig Brezsnyev halála után újra megélénkültek a progresszív tanítási módszereket használó és propagáló irányvonal képviselői. 1982-ben Lerner kiadta a történelemórán a tanulók gondolkodásának fejlődését vizsgáló kísérleteinek eredményeit,[814] Dajri pedig 1987-ben publikált munkájában visszatért a probléma megoldató tanítás propagálásához.[815] 1982-től a *Proszvescsenije* Kiadó elindította *A történelem, társadalomtudomány, ill. a szovjet állam és jog alapjait oktató tanárok könyvtára* sorozatot, melyben 1988-ban *Gorá*nak a történelemoktatás hatékonyságának növeléséről szóló monográfiája napvilágot is látott.[816] A gazdasági, politikai, nemzetiségi és katonai téren egy időben, s egymást gerjesztő folyamatok azonban a tudományos kutatásokra is rányomták bélyegüket. A strukturális váltás az oktatásban nem indult el, hisz annak társadalmi vonzatai voltak, melyek nélkül lehetetlen kísérletekké degradálódtak volna.

[813] *Методика обучения истории в средней школе*: Пособие для учителей. В 2-х ч./ Отв. ред. Ф. П. коровкин (ч. 1), Н. Г. Дайри (ч. 2). Москва: Просвещение, 1978.
[814] Лернер И. Я. *Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории*. Москва: Просвещение, 1982.
[815] Дайри Н. Г. *Основное усвоить на уроке*. Москва: Просвещение, 1987.
[816] Гора П. В. *Повышение эффективности обучения истории в средней школе*. – Москва: Просвещение, 1988. – 208 с. – (Б-ка учителя истории, основ Сов. государства и права, обществоведения).

Az Orosz Föderáció területén

Szovjet-Oroszországban már 1918-ban eldőlt, hogy minden népnek és nemzetiségnek joga van a saját nyelvén tanulnia. A Közoktatásügyi Népbiztosság (KN) 1918. október 31-én kelt határozatában – melyet Mihail *Pokrovszkij*, a KN helyettese írt alá – az egységes munkaiskola mindkét fokozatán és a felsőoktatásban is engedélyezték az anyanyelven való tanítás megszervezését. Ehhez egy osztályban legalább 25 gyereknek kellett lennie. Ahol nagyon kevert volt a lakosság, ott a nemzetiségi iskolákban a többségi nép nyelvét is kötelező tárgyként kellett oktatni. Ezeket a „*nemzeti kisebbségek*" előjellel ellátott iskolákat ugyancsak állami intézményként definiálták, s ellátásuk semmiben sem különbözött az orosz tannyelvű iskolákétól. Oktatásszervezésük könnyítése végett a KN keretén belül külön részleget hoztak létre, ahol a központi szerv és az adott nemzetiség képviselői fele-fele arányban voltak jelen. Ezt az irányítási formát minden szinten megalkották.[817]

A Szovjetunión belül a legtöbb nemzetiség az Orosz Föderációban élt, amely területileg főleg Szibériát és Távol-Keletet jelentette, de Oroszország európai részén is szép számban találhatunk belőlük. A XX. században az OSZFSZK területén az Urál-hegységtől nyugatra a volgamenti népek – marik, komik, csuvasok, mordvinok, tatárok, udmurtok, baskírok, kalmükök –, ill. a Barents- és Kara-tenger vidékén élő nyenyecek (szamojédek) jelentették a nemzetiséget. Az Urál-hegységtől keletre terjedő vidékeken – ez volt Szibéria és Távol-Kelet – a hantik, manysik, tunguzok (evenkek), jakutok, burjátok, jukagirok, csukcsok, korjakok, itelmenek, ulcsok, nyivhek, daurok, tuvinok éltek. Ezeknek a népeknek a területeit az Orosz Birodalom még a 17–18. század folyamán bekebelezte. A szibériai és távol-keleti népek közül a tunguzok (evenkek) és a jakutok voltak a legnagyobb számban. A többiek sajátossága az volt, hogy a nagy kiterjedésű vidéken szétszórva és elég kicsi közösségekben éltek. Amikor KN 1918-ban kiadta a fent említett „*A nemzeti kisebbségek iskoláiról*" szóló rendeletét, akkor ezeknél a népeknél nem indult meg a közoktatás kiépítése. Az oktatás általánosságának bevezetéséről szóló tervezet elkészítéséről az OSZFSZK Népbiztosainak Tanácsa 1923. augusztus 20-án a föderációhoz tartozó iskolarendszerről határozva adot ki a parancsot.[818] A tervezetből 1925. augusztus 31-én lett dekrétum,[819] s az általánosan kötelező elemi oktatás bevezetéséről az Orosz Föderáció területén 1927. április 2-én rendelkezetek.[820] Az egész ország területére ezt 1930. július 25-én terjesztették ki.[821] Sztálin 1925 júniusában a szverdlovszki egyetemen elmondott beszédében határozta meg, hogy a kultúrfelvilágosító munka legfontosabb célja – előkészítse a Szovjetunióban az elemi oktatás általános bevezetéséhez szükséges feltételeket. Az 1929-ben írt „*Nemzetiségi kérdés és leninizmus*" című munkájában pedig azt fejtegette, hogy „*elsősorban az elemi oktatást kell általánosan kötelezővé tenni az országban, függetlenül a nemzeti hovatartozástól, majd a középiskolait, mert ezek nélkül nem fejlődhet a kultúra, s lehetetlen bármiféle*

[817] „*A nemzeti kisebbségek iskoláiról*", In: Народное образование…Сб. д-тов.с.145.
[818] „*Az OSZFSZK Közoktatási Népbiztosságához tartozó intézményi rendszerről*", In: Народное образование…Сб. д-тов. с.105.
[819] „*Az általános elemi képzés bevezetéséről az OSZFSZK-ban és az iskolahálózat kiépítéséről*", Uo.
[820] „*Az általánosan kötelező elemi oktatás bevezetésének rendjéről az OSZFSZK-ban*", In: Народное образование…Сб. д-тов. с.107.
[821] „*Az általánosan kötelező elemi oktatásról*", Uo., 109.

kulturális fejlődésről vagy kulturális forradalomról beszélni. Mi több – e nélkül nem fog fejlődni sem az ipar, sem a mezőgazdaság, sem a haza hatékony védelme".[822]

A fent ismertetett alapelvek nem változtak a honvédő háború alatt és után sem, ám az Orosz Föderáció nemzetiségi területein a háborúig létrehozott iskolák zöme orosz nyelvű volt, csak elemi szinten tanítottak anyanyelven, aztán a következő iskolaszinten már áttértek az orosz nyelvű oktatásra, az anyanyelv tanítása mellett. A háború után változás a népek számában történt, ugyanis a Krím-félszigetről 1944 májusában Közép-Ázsiába kitelepítették a tatárokat,[823] így azok is a nemzetiségek számát gyarapították, ám ők kitartóbban ragaszkodtak az anyanyelven való oktatáshoz. Ezért sajátos e területek nemzetiségi oktatása, ill. tanító- és tanárképzése is. 1948. szeptember 10-én az OK(b)P KB külön határozatban foglalkozott e területek pedagógusképzésének helyzetével. A feladatot *Kaftanov*, a Szovjetunió felsőoktatási minisztere és *Vozneszenszkij*, az OSZFSZK oktatási minisztere kapta: 1948. október 1-jétől a leningrádi, Gercen nevét viselő tanárképzőben külön részleget nyitottak a távoli észak nemzetiségi iskolái számára való pedagógusképzés céljából. Az oktatási időt három évben határozták meg, s a jelentkezőket középiskolai végzettséggel lehetett felvenni. Mivel a jelentkezők addig is kevesen voltak, ugyanakkor, s ugyanott, a 7. osztályt végzettek számára előkészítő tanfolyamokat is nyitottak. A nagyobb számú szaktanári képzés elérése végett a Leningrádi Egyetemen működő Távoli Észak Részleget *Északi Népek Karává* szervezték át. A határozat szerint az 1948-as évben az első évfolyamra, a tanárképző északi népek részlegére – 30, az előkészítőbe – 50, a Leningrádi Egyetem Északi népek karára 30 főt kellett felvenni. Mindkét intézetben bentlakást, kollégiumot biztosítottak, teljes ellátással a hallgatók és az előkészítőn részt vevők számára. Az 1949-es évtől kezdve a Habarovszki Tanárképzőben is a leningrádiéhoz hasonló rendszert kezdtek el bevezetni.[824] S bár a fenti intézkedés hatására nőtt az OSZFSZK nemzetiségi iskolái számára a tanárképzés abszolút száma, az mégsem volt képes kielégíteni az iskolai szükségleteket. Erről *Arszenyev* A.M., az Orosz Föderáció oktatási miniszterhelyettese számolt be az 1951/52-es tanév adatai alapján, 1952 decemberében. Ezen adatok találhatók az alábbi táblázatban:

16. táblázat. **A Szibéria és Távol-Kelet iskoláiban dolgozó tanárok és frissen kibocsátottak aránya az Orosz Föderációban**

	Összesen	Ebből a tanárok tárgyi megoszlás szerint					
		Orosz nyelv és irodalom	Fizika és matematika	Történelem	Földrajz	Természet-tudomány	Idegen nyelv
Szibéria és Távol-Kelet iskolának 5-7. osztályaiban dolgozó tanárok (%-ban, az OSZFSZK azonos osztályaiban dolgozó tanárok összlétszámához mérten, 1952-ben)	16,5	16,4	16,5	17,3	15,8	14,6	15,5

[822] Шинова Г. М. Культурная революция в СССР // *ПИШ*, 1951, №5. с.7.
[823] Krausz–Szilágyi 1992, 160.
[824] „*A távoli észak iskolái számára történő pedagóguskáderek képzéséről*", In: КПСС в резолюциях...т.8. с. 179.

16. táblázat (folytatás)

	Összesen	Ebből a tanárok tárgyi megoszlás szerint					
		Orosz nyelv és irodalom	Fizika és matematika	Történelem	Földrajz	Természet-tudomány	Idegen nyelv
Ugyanaz a 8–10. osztályokban	15,6	16,0	15,7	16,3	15,3	15,7	14,4
Az 1946 és 1950 között, a szibériai és távol-keleti tanár- és tanítóképző főiskolák által kibocsátottak (%-ban, az OSZFSZK tanár- és tanítóképző főiskolái által kibocsátottak összlétszámához mérten)	12,1	12,2	11,2	14,5	8,3	9,2	9,8

(Forrás: Советская педагогика, 1953, №1. с.8.)

A PTA munkájának egyik hozadéka volt, mikor sikerült elérnie, hogy 1946. augusztus 11-én az OSZFSZK Minisztertanácsa „*Az autonóm köztársaságok és területek nem orosz iskoláiban való előkészítő osztályok szervezéséről*” szóló határozatát kiadta. Korábban ilyen előkészítő osztályok a hétéves gyerekek számára csak a távoli északi vidékeken voltak. A változás abban állt, hogy a 6. életévüket betöltött gyerekeket alapszinten készítették elő az iskola első osztályába. A pozitív eredmények miatt, pár év leforgása alatt ez a kezdeményezés a többi tagköztársaságra is kiterjedt. Az itt tanított anyag (anyanyelvi írás, olvasás, számolás) azonban idővel teljes oktatási renddé szerveződött és az előkészítő (vagy ahogy a köznyelv használta, *nulladik*) osztály az iskolai képzés szerves részévé vált, kötelező jelleggel. Így az orosz nyelvet e nemzetiségi iskolákban már első osztálytól tudták tanítani, s valójában nem tíz, hanem tizenegy lett az általánosan kötelező iskolaévek száma, bár a 10. osztály volt a kibocsátó. Az anyanyelvi középiskolai képzés a Lett, Litván, Észt, Grúz SZSZK-ban már 1946-tól tizenegy évessé vált. Ezek persze újabb állami kiadásokat jelentettek, a kiadások pedig az aktuális állami költségvetési kimutatásokban is fellelhetők: az 1947-es év állami költségvetéséből, melynek teljes összege 371,3 milliárd rubelt tett ki, 52,4 milliárdot a közoktatás kapott. Ez 14,3 milliárddal volt több, mint az 1946-os évben.[825] 1949 elején, a nem orosz iskolákban folyó módszertani munka segítésére felállították a Nemzetiségi Iskolák Tudományos Kutatóintézetét, mely az OSZFSZK Pedagógiai Tudományok Akadémiájának keretein belül működött.

A Szibéria és a Távol-Kelet népei számára elindított, az általános képzettségi szintet emelni célzó intézkedések a hruscsovi időszakban is folytatódtak. 1954. december 22-én az OSZFSZK Minisztertanácsának határozata alapján, mely az északi területek kis népeinek kulturális és gazdasági fejlődéséről rendelkezett, egyben az oktatás megszervezését, annak általánossá tételét és szerkezetének az országos rendszerbe való bekapcsolását irányozta elő.[826] Az iskolai élet megélénkülését mutatta, hogy 1955. július 11–15. között Habarovszkban először tartottak tanácskozást az északi népek iskoláiban

[825] *Правда*, 21 февраля 1947 г. с.3.
[826] „*Az Északi vidékek kis népei gazdaságának és kultúrájának további fejlesztését segítő intézkedésekről*”, In: Сборник приказов РСФСР, 1955, №8, с. 3-9.

végzett munkáról. E nagy kiterjedésű, de igen ritkán lakott terület, ahol kislélekszámú, ám soknemzetiségű és nem szláv népek éltek, jelentős feladat elé állította a szovjet oktatásügyet. Épp ezért volt olyan fontos a habarovszki közoktatási értekezlet, mert megoldásokat keresett a sajátos helyzet kezelésére.[827] 1956. december 10-én pedig az Orosz Föderáció kormánya a két évvel korábban elfogadott rendelkezését ismételte és erősítette meg, ám kitért a helyi lakosság elemi iskolái számára felkészítő egyéves tanítói tanfolyamok indítására is, ahol a helyi tanerőket készítették fel.[828] 1957. augusztus 19–24. között újra tanácskozásra hívták a távoli északi vidékek (ÉK-i területek, Jenyiszej és Léna-vidéki és a Csukcs-földi) közoktatási dolgozóit és tanárait, ám ekkor Leningrádba. Az, hogy a Szovjetunió második legfontosabb városában került sor a pedagógiai találkozóra és megbeszélésre, részben a hruscsovi rendszernek az általános közoktatás iránti fokozott figyelmét példázta. Leningrádban sok oktatási elméletet tudtak megmutatni a gyakorlatban.[829] E tanácskozás tapasztalatait felhasználva adta ki augusztus 26-án az OM parancsát, mely újra egy sor, a helyi sajátosságokhoz illeszkedő kiigazítást végzett az oktatási rendszerben.[830] Ezt a folyamatot az 1960. február 20-án elfogadott határozat zárta, mely újabb anyagi segítséget nyújtott ezeknek a kis népeknek.[831]

A föderáció nemzetiségi iskoláiról ezután külön rendelkezéssel már nem találkozunk, mivel ezek orosz tannyelvű általános és középiskolákká váltak, tehát a központi rendelkezések voltak rájuk is érvényesek. Ezt támasztják alá azok a statisztikai adatok is, melyek az 1980-as években a föderáció területén a tanítás nyelvét mutatták. A kimutatások szerint az 1988/89-es tanévben az Orosz Föderáció általánosan képző iskoláiban tanuló gyerekek 98,2%-a orosz tannyelvű intézménybe járt (lásd a függelék 44. számú táblázatát).

A szövetségi köztársaságokban

A háborúban a nem orosz nemzetiségű területek szenvedték a legnagyobb károkat a Szovjetunió nyugati területein, a szövetségi köztársaságok – Ukrajna, Belorusszia, Moldávia, Litvánia, Lettország, Észtország, ill. Oroszország autonóm területei (utóbbiakról fentiekben volt szó). A tagköztársaságok területein, melyeket jó részt 1939 és 1941 között csatoltak a Szovjetunióhoz, igen heves volt a szovjetesítéssel szembeni ellenállás. „*Reakciósok és klerikálisok*" – bélyegezték meg azokat, akik ellenezték a szovjetesítést, de volt iskolai képzés mindkét nem részére. Nem úgy a közép-ázsiai köztársaságokban (Tadzsik, Kazah, Türkmén, Kirgiz, Üzbég), ahol még a háború után is külön rendeleteket kellett kiadni a nők oktatásáról. A Türkmén Kommunista Párt Központi Bizottsága 1949 januárjában adott ki rendeletet „*A női ifjúság oktatásának*

[827] „*Az északi népek iskolái munkájának Habarovszkban tartott tanácskozásról*", In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1955, №49, с.5-8.
[828] „*Az Északi vidékek gazdaságának és kultúrájának fejlődését segítő intézkedésekről* ", In: Свод законов, т. V, с. 643-646.
[829] *Национальные школы в РСФСР за 40 лет*. Сб. Статей. Москва, изд-во АПН РСФСР, 1958, с.295. (a továbbiakban: Национальные школы 1958)
[830] „*Az északi népek iskolái számára szükséges tanárok képzéséről*", In: Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1957, №41, с.3.
[831] Az OSZFSZK Minisztertanácsának határozata „*Az északi népek gazdasága és kultúrája fejlődéséhez nyújtott pótlólagos segítségről*", In: Сборник приказов РСФСР, 1960, №16, с. 8-9.

megszervezéséről és annak javítását szolgáló intézkedésekről", ugyanezt a Kazah SZSZK-ban 1952 áprilisában adták ki.[832] Pedig a közoktatás általánossá tételében a leglátványosabb mutatókat épp e közép-ázsiai országok produkálták. Ezzel kapcsolatban az Üzbég SZSZK Legfelsőbb Tanácsa 1951-es ünnepi ülésén így fogalmazott: „*Az (1917-es) forradalomig Üzbegisztánban 2%-os volt az írni-olvasni tudók aránya, ami az 1950-re 92,2% lett; előtte nem volt egyetlen felsőoktatási intézmény sem, most pedig 34 van belőlük, 92 technikum, 4,5 ezer elemi és középiskola, háromezer kultúrház és palota, 1315 könyvtár, 27 filmszínház, 16 múzeum*".[833] Ezek jelentős előrehaladást mutatnak még akkor is, ha az ünnep miatt egy kicsit „szépítve" is lettek.

A fent említett nyugati területek közül, mind számértékben, mind arányaiban, Ukrajnában pusztult el a legtöbb iskolaépület. A háború kezdetének évéről az alábbi adat hivatalos:

17. táblázat. **Iskolák, tanulók és tanárok száma és megoszlása Ukrajnában**

Tanév	Iskolák összesen	Ebből				Ebben volt	
		elemi	hétéves	középiskola	többi	tanár	tanuló
1940/41	30 881	15 310	10 957	4435	179	251 276	6 687 190

(Forrás: Прокофьев 1967, с.336.)

Egyes adatok 8000,[834] míg más 8104 iskolaépület[835] teljes pusztulásáról szólnak, ami mellett majdnem 10 ezer részlegesen elpusztult vagy állagában használhatatlanná vált. Ukrajna területén az 1945/46-os tanévben 28 470 iskolát tartottak számon, ahol több mint 5 millió gyerek tanult.[836]

Az iskolaépületek után a legégetőbb problémát a megfelelően képzett anyanyelvi szaktanárok hiánya okozta, amit részben a felsőoktatási tanárképzés kiterjesztésével, részben orosz anyanyelvű tanárok célirányos kiküldésével oldottak meg. Utóbbi megoldás alkalmazásáról szólt az OK(b)P Központi Bizottságának 1944. június 14-én, az 1940-től a Szovjetunióhoz tartozó Moldáv SZSZK oktatási helyzetével foglalkozó határozata. A széleskörű intézkedések élén a tömeges politikai és kulturális munka javítása, a közoktatási és közegészségügyi intézmények helyreállítása és működésének segítése állt. S bár a fenti felsorolás egymás utáni rendje a határozat címében szereplő rendet mutatja, maga a rendelkezés az iskolák kérdéskörével kezdődött. A párthatározat a konkrétan elvégzendő feladatokat nevezte meg, konkrét felelősökkel együtt. Rendelkezett például 395 ezer moldáv nyelvű tankönyv kiadásáról, hozzá pontos lebontásban a megfelelő mennyiségű és minőségű papír tonnamennyiségéről, aztán 60 ezer orosz és 20 ezer ukrán nyelvű tankönyvet is küldtek, ill. száz orosz anyanyelvű tanítót az 1–4. osztályokra és 60 tanárt az 5–10. osztályokra. Ezeknek a munkáknak a lebonyolításáért az OSZFSZK közoktatásügyi népbiztosa, *Potyemkin* felelt. Gondoskodott a párt a pedagógusképzésről is, mert a Szovjetunió NT mellett működő, a felsőoktatást felügyelő össz-szövetségi bizottság vezetőjének elrendelte, hogy hat fő aspirantúrát végzett kandidátust küldjön a Moldáv Tanár- és Tanítóképzőbe dolgozni, közülük két

[832] Паначин–Колмаков–Равкин 1988, с.82-83.
[833] Правда, 21 января 1950 г.
[834] *Народное образование в СССР. 1917-1967*. Под ред. М.А. Прокофьева и др. Москва, Просвещение, 1967. с.339. (a továbbiakban: Прокофьев 1967)
[835] Паначин–Колмаков–Равкин 1988, с.16.
[836] Прокофьев 1967, с.339.

fő marxizmus-leninizmus, egy Szovjetunió története, egy újkori történelem és kettő irodalom előadót.[837] Az Orosz Föderáció Közoktatásügyi Népbiztosságának volt a feladata, hogy orosz nyelvű irodalommal lássa el a köztársaság könyvtárait: négy városit – mindegyiket 5 ezer példánnyal, tizennégy járásit – mindegyiket 2 ezer példánnyal, ötven iskolait – mindegyiket 300 példánnyal.[838]

Külön kell említeni azokat a területeket, melyek csak 1944–45-ben kerültek szovjet fennhatóság alá, mivel azok szovjetesítését, vidéktől függően 1947–49-re fejezték csak be. Ezek zöme az Ukrán SZSZK-hoz tarozó terület volt: Kárpátalja (Kárpátontúl[839]), Izmaili, Lembergi (Lvivi), Ternopili megyék. A szovjet normához való igazítás időt és anyagiakat vett igénybe, nem szólva a megfelelő pedagógusi gárda kiválasztásáról. Az OK(b)P KB 1944. szeptember 27-én kiadott rendeletében két megyéről tett említést – a lviviről és a ternopiliról, ahol a legégetőbb kérdés az „ukrán–német nacionalisták", náci kollaboránsok működésének felerősödése volt, akik jelentős mennyiségű szovjetellenes irodalmat és szórólapot jutattak el a lakosokhoz és folyamatosan provokáló híreket terjesztettek.[840] Az Ukrán Népköztársaság Hadserege és az Ukrán Felkelő Hadsereg nagy befolyással rendelkezett, nemcsak az egyszerű lakosság körében, hanem a helyi értelmiség szovjetellenes részét is maga mellé tudta állítani. Az OK(b)P KB arra hívta fel az UK(b)P agitprop osztályának és a Központi Bizottságnak a figyelmét, hogy fokozza a helyi intelligencia körében a politikai és ideológiai munkát, mert közülük a legtöbben „*a német, osztrák–magyar, lengyel és román iskolákban szívták magukba a burzsoá ideológiát, s adják azt tovább a felnövekvő nemzedéknek*". Ezért az OK(b)P KB elrendelte, hogy az egész lakosság, de főképpen a fiatalok rendszeresen nézzenek szovjet művészi, szórakoztató és dokumentumfilmeket.[841] Minden területi pártszervezetnek meg kellett erősítenie ideológiai munkáját, főleg az „ukrán–német nacionalistákkal" szemben. Ennek érdekében előadásokat kellett szervezni az intelligencia és a tanárok számára a bolsevik párt történetéről és elméletéről, a Szovjetunió és az USZSZK történetéből, a marxizmus-leninizmus filozófiájából, valamint az irodalom és művészet különböző kérdéseiből. Az előadások és az ideológiai munka megszervezése végett a keletukrán területekről politikailag ellenőrzött és kellően felkészült káderekt küldtek a tudomány, oktatás és kultúra képviselői közül állandó munkára a nyugati területekre. Fokozták a Komszomol helyi szervezeteinek munkáját, s arra törekedtek, hogy minden fiatal és iskolás aktívan vegyen részt az „ukrán-német nacionalistákkal" vívott harcban. Ezért a területi szinten megjelenő újságokban rendszeresen a marxizmus-leninizmus elméleti kérdéseivel foglalkozó anyagokat kellett publikálni. A határozatban felhívták a lvivi pártszervezet figyelmét, hogy a munkásság ideológiai-politikai nevelésében ne becsülje alá az újságok, a sajtó szerepét és jobban figyeljen oda a „*Vilyna Ukrajina*" nevű területi lap tartalmi publikációira.[842]

---

[837] „*A tömegpolitikai és kulturális munka javításáról, a közoktatási és közegészségügyi intézmények helyreállításáról és működésének segítéséről szóló intézkedésekről a Moldáv SZSZK fasiszta megszállás alól felszabadított területein*", In: КПСС в резолюциях...т.7. с. 501-502.

[838] Uo., 504.

[839] A kijevi és moszkvai adminisztráció Kárpátontúlnak hívta a vidéket, mivel onnan nézve földrajzilag ez helyes meghatározás volt, ám a helyi magyar lakosság idegenkedett ettől a megfogalmazástól, mivel ők a Kárpátok lábánál, alján éltek, s nekik Lviv és Ternopil voltak a Kárpátokon túli területek

[840] „*A politikai munka hiányosságairól az USZSZK nyugati területeinek lakosai körében*", In: КПСС в резолюциях...т.7. с. 527.

[841] *КПСС в резолюциях*...Т. 7. с. 529.

[842] Uo., 531.

1947-re az Ukrán SZSZK legtöbb nyugati területe szovjetesítve volt, bár voltak még egyéni ellenállók, számukat a hatalom sikeresen visszaszorította és lokalizálni tudta. Az oktatás általánossá és ingyenessé tétele jelentős fegyverténnyé vált a szovjet hatalom kezében, mivel az a legszegényebb rétegekre is kiterjedt. Az 1946/47-es tanévtől az egész köztársaság területén a Szovjetunióban hatályban lévő egységes közoktatási törvények léptek érvénybe. Az állam a nyugati területen sok befektetést hajtott végre a háború után az általános oktatás megvalósításához elengedhetetlen infrastruktúra létrehozásáért. Az iskolák számának és szintek szerinti megoszlásának állását a Sztálin halálát követő tanévben Ukrajnában az alábbi táblázat mutatja.

18. táblázat. **Iskolák száma, szintek és oktatási nyelv szerinti megoszlása Ukrajnában az 1953/54-es tanévben**

A tanítás nyelve	Iskolák száma összesen	Ebből			A bennük tanulók száma
		elemi	hét-osztályos	közép-iskola	
Ukrán	25 192	11 185	10 316	3 691	4 460 781
Orosz	4 027	1 429	1 305	1 293	1 414 551
Moldáv	173	62	91	20	32 590
Magyar	98	35	59	4	16 432
Lengyel	6	2	-	4	2 203
Ukrán és orosz	52	1	24	27	26 791
Orosz és ukrán	3	-	1	2	1 117
Összesen:	**29 551**	**12 714**	**11 796**	**5041**	**5 954 470**

(Forrás: Архів Міністерства освіти УРСР. Звіт про роботу шкіл за 1953/54 навчальний рік, с.2. és Гриценко *1966, с.192.)*

Az 1954/55-ös tanévben, az OSZFSZK-ban elindított példa alapján, az USZSZK Minisztertanácsa a köztársaság hat iskolájában speciális 8. osztályokat hozott létre, ahol az általános ismereti tárgyak mellett bizonyos szakmák alapjait kezdték el oktatni. Ezzel párhuzamosan 26 középiskolában – kísérletképpen – bevezették a termelési gyakorlatot.[843] Ezek a kísérletek a későbbi iskolareform szegmenseit tesztelték. Ám az Ukrán SZSZK-ban, ahogy minden szövetségi köztársaságban, a kommunista pártok és Minisztertanácsok az SZKP, ill. a Szovjetunió Minisztertanácsa által kiadott rendeleteit és törvényeit másolták saját maguk számára a közoktatásban[844] és minden más területen is.

Ahogy a Szovjetuniós átlagban, úgy a tagköztársaságokban is nemcsak az iskolák, de a pedagógusok száma is folyamatosan növekedett, amit 1944 és 1958 között, az iskolareform évéig kísér az Ukrán SZSZK-ban az alábbi kimutatás:

[843] Гриценко М.С. *Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965*) за редакцією С.А. Литвинова. Видавництво «Радянська школа», Київ – 1966, с.201. (a továbbiakban: Гриценко 1966)
[844] Uo., 221.

19. táblázat. A pedagógusok számának alakulása az Ukrán SZSZK-ban 1944–58 között

Tanév	A tanárok száma	Tanév	A tanárok száma
1940/41	251 276	1951/52	299 747
1944/45	154 520	1952/53	306 813
1945/46	182 032	1953/54	317 534
1946/47	193 500	1954/55	324 874
1947/48	209 207	1955/56	326 947
1948/49	222 275	1956/57	339 678
1949/50	243 621	1957/58	342 930
1950/51	283 494		

(Forrás: Грищенко 1966, c.195.)

Ám a közoktatásban dolgozók majdnem felének (44,3%) csak középfokú végzettsége volt, tehát nem szakirányú és nem pedagógiai, ezért sürgette a tanárképzés további fejlesztését az SZKP XX. kongresszusa. A pártkongresszust megelőző tanévben, az USZSZK-ban pedagógusi munkakörben dolgozók végzettségi megoszlását láthatjuk alább:

20. táblázat. **A pedagógusok megoszlása végzettségi szintjük szerint az Ukrán SZSZK-ban, az 1955/56-os tanévben**

	A pedagógusok összlétszámából ilyen végzettsége volt (%-ban)			
	felsőfokú	**tanárképző főiskola**	**középfokú**	**Nem rendelkeztek teljes középfokú végzettséggel**
A tanárok számának összesen	24,3	29,8	44,3	1,6
1–4. osztályban	0,8	2,2	96,2	0,8
5–7. osztályban	15,4	56,4	28,0	0,2
8–10. osztályban	76,6	20,2	3,2	0,0

(Forrás: Культурное строительство СССР. Ст. сб. Госстатиздат СССР, Москва, 1956, с.182.)

Mikor 1959. október 8-án az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa közös határozata alapján változtatásokat hajtottak végre a történelemtanítás addigi rendjében, a szabályzat 3. pontjában felszólították a tagköztársaságok Minisztertanácsait, hogy vezessék be nemzeti történelmük oktatását, az 5. pontban pedig ezekhez már a tankönyvek megjelenésének idejéről is rendelkeztek – 1961. július 1. A szövetségi köztársaságok történetét feldolgozó tankönyvek zöme már 1959–60-ban meg is jelent. Ilyen volt a Kazah SZSZK története a 8–10. osztályokra,[845] az Észt SZSZK története[846] és

[845] Бекмаханов Е. *История Казахской ССР. Учебное пособие для 8-9 классов средней школы Казахстана* / Под ред. Н. П. Калистратова, Казучпедгиз, Алма-Ата, 1959, 126 стр., с илл. и карт.; *Uő: История Казахской ССР.* Учебное пособие для 10 класса средней школы Казахстана / Под ред. Н. П. Калистратова, Казучпедгиз, Алма-Ата, 1960, 143 стр., с илл. и карт.

[846] *История Эстонской ССР*. Учебник для средней школы / Под ред. К. Сийливаска. Эстонское государственное издательство, Таллин, 1960, 275 стр., с илл. и карт.

Azerbajdzsáné is (SZSZK nélkül)[847]. A PTA viszont csak 1961-ben adta közre a történelem tan- és segédkönyveinek elvárásairól szóló útmutatóját.[848] Az elvárás az volt: „*Ne csak azért tanítsák a tagköztársaságok történetét, hogy a tanulóknak egyszerűen ismereteik legyenek népük múltjáról, hanem hogy megértsék az orosz nép szerepét, amit az egykori Orosz Birodalom népeinek baráti szovjet családdá való kovácsolásában végzett.*”[849] A fent felsorolt három köztársasági tankönyv közül a kazahsztáninak az akadémiai útmutatás nélkül is sikerült demonstrálni Kazahsztán Oroszországhoz való csatolásának progresszív jelentőségét. „*A szerző hűen mutatta be az orosz nép vezető szerepét, s hogy csak Oroszország segítségével tudták legyőzni a dzsungari hűbérurakat, s a kazah népnek az Oroszországhoz való önkéntes csatlakozás felelt meg leginkább*”.[850] Sikeresen oldotta meg a helyzetet az észt tankönyv is, mert „*pontos ideológiai magyarázatot adott az észt és orosz népek barátságának és egymás kölcsönös szeretetének tényére is, ill. annak történelmi gyökereire a tankönyv 19, 29, 39, 48-49. és 66. oldalain*”.[851]

Azonban nem minden köztársaság igyekezett saját történetének megírására és tanítására. Erről tanúskodik az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának 1962. július 20-án kelt 279. számú parancsa, melyet maga a miniszter – *Afanaszenko* J. I. írt alá. Ebben a rendeletben felhívta a Kabardin-balkari és Észak-oszét ASZSZK Oktatási Minisztériumainak figyelmét, hogy sürgősen tegyenek eleget az 1959. október 8-i állam- és párthatározatnak, ill. az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma 1961. január 27-i 19-M sorszámú körlevelének és adják ki a 7–8. osztályok számára az autonóm köztársaságuk történetét.[852] Nem úgy az Ukrán SZSZK-ban, ahol 1960-ra már elkészített és kiadott mintapéldánya volt a köztársaság történetének. A szerzők *Gyadicsenko* V. és *Losz* F. voltak, utóbbi a történelemtudományok doktora, s az ő nevéhez fűződött a 9–10. osztályok számára írt tankönyv is, ami 1967-ben kísérleti jelzőt kapott csak. Megjegyzendő, hogy e nemzeti (köztársasági) történelemtankönyvek első mintapéldányait jóváhagyásra orosz nyelven kellett benyújtani.

A saját történelmük oktatásán túl igen szűk volt a szövetségi köztársaságok Közoktatási Minisztériumainak mozgástere, önálló rendeleteket alig adtak ki. Utóbbi speciális határozat közé tartozott például az USZSZK Minisztertanácsa által 1964. október 12-én, 183. számmal kiadott törvényerejű rendelet, ami a köztársaság pedagógusai számára létrehozta a Makarenko érmet.[853] Célja, mint a többi hasonló éremnek, az oktatási dolgozók ösztönzése és megbecsülésük kimutatása. Ezt a díjat csak az Ukrán SZSZK területén osztották ki, s azon tanároknak, nevelőknek, rangidős pionírvezetőknek, iskolavezetőknek, iskolán kívüli gyermekintézmények pedagógusainak, ill. óvodai dolgozóknak, közoktatási szervek munkatársainak, pedagógiai tudományokkal foglalkozóknak ítélte oda az USZSZK Oktatási Minisztériumának Kollégiuma, akik jelentős eredményt értek el az oktatás és nevelés terén.[854]

---

[847] *История Азербайджана*. Учебное пособие для средней школы. Азеручпедгиз, Баку, 1960, 280 стр., с илл.

[848] *Педагогические требования к школьным учебникам и другим учебным книгам по истории*. Изд. АПН РСФСР, Москва, 1961.

[849] Учебник по истории союзных республик // *ПИШ*, 1961, №3. с.88.

[850] Uo., 89.

[851] Uo.

[852] „*A VIII. osztályos Szovjetunió történetének alapismeretei tanítása helyzetéről és a tanulók tudásminőségének javításáról a Kabardin-balkari és Észak-oszét ASZSZK iskoláiban*”, In: *ПИШ*, 1962, №5. с.8-11.

[853] „*A Makarenko A. Sz. érem létrehozásáról*”, In: Березняк 1973, с.301-303.

[854] *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*, 1964, №21-22.

A nemzeti (köztársasági) történelemtanítás számára a PTA által meghatározott irányvonal Brezsnyev idején is megmaradt. 1968-ban a *Prepodavanyija isztorii v skole* a pártnak a történelemtudomány és a történelemtanárok felé megfogalmazott elvárását közölte: *„A tagköztársaságok történelmének oktatásakor először is arra kell figyelni, hogy kiemeljék a Szovjetunió népei barátságának gyökereit, azok történelmi sorsának egységét, nem a különbségekre kell a figyelmet felhívni.*"[855] A Szovjetunióban nem csak 15-25 nép, nemzetiség élt, mégis csak a tag- és autonóm köztársaságok kaptak jogot saját történelmük oktatására. 1961 után a többi nemzetiség a Szovjetunió története mellett annak a tag-, ill. autonóm köztársaság népének a történetét is tanulta, aminek kötelékében élt, csak a sajátját nem.

Ahogy az már fentebb olvasható volt, a tagköztársaságok Oktatási Minisztériumainak saját hatáskörben kiadott rendeletei csak elvétve lelhetők fel. Ami viszont megtalálható, mint például az 1970. január 14-i, az meg olyan apróság, mint hogy az Ukrán OM Kollégiuma először engedélyezte az elemi osztályok írásóráin a tollszár helyett a töltőtoll használatát (fekete, kék vagy sötétlila tintával).[856] A gyerekek számára fontos, ám a rendszer számára szinte lényegtelen döntés mellett azonban folyamatosan azzal találkozunk, hogy a szövetségi köztársaságok az oktatás szinte minden területén a moszkvai központ által elfogadott és megszabott határozatokat másolták saját nyelvükön. Így volt ez az iskolai bélyegzők és a címtáblák központilag jóváhagyott új formájának bevezetésekor is, amit az 1970. szeptember 8-án, 749. sorszámmal jóváhagyott középiskolai Szabályzat 61. pontja és a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma 1971. március 31-i, 19. számú parancsa alapján kellett átírni az egész ország területén. Az USZSZK Oktatási Minisztériuma ezt 1971. április 5-én, 63. számú törvényerejű rendeletében tette meg.[857] Az új bélyegzőket és címtáblákat elsősorban az újonnan létesített iskolák számára készítették el, a többiek számára 1971–72 folyamán ütemezték be a cserét. Minden tagköztársaságban kétnyelvű címtáblát kellett kifüggeszteni, ahol a tábla bal oldali felén a szövetségi köztársaság nyelvén, a jobboldalin pedig oroszul írták az intézmény megnevezését. Ugyanez vonatkozott a kör- és sarokbélyegzőkre is. A nemzetiségi nyelven oktató intézmények számára készült bélyegzőkben és kiírásokban annyi eltérés volt, hogy feltüntették rajtuk az oktatás nyelvét is.[858] Ez a tendencia tükröződik az ukrán OM 1971. május 7-i, 163. sorszámú törvényerejű rendeletében is, amivel a Szovjetunió Minisztertanácsa 1971. március 11-i, 420. számú határozatának tettek eleget.[859] Ezt az Ukrán SZSZK száz középiskolájába az 1971–75-ös évek során fokozatosan vezették be.[860]

[855] Гречишкин В. А. Задача большой важности // *ПИШ*, 1968, №1. с.3.

[856] *„Az iskolások írástanulásának részleges követelmény-változásáról, ill. a töltőtollak használatáról az elemi osztályokban*", In: Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР, 1970, №10. *és* Березняк 1973, с.154. Ez a rendelet azt is felvetette, hogy talán még könnyebb lenne a tanulóknak a golyóstoll egy bizonyos változatát használni (RS–49, iskolai típus).

[857] *„A kör és sarokbélyegzők, ill. címtáblák mintáinak jóváhagyásáról az elemi, nyolcosztályos és középiskolák számára az Ukrán SZSZK-ban*", In: Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР, 1971, №12.

[858] *„A kör és sarokbélyegzők, ill. a címtáblák mintáinak leírása az elemi, nyolcosztályos és középiskolák számára*", In: Березняк 1973, с. 345-348.

[859] E szabályzás a középiskolák felső osztályaiban gépírók, gyorsírók és más irodai munka végzésére alkalmas munkások előképzését rendelte el, lásd *„Az általánosan képző középiskolák feslő osztályos tanulóinak gépírás és korszerű irodavezetés alapjainak oktatásáról*", In: Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР, 1971, №13.

[860] A bevezetést megyei központokban vagy más nagyobb városokban hajtották végre, melyek 100 ezer vagy ennél több lakossal rendelkeztek, In: Березняк 1973, с. 210-211.

Az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának Kollégiuma által 1968. május 27-én kiadott rendeletét[861] az USZSZK-ban 1973-tól először tényleg csak a nemzetiségi iskolákban alkalmazták, majd a ’70-es évek közepétől megpróbálták kiterjeszteni az orosz és ukrán tannyelvű iskolákra is, ami az addigi hétéves beiskolázási korhatárt hatra akarta csökkenteni. Az ukránok lakta területeken ez nem okozott különösebb gondot, ám az orosz területeken ellenségesen fogadták, s nem is vezették be még az 1984. április 12-i, 313. számú rendelet után sem. Utóbbi rendelet már hat évben határozta meg a beiskolázási korhatárt és négy évben az elemi oktatást. Ennek ellenére az USZSZK, majd a későbbi utódállam Ukrajna területén még az 1990-es évek közepén is voltak olyan megyék, ahol engedélyezték az orosz ajkúak három évfolyamos elemi iskoláinak működését, hétéves beiskolázási korhatárral.[862]

Az oroszosítási folyamat, mely több hullámban zajlott Hruscsov és Brezsnyev főtitkársága idején egyaránt, a tagköztársaságokban azt eredményezte, hogy lassú, de folyamatos tendenciává vált az orosz tannyelvű iskolákban tanulók számának fokozatos növekedése. Az 1980–89 közötti időszakban a Belorusz és Kazah SZSZK-ban volt megfigyelhető, hogy a tanítás nyelve szerint lényegesen többen tanultak oroszul, mint a köztársaság nyelvén. 1989-ben a fehérorosz iskolások 79,2%-a, a kazahoknál pedig 67,4% tanult orosz tannyelvű intézményben, s nem az anyanyelviben.[863] Az Ukrán SZSZK-ban ez az 1988/89-es tanévben 51,8% volt, ami azt mutatta, hogy az ukrán anyanyelvű gyerekek 20-22%-át orosz iskolába íratták szülei (lásd a függelék 44. számú táblázatát).

A tagköztársaságok nemzetiségi vidékein

Ha a Szovjetunióban államnyelv alatt az oroszt értjük – amit akkor így soha nem definiáltak, csak mint a nemzetiségeket összekötő nyelvet –, akkor a tagköztársaságokban élő, de nem a köztársaság nyelvét beszélők nem másod-, hanem harmadrendű nyelvet vallottak magukénak. Ezt a nyelvi és állampolgári állapotot a mai kárpátaljai magyarság akkori oktatási és iskolaügyén keresztül mutatjuk be. Mindeközben elengedhetetlenül magának a vidéknek az iskolaügye is terítékre kerül, hisz ekkor kapta meg a Szovjetunió e területet, ill. a magyarokon kívül más „harmadrendű” nyelvet beszélő lakossága is volt.

A jelenlegi Kárpátalja területére a szovjet csapatbevonulás 1944. október 27-én fejeződött be.[864] 1945. június 29-én a Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság szerződést kötött a vidék Szovjetunióhoz kerüléséről. Ezt ugyanazon év november 22-én a csehszlovák parlament, november 27-én pedig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége is jóváhagyta. Utóbbi szerv 1946. január 22-i dátummal a területet az Ukrán SZSZK közigazgatási egységévé nyilvánította *Kárpátontúli terület* néven, ezért január 25-étől az USZSZK törvényei váltak hatályossá ott is.[865]

---

[861] „*Előkészítő osztályok nyitásáról a falusi nemzetiségi iskolákban*”, In: Сборник приказов и инструкций Министерства просвещения РСФСР, 1968, №20, с.2-4.

[862] Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Orosz Ildikó: *Nyelv, oktatás, politika*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2001, 13. (a továbbiakban: Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001).

[863] *Народное образование... Ст. сб*., 1989, с.89.

[864] Még a jelenlegi hivatalos irányvonal szerint is a Szovjet Hadsereg „felszabadította” a vidéket a német–magyar megszállás alól, *lásd* Висіцька Таміла. *Три сходинки до самоствердження. Освіта, трудова і громадянська діяльність жінок Закарпаття*. Ужгород, Ліра, 2006. с.190. (a továbbiakban: Висіцька 2006)

[865] *Радянська Україна*, №19, 26 січня 1946р.

1945-ig, de aztán is gyakran használták a vidékre a *Kárpátontúli Ukrajna* elnevezést. Így minősítette magát az a szerv is – Kárpátontúli Ukrajna Népi Megbízottjainak Tanácsa –, amely 1944. december 5-én, Iván *Kercsa* professzor személyében rendelkezett az oktatási intézmények könyvtárairól. Minden népi, középiskola vagy szakiskola igazgatósága, záros határidőn belül, köteles volt átellenőrizni könyvtárát, s annak állományából kivonni és megsemmisíteni minden:

a) magyar és német tankönyvet;
b) magyar és német irodalmat eredeti nyelven vagy fordításban egyaránt;
c) népellenes kiadványt, mindegy milyen nyelven és hol adták ki;
d) magyar revizionista földrajzi térképet;
e) népellenes fasiszta illusztrációt és plakátot;
f) a magyar helytartó arcképét és mindenkiét, aki Kárpátontúli Ukrajna idegen megszállására emlékeztetett.[866]

Ugyanebben a rendeletben felhívással fordultak a terület pedagógusaihoz, hogy mindenki haladéktalanul jelentkezzen tanintézetében, ahol addig dolgozott, s késedelem nélkül indítsák újra az iskolai oktatást minden iskolatípusban.[867] Még ezen a napon a Néptanács elrendelte a csehszlovák és magyar állami vagyon elkobzását.[868]

December 6-án pedig Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa bevezette a kötelező előzetes cenzúrát minden kiadványra, amely a megye területén megjelent. Ennek be nem tartását 10 ezer pengő büntetéssel vagy hat hónap elzárással szankcionálták.[869]

A megyében a harcok során elpusztult iskolaépületek számát egy valódiságában nem hitelesített dokumentumból tudjuk csak megsaccolni, amely azt állítja, hogy 220 semmisült meg teljesen, 103 910 m^2 összterülettel, ami akkor az összes intézmény 30%-át jelentette.[870] A tanulók az 1944/45-ös tanévben még a háború előtti rendben működő iskolákban fejezhették be tanulmányaikat. Az intézmények szovjetesítés előtti számáról és megoszlásáról Iván *Turjanica*, Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottsága titkárának 1945. március 25-i, a párt Központi Bizottsága második plénumán elhangzott beszámolójából értesülhetünk, „*A népi oktatásról*” című fejezetből:

21. táblázat. **Az iskolák és szintek szerinti megoszlása Kárpátalján 1945 márciusában**

Az iskola típusa	Száma	Tanulók létszáma	Tanárok száma
Elemi	560	100 ezer	2220
Polgári	30		250
Gimnázium	6		90
Kereskedelmi	3	1730	Nincs adat

(Forrás: Закарпатська Україна, №38(60), 31 березня 1945 р.)

[866] Розпорядження Уповноваженого Народної ради Закарпатської України в справах освіти // *Закарпатська правда*, 7 грудня 1944 р.
[867] Fedinec Csilla: Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991). In *Officina Hungarica VIII.* Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 1999. 37. (a továbbiakban: Fedinec 1999)
[868] *Kárpátalja évszámokban 1867–2010.* Ukrán–magyar kétnyelvű kiadvány. Ungvár, az UzsNU „Hoverla” Kiadója, 2011. 119–120.
[869] Розпорядження Уповноваженого Народної ради Закарпатської України в справах освіти // *Закарпатська правда*, 7 грудня 1944 р.
[870] Державний Архів Закарпатської області (ДАЗО), ф. Р-869, оп.1, од.зб.16, арк.36.

Az iskolák államosításáról az 1945. április 20-i, 58. számú tanácsrendelet döntött, ami szerint az iskolai nevelés állami kézbe került, vagyis minden oktatási intézmény állami státuszúvá vált, a pedagógusok állami alkalmazottak lettek.[871] Az 1945/46-os tanévtől a megye népi, polgári iskoláit és gimnáziumait átalakították:

- elemi iskolává, négy osztállyal;
- nem teljes középiskolává, hét osztállyal;
- teljes középiskolává, tíz osztállyal.

Minden lakott településen, ahol húsz vagy ennél több iskoláskorú gyermek volt, akiknek lakhelyétől több mint 3 kilométerre volt az oktatási intézmény, iskolát kellett létrehozni. A járási központokban és városokban középiskolákat nyitottak. Azon hétosztályos és középiskolai tanulók számára, akiknek a lakóhelyük és iskolájuk közötti távolság több volt, mint 4 km, oktatási intézményükben kollégiumokat szerveztek. Előirányozták 462 elemi, 163 hétosztályos és 15 középiskola létrehozását.[872]

Az 1945. december 5-i rendelet értelmében a Beregszászi Magyar Királyi Főgimnázium épületét állami tulajdonná nyilvánították, s abban ukrán nyelvű gimnáziumot alakítottak ki. A felemás 1944/45-ös tanévet követően a magyar gimnázium Vérke-parti patinás épületében az ukrán tannyelvű 1. Számú Középiskola kapott helyet. Alapító emléktábláját megfordították, és ukrán nyelvű szöveggel Scsorsz-dombormű (az iskola névadója) került rá. A magyar nyelvű oktatás kiszorult a gimnáziumból.[873] Ugyancsak bezárták a Magyar Királyi Gimnáziumot Ungváron is, az utolsó kibocsátáskor – 1945 júniusában – 155 érettségiző kapta kézhez bizonyítványát. Ennek helyén még ugyan azon év szeptemberében megnyitották az Ungvári 1. Számú Ukrán Tannyelvű középiskolát, az ungvári és munkácsi kereskedelmi akadémia bázisán pedig az Ungvári Szovjet Kereskedelmi Technikumot és a Munkácsi Szövetkezeti Technikumot. Az ungvári tanítói szemináriumból tanítóképző szakközépiskola lett, majd 1950-ben az UK(b)P területi bizottságának javaslatára kétéves felsőfokú tanítói főiskolává szervezték át. E főiskolának két kara volt: nyelv és irodalom (orosz és ukrán tagozattal), illetve fizika-matematika. 1952-ben az előző karon magyar tagozatot is indítottak.[874] Az intézményt aztán 1954-ben az Ungvári Állami Egyetemhez csatolták,[875] amit Kárpátontúli Ukrajna KP KB és Népi Tanácsa közös határozat alapján 1945. július 20-án alapítottak Ungváron, s melyre folyó év harmadik negyedévében ötmillió pengőt utaltak ki az állami keretből.[876]

Az írástudatlanság felszámolására a párt helyi szervezetei kaptak megbízást. Az 1945/46-os tanévben a megyében 233 iskola működött az írni tudók, 255 csoport az írástudatlanok és 521 a gyenge írástudók számára. Tanításukat 2152 tanító, 348 más szakmabeli intelligencia és 145 tanuló végezte. Ezt *Goncsarenko A*., az UK(b)P Kárpátaljai területi, iskolákért felelős részlegvezetője írta 1946. július 25-i jelentésében.[877]

[871] ДАЗО, ф. Р-14, оп.1, од.зб.51, арк.3.
[872] Постанова НРЗУ// *Молодь Закарпаття*, 29 липня 1945 р.
[873] Dalmay Árpád: Magyar nyelvű oktatás Beregszászon és körzetében 1945-től napjainkig. Beszámoló elhangzott a beregszászi öregdiákok 1988. évi balatonvilágosi találkozóján. In Benda István, Dr. Orosz László (szerk.): *A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 28.
[874] *A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története*. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1975. 254. (a továbbiakban: – A boldogság felé 1975)
[875] Висіцька 2006, с.196.
[876] В ЦК КПЗУ та НРЗУ// *Молодь Закарпаття*, 29 липня 1945 р.
[877] ДАЗО, ф.4, оп.1, сп.84. *Ugyanez az adatsor, kevés eltéréssel megtalálható:* Висіцька 2006. с.197.

Az oktatás szovjet rend szerint a vidéken az 1945/46-os tanévtől kezdődött (a tantárgyi rendet a függelék 29. számú táblázata mutatja). A tárgyhálóban nem szerepelt a megyében még élő három nemzetiség nyelve – a ruszin, magyar és román. A ruszinoknak nem nyílt később sem iskolájuk, őket ukránná nyilvánították. A fenti tantárgyi elosztásban azonban sem a magyar, sem a román nem szerepelt. 1945. szeptember 1-jétől a megye akkori vezetésének külön kiegészítő határozata 65 magyar iskola megnyitását engedélyezte, amiből 38 elemi és 27 általános volt.[878] Ugyancsak e külön engedélyben rendelkeztek 7 moldován (nem román!) és egy szlovák nyelvű iskola beindításáról is. Ezekben az ukrán nyelv és irodalom oktatására kijelölt órákat anyanyelv és irodalom tanítására használhatták, az oroszt pedig mint a népek közötti érintkezés nyelvét a magyar és román iskolákban is kötelezően oktatták.[879] Ekkor, vagyis az 1945/46-os tanévben összesen 758 ukrán, orosz, magyar és moldován nyelvű iskolát tartottak számon. Ezekből 559 – elemi, 182 – hétosztályos, 17 pedig középiskola volt, melyek közül 166 hétosztályos és 9 középiskola falun létesült.[880] Fenti iskolák számában a hét moldován /román nyelven oktató elemi iskola is benne volt 1367 tanulóval és egy szlovák tannyelvű – 103 tanulóval, utóbbi az Ungvári járásban található *Sztorozsnyicán*. A szlovák iskolát egy év leforgása után felszámolták, amit az előző dokumentumban nem is jelöltek külön.[881] Nem orosz vagy nem ukrán tannyelvű középiskola Kárpátalján csak Sztálin halála után, az 1953/54-es tanévben nyílt, pedig akkor a helyi lakosság 17%-át tették ki a magyarok.[882]

Az 1946/47-es tanévben a megyében működő iskolák számáról különböző dokumentumokban eltérő adattokkal találkozunk, egyik azt állítja, hogy összesen 817 iskola működött, melyek közül:

- 605 elemi
- 182 hétosztályos
- 30 középiskola.[883]

A másik levéltári dokumentumban 754 iskola szerepel az alábbi bontásban:

***22. táblázat.* Az iskolák és a bennük tanulók száma szerinti megoszlás Kárpátalján az 1945/46-os tanévben**

Az iskola típusa	Az iskolák száma	A bennük tanulók száma
Elemi	558	50 000
Hétéves	179	56 000
Középiskola	17	8 000

(Forrás: ДАЗО, ф. Р-165, оп.2, од.зб.13, арк. 5-6.)

A táblázatban szereplő adatsor közelebb áll az előző évihez, és az elemi iskolák számában az egy szlovák felszámolása és érzékelhető. Ugyancsak két eltérő adatsorral találkozhatunk az 1946/47-es tanévben a magyar nyelven oktató iskolák számáról is.

[878] Orosz Ildikó: Non scholae, sed vitae… In: *Extra Hungariam. A Hatodik síp antológiája*. Hatodik síp, Budapest – Ungvár, 1992. 58-61. (a továbbiakban: Orosz 1992)
[879] Popovics 1992, 4.
[880] Партархів Закарпатського обкому КПУ, ф. 1, оп.1, спр.41, арк.66.
[881] ДАЗО, ф. Р-165, оп.2, од.зб.13, арк.7.
[882] *Нариси історії Закарпаття*. Том III (1946-1991). Керівник авторського колективу М.М. Болдижар. Ужгород, 2003. с.344. (a továbbiakban: Болдижар 2003)
[883] *Статистичний збірник*. – Ужгород: Закарпатське книжково-газетне в-во, 1969. с.146.

Az egyik szerint 98 működött a megyében, ebből 16 hétéves, a többi elemi volt, 12 ezer tanulóval,[884] a másik szerint összesen 76 iskolát találhatunk, közülük 41 elemi volt.[885] A megyében letelepült orosz nyelvű lakosságnak 1946-ban 3 iskolát nyitottak,[886] melyek száma aztán 1959. szeptember 1-jére 17-re nőtt.[887] Az orosz és ukrán nyelv elsajátítása a vidék minden nem orosz és/vagy ukrán lakosa számára kötelező volt. Így 1945-től a román, moldován, magyar iskolákban mind az ukrán, mind az orosz nyelv és irodalom kötelező tárggyá vált, emellett az anyanyelvet és egy nyugati idegen nyelvet is oktattak. Ám ez már túl soknak bizonyult, ezért az USZSZK Oktatási Minisztériuma 1950. július 3-án elfogadott 739. számú rendeletével a nem orosz és nem ukrán tannyelvű iskolákban megszüntette az ukrán nyelv és irodalom kötelező oktatását. Maradt az orosz mint a népek közötti érintkezés nyelve. Az 1950/51-es tanévben a magyar és román iskolák 7. osztályában oktatták fakultatív formában az ukrán nyelvet.[888]

A kárpátaljai magyarság oktatáshoz való jogának mérlegelése összefüggött azzal a ténnyel és gondolkodással, amit a bevonuló 4. Ukrán Front katonai tanácsa 1944. november 13-ai ülésén elfogadott 0036. számú határozata is tükrözött:

a) *„...Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek élnek, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni és hadifogolytáborba kell irányítani…*
b) *A német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik Kárpátontúli Ukrajna felszabadított területén élnek, külön csapatokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogolytáborba kell irányítani*.”[889]

A városparancsnokságok még aznap a következő hirdetményt tették közzé:

> *„1. Folyó évi november hó 14-től három napon belül jelentkezni kötelesek a legközelebbi városparancsnokságnál mindazok a katonák és tisztek, akik a magyar és német hadsereg kötelékébe tartoztak és a felszabadított Kárpátalja területén maradtak.*
> *Jelentkezni tartoznak, a német és magyar nemzetiségű hadköteles egyének is 18 évtől 50 éves korig.*
> *2. Ezen határidőn belül kötelesek ugyancsak jelentkezni mindazok, akik a magyar megszállás alatt Kárpátalján a rendőrség vagy csendőrség szolgálatában álltak.*
> *3. Jelentkezni csak a városparancsnokságnál lehet naponként reggel 9-től este 7-ig. A jelentkezés utolsó napja 1944. évi november hó 16-ika.*
> *4. Mindenki, aki a jelentkezésnek nem tesz eleget, le lesz tartóztatva és a haditörvényszék elé kerül.”*[890]

Egy ellenséges területre bevonuló hadseregtől „elfogadható”, hogy nyilvántartásba veszi azokat a katonákat és tiszteket, akik a német és a magyar hadseregben szolgáltak. Ám a fenti parancs szerint jegyzékbe kellett venni a 18–50 év közötti német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket is, vagyis olyan polgári egyéneket, akik

[884] Fedinec 1999, 46. ugyan ez az adatsor található: Болдижар 2003, с.344.,
[885] Orosz 1992, 58-61.
[886] ДАЗО, ф. Р-165, оп.2, од.зб.13, арк.5-6.
[887] ДАЗО, ф. Р-195, оп.18, спр.249, арк.20-30.
[888] Fedinec 1999, 48.
[889] *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól. (1944–1946)*. Dupka György közreadásában. Patent-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993. 7. (a továbbiakban: Dupka 1993)
[890] Dupka 1993, 8.

semmilyen hadseregben sem szolgáltak, de a Vörös Hadsereg által felszabadított területen éltek. Meglepő a rendelet 3. pontja is, ahol a meg nem jelenő polgári személyeket is haditörvényszékkel fenyegették. A vidékre betelepült új hatalom végig ezt a hozzáállást tanúsította Kárpátalja nem szláv lakosságával szemben.

Az adatok szerint az 1945/46-os tanévre Kárpátalján lényegesen megnőtt az elemi iskolák száma, ahová ekkor 50 ezer gyerek járt. Ezeknek az elemi iskoláknak majdnem a fele a hegyvidéki területen volt, ahol azelőtt nem létezett szervezett oktatás, ezért gondot okozott a tanítói gárda megszervezése. Ebből kiindulva adta ki Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa 1945. október 6-i rendeletét, mely a Verhovinai hegyvidéken dolgozó tanítók és tanárok anyagi helyzetének javítását tűzte célul. A számbeli gondot azzal próbálták enyhíteni, hogy engedélyezték az ungvári, munkácsi és huszti tanítói szemináriumok negyedéves hallgatói számára a tanítást. A normál tanári fizetéseken felül pedig plusz 200 pengőt fizettek nekik. 1945. november 1-jétől lakással és egész évi tüzelővel kellett ellátni a hegyvidéken oktató tanárokat, s megállapították az egy főre jutó élelmiszer és ipari cikkek normái is:

700 g kenyér naponta	1000 g só egy hónapra
1500 g liszt egy hónapra	1 db mosószappan egy hónapra
1500 g makaróni egy hónapra	1 db mosdószappan egy hónapra
4400 g hal-hús egy hónapra	25 g tea egy hónapra
1000 g zsír egy hónapra	10 000 g burgonya egy hónapra
1000 g cukor egy hónapra	300 db cigaretta egy hónapra

(Forrás: ДАЗО, ф. Р-14, оп.1, од.зб.80, арк.3-4.)

Az ezek után is meglévő tanítói és szaktanári hiányt, a már fent említett módon, orosz anyanyelvű tanárok célirányos kiküldésével pótolták. 1946–50 között Kárpátaljára 2700 tanárt küldtek a Szovjetunió különböző vidékeiről.[891]

Az 1945/46-os tanévben az USZSZK legnyugatibb csücskében is befejezték az oktatás szovjetesítését. Erről számolt be a Pravda 1947. január 2-i száma, ami Kárpátontúli és Izmaili területek oktatási dolgozóinak tanácskozásáról írt. A cikkből kitűnik, hogy a tanácskozás legfontosabb témája az ideológiai kérdés volt, hisz az UK(b)P KB propaganda és agitációs osztályának felelős titkára, *Nazarenko* tartotta a nyitó előadást „*Az ideológiai munka és az intelligencia*" címmel. Majd *Filippov* elvtárs, az ukrán oktatási miniszterhelyettes kapott szót, aki beszámolt az UK(b)P KB „*Ukrajna iskoláiban folytatott munka további javításáról*" szóló határozat teljesítéséről. Majd az USZSZK főügyésze, *Rudenko* számolt be a tanároknak a nürnbergi perről.[892] Az ideológia, agitáció és a tanárok kapcsolatáról ad képet az a tudósítás is, ami a Lvivben megtartott tanácsi szavazások előkészítésében részt vevő 3700 tanárról ír. Itt már egyértelműen a tanárokról mint a párt legaktívabb agitátorairól olvashatunk.[893]

Az 1950-es évek elején, amikor a háború alatti demográfiai csökkenés a Szovjetunió szintjén elérte az elemi iskolákat, s látványosan csökkent a tanulók száma, az a fentebb már tárgyalt iskolai hálózatban lezajlott belső szerkezeti változást indította el. Ennek következtében a kis tanulói létszámmal rendelkező elemi iskolákat felszámolták, a nagyobb létszámúakat hétosztályossá, a hétosztályosokat pedig középiskolává alakították

[891] Болдижар 2003. с.341.
[892] *Правда*, №10393, 2 января 1947 г. с. 2.
[893] *Правда*, №10403, 13 января 1947 г.

át. Ez a körzetesítés Kárpátalja magyar iskoláit hátrányosan érintette, mivel az olyan – szinte teljesen homogén magyar lakosságú kis-regionális központokban működő, s nemrég megnyílt – hétosztályos iskolákat, mint a Beregszászi járási nagymuzsalyi, nagyberegi, jánosi, csomai, ukrán tagozatosokká alakították át. Ez azt jelentette, hogy a meglévő magyar osztályok mellé, párhuzamosan ukrán és/vagy orosz nyelvűeket indítottak. A kárpátaljai magyar oktatásügy kérdésével foglalkozó – fent már hivatkozott – két kutató szerint az első párhuzamos osztályt a Nagydobronyi Középiskolában nyitották. Az egyik 1953-ra teszi ezt,[894] a másiknál nincs év jelezve.[895] Kutatásaink során mi azzal szembesültünk, hogy a magyar tannyelvű Nagyberegi Hétosztályos Iskolában az 1951/52-es tanévben nyitották meg az ukrán tagozatot, mikor 1951. szeptember 1-jén az iskola névsorkönyvében 332–335. sorszám alatt két gyereket az első, kettőt a 2. osztályba iskoláztak be.[896] Ezután ide irányították át a környező kistelepüléseken (Alsó- és Felsőremetén, Kovászón) felszámolt ukrán elemi iskolákból a tanulókat. Így három év leforgása alatt az ukrán tagozat mind az 1–7. osztályokban feltöltődött. Mivel az újonnan nyitott tagozatnak ukrán anyanyelvű tanárokra volt szüksége, ezért oda főleg Ukrajna belső területeiről irányítottak frissen végzett szakembereket. Ezeket a pedagógusokat szolgálati lakásokba költöztették, azok idővel családot alapítottak, s az addig tisztán magyar falvakban ukrán „szórvány született". Beszédesek e magyar–ukrán tagozatos iskolák ukrán osztályaiban érettségizett tanulók nemzetiségi arányai, amit a függelék 16. számú táblázata mutat.

Sztálin halála után a nemzetiségi területeken folytatott oktatáspolitikában kétirányú, egymással ellentétes folyamat kibontakozása követhető nyomon:

a) egyrészről több, nemzetiségi nyelven oktató iskolarendszer ekkor teljesedett ki, s vált teljes középiskolaivá, mint a magyar és a román/moldáv;
b) másrészről, már a hruscsovi korszakban tetten érhető, az egységes szovjet nép kialakítása érdekében tett lépésként, az orosz nyelvnek az általános kiterjesztése minden nem orosz tannyelvű intézményben.

A központi adatok alapján, a Kárpátalján működő iskolák tanítási nyelv és szintek szerinti megoszlása az alábbiak szerint nézett ki:

***23. táblázat.* Az iskolák megoszlása Kárpátalján tanítási nyelv szerint az 1954/55-ös tanévben**

A tanítás nyelve	Elemi iskolák		Hétéves iskolák		Közép-iskolák		Mindösszesen	
	száma	tanulók száma	száma	tanulók száma	száma	tanulók száma	Iskolák száma	Tanulók száma
Ukrán	343	14 668	259	57 056	79	39 900	681	111 624
Orosz	4	128	3	830	11	6388	18	7346
Magyar	35	1325	54	10 681	10	4859	99	16 865
Moldáv	6	152	7	2174	1	531	14	2857
Összesen:	**388**	**16 273**	**323**	**70 741**	**101**	**51 678**	**812**	**138 692**

(Forrás: Радянська школа, 1955, №6, с.22.)

[894] Orosz 1992, 53.
[895] Fedinec 1999, 49.
[896] *Книга обліку учнів Бережской семилетней школы №1*, село Береги, Береговский р-н, Закарпатской обл.

Hruscsov főtitkársága idején az első irányvonal megvalósulása jól nyomon követhető a kárpátaljai magyarság iskolarendszerének alakulásában. Fent volt szó róla, hogy 1953-ig csak elemi és hétosztályos iskolák működtek magyar, ill. román nyelven. A magyar iskolák száma az 1952/53-as tanév végén 79 volt, amiből 60 hétosztályos és 19 elemi. A számok mutatják, hogy az 1945-ben elemiként megnyitott iskolák zömét hétosztályossá minősítették, s csak a nagyon kis településeken maradt az elemi. 1953 nyarán-őszén először négy középiskola nyílt meg a magyarok számára – Nagyberegen, Nagydobronyban, Mezőkaszonyban és Mezőváriban, ill. egy a románok számára. Ezek közül a Nagyberegi Hétosztályos Iskola hivatalosan 1953. augusztus 16-án kapta meg középiskolává való minősítésének engedélyét,[897] s első igazgatója *Lengyel* Ivan lett, majd *Szmolanka* Jurij, *Popgyakunik* Vlagyimir, *Cserlenyák* Ivan, *Kamenca* Nyikolaj, *Szurán* Vaszil töltötte be az iskolavezetői posztot.[898] A felsorolt nevek tükrözik az oktatásirányításban a nemzetiségi iskolák felé képviselt politika irányvonalát – csak szláv vezetője lehetett az intézményeknek, mert a magyarok megbízhatatlanok voltak. A Nagyberegi Középiskola első érettségi kibocsátása az 1955/56-os tanévben volt, 46 végzőssel.[899] A hruscsovi korszak végére 14-re emelkedett a kárpátaljai magyar középiskolák száma, melyből öt a tömbmagyar Beregszászi járásban, négy az Ungváriban, egy magában Munkács városában, kettő a Nagyszőlősi, s egy-egy a Huszti és Técsői járásban.[900]

Az 1956-os évtől, a XX. pártkongresszus után megfigyelhető volt, hogy a magyar oktatású intézmények élére már csak olyan ember került, aki rendesen értett magyarul, még ha nem is beszélte a nyelvet. Magyar nemzetiségű vezetők a magyar iskolák élére a brezsnyevi időszakban, a 60-as évek második felében kerültek, mint például 1967-ben *Győrffy* István a Nagyberegi Középiskola élére.[901]

Szólni kell még arról is, hogy a megnyílt magyar középiskolák szaktanárainak nem volt felsőfokú végzettsége, bár sokan értették a helyi ruszin nyelvet. A kiútkeresés szülte azokat a kacskaringókat, amelyeket egy-egy tanári pálya alakulásának folyamatában megéltek a vidék magyar pedagógusai. Ezzel kapcsolatban *Bagu* Balázs nyugalmazott bátyúi tanár által gyűjtött visszaemlékezésből érdemes idézni, mert abban – a szabad elbeszélés ellenére – az OSZFSZK Népbiztosok Tanácsának 1945. augusztus 31-i rendeletének Kárpátaljára való kiterjesztését is felismerhetjük, ami a kiegészítő 11. pedagógiai osztály szervezéséről rendelkezett,[902] s az ott végzettek elemi osztályok tanítójává válhattak. Részlet *Parászka* Ágnes mezőkaszonyi magyar nyelv- és irodalomtanár visszaemlékezéséből: „*1930-ban születtem Kisráton, tanító családban. Az elemi iskola elvégzése után a Nyíregyházi Geduli Henrik Evangélikus Leánygimnáziumban tanultam. 1944-ben, a nyári szünet után nem mentem vissza folytatni a tanulmányaimat. Itthon maradtam a családdal. Sok volt a bizonytalanság. A szovjet csapatok már a Kárpátokban harcoltak. Kisrát is „felszabadult”. Megtudtam, hogy novemberben Ungváron*

[897] Приказ №18 по Бережской СШ от 16 августа 1953 г. In. Книга приказов №1 директора школы по вопросам кадров за 1952-1955 гг., листок 12.
[898] Книга личного состава учителей Бережской Средней Школы (1, 29. és 44. sorszám alatti rendeletek)
[899] Приказ №25 по Бережской СШ от 23 мая 1956 г. In. Книга приказов №2 директора школы по вопросам кадров за 1955-1956 гг.
[900] Orosz 1992, 58-61.
[901] Книга приказов директора школы по вопросам кадров за 1964–1967 гг., листок 68.
[902] Кашин–Чехарин 1969, с. 258.

egyéves pedagógiai tanfolyam indul. Ezen a tanfolyamon megtanultam írni és olvasni ukránul és oroszul, valamint némi szókincsre is szert tettem. 1946-48-ban az Ungvári 2. számú (ukrán tannyelvű) Középiskolában leérettségiztem. 1949. augusztus 15-étől két hónapig Kisgejőcön tanítottam a harmadik osztályt. Itt hallottam meg, hogy Ungváron a 2. számú Középiskola bázisán megnyílt egy 11. osztály, amely elemi iskolák számára képez tanítókat. 1950-ben kitűnő eredménnyel be is fejeztem. Szülőfalumba, Kisrátra kerültem elemi iskolai tanítónőnek. Fél év tanítás után, 1951. január 20-án egy tízhónapos tanfolyam kezdődött, melyen magyar hétosztályos iskolákba képeztek tanárokat. Itt magyar nyelvet, irodalmat, ukrán és orosz nyelvet és irodalmat, párttörténelmet tanultunk. A tízhónapos magyar tanfolyam nemcsak magyartanárokat képezett, hanem matematikusokat is a magyar általános iskolák számára. Így a csoportunk két részre oszlott. A párttörténelem, ukrán és orosz órákat közösen hallgattuk. A szaktantárgyakat külön-külön. Még be se fejeződött a tanfolyam, amikor felvételt hirdettek az Ungvári Tanárképző Főiskolára ukrán, orosz és matematika szakokra (akkor még magyar szak nem volt). Én orosz szakra felvételiztem, de áttettek ukránra, mivel az ukrán jegyeim jobbak voltak. Közben, 1954-ben, az Ungvári Tanárképző Főiskolát bezárták, s minket automatikusan átirányítottak az Ungvári Állami Egyetemre. Elvégeztem három évfolyamot, s nem teljes felsőfokú végzettséggel (családi okok miatt) tanulmányaimat befejeztem.”[903]

Mint a fenti visszaemlékezésből is kitűnt, a vidék magyar iskoláinak megfelelő szaktanárral való ellátása döcögősen haladt, s amennyiben nem lettek volna a Parászka Ágneshez hasonló, vállalkozó szellemű pedagógusok, akkor a létrehozott magyar iskolák nem lettek volna képesek fennmaradni. Ezek a próbálkozások, ill. az Ungváron létrehozott egyetem első kibocsátása (1951) után lényegesen javultak a megye iskoláiban oktatók végzettségi mutatói. Míg az 1945/46-os tanévben a 3660 aktív tanár közül csak 192-nek volt szakirányú főiskolai végzettsége, addig az 1957/58-as évre az akkor dolgozó 7304 tanárból 1535-nek befejezett, 1802-nek befejezetlen felsőfokú végzettsége volt.[904] Ugyanebben a tanévben hivatalosan 814 iskolát tartottak számon Kárpátalján 146 ezer tanulóval, az alábbi oktatási nyelv és szint szerint:

24. táblázat. **Az általánosan képző iskolák megoszlása Kárpátalján az 1957/58-as tanévben**

Az oktatás nyelve	Az iskolák száma összesen	ebből		
		elemi	hétosztályos	Közép-iskola
Ukrán	681	331	258	96
Magyar	100	35	52	13
Orosz	21	7	3	11
Moldáv	12	2	9	1
Összesen:	**814**	**375**	**322**	**121**

(Forrás: A boldogság felé, 1975, 253.)

A Sztálin halála után tetten érhető másik irányvonal, az oroszosítás politikája az OK(b) P KB és a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa 1938. március 13-i határozatának a továbbélését, aktualitását mutatta az egész Szovjetunió területén és annak fennállása

[903] Bagu Balázs: Visszapillantás. Anyanyelvi oktatásunk 1953–2000 között. *Közoktatás*, 2009/1–2, 12.
[904] *A boldogság felé* 1975, 252.

végéig. Ez az 1938-as rendelet a nemzetiségi köztársaságok és területek iskoláiban az orosz nyelv kötelező oktatását írta elő.[905] Ebből kiindulva, 1957. január 21-én az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma elrendelte a nem orosz iskolákban folyó orosz nyelv oktatásának felmérését. A rendelet hatására elvégzett szúrópróbaszerű mérések azt mutatták, hogy a nemzetiségi iskolákban – ahol az adott nemzetiség homogén tömbben élt – még ha értették is az oroszt, beszélni nem, vagy csak igen alacsony szinten voltak képesek.[906] Még ugyanezen év november 5-én, az Orosz Föderáció Minisztertanácsa határozatban hosszabbította meg a nemzetiségi iskolák számára tanárokat képző intézményekben az oktatási időt. A plusz egy év, ill. a szaktárgyi oktatás széthúzásának az volt a célja, hogy az általános ismereti tárgyak oktatásában áttérjenek az orosz nyelven való tanításra, ill. a gyakorlati foglakozásokat is erre állították át.[907] A kívánt cél elérésének segítésére 1963. július 16-18. között a távoli Ufa városában összoroszországi tudományos-gyakorlati konferenciát szerveztek az orosz nyelv és irodalom oktatásáról a nemzetiségi iskolákban. Ez közvetlen rendelet útján elsősorban az Orosz Föderációt érintette, de minden tagköztársaság Közoktatásügyi Minisztériumának vezetője jelen volt és vitte magával a példát.[908]

A Hruscsov idején elkezdett, a nemzetiségi iskolák felé képviselt mindkét oktatáspolitikai irányvonal Brezsnyev főtitkársága alatt is fennmaradt. Az oroszosítás az 1967. április 14-én az OM Kollégiuma „*Az OSZFSZK nemzetiségi (nem orosz) iskoláinak új tanítási tervéről*" határozatában érhető tetten,[909] míg a másik az 1968. május 27-én kiadott „*Előkészítő osztályok nyitásáról a falusi nemzetiségi iskolákban*" testesült meg,[910] s a nemzetiségi iskolák „felzárkóztatását segítette". Az előkészítőket az USZSZK-ban a nem orosz és nem ukrán iskolákban kísérleti céllal csak 1973-tól vezették be.

Az oroszosítás fokozatai voltak:

a) az 1970-től *Katonai alapismeretek* névvel minden középiskolában bevezetett új tárgy, ami először csak a fiúk, majd 1978-tól a nemzetiségi iskolákban a lányok számára is kötelező jellegű lett, s csak orosz nyelven lehetett tanítani, a tankönyveket pedig nem fordították le semmilyen nemzetiségi nyelvre. Ezt a tárgyat a sorkatonai szolgálatra való felkészülés céljával oktatták, s a katonai irányításban használt orosz nyelv alapozásának szánták. Csak tartalékos tisztek oktathatták.
b) 1977. december 22-én az SZKP KB és Szovjetunió Minisztertanácsának 1111. számú rendeletében arról határoztak, hogy a 10 éves oktatású nemzetiségi iskolákban, a már meglévő orosz nyelv és irodalom órákon felül, hetente plusz 2-3 órát kell kijelölni az orosz oktatására minden osztályban.[911] Ahogy azt az előző fejezeteben már tárgyaltuk, a brezsnyevi időszakban ez volt az első olyan napvilágot látott direkt rendelkezés, ahol a ruszifikáció politikája tagadhatatlan.

---

[905] „*Az orosz nyelv kötelező oktatásáról a nemzetiségi köztársaságok és területek iskoláiban*", In: Национальные школы, 1958, с. 11.
[906] „*Az orosz nyelv oktatásának helyzetéről és az oktatás javítását célzó intézkedésekről a nem orosz iskolákban*", In: Сборник приказов и инструкций Министерства просвещения РСФСР, 1957, №9, с.3-12.
[907] „*A nemzetiségi tanárképző főiskolák tanulmányi idejének meghosszabbításáról*", In: Свод законов, Т. VI, с.596.
[908] *Сборник приказов и инструкций Министерства просвещения РСФСР*, 1963, №35, с.16-26.
[909] *Сборник приказов РСФСР*, 1967, №19. с. 3-8.
[910] *Сборник приказов и инструкций Министерства просвещения РСФСР*, 1968, №20, с.2-4.
[911] *Народное образование…Сб. д-тов*.с.123.

c) 1978. október 31-én az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa közös rendeletet adott ki „*Az orosz nyelv oktatásának további javítását célzó intézkedésekről a szövetségi köztársaságokban*”, amit az Ukrán SZSZK Minisztertanácsa november 2-án erősített meg.[912] A kárpátaljai magyarság körében az óvodai nevelés oroszosítása mellett a párthatározat az iskolákon is lecsapódott: az 1950-es évek elején létrehozott magyar–ukrán párhuzamos tagozatok után 1978-tól a megye majd egy tucatnyi iskolájában orosz tagozatokat hoztak létre. E tagozatokat megint szinte teljesen magyar településeken nyitották meg – mint a Beregszászi járási Mezőváriban, Borzsován, Gáton, Sárosorosziban, a Nagyszőlősi járásban – Salánkon. A fent már említett Csomai Középiskolában a meglévő ukrán tagozat mellé ekkor még egy oroszt is létrehoztak. Volt, ahol csak az elemi osztályok kifutásáig állt fenn ez az orosz tagozat, s nem lett belőle általános iskolai osztály – mint Sárosorosziban. Ám Mezőváriban 1979–89 között tíz évet húzott ki az orosz tagozat. Az orosz osztályokba is magyar gyerekeket írattak, hisz a vidékre betelepült/betelepített orosz nemzetiségűek zöme a városokban élt, ahová hivatali munkája kötötte. A függelék 17. és 18. számú táblázatai a tanulók nemzetiségi megoszlását mutatják két ilyen tagozatos iskolában.

A 70–80-as évek a kárpátaljai iskolák számára is a „nyugodt pangás” idejét jelentették – nem változott az iskolák száma, szerkezete, megoszlása. Változást a 80-as évek vége hozott, mikor érezhetővé vált a Szovjetunió gazdasági szétzilálódása (1989–91). Ekkor az ukrán és magyar iskolák száma növekedésnek indult, de az orosz iskolák száma még nem csökkent. E két tanév iskolaszámát és a bennük tanulók adatait mutatja az alábbi táblázat.

***25. táblázat.* Az iskolák és a bennük tanulók száma Kárpátalján 1989–91-ben**

Tanév	Ukrán		Orosz		Magyar		Román	
	iskolák száma	tanulók száma	iskolák száma	tanulók száma	iskolák száma	tanulók száma	iskolák száma	tanulók száma
1989/90	594	166 245	40	16 598	84	17 275	13	4 827
1990/91	597	166 693	40	15 874	86	17 619	13	4 622

(Forrás: Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, 35. o.)

Ukrajna függetlenségének 1991-es kikiáltása, ill. a Szovjetunió széthullása egy új államformációba kényszerítette a megye nem szláv lakosságát.

[912] Химинець В. В., Стрічик П. П., Качур Б. М. , Талапканич М. І. *Освіта Закарпаття. Монографія.* – Ужгород: «Карпати» Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. с. 224. (a továbbiakban: Химинець–Стрічик–Качур–Талапканич 2009)

Gyermek kommunista szervezetek az iskolában[913]

Arról, hogy a felnövekvő nemzedék, a fiatalság „megnyerése" fontos volt a Szovjetunióban, már többször volt szó eddig. Pont ezért volt olyan komoly kérdés az oktatás és iskolaügy a kommunista párt számára fennállásának egész ideje alatt. Az iskolával és oktatással kapcsolatban rendeletek és határozatok tucatjait adta ki a párt. Az okot még Lenin határozta meg: „*Csak a fiatal nemzedékkel tudjuk majd létrehozni azt a társadalmat, mely nem hasonlít a régire, vagyis a kommunista társadalmat. Ehhez viszont gyökeresen át kell alakítani a tanítást, a fiatalok nevelését"*.[914] Ezt 1917. december 15-én (28) el is kezdték, mikor az egyházi iskolákat államosították és a Közoktatásügyi Népbiztosságnak rendelték alá. Majd 1918. február 18-án az Állami Oktatási Bizottság az iskolák világi voltáról rendelkezett, aminek következtében „*az új típusú iskola szabad lett a miszticizmustól és istentiszteletektől, az osztálykiváltságoktól, s a tudományos világnézeten alapult*",[915] – vagyis az egyházat elválasztották az iskoláktól. Viszont az új ideológiát – az eszmék, fogalmak társadalmi tudatba való bevésését már gyerekkorban el kellett kezdeni, hogy a fiatalokat az (állam)szocialista értékrendnek megfelelően szocializálják, és ezzel harmonizáló közösségi életre szoktassák.[916] Ezt a szerepet töltötte be a Komszomol.[917] Az 1920-as évek elején a párt és a Komszomol fennhatósága és ellenőrzése alatt egyesítették a gyerekmozgalmakat, s innentől kezdve a *Szpartak* nevű gyerekmozgalom már kommunista jelzővel szerepelt mindenhol. Ezt a szervezetet nevezték át 1924. január 23-án, közvetlenül Lenin halála után, lenini gyermek kommunista szervezetté.[918] A Komszomol 1924. július 12–18. között lezajlott VI. össz-szövetségi kongresszusán vette fel a „lenini" előtagot nevéhez, s ezután Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetségnek nevezték.[919] A lenini gyermek kommunista szervezetet *pionírnak* (úttörő) először az OK(b)P KB Szervezőbizottságának 1924. augusztus 4-i határozatában nevezték.[920] Ehhez kapcsolták később hozzá az októbristák (kisdobos) szerveződését. Így ez a három kommunista irányítású szervezet lefedte az iskoláskorú gyerekek minden korosztályát.

A honvédő háború idején és után fokozottan előtérbe került a kommunista ideológiai nevelés, hisz a második világháborúban főként a szovjet eszmerendszeren nevelkedett szovjet emberek győzték le a hitleri Németországot. Ez azt a visszajelzést küldte az ország vezetői és lakossága felé egyaránt, hogy a közösségi elveken alapuló szocialista, kommunista eszmerendszer minőségileg jobb, mint az egocentrizmusra épült nyugati

---

[913] A megfogalmazást a még „virágzó" szocializmus idején, az 1974-ben kiadott dokumentumgyűjteményből kölcsönöztük, In: *Народное образование... Сб. д-тов*. с.552.
[914] Ленин, Т. 41. с.301.
[915] Трапезников 1976, с. 68.
[916] Font–Krausz–Niederhauser–Szvák 2001, 510.
[917] A Komszomol teljes orosz jelentése Kommunyiszticseszkij Szojuz Mologyjozsi, ami kommunista ifjúsági szövetséget jelent
[918] Az OKISZ KB plénumának rendkívüli ülésén elfogadott határozat „*A Szpartak nevét viselő gyerek kommunista csoportok Lenin elvtárs nevét viselő gyerek kommunista csoportokká való átnevezéséről*", In: Народное образование... Сб. д-тов. с.263.
[919] „*Az Oroszországi Kommunista Ifjúsági Szövetség Lenini Oroszországi Kommunista Ifjúsági Szövetséggé történő átnevezéséről*", Uo.
[920] „*A pionírmozgalomról*", In: Народное образование... Сб. д-тов. с.265.

kapitalista. Tehát az ország a nevelés terén jó irányba halad. Így, az általunk már említett, 1944 májusában megjelent „*A szovjet értelmiség kádereinek marxista-leninista neveléséről*” című értekezés, mely a Bolsevik nevű lapban jelent meg, egyértelműbbnek tűnik.

A háború utáni sztálini időszakban a Komszomol, mint az iskolai oktatás segítője jelent meg, példát mutatva mindazoknak, akik nem voltak a szervezet tagjai. Mivel az 1945–50-es időszakban, de még utána is az épülethiány miatt, sok iskolában két-három váltásban dolgoztak, ill. a lakhely hiányában szenvedő tanulók életkörülményei elkerülhetetlenül kihatottak az oktatás színvonalára és az előmenetelre. Ennek megoldására törekedtek az 1945. január 10–15. között megtartott Komszomol KB 13. plénumán is, ahol a szervezet iskolai oktatásba betöltött szerepén volt a hangsúly, konkrétan, hogy a szervezet tagsága segítsen a tanulók előmenetelének javításában, korrepetálják a lemaradókat, akiknek pedig otthon nincs hol tanulniuk, azok számára az iskola épületén belül minden áron keressenek szabad, közösen használható helyiséget; kezdeményezze és vegyen részt az iskolai estek rendezésében.[921]

A Lenini Komszomol 1949. március végén, április elején megtartott XI. kongresszusa határozatát április 7-én tették közzé. A kongresszust akkor a kommunizmus fiatal építőinek kongresszusának nevezték.[922] Az OK(b)P KB a kongresszusnak küldött üdvözletében írt a Komszomolnak szánt feladatokról, melyek közül a legfontosabbnak a fiatalság kommunista szellemben való nevelését tartotta. Ezt úgy fogalmazta meg, hogy félelmet nem ismerő, életerős, saját erejükben bízó, bármilyen nehézséget legyőző, a haza szabadságáért és becsületéért, a Lenin és Sztálin pártjának ügyéért, a kommunizmus győzelméért kitartóan harcoló fiatalokat neveljen. A Komszomol iskolai munkájáról elfogadott határozatát eljutatta szinte minden tanintézménybe. Ennek szövegéből értesülhetünk arról, hogy 1949-ben 900 ezer iskolás lett a Komszomol tagja, ami akkor a korosztály 56%-át tette ki.[923] A tanulók látókörének szélesítésével továbbra is a tudásszint emelésében segédkeztek, s hogy a tagok példák legyenek nem csak a tanulásban, de a magaviseletben is. Ez valamilyen „felsőbbrendűségi érzést”, élcsapat tudatot adott a Komszomol-tagoknak a többiekkel szemben, ami viszont a „tudásért folytatott harc” eredményeként jelent meg: az 1949-ben, Moszkvában végzett 1119 arany- és ezüstérmes érettségiző közül 1080 Komszomol-tag volt.[924] A kongresszus azt is leszögezte – az iskolai Komszomol-szervezetek azért vannak, hogy segítsék az igazgatót, a tanárt, az osztályfőnököt abban, hogy a tanulók minden órára a lehető legjobban készüljenek fel, lelkiismeretesen végezzék el a házi feladataikat, becsületesen viselkedjenek az órán és teljesítsék a tanár elvárásait.[925] Az iskolai szervezeteknek azon kellett dolgozniuk, hogy minden óra szervezett legyen. Külön megbeszéléseket tartottak arról, hogy milyen és milyennek kell lennie egy iskolás napirendjének, hogyan lehet a legésszerűbben kihasználni egy tanórát, miért káros a súgás vagy a másolás, ami a szovjet iskolásra nem lehet jellemző.

A kongresszus érintette a politikai felvilágosítás fontosságát is, de azt az életkori sajátosságok figyelembe vételével az iskola igazgatójának, tanárainak vagy az

---

[921] *Советская педагогика*, 1945, №4. с.1-5.
[922] *Советская педагогика*, 1950, №3. с.14.
[923] Uo.,15.
[924] Uo.
[925] *Народное образование... Сб. д-тов*. с.288.

osztályfőnököknek kellett irányítani.[926] Ez a felvilágosítás a „politinformáció” (polityicseszkaja információjá) elnevezéssel indult és futott az iskolákban, s a Szovjetunió fennállásának végéig létezett. Ezen új iskolai foglalkozás levezetésének leghatékonyabb kidolgozásában részt vett az OSZFSZK PTA, s annak szárnyai alatt működő Pedagógia Elmélete és Története Intézet. Az intézet tudományos főmunkatársa, O. Sz. *Kely* 1950-ben már publikálta a Moszkvai 169. számú női középiskolában végzett munkájának tapasztalatait is. A két éves munka azt mutatta, hogy a politinformációk megtartását nem lehetett csak a Komszomol-tagokra hagyni, mert ha a tanár kivonult a foglalkozásról, akkor azok gyakran kudarcba fulladtak. Ezért azt kezdték el gyakorolni, hogy bár továbbra is a Komszomol-tagok készítették és ismertették az osztályokban a legfontosabb eseményeket, az osztályfőnöknek kötelessége volt jelen lenni. Hogy növeljék a tanulók érdeklődését, ezért a szombati tanítási napra csak öt tanórát raktak órarendbe, s a hatodik a politinformáció lett. Ezt a foglalkozást 8. osztálytól tartották, ahol 20–30 perces lehetett, míg a 9–10. osztályokban 30–45 perces.[927]

1950. május 16-án a Komszomol KB határozatot fogadott el az iskolában végzett munka javításáról, ill. annak konkrét eszmei tartalommal való megtöltését szorgalmazta.[928] Az új 1950/51-es tanév kezdetén a párt központi lapja is arról írt, hogy a kommunista párt leghűségesebb segítője a Komszomol, ami segít a felnövekvő nemzedék nevelésében és formálásában.[929]

A Komszomol KB VII. plénumán, 1951 októberében megvitatták a kongresszus óta eltelt két év munkájának eredményeit, s egyben vizsgálták a pionírszervezetek munkájának tartalmát, formáját és módszereit. A Komszomol a párt megbízásából irányította a pionírszervezeteket,[930] s ebből kifolyólag utóbbira is érvényesek voltak annak határozatai. Az 1950/51-es tanévben 19 millió pionírt tartottak nyilván, ami a 3–4. osztályos tanulók több mint felét tette ki. Pont ezért hiányolták a fent említett Pedagógia Elmélete és Története Intézetének Komszomol- és pionírmunkáért felelős szekciójának megfelelő munkáját, amit tanácsok, megjelentetett munkák formájában kellett volna eljuttatni az iskolákhoz. Azt is hiányosságként rótták fel az intézet felé, hogy még mindig nem hangolták össze a Szovjetunión belüli pionírszervezetek tevékenységét, ill. a gyakorlati tapasztalatok tudományos kielemzése is késlelkedett. Sok járási, területi és köztársasági Tanártovábbképző Intézet is félvállról vette a pionírszervezetek munkáját, mert a plénumon megrovást kaptak, hogy nem segítették a rangidős pionírvezetőket és az osztályfőnököket, holott a pionírokkal való munkát az iskolában végzett oktató-nevelői tevékenység szerves részeként kellett kezelni. A plénum határozatában arra buzdította az érintett közoktatási szerveket, hogy lehetőleg minden tanuló legyen tagja a pionírszervezetnek.

A pionírok időnként túlzásokba is estek, mert az osztályokban olyan pozíciókat hoztak létre, amelyeket később pedagógiaellenesnek minősítettek. Ilyen volt, például az előmenetelért felelős, aki a tanár után még egyszer leellenőrizte a házi feladatokat, nyilvántartást vezetett a tanár által kiosztott jegyekről, s különböző szempontok szerint összeállított előmeneteli listákat függesztett ki nemcsak a pionírszobákba, de az osztálytermekbe és iskolai folyosókra is. A lemaradókat szigorúan megdorgálták,

[926] *Резолюции и документы XI съезда ВЛКСМ*, Молодая гвардия, 1949, с.29.
[927] *Советская педагогика*, 1950, №11. с.52.
[928] *Народное образование*... Сб. д-тов. с.289.
[929] *Правда*, №244, 1 сентября 1950 г. передовая
[930] *Советская педагогика*, 1952, №1. с.15.

esetenként sértegették – s mindezt a tanárok hallgatólagos tudtával.[931] Aztán az is előfordult, hogy az osztályfőnökök vezették a pionír-összejöveteleket, ők határozták meg annak témáját, vagy a gyerekek a gyűlésekre a felnőttek által megírt szövegeket tanulták be.[932] A fentiekben azt a problémát látták, hogy így nem lehet a kritika és önkritika szellemében nevelni a felnövekvő nemzedéket, pedig az a szovjet társadalom egyik mozgatóereje. Végül is arra a következtetésre jutottak, hogy fel kell hagyni a pionírok és komszomolisták képességeinek túlértékelésével, saját életkori sajátosságaiknak megfelelő munkát kell nekik adni, s olyat várni el is. A tanároknak pedig, igenis nyíltan részt kell venniük a pionírmunka megszervezésében, de nem kell a gyerekektől átvenni a vezetést és a cselekvést. Az önbíráskodással szemben a tanítási folyamatban arra kellett figyelni, hogy mire a tanár bemegy az órára, mindenki a helyén legyen, s minden elő legyen készítve: tollak, ceruzák, füzetek, tankönyvek, kréta, törlőrongy, szemléltetők – ha a tanár kérte –, a hiányzók jelentése, ill. az el nem készült házi feladatok jelzése. Kijelölték azt a két feladatot, amivel a pionírok és komszomolisták segíteni tudtak a tanároknak: 1) becsületesen, egyenesen és nyíltan vallják be személyes hibáikat és hiányosságaikat; 2) megvesztegethetetlenül, kibékíthetetlenül és elvszerűen viselkedjenek barátaik és elvtársaik hibáival és hiányosságaival szemben.[933] Csak ezzel tudják emelni az előmenetelt és javítani a magaviseletet az osztályban és az iskolában egyaránt, ill. az egészséges elvtársi viszonyt kialakítani a gyerekközösségben. A plénum célszerűnek tartotta:

a) hogy a pionírcsapat munkatervét megvitassa a tanári kar és az igazgató jóváhagyja azt, a pionírraj tervét pedig az osztályfőnökkel együtt kellett elkészíteni;
b) minden csapatgyűlésen az igazgatónak vagy tanulmányi helyettesének jelen kellett lennie, a rajgyűlésen pedig – az osztályfőnöknek;
c) az iskolai pionír-tömegrendezvények csak az igazgató, a járásiak pedig az illetékes Komszomol és közoktatási részleg engedélyével voltak megrendezhetők;
d) a pionír- vagy Komszomol-szervezetekbe való felvételnél szükséges volt a tanári és/vagy az osztályfőnöki jellemzés.[934]

Ugyancsak a plénum javasolta, hogy a 6–7. osztályos tanulók számára hozzanak létre tantárgyi és technikai köröket: fizika, kémia, elektrotechnika, rádiótechnika, fotózás, repülő- és hajómodellezés. A 3–5. osztályos pionírok részére pedig „ügyes kezek” köröket. A plénum követelte, hogy az iskolán kívüli intézmények vegyék figyelembe és számításba a tanulók napirendjét és hetente csak kettő-négy órát foglalkoztathassák a pionír korú gyerekeket, mert ezen felül az már a tanulás rovására mehet.[935]

Miközben az országban folyt a politechnikai képzés minden téren való előkészítése, október első hetében, még a 19. pártkongresszus előtt, 1952. október 1–3. között zajlott le a Komszomol KB VIII. plénuma, melynek határozatai között első helyen szerepelt a Komszomol és pionírszervezetek tevékenységének aktivizálása az iskolákban. Az ok, hogy a gyerekeket a lehető leghamarabb a pontos munkára neveljék, a fizikai munka tiszteletére, az önkiszolgálás képességére, ill. hogy bármilyen munkát el tudjanak majd végezni. A megvalósítási terepek közé sorolták az iskolai kísérleti földrészlegeket és

[931] *Советская педагогика*, 1952, №1. с.15.
[932] Uo., 16.
[933] Uo., 17.
[934] Uo., 17.
[935] Uo., 16.

gyümölcsösöket is. A Lenini Komszomol ehhez névadója egyik kijelentésére hivatkozott, miszerint „*Mi nem hittünk volna a tanításban, nevelésben és oktatásban – ha azt csak az iskolába száműztük volna és elszakítottuk volna az élettől*.”[936]

Az elvitathatatlan, hogy a szovjet állam jelentős összegeket fordított a felnövekvő nemzedék oktatására és nevelésére. Az OSZFSZK 1952-es állami költségvetése például a közoktatásra 18,3 milliárd rubelt irányzott elő, ami a köztársasági büdzsé 33,4%-t tette ki.[937] Kairov, az OSZFSZK oktatási minisztere 1951. november 13-i rendeletében a Komszomol KB VII. plénumán elfogadott „*A Lenin nevét viselő pionírszervezet munkájáról*” szóló határozatban megfogalmazott feladatokat konkretizálta az iskolák, tanárképző intézmények és a közoktatási szervek számára. Az oktatási intézményekben a gyerekeket „*a haza, ill. Lenin és Sztálin pártja iránti feltétlen odaadásra és kommunista szellemben nevelték*” – ezt nyíltan hirdették, soha nem titkolták el.[938] Ebben segítettek a pionír és Komszomol-szervezetek. Ezek a gyerekszervezetek arra is alkalmasak voltak, hogy a nyári időszakban összefogják és felügyeljék az iskoláskorú gyerekeket. Ez utóbbi tevékenység nem kis szerepet játszott abban, hogy a szülők zöme nem ellenezte, sőt támogatta iskoláskorú gyerekének a pionírszervezethez való tartozását. Az állam, az iskola és a Komszomol segítségével tehát a szülőket segítette a nyári időszakban gyerekeik „elfoglalásával”. Így a gyerekek nyári pihenőjének megszervezése az iskolai oktató-nevelő munka szerves részévé vált. Nyáron különböző üdülő és pihenő intézményeket üzemeltettek a gyerekek számára: városkörnyéki és városi pionírtáborokat, iskolakörnyéki tereket, turistatáborokat és központokat, a felső osztályos tanulók számára az iskolák által fenntartott nyári klubokat. A pionírvezetőkkel és osztályfőnökökkel együtt a történelemtanároknak is kötelező volt részt venni e nyári intézmények munkájában: főleg a gyerekek számára íródott történelmi, szép- ill. tudományos-ismeretterjesztő irodalom kiválasztásában, versek, elbeszélések tanításával, kiállítások szervezésével. Június 1-jétől kezdve, ami a nemzetközi gyermekvédelmi nap, egészen augusztus 18-ig bezáróan, ami a szovjet légierő napja volt – több mint egy tucat „jeles” napot gyűjtöttek össze a szervezők, ami kapcsán a hazafias neveléstől a szépirodalomig mindenről beszélhettek, készülhettek a gyerekek. Nagyon sokat kirándultak és túráztak, aminek egyik állandó eleme volt az ún. „*vörös nyomolvasók*” csapat, akik a partizánmozgalom hagyományai szerint próbálták felderíteni az „ellenséget”, vagy a „*partizánösvény*”, ami a nagy honvédő háború emlékhelyeit és az abban elesett katonák sírhelyeit, emlékműveit járta sorra. Nyáron is részei voltak a kirándulásoknak a gyárakba, üzemekbe, hivatalokba szervezett látogatások.

Az iskolai gyerekszervezetek tevékenységében nem jelentett akkora változást Sztálin halála, mint az ország vezetésében. A Komszomol KB 1953. május 28-án lezajlott XII. plénumán elfogadott határozatban ugyanúgy a szervezet tagságának a fent említett iskolatípusban tanuló, de egyben dolgozó fiatalság szinte mindenre kiterjedő segítségét írta elő, mint addig is. Fontosnak ítélték a munkás- és parasztfiatalok általános kulturáltsági és képzettségi szintjének emelését, ezért a komszomolisták segítettek megygyőzni az iparban, mezőgazdaságban és a közlekedésben dolgozókat iskolai tanulmányaik folytatására. Erre a meggyőzésre főleg azoknál volt nagy szükség, akik már több

[936] *Комсомольская правда*, 17 октября 1951 г.
[937] *ПИШ*, 1952, №3. с.3.
[938] Работа учителя истории и Конституции СССР в детских летних оздоровительных учреждениях // *ПИШ*, 1952, №3. с.4.

éve abbahagyták a tanulást és húzódzkodtak a visszatéréstől, mondván, ők már mindent elfelejtettek. Utóbbiaknak segítettek az ismétlésben, a beiskolázásban, a tanszerek és tankönyvek beszerzésében, a vizsgákra, esetleges pótvizsgákra való felkészülésben, ill. abban, hogy ne kerüljenek ki újra az oktatási rendszerből, hanem sikeresen befejezzék azt. Mivel az általánosan képző nappali iskolák az 50-es években jelentős szaktanárhiánnyal küszködtek, a Komszomol saját tagságából jelölt ki tanárokat az esti iskolákban való munkára. A komszomolisták a szakszervezetekkel együtt kerestek helyiséget a munkás- és parasztfiatalok iskoláinak, mert a városi iskolákban – a többváltásos oktatás miatt – nem fértek el. Gyakran előfordult, hogy az oktatásra a gyár vagy üzem ajánlott fel használaton kívüli helyiséget, aminek rendbetételét, felújítását ugyancsak a komszomolisták végezték el. Segítették az ilyen iskolák tüzelővel való ellátását is. A közös munkásszállón lakó fiatalok számára a tanulásra alkalmas szobákat alakítottak ki. A Komszomol előírta tagságának az Üzbég, Tadzsik, Kirgiz SZSZK-ban, a Kabardini és Észak-oszét területeken a lányok iskolába való bevonását is.[939]

Az alapszintű Komszomol-szervezetek feladata volt, hogy a munka mellett tanuló fiatalokat: a) ne terheljék túl társadalmi munkával; b) ne tegyék olyan műszakba, hogy a tanulásból kiessenek; c) hogy a vizsgák előtt ne feledkezzenek meg e fiataloknak felkészülési szabadnapokat adni; d) a kolhozokban és szovhozokban ne helyezzék őket olyan külső munkára, ami a lakhelyük elhagyásával, ill. a tanulásból való kimaradással járt.[940] E feladatokat kellett betartaniuk, ami nem is volt olyan könnyű, mert 1956. május 16-án a Komszomol KB újabb határozatban foglalkozott vele.[941]

A Komszomol, ahogy már említettük, a párt megbízásából a pionírszervezetek munkáját is irányította, s 1957. november 29-én, a KB VII. plénumán emelték be az októbristákat a pionírszervezetbe, jóváhagyták a pionírok törvényeit, ill. utasítást fogalmaztak meg a pionírszervezetről való külön határozat kiadásáról. Utóbbi dokumentum részben méltatta a 35 éve működő pionírszervezetet, mely „*milliók számára jelentette a kommunista nevelés első iskoláját, ahol elsajátították, hogy a tanuláshoz csak lelkiismeretesen lehet hozzáállni*”.[942] Felsorolta annak tevékenységi formáit: segítettek a mezőgazdasági termés betakarításában, vas- és papírhulladékot gyűjtöttek, gondozták az iskola és lakókörzetük parkjait, versenyeket szerveztek, önképző művészeti tevékenységre tanította a gyerekeket, tagjai voltak az ifjú technikusok, természetbúvárok és turisták szervezeteinek. Hiányosságként fogalmazódott meg, hogy a pionírszervezetek megrekedtek az iskolai kereteken belül. A szervezeteket irányító komszomolisták és felnőtt nevelők alábecsülték a játék szerepét a pionír-korosztályúakkal való munkában, pedig ezek a gyerekek még „*fantáziadús álomvilágban éltek*”. Ez is annak a gyakori problémának volt a megnyilvánulása, hogy nem figyeltek és nem is használták az életkori sajátosságokat a pionírszervezetekben való munkánál. Az is felmerült, hogy több foglalkozást kellene tartani a szabad levegőn, mert a tanórák után még a rajmegbeszélések is az osztálytermekben zajlottak.[943] Ennek egyik oka lehetett, hogy a pionírokkal

---

[939] „*A Komszomol-szervezetek részvételéről az általánosan képző munkás és parasztfiatalok iskolái munkájának további javításában*”, In: Народное образование... Сб. д-тов. с.395.

[940] *Постановление XII пленума ЦК ВЛКСМ. 27-28 мая 1953* г. Москва, 1953.

[941] „*Az iskolai Komszomol-szervezetek munkájának javításáról*”, In: Народное образование... Сб. д-тов. с.289.

[942] „*A V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet munkájának javítását célzó intézkedésekről*”, In: Народное образование... Сб. д-тов. с.292.

[943] *Народное образование... Сб. д-тов*. с.293.

foglalkozók csak politikai tevékenységnek tekintették munkájukat, s egyáltalán nem tudtak (vagy nem is törekedtek) mit kezdeni a gyerekekkel. Igencsak ritkaságszámban ment a férfi pionír-vezető és a gyerekekkel való mozgalmi típusú foglalkozások módszertanát sem dolgozták még ki. A forrásokból az derül ki, hogy az állami szervek arra törekedtek, a gyerekek a szabad idejükben társadalmilag hasznos munkát végezzenek, mert azt eredményesnek tartották jellemük formálása céljából. Gyakorlati úton és érdekes formában javasolták foglalkoztatni őket, hogy a tanulást, a tudást értékeljék; ösztönözni szerették volna kezdeményezőkészségüket; a pionírokkal való munkának el kellett volna térnie az iskola tanítási rendjétől, mert csak ez segíthette volna a gyerekek sokoldalú fejlődését, látókörének bővítését, viselkedésének javulását – ezért a Komszomolnak, bár segítenie kellett a fiatalabbakat, de nem rátelepedni a pionírszervezetre.[944]

A pionírokнak voltak kötelező méltatás alá eső ünnepei:

- február 23. – a Szovjet Hadsereg napja;
- március 8. – a nemzetközi nőnap;
- április 22. – Lenin születésnapja;
- május 1–2. – a munka ünnepe;
- május 9. – a győzelem napja;
- május 19. – a pionírszervezet megalakulásának napja;
- október 29. – a Komszomol megalakulásának napja;
- november 7–8. – az 1917-es forradalomra való emlékezés napja.

1958-ban a tagköztársaságok fővárosaiban létrehozták a „pionírbarátság kertjeit", ami a területi, köztársasági szervezetek találkozó- és ismerkedési helyévé vált, s ahová a baráti szocialista országok pionírjait is meghívták, nyáron pedig nemzetközi gyerektáborokat szerveztek. Az egység, együvé tartozás érzésének kialakítására törekedtek – a rajok saját dalt választhattak maguknak, együtt jártak moziba, színházba, kiállításokra, kirándulásra, sportversenyeket szerveztek és a szakszervezetek segítségével utaztatták is őket. 1956-ban a moszkvai városi *Pionírház* mozgalmat indított, amely a *Pionírjátékok készítése* elnevezést kapta és gyerekjátékok készítésére tanította a pionírokat. Ez megint arra reagált, hogy hagyják játszani a pionírokat, mert azok még gyerekek és nem kis felnőttek.

A Komszomol KB VII. plénumán javasolták, hogy a pionírkorosztályba tatozó tanulókat osszák fel 2-3 szintre, életkori sajátosságaik szerint. Az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma és PTA, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Testnevelési és Sport Bizottság, a Szovjetunió Egészségügyi Minisztériuma kapta a feladatot, hogy dolgozzák ki, melyek azok a készségek és képességek, amelyek a különböző életkori szintekre jellemzőek.[945] Ekkor merült fel az egyéni pionírkönyvek bevezetésének ötlete is, a komszomoli mintájára, de végül elvetették azt. Javasolták még, hogy ne csak az iskolai szervezet, az osztály szerint hozzanak létre pionírrajokat, hanem a városokban egy-egy házkezelőséghez, háztömbhöz, falun egy-egy utcához tartozó gyerekekből is. Az iskolai keretek közül való kilépés, bár még több mint 15 évig napirenden volt, nem valósult meg. Ezek a javaslatok a gyerekekkel való szabadfoglalkozások lettek volna, társadalmi alapon, de azokért az iskolai rangidős pionírvezető felelt volna. Utóbbi munkára azonban kevés volt a jelentkező, mert a 10-es éveik végén vagy a 20-as éveik

[944] *Документы ЦК КПСС и ЦК ВЛКСМ о работе Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина*. Москва, 1970. с.83.
[945] Uo., 88.

elején járó komszomolisták örültek, ha a kötelező tevékenységek után saját dolgaikkal foglalkozhattak. Erre a párt és Komszomol KB is rámutatott, s arra ösztönözte a gyerekekkel foglalkozókat – tanulmányozzák azok életkori sajátosságait, képességeit és játsszanak velük. Behatárolták, hogy ezután csak a 10–15 éves iskolások tartoznak a pionírok soraiba. A 7–9 évesek októbristák lehettek, s a plénumon közzétették utóbbiak öt pontból álló fogadalmát is:

1. az októbristák – leendő pionírok;
2. az októbristák – szorgalmas gyerekek, jól tanulnak, szeretik az iskolát, tisztelik az időseket;
3. csak azokat hívják októbristáknak, akik szeretik a munkát;
4. az októbristák – becsületes és igazságos gyerekek;
5. az októbristák – barátságos gyerekek, olvasnak és rajzolnak, játszanak és énekelnek, vidáman élnek.

Bal mellükön vörös csillagot hordtak.[946] Ez az októbristákról szóló leírás 1967-ben bekerült a Komszomol KB VII. plénumán elfogadott határozatba is.

1958-ban, a moszkvai Állami Történeti Közkönyvtár dolgozói olvasókönyvet állítottak össze a Komszomol megalakulásának 40. évfordulójára annak történetéből. Ezt öt fejezetre osztották: 1) A Komszomol a párt hű segítője; 2) Elmentek a komszomolisták a polgárháborúba; 3) Komszomolisták a nagy honvédő háborúban; 4) Komszomolisták a munkában; 5) A fiatalok dalai. Előkészítették *A Komszomol története a szépirodalomban* című kiadványt is. Ez a könyvtár lehetőséget adott arra is, hogy a tanárok, Komszomol-titkárok, szervező tanárok a kerek évfordulóra való megemlékezésekkel kapcsolatban konzultációt kaphassanak az OSZFSZK érdemes tanárától, *Berdnyikova* J. M. módszerésztől.[947]

Ahogy a szovjet iskolák, úgy ezek a gyerekszervezetek is külön feladatként kapták a párt és állami vezetők, szervezetek minden rendelkezésének tanulmányozását, hogy értsék és „*ébredjenek tudatára annak – a párt és az állam értük dolgozik*”.[948]

1960-ban ún. „pionír kétéves tervet” indítottak útjára, ami a pioníroknak a mezőgazdasági munkában végzett tapasztalatszerzésére irányult, ill. a párt XXII. kongresszusának tiszteletére indult. A pionírok és iskoláskorú komszomolisták munkaszombat keretein belül szocialista versenyt rendeztek papír- és vashulladékgyűjtésből. Ajándékokat is küldtek a kongresszusra, amiből később vándorkiállítást szerveztek, és két évig utaztatták azt az országban. Utóbbi kiállítási tárgyak zömmel kézzel készített tárgyak, rajzok, szobrok voltak.

1962. április 19-én a Szovjetunió Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetségének XIV. kongresszusán az SZKP XXII. kongresszusának határozataiból következő feladatokat vázolták fel. Beszédes volt a beszámoló címe – „*Az iskoláról való gondoskodás – a Komszomol életbevágóan fontos feladata*”. A megfogalmazott feladatok között a szervezet azt tartotta mérvadónak, hogy az iskolában és a pionírok között végzett munkája eredményeképpen egy életvidám, munkaszerető, testileg és erkölcsileg egészséges nemzedék nevelésében vegyen részt.[949] A párt soros megbízatásai között első helyen

[946] *Народное образование...* Сб. д-тов. с.295.
[947] Секуло А. С. Подготовка к славному юбилею // *ПИШ*, 1958, №5. с.122-123.
[948] Az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának módszertani levele «*Об ознакомление учащихся восьмилетних и средних школ и студентов педагогических учебных заведений с проектами программы и устава КПСС*» // *ПИШ*, 1961, №5. с.6.
[949] *Народное образование... Сб. д-тов*. с.297.

szerepelt az addig is mindig ismételt kérés – segítsen elsajátítani a tanulóknak a kommunista világnézet elveit, a kollektivizmust, a munkaszeretetet, az egyéni érdek alárendelését a társadalminak.

1962. május 17-én, két nappal a pionírszervezet megalakulásának 40. évfordulója előtt a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletével az országos szervezetet Lenin-renddel tüntette ki.[950] Ez a kitüntetett figyelem szülte a következő évben, 1963 februárjában, Moszkvában megszervezett tudományos-módszertani konferenciát, amely a pionírmozgalom kérdéseiről, problémáiról és a velük való munka módszertanáról szólt.

1966-ban a Komszomol XV. kongresszusára küldött SZKP KB üdvözletében minden bekezdés azzal indult, hogy a fiatalság kommunista szellemben való nevelése – az nem más, mint a szovjet hazafiságra való nevelés, a barátság és szolidaritás a világ minden elnyomott és munkás népével, a munkához való becsületes viszony, amit a tanárok, az iskola és a Komszomol segítségével kell, hogy véghezvigyenek.[951] A Komszomoltól nem csak azt várták el, hogy a fiatalokat a párttagságra készítse fel, hanem azt is, hogy a 10–15 éves korosztályú pionírokból saját utánpótlását kinevelje. Szinte kivétel nélkül, minden Komszomolt érintő határozatban, rendeletben a pionírokkal való munkát emelték ki, mint a szervezet alapvető sarkalatos feladatát. 1967. február 3-án a Komszomol KB II. plénumán a pionírszervezet irányításában való munka javításáról határoztak,[952] míg március 17-én külön rendeletet adott ki a Komszomol KB Központi Irodája a pionírszervezetről. Ez utóbbi rendelkezés vízválasztónak tekinthető az iskolában működő gyerek kommunista szervezetek történetében, mivel az addigi esetleges és egységes rendszert nélkülöző határozatok után rendszerbe szedve fogalmazta meg a pionír- és októbristaszervezetek helyét, feladatait, felépítését, irányítását. A határozat szerint a pionírszervezet a Szovjetunióban a gyerekek és serdülők tömeges, öntevékeny kommunista szervezete, a Komszomol tartaléka volt. A pionírszervezet az internacionalizmus szellemében fiatal leninistákat nevelt, s tevékenységének legfőbb elvei a következők voltak:

- társadalompolitikai irányultság;
- a szervezetbe való önkéntes belépés majd annak ügyeiben való aktív részvétel;
- a pionírok öntevékenységének összekapcsolása a pedagógusi irányítással;
- az életkori és egyéni sajátosságok figyelembevétele;
- a pionírélet játékkal, érdekességgel, romantikával való megtöltése;
- a pionírszervezet tevékenységének rendszeres és folyamatos volta.[953]

A szervezet főbb feladatai, az egyes pionírok elé támasztott elvárások a jelmondatban, az ünnepélyes fogadalomban és a *Szovjetunió pionírjainak törvényé*ben fogalmazódott meg. Ehhez járultak még a szimbólumok és rituálék. A jelmondat így hangzott: „*Pionírok, a Szovjetunió Kommunista Pártjának ügyéért való harcra legyetek készen!*”

---

[950] „*Az össz-szövetségi V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet Lenin renddel történő kitüntetéséről*”, In: Народное образование... Сб. д-тов. с.298.

[951] *Правда*, 16 мая 1966 г.

[952] „*Az Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetségnek az Össz-szövetségi V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet irányításában végzett tevékenységének további javításáról*”, In: Народное образование... Сб. д-тов. с.299.

[953] *О дальнейшем улучшении деятельности ВЛКСМ по руководству Всесоюзной пионерской организацией им. В. И. Ленина*, «Молодая гвардия», Москва, 1967, с.3. (a továbbiakban: О дальнейшем улучшении, 1967)

– a pionírok erre azt válaszolták: „*Mindig készen vagyunk!*”. Amikor pedig a tanulókat a szervezetbe vették fel, akkor a következő ünnepélyes fogadalmat mondták el: „*Én (vezetéknév, keresztnév), a Vlagyimir Iljics Lenin nevét viselő össz-szövetségi pionírszervezetbe való belépéskor, elvtársaim előtt ünnepélyesen fogadom: forrón fogom szeretni hazámat, élni, tanulni és harcolni úgy fogok, ahogy azt meghagyta a nagy Lenin, ahogy a Kommunista Párt tanít, s mindig teljesítem és betartom a Szovjetunió pionírjainak törvényeit.*”[954]

A Szovjetunió párt és állami irányításában épp az 1960-as évek közepétől elindult központosítás a pionírokat összeállított, ún. törvényekben is tetten érhető, de egyben erősítette az országos szervezet mozgalmi voltát, s egyértelműen kimondta annak ideológiai irányultságát is. Ám a gyerekek számára összeállított elvárások és szabályok a magaviseletre, a munkához, idősebbekhez való viszonyra is kitértek, íme:

- A pionír hűséges a hazához, a párthoz, a kommunizmushoz.
- A pionír komszomolistának készül.
- A pionírnak a háborús és munkahősök a példaképei.
- A pionír tiszteli az elhunyt hősök emlékét és arra készül, hogy megvédje a hazát.
- A pionír kitartó a tanulásban, a munkában és a sportban.
- A pionír becsületes és hű elvtárs, s mindig bátran kiáll az igazságért.
- A pionír az októbrista elvtársa és vezetője.

Külön jelentőséggel ruházták fel a pionírcsapat vörös zászlaját, mert azt a forradalomhoz, a kommunista párthoz, a szovjet hazához való hűség jelképeként határozták meg. E zászló részének tartották a pionírok által hordott háromszögű nyakkendőt, s a három sarka a kommunisták, a komszomolisták és a pionírok egységét és összetartozását szimbolizálta. Emellé még pionírjelvényt is kaptak. Amikor a gyerekek a 10. életévüket betöltötték és felvették őket a szervezetbe, nyakukba a háromszögű kendőt a rangidős pionírvezető vagy egy komszomolista, esetleg egy párttag kötötte be ünnepélyes keretek között. Erre és a többi ünnepre a pionírok sötét/fekete szoknyát/nadrágot, ill. fehér felsőt hordtak, ez volt a „formájuk” (egyenruhájuk). Minden pionírraj és csapat valamely háborús, esetleg munkahős, forradalmár nevét vette fel, akihez igazodni akartak, akit példaképül választottak.

Felépítését tekintve az országos szervezet köztársasági, területi, vidéki, járási és városi szervezetekből tevődött össze. A városi és járási szervezetek az iskolai szervezetekből álltak. Az iskolai csapatok pedig őrsökből és rajokból épültek fel. A legkisebb egység baráti alapon 5-8 gyerekből szerveződött. Mindennek az élén a Komszomol által létrehozott Össz-szövetségi V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet Központi Bizottsága állt. Ezt a bizottságot a Komszomol-szervezet vezetői alkották.[955] A fenti bizottság irányítása alatt állt az *Artyek* országos, ill. az összoroszországi *Orljonok* pionírtábor. E két tábor minden nyáron a világ szinte minden országából fogadott gyerekeket nyári pihenőre.

A Komszomol KB 1957-ben lezajlott VII. plénumán hangzott el a javaslat, hogy a pionír-korosztályú gyerekeket életkori sajátosságaik szerint osszák fel szintekre. Ezt a javaslatot a megbízott intézmények 1966-ra dolgozták ki, s az a Komszomol vezetősége

[954] *О дальнейшем улучшении*,1967, с. 4.
[955] Uo., 15.

1967-ben hagyta jóvá – *Orientir* címmel. Eszerint az általánosan képző nyolcosztályos iskolákban tanuló gyerekeket életkori sajátosságaik szerint négy csoportra osztották:

- az 1–3. osztályos gyerekek, akik 7–9 évesek voltak – októbristák lettek;
- a 3–4. osztályosok – 10–11 évesek – ifjú pionírok;
- az 5–6. osztályosok – 11–12 évesek – a pionírok középső rétege;
- a 7–8. osztályosokat pedig – 13–15 évesek – idősebb pionírok.

Minden szintre külön kidolgozták, hogy a gyerekek milyen pszichológia sajátosságokkal rendelkeznek, milyen nevelési feladatokat kell betartani a velük való munkában, milyen módszertani ajánlásokat javasoltak a velük folytatott munkaszervezésben, s milyen tartalmú és formájú munkát javasolnak velük folytatni.[956] Ez utóbbi munkaszervezési formák szinte teljesen kitölthették az iskolások napját és érdeklődési körüket, mivel az alábbiak szerint tagolták azokat:

- röpgyűlések – amikor valami fontosat, gyorsan kellett közölni, határozatot elfogadni;
- pionírünnepek – a fent felsorolt jeles napokon tartott pionírszemlék, megemlékezések;
- a pionírtevékenységek zónái – az iskola közvetlen közelében található területet jelentette, ahol a tanulók folyamatos jótékonysági és segítő munkát végeztek, pl. az idősek számára, vagy a fásításban segédkeztek, ill. a zöldterületeket (parkokat, sétányokat) tartották tisztán;
- klubmunka – ez volt a legszerteágazóbb: a) nemzetközi barátság klubja – külföldi és más köztársaságok pajtásaival való levelezés, kapcsolattartás, esetenként utazás; b) érdekes találkozások klubja – háborús veteránokkal, munkahősökkel, kommunistákkal és komszomolistákkal, bélyeggyűjtőkkel, modellezőkkel, stb.; c) kíváncsiak és tudnivágyók klubja – ami a szakköröket és egyesületeket fogta össze; d) a művészet barátainak klubja – akik művelték is, s egyben szerették is azt, kiállításokat, koncerteket rendeztek saját műveikből, rajzaikból; e) sportklubok; f) turista és honismeretei klubok.[957]

1967. március 17-én a Komszomol KB Központi Irodája a pionírcsapatok járási, városi, területi, vidéki és köztársasági szervezeteinek Vörös Zászlóval való kitüntetéséről határozott. Utóbbi kitüntetést a tanulásban és a társadalmi munkában kimagasló eredmény eléréséért lehette elnyerni, s mivel vándorzászló volt, egy tanévig a pionírszervezet elnöke felelt annak őrzéséért. A zászló odaítéléséről a feljebbvaló Komszomolbizottság döntött.[958]

A fent tárgyalt 1967-es évben még egy fontos határozat látott napvilágot az iskoláskorú gyerekek kommunista neveléséről, amit szeptember 14-én a Komszomol KB Központi Irodája, a Szovjetunió OM Kollégiuma, ill. a Szovjetunió Sportegyesületei és Szervezetei Szövetségének Központi Tanácsa Elnöksége közösösen adott ki. Rendeletben először fogalmazták meg a Komszomol kongresszusain és plénumain többször is említett tézist, hogy a játék a gyerekek erkölcsi és testi tulajdonságainak fejlesztésében, ill. kommunista nevelésükben egyaránt alkalmazható és elengedhetetlen foglalkozási

[956] *О дальнейшем улучшении*,1967, с. 25-64.
[957] Савин Н. В. *Педагогика*. Москва, «Просвещение», 1972, с. 266.
[958] *„A járási, városi, területi, vidéki, köztársasági pionírcsapat és az Össz-szövetségi pionírszervezet Vörös zászlajáról*", In: Сборник постановлений ЦК ВЛКСМ (январь-декабрь 1967 г.). Москва, 1968. с. 484-496.

forma és eszköz. Állami rendeletben először írták: „*A játék a gyerek tevékenységének elengedhetetlen formája, mivel annak folyamatában a gyerek által begyűjtött tapasztalatok tükröződnek, megerősödnek és elmélyülnek a környezetükről szerzett elképzeléseik, olyan jártasságokat, készségeket, tapasztalatokat szerez, ami a további életében elengedhetetlenül szükséges lesz, és segíti a szervezőképesség kialakulását.*”[959] Épp ezért szerették volna azt tudatosan beépíteni az iskolás korosztály mindennapjaiba, nemcsak az iskola, de az iskolán kívüli gyermekintézmények nevelői munkájába is. Valós tényt állapítottak meg, amikor szegényesnek minősítették a gyerekkel folytatott munka során alkalmazott játékok mennyiségét, ill. a népi játékok háttérbe szorulását. A tanítók, tanárok és nevelők szakmai képzésében és továbbképzésében sehol nem szerepeltek a gyerekjátékok elméleti és módszertani kérdései, ill. a háború utáni két évtizedben a tárgyi és nyomtatott formájú gyerekjátékok gyártása egyaránt háttérbe szorult. Nagyon kevés iskola, internátus, pionírtábor rendelkezett a 60-as években játszótérrel, nem beszélve a tudomány és technika, sport, irodalom, művészet iránti érdeklődés felkeltésére alkalmas játékról. Ennek érdekében rendelték el, hogy az iskoláskorú gyerekek számára tömeges sport, katonai és különböző mozgásjátékokat, versenyeket szervezzenek. Az 1968-as évtől kezdve lett kötelező a különböző termelői szervezeteknek anyagiakkal hozzájárulni a gyermekintézmények, városi és falusi parkok, zöldövezetek sport- és játszótereinek a kialakításához. A Komszomol feladatul kapta, hogy tagsága társadalmi alapon dolgozzon ki új játékterveket, játékalkalmatosságokat, melyeket a játszótereken, gyermekparkokban, mesesarkokban és „csoda-országokban” lehet elhelyezni és használni. A pionírházakat és -palotákat, az ifjú technikusok, turisták és természetbúvárok állomásait pedig arra kötelezték, hogy gyorsítsák fel az új játékok és saját készítésű játékfelszerelések tanulmányozása, kidolgozása és bevezetése, meghonosítása terén eddig végzett módszertani és útmutató munkájukat.[960] Az országos *Artyek*, ill. a köztársasági *Orljonok* és *Molodaja gvargyija* pionírtáborokban a hozzájuk küldött gyerekek között az országból, ill. a külföldről érkezett gyerekek által játszott legjobb játékokat kezdték gyűjteni, tanulmányozni és terjeszteni. 1968-tól e pionírtáborok végezték a pionír- és Komszomol-vezetők továbbképzését is, ahol a játékokkal való foglalkozás módszertanát is oktatták nekik.

Az 1968-as évben rendezték meg Moszkvában az első tudományos-módszertani konferenciát is „*A játék szerepe és jelentősége a gyerekek és serdülők kommunista nevelésében*” címmel. A PTA felkérést kapott az Oktatási Minisztériumtól, hogy bővítse tudományos kutatási tematikáját a gyerekjátékok elméleti és módszertani problematikájából – főleg az iskoláskorú gyerekek részére. A tanárképző intézmények pedagógia tárgyainak tematikájába is ettől kezdve került bele a játékvezetés elmélete és gyakorlata, ill. *Gyerekjátékok* elnevezéssel fakultatív tárgyat vezettek be a leendő pedagógusok számára. A központi gyermeklapok – a *Pionyerszkaja prvada*, *Pionyer*, *Komszomolszkaja pravda*, *Ucsityelszkaja gazeta*, *Vozsatij*, *Voszpitanyije skolnyikov* – 1968-tól kezdve olyan játékok leírását kezdték közölni, melyeket a gyerekek otthon, a szabadban, az iskolában és pionírközösségben játszhattak. Ezzel egy időben országos pályázatot hirdettek a legjobb gyerekjátékok gyűjtésére és újak kitalálására. Az 1968–69-es évben

[959] „*A Komszomol-szervezetek, közoktatási szervek, sportegyesületek és szervezetek tanácsai figyelmébe a játékok felhasználásáról a gyerekek és serdülők kommunista nevelésében*”, In: Сборник постановлений ЦК ВЛКСМ (январь-декабрь 1967 г.). Москва, 1968. с. 522.
[960] *Народное образование*... Сб. д-тов. с.311.

a *Molodaja gvargyija,* a *Proszvescsenyije* és a *Fizkulytura i szport* kiadók elkezdték a játékok leírását tartalmazó régebbi gyűjtemények újrakiadását, ill. a pionírok és októbristák által használható játékok újabb összeállításainak, a tanárok, vezetők, nevelők, Komszomol és pionírmunkások, szülők számára készített segédletek publikálását.[961]

Ugyancsak a fent tárgyalt 1968-as év április 26-án a Komszomol KB Központi Irodája, a Szovjetunió OM Kollégiuma, ill. a Szakszervezetek Országos Központi Tanácsának Elnöksége közös rendeletben szabályozta a pionírok nyári pihenésének megszervezését. A nyári pihenést táborokban képzelték el, ahol a 10–15 éves iskolások akkor csak játékkal, ill. játékos tanulással foglalkoztak.[962]

1968-ban az Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség fennállásának 50. évfordulója jelentős ünnep volt a szervezet tagsága számára. Ennek kapcsán az SZKP KB külön határozatot adott ki, melyben méltatta a Komszomol-szervezet addigi tevékenységét és a felnövekvő nemzedék kommunista nevelésében betöltött szerepét.[963] 1972-ben pedig nemcsak a Szovjetunió, de az Össz-szövetségi V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet megalakulásának is az 50. évfordulójáról emlékezett meg az ország. Utóbbiról a párt KB szintén külön ünnepi határozatban emlékezett meg.[964]

1970. május 13-án a Komszomol KB Titkársága és a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának Kollégiuma 72/24a/54-M sorszámú közös határozatban rendelkezett a felsőosztályos tanulók számára létrehozandó munka és pihenőtáborokról. Ez az utasítás az 1968. április 26-it egészítette ki, mivel a 6–10. osztályos tanulók – pionírok és komszomolisták – számára nyáron fenntartott táborokat ezután nem csak pihenésre, de munkára is használták. Az indokolásban az állt, hogy ezzel a tanulók munkához való kommunista viszonyulását javítják, társadalmi aktivitásukat fejlesztik, biztosítják a gyerekek termelői munkába való bekapcsolódását, ill. tartalmas és aktív pihenésüket és testi fejlődésüket segítik elő.[965] E táborokban a gyerekek csak életkoruknak megfelelő munkát végeztethettek, ill. tilos volt minden olyan munkavégzés, ami 18 éves korig nem volt engedélyezve. A tiltott szakmák listáját a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő munka és bérezésért felelős Állami Bizottság 1959. augusztus 29-i, 629. számú rendelete szabályozta. A munkára fordított idő naponta nem haladhatta meg a négy órát. A munkák elvégzésére a tanulókból brigádokat hoztak létre, életkoruk szerint. Az őket felügyelő felnőttek fizetéséről az OM még 1968. június 19-én rendelkezett 46. számú törvényerejű rendeletében. A konkrét személyeket viszont a közoktatási szervek, a Komszomol és a szakszervezetek biztosították. A táborok fenntartásáról, anyagi szükségleteiről pedig a Szakszervezetek Országos Központi Tanácsának Elnöksége 1970. február 20-án kelt 4. számú „*A munkások és hivatalnokok gyerekei nyári pihenésének megszervezéséről*” határozata alapján jártak el.[966]

---

[961] *Сборник постановлений ЦК ВЛКСМ* (январь-декабрь 1967 г.). Москва, 1968. с. 528.

[962] „*A pionírok és tanulók nyári pihenése szervezésének további javítását célzó intézkedésekről*”, In: Основні документи про школу. Упор. Березняк Є. О. Видавництво «Радянська школа», Київ, 1973. с 180. (a továbbiakban: Березняк 1973)

[963] „*Az Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség megalakulásának 50. évfordulójáról és a fiatalság kommunista nevelésének feladatairól*”, In: Народное образование... Сб. д-тов. с.311-313.

[964] „*Össz-szövetségi V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet megalakulásának 50. évfordulójáról*” // *Правда*, 26 марта 1972 г.

[965] „*Típushatározat a felsőosztályos tanulók munka és pihenőtáborairól*”, In: Средняя школа. Москва, «Педагогика», 1971. с.220.

[966] Березняк 1973, с. 182.

Nem sokkal a Komszomol soros plénuma előtt írta a Pravda: „*A pionírokkal való munkának a gyerekek életének minden területét érintenie kell, mivel a társadalmi tevékenységre és a társadalom javára végzett munka elsődleges képességeit ekkor és itt kell megtapasztalniuk.*”[967] 1972. június 22-én, a Komszomol KB VI. plénumán elfogadott határozat magáról a szervezetről, annak alapszintű egységeiben végzett munkáról szólt. A plénum rendelete a párt XXIV. kongresszusa, ill. a pionír- és Komszomol-szervezetek megalakulásának 50. évfordulójára kiadott párthatározatok által kijelölt tevékenységeit konkretizálta tagsága számára. Az 1970-es évekre szinte minden 15–17 éves iskolás tagja lett a Komszomolnak, ritka kivétel volt a szervezeten kívül maradás. Ez meghatározta a magát leendő kommunistákat tömörítőnek nevező szervezet létét és tevékenységét is: míg a 60-as évek elejéig a mozgalom egy élcsapattudatot és – részben – „felsőbbrendűségi érzést” nyújtott, addig az általánossá váló tagság miatt eltűnt a kiváltságot adó érzés, s elsekélyesedett a mozgalmi jelző is. Bár a plénum a Komszomol iskolai munkaformáinak és módszereinek tökéletesedéséről írt, annak címe többet sejtet a valós helyzetről – „*Az iskolai Komszomol-szervezetek irányításának javításáról és szerepük növeléséről a tanulók kommunista nevelésében*”.[968] Továbbra is az iskolások tanulmányi eredményeinek javítását emelték az első helyre, a legjobb előmenetelű tagok elnyerhették „*A kitűnő tanulásért*” jelvényt. A fiatalság politikai tájékoztatását, marxi-lenini elmélettel való megismertetését a tagság által szervezett politinformációk és előadások segítették, ami azonban már nem vonzó volt, mint inkább kötelező. A felsőosztályos komszomolista tanulóknak kötelező volt benevezni az *Orljonok* elnevezésű országos katonai és sportjátékokba, teljesíteni a GTO[969] normatíváit, nyáron társadalmi-hasznos munkában részt venni. Emellett a szervezet támogatta a fiatalok nemzetközi utazásait, amit a *Szputnyik* ifjúsági turistaszervezet, a közoktatási szervek, ill. a szakszervezetek finanszíroztak. Míg a fent említett 60-as évek elejéig megtiszteltetésnek számított komszomolistának lenni, s ebből kifolyólag a tanulók komolyan készültek a szervezetbe való felvételijükre, addig a 70-es évek közepére alábbhagyott vagy eltűnt a lelkesedés, hisz szinte kivétel nélkül mindenkit felvettek a Komszomol soraiba. Ezt a közömbösséget próbálták leküzdeni, mikor elrendelték, hogy minden iskolai Komszomol-szervezet számára készítsenek saját Vörös Zászlót, melyre annak nevét nyomták. A zászlókról és azok ünnepélyes átadásáról az alapszervezeteknek, [970] ill. az általánosan képző iskolák tanulói számára létrehozott „*A kitűnő tanulásért*” jelvényről[971] a Komszomol KB Információs Irodája külön rendelkezett 1972. július 25-én.

1974. április 30-án, a Komszomol 17. kongresszusán elfogadták annak új szervezeti szabályzatát, melyben jelentős helyet foglalt el az országos pionírszervezetről szóló rész, ahová az 1967-es rendelkezéseket emelték be.[972] Miután pontosan megfogalmazták a Komszomol- és pionírszervezetek szerkezetét, irányítását, egymáshoz való viszonyát,

[967] *Правда*, от 26 марта 1972 г.
[968] *Документы ЦК ВЛКСМ*. 1972. Москва, 1973, с. 3-9. és *Народное образование... Сб. д-тов*. с.321-325.
[969] Готов к труду и оборону СССР = *Munkára és a Szovjetunió védelmére kész* elnevezésű félkatonai szervezet, a munka előző részeiben már volt róla szó
[970] „*Az iskola Komszomol-szervezetének Vörös zászlajáról*”, In: Народное образование... Сб. д-тов. с.325-326.
[971] „*Az általánosan képző iskolák tanulói számára a Komszomol KB által létesítendő „*A kitűnő tanulásért*” jelvényről*”, In: Народное образование... Сб. д-тов. с.326.
[972] „*Össz-szövetségi V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet*”, In: Народное образование... Сб. д-тов. с.298.

1976. március 16-án az Országos Szakszervezetek Központi Tanácsa Elnökségének, ill. a Komszomol KB Információs Irodájának P-4/B-35/1a sorszámú közös határozatban rendelkezett a városkörnyéki zöldövezetben létesítendő pionírtáborokról.[973] Az OM pedig még október 21-én kiadta a pionírházakról szóló típusrendeletét, mellyel minden városban és járási központban létrehozták a pionírokkal való munka módszertani központjait.[974]

Már volt szó róla, hogy a Komszomol feladatul kapta minden párt- és állami határozat ismertetését és népszerűsítését az iskolás korosztály körében. Nem volt ez másként az 1917-es októberi forradalom 60. évfordulója alkalmával sem, mikor az OM módszertani levelében külön kitért a Komszomol KB Információs Irodája az évfordulóra kiadott határozatának fontosságára. Utóbbi határozatával versenyt hirdetett, ki írhatta alá a szervezetnek a párt Központi Bizottságához írt ünnepélyes beszámolóját, „*Az SZKP XXV. kongresszusának határozatai az életben*" elnevezésű program teljesítésére, ill. országos pionír versenyt a csapatok között „*Lenin útján, október útján haladunk*" címmel.[975]

A Komszomolt bevonták a párt Központi Bizottsága és Szovjetunió Minisztertanácsa 1977. november 24-i, 1029-es számú határozatának végrehajtásába is, ami az iskolai tankönyvek ingyenes használatára való áttérésről szólt. A Komszomol Központi Bizottságának és az Össz-szövetségi Lenin nevét viselő pionírszervezet Központi Tanácsának konkrét cselekvési programot kellett kidolgoznia arra, hogyan lehetett az irányításuk alá tatozó iskolások körében megszervezni a tankönyvek jobb megóvását. Ennek érdekében javasolták az év végéig legjobb állapotban megőrzött tankönyv szemléjének és versenyének a megrendezését.[976] Még a Csernyenkó főtitkársága alatt, az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa által 1984. április 12-én kiadott 313. számú rendelet teljesítésében is számoltak a Komszomol-szervezettel, mivel Központi Bizottságának is jóvá kellett hagynia egy cselekvési programot a felsőbb osztályos tanulók társadalmi laghasznos, ill. termelői munkájának megszervezéséről, az iskolaközi tankombinátokban való munkáról. Ugyancsak a Komszomolnak kellett felügyelnie a falusi iskolákban létrehozott tanulói brigádokat, s arra ösztönözni a 16–17 éves iskolásokat, hogy az abszolút többség tevékenyen kapcsolódjon bele ebbe a mezőgazdasági munkaformába.[977]

A 80-as évek társadalmi hangulata e gyermekszervezetek életébe is beszivárgott – sematikussá és formálissá váltak a pionírszemlék, a pionír- és komszomolista avatások. Ami 1967-ben a rendszerré való formálódást segítette, az most elveszítette hitelét és tartalmilag kiürült. Megmaradt viszont a pionírszervezetek gyermekközpontúsága, összetartozásra nevelése, klubélete, nyári táboroztatásai, utaztatásai, élményszerzési lehetőségei – mivel az ehhez szükséges intézményi keretek és pedagógiai-szakmai hozzáértés ekkorra ért be. Amikor 1991. augusztus 24-én felfüggesztették az SZKP működését, vagyonát pedig zárolták, az iskolai gyermek kommunista szervezetek is beszüntették tevékenységüket.

---

[973] „*Rendelkezés a városkörnyéki zöldövezetben létesítendő pionírtáborokról*", In: Голубева 1987, с.296.
[974] „*Típushatározat a pionírok házáról"* In: Голубева 1987, с.296.
[975] „*Az általánosan képző iskolák tanulóinak megismertetése az SZKP KB „A Nagy Októberi szocialista forradalom 60. évfordulójáról" szóló határozatával*" // *ПИШ* 1977, №3. с. 14.
[976] Голубева 1987, с.120.
[977] „*A fiatalság általános középszintű képzésének további javításáról és az általánosan képző iskolák munkakörülményeinek javításáról*", In: Голубева 1987, с.113.

Összefoglaló megjegyzések

A kutatás során feltárt és kronológiai rendbe állított források alapján megállapítható: a Szovjetunióban a honvédő háború utáni sztálini évtized legjelentősebb eredménye, hogy nem csak helyreállította a háború előtti oktatási állapotokat, de egyben tovább is fejlesztette azokat. A továbbfejlesztések jelei már a harcok ideje alatt is megnyilvánultak, mikor 1943-ban beiskolázási kötelezettség korhatárát hétéves korban állapították meg, 1944. február 29-én bevezették az előmenetel és magaviselet számmal való ötpontos osztályzását, vagy június 21-én az iskolai oktatás minőségének javítása céljából a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa elrendelte az érettségi és záróvizsgák bevezetését. Az alapvető oktatási infrastruktúra helyreállítása után, 1950 februárjában már a politechnikai képzés kérdésével foglalkoztak, mely a gazdasági szükségletek kielégítése miatt volt időszerű és sürgető. A gazdaság szerkezeti változásai vonták maguk után az általánosan képző iskolák tárgyoktatásának átalakulását is. A tantárgyak közül a biológia, kémia, fizika, matematika óraszámait emelték meg, ill. azok elméleti tudásanyagának a mindennapi termelő gazdaságba való alkalmazási lehetőségei kerültek előtérbe. Ez állt a már Lenin által is szorgalmazott jelszó – az iskola és az élet közelítése – mögött. Megvizsgálva a tantárgyi leírásokat, gyakorlati javaslatokat, azt konstatálhatjuk, hogy nem volt ez annyira irreális, hisz a biológia, kémia tananyag elméleti részének a gyakorlati példáit a növénytermesztés, az állattenyésztés példáján, vagy a fizika törvényeit a mezőgazdaságban, ill. az iparban használatos gépeken és berendezéseken kellett demonstrálniuk

A korabeli dokumentumok azt igazolják – a politechnikai képzés kiteljesedése Hruscsov főtitkársága idején történt meg, amit az 1958. december 24-én elfogadott iskolareform indított el. Ám az iskolaügy átszervezése és továbbfejlesztése nem csak ebben nyilvánult meg, hanem egy sor egymást követő, bár sajnos nem egymásra épülő rendelkezés teremtette meg a hruscsovi időszakban a modernnek nevezhető szovjet oktatásügyet. E rendelkezések sokirányúak és szerteágazók voltak:

a) befejezték az 1951-ben elindított iskolakörzetesítéseket;
b) a kiszélesített középiskolai képzés miatt 1954-ben számbelileg megnégyszereződött érettségizőket a gazdaság megfelelő tendenciái szerint próbálták továbbirányítani;
c) az 1954. április 15-i rendelettel csökkentették a minden osztályban minden tárgyból kötelező vizsgák számát;
d) 1954. július 1-jétől a városokban is visszaállították a koedukált oktatást;
e) 1956-ban eltörölték a még létező tandíjat a közép-, ill. szakközépiskolákban és a felsőoktatásban egyaránt;
f) 1960. február 15-én országos szinten rendelkeztek az iskolai napközis csoportok felállításáról;
g) ekkor indult el a didaktikailag szakszerű iskolai szemléltetők készítése, s az intézmények ellátása ezekkel (1964. június 27-i rendelet).

A rendeletekből az is kiderült, hogy Hruscsov tovább erőltette az oroszosítást, amikor szélesítette az orosz nyelv iskolai „előjogait”, s az 1957. január 21-i rendeletben egységesítette annak oktatási rendjét minden iskolatípusban a Szovjetunió egész területén.

Vitathatatlan, hogy a közoktatás és a benne lévők számára – az emberibb léptékűvé válás mellett – az 1958. decemberi iskolareform okozta a legnagyobb újítást. Az e törvény által kialakított iskolastruktúra – a 11. osztály kivételével – egészen 1984-ig állt fenn, létrehozva a középiskola, szakmai-műszaki képzés, középfokú szakmai és felsőoktatás egységes rendszerét. Növekedett a természettudományok iskolai óraszáma, ami ugyancsak egyenes arányban állt az ország védelmi képességének növelési szándékával. A Szovjetuniónak jól és magasan képzett műszaki szakemberekre volt szüksége ahhoz, hogy – az „utolérés és megelőzés" elvét nem feladva – az épp enyhülési időszakot is kihasználva, megelőzze az USA-t. Ezért volt az 1958-as törvényben prioritása a műszaki felsőoktatási ágazatnak minden mással szemben.

Ám ahogyan a Szovjetunió fennállása alatt sohasem, úgy Hruscsovnak sem sikerült elszakítani az oktatásügyet és -irányítást az ország mindenkori politikai és ideológiai irányvonalától. Mikor 1961 októberében a párt XXII. kongresszusán elfogadták az SZKP új programját és szervezeti szabályzatát, ott a kommunizmusnak új értelmezése jelent meg – szakítottak a sztálini államszocializmussal, s valódi szocialista követelések fogalmazódtak meg: az alulról szerveződő szovjet-demokrácia visszaállítása, helyi önkormányzatok és önszerveződések – „önigazgatás" –, amelyek az öntevékenység elvárásai voltak. Felmerült még a bürokratikus-centralizmus radikális leépítésének óhaja is.[978] Ám a valóságban ez decentralizációként jelent meg, így ellentmondás alakult ki a teoretikus perspektíva és a valóság között. A pozitív elvi elgondolások megvalósítását a Sztálin alatt kialakult bürokratikus gépezet megakasztotta, így a felszínen s az agyakban elindított változásoknak nem sikerült mélyre hatolniuk, ami a bürokratikus-hivatalnoki rendszerben működési zavart okozott. Átláthatatlanná és követhetetlenné váltak az egymást túl gyorsan követő változtatások, reformok. Az a struktúra, amit Hruscsov mozgatni akart, még „sztálini aggyal" gondolkodott, nem jött létre helyette új apparátus. Ezért érzékelték Hruscsov környezetében a káoszt a káderek, s épp ezért élték meg rendcsinálásként Brezsnyev színrelépését. A rend érzete miatt minden hivatal és hivatalnok – így az oktatási is – beállt Leonyid Iljics mögé. A pártapparátus, mely alapjában önvédelemből, hatalmát és kiváltságait féltve lázadt fel Hruscsov ellen, annak helyére Leonyid Iljics *Brezsnyevet* emelte.

Brezsnyev, akinek legfőbb törekvése az volt, hogy minden változatlanul maradjon, újra a „vezéreszme" kialakítására törekedett, ami az állam és a pártvezetésben egy tendenciózus központosítási folyamatot indított el. Megállapítható, hogy ez a centralizációs törekvés a források segítségével nem csak az oktatásirányítás és -szervezés terén érhető tetten (össz-szövetségi Oktatási Minisztérium és Pedagógiai Tudományok Akadémiája létrehozása 1966. augusztus 1-jével), hanem az iskolaügy minden szintjén és rendszerében is. Az 1964–82 között született dokumentumokat vizsgálva azonnal feltűnik a törvények, rendeletek utasítások szövegének terjedelmessége, aprólékos, pontos, egyértelmű fogalmazása, mely nem adott lehetőséget a „másképp-értelmezésre". A központosítás az iskolák számára egységesítést és uniformizálást jelentett egyszerre. Ez viszont a fent említett rend érzetét keltette az oktatásirányítási hivatalnokokban. Megjelent a fakultáció, kiszélesítették a szakosított tárgyoktatást, s 1967. június 3-i kormányrendelet először határozott a tartós tankönyvek készítéséről.

A brezsnyevi éra alatt, az állam a felnövekvő nemzedékben egyre inkább a gyereket látta, akit fejleszteni, tanítani és nevelni kell, s az így válik majd a szovjet társadalom

[978] Font–Krausz–Niderhauser–Szvák 2001, 577.

teljes jogú tagjává. Ekkor jelent meg a „*sokoldalúan képzett, művelt szovjet polgár*" fogalma, akiben már nem csak a kommunizmus építőjét látták, hanem az egyént is. Ez persze nem jelentette a társadalmon és az államon belül az egyén teljes szabadságát, de a gyereket már nem kis felnőttként kezelték, mint a 20–50-es években.

1970-ben egységes iskolai szabályzatot fogadtak el, amely a közoktatás minden résztvevőjének feladatait, jogait, alá- és fölérendeltségi kötelességeit, a különböző állami szervek és hivatalok jogkörét is tisztázta. Szakmaibb és átláthatóbb lett az oktatási szféra, de a bürokrácia elburjánzása egyben megkötötte mozgásterét is – ami az egész társadalomra jellemző lett a brezsnyevi időszak végére. Ennek befejezése az 1973-as egységes oktatási törvény lett. Az uniformizálás az oktatási intézmények számára az iskolai egyenruha egész országra való kiterjesztésében öltött testet. A kordokumentumok azt is kimutatják, hogy mindez az elmélyített szakosodás kiépítéséhez vezetett, amely a nyugat-európai országokra volt jellemző. Ám e rendelkezések következtében a rész az egész fölé kerekedett, ami a 80-as évek elejére a rendszer széteséséhez vezetett. Mivel a hivatali bürokrácia a saját kiváltságait őrizte, ez a rész lett az egész irányítója – a brezsnyevi időszak oktatáspolitikai dokumentumaiból igen jól átjön. A hetvenes évek közepétől azonban látványosan megcsappantak a közoktatással foglalkozó rendelkezések, ez alól egyedül az iskolai tankönyvek ingyenessé tételének 1977-es határozata lett kivétel. A helyzet eredendő oka a főtitkár elhatalmasodó betegsége, mely a legfelsőbb irányítási szinten maga után vonta az elkényelmesedés állapotát. Ez a helyzet már nem a brezsnyevi *élni és élni hagyni* elv megtestesülése volt, bár az előrehaladásért folytatott törekvéseket, a kezdeményezési készséget már addigra kiölték az arra alkalmasokból is.

A 80-as évek forrásaiban a szakmai átalakítás, az irányítás és az oktatási szféra minden szintjének demokratizálására való törekvés tűnik ki, ám a gazdasági állapotok kötötték ezen ágazatokat is. Az 1982–91 közötti időszak dokumentumai nyitottabb szakmai légkört, s nagyobb mozgási szabadságot engedélyeztek az oktatási intézményeknek és a pedagógusoknak: átszervezték a tanítási tartalmat, tárgyakat szüntettek meg illetve újakat vezettek be. Az 1984-ben elindított iskolareform csak Gorbacsov színrelépésével gyorsult fel, ám a gazdasági termelés rohamos visszaesése, az afganisztáni és a kelet-közép-európai szocialista országokból való szovjet csapatkivonások megkezdése, az egyre jobban felerősödő nemzetiségi mozgalmak szétzilálták az unió központi vezetését. Ennek ellenére az 1988-tól felgyorsult oktatási reformok következtében az új iskolai tankönyveket 1989–91 folyamán azért mind kiadták – hiába volt az Szovjetunión belül kaotikus a politikai rendszer, a gépezet még működött.

Az időszakot felölelő szaksajtó anyagai alapján kibontakozó iskolai történelemoktatási korkép tükrözi az ország életében zajló események létrehozta folyamatokat. Nyomon követhető, ahogyan az 1950-es évek közepétől az iskolai történelemtanítás, bár az ideológiai teher megléte mellett, de szakmai kérdéseket kezdett feszegetni, majd a 60-as évek elején a szakdidaktikai pezsgő vitába a Szovjetunió legismertebb történészei is bekapcsolódtak. Az feltárt anyagok alapján elmondható, hogy 1945–91 között óriásit lépett előre az iskolai történelemtanítás, s az 1980-as évek végére módszertanilag szinte mindent tudott, amit a mai.

A nemzetiségi területek iskolaügyének forrásait vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy azt valójában nem lehet egységes kérdésként kezelni, mivel a nem orosz nyelven oktató iskolák ekkor három, más-más státuszú rendszer részei voltak: vagy az Orosz Föderáción belül léteztek, vagy a tagköztársaságok nyelvén, esetleg a szövetségi

köztársaságot alkotókhoz képest is nemzeti kisebbségek voltak. Ezen alárendelési fokozat szerint változott a megítélésük és mozgási terük is, s nem volt minden iskola egyenlő. Nagyon kevés dokumentum foglalkozott kifejezetten a nemzetiségi iskolákban folyó oktatással, mivel már Hruscsov idején, de leginkább Brezsnyev főtitkársága alatt az új szovjet ember „létrehozásáról", kialakításáról szólt a nemzetiségi politika. Tehát azért nem foglalkoztak különösképpen a nemzetiségiekkel, mivel azok úgyis fokozatosan egy néppé – a szovjet néppé – olvadnak majd össze. A szovjet nép nyelvének pedig az oroszt jelölték meg. Ennek a politikai-ideológiai megfogalmazásnak egy az egyben megtaláltuk lenyomatait a szovjet oktatáspolitikai dokumentumokban. A párt és állami határozatokban nyomon követhető, hogyan kopott ki a „nemzetiségi", s váltotta fel azt a „nem orosz" kifejezés. 1917 és 1953 között az oktatáspolitikai rendeletek, törvények, utasítások még egyenes értelemben használták a „nemzetiségi iskola" megfogalmazást, majd az '50-es évek elején megjelent helyettük a „nem orosz tannyelvű iskola" fogalma. Megállapítható, hogy a Szovjetunió idején, bár nem túlságosan agresszív formában, de létezett az oroszosítás tendenciája a nem orosz nyelvekkel szemben. Az általunk feltárt forrásokból az tűnt elénk, hogy az egykori unió szívesen értekezett arról, milyen sok nemzetiségnek adott otthont, ám mindeközben arra törekedett, hogy egységesítse – ha másként nem, hát az oktatás nyelve alapján – a területén élő lakosságot. Nem volt egyszerű e kérdéskört feltárni, mivel nem egyenes, hanem „bújtatott" formában jelentek csak meg a nemzetiségi nyelven történő oktatással kapcsolatos rendeletek, alpontként, szövegrészi betoldásként, lábjegyzetként illesztve valamely más kormány és/vagy szakminisztériumi határozat, utasítás alapszövegébe. Miközben a statisztikai adatok hitelesen mutatták a nemzetiségi nyelven tanulók számának folyamatos csökkenését a Szovjetunió területén, ezt pozitív eredményként könyvelték el, mivel abban az oroszul beszélő egységes szovjet nép kialakulását látták.

A dokumentumok és a korabeli források alapján elmondható, hogy a gyermek kommunista szervezetek – ez októbristát, pionírt és komszomolistát jelentett ekkor – nevelési vonalon épültek bele az iskolai rendszerbe. Az egyértelmű ideológiai nevelés, a „kommunista-képző" szerep, ill. az 1960-as évek végétől, a mozgalmi vonalon túlmenően egyre inkább előtérbe került a gyermekek racionális és tehetség alapú foglalkoztatása, nyári táboroztatása, munkára való nevelése. A háború utáni első években a tanulás minőségének emelésében, a rendfenntartásban segédkeztek az önszerveződő csoportok. A brezsnyevi időkben, az 1970-es évek elejétől született források alapján azonban megfigyelhetővé válik, hogyan talált utat e szervezetekben a pragmatizmus, mikor már speciálisan számukra képzett felnőttek gondoskodtak az iskoláskorú gyereket összefogó szervezetek működtetésével.

Fentiek összegzésekor egyetértek Garai László megállapításának azon részével, melyben azt állította, hogy a Szovjetunió humánerőforrást termelt.[979] Mindemellett, vagy pont ezért a dokumentumok is azt támasztják alá, hogy a szovjet rendszer, bármennyire is furcsa olvasatban látni ezt, de tisztelte a tudást. Ám csak azt, amit fel tudott használni rendszerében, annak ideológiai legitimációjához, amit viszont nem értett, vagy ideológiájába nem tudott beleilleszteni, esetleg „bomlasztólag" hathatott volna, azt üldözte, felszámolta (például genetika, kibernetika).

[979] Garai László: Bürokratikus állam élén illegális párt. In: Krausz Tamás, Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok*. L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2007. 210.

Függelék

Az oktatásügy kérdésében a Szovjetunióban elfogadott rendeletek időrendi mutatója (1944–1991)

1944

- január 10. – *Az előmenetel és magaviselet számmal történő ötpontos osztályzási rendjének bevezetéséről az elemi, hétéves és középiskolákban*, az OSZFSZK Népbiztosok Tanácsának határozata
- január 25. – *Az iskolák szocialista versenyéről*, az OSZFSZK Közoktatásügyi Népbiztosságának parancsa
- február 14. – *Az OSZFSZK Pedagógiai Tudományok Akadémiájáról*, az OSZFSZK Népbiztosok Tanácsának határozata
- február 29. – *Utasítás az előmenetel és magaviselet számmal való ötpontos osztályzási rendjéről az elemi, hétéves és középiskolákban*, jóváhagyta az OSZFSZK Közoktatásügyi Népbiztossága
- március 5. – *A nem célirányosan használt iskolaépületek visszaszolgáltatásának rendjéről*, a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának határozata
- március 17. – *A Komszomol iskolában végzett munkájának javításáról*, a Komszomol KB XII. plénumának határozata
- március 21. – *Az iskolai fegyelem erősítéséről*, az OSZFSZK Közoktatásügyi Népbiztosságának parancsa
- június 14. – *A tömegpolitikai és kulturális munka javításáról, a közoktatási és közegészségügyi intézmények helyreállításáról és működésének segítéséről szóló intézkedésekről a Moldáv SZSZK fasiszta megszállás alól felszabadított területein*, az OK(b)P Központi Bizottságának határozata
- június 21. – *Az iskolai oktatás minőségének javítását előirányzó intézkedésekről, a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának határozata, Az arany és ezüstérmek, ill. az érettségi bizonyítványok mintájáról a középiskola végzősei számára*, a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának határozata
- július 6. – *A falusi fiatalok iskoláinak szervezéséről*, a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának határozata
- szeptember 27. – *A politikai munka hiányosságairól az USZSZK nyugati területeinek lakosai körében,* az OK(b)P Központi Bizottságának határozata

1945

- május 30. – *Az arany és ezüstérmek, ill. a középiskola végzősei számára kiadandó érettségi bizonyítványok mintájának jóváhagyásáról*, a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának határozata
- június 21. – *A termelésben dolgozó és a munkásfiatalok iskolájában tanuló fiatal személyek pótlólagos szabadságáról az érettségi vizsgák idejére*, a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának rendelete
- augusztus 29. – *Kiegészítő (tizenegyedik) pedagógiai osztály szervezéséről 25 leány-középiskolában*, az OSZFSZK Népbiztosok Tanácsának rendelete
- szeptember 20. – *Az ipari létesítményeknél működő gyermekotthonokról*, a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának határozata
- december 19. – *A tanárok levelező-képzéséről*, a Szovjetunió Közoktatásügyi Népbiztosságának és az OSZFSZK Népbiztosai Tanácsa mellett működő Felsőoktatási Ügyekért Felelős Össz-szövetségi Bizottság parancsa

1946

- január 11. – *A tanév időtartalmáról a munkásfiatalok iskoláiban és a munkásfiatalok iskoláiban tanulók felhasználása a tanítási időn túl*, OSZFSZK Közoktatásügyi Népbiztosságának határozata
- június 25. – *A K. D. Usinszkijról elnevezett díjjal való kitüntetés rendjéről, annak leírása és mintája*, az OSZFSZK Minisztertanácsának rendelete
- augusztus 11. – *Az autonóm köztársaságok és területek nem orosz iskoláiban nyitandó előkészítő osztályok szervezéséről*, az OSZFSZK Minisztertanácsának rendelete
- augusztus 13. – *Az 5–7. osztályos fiúk és leányok, valamint a 8–10. osztályos leánytanulók katonai képzésének eltörléséről, ill. a 8–10. osztályok tanulói számára behívás előtti katonai képzéssé történő átalakításáról*, a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- december 4. – *A logika és pszichológia középiskolai oktatásáról*, az OK(b)P KB határozata
- december 31. – *Az iskolák tankönyvekkel való ellátásáról*, az OK(b)P KB határozata

1947

- október 9.(29). – *Az iskolai földterületekről az elemi, hétosztályos és középiskolákban*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának törvényerejű rendelete

1948

- február 10. – *Az elemi és hétéves iskolák tanárainak kedvezményeiről és privilégiumairól*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa
- február 12. – *A pedagógusoknak több éven át végzett kifogástalan munkájuk elismeréséül a Szovjetunió rendjeleivel és érdemérmeivel történő kitüntetéséről*, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete
- június 17. – *Több tantárgynak idegen nyelven történő oktatásáról a fiúiskolákban*, az OSZFSZK Minisztertanácsának határozata
- szeptember 10. – *A távoli észak iskolái számára való pedagógus káderek képzéséről,* az OK(b)P Központi Bizottságának határozata
- december 13. – *A tanulók társadalmi és más, nem tanulással kapcsolatos munkával történő túlterhelésének elkerülését célzó intézkedésekről*, OK(b)P KB határozata

1949

- április 3. – *A Komszomol iskolai munkájáról*, a Komszomol XI. kongresszusának határozata
- szeptember 8. – *A Szovjetunió Minisztertanácsának 1948. február 10-én kiadott Az elemi és hétéves iskolák tanárainak kedvezményeiről és privilégiumairól szóló határozatának kiterjesztéséről a falusi iskolák tanáraira, igazgatóira és tanügyi helyetteseire*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa

1950

- május 16. – *Az iskolai Komszomol-szervezetek munkájának javításáról*, a Komszomol KB határozata

1951

- január 15. – *Az iskolákban oktatott rajz és műszaki rajz állapotáról és javításának intézkedéseiről*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa
- február 3. – *Az ének- és zeneoktatás javításáról az iskolában*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa
- június 4. – *A közép- és hétéves iskolák, a dolgozó fiatalok és levelező középiskolák befejezését tanúsító érettségi bizonyítványok, igazolások és bizonylatok készítéséről,*

őrzéséről, kiadásáról és nyilvántartásáról szóló utasítás, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa

- november 13. – *A Lenin nevét viselő pionírszervezet munkájáról,* a Komszomol KB VII. plénumának határozata
- december 12. – *A tanulók házi feladattal történő túlterhelésének megszüntetéséről*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete

1952

- március 18. – *A sportpályák felszereléséről a hétéves és középiskolákban*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- június 10. – *Az újonnan megnyitott iskolák tan- és gazdasági felszereléséről*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- július 17. – *A falun dolgozó, de városban lakó tanárok kommunális szolgáltatásokkal történő ellátásáról,* az OSZFSZK Pénzügyminisztériumának levele

1953

- november 16. – *Egy sor tantárgynak a felsőbb osztályokban idegen nyelven történő oktatásáról*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- május 29. – *A Komszomol-szervezetek részvételéről az általánosan képző munkás és parasztfiatalok iskolái munkájának további javításában*, a Komszomol KB XII. plénumának határozata

1954

- február 22. – *A hétfőre adott házi feladatok eltörléséről az I., II., III. osztályos tanulók részére az elemi, hétosztályos és középiskolákban*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- április 15. – *Az iskolákban meglévő vizsgák csökkentéséről*, a Szovjetunió Minisztertanácsának törvényerejű rendelete
- július 1. – *A koedukált oktatás bevezetéséről Moszkva, Leningrád és más városok iskoláiban*, a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- július 3. – *A falusi elemi, hétosztályos és középiskolák tanárainak, tanügyi felelőseinek, igazgatóinak (vezetőinek) háztáji telkeiről*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- 1954. december 22. – *Az Északi vidékek kis népei gazdaságának és kultúrájának további fejlesztését segítő intézkedésekről,* az OSZFSZK Minisztertanácsának határozata

1955

- március 18. – *Az ipari és vasúti szakiskolák fiataljai katonai behívásának (mobilizálásának) eltörléséről*, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének törvényerejű rendelete
- június 7. – *A Szovjetunió és a tagköztársaságok Minisztériumainak és hivatalainak jogáról, hogy a termelésben nem használt berendezéseket átadhatják az iskoláknak*, a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- november 21. – *A napközis csoportok szervezéséről Moszkva és Leningrád városok iskoláiban*, az OSZFSZK Minisztertanácsának határozata

1956

- március 23. – *Az orosz helyesírási és központozási szabályzatról*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- május 16. – *Az iskolákban működő Komszomol-szervezetek munkájának javításáról*, a Komszomol KB határozata

- június 6. – *A tandíj eltörléséről a Szovjetunió középiskoláiban, szakközépiskoláiban és felsőoktatási intézményeiben*, a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete
- augusztus 4. – *A falusi fiatalság munkaviszony megszakítása nélküli általános ismereti képzésének javításáról*, az OSZFSZK Minisztertanácsának határozata
- szeptember 15. – *A bentlakásos iskolák szervezéséről*, az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös rendelete
- 1956. december 10. – *Az Északi-vidékek gazdaságának és kultúrájának fejlődését segítő intézkedésekről,* az OSZFSZK Minisztertanácsának határozata

1957

- január 21. – *Az orosz nyelv nem orosz iskolákban történő tanításáról és oktatásának javítását célzó intézkedésekről*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- április 13. – *Az iskola-internátusokról szóló szabályzat*, az OSZFSZK Minisztertanácsának határozata
- június 7. – *A háztartás-vezetés tanításáról a hétosztályos és középiskolákban*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- szeptember 23. – *A gyakorlati munka megszervezéséről a középiskolákban és a tanulók oktatásának a termelői munkával történő összekapcsolásáról*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- október 4. – *A nem iskolában, de gyerekekkel végzett munka javításáról és a gyerekek felügyelet-nélküliségének megelőzéséről*, az OSZFSZK Minisztertanácsának határozata
- november 29. – *A V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet munkájának javítását célzó intézkedésekről*, a Komszomol KB VIII. plénumának határozata

1958

- március 5. – *A Szovjetunió Alkotmánya tárgyról a középszintű általánosan képző iskolákban*, az SZKP KB határozata
- október 15. – *Az iskolai padok, tanulói asztalok és székek új mintapéldányairól,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- december 24. – *Az iskola és az élet kapcsolatának erősítéséről és a közoktatási rendszer további fejlesztéséről a Szovjetunióban,* törvény, jóváhagyta a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa

1959

- április 20. – *Az OSZFSZK Oktatási Minisztériumához tartozó iskolák és pedagógusképző intézmények filmkellékekkel történő ellátásának javításáról,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- május 19. – *A közoktatási rendszer átszervezése miatt az iskolák új tantervekre és tanrendre történő átállásáról*", az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa
- május 26. – *Az iskola-internátusok fejlesztésének intézkedéseiről az 1959 – 1965. években,* SZKP KB és a Szovjetunió MT közös határozata
- június 2. – *Az önkiszolgálás szélesítéséről az általános műveltséget adó iskolákban, internátusokban, gyermekotthonokban, szakiskolákban, szuvorovi (katonai), szakközép- és felső iskolákban,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata
- július 2. – *Az esti és levelezős felsőoktatási hallgatóknak, valamint a szakközépiskoláknak esti és levelezős tanulóinak kedvezményeiről,* a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete

- július 14. – *Az általánosan kötelező nyolcosztályos oktatás hatálya alá tartozó iskolaköteles gyerekek és fiatalok összeírásához tartozó útmutató*, az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa
- augusztus 7. – *Az iskolai oktatás új rendszerre történő átállásának rendjéről és határidejéről*, az OSZFSZK Minisztertanácsának parancsa
- augusztus 27. – *Az általános képzésű középiskolát végzettek éremmel történő kitüntetéséről,* Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- október 8. – *Az iskolai történelemoktatásban végrehajtott néhány változásról,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata
- november 5. – *A munkaviszony megszakítása nélkül munkás és parasztfiatalok esti (váltásos, szezonális) és levelező általános képzésű iskoláiban tanuló egyének rövidített munkanapjának vagy munkahetének megállapításáról,* Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- december 10. – *A szolgálati helyettesítések korlátozásáról*, Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- december 11. – *Az általános képzésű munka- és politechnikai középiskolákban gyakorlati oktatással történő tömegszakmák kádereinek képzéséről a kulturális intézmények részére,* az OSZFSZK Oktatási és Kulturális Minisztériumának közös parancsa
- december 29. – *Határozat a nyolcosztályos iskolákról* és *Határozat a középfokú általánosan képző munka-politechnikai, termelési oktatást végző iskolákról*, az OSZFSZK Minisztertanácsának határozata

1960

- január 9. – *A pártpropaganda feladatairól napjainkban,* az SZKP KB rendelete
- február 15. – *A napközi-csoportos iskolák szervezéséről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös rendelete
- február 20. – *Az északi népek gazdasága és kultúrája fejlődéséhez nyújtott pótlólagos segítségről,* az OSZFSZK Minisztertanácsának határozata
- március 10. – *A munkás és parasztfiatalok esti (váltásos) és levelező általános oktatású középiskoláiban oktató tanárok, tanügyi helyettesek, igazgatók és az iskolai inspektorok bérezéséről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös rendelete
- április 1. – A Szovjetunió Minisztertanácsa 1959. december 10-i *'A szolgálati helyettesítések korlátozásáról' szóló rendeletének kiegészítéséről,* Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- április 25. – *A* Politikai alapismeretek *tárgy bevezetéséről a középiskolákban és középfokú szakképző intézményekben és a tárgy oktatásához szükséges tankönyvekről,* az SZKP KB határozata
- májusa – *Az iskolák kézimunka óráinak és az oktatói, ill. oktató-termelői műhelyek nyersanyaggal történő ellátásáról,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- június 28. – *Az 1–11. osztályokban oktató tanárok, a nyolcosztályos iskolák igazgatói és tanulmányi igazgatóhelyettesei kinevezésének, áthelyezésének és elbocsátásának rendjében végrehajtott változtatásokról,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös rendelete
- július 22. – *Az iskolák építéséről és anyagi bázisuk megerősítésének intézkedéseiről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös rendelete
- augusztus 27. – *A falusi fiatalok iskoláinak tanterveiről*, az OSZFSZK Minisztertanácsának rendelete

- szeptember 10. – *A történelem és politikai alapismeretek oktatásáról a munkás- és parasztfiatalok esti (váltásos) általánosan képző iskoláiban,* az OSZFSZK Minisztertanácsának rendelete
- november 24. – *A falusi iskolák tanárai számára biztosított lakóépületek építéséről az 1961–1965-ös években,* OSZFSZK Minisztertanácsának rendelete

1961

- május 27. – *Az idegen nyelvek oktatásának javításáról,* a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete
- május 30. – *A termelési tanítás javításáról az általánosan képző középfokú iskolákban,* a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete
- június 2. – *Az iskolák számára létrehozandó új szemléltető eszközök, felszerelések és laboratóriumi berendezések terén végzendő munka javításáról,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa
- augusztus 31. – *Az általánosan képző iskolák oktatói káderekkel történő ellátásának intézkedéseiről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös rendelete
- november 9. – *A tanév hosszáról a falusi fiatalok iskoláiban*, az OSZFSZK Minisztertanácsának rendelete

1962

- január 22. – *Az esti (váltásos) szakiskolákról és a nappali képzésű szakközépiskolák bázisán működő esti (váltásos) tagozatokról,* a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete
- február 9. – *A behívás előtti katonai felkészítés megszüntetéséről a középiskolák és szakiskolák tanulói számára,* a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének határozata
- április 19. – *Az iskoláról történő gondoskodás a Komszomol életbevágóan fontos feladata*, a Komszomol XIV. kongresszusának határozata
- május 17. – *Az össz-szövetségi V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet Lenin renddel való kitüntetéséről,* a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete
- július 5. – *A tanulók tanítási és osztályon kívüli feladatokkal történő túlterhelés elkerülésének intézkedéseiről,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa
- június 13. – *A tudományos és tudományos-pedagógiai káderek felkészítésének javítását célzó intézkedésekről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös rendelete
- július 20. – *A VIII. osztályos Szovjetunió történetének alapismeretei tanítása helyzetéről és a tanulók tudásminőségének javításáról a Kabardin-balkari és Észak-oszét ASZSZK iskoláiban,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa
- július 27. – *Az iskola-internátusok munkájának javításáról és a fenntartásukra fordított összegek gazdaságosabb felhasználásának intézkedéseiről,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa
- augusztus 3. – *A levelező általánosan képző iskolák végzőseinek érmekkel történő kitüntetéséről*, a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete
- október 3. – *Az OSZFSZK Oktatási Minisztériumához tartozó napközi-csoportos iskolákról szóló rendelkezés*, az OSZFSZK Minisztertanácsának rendelete
- november 29. – *A társadalomtudomány nevű tárgy bevezetéséről az OSZFSZK középiskoláinak végzős osztályaiban az 1962/63-as tanévben,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete

1963

- február 16. – *Az általánosan képző iskolákban, középfokú szakmai és felsőfokú tanintézményekben oktatott idegen nyelvek megoszlásról,* a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete
- április 22. – A*z iskoláskorú gyerekek kötelező éves egészségügyi vizsgálata és betegségmegelőzés céljából történő rendszeres védőoltással való ellátása,* a Szovjetunió Egészségügyi Minisztériumának határozata
- április 27. – *Az iskola-internátusok, napközi-csoportos iskolák munkájának további javításáról,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- május 7. – *A középiskolákban az iskolai foglalkozások szaktermi rendszerben történő megszervezéséről és bevezetéséről,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- október 5. – *A M. V. Lomonoszov nevét viselő Moszkvai Állami Egyetem fizika-matematika bentlakásos iskolájába történő felvétel rendjéről,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete

1964

- januárja – *A lakosság ateista nevelésének javítása érdekében végzett intézkedésekről*, az SZKP KB ideológiai bizottságának rendelete
- június 27. – *Az iskolák órai szemléltetőkkel és oktatási berendezésekkel történő ellátását biztosító munka javításáról,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- augusztus 10. – *A tanulmányi idő megváltoztatásáról az általános képzésű munkás-politechnikai gyakorlati képzést nyújtó középiskolákban,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata
- szeptember 10. – *Az oktatásban használt technikai eszközök – mozifilm, rádió, televízió és hanglemezfelvételek – még szélesebb körben való felhasználásának intézkedéseiről az OSZFSZK általánosan képző iskoláiban és tanítóképzőiben*, az OSZFSZK Minisztertanácsának rendelete
- október 12. – *Az A. Sz. Makarenko érem létrehozásáról,* az USZSZK Minisztertanácsának rendelete

1965

- február 9. – *Az iskolák mellett működő bentlakások hálózatának további bővítéséről és munkájuk javításáról,* az OSZFSZK Minisztertanácsának rendelete
- május 14. – *Az iskolai történelemoktatás rendjének változásáról,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata
- augusztus 26. – *A falun élő iskolások ingyenes utaztatásáról*, az OSZFSZK Minisztertanácsának rendelete

1966

- február 2. – *Az oktatás bővítéséről és az 1966-ban általános képzésű iskolát végzett fiatalok népgazdasági munkába történő bekapcsolódása érdekében végzendő intézkedésekről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata
- február 23. – *A munkára való felkészítés részlege változtatásairól az általánosan képző középiskolákban,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata
- március 14. – *Az iskola és az élet kapcsolatának erősítéséről és a közoktatási rendszer további fejlesztéséről a Szovjetunióban* törvény *4. cikkelyében való részleges változtatásokról*, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete

- augusztus 1. – *A Szovjetunió szövetségi-köztársasági Oktatási Minisztériumának létrehozásáról,* és *Az OSZFSZK Pedagógiai Tudományos Akadémiájának a Szovjetunió Pedagógiai Tudományos Akadémiájává való átszervezésről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata
- november 10. – *Az általános képzésű középiskolákban folyó munka további javításának intézkedéseiről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata

1967

- február 3. – *Az össz-szövetségi V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet Lenin renddel történő kitüntetéséről,* ugyanott – *Az Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetségnek az Össz-szövetségi V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet irányításában végzett tevékenységének további javításáról* a Komszomol KB II. plénumának határozata
- március 7. – *A közétkeztetés javításának és további fejlesztésének intézkedéseiről*, az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata
- március 17. – *A járási, városi, területi, vidéki, köztársasági pionírcsapat és az Össz-szövetségi pionírszervezet Vörös zászlajáról,* a Komszomol KB Központi Irodájának határozata
- június 3. – *Az iskolai tankönyvek készítése és kiadásának javításáról, valamint a tanulóknak azokkal való ellátásának intézkedéseiről,* rendelkezett a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete
- július 2. – *A Szovjetunió Minisztertanácsa, ill. a köz- és felsőoktatási munkások, tudományos intézmények dolgozóinak Szakszervezetei Központi Bizottsága által alapítandó díszoklevélről, s annak jóváhagyásáról,* a Szovjetunió Minisztertanácsa és a Szakszervezetek Központi Bizottságának határozata
- július 21. – *Az N. K. Krupszkajáról elnevezett érem alapításáról,* a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának rendelete
- szeptember 14. – *A Komszomol-szervezetek, közoktatási szervek, sportegyesületek és szervezetek tanácsai figyelmébe a játékok felhasználásáról a gyerekek és serdülők kommunista nevelésében,* a Komszomol KB Központi Irodája, a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának Kollégiuma, ill. a Szovjetunió sportegyesületei és szervezetei Szövetségének Központi Tanácsa Elnökségének közös határozata
- szeptember 16. – *Határozat „A Szovjetunió közoktatásának kiváló dolgozója" mellre tűzhető jelvényről*
- november 16. – *A tudományos és pedagógiai munkások képzésének javításáról,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata

1968

- február 23. – *Az iskolai múzeumok tevékenységének további javításáról,* a Komszomol KB Titkársága, a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának Kollégiuma és a Kulturális Minisztérium Kollégiumának közös határozata
- április 26. – *A pionírok és tanulók nyári pihenése szervezésének további javítását célzó intézkedésekről,* a Komszomol KB Központi Irodája, a Szovjetunió Oktatási

Minisztériumának Kollégiuma, ill. a Szakszervezetek Országos Központi Tanácsa Elnökségének közös rendelete

- május 7. – *A fiatalság általános középfokú képzésére történő átállás munkájának helyzetéről a szövetségi köztársaságokban*, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa mellett működő a Közoktatás, Tudomány és Kultúráért Felelős Bizottság határozata
- június 23. – *Vlagyimir Iljics Lenin születése 100. évfordulójára való felkészülésről,* az SZKP KB rendelete
- augusztus 27. – *A tanítási szemléltető eszközök és felszerelések gyártásának kibővítéséről és az általánosan képző iskolák velük történő ellátása javításának intézkedéseiről,* a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- október 1. – *Az Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség megalakulásának 50. évfordulójáról és a fiatalság kommunista nevelésének feladatairól,* az SZKP KB rendelete
- október 15. – *Az N. K. Krupszkajáról elnevezett kitüntetés alapításáról,* a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- december 18. – *Az általános képzésű középiskolát végzettek aranyéremmel történő kitüntetése rendjének változtatásáról és dicsérő oklevél létrehozásáról ezen iskolát végzettek számára,* a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata

1969

- január 7. – *Rendelkezés a Szovjetunió Oktatási Minisztériumáról,* a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- január 14. – *Az általánosan képző középiskolák felső osztályaiban tanulók gépkocsivezetési oktatásáról,* a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- február 21. – *A Szovjetunió Pedagógiai Tudományok Akadémiája tevékenységének főbb irányvonalairól*, az SZKP KB határozata
- március 26. – *A Lenini és a Szovjetunió állami kitüntetésének odaítéléséről a gyerekek számára írt irodalmi és művészeti alkotásokért,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata
- április 2. – *A szakképzett munkások oktatásának további javítását célzó intézkedésekről a szakmai-műszaki képzés rendszerének tanintézeteiben,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata
- június 27. – *A falusi középfokú általánosan képző iskolákban tanulók traktor, kombájn és más mezőgazdasági gépeken történő munka oktatásának megszervezéséről,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának határozata
- július 1. – *Az iskolákban folyó gyógyító és betegségmegelőző munkák szervezéséről és levezetéséről,* a Szovjetunió Oktatási és Egészségügyi Minisztériumának közös körlevele
- augusztus 11. – *Négy Szovjetunió Állami kitüntetésének létrehozásáról a felsőfokú, középfokú-szakmai és a középfokú tanintézetek számára létrehozott tankönyvekért,* a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- augusztus 20. – *A felsőfokú intézményekben alapítandó előkészítő részlegek szervezéséről*, az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata
- december 23. – *Vlagyimir Iljics Lenin születésének 100. évfordulójára,* az SZKP KB rendelete

1970

- január 14. – *Az iskolások írástanulásának részleges követelmény-változásáról, ill. a töltőtollak használatáról az elemi osztályokban,* az USZSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
- február 20. – *A munkások és hivatalnokok gyerekei nyári pihenésének megszervezéséről*, a Szakszervezetek Országos Központi Tanácsa Elnökségének határozata
- május 13. – *Típushatározat a felsőosztályos tanulók munka és pihenőtáborairól,* a Komszomol KB Titkársága és a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma Kollégiumának közös határozata
- május 14. – *A mezőgazdasági gépkezelők képzése további kiterjesztésének intézkedéseiről,* a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- szeptember 8. – *Az általánosan képző középiskolák szabályzata,* a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete
- november 19. – *Az általános képzési alapról szóló határozat jóváhagyásáról,* OSZFSZK Minisztertanácsának határozata

1971

- január 15. – *Határozat az esti (váltásos) középfokú általánosan képző iskoláról*, a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának rendelete
- március 11. – *Az általánosan képző középiskolák felsőosztályos tanulóinak gépírás és korszerű irodavezetés alapjainak oktatásáról,* a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- március 31. – *A kör és sarokbélyegzők, ill. címtáblák mintáinak jóváhagyásáról az elemi, nyolcosztályos és középiskolák számára,* a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának rendelete
- december 30. – *A társadalmilag hasznos munka szervezésének javításáról az általánosan képző iskolákban,* a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának körlevele

1972

- február 9. – *A tanulói mintaszabályzatról,* a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának parancsa
- február 21. – *A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége megalakulásának 50. évfordulójára*, az SZKP KB határozata
- március 26. – *Össz-szövetségi V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet megalakulásának 50. évfordulójáról,* az SZKP KB rendelete
- június 20. – *Az ifjúság általános képzésű oktatására történő áttérés befejezéséről és az általánosan képző iskolák további fejlesztéséről*, az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete
- június 22. – *Az iskolai Komszomol-szervezetek irányításának javításáról és szerepük növeléséről a tanulók kommunista nevelésében,* a Komszomol KB VI. plénumának határozata
- június 23. – *A szakmai-műszaki oktatás rendszerének további fejlesztéséről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös határozata
- július 25. – *Az iskola Komszomol-szervezetének Vörös zászlajáról*; ugyanekkor – *Az általánosan képző iskolák tanulói számára a Komszomol KB által létesítendő „*A kitűnő tanulásért*” jelvényről,* a Komszomol KB Információs Irodájának rendeletei

• augusztus 19. – *Az orvosok, tanárok és óvodai nevelők fizetésének és hivatali illetményének emeléséről,* a SZKP KB, a Szovjetunió Minisztertanácsa és a Szakszervezetek Össz-szövetségi Központi Tanácsának határozata

1973

• januárja – *Útmutatás az általánosan képző iskolák tanulóinak átvezetéséről és kibocsátásáról,* az OSZFSZK Oktatási Minisztériumának rendelete
• Július 6. – *A falusi általánosan képző iskolákban folyó munkaviszonyok további javításainak intézkedéseiről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa rendelete
• július 19. – *A közoktatás helyzetéről és az általános középfokú, szakmai-műszaki, középfokú szakmai és a felsőoktatás további tökéletesítéséről a Szovjetunióban,* a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának rendelete
• július 19. – *A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok közoktatási törvénye,* az SZSZKSZ törvénye, jóváhagyta a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa

1974

• április 30. – *Össz-szövetségi V. I. Lenin nevét viselő pionírszervezet,* a Komszomol új szervezeti szabályzata
• június 5. – *Az N. T. Bauman nevét viselő Moszkvai Műszaki Főiskolán és az N. G. Csernösevszkij nevét viselő Szaratovi Állami Egyetemen folyó társadalomtudományi tárgyak oktatása ideológiai-elméleti szintjének emeléséről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa rendelete
• június 20. – *A Szovjetunió Oktatási Minisztériuma rendszerébe tartozó általánosan képző iskolák dolgozóinak belső munkarendi szabályzata,* a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának rendelete
• augusztus 23. – *A tanulók munkaoktatását és szakmai eligazítását végző iskolaközi tan- és termelői kombinátok szervezéséről,* a Szovjetunió Minisztertanácsa rendelete
• augusztus 22. – *A középfokú szakmai képzést folytató intézmények irányításának további javításáról és a középfokú szakmai végzettséget nyújtó szakemberképzés minőségének javítását célzó intézkedésekről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsa közös rendelete

1975

• január 7. – *A Szovjet állam és jog alapjai elnevezésű új tárgy 8. osztályba történő bevezetéséről*, az Oktatási Minisztériumának törvényerejű rendelete

1976

• március 16. – *Rendelkezés a város környéki zöldövezetben létesítendő pionírtáborokról,* az Országos Szakszervezetek Központi Tanácsa Elnökségének, ill. a Komszomol KB Információs Irodájának közös határozata
• október 21. – *Típushatározat a pionírok házáról*, a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának rendelete

1977

• március 1. – *A történelem és kultúra emlékeinek védelméről és használatáról,* Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának törvénye
• augusztus 30. – *A szakmai-műszaki oktatás rendszerében tanulók oktatási és nevelési folyamatainak további fejlesztéséről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete

- november 24. – *Az általánosan képző iskolák tanulóinak ingyenes tankönyvhasználatára történő áttérésről,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete
- december 22. – *Az általánosan képző iskolák tanulóinak oktatása, nevelése és munkára történő felkészítésének további javításáról,* az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete

1978

- januárjában – *A Szovjetunió népi tanítója megtisztelő cím létrehozásáról,* a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete
- február 10. – *A Szovjet állam és jog alapjai tárgy bevezetéséről az esti (váltásos) és levelező általánosan képző iskolákban,* az Oktatási Minisztérium Kollégiumának határozata
- április 4. – *Rendelkezés a szakmai-műszaki oktatási intézmények tanulói számára létrehozandó munka és pihenőtáborokról,* a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő szakmai-műszaki képzésért felelős Állami Bizottság rendelete
- október 31. – *Az orosz nyelv oktatásának további javítását célzó intézkedésekről a Szövetségi köztársaságokban,* az SZKP KB és Szovjetunió Minisztertanácsa közös rendelete

1980

- januárja – *V. I. Lenin születése 110. évfordulójára való felkészülésről és annak méltatásáról az általánosan képző iskolákba,* az SZKP KB határozata és az Oktatási Minisztérium rendelete
- június 9. – *A szakmai-műszaki oktatási intézmények végzőseinek ipari vállalatoknál, építkezéseken és mezőgazdaságban való felhasználásának további javítását célzó intézkedésekről,* a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata

1981

- július 15. – *A munka miatti más helységbe való költözés kiadásai megtérítésének biztosítékairól,* a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete

1982

- április 16. – *Az általánosan képző iskolák tevékenységének értékelési kritériumai*, a Szovjetunió Oktatási Minisztériuma Kollégiumának rendelete

1983

- március 29. – *Rendelkezés a szakmai-műszaki tanintézmények végzőseinek szétosztásáról,* a Szovjetunió szakmai-műszaki képzésért felelős Állami Bizottságának rendelete

1984

- április 12. – az SZKP Központi Bizottság és a Szovjetunió Minisztertanácsa közös rendeletei:
  - 313. számú – *A fiatalság általános középszintű képzésének további javításáról és az általánosan képző iskolák munkakörülményeinek javításáról*
  - 314. számú – *A tanulók munkára nevelésének, oktatásának, szakmai eligazításának javításáról és a társadalmilag hasznos, ill. termelői munka szervezéséről*
  - 315. számú törvényerejű rendelet – *A szakmai-műszaki oktatás rendszerének további fejlesztéséről és szerepének emeléséről a szakmunkáskáderek képzésében*
  - 316. számú – *A közoktatás és szakmai-műszaki képzés rendszerében dolgozó pedagógus káderek képzésének és továbbképzésének tökéletesítését célzó intézkedésekről, ill. munka és életkörülményeinek javításáról*

- a 317. számú – *A tanárok és a többi közoktatási dolgozó fizetésének emeléséről,* SZKP KB, a Szovjetunió Minisztertanácsa és az Országos Központi Szakszervezeti Tanács rendelete

- augusztus 30. – *Rendelkezés az általánosan képző iskolák gyakorlóvállalatairól,* a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- december 20. – *A gyakorlóvállalatoknak az általánosan képző iskolák építésére, felújítására és berendezéseire fordított és más célú, az iskolások társadalmi hasznos, ill. termelői munkáinak szervezésével kapcsolatos kiadásairól,* a Szovjetunió Pénzügyminisztériumának levelében
- december 25. – *Az iskolások által a népgazdaságban végzett munka bérezéséről és a munkaoktatást, a társadalmi hasznos, ill. termelői munkát irányító pedagógusok és más munkások bérezésének feltételeiről szóló ideiglenes rendelkezés,* a Szovjetunió munka és szociális kérdésekkel foglalkozó Állami Bizottságának rendelete

1985

- január 25. – *A gyerekek hatéves kortól történő beiskolázásának szabályzata,* a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának rendelet
- február 22. – *Rendelkezés a középfokú szakképző iskolákról,* ugyanekkor – *Rendelkezés a középfokú szakképző iskolák gyakorlóvállalatairól (egyesületeiről, szervezeteiről),* a Szovjetunió Minisztertanácsának határozata
- április 22. – Szovjetunió Oktatási Minisztériumának törvényerejű rendeletei:
  - *Típusszabályzat a tanulók számára*
  - *Típusszabályzat az általánosan képző iskolák tanulóinak átvezető és kibocsátó vizsgáiról*
  - *Útmutatás az általánosan képző iskolák tanulóinak magaviseletéért, tanulmányi és a társadalmi hasznos munkában való szorgalmáért kiállítandó osztályzatokról*
  - *Útmutatás az általánosan képző iskolák rossz előmenetelű tanulóinak következő osztályba való feltételes átvezetéséről*
  - *Útmutatás a nem teljes középiskolai végzettségről szóló bizonyítvány kitüntetéssel való kiadásának rendjéről*
- május 11. – a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának törvényerejű rendeletei:
  - 80. számú – *Rendelkezés iskolaközi munkaoktatást és a tanulók szakmai orientációját végző tan- és termelői kombinátokról*
  - 81. számú – *Rendelkezés az általánosan képző iskolák tanulóinak társadalmi hasznos és termelői munkájának szervezéséről*
  - 82. számú – *Rendelkezés a kolhozokban és szovhozokban létrehozott tanulói-termelői brigádokról*
- július 30. – *Útmutatás a nem teljes és teljes középiskolai kurzus anyagának magántanulói rendben fogadott vizsgái előkészítéséről és levezetéséről,* a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának törvényerejű rendelete
- augusztus 6. – *A tanulásban és a munkában elért eredményekért és a példás magaviseletért,* a Szovjetunió Minisztertanácsának rendelete

1986

- január 16. – *Típushatározat a szakosított (elmélyített) elméleti és gyakorlati tantárgyoktatást végző iskolákról (osztályokról),* a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának törvényerejű rendelete

- január 27. – *Az ipar, közlekedés, hírközlés, kereskedelem, közétkeztetés és közszolgáltatási szféra számára szakmunkásokat képző középfokú szakképző iskolák tanuló termelői gyakorlatának szabályzat,* a Szovjetunió szakmai-műszaki oktatásáért felelős Állami Bizottságának rendelete
- áprilisa – létrehozták a *Számítástechnikai és informatika Állami Bizottságot*
- július 17. – *Típushatározat az általánosan képző iskolák szülői bizottságairól,* a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának rendelete

1988

- március 5. – létrehozták a *Szovjetunió Közoktatási Állami Bizottságát*
- augusztus 10. – *A Jogi alapismeretek tárgy oktatásáról*, a Szovjetunió Oktatási Minisztériumának rendeletet

1990

- április 16. – *A társadalomtudományi tárgyak oktatásának átalakításáról a középfokú tanintézményekben*, a Szovjetunió Közoktatási Állami Bizottságának törvényerejű rendelete

1991

- november 14. – létrehozták *Az oktatás kérdésével foglalkozó Államközi Tanácsot*
- december 26. – a Szovjetunió megszűnése miatt feloszlatták *Az oktatás kérdésével foglalkozó Államközi Tanácsot*

Statisztikai adatok, kimutatások, tantárgyi órahálók a Szovjetunió idejéből (1944–1991)

1. táblázat

Tantárgyi óraelosztás az elemi, hétéves és általánosan képző középiskolák számára az 1946/47-es tanévben

s/sz	A tantárgy megnevezése	Heti óraszám osztályonként							Tanóraszám a hét év alatt		Heti óraszám osztályonként			Heti óra-szám	A tanórák száma az egész oktatás alatt
		I	II	II	IV	V	VI	VII	heti	éves	VIII	IX	X		
1.	Orosz nyelv és irodalmi olvasás	14	14	15	8	10	8	6	75	2475	1	1	1	78	2574
2.	Irodalom	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	5	4	13	429
3.	Számtan	7	7	5	7	7	-	-	34	1122	-	-	-	34	1122
4.	Algebra, mértan, trigonometria		-	-	-	-	6	6	12	396	6	6	6	30	990
5.	Természettudomány	-	-	-	3	2	3	2	10	330	2	2	-	14	462
6.	Történelem	-	-	-	2/3[1]	2	3	2	9,5	314	4	4	4	21,5	710
7.	A Szovjetunió alkotmánya	-	-	-	-	-	-	2	2	66	-	-	-	2	66
8.	Földrajz	-	-	-	3/2	3	3	2/3	11	363	3	2/3	-	16,5	545
9.	Fizika	-	-	-	-	-	2	3	5	165	3	3/2	4	14,5	478
10.	Csillagászat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	33
11.	Kémia	-	-	-	-	-	-	3/2	2,5	82	2	2/3	4/3	10,5	346
12.	Idegen nyelvek	-	-	-	-	4	2	3	11	363	4	4/3	4	22,5	743
13.	Testnevelés[2]	1	1	2	2	2	2	2	12	396	2	2	2	18	594
14.	Rajz	1	1	1	1	1	1	-	5	165	-	-	-	5	165
15.	Műszaki rajz	-	-	-	-	-	1	1	2	66	1	1	1	5	165
16.	Ének	1	1	1	1	-	-	-	4	132	-	-	-	4	132
Mindösszesen:		24	24	25	27	31	30	30	195	6435	32	32	30,5	289,5	9454

[1] *itt és ezután az osztandóban lévő szám a tanórák száma az első félévben, míg az osztóban – a második félévben*

[2] *A fiúiskolák 8-10. osztályában (heti 2 órában) behívás előtti katonai felkészítés folyt, a leányiskolákban – (heti 1 órában) testnevelés, a második órával az iskola vezetősége rendelkezhetett*

(Forrás: Медынский Е.Н. Народное образование в СССР. Москва, 1947. с.51, 64, 76.)

2. táblázat

A tanulmányi kirándulások összegzett száma a tanítási évek szerint

Osztályok	Kirándulások összesen	Ebből a termelési szférában	Ebből		
			a természetbe	múzeumba és kiállítára	egyéb
I	9	0	9	0	0
II	8	1	6	1	0
III	13	5	6	2	0
IV	10	3	4	3	0
V	10	4	4	2	0
VI	10	7	1	2	0
VII	16	13	0	2	1
VIII	7	6	0	1	0
IX	13	12	0	1	0
X	8	8	0	0	0
Mindösszesen:	**104**	**59**	**30**	**14**	**1**

(Forrás: Советская педагогика, 1952, №2, с.22.)

3. táblázat

A tanulmányi kirándulások összegzett száma osztályok és a kirándulás tárgya szerint

s/sz	A kirándulás tágya	Osztályok és a kirándulások száma										összesen
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
1.	Kert, park, erdő, mező	4	3	3	2	3	1	-	-	-	-	**16**
2.	Veteményeskert	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	**5**
3.	Folyó, vízmosás	2	1	3	2	1	-	-	-	-	-	**9**
4.	Ipari termelés helye	-	1	4	3	-	3	9	5	7	4	**36**
5.	Mezőgazdasági termelés	-	-	1	-	3	3	3	-	4	-	**14**
6.	Intézmény, hivatal	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	**4**
7.	Múzeumok	-	1	1	3	2	2	2	-	-	-	**11**
8.	Kiállítások	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	**1**
9.	Meteorológiai állomás	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	**2**
10.	Patika, szakrendelő	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	**2**
11.	Repülőtér	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	**1**
12.	Filmszínház	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**1**
13.	Vezetékes rádióközpont	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	**1**
	Összesen:	**9**	**8**	**13**	**10**	**10**	**10**	**16**	**7**	**12**	**8**	**103**

(Forrás: Советская педагогика, 1952, №2, с.22.)

4. táblázat

A tanulmányi kirándulások összegzett száma osztályok és tantárgyak szerint

s/sz	A tantárgy megnevezése	Osztályok és a kirándulások száma										összesen
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
1.	Orosz nyelv és irodalom	9/0	8/1	13/5		3/1	2/0	2/1	1/0	1/0	1/1	**40/9**
2.	Matematika									1/1	1/1	**2/2**
3.	Történelem				2/0	1/0	1/0					**3/0**
4.	A Szovjetunió alkotmánya							4/3				**4/3**
5.	Földrajz				5/3	4/1	1/1	3/3	2/2	1/1		**16/11**
6.	Biológia				3/0	4/2	4/3	3/0		4/4		**18/9**
7.	Fizika						2/2	4/4	4/4	2/2	4/4	**16/16**
8.	Csillagászat											
9.	Kémia							3/3	3/3	4/4	3/3	**13/13**
10.	Pszichológia											
11.	Logika											
12.	Idegen nyelv											
13.	Testnevelés											
14.	Rajz											
15.	Műszaki rajz							1/1		1/1	1/1	**3/3**
16.	Ének											
	Összesen:	**9/0**	**8/1**	**13/5**	**10/3**	**12/4**	**10/6**	**20/15**	**10/9**	**14/13**	**10/10**	

(Forrás: Советская педагогика, 1952, №2, с.23.)

Megjegyzés: a táblázatokban jelölt kirándulások végösszegeiben felelhető eltérések abból adódnak, hogy a 2. és 3. táblázatokban a komplex kirándulások egyazon objektumba terveződtek, ám a 4-ben ez az egy kirándulás aztán szétesett néhányra, ahogy azt a tantárgy elvárta. A 4. táblázatban, a számlálóban lévő adat a kirándulások teljes számát, míg a nevezőben lévő – ezekből a termelési kirándulások számát jelzi.

5. táblázat

Az iskolák számának alakulása a Szovjetunióban (a tanév elején)

Tanévek	Iskolák száma összesen	Ebből		
		elemi	hétosztályos	középiskola
1951/52	200 187	120 572	61 479	17 445
1952/53	198 258	115 832	61 956	19 731
1953/54	197 011	112 091	61 800	22 316
1954/55	197 664	111 136	60 444	25 220
1955/56	195 271	108 756	58 739	26 863
1956/57	196 630	110 272	57 088	28 289
1957/58	198 491	111 894	55 939	29 760
1958/59	199 670	112 405	55 664	30 673

(Forrás: az 1955/56-os tanévig – Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник. Москва, 1971. с.78., az 1956/57-es tanévtől Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник. Москва, 1977. с.27-28.)

6. táblázat

Tantárgyi óraelosztás a középiskolákban az 1957/58-as tanévben

s/ sz	A tantárgy neve	Az heti órák száma osztályonként									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
1.	Ukrán nyelv és irodalom	13	10	10	6	7/6	6/5	5	4/3	3	3
2.	Orosz nyelv és irodalom	-	3	4	4	5/6	5/6	6	5/4	4	4
3.	Számtan	6	6	6	6	6	2	-	-	-	-
4.	Algebra	-	-	-	-	-	2	3	4/3	2	2
5.	Mértan	-	-	-	-	-	2	2	2/3	2	2
6.	Trigonometria	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
7.	Fizika	-	-	-	-	-	2	2/3	3	4	5/4
8.	Kémia	-	-	-	-	-	-	1/2	2	3/2	3/4
9.	Csillagászat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
10.	Természetrajz	-	-	-	1/2	2	2	3/2	2	1/2	-
11.	Földrajz	-	-	-	2	2	2	2	3/4	4/3	4
12.	Történelem	-	-	-	2	2	2	2	3/4	4/3	4
13.	Idegen nyelv	-	-	-	-	3/4	3	3/2	2/3	2/3	3
14.	Testnevelés	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
15.	Rajz	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
16.	Ének	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
17.	Műszaki rajz	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1
18.	Munka és gyakorlati foglalkozás	1	1	1	2	2	2	2	-	-	-
19.	Mezőgazdasági, géptani és elektrotechnikai gyakorlat	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2
	Összesen:	24	24	25	27	34	34	35	35	35	35

(Forrás: Навчальні плани шкіл системи Міністерсвта освіти УРСР на 1957/58 навчальний рік, Київ, вид-во «Радянська школа», 1957, с.14.)

7. táblázat

Az 1958-ban az USZSZK-ban kísérletképpen létrehozott 28 darab nyolcosztályos általánosan képző munka és politechnikai iskola tantárgyi óraelosztása

s/sz	A tantárgy neve	Az heti órák száma osztályonként							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1.	Ukrán nyelv és irodalom	12	12	10	10	5	5	5/4	4
2.	Orosz nyelv és irodalom	-	-	4	4	5	4	4/5	4
3.	Számtan	6	6	6	6	6	2	-	-
4.	Algebra	-	-	-	-	-	2	3	3
5.	Mértan	-	-	-	-	-	2	2	3
6.	Fizika	-	-	-	-	-	2	3	2
7.	Kémia	-	-	-	-	-	-	2	2
8.	Természetrajz	-	-	-	-	2	2	2	2
9.	Földrajz	-	-	-	-	2	2	2	2
10.	Történelem	-	-	-	-	3	2	2	3
11.	Idegen nyelv	-	-	-	-	3	3	3	3
12.	Testnevelés	2	2	2	2	2	2	2	2
13.	Rajz	1	1	1	1	1	1	-	-
14.	Ének	1	1	1	1	1	1	1	1
15.	Műszaki rajz	-	-	-	-	-	-	1	1
16.	Munka	2	2	2	2	3	4	3	3
Összesen:		**24**	**24**	**26**	**26**	**33**	**34**	**35**	**35**
	Nyári tanulmányi-termelői gyakorlat	-	-	18	36	72	72	72	48

(Forrás: Радянська школа, 1958, №10, с.18.)

8. táblázat

Tantárgyi óraelosztása termelési oktatást végző városi középiskolák számára
(jóváhagyta az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma 1959. augusztus 29-én)

s/sz	Tantárgyak	Heti óraszám osztályonként			Órák száma összesen	
		IX	X	XI	heti	éves
1.	Irodalom	3	3	3	9	339
2.	Matematika	4	4	4	12	452
3.	Történelem	2	3	4	9	335
4.	A Szovjetunió lkotmánya	-	-	2	2	70
5.	Gazdasági földrajz	-	2	2	4	148
6.	Fizika	4	4	2	10	382
7.	Csillagászat	-	1	-	1	39
8.	Kémia	2	3	2	7	265
9.	Biológia	3	-	-	3	117
10.	Műszaki rajz	2	-	-	2	78
11.	Idegen nyelv	2	2	3	7	261
12.	Testnevelés	2	2	2	6	226
Összesen:		**24**	**24**	**24**	**72**	**2712**
13.	Általános technikai tárgyak, (elméleti és gyakorlati) termelési oktatás és termelői munka	12	12	12	36	1356
Mindösszesen:		**36**	**36**	**36**	**108**	**4068**
14.	Fakultációs foglakozások	2	2	2	6	226

(Forrás: Учебные планы в восьмидетней и средней школы. Москва, 1959. с.8.)

9. táblázat

Tantárgyi óraelosztás a termelési oktatást végző falusi középiskolák számára (jóváhagyta az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma 1959. augusztus 29-én)

s/sz	Tantárgyak	Heti óraszám osztályonként			Órák száma összesen	
		IX	X	XI	heti	éves
1.	Irodalom	4	3	4	11	338
2.	Matematika	5	4/5	5	14,5	445
3.	Történelem	3	4	4	11	338
4.	A Szovjetunió alkotmánya	-	-	2	2	64
5.	Gazdasági földrajz	-	3/2	2/3	5	155
6.	Fizika	5	5	3/2	12,5	380
7.	Csillagászat	-	1	-	1	30
8.	Kémia	2/3	3	3	8,5	261
9.	Biológia	4	-	-	4	120
10.	Műszaki rajz	3/2	-	-	2,5	75
11.	Idegen nyelv	3	3	3	9	276
12.	Testnevelés	2	2	3	7	216
	Összesen:	**31**	**28**	**29**	**88**	**2698**
13.	Általános technikai tárgyak, (elméleti és gyakorlati) termelési oktatás és termelői munka	5	8	7	20	674
	Összesen:	**36**	**36**	**36**	**108**	**3312**
14.	Szezonális termelői munka: napokban órákban	54 324	54 324	18 108	- 	126 756
	Mindösszesen:					**4068**
	Fakultációs foglakozások	2	2	2	6	184

(Forrás: Учебные планы в восьмидетней и средней школы. Москва, 1959. с.9.)

10. táblázat

Tantárgyi óraelosztás
az OSZFSZK nyolcosztályos iskolái számára. Jóváhagyták 1959. augusztus 29-én

s/sz	A tantárgy megnevezése	Óraszámok osztályok szerint								Óraszám a nyolcosztályos iskolában		Óraszám a hétosztályos iskolában	
		I	II	II	IV	V	VI	VII	VIII	heti	éves	heti	éves
1.	Orosz nyelv	12	12	12	10	6	5	3	2	62	2184	71	2343
2.	Irodalom	-	-	-	-	2	3	2	3	10	357	-	-
3.	Matematika	6	6	6	6	6	6	6	5	47	1663	42	1386
4.	Történelem. A Szovjetunió alkotmánya	-	-	-	2	2	2	2	3	11	391	8	264
5.	Természetrajz	-	-	-	3	-	-	-	-	3	105	-	-
6.	Biológia	-	-	-	-	2	2	2	2	8	286	9	297
7.	Földrajz	-	-	-	-	2	2	2	2	8	286	9	297
8.	Fizika	-	-	-	-	-	2	2	3	7	249	5	165
9.	Kémia	-	-	-	-	-	-	2	2	4	142	2	66
10.	Műszaki rajz	-	-	-	-	-	-	1	1	2	71	1	33
11.	Idegen nyelv	-	-	-	-	4	3	3	3	13	465	11	363
	Összesen:	**18**	**18**	**18**	**21**	**24**	**25**	**25**	**26**	**175**	**6199**	**158**	**5214**
12.	Rajz	1	1	1	1	1	1	1	-	7	248	6	198
13.	Ének-zene	1	1	1	1	1	1	1	1	8	283	6	198
14.	Testnevelés	2	2	2	2	2	2	2	2	16	566	14	462
	Összesen:	4	4	4	4	4	4	4	4	31	1097	26	858
15.	Munkaoktatás	2	2	2	2	3	3	3	3	20	709	10	330
16.	Társadalmi hasznos munka	-	-	2	2	2	2	2	2	12	426	-	-
17.	Társadalmi-termelői gyakorlat az V-VIII. osztályokban										180	-	-
	Összesen:	2	2	4	4	5	5	5	5	32	1315	10	330
	Mindösszesen:	**24**	**24**	**26**	**29**	**33**	**34**	**34**	**34**	**238**	**8611**	**194**	**6402**

(Forrás: Учебные планы в восьмилетней и средней школы. Москва, 1959. с.4.)

11. táblázat

Tantárgyi óraelosztás a nyolcosztályos általánosan képző munka és politechnikai iskolákban az 1959/60-as tanévben

s/sz	A tantárgy neve	Az heti órák száma osztályonként							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1.	Anyanyelv és irodalom	12	11/8	8	6	6/5	5	5/4	4
2.	Második nyelv és irodalom	-	0/3	4	5/4	4/5	4/5	4/5	4
3.	Számtan	5	6	6	6	6	4/0	-	-
4.	Algebra	-	-	-	-	-	0/4	3	3
5.	Mértan	-	-	-	-	-	2	2	3
6.	Fizika	-	-	-	-	-	2	3	2
7.	Kémia	-	-	-	-	-	-	2	2
8.	Természetrajz	-	-	-	2	2	2	2	2
9.	Földrajz	-	-	-	-	2	2	2	2
10.	Történelem	-	-	-	1	2	2	2	2
11.	Idegen nyelv	-	-	-	-	3	2	3	3
12.	Műszaki rajz	-	-	-	-	-	-	1	1
13.	Rajz	1	1	1	1	1	1	-	-
14.	Ének-zene	1	1	1	1	1	1	1	1
15.	Testnevelés	2	2	2	2	2	2	2	2
16.	Kézimunka	1/2	1/2	1/2	2	-	-	-	-
17.	Műhelyben végzett gyakorlati munka	-	-	-	-	2	2	3	3
18.	Társadalmi hasznos munka	2/1	2/1	/2	1/2	-	-	-	-
	Összesen:	**24**	**24**	**25**	**27**	**31**	**31/32**	**35**	**36**
19.	Tanulmányi-termelői gyakorlat (hetek száma a tanévben)	-	-	-	-	-	2	2	-
20.	Gyakorlati munka az iskola kísérleti részlegén (órák száma a tanévben)	-	-	-	-	10/12	10/12	10/12	-
21.	Társadalmi hasznos munka (órák száma a tanévben)	-	-	-	-	29	29	-	-

(Forrás: Навчальні плани, програми і підруники для шкіл УРСР на 1959/60 навчальний рік, Київ, вид-во «Радянська школа», 1960, с.61.)

12. táblázat

Tantárgyi óraelosztás (az ukrán tannyelvű) nyolcosztályos általánosan képző munka és politechnikai iskolákban az 1960/61-as tanévben

s/sz	A tantárgy neve	Az heti órák száma osztályonként							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1.	Ukrán nyelv	12	8	8/7	6	4/3	3/4	2/3	3/2
2.	Ukrán irodalom	-	-	-	-	2	2	2	2
3.	Orosz nyelv	-	4	6/7	7	3/4	3	2	2/3
4.	Orosz irodalom	-	-	-	-	2	2	2	2
5.	Számtan	6	6	6	6	6	2	-	-
6.	Algebra	-	-	-	-	-	2	3	3/2
7.	Mértan	-	-	-	-	-	2	3	2/3
8.	Fizika	-	-	-	-	-	2	2	3
9.	Kémia	-	-	-	-	-	-	2	2
10.	Természetrajz	-	-	-	3/2	-	-	-	-
11.	Biológia	-	-	-	-	2	2	2	2
12.	Földrajz	-	-	-	-	2	2	2	2
13.	Történelem	-	-	-	1/2	2	2	2	2
14.	Kézimunka	2	2	2	2	-	-	-	-
15.	Idegen nyelv	-	-	-	-	3/4	3	3	3
16.	Műhelyben és az iskola kísérleti részlegén végzett gyakorlati munka	-	-	-	-	3/2	3/2	3/2	2
17.	Rajz	1	1	1	1	1	1	-	-
18.	Műszaki rajz	-	-	-	-	-	-	1	1
19.	Ének-zene	1	1	1	1	1	1	1	1
20.	Testnevelés	2	2	2	2	2	2	2	2
	Összesen:	**24**	**24**	**26**	**29**	**33**	**34**	**34**	**34**
21.	Tanulmányi-termelői gyakorlat (hetek száma a tanévben)	-	-	-	-	2	2	2	2

(Forrás: Навчальні плани, програми і підруники для шкіл УРСР на 1960/61 навчальний рік, Київ, вид-во «Радянська школа», 1960, с.3.)

13. táblázat

Tantárgyi óraelosztás a termelői oktatást végző (ukrán tannyelvű) munka és politechnikai középiskolákban az 1960/61-as tanévben

s/sz	A tantárgy neve	Az ipari jellegű heti óraszám			A mezőgazdasági jellegű heti óraszám		
		IX. osztály		X. osztály	IX. osztály		X. osztály
		1. változat	2. változat		1. változat	2. változat	
1.	Ukrán irodalom	2/3	3	3	3/4	3	3
2.	Orosz irodalom	3	4	4	4	4	4
3.	Algebra	2	2	2	3/2	2	2
4.	Mértan	2	2	2	2/3	2	2
5.	Trigonometria	-	2	2	-	2	2
6.	Fizika	4/3	3	4	4	3	4
7.	Csillagászat	-	-	1	-	-	1
8.	Kémia	2	2/3	3	2/3	2/3	3
9.	Biológia	1	1	-	2	1	-
10.	Gazdasági földrajz	2	2	-	3/2	2	-
11.	Történelem	3	4/3	4/3	4/3	4/3	4/3
12.	Az SZSZKSZ és az USZSZK alkotmánya	-	-	0/2	-	-	0/2
13.	Idegen nyelv	2	2	2	2	2	2
14.	Termelői oktatás	10	6	6/5	4	6	6/5
15.	Műszaki rajz	1	1	1	1	1	1
16.	Testnevelés	2	2	2	2	2	2
	Összesen:	**36**	**36**	**36**	**36**	**36**	**36**
17.	Fakultációs foglalkozások	2	2	2	2	2	2
18.	Tanulmányi-termelői gyakorlat (hetek száma a tanévben)	2	4	-	2	4	-
19.	Gyakorlati foglalkozások termelői oktatásból	-	-	-	7	-	-

(Forrás: Навчальні плани, програми і підруники для шкіл УРСР на 1960/61 навчальний рік, Київ, вид-во «Радянська школа», 1960, с.4-5.)

14. táblázat

Tantárgyi óraelosztás az USZSZK (ukrán tannyelvű) iskoláiban az 1963/64-es tanévben

s/sz	A tantárgy megnevezése	Heti óraszám osztályonként										
		nyolcosztályos iskola								középiskola		
		I	II	II	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
1.	Ukrán nyelv	12	8	7/8	6	4/3	4/3	2	2	-	-	-
2.	Ukrán irodalom	-	-	-	2	2	2	2	2	3	3	3
3.	Orosz nyelv	-	4	5/4	5/6	3/4	3	2	2	-	-	-
4.	Orosz irodalom	-	-	-	-	2	2	2	2	3	3	3
5.	Számtan	6	6	6	6	6	2	-	-	-	-	-
6.	Algebra	-	-	-	-	-	2	4/3	3/2	3	2	2
7.	Mértan	-	-	-	-	-	2	2/3	2/3	2	2	2
8.	Trigonometria	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2/0
9.	Kémia	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	3
10.	Fizika	-	-	-	-	-	2	2	3	3	3/4	3
11.	Természetrajz	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
12.	Biológia	-	-	-	-	2	2	2	2	0/4	-	-
13.	Földrajz	-	-	-	-	2	2	2	2	-	2/1	2
14.	Történelem	-	-	-	2/1	2	2	3/2	3/4	3	4	3/1
15.	Társadalomtudomány	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0/4
16.	Idegen nyelv	-	-	-	-	4/3	3	3	3/2	2	2	2
17.	Munka	2	2	2	2	2	2	2	2	-	-	-
18.	Rajz	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
19.	Műszaki rajz	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	-
20.	Ének-zene	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-
21.	Termelői oktatás	-	-	-	-	-	-	-	-	10/8	9	9
22.	Testnevelés	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
23.	Polgári védelem	-	-	-	-	-	-	-	-	2/0	-	-
24.	Gyakorlati munka az iskola kísérleti részlegén	-	-	-	-	0/1	0/1	0/1	-	-	-	-
	Összesen:	**24**	**24**	**24**	**27**	**33**	**34**	**34**	**34**	**36**	**36**	**36**
25.	Tanulmányi-termelői gyakorlat (az órák száma a tanévben)	-	-	-	-	18	24	48	-	72	108	-
26.	Fakultatív foglakozások (heti óraszám)	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	3

(Forrás: Радянська освіта, №46 від 12 червня 1963 р.)

15. táblázat

Típus-tárgyháló a Szovjetunió általánosan képző középiskoláiban, az 1966. november 10-i rendelet alapján

Sorszám	Tantárgy	Osztályok										Heti óraszám	
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	ebben a tervben	az 1959-esben
1.	Orosz nyelv	12	10	10	6	6	3	3	2	2/0	-	53	57
2.	Irodalom	-	-	-	2	2	2	2	3	4	3	18	19
3.	Matematika	6	6	6	6	6	6	6	6	5	5	58	59
4.	Történelem	-	-	-	2	2	2	2	3	4	3	18	20
5.	Társadalom-tudomány	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2
6.	Természetrajz	-	2	2	2	-	-	-	-	-	-	6	2
7.	Földrajz	-	-	-	-	2	3	2	2	2	-	11	12
8.	Biológia	-	-	-	-	2	2	2	2	0/2	2	11	11
9.	Fizika	-	-	-	-	-	2	2	3	4	5	16	17
10.	Csillagászat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1
11.	Műszaki rajz	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	3	4
12.	Kémia	-	-	-	-	-	-	2	2	3	3	10	11
13.	Idegen nyelv	-	-	-	-	4	3	3	2	2	2	16	20
14.	Ábrázoló művészet	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	6	7
15.	Ének-zene	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	7	8
16.	Testnevelés	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	20	22
17.	Munka	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	20	58
Kötelező óraszám:		24	24	24	24	30	30	30	30	30	30	**276**	**330**
	Fakultáció	-	-	-	-	-	-	2	4	6	6	18	-
Összesen:		24	24	24	24	30	30	32	34	36	36	**294**	**330**

(Forrás: Прокофев 1967, c. 91.)

16. táblázat

A Nagyberegi Középiskola végzőseinek száma tagozatonként és nemzetiségi megoszlás szerint

Tanév	A tanulók száma			
	A magyar tagozaton	Az ukrán tagozaton		
		összesen	ebből	
			ukrán nemzetiségű	magyar nemzetiségű
1968/69	27	20	11	9
1969/70	28	18	6	12
1970/71	40	17	8	9
1971/72	37	14	7	7
1972/73	32	21	10	11
1973/74	21	19	3	16
1974/75	50	17	10	7
1975/76	50	22	10	12
1976/77	49	29	11	18
1977/78	39	14	11	3
1978/79	41	24	11	13
1979/80	18	19	18	11
1980/81	29	20	12	9
1981/82	32	17	8	9
1982/83	37	14	4	10
1983/84	24	21	12	9
1984/85	41	11	7	4
1985/86	17	16	6	10
1986/87	26	11	3	9
1987/88	21	20	12	8
1988/89	24	7	7	-
1989/90	29	21	11	10

(Forrás: Dr. Veress Gábor, Popovics Vladimír: A nemzetiségi iskolák Kárpátalján 1919-1991. Beregszász, 1999. 33. o.(a továbbiakban Veress- Popovics 1999))

17. táblázat

A Mezővári Középiskola első osztályának száma tagozatonként és nemzetiségi megoszlás szerint

Tanév	A tanulók száma			
	A magyar tagozaton	Az orosz tagozaton		
		összesen	ebből	
			orosz nemzetiségű	magyar nemzetiségű
1979/80	28	24	-	24
1980/81	33	20	-	20
1981/82	30	24	-	24
1982/83	30	23	-	23
1983/84	22	30	-	30
1984/85	37	28	-	28
1985/86	32	21	-	21
1986/87	17	16	-	16
1987/88	28	19	-	19
1988/89	31	22	-	22

(Forrás: Veress-Popovics 1999. 33. o.)

18. táblázat

A Csomai Középiskola tanulóinak megoszlása az 1986/87-es tanévben az oktatás nyelve és nemzetiség szerint

Osztály	A tanulók száma				
	A magyar tagozaton	Az ukrán tagozaton		Az orosz tagozaton	
		összesen	közülük magyar	összesen	közülük magyar
I.	32	35	18	69	66
II.	15	27	9	49	47
III.	25	20	10	28	24
IV.	37	24	18	21	16
V.	29	26	7	25	21
VI.	29	24	10	14	14
VII.	44	23	8	12	6
VIII.	38	17	4	15	14
IX.	43	18	6	10	4
X.	31	9	5	-	-

(Forrás: VERESS-POPOVICS 1999. 34. o.)

19. táblázat

Az 1970-ben nyolc osztályt végzett fiatalok továbbtanulási irányai

	Ezer főben	Ez az összesnek a hány %-át tette ki
A 8. osztályt befejezettek száma, ebből:	4 246,6	
A középiskola 9. osztályába ment	2 255,7	60,2/53,11*
Technikumba (középfokú szakmai intézménybe) ment	495	11,7
Szakközépiskolába ment	99,5	2,3
Szakmunkásképzőbe ment	552	13
Esti vagy levelező középiskola 9. osztályába ment	305,8	7,2
Összesen továbbtanult:	**3 708**	**94,4/87,3**
Nem tanult tovább:	**538,6**	**12,7**

* A folyóirat adataiban a 2 255 700 fő a 4 246 600 főnek a 60,2 %-nak van írva, holott az csak 53,11%-ot tesz ki, ebből kifolyólag nem 94,4%-a tanult tovább a 8. osztályt végzetteknek, csak 87,3% (SZNI)

(Forrás: ПИШ, 1971, №2, с.5.)

20. táblázat

Az általánosan képző iskolák rendszere a Szovjetunióban, 1970-ben

	az iskolák száma	a bennük tanulók száma (ezer főben)	ebből faluhelyen	
			az iskolák száma	a bennük tanulók száma (ezer főben)
Elemi iskolák	74 483	2 347	70 449	1 921
Nyolcosztályosak	53 840	12 505	45 261	8 495
Középiskolák	44 222	30 229	24 918	11 857
Összesen:	**172 545**	**45 081**	**140 628**	**22 273**
Ezen kívül:				
A dolgozó fiatalok esti (és levelező) iskolái (a szakközépiskolák nélkül)	17 903	3 457	8 158	774
A szellemi és testi fogyatékos gyerekek iskolái (a nehezen kezelhető gyerekek iskoláival együtt)	2 089	363	748	103

(Forrás: ПИШ, 1971, №2, с.3.)

21. táblázat

A váltásban folyó oktatás adatai a Szovjetunió nappali általánosan képző iskoláiban (a szellemi és fizikai sérült gyerekek iskolái nélkül, a tanév elején)

	Az iskolák száma, amelyek dolgoznak				A tanulók száma, akik tanulnak			
			%-ban, az összes iskolához képest		ezer fő		%-ban, az összes tanulóhoz képest	
	egy váltásban	két vagy három váltásban	egy váltásban	két v. három váltásban	az első váltásban	a második és harmadik váltásban	az első váltásban	a második és harmadik váltásban
A városi és falusi településeken együtt								
1970/71	101632	70923	58,9	41,1	32014	13071	71,0	29,0
1980/81	91485	38476	70,5	29,5	31253	7817	80,0	20,0
1985/86	88677	39037	69,4	30,6	32149	8658	78,8	21,2
1987/88	85855	41640	67,3	32,7	32076	9325	77,5	22,5
1988/89	85107	42587	66,6	33,4	32356	9516	77,3	22,7
A városokban								
1970/71	9406	22496	29,5	70,5	15043	7766	65,9	34,1
1980/81	14157	16012	46,9	53,1	16873	4835	77,7	22,3
1985/86	13186	17886	42,4	57,6	18502	5788	76,2	23,8
1987/88	11394	20338	35,9	64,1	18582	6592	73,8	26,2
1988/89	10986	21140	34,2	65,8	18772	6771	73,5	26,5
A falvakban								
1970/71	92226	48427	65,6	34,4	16971	5305	76,2	23,8
1980/81	77328	22404	77,5	22,5	14380	2982	82,8	17,2
1985/86	75491	21151	78,1	21,9	13647	2870	82,6	17,4
1987/88	74461	21302	77,7	22,3	13494	2733	83,2	16,8
1988/89	74121	21447	77,6	22,4	13584	2745	83,2	16,8

(Forrás: Народное образование и культура в СССР. Статистический сборник / Госкомстат СССР. Москва: Финансы и статистика, 1989, с.80. (a továbbiakban: Стат. сборник, 1989)

22. táblázat

Az állami költségvetésből és egyéb forrásokból a közművelődésre fordított összegek

	1970	1980	1985	1987	1988
A ráfordítások – összesen, milliárd rubel, ebből:	23,5	37,5	45,7	50,8	56,6
az oktatásra	19,8	31,1	38,0	42,5	46,7
a kulturális-felvilágosító munkára és művészetre	3,7	6,4	7,7	8,3	9,9
A nemzeti jövedelemből közművelődésre fordított kiadások aránya (%-ban)	8,1	8,1	7,9	8,5	9,0
A nemzeti jövedelemből az oktatásra fordított kiadások aránya (%-ban)	6,8	6,7	6,6	7,1	7,4

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.10.)

23. táblázat

Az általánosan képző iskolák tanulóinak száma tagköztársaságok szerint 10 000 főre kivetítve (a tanév elején)

	1960/61	1970/71	1980/81	1985/86	1987/88	1988/89
Szovjetunió	***1673***	***2017***	***1661***	***1594***	***1540***	***1539***
Azerbajdzsán SZSZK	1824	2752	2527	2180	1964	1947
Belorusz SZSZK	1679	2041	1576	1467	1464	1458
Észt SZSZK	1511	1527	1466	1447	1479	1470
Grúz SZSZK	1677	2186	1871	1736	1544	1603
Kazah SZSZK	1778	2440	2173	2089	1951	1938
Kirgiz SZSZK	1796	2573	2433	2312	2153	2163
Lett SZSZK	1369	1473	1368	1339	1326	1318
Litván SZSZK	1617	1807	1739	1542	1496	1458
Moldáv SZSZK	1794	2181	1843	1787	1733	1680
OSZFSZK	1689	1935	1453	1399	1364	1367
Örmény SZSZK	1773	2556	1923	1787	1745	1840
Tadzsik SZSZK	1852	2589	2653	2569	2386	2390
Türkmén SZSZK	1721	2511	2524	2506	2370	2322
Ukrán SZSZK	1560	1771	1499	1422	1387	1371
Üzbég SZSZK	1780	2694	2505	2400	2253	2282

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.76)

24. táblázat

Az oktatás minden típusában résztvevő tanulók száma tagköztársaságok szerint
(a tanév elején; ezer főben)

	1950/51	1960/61	1970/71	1980/81	1985/86	1988/89
Szovjetunió	***48 770***	***52 693***	***79 634***	***100 201***	***108 648***	***105 261***
OSZFSZK	27 688	30 790	43 397	52 437	56 953	55 202
Ukrán SZSZK	10 149	9 936	14 529	18 429	19 579	19 382
Belorusz SZSZK	1 938	1 836	2 831	3 627	3 913	3 947
Kazah SZSZK	1 816	2 548	4 697	6 262	6 810	6 285
Üzbég SZSZK	1 692	1 965	4 216	5 950	6 520	6 582
Grúz SZSZK	948	893	1 349	1 487	1 635	1 502
Azerbajdzsán SZSZK	936	878	1 808	2 361	2 452	2 178
Litván SZSZK	532	622	946	1 248	1 324	1 402
Moldáv SZSZK	736	670	1 198	1 665	1 799	1 607
Lett SZSZK	432	462	662	898	1 136	987
Kirgiz SZSZK	486	504	1 049	1 492	1 647	1 576
Tadzsik SZSZK	472	484	965	1 481	1 647	1 649
Örmény SZSZK	395	442	907	1 211	1 308	1 110
Türkmén SZSZK	312	357	700	1 042	1 252	1 247
Észt SZSZK	238	306	380	611	673	610

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.46)

25. táblázat

A lakosság végzettségi szintje a népszámlálás adatai szerint, a dolgozók között

	1000 főből felső és középfokú végzettséggel (teljes v. megkezdett)	ebből	
		felsőfokú	középfokú (teljes v. megkezdett)
1970	653	65	588
1979	805	100	705
1989	921	143	778

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.9.)

26. táblázat

A falusi és városi lakosság közötti végzettségi mutatók

Év	1000 főből a 10 évnél idősebb felső és középfokú (teljes v. nem teljes)		ebből			
	város	falu	felsőfokú		középfokú (teljes v. nem teljes)	
			város	falu	város	falu
1970	592	332	62	14	530	318
1979	723	492	93	25	630	467
1989	792	629	126	41	666	588

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.9.)

27. táblázat

A férfiak és nők végzettségi mutatói

Év	1000 főből a 10 évnél idősebb felső és középfokú (teljes v. nem teljes)		ebből			
	férfi	nő	felsőfokú		középfokú (teljes v. nem teljes)	
			férfi	nő	férfi	nő
1970	522	452	48	37	474	415
1979	685	597	75	62	610	535
1989	775	706	102	94	673	612

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.9.)

28. táblázat

Az általánosan képző iskolák számára kiadott tankönyvek

Évek	Kiadott tankönyv-címek	Millió példány
1940	2162	125
1950	2216	189
1960	2561	230
1970	2484	314
1980	2300	277
1985	1925	269
1987	2096	296
1988	2097	294

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с. 121.)

29. táblázat

Tantárgyi elosztás Kárpátontúli Ukrajna iskolái részére az 1945/46-os tanévre

s/sz	Tantárgyak megnevezése	Heti óraszám osztályonkénti megoszlása									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Ukrán nyelv*	12	10	9/7	6	4/5	5	4	3	2	2
2	Ukrán irodalom	-	-	-	-	2	2	2	3	3	3
3	Orosz nyelv	-	3	5	5	4	4	4/5	3/2	3/2	3
4	Orosz irodalom	-	-	-	-	2	2	2	2/3	2/3	3
5	Szépírás	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Számtan	7	6	6	6/7	6	-	-	-	-	-
7	Mértan	-	-	-	-	1	3	3/2	½	1	2
8	Algebra	-	-	-	-	-	3	1	2/1	2/1	1
9	Trigonometria	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
10	Fizika	-	-	-	-	-	2	3	3	4/3	3
11	Kémia	-	-	-	-	-	-	3/2	3	3	3
12	Csillagászat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
13	Természetrajz	-	-	1	½	2	3	2	2	2	1
14	Földrajz	-	-	1	3/2	3	2	2	2	2/3	2
15	Történelem	-	-	2	4/3	2	2	4	4	4	4
16	Idegen nyelv	-	-	-	-	4/3	3	2	2	2	2
17	Katonai- és testnevelés	1	1	2	2	3	3	3	4	4	4
18	Rajz	1	1	0,5	0,5	-	-	-	-	-	-
19	Ábrázoló mértan	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-
20	Ének	1	1	0,5	0,5	-	-	-	-	-	-
Összesen:		**24**	**24**	**25**	**28**	**33**	**34**	**35**	**35**	**35**	**36**

* Ez csak az ukrán tannyelvű iskolák számára volt kötelező

(Forrás: Popovics Vladimír: Változások az ukrán iskolarendszer tanítási és tananyag beosztásában, különös tekintettel a történelem és társadalomtudományi ismeretek tananyagára a 80-as években. Beregszász, 1992. január. – Kéziratban. 2. o. (a továbbiakban Popovics, 1992))

30. táblázat

Az iskolák száma és szint szerinti megoszlása az Ukrán SZSZK-ban 1950–58 között

Tanév	Iskolák száma összesen	Ebből				Tanulók száma összesen
		elemi	hétéves	közép-iskola	egyéb	
1950/51	31 055	14 776	12 951	3223	105	6 841 906
1951/52	30 693	12 946	12 582	4039	126	6 795 336
1952/53	30 499	13 404	12 233	4725	137	6 421 896
1953/54	30 249	12 864	11 958	5278	149	6 206 792
1954/55	30 333	12 824	11 629	5722	158	5 876 005
1955/56	30 063	12 634	11 274	5985	170	5 524 754
1956/57	30 236	12 822	10 964	6284	166	5 500 000
1957/58	30 798	12 985	11 002	6638	173	6 200 000

(Forrás: Культурное строительство СССР. Стат. сб. Госстатиздат СССР, 1956, с.88-89, 118, 119.)

31. táblázat

A tanulók számának alakulása az Ukrán SZSZK-ban 1944–57 között

Tanév	A tanulók száma	Tanév	A tanulók száma
1944/45	4 641 900	1951/52	6 795 336
1945/46	4 909 000	1952/53	6 421 896
1946/47	5 419 500	1953/54	6 206 792
1947/48	5 419 800	1954/55	5 876 005
1948/49	6 144 000	1955/56	5 524 754
1949/50	6 544 386	1956/57	5 500 000
1950/51	6 693 000		

(Forrás: Архів Міністерства освіти УРСР. Звіт про роботу шкіл за 1944/57 навчальний рік, с.2. és Гриценко, 1966, с.192.)

32. táblázat

A középiskolai végzősök számának alakulása az Ukrán SZSZK-ban 1944-58 között

Tanév	Az érettségizők száma	Tanév	Az érettségizők száma
1944/45	15 555	1952/53	92 552
1945/46	23 957	1953/54	200 000
1946/47	28 658	1954/55	251 700
1947/48	32 563	1955/56	283 400
1948/49	36 988	1956/57	332 000
1949/50	36 988	1957/58	349 000
1950/51	43 963		
1951/52	56 141	**Összesen:**	**1 748 477**

(Forrás: Архів Міністерства освіти УРСР. Звіт про роботу шкіл за 1945/57 навчальний рік, с.2. és Гриценко, 1966, с.193.)

33. táblázat

Felsőoktatási intézmények a Szovjetunióban
(a tanévek kezdetén)

Tanév	Oktatási intézmények száma	Diákok száma, ezer főben	Ebből a következő tagozaton		
			nappalin	estin	levelezőn
1940/41	817	812	558	27	227
1950/51	880	1247	818	27	402
1960/61	739	2396	1156	245	995
1970/71	805	4581	2241	658	1682
1980/81	883	5235	2978	649	1608
1985/86	894	5147	2763	634	1750
1987/88	898	5026	2675	584	1767
1988/89	898	4999	2721	548	1730

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с. 193.)

34. táblázat

Felsőoktatási intézmények a szövetségi köztársaságokban
(a tanévek kezdetén)

	1940/41	1950/51	1960/61	1970/71	1980/81	1985/86	1987/88	1988/89
Szovjetunió								
Oktatási intézmények száma	817	880	739	805	883	894	898	898
Diákok száma, ezer	811,7	1247,4	2396,1	4580,6	5235,2	5147,2	5025,7	4999,2
OSzFSZK								
Oktatási intézmények száma	481	516	430	457	494	502	506	507
Diákok száma, ezer	478,1	796,7	1496,7	2671,7	3045,8	2966,1	2834,9	2795,3
Ukrán SZSZK								
Oktatási intézmények száma	173	160	135	138	147	146	146	146
Diákok száma, ezer	196,8	201,6	417,7	806,6	880,4	853,1	852,3	854,0
Belorusz SZSZK								
Oktatási intézmények száma	25	29	24	28	32	33	33	33
Diákok száma, ezer	21,5	31,6	59,3	140,0	177,0	181,9	179,4	178,6
Üzbég SZSZK								
Oktatási intézmények száma	30	37	30	38	43	42	43	43
Diákok száma, ezer	19,1	42,2	101,3	232,9	278,1	285,5	300,3	308,9
Kazah SZSZK								
Oktatási intézmények száma	20	26	28	44	55	55	55	55
Diákok száma, ezer	10,4	31,2	77,1	198,9	260,0	273,4	274,0	276,9
Grúz SZSZK								
Oktatási intézmények száma	21	19	18	18	19	19	19	19
Diákok száma, ezer	28,5	35,0	56,3	89,3	85,8	88,5	86,4	85,6
Azerbajdzsán SZSZK								
Oktatási intézmények száma	16	20	12	13	17	18	17	16
Diákok száma, ezer	14,6	28,6	36,0	100,1	107,0	105,9	103,4	98,8

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с. 193.)

35. táblázat

Az működésbe helyezett általánosan képző iskolák

	összesen		Ebből				az összlétszámból faluhelyen	
			állami és szövetkezeti vállalatok, intézmények által		kolhozok által			
	Iskolák száma	Tanulóhelyek száma, ezer	Iskolák száma	Tanulóhelyek száma, ezer	Iskolák száma	Tanulóhelyek száma, ezer	Iskolák száma	Tanulóhelyek száma, ezer
Ötödik ötéves terv	11627	2591	5819	1912	5808	679	7310	1058
ebből 1955-ben	2239	576	1341	452	898	124	1309	228
Hatodik ötéves terv	23238	4775	9510	3175	13728	1600	18857	2696
ebből 1960-ban	6871	1506	2611	979	4260	527	5555	833
Hetedik ötéves terv	27977	8655	14088	6460	13889	2195	21696	4626
ebből 1965-ben	4753	1724	2646	1319	2107	405	3647	920
Nyolcadik ötéves terv	21809	8078	10554	5811	11255	2267	17750	4604
ebből 1970-ben	3801	1576	1996	1154	1805	422	3039	893
Kilencedik ötéves terv	16367	8002	10783	6500	5584	1502	12737	4470
ebből 1975-ben	3206	1743	2492	1516	714	227	2551	1040
Tizedik ötéves terv	11305	6720	9084	5948	2221	772	8394	3747
ebből 1980-ban	1873	1140	1520	1008	353	132	1340	606
Tizenegyedik ötéves terv	8703	5233	6751	4568	1952	665	6185	2600
ebből 1985-ban	1886	1148	1426	1006	460	142	1330	523
A tizenkettedik ötéves terv három éve	7637	4333	5960	3830	1677	503	5317	2000
1986	2130	1230	1626	1068	504	162	1490	587
1987	2530	1475	1941	1296	589	179	1771	676
1988	2977	1628	2393	1466	584	162	2056	737

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с. 403.)

36. táblázat

Az önálló esti (váltásos) általánosan képző iskolák száma a szövetségi köztársaságokban
(a tanévek kezdetén)

	1970/71	**1980/81**	**1985/86**	**1987/88**	**1988/89**
Szovjetunió	***10271***	***10004***	***7633***	***4265***	***3954***
OSzFSZK	5655	5715	4384	2454	2255
Ukrán SZSZK	1813	1563	1051	565	536
Belorusz SZSZK	357	281	174	119	110
Üzbég SZSZK	401	522	460	238	221
Kazah SZSZK	615	747	613	350	327
Grúz SZSZK	357	174	141	47	41
Azerbajdzsán SZSZK	360	254	221	97	91
Litván SZSZK	82	100	86	71	65
Moldáv SZSZK	135	157	76	32	28
Lett SZSZK	64	67	59	52	51
Kirgiz SZSZK	109	106	84	51	46
Tadzsik SZSZK	68	81	80	58	60
Örmény SZSZK	132	116	97	54	53
Türkmén SZSZK	71	73	73	49	42
Észt SZSZK	52	48	34	28	28

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с. 131.)

37. táblázat

A tanulók száma a szövetségi köztársaságok esti (váltásos) általánosan képző iskoláiban
(a tanévek kezdetén, ezer fő)

	1970/71	**1980/81**	**1985/86**	**1987/88**	**1988/89**
Szovjetunió	***3745***	***4729***	***3095***	***1266***	***1083***
OSZFSZK	2049	2578	1578	640	560
Ukrán SZSZK	849	943	601	247	205
Belorusz SZSZK	123	112	63	31	27
Üzbég SZSZK	154	214	173	80	66
Kazah SZSZK	207	321	259	107	88
Grúz SZSZK	48	61	48	11	9
Azerbajdzsán SZSZK	83	145	115	32	27
Litván SZSZK	33	64	39	18	14
Moldáv SZSZK	56	81	54	15	13
Lett SZSZK	29	31	24	15	13
Kirgiz SZSZK	34	61	39	17	14
Tadzsik SZSZK	24	37	38	20	17
Örmény SZSZK	23	36	28	13	12
Türkmén SZSZK	17	26	24	13	11
Észt SZSZK	16	19	12	7	7

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с. 131.)

38. táblázat

A felső- és szakközépiskolai végzettséggel a népgazdaságban foglalkoztatott szakemberek száma a szövetségi köztársaságokban, 1000 főre kivetítve

	1960	1970	1980	1985	1987
Szovjetunió	***103***	***155***	***226***	***259***	***274***
OSZFSZK	106	160	231	266	282
Ukrán SZSZK	95	148	221	255	271
Belorusz SZSZK	85	137	218	253	271
Üzbég SZSZK	95	143	210	230	251
Kazah SZSZK	96	147	209	241	261
Grúz SZSZK	135	171	213	237	248
Azerbajdzsán SZSZK	123	173	234	250	252
Litván SZSZK	84	139	233	280	299
Moldáv SZSZK	74	114	187	224	244
Lett SZSZK	102	154	217	257	274
Kirgiz SZSZK	108	154	211	234	250
Tadzsik SZSZK	95	139	201	214	228
Örmény SZSZK	124	155	227	252	269
Türkmén SZSZK	105	140	195	213	230
Észt SZSZK	108	168	249	284	300

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.16.)

39. táblázat

Középfokú szakoktatási intézmények
(a tanévek kezdetén)

Tanév	Oktatási intézmények száma	Diákok száma, ezer főben	Ebből a következő tagozaton		
			nappalin	estin	levelezőn
1940/41	3773	975	787	32	156
1950/51	3424	1298	1065	52	181
1960/61	3328	2060	1091	370	599
1970/71	4223	4388	2558	645	1185
1980/81	4383	4612	2894	504	1214
1985/86	4495	4498	2866	413	1219
1987/88	4508	4448	2911	331	1206
1988/89	4517	4372	2888	307	1177

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.154.)

40. táblázat

Középfokú szakoktatási intézmények a szövetségi köztársaságokban
(a tanévek kezdetén)

	1940/41	1950/51	1960/61	1970/71	1980/81	1985/86	1987/88	1988/89
Szovjetunió								
Oktatási intézmények száma	3773	3424	3328	4223	4383	4495	4508	4517
Diákok száma, ezer	974,8	1297,6	2059,5	4388,0	4611,7	4498,0	4448,0	4371,7
OSZFSZK								
Oktatási intézmények száma	2188	2005	1961	2423	2505	2566	2573	2583
Diákok száma, ezer	594,0	810,0	1260,3	2606,2	2641,6	2478,3	2440,5	2408,2
Ukrán SZSZK								
Oktatási intézmények száma	693	584	595	760	727	731	734	737
Diákok száma, ezer	196,2	227,7	398,2	797,9	803,1	808,9	800,6	792,4
Belorusz SZSZK								
Oktatási intézmények száma	128	107	102	128	135	139	138	138
Diákok száma, ezer	35,0	41,8	62,6	146,1	162,8	160,5	154,0	149,3
Üzbég SZSZK								
Oktatási intézmények száma	98	91	75	163	222	249	248	246
Diákok száma, ezer	25,1	40,4	52,6	163,3	237,7	281,7	292,0	291,3
Kazah SZSZK								
Oktatási intézmények száma	118	112	140	192	236	246	246	247
Diákok száma, ezer	30,3	41,9	86,7	217,9	265,4	277,6	277,3	269,2
Grúz SZSZK								
Oktatási intézmények száma	192	119	81	100	91	91	91	89
Diákok száma, ezer	26,1	23,8	26,3	53,1	53,4	54,1	51,2	47,9
Azerbajdzsán SZSZK								
Oktatási intézmények száma	91	81	66	79	75	77	77	77
Diákok száma, ezer	17,4	20,3	27,0	70,8	79,0	76,2	74,2	67,6
Litván SZSZK								
Oktatási intézmények száma	24	45	76	81	70	66	66	66
Diákok száma, ezer	6,4	11,5	32,3	65,3	68,4	61,1	58,8	55,8
Moldáv SZSZK								
Oktatási intézmények száma	22	36	32	46	51	53	52	51
Diákok száma, ezer	4,1	12,8	17,2	51,7	58,9	60,6	59,0	55,2
Lett SZSZK								
Oktatási intézmények száma	41	66	56	54	55	55	57	57
Diákok száma, ezer	9,6	17,7	24,7	38,8	42,2	40,8	40,7	40,0
Kirgiz SZSZK								
Oktatási intézmények száma	33	29	27	36	41	45	47	47
Diákok száma, ezer	6,0	10,6	17,2	41,7	49,4	50,9	50,8	49,2
Tadzsik SZSZK								
Oktatási intézmények száma	30	32	22	36	38	39	41	41
Diákok száma, ezer	5,9	10,8	11,9	35,3	40,1	40,2	42,3	42,1
Örmény SZSZK								
Oktatási intézmények száma	62	44	38	59	65	66	65	65
Diákok száma, ezer	8,9	10,3	14,8	47,1	51,8	47,9	48,1	47,1
Türkmén SZSZK								
Oktatási intézmények száma	36	26	23	29	35	35	37	37
Diákok száma, ezer	7,7	7,6	12,3	28,7	34,0	37,0	37,1	35,8
Észt SZSZK								
Oktatási intézmények száma	17	47	34	37	37	37	36	36
Diákok száma, ezer	2,1	10,4	15,4	24,1	23,9	22,2	21,4	20,6

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.154-155.)

41. táblázat

A bruttó nemzeti termék alakulása ágazatok szerint a Szovjetunióban 1950 és 1980 között

Év	A bruttó nemzeti termék, származási szektorok szerint (milliárd rubel, 1970. évi árakon)						GNP	Az egyes ágazatok aránya a bruttó nemzeti terméken belül (%)					
	ipar	mező-gazdaság	szolgál-tatás	oktatás-ügy	egész-ségügy	tudo-mány		ipar	mező-gazdaság	szolgál-tatás	oktatás-ügy	egész-ségügy	tudo-mány
1950	27,2	40,8	39,4	6,9	9,3	1,4	133,6	20,4	30,5	29,5	5,2	7,0	1,0
1951	30,5	37,6	40,3	7,1	9,3	1,6	137,7	22,1	27,3	29,3	5,2	6,8	1,2
1952	33,1	39,5	42,3	7,3	9,0	1,7	145,8	22,7	27,1	29,0	5,0	6,2	1,2
1953	36,1	41,9	41,9	7,5	8,9	1,8	153,4	23,5	27,3	27,3	4,9	5,8	1,2
1954	39,8	42,7	42,6	7,9	8,8	1,9	160,7	24,8	26,6	26,5	4,9	5,5	1,2
1955	44,1	48,4	43,3	8,2	8,6	2,0	174,5	25,3	27,7	24,8	4,7	4,9	1,1
1956	47,8	55,5	44,2	8,3	8,5	2,3	189,1	25,3	29,3	23,4	4,4	4,5	1,2
1957	51,5	54,7	45,3	8,5	8,3	2,6	196,2	26,2	27,9	23,1	4,3	4,2	1,3
1958	56,1	59,3	47,4	8,7	8,1	2,9	211,2	26,6	28,1	22,4	4,1	3,8	1,4
1959	61,3	60,5	49,4	8,9	7,9	3,2	233,4	26,3	25,9	21,2	3,8	3,4	1,4
1960	65,7	59,3	51,4	9,1	7,6	3,7	232,3	28,3	25,5	22,1	3,9	3,3	1,6
1961	70,1	63,4	53,3	9,5	7,4	4,1	245,3	28,6	25,8	21,7	3,9	3,0	1,7
1962	75,3	61,5	55,8	10,2	7,1	4,6	254,5	29,6	24,2	21,9	4,0	2,8	1,8
1963	79,8	48,7	58,0	10,7	6,8	4,9	251,7	31,7	19,3	23,0	4,3	2,7	1,9
1964	85,0	64,4	60,9	11,4	6,6	5,3	297,4	28,6	21,7	20,5	3,8	2,2	1,8
1965	90,4	68,1	63,8	12,1	6,4	5,6	296,8	30,5	22,9	21,5	4,1	2,2	1,9
1966	95,5	70,8	66,7	12,7	6,1	6,0	311,9	30,6	22,7	21,4	4,1	2,0	1,9
1967	102,1	69,7	69,6	13,2	5,9	6,3	326,3	31,3	21,4	21,3	4,0	1,8	1,9
1968	108,8	74,0	72,7	13,7	5,7	6,7	346,0	31,4	21,4	21,0	4,0	1,6	1,9
1969	114,6	70,8	75,6	14,1	5,5	7,2	355,9	32,2	19,9	21,2	4,0	1,5	2,0
1970	122,6	81,0	78,5	14,5	5,3	7,8	383,3	32,0	21,1	20,5	3,8	1,4	2,0
1971	130,0	79,6	81,4	15,0	5,1	8,3	398,2	32,6	20,0	20,4	3,8	1,3	2,1
1972	136,6	72,8	84,3	15,3	4,8	8,9	405,7	33,7	17,9	20,8	3,8	1,2	2,2
1973	144,5	84,9	87,1	15,6	4,6	9,5	435,2	33,2	19,5	20,0	3,6	1,1	2,2
1974	153,9	83,0	90,0	15,9	4,4	9,9	452,2	34,0	18,4	19,9	3,5	1,0	2,2
1975	163,4	72,0	92,8	16,3	4,3	10,4	459,7	35,5	15,7	20,2	3,5	0,9	2,3
1976	169,8	80,2	95,1	16,6	4,0	10,6	481,6	35,3	16,7	19,7	3,4	0,8	2,2
1977	176,5	83,0	87,4	16,9	3,8	10,9	497,0	35,5	16,7	17,6	3,4	0,8	2,2
1978	182,6	85,9	100,4	17,3	3,6	11,2	514,1	35,5	16,7	19,5	3,4	0,7	2,2
1979	188,0	78,8	103,4	17,7	3,5	11,7	518,2	36,3	15,2	20,0	3,4	0,7	2,3
1980	193,4	73,1	106,6	18,3	3,4	12,2	525,4	36,8	13,9	20,3	3,5	0,6	2,3

(Forrás: KRAUSZ-SZILÁGYI 1992, 243.)

42. táblázat

Szakmai-műszaki oktatási intézmények (szakmunkásképzők) a szövetségi köztársaságok szerint (az év végén)

	1970	1980	1985	1987	1988
Szovjetunió	***5351***	***7242***	***7783***	***8047***	***7959***
OSzFSZK	3257	4045	4196	4419	4386
Ukrán SZSZK	892	1091	1196	1233	1241
Belorusz SZSZK	152	220	240	244	249
Üzbég SZSZK	126	488	568	550	503
Kazah SZSZK	371	444	482	482	478
Grúz SZSZK	67	146	177	175	172
Azerbajdzsán SZSZK	84	173	185	185	182
Litván SZSZK	65	87	97	107	108
Moldáv SZSZK	55	98	105	115	112
Lett SZSZK	60	80	84	88	87
Kirgiz SZSZK	51	94	121	122	119
Tadzsik SZSZK	53	72	85	83	82
Örmény SZSZK	56	100	101	99	95
Türkmén SZSZK	33	68	101	98	97
Észt SZSZK	29	36	45	47	48

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.148.)

43. táblázat

Szakmai-műszaki oktatási intézmények (szakmunkásképzők) a Szovjetunióban

	Az intézmények száma (az év végén)	A bennük tanulók száma (ezer)	Felvett tanulók száma (ezer)	Kibocsátott szakmunkások (ezer)
1940	1 551	602	602	439*
1960	3 684	1 064	864	741
1970	5 351	2 380	1 837	1 638
1980	7 242	3 659	2 665	2 430
1985	7 783	3 948	2 862	2 576
1987	8 047	4 252	2 867	2 527
1988, *beleértve*	7 958	4 048	2 624	2 537
a nappali szakmunkásképzőket	7 195	3 687	1 935	1 805
az esti (váltásos) szakmunkásképzőket	764	361	689	732

* Ez itt az 1941. évben kibocsátottakat jelöli

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.148.)

44. táblázat

A nappali általánosan képző iskolák tannyelvének megoszlása (a szellemi és fizikai sérült gyerekek iskolái nélkül)
(a tanév elején)

	Ezer fő			%-ban, a tanulók teljes létszámához képest		
	1980/81	**1986/87**	**1988/89**	**1980/81**	**1986/87**	**1988/89**
OSZFSZK						
Orosz nyelven	16832	18320	18881	97,00	98,10	98,20
Baskír nyelven	68	55	44	0,40	0,30	0,20
Burját nyelven	6	6	14	0,04	0,03	0,10
Dagesztán népeinek nyelvén	59	52	51	0,30	0,30	0,30
Komi-permják nyelven	1	0,2	-	0,00	0,00	-
Mari nyelven (hegyi és síksági)	14	11	12	0,10	0,10	0,10
Mordvin nyelven	12	5	4	0,10	0,02	0,02
Tatár nyelven	217	108	98	1,30	0,60	0,50
Tuvin nyelven	38	30	29	0,20	0,20	0,10
Udmurt nyelven	2	2	2	0,01	0,01	0,01
Csecsen nyelven	1	0,2	-	0,01	0,00	-
Csuvas nyelven	58	44	37	0,30	0,20	0,20
Jakut nyelven	46	37	54	0,30	0,20	0,30
Ukrán SZSZK						
Ukrán nyelven	3544	3278	3228	54,60	48,6	47,5
Orosz nyelven	2895	3412	3521	44,50	50,6	51,8
Moldáv nyelven	41	37	34	0,60	0,5	0,5
Magyar nyelven	19	18	17	0,30	0,3	0,2
Lengyel nyelven	0,3	0,3	0,3	0,01	0,0	0,0
Belorusz SZSZK						
Belorusz nyelven	488	328	298	35,00	23,1	20,8
Orosz nyelven	907	1096	1140	65,00	76,9	79,2

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.88-89.)

45. táblázat

A nappali általánosan képző iskolák számának alakulása a Szovjetunióban
(a tanév elején)

Tanév	Iskolák száma		A bennük tanulók száma, ezer fő				Tanárok száma, ezer fő
	összesen	ebből középiskola	összesen	ebből			
				1–8 oszt.	9–10. (11.) osztály	fogyatékosok iskolái	
Szovjetunió, városi és falusi települések együtt							
1940/41	191 545	18 811	34 784	33 330	1 180	274	1 216
1950/51	201 628	14 961	33 314	32 482	716	116	1 433
1960/61	199 228	29 179	33 417	31 749	1 532	136	1 933
1970/71	174 645	44 226	45 448	40 322	4 764	362	2 510
1980/81	132 483	56 164	39 546	33 782	5 288	476	2 517
1985/86	130 418	60 917	41 351	36 287	4 520	544	2 794
1987/88	130 288	63 234	42 556	37 337	4 648	571	3 110
1988/89	130 557	64 919	43 053	37 744	4 724	585	3 206
Városok							
1940/41	21 501	8 887	10 778	9 951	719	108	374
1950/51	24 319	7 443	11 753	11 242	420	91	456
1960/61	31 025	13 798	16 073	15 024	947	102	794
1970/71	33 243	19 307	23 069	20 018	2 792	259	1 127
1980/81	31 932	23 302	22 060	18 914	2 794	352	1 148
1985/86	32 958	24 679	24 700	21 807	2 483	410	1 327
1987/88	33 703	25 550	26 071	23 004	2 630	437	1 528
1988/89	34 169	26 222	26 460	23 302	2 705	453	1 591
Falvak							
1940/41	170 044	9 924	24 006	23 379	461	166	842
1950/51	177 309	7 518	21 561	21 240	296	25	977
1960/61	168 203	15 381	17 344	16 725	585	34	1 139
1970/71	141 402	24 919	22 379	20 304	1 972	103	1 383
1980/81	100 551	32 862	17 486	14 868	2 494	124	1 369
1985/86	97 460	36 238	16 651	14 480	2 037	134	1 467
1987/88	96 585	37 684	16 485	14 333	2 018	134	1 582
1988/89	96 388	38 697	16 593	14 442	2 019	132	1 615

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.48.)

46. táblázat

A tanulók létszáma a Szovjetunióban és tagköztársaságaiban, minden oktatási intézményi típusban
(tanév elején, ezer fő)

	1950/51	1960/61	1970/71	1980/81	1985/86	1988/89
Szovjetunió	**48 770**	**52 693**	**79 634**	**100 201**	**108 648**	**105 261**
OSZFSZK	27 688	30 790	43 397	52 437	56 953	55 202
Ukrán SZSZK	10 149	9 936	14 529	18 429	19 579	19 382
Belorusz SZSZK	1 938	1 836	2 831	3 627	3 913	3 947
Üzbég SZSZK	1 692	1 965	4 216	5 950	6 520	6 582
Kazah SZSZK	1 816	2 548	4 697	6 262	6 810	6 285
Grúz SZSZK	948	893	1 349	1 487	1 635	1 502
Azerbajdzsán SZSZK	936	878	1 808	2 361	2 452	2 173
Litván SZSZK	532	622	946	1 248	1 324	1 402
Moldáv SZSZK	736	670	1 198	1 665	1 799	1 607
Lett SZSZK	432	462	662	898	1 136	987
Kirgiz SZSZK	486	504	1 049	1 492	1 647	1 576
Tadzsik SZSZK	472	484	965	1 481	1 647	1 649
Örmény SZSZK	395	442	907	1 211	1 308	1 110
Türkmén SZSZK	312	357	700	1 042	1 252	1 247
Észt SZSZK	238	306	380	611	673	610

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.46.)

47. táblázat

Az általános képzésű iskolák tanulóinak létszáma a tagköztársaságban, 10 000 főből
(a tanév elején)

	1960/61	1970/71	1980/81	1985/86	1987/88	1988/89
Szovjetunió	**1 673**	**2 017**	**1 661**	**1 594**	**1 540**	**1 539**
OSZFSZK	1 689	1 935	1 453	1 399	1 364	1 367
Ukrán SZSZK	1 560	1 771	1 499	1 422	1 387	1 371
Belorusz SZSZK	1 679	2 041	1 576	1 467	1 464	1 458
Üzbég SZSZK	1 780	2 694	2 505	2 400	2 253	2 282
Kazah SZSZK	1 778	2 440	2 173	2 089	1 951	1 938
Grúz SZSZK	1 677	2 186	1 871	1 736	1 644	1 603
Azerbajdzsán SZSZK	1 824	2 752	2 527	2 180	1 964	1 947
Litván SZSZK	1 617	1 807	1 739	1 542	1 496	1 458
Moldáv SZSZK	1 794	2 181	1 843	1 787	1 733	1 680
Lett SZSZK	1 369	1 473	1 368	1 339	1 326	1 318
Kirgiz SZSZK	1 796	2 573	2 433	2 312	2 153	2 163
Tadzsik SZSZK	1 852	2 589	2 653	2 569	2 386	2 390
Örmény SZSZK	1 773	2 556	1 923	1 787	1 745	1 840
Türkmén SZSZK	1 721	2 511	2 524	2 506	2 370	2 322
Észt SZSZK	1 511	1 527	1 466	1 447	1 479	1 470

(Forrás: Стат. сборник, 1989, с.76.)

Bibliográfia

Levéltári források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – Державний Архів Закарпатської області (ДАЗО)

ДАЗО ф.4, оп.1, сп.84.

ф. Р-14, оп.1, од.зб.51, арк.3.

ф. Р-165, оп.2, од.зб.13, арк.5-6.

ф. Р-165, оп.2, од.зб.13, арк.7.

ф. Р-195, оп.18, спр.249, арк.20-30.

ф. Р-869, оп.1, од.зб.16, арк.36.

Az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai területi bizottságának Levéltára – Партархів Закарпатського обкому КПУ, ф. 1, оп.1, спр.41, арк.66.

A Nagyberegi Középiskola iskolai levéltárának anyagai (névsor- és parancskönyvek)

- Книга обліку учнів Бережской семилетней школы №1, село Береги, Береговского района, Закарпатской обл.
- Книга личного состава учителей Бережской Средней Школы
- Книга приказов №1 директора школы по вопросам кадров за 1952-1955 гг.
- Книга приказов №2 директора школы по вопросам кадров за 1955-1956 гг.
- Книга приказов №5 директора школы по вопросам кадров за 1964-1967 гг.

Publikált források és dokumentumok

Брежнев Л. И. *Ленинским курсом*. Т.2. Москва, Политиздат, 1970.

Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР, 1978, №7, 1983, №7, 1985, №10; 1986, №10.

Бюллетень нормативных актов Министерства просвещения СССР, 1985*,* №6, №8, №11, №12; 1986, №5, №8, №11.

В ЦК КПЗУ та НРЗУ// *Молодь Закарпаття*, 29 липня 1945 р.

Ведомости Верховного Совета РСФСР, 1960, №40; 1966, №12; 1982, №49.

Ведомости Верховного Совета СССР, 1939, №32, 1948.II. 18. №7, 1959, №25, №30, 1962, №7, 1965, №41, 1966, №12, №52, 1968, №20, 1971, №12, 1973, №51, 1978, №28, 1984, №52, 1986, №20, 1988, №10, №16, 1991, №50, №5, №52.

Вопросы идеологической работы. Сборник важнейших решений КПСС (1954-1961 годы). Москва, Госполитиздат, 1961.

Всесоюзное совещание о мерах улучшения подготовки научно-педагогических кадров по историческим наукам. 18-21 декабря 1962 г., Москва, 1964.

Державний стандарт базової і повної середньої освіти // *Освіта України*, №5, 20 січня 2004 р.

Документы ЦК ВЛКСМ. 1972. Москва, 1973.

Документы ЦК КПСС и ЦК ВЛКСМ о работе Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина. Москва, 1970.

Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР, 1964. 1970, №10;1971, №12, №13; 1978, №10.

К 50-летию СССР. Москва, Политиздат, 1972.

Конституция (Основный Закон) Союза Советских Социалистических Республик. –Москва, Юридическая литература, 1987.

КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Москва, Издательство политической литературы, 1984. Т.4-10. Т.11-15.

КПСС о Комсомоле и молодежи. Москва, 1962.

Ленин В. И. *Полное собрание сочинений*. Изд. 5-е. Москва. Т. 30-31, 41-42, 44-45, 51.

Материалы XXIV съезда КПСС. Москва: Политиздат, 1971.

Материалы XXVII съезда КПСС. Москва: Политиздат, 1986.

Материалы Всесоюзного съезда учителей. 2-4 июля 1968 года. Москва: Политиздат, 1968.

Материалы Пленума ЦК КПСС, 14-15 июня 1983 г. Москва: Политиздат, 1983.

Материалы пленума Цунтрального Комитета КПСС, 17-18 февраля 1988 г. - Москва: Политиздат, 1988.

Народное образование в СССР 1917-1973. Сборник документов. Москва, 1974.

Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917-1973 гг. Москва, 1977.

Народное образование в СССР. Сборник нормативных актов / Сост. Ю Голубева Н. Е.; Спец. науч. Ред.: Павлищев К. С. – Москва, Юридич. лит., 1987.

Народное образование и культура в СССР. Статистический сборник / Госкомстат СССР. Москва: Финансы и статистика, 1989.

Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник. Москва, 1959.

Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник. Москва, 1971.

Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник. Москва, 1977.

О 60-й годовщине Великой Октябьской Социалистической революции. Постановлением ЦК КПСС. Москва, 1977.

О дальнейшем улучшении деятельности ВЛКСМ по руководству Всесоюзной пионерской организацией им. В. И. Ленина, «Молодая гвардия», Москва, 1967.

О коммунистическом воспитании и укреплению связи школы с жизнью. Москва, 1964.

О подготовке к 50-летию образования Союза Советских Социалистических Республик. Москва: Политиздат, 1972.

Об учете знаний учащихся по истории в семилетней и средней школе / Методическое письмо Главного управления школ Министерства просвещения РСФСР. Сост.: Ф. П. Коровкин, Москва: Учпедгиз, 1953.

Обществоведение. Программа для средней общеобразовательной школы и средних специальных учебных заведений. Москва, изд. Политической литературы, 1981.

Основні документи про школу. Упор. Березняк Є. О. В-во «Радянська школа», Київ, 1973.

Основні документи про школу: [Збірник-довіднік] / Упоряд. Березняк Є. О. - Київ: Радянська школа, 1982.

Педагогические требования к школьным учебникам и другим учебным книгам по истории. Изд. АПН РСФСР, Москва, 1961.

Постанова НРЗУ// *Молодь Закарпаття*, 29 липня 1945 р.

Постановление Пленума Центрального Комитета КПСС. Июнь 1963 года, Госполитиздат, Москва, 1963.

Постановление XII пленума ЦК ВЛКСМ. 27-28 мая 1953 г. Москва, 1953.

Програми для середніх навчальних закладів. Історія. 5-11 класи. Київ, Раданська школа, 1989.

Программа Коммунистической партии Советского Союза: Новая Редакция. Принята XXVII съездом КПСС. Москва: Политиздат, 1986.

Программа по истории для V класса восьмилетней школы (проект) // *ПИШ*, 1959, №4.

Программы и методические записки единой трудовой школы, Вып.V, ГИЗ, Москва-Ленинград, 1927.

Резолюции и документы XI съезда ВЛКСМ, Молодая гвардия, 1949.

Решение партии и правительства по хозяйственным вопросам. Т.8. Москва, 1972.

Розпорядження Уповноваженного Народної ради Закарпатської України в справах освіти // *Закарпатська правда*, 7 грудня 1944 р.

Сборник законов СССР и указов президиума Верховного Совета СССР 1938-1975. т.3. Москва, 1975.

Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР, 1938-1961 гг. Москва, Известия, 1961.

Сборник материалов о работе школах, 2.изд. Москва, 1948.

Сборник постановлений ЦК ВЛКСМ (январь-декабрь 1967 г.). Москва, 1968.

Сборник приказов и инструкций Министерства просвещения РСФСР, 1952, №1, №19, №30-31; 1953, №51; 1954, №11, №34; 1955, №49; 1956, №19, №27, №34; 1957, №9, №41, №51; 1958, №49; 1959, №4, №21, №26, №32; 1960, №19, №20, №21; 1961, №26; 1962, №3; №37, №48; 1963, №6, №18, №35; №43; 1964, №21; 1965, №19; 1968, №20; 1971. №33; 1973, №3.

Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, Вып.29. Москва, 1955.

Сборник приказов и инструкций Наркомпроса РСФСР, 1937, №7; 1940, №2; 1941, №17.

Сборник приказов РСФСР, 1955, №8; 1959, №10; 1960, №40, №16; 1967, №19; 1969, №16.

Сборник приказов СССР, 1955, №3; 1959, №12, №14, №17; 1960, №7, №14, №17; 1961, №6; №10, 1962, №1; 1964, №14; 1966, №3, №15; 1967, №7; 1969, №1, №2, №9, №16, №19; 1972, №11, №12; 1973, №16; 1974, №18; 1977, №24; 1978, №1; 1980, №18; 1984, Отд.1, №18, №19, №29; 1985, Отд.1, №10, №11, №18, №25; 1987, №6.

Сборник произведений В. И. Ленина для учащихся средних школ и средних специальных учебных заведений. Москва, Политиздат, 1970.

Сборник руководящих и инстуктивных материалов по всеобщему обучению детей. Москва, 1944.

Сборник руководящих и инстуктивных материалов по школам рабочей и сельской молодежи. Москва, 1947.

Сборник руководящих материалов о школе. Изд. АПН РСФСР, Москва, 1952.

Свод законов СССР, т. 3, V-VI.

Собрание постановлений правительства Союза Советских Социалистических Республик, 1959, №18; 1965, №13.

Справочник партийного работника. Вып.7. Москва, 1967.

Спавочник партийного работника. Вып. 9. Москва, 1969.

Спавочник работника народного образования. Москва, 1973.

Справочник директора школы. Москва, 1971.

Справочник директора школы. Сборник законодательных, руководящих и инструктивных материалов / Сост. Ф. И. Пузырев. Москва, Просвещение, 1983.

Справочник директора школы. Сборник постановлений, приказов, инструкций и других руководящих матепиалов о школе. изд.2. Москва, Учпедгиз, 1955.

Справочник заместителя директора школы по учебно-воспитательной работе. Сборник документов и нормативных актов. Сост.: Н. А. Ермолаева. Москва: «Просвещение», 1989.

Средняя школа. Москва, «Педагогика», 1971.

Статистичний збірник. – Ужгород: Закарпатське книжково-газетне в-во, 1969.

Устав средней общеобразовательной школы. Москва, 1971.

Учебные планы в восьмилетней и средней школы. Москва, 1959.

Учителю о XXIV съезде КПСС. Москва: АПН и изд. «Просвещение», 1971.

Хронологическое собрание законов, указов Президиума Верховного Совета и постановлений правительства РСФСР, т.5. – Москва, 1959.

XXVI съезд КПСС и развитие народного образования в СССР. Москва: Политиздат, 1982.

Школьникам о XXVI съезде КПСС. К учебникам «История СССР» для 10 класса, «Экономическая география зарубежных стран» для 9 класса, «Экономическая география СССР» для 8 класса, «Основы Советского государства и права» для 8 класса. Под ред. Е. М. Кожевникова. Москва, «Просвещение», 1981.

Az SZKP XX. Kongresszusa (1956. február 14-25.). Szikra, Bp., 1956.

Kordokumentumok

Аверьянов А. П. и др. *Методическое пособие по новой истории для IX класса.* Москва, Просвещение, 1975.

Аверьянов А. П. и др. *Методическое пособие по новой истории, 1640-1870: 9 кл.: Пособие для учителя* / А. П. Аверьянов, В. С. Грибов, С. И. Козленко. Москва, Просвещение, 1991. – 272 с.

Аверьянов А. П. и др. *Методическое пособие по новой истории, 1871-1917: Пособие для учителя* / А. П. Аверьянов, В. С. Грибов, С. И. Козленко. Москва, Просвещение, 1989. – 288 с.

Аверьянов А. П., Ефимов А. В., Орлов В. А. *Методические пособия по новой истории.* Москва, 1949.

Агибалова Е. В., Донской Г. М. *Изучение истории средних веков в VII классе.* Москва, Просвещение, 1978.

Алексеев С. П. И Карцов В. Г. *История СССР. Учебная книга для IV класса*, изд. 2., Учпедгиз, Москва, 1957. 152 стр., с илл.,

Андреевский Н. В., Бернадский В. Н. *Методика преподования истории в семилетней школе.* Москва, 1947.

Аннотации и методические указания к учебным телепередачам для общеобразовательной школы / Ред. Н. Н. Зволинская и Л. П. Прессман. Москва: Просвещение, 1979.

Аппарович Н. И. *Изготовление самодельных наглядных пособий по истории: Пособие для учителя*. – Москва, 1983.

Аппарович Н. И., Полторак Д. И. *Кабинет истории и обществоведения в средней школе: Пособие для учителей.* – Москва: Просвещение, 1982.

Бекмаханов Е. *История Казахской ССР. Учебное пособие для 10 класса средней школы Казахстана* / Под ред. Н. П. Калистратова, Казучпедгиз, Алма-Ата, 1960, 143 стр., с илл. и карт.

Бекмаханов Е. *История Казахской ССР*. Учебное пособие для 8-9 классов средней школы Казахстана / Под ред. Н. П. Калистратова, Казучпедгиз, Алма-Ата, 1959, 126 стр., с илл. и карт.

Березняк Е. С. *Руководство современной школой*. Москва, Просвещение, 1983.

Боголюбов Л. Н. и др. *Методическое пособие по новейшей истории: Пособие для учителей.* Москва, Просвещение, 1978.

Бущик Л. П. *История СССР, часть первая, учебник для VIII класса средней школы.* Под ред. А. М. Панкратовой. Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР. Москва, 1956, 200 стр., 14 карт.

Бычков А. И., Смоленцев Ю. М. *Формирование научного мировоззрения школьников при изучении курса обществоведения: Вопросы методики*. Москва, 1978.

Вагин А. А. *Вопросы экономики в школьном курсе истории в VIII-X классах,* Учпедгиз, Ленинградское отделение, Ленинград, 1955, 161 стр. (очерк методики).

Вагин А. А. *Подготовка учителя к уроку истории в VIII-X классах*, Учпедгиз, Москва, 1954.

Вагин А. А., Шебалина Т. С. *История СССР*. Учебное пособие для VIII класса. Изд. «Просвещение», 1968.

Волобуев О. В., Клокова Г. В. *Методика преподования истории СССР (VIII-IX классы):* Пособие для учителей. Москва, Просвещение, 1979.

Герасимов Т. А. *Кабинет истории в школе*, Учпедгиз, Москва, 1954.

Годер Г. И. *Методическое пособие по истории древнего мира*. Москва, Просвещение, 1977.

Голубева Т. С., Геллерштейн Л. С. *Методическое пособие по истории СССР*, IV класс. Москва, Просвещение, 1979.

Гора П. В. *Методические приёмы и средства наглядного обучения истории в средней школе*. «Просвещение», Москва, 1971.

Гора П. В. *Повышение эффективности обучения истории в средней школе*. – Москва: Просвещение, 1988. – 208 с. – (Б-ка учителя истории, основ Сов. государства и права, обществоведения).

Дайри Н. Г. *Как подготовить урок истории*. «Просвещение», Москва, 1969.

Дайри Н. Г. *Обучение истории в старших классах средней школы*. «Просвещение», Москва, 1966.

Дайри Н. Г. *Основное усвоить на уроке*. Москва: Просвещение, 1987.

Дмитриев С. С. *Хрестоматия по истории СССР. Пособие для учителей средней школы,* т. III. (1857-1894). Учпедгизд, 1948. – 792с.

Завадье А. С., Рахманова И. П., Голдштейн Х. Я. *Методическое пособие по новой истории (VIII класс)*. Москва, Просвещение, 1978.

Зиновьев М. А. *Основные вопросы методики преподования истории*. Москва, 1948.

Идейно-политическое воспитание учащихся в процессе преподования истории. Сборник работ, изд. АПН, Москва, 1950.

Идейно-политическое воспитание учащихся. Сборник работ. Чкаловское изд., Чкалов, 1949.

Изучение истории в средней школе. Из опыта учителей истории школы Тулы и области, Кн. изд. Тула, 1957.

Изучение обществоведения в средней школе / Под ред. А. В. Дружковой. Москва, 1983.

Ильичев Л. Ф. *Очередные задачи идеологической работы партии*, Госполитиздат, Москва, 1963.

История средних веков для VI-VII классов средней школы / Под ред. акад. Е. А. Косминского. Учпедгиз, Москва, 1940.

Истори СССР для VIII-X классов / Под ред. проф. А. М. Панкратовой. Учпедгиз, Москва, 1940.

История Азербайджана. Учебное пособие для средней школы. Азеручпедгиз, Баку, 1960, 280 стр., с илл.

История древнего мира для V-VI классов средней школы / Под ред. проф. А. В. Мишулина. Учпедгиз, Москва, 1940.

История средних веков: Хрестоматия. Ч. I-II. Москва: Просвещение, 1969, 1974.

История СССР. Учебник для 8 класса средей школы / Под ред. акад. Б. А. Рыбакова. Утв. Гос. ком. СССР по нар. образованию. Изд. третье, доработанное. Москва: Просвещение, 1989.

История Эстонской ССР. Учебник для средней школы / Под ред. К. Сийливаска. Эстонское государственное издательство, Таллин, 1960, 275 стр., с илл. и карт.

Карцов В. Г. *Методика преподования истории*. Учпедгиз, Москва, 1950.

Классен В. А. *Использование художественной литературы на уроках истории в V-VII классах*, Учпедгиз, Москва, 1954.

Кондуфор Ю. Ю. *Історія Української РСР*. Підручник для 10-11 класу. Київ: «Радянська школа», 1991.

Кораблев Ю. И., Федосов И. А., Борисов Ю. С. *История СССР*. Учеб. для 10 кл. сред. шк.: Утв. Гос. ком. СССР по нар. образованию. Москва: Просвещение, 1989.

Коровкин Ф. П. *История древнего мира*. Учпедгиз, Москва, 1955.

Коровкин Ф. П., Запорожец Н. И. *Методика обучения истории древнего мира средних веков в V-VI классах*. Москва, Просвещение, 1970.

Косминский Е. А. *Исория средних веков, учебник для 6-7 классов средней школы.* Москва, 1949.

Крупская Н. К. *Педагогические сочинения*, Т. 10. Москва, Изд-во АПН РСФСР, 1962.

Кузин Н. П., Фохт А. В. *Методические пособия по истории СССР*. Москва, 1949.

Левин С. Е. *Работа учителя и учащихся на уроках истории в VIII-X классах. Из опыта работы*, Учпедгиз, Москва, 1957. 96 стр.

Лейбенгруб П. С. *Дидактические требование к уроку истории в средней школе*. Изд. АПН РСФСР, Москва, 1957, 160 стр.

Лейбенгруб П. С. *Методическое пособие по истории СССР (VII класс): Пособие для учителей* / Под ред. М. В. Нечкиной. Москва, Просвещение, 1979.

Лейбенгруб П. С. *О повторении на уроках истории VIII-X классах*, изд. 2., перераб. и дополн., Учпедгиз, Москва, 1957. 152 стр.

Лейбенгруб П. С. *О повторении на уроках истории в VIII-X классах*. Заочная методическая консультация, изд. АПН РСФСР, Москва, 1954.

Лернер И. Я. *Познавательные задачи в обучении гуманитарным наукам*. Москва, «Педагогика», 1972.

Лернер И. Я. *Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории*. Москва: Просвещение, 1982.

Лисенко М. М. *Методика викладання історії Української РСР (IX-X класи)*. Радянська школа, Київ, 1971.

Лисенко М. М. *Методика викладання історії Української РСР (VII-VIII класи)*. Радянська школа, Київ, 1970.

Лысенко Н. Н. О структуре исторического образования в школе // *Преподавание истории в школе*, 1988, №5.

Методика обучения истории в средней школе: Пособие для учителей. В 2-х ч./ Отв. ред. Ф. П. Коровкин (ч. 1), Н. Г. Дайри (ч. 2). Москва: Просвещение, 1978.

Методика обучения обществоведению / Под ред. А. Д. Боборыкина. Москва, 1981.

Методическое пособие по истории СССР (советский период). IX-X классы: Пособие для учителей / Под ред. И. Б. Берхина. Москва, Просвещение, 1976, 1981.

Методическое пособие по новой истории (1870-1918) для 9-го класса, под ред. проф. В. М. Хвостова. Учпедгиз, Москва, 1953. 243 стр.

Назарец А. И. Формирование учащихся VII класса навыков исследовательского подхода к изучению исторических документов // *Развитие познавательных возможностей учащихся при обучении истории* / Под ред. В. П. Гора. Государственный Педагогический Институт имени В. И. Ленина, Москва, 1974.

Некоторые вопросы преподования истории в школах рабочей молодежи. Под ред. А. Я. Костенка, изд. АПК, Москва, 1958. 184 стор.

Нечкина М. В., Фадеев А. В., Лейбенгруб И. С. *История СССР*. Учебное пособие для VIII класса. Изд. «Просвещение», 1968.

Никитин А. Ф., Соколов Я. В., Сыродоев Н. А. *Советское право: Экспериментальное учебное пособие для 8 класса* / Под ред. Н. А. Сыродоева. Москва, 1988.

Никифоров Д. Н. *Картины по истории средних веков*, под ред. Члена-корр. АН СССР проф. С. Д. Сказкина, Учпедгиз, Москва, 1953.

Никифоров Д. Н. *Объяснение к рисункам учебника истории средних веков*. Для VI-VII классов средней школы, изд. 2., Учпедгиз, Москва, 1957. 47 стр.

Новая история. 1640-1870: Учебник для 9 класса средей школы / Под ред. А. И. Нарочницкого. Утв. Гос. ком. СССР по нар. образованию. Изд. 2-е, доработанное. Москва: Просвещение, 1989.

Новая история. 1799-1870 для VIII класса средней школы. Чл.-кор. АН СССР проф. А. В. Ефимов. Учпедгиз, Москва, 1940.

Новая история. 1871-1917: Учебник для 10 класса средей школы / Под ред. И. М. Кривогуза. Утв. Гос. ком. СССР по нар. образованию. Москва: Просвещение, 1989.

О преподовании истории в VIII-X классах. Пособие для учителей / под ред. В.Ф. Шарапова. Педагогическая библиотека учителя. Изд. АПН, Москва, 1949.

Обществоведение: Учебник для выпускного класса средней школы и средних специальных учебных заведений. Москва, 1983.

Островский В. П. и др. *История СССР. Учеб. для 11 кл. сред. шк.*: Утв. Гос. ком. СССР по нар. образованию. Москва: Просвещение, 1990.

Педагогика / Под ред. И. А. Каирова. Учпедгиз, Ленинград, 1948.

Полторак Д. И. *Технические средства в преподовании истории и обществоведения.* Просвещение, 1976.

Полторак Д. И. и др. *Методика использования средств обучения в преподовании истории* / Д. И. Полторак, Н. И. Аппарович, С. Д. Думин; Под ред. Д. И. Полторака. – Москва: Просвещение, 1987. – 207 с. – (Б-ка учителя истории, основ Сов. государства и права, обществоведения).

Прессман Л. П. *Основные применения экранно-звуковых средств в школе.* Москва, Просвещение, 1979.

Психология усвоения истории учащимся / Под ред. Редько А. З. Изд. АПН РСФСР, Москва, 1961.

Савин Н. В. *Педагогика*. Москва, «Просвещение», 1972.

Сахаров А. М. *Учебное пособие по истории СССР для VII класса вечерной (сменной) школы*. Изд. «Просвещение», 1968.

Терехов М. М. *Школьные исторические вечера*. Серия «Опыт передового учителя», Учпедгиз, Москва, 1954, 76 стр.

Федосов И. А. *История СССР*. Учебник для 9 класса средей школы. Утв. Гос. ком. СССР по нар. образованию. Изд. 2-е, с изменениями. Москва: Просвещение, 1990.

Хрестоматия по истории древнего мира: Пособие для учителей / Сост. Ю. С. Крушкол и др. Москва: Просвещение, 1975.

Хрестоматия по истории средних веков и её исползование в школе / Под ред. проф. Н.П. Грацианского и проф. С.Д. Сказкина. В 3-х томах, 2-е изд. – Москва, 1949.

Хрестоматия по новейшей истории. Ч. I, II. Москва: Просвещение, 1971, 1976.

Хрестоматия по новой истории. Ч. II, 1870-1978 гг. / Под ред. А. И. Молока, В. А. Орлова. Москва: Просвещение, 1975.

Хрестоматия по обществоведению: Для учащихся средней школы и средних специальных учебных заведений. Москва, 1983.

Художественная литература в преподовании новой истории (1640-1917 гг.): Хрестоматия для учителя / Сост. А. А. Вагин. Москва: Просвещение, 1978.

A Szovjetunió Kommunista /bolsevik/ Pártjának története. Rövid tanfolyam. Szerkesztette a SZK(b)P Központi Bizottságának Komissziója. Jóváhagyta a SZK(b)P Központi Bizottsága 1938-ban. Kárpátontúli területi könyv és újságkiadó, Uzshorod, 1949.

Korabeli sajtótermékek

- Большевик, 1949, №5.
- Вечерная Москва, №84, 10 апреля 1967г.
- Вопросы философии, 1963, №9.
- Известия от 10 октября 1965 г. és 16 марта 1953 г.
- Комсомолская правда, 17 октября 1951 г. és от 5 ноября 1977 г.
- Преподавание истории в школе (ПИШ) 1948–1969, 1971–1990. évfolyamai
- Правда 1944–1985. évfolyamai
- Советская педагогика, 1945, №4, №5-6, №8,; 1950, №3, №11; 1951, №1, №2, №8; 1952, №1; 1953, №1; 1954, №1; 1959, №11, №1; 1964, №3.
- Учительская газета, №3, 14 января 1942 г.; №28, 5 июля 1944 г.; 31 августа 1946 г.; №32, от 21 апреля 1954 г.; № 108, 10 сентября 1964 г.; 17 апреля 1971 г.; от 4 января и 18 августа 1973 г.; 19 июля, 25 августа, 29 октября 24 ноября 1977 г.; 24 октября 1981 г.; от 27 апреля 19 ноября 1988 г.
- Экономическая газета от 20 октября 1965 г.

Szakmunkák, feldolgozások

Бущик Л. П. *Очерк развития школьного исторического образования в СССР*: Изд. АПН РСФСР. Москва, 1961.

Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923–1991. Историко-биографический справочник. Автор, составитель В.И. Ивкин. Москва, РОССПЭН, 1999. с.160-161.

История Росии. XX век. Ответсвенный редактор док. ист. наук В. П. Дмитриенко. Москва, АСТ, 2001.

Катаева Л. И. *Актуальные проблемы народного образования и педагогической науки в свете решений XXVII съезда КПСС* (Аннотированная теметика лекций). Издательство «Знание», Москва, 1986.

Колосков А. Г. *Становление и совершенствование школного исторического образования в СССР*. Диссертация на соискание учёной степени доктора педагогических наук. АПН СССР. Москва, 1984.

Константинов Н. А., Медынский Е. А. *Очерки по истории советской школы РСФСР за 30 лет.* Москва, Учпедгиз, 1948.

Культурная революция в СССР (1917-1965). Отв.ред. М.П. Ким. Москва, 1967.

Медынский Е.Н. *Народное образование в СССР*. Москва, 1947.

Млечин Л. Брежнев. Разочарование России. – СПб.: Питер, 2012.

Млечин Л. Сталин. Наваждение России. – СПб.: Питер, 2012.

Народное образование в РСФСР. Под редакцией М.П. Кашина и Е.М. Чехарина. Москва, Просвещение, 1969.

Народное образование в СССР 1917-1967. под ред. М. А. Прокофева и др., Москва, Просвещение, 1967.

Национальные школы в РСФСР за 40 лет. Сб. Статей. Москва, изд-во АПН РСФСР, 1958.

Никифоров Д. Н. *Преподование истории в советской средней школе за 40 лет:* МГПИ имени В. И. Ленина; Ученые записки. Т.122. Вып. I. Москва, 1959.

Очерки истории исторической науки в СССР. Т. 4. Москва, 1966.

Очерки истории школы и педагогического мысла народов СССР (1941–1961)/ Под ред. Ф.Г. Паначина, М.Н. Колмаковой, З.И. Равкина. – Москва, Педагогика, 1988.

Педагогическая энциклопедия. В 4-х томах. Т.1. Москва, 1964.

Советская историческая энциклопедия. Т.6, Москва, 1965.

Советская школа на современном этапе/ Под ред. Н.А. Каирова. Москва, 1961.

Тихомиров М. Н. *Источниковедение истории СССР*, вып.I, Москва, 1962.

Химинець В. В., Стрічик П. П., Качур Б. М. , Талапканич М. І. *Освіта Закарпаття. Монографія.* – Ужгород: «Карпати» Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009.

Хроменков Н. А. *Социально-экономические проблемы общего среднего образования в условиях развитого социализма*. Москва, Педагогика, 1983.

Шаповаленко С.Г. *Политехническок обучение в советской школе на современном етапе.* Москва, 1958.

A Nagy Honvédő háború története. Kárpáti Kiadó, Uzsgorod – Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1976.

A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1975.

Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Orosz Ildikó: *Nyelv, oktatás, politika*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2001.

Dalos György: *Gorbacsov – ember és hatalom. Politikai életrajz.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2011.

Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól. (1944–1946). Dupka György közreadásában. Patent-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.

Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: *Oroszország története.* Pannonica Kiadó, Bp., 2001.

Juhász Gyula: *A történész józansága. Tanulmányok, cikkek, interjúk*. Bp., OSZK, 1994.

Kárpátalja évszámokban 1867–2010. Ukrán–magyar kétnyelvű kiadvány. Ungvár, az UzsNU „Hoverla" Kiadója, 2011.

Medvegyev, Roy Alekszandrovics: *Hruscsov (politikai életrajz)*. Laude Kiadó, Bp., 1989.

Ormos Mária: *A történelem és történelemtudományok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003.

Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999)*. PoliPrint, Ungvár, 2005.

Orosz történelem. II. kötet. Mihail Heller – Alekszandr Nyekrics. *A Szovjetunió története*. Osiris Kiadó, Bp., 2003.

Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes kronológiája (1900-1991). Szerk.: Krausz Tamás és Szilágyi Ákos. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 108.

Tanulmányok, újságcikkek

Аверьянов А. П. Изучение новой истории в IX классе// *ПИШ*, 1966, №5.

Андропов Юрий. Учение Карла Маркса и некоторые вопросы социалистического строительства в СССР // *Коммунист*, 1983, №3.

Арсеньев А.М. За дальнейшее укрепление связи школы с жизью // *Советская педагогика*, 1964, №9.

Бабанский Ю. К. Об оптимизации учебной нагрузки учащихся IV-X классов // *Народное образование*, 1980, №3.

Бабанский Ю. К. Теоретическое и методическое знание Основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школы // *Советская педагогика*, 1984, №10.

Бабанский Ю. К. Целостныйб системный подход // *Учительская газета*, 21 августа 1982 г.

Боборыкин А. Д. Изучение темы «Экономический строй социализма» в курсе «Обществоведение» // *ПИШ*, 1966, №1.

Бородкин Л. И. ЭВМ и история // *ПИШ*, 1986, №1.

Гора П. В. О книге П. С. Лейбенгруба «Дидактические требование к уроку истории в средней школе» // *ПИШ*, 1959, №4.

Дайри Н. Г. Материалистическое объяснение религии на уроках новой истории в VIII и IX классах // *ПИШ*, 1955, №1.

Есипов Б.П. Важная проблема // *Учительская газета* от 9 декабря 1958 г.

Ефимов А. В. Курс новой истории VII класса в 1966/67 учебному году // *ПИШ*, 1966, №5.

Ефимов А. В. Некоторые проблемы методики истории как науки // *Советская педагогика*, 1953, №10.

Зайцев В. С. Воспитывать учащихся на героической истории Коммунистической Партии Советского Союза // *ПИШ*, 1959, №5, с.3.

Закон об охране и использовании памятников истории и культуры // *ПИШ*, 1977, №4.

Зверев В. И. Несколько замечаний о переработанном учебнике «Истрия СССР» для десятых классов // *ПИШ*, 1957, №6.

Каиров И.А. О задачах школ в 1953/54 учебном году в свете решений XIX съезда КПСС // *Советская педагогика*, 1953, №10.

Карцов В. Г. К вопросу о задачах и содержании науки методики преподования истории // *ПИШ*, 1954, №4.

Келдыш М. В. Естественные науки и их значение для развития мировозрения и технического прогресса // *Коммунист*, 1966, № 17.

Кинкулькин А. Т., Клокова Г. В. Факультативные курсы. Основное содержание и организация в 1967/68 учебном году // *ПИШ*, 1967, №4.

Кинкулькин А. Т., Овчинников М. П. Совершенствование коммунистического воспитания в процессе обучения // *Советская педагогика,* 1984, №12.

Классен В. А. К вопросу о формировании на уроках истории понятия о феодализме // *ПИШ*, 1951, №1.

Ключанский В. И., Котелкова Т. П. Телевидение – школе // *ПИШ*, 1968, №5.

Колосков А. Г. Важная веха в становлении и развитии школьного исторического образования (к 50-летию постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) «О преподовании гражданской истории в школах СССР») // *ПИШ*, 1984, №3. с.4.

Колосков А. Г. Школьное историческое образование в годы Великой Отечественной влйны // *ПИШ*, 1983, №5.

Коровкин Ф. П. Методические принципы учебника по древней истории для V-VI классав семилетней и средней школы // *ПИШ*, 1955, №6.

Коровкин Ф. П. О методических требованиях к учебникам истории для восьмилетней школы // *ПИШ*, 1959, №2.

Коровкин Ф. П. О преподовании истории древнего мира в V классе восьмилетней школы в 1959-1960 учебному году // *ПИШ*, 1959, №4.

Коровкин Ф. П. Развитие школьного исторического образования // *Преподование истории в школе*. 1967, №6.

Коровкин Ф. П. Роль и место познавательных задач в обучение истории // *ПИШ*, 1972, №3.

Коротов В. М. Усовершенствованные учебные программы общеобразовательной школы // *Советская педагогика*, 1981, №8.

Костюкевич Е. А. К вопросу о постановке преподование Конституции СССР в школе // *ПИШ*, 1951, №1.

Краснова В. В. Кабинет школьника Государственного Исторического музея // *ПИШ*, 1960, №4.

Кревер Г. А., Островская Т. О. О преподовании в школе рабочей молодежи // *ПИШ*, 1959, №2.

Кульчицький С. Історія Батьківщіни в шкільних підручниках // *Дзеркало тижня,* 2002, 3-9 серпня.

Лебедев О. Е., Тонконогий И. Я. Изучение истории в VII-VIII классах вечерней (сменной) школы в 1965/66 учебном году // *ПИШ*, 1965, №5.

Литерат С. ЭВМ в учебном процессе // *Народное образование*, 1985, №2.

Лысенко Н. Н. О структуре исторического образования в школе // *ПИШ*, 1988, №5.

Маев Н. А. Топонимика как источник изучения истории края // *ПИШ*, 1967, №1.

Мерзон И. И. Повторение курса истории в VII классе // *ПИШ*, 1952, №4.

Мерзон И. И. Указание к оценке успеваемости учащихся по истории (для V-VII классов) // *ПИШ*, 1952, №2.

Музалев И. Н. Исполбзование фольклорного материала // *ПИШ*, 1965, №1.

Никитенко А. И. Музей истории школы // *ПИШ*, 1965, №1.

Никифоров Д. Н. Работа с картиной по истории древнего мира // *ПИШ*, 1959, №4.

Орлов Б. Н. О состоянии преподования истории в 1957/58 учебному году (по материалам проверки состояния преподования и знаний учащихся по истории в челябинской области и г. Перма) // *ПИШ*, 1959, №2.

Орлов В. А. Некоторые вопросы преподования истории в свете учения И. В. Сталина о базисе и надстройке // *ПИШ*, 1952, №1.

Писаревский Б. Н., Денисов Н. И., Голованов Б. П. Познавательные задачи в обучении истории в VI- VII классов // *ПИШ*, 1972, №5.

Поволоцкая М. Ю., Сперанская Н. В. О методике преподования истории // ПИШ, 1959, №3.

Полоцкая М. Ю. Изучение истории в IX-XI классах вечерней (сменной) школы в 1965/66 учебном году // *ПИШ*, 1965, №5.

Пономарев А. Актуальные проблемы теории мирового революционного процесса // *Коммунист*, 1971, №15.

Прохоров А. П. Обсуждение проекта перестройки преподования общественных наук // *ПИШ*, 1989, №1.

Прохоров А. П. Обсуждение проекта перестройки преподования общественных наук // *ПИШ*, 1989, №1.

Саркисян О. Я. Как мы создавали историко-краеведческий музей // *ПИШ*, 1967, №4.

Секуло А. С. Подготовка к славному юбилею // *ПИШ*, 1958, №5.

Семенова В. Н. Опыт преподования истории в IX-X классах экспериментальных школ, соединяющих обучение с производительным трудом учащихся // *ПИШ*, 1959, №1.

Сопиев А. Школьный исторический музей // *ПИШ*, 1966, №4.

Стражев А. И. Некоторые вопросы методики преподования истории в связи со школьной реформой // *ПИШ*, 1959, №2.

Суслов М. Ленинизм и революционное преобразование мира // *Коммунист*, 1969, №5.

Трапезников С. Ленинские принципы социалистической системы народного образования // *Коммунист*, 1976, №2.

Фомин А. И. Становление центрального советского аппарата государственного руководства народным просвещением // *Вопросы истории*, 1976, №12.

Цыбина Е. В. Учебные кинофильмы на уроках обществоведения // *ПИШ*, 1985, №1.

Шинова Г. М. Культурная революция в СССР // *ПИШ*, 1951, №5.

Щербаков С. Г. Политика КПСС в области народного образования на современном этапе // *Вопросы истории КПСС*, 1977, №1.

Bagu Balázs: Visszapillantás. Anyanyelvi oktatásunk 1953–2000 között. *Közoktatás*, 2009/1–2.

Bazac, Ana: Gondolatok az államszocializmusról. In Krausz Tamás, Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok.* L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Bp., 2007.

Dalmay Árpád: Magyar nyelvű oktatás Beregszászon és körzetében 1945-től napjainkig. Beszámoló elhangzott a beregszászi öregdiákok 1988. évi balatonvilágosi találkozóján. In Benda István, Dr. Orosz László (szerk.): *A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990.

Fedinec Csilla: Fejezetek a magyar közoktatás történetéből (1938–1991). *Officina Hungarica VIII.* Nemzetközi Hungarológiai Központ, Bp., 1999.

Garai László: Bürokratikus állam élén illegális párt. In: Krausz Tamás, Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok.* L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Bp., 2007.

Gyáni Gábor: A posztmodern esete a történetírással. In: uő: *Posztmodern kánon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 2003.

Hobsbawm, Eric: Képesek vagyunk-e az orosz forradalom történetének megírására? In: uő: *A történelemről, a történetírásról*. Bp., Napvilág Kiadó, 2006, 278. o.

Krausz Tamás: A szocializmusvita jelenlegi állásáról. In: *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok.* Szerkesztette: Krausz Tamás, Szigeti Péter. L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Bp., 2007.

Orosz Ildikó: Non scholae, sed vitae… In: *Extra Hungariam. A Hatodik síp antológiája*. Hatodik síp, Budapest – Ungvár, 1992.

Szalai Erzsébet: A létezett szocializmus – és tanulságai. In Krausz Tamás, Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok.* L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Bp., 2007.

Szebenyi Péter: Történelemmetodikai kutatások a Kelet-európai országokban (1945-1989). *Magyar pedagógia* 91. évf. 1991. 1. szám.

Szerdahelyi István: A kommunista pártállamok. In Krausz Tamás, Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok*. L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Bp., 2007.

Szigeti Péter: Államszocialista kísérletek – történelmi tanulságok. In Krausz Tamás, Szigeti Péter (szerk.): *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok.* L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány, Bp., 2007.

Rövidítések jegyzéke

FZU – [школы **ф**абрично-**з**аводского, сельскохозяйственного и конторско-торгового **у**ченичества], ami annyit tesz magyarul, hogy gyári-üzemi, mezőgazdasági és hivatali-kereskedelmi tanulók iskolája.

GPU – Государственное Политическое управление – Államvédelmi hatóság

KÁB – Közoktatási Állami Bizottságának

KB – Központi Bizottság

KGB – Коммитет Государственной Безопасности – Állambiztonsági Bizottság

KN – Közoktatásügyi Népbiztosság

KP – Kommunista Párt

NKVD – Народный комиссариат внутренних дел – Belügyi Népbiztosság

NT – Népbiztosok Tanácsa

OK(b)P – Összoroszországi Kommunista (bolsevik) Párt

OKISZ – Oroszországi Kommunista Ifjúsági Szövetség

OM – Oktatási Minisztérium

OSZFSZK – Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság

PB – Politikai Bizottság

PTA – Pedagógiai Tudományok Akadémiája

SZKP – Szovjetunió Kommunista Pártja

SZSZK – Szovjet Szocialista Köztársaság

UK(b)P – Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt

UKP – Ukrajna Kommunista Pártja

USZSZK – Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság

VB – Végrehajtó Bizottság

ПИШ – Преподавание истории в школе

Самборовскі-Ходь Ібоя
Політика освіти і викладання історії в Радянському Союзі та Україні (1945–2010 рр.). Монографія у двох томах. Том І. Радянський Союз 1945–1991 рр. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра» – 2013 – 316 с. (угорською мовою).

ISBN 978-617-596-139-1

Монографія є першою частиною розширеної версії кандидатської дисертації, яка появилася завдяки результатам багаторічної роботи автора. Праця – в першу чергу – описує історію політики в галузі освіти між 1945-1991 роками, а також у цьому контексті висвітлює історію викладання історії в Радянському Союзі. Проява стилю посібника підтверджується оглядом подій до 1917-го року. Монографія може бути корисною спеціалістам різних сфер: дослідникам політичної та суспільної історії Радянського Союзу, дослідникам історії педагогіки та методики викладання історії, студентам вищих навчальних закладів, і для всіх, кого інтересує тема.

УДК 94(470):323.2:37.014
ББК 63.3(4Рос)625+74.20

Наукове видання

Самборовскі-Ходь Ібоя

Політика освіти і викладання історії в Радянському Союзі та Україні (1945–2010 рр.)

Монографія у двох томах
Том І.
Радянський Союз 1945–1991 рр.
(угорською мовою)

Редакція: *автор*
Коректура: *Гулачі Є.* та *Гнатик-Рішко М.*
Верстка: *Когут А.*
Обкладинка: *Самборовскі Й.*
Відповідальні за випуск: *Орос І., Сікура Й.*

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(протокол № 9 від 21 жовтня 2013 року)

Підписано до друку. 03.12.2013.
Папір офсетний. Формат 70x100/16.
Умовн. друк. арк. 25,1. Тираж 300. Зам. 15.

Видавництво: Поліграфцентр «Ліра», м. Ужгород
Друкарня "Кальвін", м. Берегово, пл. Кошута 4.

„A szerző sokéves munkával készült, rendkívül anyaggazdag, jól strukturált disszertációja hatalmas anyaggyűjtésre alapozva igen ambiciózus célt tűz maga elé: a szovjet oktatáspolitika történetébe ágyazva a történelemtanítás történetének áttekintését a Szovjetunióban 1945-től 1991-ig... A munka kézikönyvszerűségét erősíti az 1917-ig nyúló visszatekintés. Olyan terjedelmes monográfia készült el, amelyet különböző indíttatású szakemberek forgathatnak nagy haszonnal: a Szovjetunió politika- és társadalomtörténetének kutatói, a pedagógiatörténet és a történelemtanítás szakmódszertana történetének művelői.

(...) erénye, hogy szinte túlzott részletességgel dokumentálja a szovjet oktatásügy alapdilemmáit. Így például: hogyan hozható létre a hatalmas országban tömeges, elfogadható szintű alapfokú oktatási rendszer, hogyan érvényesíthetők központilag meghatározott elvárások a rendkívül heterogén társadalmi közegben? A központi politikai akarat hol nagyvonalúan decentralizál, hol erőszakosan centralizál, de minden esetben látványosan számszerűsíthető eredményeket akar dokumentálni. Hasonló dilemma a tömegoktatás és elitoktatás viszonya, rengeteget küszködnek továbbá a döntéshozók a termelőmunka és az oktatásügy összekapcsolásának intézményesítésével, sokat kísérleteznek az anyagi és erkölcsi ösztönzés tényleges minőségjavító formáinak keresése során."

Pók Attila,
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
igazgatói megbízott